EDİTÖRLER Peter L. Berger
Samuel P. Huntington

Bir Küre Bin Bir Küreselleşme

Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik

Kitap YAYINEVİ

Bir Küre, Bin bir Küreselleşme

Bir Küre Bin Bir Küreselleşme
Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik

KİTAP YAYINEVİ – 26
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 9

BİR KÜRE BİN BİR KÜRESELLEŞME, ÇAĞDAŞ DÜNYADA KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK
PETER L. BERGER VE SAMUEL P. HUNTINGTON (EDİTÖRLER)

ÖZGÜN ADI
MANY GLOBALIZATIONS

ÇEVİREN
AYLA ORTAÇ

DÜZELTİ
NURETTİN PİRİM

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK FOTOĞRAFI
AHMET AĞAOĞLU

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.

1. BASIM
MAYIS 2003, İSTANBUL

ISBN 975-8704-22-2

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZOĞUL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Bir Küre
Bin Bir Küreselleşme

Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik

PETER L. BERGER - SAMUEL P. HUNTINGTON

(EDİTÖRLER)

ÇEVİREN
AYLA ORTAÇ

Kitap YAYINEVİ

İçindekiler

Teşekkür

Bu kitap küreselleşme ve kültür konusunda Boston Üniversitesi Ekonomik Kültür Araştırmaları Enstitüsü (ISEC) gözetiminde on ülkede yürütülen üç yıllık bir araştırmanın başlıca ürünüdür. Araştırma, bu kitabı yayma hazırlayan Peter L. Berger (sosyolog, ISEC yöneticisi) ve Samuel P. Huntington (siyaset bilimci, Harvard Üniversitesi, Alfred J. Weatherhead III Üniversite Profesörü) tarafından yönetilmiştir. Değişik ülkelerdeki araştırmacıların bir bölümü ayrıca bazı monografiler ve makaleler hazırlamaktadırlar.

Pew Charitable Trust bu araştırma için önemli bir kaynak sağlamıştır. Tayvan araştırması Taipei'deki Himalaya Vakfı'nın sağladığı fonla gerçekleştirilmiştir. Japonya araştırması için gerekli fonu Nippon Vakfı ve Suntory Vakfı sağlamıştır. Boston Üniversitesi ile Lynde ve Harry Bradley Vakfı'nın sürekli desteği ISEC'in araştırmanın yönetimini üstlenmesine olanak vermiştir. Luis Lugo ve Marin Strmecki yalnızca kuruluşlarının sağladığı parasal yardım nedeniyle değil, gösterdikleri kişisel ilgi ve destek nedeniyle de özel teşekkür borçlu olduğumuz kişilerdir.

Japonya'da araştırmayı başlatan Seizaburo Sato'nun (siyaset bilimci, Uluslararası Politika Araştırmaları Enstitüsü, Tokyo) ölümü bizim için büyük üzüntü kaynağı olmuştur. Saygın bir meslektaş ve bu kitabı yayına hazırlayanların kişisel dostu olan Seizaburo Sato'nun ölümünden sonra Japonya araştırmasını Tamotsu Aoki üstlenmiştir.

Aşağıda listede görüldüğü üzere, bu kitaba katkıda bulunan değişik ülkelerdeki araştırmacılar çeşitli akademik disiplinleri temsil etmektedirler:

Tamotsu Aoki, antropolog, Uluslararası Politika Araştırmaları Lisansüstü Enstitüsü, Tokyo

Ann Bernstein, politika analizi uzmanı, Kalkınma ve Girişim Merkezi, Johannesburg

Arturo Fontaine Talavera, siyaset bilimci, Kamu Araştırmaları Merkezi, Santiago

Hsin-Huang Michael Hsiao, sosyolog, Çin Akademisi, Taipei

James Hunter, sosyolog, Virginia Üniversitesi
Hansfried Kellner, sosyolog, Frankfurt Üniversitesi
E. Fuat Keyman, siyaset bilimci, Bilkent Üniversitesi, Ankara
János Mátyás Kovács, iktisatçı, Beşeri Bilimler Enstitüsü, Viyana ve Eötvös Lorand Üniversitesi, Budapeşte
Ergun Özbudun, siyaset bilimci, Bilkent Üniversitesi, Ankara
Hans-Georg Soeffner, sosyolog, Konstanz Üniversitesi
Tulasi Srinivas, antropolog, bugün ISEC'te, araştırma döneminde Bangalor'da, İleri Araştırmalar Ulusal Enstitüsü'nde görevli
Yunxiang Yan, antropolog, California Üniversitesi, Los Angeles
Joshua Yates, sosyolog, Virginia Üniversitesi

Araştırma süresince kültürel küreselleşme konusunda Samuel Huntington'ın yönetiminde Harvard Uluslararası ve Alan Araştırmaları Akademisi'nde (Harvard Academy for International and Area Studies) aylık seminerler düzenlenmiştir. Seminer tartışmaları araştırmanın odaklanmasına yardımcı olmuştur. Don Posner ve Tim Snyder özellikle belirtilmesi gereken katkılarda bulunmuşlardır. Aynı süre boyunca ISEC'teki meslektaşlarımız da gerek iki haftada bir toplanan ISEC kolokyumunda, gerek kişisel olarak düşünce ve eleştirilerini iletmişlerdir. Katkılarından dolayı özellikle Marilyn Halter'e, Robert Hefner'e, Mariano Plotkin'e, Adam Seligman'a ve Robert Weller'e teşekkür ederiz. Ekip toplantılarının biri için Bellagio Merkezi'ni kullanmamıza izin veren Rockefeller Vakfı'na da teşekkür ederiz.

Son olarak ISEC çalışanlarından Laurel Whelan ile Amy Simmons'a ve Donald Halstead'e bu kitabın düzelti okumasındaki titiz çalışmaları nedeniyle özel olarak teşekkür ederiz.

Üç yıllık bu çalışma bütün katılımcılara hem entelektüel güdü, hem de dostluk ilişkileri açısından zengin bir deneyim sağlamıştır. Ortak çalışmalarının en somut ürünü olan bu kitabı sunmaktan büyük mutluluk duyuyoruz.

PETER L. BERGER VE SAMUEL P. HUNTINGTON

Giriş

KÜRESELLEŞMENİN KÜLTÜREL DİNAMİKLERİ

Peter L. Berger

Bu girişin amacı kitabın zengin ve çeşitlikli içeriğini özetlemek değil, küreselleşmenin kültürel dinamiklerini bu noktada savunulabilir gördüğüm bir tablo biçiminde sunmaktır. Bu tablonun çizilmesini sağlayan verilerin büyük bölümü, kitabın dayandığı araştırma projesinden alınmıştır, ama proje kapsamında incelenen ülkelere ilişkin ayrı bölümler burada aynı başlıklar altında toplanmış olduğundan, bu bölümlere ayrıntılı göndermeler yapmaktan kaçındım.

Biraz alaycı bir meslektaşım, bir zamanlar, her bilimsel girişimin amacının birisinin kuramını çürütmek olduğunu söylemişti. Bu durumda o birisi bendim. Gerçi çok büyük bir abartıyla bakmadıkça benim kültürel küreselleşmeye ilişkin bir kuramım yoktu, ama aklımda bir tablo vardı ve projenin eş yöneticisi Samuel Huntington ile uluslararası araştırma grubunu bu tabloyu araştırmak için bir çıkış noktası (bilimsel deyişle, hipotezler dizisi) olarak kabul etmeye az çok ikna ettim. Beklenebileceği gibi, iki yılı aşan proje süresince gruptakilerin çoğu bu tabloyu kırpıp durdular ve sonunda ben eleştirilerin çoğunu kabul etmek zorunda kaldım. Gene de benim düşünceme göre başlangıçtaki tablo temel unsurlarını hasar görmeden korudu, ama bu arada çok daha karmaşık hale geldi. Öğrencilerime sık sık söylediğim gibi, örneğin felsefeci ya da ilahiyatçı yerine sosyal bilimci olmanın zevkli yanlarından biri de yanlışınızın ortaya konulmasının en az doğruluğunuzun kanıtlanması kadar keyifli olabilmesidir.

Proje, Toynbee'yi andırır bir "sınav-yanıt" tablosuyla yola çıktı. Sınavın, çoğunlukla Batı, hatta Amerika kökenli olarak yükselen ve dünyanın geri kalan yerlerine hem seçkinler, hem de halk düzeyinde giren küresel kültürden kaynaklandığı varsayılıyordu. Hedef toplumların buna yanıtı ise kabul ve ret uçları arasında değişen bir tutum olarak görülüyor, bir arada

yaşama ve sentez bu eksen üzerinde ara noktaları oluşturuyordu. Bence bu tablo hâlâ geçerlidir, ama hedef toplumların, hükümetlerinin de girişimleri içinde olmak üzere verdiği renk renk, çeşit çeşit tepkiler dizisinin bu tabloya eklenmesi gerekmektedir.

Karmaşık tabloyu açıklamaya başlamadan önce birkaç ön gözlemde daha bulunmak istiyorum. "Küreselleşme" terimi kamu söyleminde duygusal bir yük taşır duruma gelmiştir. Bazıları için bu terim, yeni bir barış ve demokratikleşme çağını açacak uluslararası sivil toplum vaadini çağrıştırmaktadır. Bazıları içinse tehditkâr bir biçimde Amerika'nın ekonomik ve siyasal egemenliğini, bunun kültürel sonucu olarak da metastazla her yere yayılmış bir tür Disneyland'ı andıran türdeşleşmiş bir dünyayı (bir Fransız kamu görevlisinin harika deyişiyle "kültürel Çernobil"i) akla getirmektedir.

Ben gerek vaadin, gerek tehdidin aşırı abartılmış olduğu kanısındayım ve bu görüşümü büyük ölçüde araştırmanın ortaya koyduğu karmaşık tabloya borçluyum. Ayrıca, küreselleşme olgusunu yönlendiren ekonomik ve teknolojik dönüşümlerin büyük toplumsal ve siyasal sorunlar yarattığı, örneğin kazananlar ile kaybedenleri hem aynı toplumun içinde, hem de toplumlar arası ölçekte birbirinden ayırdığı ve geleneksel ulusal egemenlik kavramlarını zorladığı konusunda hiçbir kuşku olamaz. Bu sorunların burada ele alınması mümkün değilse de genel çerçeve içindeki kalıcı yeri kuşkusuz hesaba katılmalıdır. Burada konumuz küreselleşmenin *kültürel* boyutudur ve "kültür" terimi geleneksel toplumbilimsel anlamıyla, sıradan insanların günlük yaşamlarındaki inançları, değerleri ve yaşam tarzları için kullanılmaktadır.

Herkesin varsaydığı şey yanlış olmak zorunda değildir. Gelişen bir küresel kültür gerçekten vardır ve gerek kökeni, gerek içeriği açısından gerçekten Amerika ağırlıklıdır. İleride açıklamaya çalışacağım gibi, küreselleşme sahnedeki tek oyun değildir, ama oynanmakta olanların en büyüğüdür ve görünür gelecekte de böyle kalacağı anlaşılmaktadır. Şilili tarihçi Claudio Veliz'in "Anglo-Amerikan uygarlığının Helenistik dönemi" dediği küreselleşmenin böyle adlandırılması, emperyalizm çerçevesindeki açıklamalardan ayrıştırılması içindir. O zamanın dünyası Helenleştiği sırada Eski Yunan'ın imparatorluk olarak herhangi bir gücü kalmamıştı; bugün Ame-

rika Birleşik Devletleri'nin büyük gücü olmakla birlikte, kültürünün başkalarına zorla kabul ettirilmesi söz konusu değildir.

Şimdi olduğu gibi o zamanlarda da dil bu kültürel yayılmada çok önemli bir etkendi. Helenizmin başlıca aracı, Yunancanın temel ve görece kaba evresindeki Koine diliydi ki, tam da yeri gelmişken ekleme olarak sayılmamak üzere, bu dil Yeni Ahit'in yazıldığı Yunancaydı. Bugün İngilizcenin İngiliz değil, Amerikan biçimi, gelişen küresel kültürün Koinesidir. Amerikan emperyalist gücünün geleceği ne olursa olsun, ufukta bu dile bir rakip görülmemektedir. Dünyanın dört bir yanında milyonlarca insanın İngilizceyi gittikçe artan ölçüde ortak dil olarak kullanması temelde pratik nedenlerden kaynaklanmaktadır. İngilizcelerini ilerletmek için turistlerin peşinde dolaşan Çinli gençlerin istediği Shakespeare ya da Faulkner okumak değil, internete girerek iş bulma olanaklarını geliştirmektir.

Ama insanlar dili masumca kullanmazlar. Her dil biliş, kural ve hatta duygu çağrışımları olan kültürel bir kargo taşır. Amerikan dilinin de Amerikan kitle iletişim araçlarının yaydığı inançlardan ve değerlerden bağımsız olarak bile böyle bir kargosu vardır. Zararsız izlenimi veren "dinsel tercih" ya da "cinsel yönelim" gibi terimleri ya da "Bu işte kendimi ifade edemiyorum," "Bu ilişkide daha geniş bir alana ihtiyacım var" ya da "Kendi fikrini korumak hakkındır" gibi deyişleri bir düşünün yeter.

Yükselen küresel kültür hem elit, hem de popüler araçlarla yayılmaktadır. Elit araçların herhalde en önemlisi, her yıl İsviçre'nin dağ sayfiyesi Davos'ta toplanan Dünya Ekonomi Zirvesi nedeniyle Samuel Huntington'ın çok yerinde olarak "Davos kültürü" dediği iş ve siyaset dünyası liderlerinin uluslararası kültürüdür. Bu kültürün ana lokomotifi olan uluslararası iş, aynı zamanda ekonomik ve teknolojik küreselleşmenin de lokomotifidir. Ama bu kültürü yalnızca Davos'a davet edilme olasılığı bulunan birkaç kişiyle ilişkili olarak düşünmek yanıltıcı olur; davetli olmak *isteyen* ve sosyologların güzel deyimiyle "önceden sosyalizasyon" içinde kendilerini buna hazırlayan daha milyonlarcası vardır.

Örneğin projemiz kapsamında incelenen her ülkede işadamları ve meslek sahipleri arasından çıkmış hırslı gençlerden oluşan küresel bir ağ vardır; *yuppie internationale* denebilecek bu ağın üyeleri İngilizceyi kusur-

suz konuşmakta, işyerinde ve eğlencede aynı biçimde giyinmekte, aynı biçimde davranmakta ve bir noktaya kadar aynı biçimde düşünmektedirler; umutları da günün birinde zirvelere ulaşmaktır. Bununla birlikte, görünürdeki bu türdeşliğin onların bütün yaşamı ve varlığı için geçerli olduğu söylenemez. Bazıları için geçerli olduğu açıktır; bunlar günahıyla, sevabıyla sonuna kadar kozmopolittirler. Bazıları ise yaratıcı kompartmanlaştırma sanatını icra ederek küresel iş kültürünün parçası olmak ile çok farklı kültürel temaların ağırlıkta olduğu kişisel bir yaşamı birleştirmeye çalışırlar. Belirli bir grubun bu iki seçenekten hangisine uyduğu ancak ampirik olarak saptanabilir.

Doğu Almanya ile Hindistan arasında yapılacak bir karşılaştırma bu bakımdan ilginçtir. İki Almanya'nın birleşmesinden sonra eski Alman Demokratik Cumhuriyeti'ne bir danışmanlar ordusu üşüştü ve iş çevrelerine yeni ekonomi koşullarında davranmayı –temelde Batılı olmayı– öğretmeye girişti. Bundan hoşlanmayan ve somurtarak direnen (bu arada "Doğu nostaljisi" denen bir tepki veren) çok oldu, ama kültürel kaynaklar kişisel düzeyde alternatif yaşam tarzlarını korumak ya da oluşturmak için çok yetersizdi. Buna karşılık Hintlilere küresel ekonomi içinde nasıl davranmaları gerektiğini öğreten çok sayıda işletme okulunun ve eğitim kursunun bulunmasına karşın, Bangalor'daki bilgisayar uzmanlarının pek çoğu küresel ekonomiye katılım ile geleneksel Hindu değerlerinin egemen olduğu kişisel yaşam tarzlarını birleştirmeyi başardı.

Yükselen küresel kültürün, iş kültürüyle bazen kaynaşan, bazen çatışan bir başka elit kesimi daha var: Batılı aydın (*intelligentsia*) küreselleşmesi. Pek isabetli değil ama ben buna "akademisyenler kulübü kültürü" adını verdim. Bu kültür çeşitli araçlarla taşınıyor: üniversite çevrelerinin oluşturduğu ağlar, vakıflar, sivil toplum kuruluşları (STK'lar), bazı devlet kuruluşları ve devletler arası kuruluşlar. O da bütün dünyada pazarlar arıyor ve kendi pazarlarını yaratıyor, ama onun pazarladığı ürünler çokuluslu şirketlerin ürünlerinden değil, Batılı (çoğunlukla Amerikalı) aydınların icat ettiği düşünce ve davranışlardan, örneğin insan hakları, feminizm, çevrecilik, çokkültürlülük gibi ideolojiler ile bu ideolojileri içeren siyasetlerden ve yaşam tarzlarından oluşuyor.

Elit iş kültürüne katılacak Doğu Alman ve Hintli adaylar nasıl bu kültürün davranış biçimlerini ve onayladığı görüşleri öğrenmek zorundaysa, elit aydın kültürünün parçası olmak isteyenler de bu kültürün davranış ve görüşlerini öğrenmek zorundadırlar. Üstelik, elit aydın kültürüne kabul edilmenin bedeli kişisel yaşamın sınırlarını aşma bakımından daha ağırdır, çünkü bu kültür, tanımı gereği, pragmatik iş dünyasından çok daha ideolojiktir. Örneğin, Doğu Avrupa'da başarılı bir işadamı yönetim kurulu toplantısında bir Amerikalı gibi davranabilir, ama eve gittiğinde de yerel geleneklere uyarak karısını dövebilir, çocuklara bağırıp çağırabilir. Oysa Ford Vakfı'yla iyi ilişkiler içinde olmayı isteyen Doğu Avrupalı aydın, benzer bir kompartmanlaştırmayı sürdürmek istiyorsa daha dikkatli olmak zorundadır. Bu iki kültür çoğu kez birbirine geçişlidir. Şirketler (verimliliği artıracağına ilişkin herhalde yanlış bir inançla) çalışanlarına farklı kültürler ya da cinsiyet konusunda "duyarlı" olmayı öğretmeleri için uzun saçlı akademisyenleri işe alır. Öte yandan insan hakları ve çevre eylemcileri şöyle ya da böyle yanlış bir tutum ya da davranış gerekçesiyle şirketleri hedef alırlar. Bu durumda iki kültür çatışma içinde karşı karşıya gelir.

Genel olarak "sağlık ideolojisi" denebilecek ideoloji, köklerinin dayandığı Amerikalı aydın sınıfının çok ötesine yayılarak geniş kitlelerin değerlerini ve davranışlarını etkiledi, küresel boyutlu siyasal eyleme yol açtı. İş dünyasında "sağlıklı yaşam" programları başlatılarak ve "*fitness*" özendirilerek bu ideoloji büyük ölçüde özümsendi. Bununla birlikte, zaman zaman çatışma da doğdu; örneğin sigara karşıtı hareket tütün sanayisine şiddetle saldırdı. Güney Afrika'da sigaraya karşı çıkarılan yasanın öyküsü bu bakımdan öğreticidir. Bu ülkede ırk ayrımcı rejimin çökmesinden sonra kurulan hükümette Batılı STK'larla uzun süredir olumlu ilişkisi bulunan kişiler ağırlıktaydı. Bunun doğrudan bir sonucu olarak da sigara karşıtı yasa çıkarıldı (ve bütün dünyadaki örneklerinin en katısı olarak gururla ilan edildi) –felaket boyutlarında bir AIDS salgının eşiğindeki bir ülke için tuhaf bir yasa. Bu yasal düzenleme kesinlikle ülkenin acil sağlık sorunlarının pragmatik bir değerlendirmesi sonucunda değil, Batı'nın egemen olduğu "akademisyenler kulübü kültürü"nün etkisiyle yapılmıştı.

Bu iki elit kültürü eskinin neo-Marksist bağımlılık kuramının ışığında ele almak ilginçtir. Her iki kültürün, Davos kültürünün de, akademisyenler kulübü kültürünün de "merkez"leri ve merkezlere bağımlı "çevre"leri var. Ama Davos kültürünün merkezleri artık yalnızca Batı'da değil. Tokyo, Hong Kong ve Singapur da güçlü merkezler; ayrıca Şanghay ve Bombay bunlara eklenmeye aday görünüyor. Küreselleşmiş aydınların merkezi ise çok daha büyük ölçüde Batı'nm, hatta Amerika'nın tekelinde. Dolayısıyla, bugün "kültürel emperyalizm" terimi kullanıldığında, bunun büyük şirketlerin kalesi olan Wall Street ve Madison Caddesi'nden çok Ford Vakfı'nm etkileyici merkezinin bulunduğu Doğu 43'üncü Sokak için geçerli olduğu söylenebilir. Ve bu sözün bir betimleme olduğunu, zorunlu bir değer yargısı taşımadığını eklemeliyim. İnsan Manhattan'da belirttiğim bu adreslerin herhangi birinden yayılan etkileri nefretle de, sevinçle de karşılayabilir.

Öyle ya da böyle, Amerika Birleşik Devletleri'nin her iki elit çevredeki baskın konumu kuşku götürmez. Buna göre en önemli "küreselleştiriciler" de Amerikalılardır. James Hunter "dar görüşlü kozmopolitler" dediği bu grubun bir resmini çiziyor: Son derece büyük bir rahatlıkla bir ülkeden bir ülkeye giden, her zaman içinde kaldıkları koruyucu "baloncuk" sayesinde gittikleri yerlerde müdahale ettikleri yerel kültürlerle hiçbir ciddi temasta bulunmayan insanlar. Bu baloncuk onları, yaptıklarından ciddi bir kuşku duymaktan da koruyor. Hunter'a göre bu tip kişiler hem şirketlerde, hem de STK'larda bulunmakta, misyonerlik amacıyla gidenler belki bunun dışında kalmaktadır.

Hunter'm bu "küreselleştiriciler" betimlemesi eleştirilmiştir; her iki elit grubun da kalburüstü üyelerini göz ardı etmek gibi bir yanı olabilir. Bununla birlikte, küreselleşme etkinliklerinde bulunan Amerikalı işadamlarının ve aydınların önemli bir bölümünü inandırıcı bir biçimde betimlemektedir. Bu kişiler Arthur Miller'in "güler yüzlü ve boyalı ayakkabılı" ünlü satıcısını andırmakta, Amerikalı protipini oluşturmaktadır. Geçmişteki "uygarlaştırma misyonları" ile (diyelim İngilizlerinkiyle ya da Fransızlarınkiyle ve acısı hatırlanmayan Sovyet örneğiyle) karşılaştırıldığında bugünkü Amerikan "kültürel emperyalizmi"nde (sevimli olmayabilen) masum bir

yan vardır. Girişimleri tepkiyle karşılandığında bu insanların gerçekten şaşırması bunun açık bir göstergesidir.

Yükselen küresel kültürün en görünür biçimde dışa vurulma aracı popüler kültürdür. Bu kültür çok çeşitli şirketler (örneğin Adidas, McDonald's, Disney, MTV vb) tarafından yayılmaktadır. Her ne kadar bu şirketlerin denetimi elitlerin elindeyse de, popüler kültür dünyanın her yanında geniş kitleleri etkilemektedir. Bu etkinin kapsamını ve büyüklüğünü abartmak olanaksızdır. Tek bir göstergeye bakılacak olursa: 1970'te Şili'deki hanelerin yüzde 10,3'ünde televizyon vardı; 1999'da ise bu oran yüzde 91,4'e çıkmıştı. Şili'de yayınlanan televizyon programlarının bir bölümü yerli yapım olmakla birlikte, yurtdışından, çoğunlukla da Amerikan medyasından alınan içeriğin miktarı dev boyutlardaydı.

Bu popüler kültürün büyük ölçüde yüzeysel olarak tüketildiği, insanların inançları, değerleri ve davranışları üzerinde derin bir etki bırakmadığı söylenebilir. İlkesel olarak, bir insan hem blucin pantolon ve spor ayakkabısı giyip, hamburger yiyip, hatta Walt Disney çizgi filmi seyredip, hem de herhangi bir geleneksel kültürün tümüyle içinde kalabilir. Gene de üzerinde "Savaşma, Seviş" yazılı tişört giyen Şilili bir gecekondulu daha önemli bir değişimi dile getiriyor olabilir. *Rock* müziği eşliğinde çılgınca dans eden Şilili gençler de ithal bir kültürü tüketirken bunun bakış açıları ve davranışları üzerinde hiçbir önemli sonuç doğurmaması (geleneksel değerlerin resmi savunucularının çok iyi bildiği gibi) olası değildir.

Ben "kutsal" ve "kutsal olmayan" tüketim arasında bir ayrım yapılmasını öneriyorum. Anglikan ilahiyatında "kutsal", görünmez inayetin görünür işareti olarak tanımlanır ve benzer bir tanım (*mutatis mutandis*) burada da geçerlidir. Küreselleşen popüler kültür tüketiminin bir bölümü "kutsal olmayan" niteliktedir. Freud'un sözünü uyarlayacak olursak, hamburger bazen yalnızca hamburgerdir. Ama bazen de bir hamburgeri tüketmek, hele hele bir McDonald's restoranının altın sarısı ikonunun altında yapılırsa, küresel modernliğe gerçek ya da düşlenen bir katılımın görünür işaretidir. Harvardlı antropolog James Watson ve (Yunxiang Yan'ın da içinde bulunduğu) araştırma grubunun Doğu Asya'daki McDonald's restoranlarıyla ilgili araştırması, bu tip hızlı yemek zaman içinde sıradan

hale geldikçe, "kutsal" tüketimden "kutsal olmayan" tüketime bir geçiş yaşandığını göstermektedir. Başka yerlerde olduğu gibi Pekin'de de McDonald's henüz çok yeniyken, insanlar buraya yalnızca hamburger yemek için değil, Amerikan tarzı modernliği yaşadıklarını göstermek için gidiyorlardı. Tokyo'da ve Taipei'de ise McDonald's çoktandır vardı ve artık tüketiciler için birçok seçenekten yalnızca birini oluşturuyordu; hamburger yalnızca hamburgerdi. Kuşkusuz, hangi tip tüketimin ağır basacağını önceden kestirmek olanaksızdır. Bu saptama ancak ampirik araştırma sonucunda yapılabilir.

Son olarak, yükselen küresel kültür çeşitli türlerdeki halk hareketleri aracılığıyla taşınmaktadır. Bunların bazıları "akademisyenler kulübü kültürü" ile bağlantılıdır; feminist ve çevreci hareketlerin yanı sıra Fransız sosyolog Daniele Harvieu-Leger'nin deyişiyle "insan hakları evrensel birliği (ekümenizmi)" bunlara örnektir. Bazen Batılı destekçilerinin çabaları gerçek anlamda halk hareketlerinin oluşmasına yetmez; böyle durumlarda, bağımlılık kuramının kavramlarını kullanacak olursak, yerli eylemcilerden oluşan ve "merkez"e hizmet eden bir "komprador sınıfı" ortaya çıkar. Ama bazen de misyonerlik çalışmaları başarıya ulaşır ve geniş tabanlı halk hareketlerine yol açar. Bu olasılıklardan hangisinin gerçekleşmekte olduğu gene ancak ampirik araştırmayla belirlenebilir.

Benim uzun zamandan beri (ve hâlâ) savunduğum görüşüm, kültürel küreselleşmeye (çoğunlukla istemeden) hizmet eden en önemli halk hareketinin Evanjelik Protestanlık, onun içinde de özellikle Pentekost hareketi olduğudur. Bu hareketin kapsamı inanılmaz genişliktedir: Doğu ve Güneydoğu Asya'nın geniş alanlarında, Büyük Okyanus adalarında, kara Afrika'da ve en çarpıcı olarak Latin Amerika'da. Bu olguyu yıllarca inceleyen Britanyalı sosyolog David Martin'in tahminlerine göre dünya üzerinde yaklaşık 250 milyon insanı içine almaktadır. Ve gene Martin'in gösterdiği gibi, bu hareket çarpıcı bir kültürel devrime yol açmaktadır. Örneğin, Şili'ye ve Güney Afrika'ya ilişkin veriler, böyle bir dinsel inancı benimsemenin insanların aile, cinsel davranış, çocuk yetiştirme ve en önemlisi de çalışma yaşamı ve genel olarak ekonomiye bakış konularındaki tutumlarında yarattığı dönüşümü ortaya koymaktadır.

Aşırı ayrıntıdan kaçınmak gerekirse, geçmiş dönemde İngiltere'de ve Kuzey Amerika'da olduğu gibi bugün de bu din Max Weber'in terimiyle "Protestan etiği"ni (modern kapitalizmin ilk dönemlerinde ilerleme peşindeki insanlara uygun düşen ahlakı) öne çıkaran bir dindir. Gerçi Protestanlığın bu biçimi kesinlikle Anglosakson kökenlidir (modern Pentekost hareketi yüz yıl kadar önce ABD'de ortaya çıkmıştır), ama girdiği her yerde başarıyla yerelleştirilmiştir. Dili tipik olarak İngilizce değildir; ibadet biçimlerinde de (özellikle müziğinde olmak üzere) pek çok yerel farklılık vardır. Bununla birlikte, dile getirdiği "ruh" tartışmasız olarak Anglo-Amerikan özellikler taşımaktadır –bunlar özellikle bireysel olarak kendini ifade etme ile eşitlikçiliği (özellikle kadın-erkek arasında) ve gönüllü dernekler oluşturma yeteneğini güçlü bir biçimde birleştirmesinde belirgindir. Dolayısıyla, gelişmekte olan pazar ekonomilerinde yalnızca toplumsal hareketliliği kolaylaştırmakla (bilindiği gibi bu Weber'in tezinin özünü oluşturuyordu) kalmamakta, aynı zamanda yeni küresel ekonomiye gerçek ya da beklenen katılımı da kolaylaştırmaktadır. Bütün bunlara eklenmesi gereken bir olgu da bu hareketin önderlerinin küresel bir hareketin parçası olma bilincini taşımaları, ülkeler aşırı düzeyde birbirleriyle ve Evanjelik hareketin ABD'deki merkezleriyle gittikçe artan bir ilişki içinde olmalarıdır.

Daha önce de değinildiği gibi, kültürel küreselleşmenin değişik kesimleri arasında hem elit, hem de halk düzeyinde hem gerilimler, hem de yakınlaşmalar vardır. Hepsinin paylaştığı ortak bir tema varsa o da bireyleşmedir; yükselen küresel kültürün bütün kesimleri, bireyin gelenek ve cemaat karşısındaki bağımsızlığını artırır. Bireyleşme, kişilerin bu konudaki görüşlerinden bağımsız olarak, davranışlarında ve bilinçlerinde gözlenebilecek biçimde ortaya çıkan toplumsal ve psikolojik bir süreç olarak görülmelidir. Bir başka deyişle, ampirik bir olgu olarak bireyleşme, bir ideoloji olarak "bireyselcilik"ten ayrıştırılmalıdır (ama kuşkusuz çoğu kez bunlar birbiriyle bağlantılıdır).

Böyle bir anlayış yararlıdır, çünkü yeni küresel kültürün bu kadar geniş ölçüde çekici olmasına bir açıklama getirmektedir. Uzun zamandır kabul edildiği üzere modernleşme, veri alınagelmiş gelenek ve cemaat otoritesini sarsmakta, dolayısıyla da ister istemez bireyi daha çok kendine güvenir hale

getirmektedir. Bu bir "özgürleşme"dir, ama büyük bir yük biçiminde de yaşanabilmektedir. Bir ideoloji olarak "bireyselcilik" "özgürleşme"yi meşru kılmakta ve gerekirse yükü hafifletmeye de yardımcı olmaktadır. Her iki durumda da yeni küresel kültür modernleşme süreciyle yapısal bir yakınlık içindedir; hatta bugün dünyanın pek çok köşesinde ikisi özdeştir.

Modernleşme sürecinin ilk aşamalarında kalmış insanlar her şeyden önce kendilerine yeni kapılar açıldığı duygusu ve daha fazla özgürlük özlemi içindedirler; yük duygusuna kapılmaları genellikle zaman alır. Böylelikle, yükselen küresel kültür, yaşadığı bireyleşme deneyimine değer veren ve bunun daha da fazla gerçekleşmesini özleyen herkese çekici gelir. Dikkat edilecek olursa bu anlamda küresel kültür Helenizmi andırmakta, tıpkı onun gibi bireyi ve onun "kusursuzluk" arayışını yücelterek onu geleneğin kısıtlamalarından kurtarmaktadır (Veliz'in benzetmesi geçerlidir).

Artık dünyanın hemen hemen her köşesini etkileyen bir kültürel deprem tablosuyla karşı karşıyayız. Depreme uğradıklarında insanlar farklı tepkiler veriyorlar. Bazıları, örneğin yukarıda sözü edilen *yuppie internationale,* kaygısız biçimde olayı kabul ediyor. Bazıları ise militan bir tutumla reddetmeye çalışıyor ve bunu kâh din (Taliban), kâh milliyetçilik (Kuzey Kore) bayrağı altında yapıyor. Bu tutumun maliyeti gerçekten çok yüksek, çünkü küresel kültürün tümüyle dışında kalmak küresel ekonominin de neredeyse tümüyle dışında kalmayı gerektiriyor. Ama reddetmenin bu kadar bütünsel olmayan biçimlerine de rastlanıyor ve bazı ülke yönetimleri küresel ekonomiye katılmak ile küresel kültüre direnmeyi dengelemeye çalışıyor –Çin bunun en önemli örneği. Zor bir denge gösterisi. Kabul etme ile reddetmenin arasında kalan durumlar ise daha da ilginç.

James Watson'ın "yerelleşme" adını verdiği olgu hemen hemen her yerde görülmekte, küresel kültür önemli yerel değişikliklerle kabul edilmektedir. Watson'ın işaret ettiği gibi, Amerika'da McDonald's ile müşterileri arasında dile getirilmemiş bir anlaşma vardır: McDonald's temiz ve ucuz yiyecek sunar, müşteriler de yer ve hemen çıkar. Zaten hızlı yemek de bu anlama gelir. Doğu Asya'da bu anlaşmanın değişmesi gerekmiştir, çünkü müşteriler masadan hemen kalkmamaktadır. Özellikle iki grup uzun süre oturma eğilimindedir; bunlar alışverişten ya da başka bir işten sonra resto-

randa dinlenen ev kadınları ve okul çıkışı eve gitmeden önce buraya gelen öğrencilerdir. Restoranın temizliği, tuvaletlerini kullanma olanağı ve (ev kadınları için) rahatsız edici kişilerden korunma sağlaması çekici gelmektedir. Yerelleşmenin bu örneği özellikle ilginçtir, çünkü McDonald's yönetiminin kendini uyarlamak zorunda kaldığı çok açık ekonomik sonuçları vardır.

Ama yerelleşme bazı yönleriyle daha ötelere varabilmektedir. Örneğin Tayvan'daki Budacı hareketler, kesinlikle Amerikan ya da Batılı olmayan dinsel bir mesajı yaymak için Amerikan Protestanlığının pek çok örgütlenme biçimini almıştır. Bir başka örnek, Almanlar'a özgü bir kurum olan Love Parade'de biçimsel olarak Amerikan eşcinsellerinin gurur yürüyüşünün taklit edilmesi, ama bir erotik festivale dönüştürülen bu olayın sistemli Alman ciddiyetiyle düzenlenmesidir (dolayısıyla "Alman" ve "*orgy*" sözcüklerinin birbirini dışlayan anlamlar taşıdığı tezi yanlış olabilir).

Küresel etkilerin sızması sonucunda yerel kültür biçimlerinin yeniden canlanması da olanaklıdır. Örneğin Batı kökenli hızlı yiyecek zincirlerinin girmesi Hindistan'da ve Japonya'da geleneksel mutfağa dayalı hızlı yemek satış noktalarının gelişmesine yol açmıştır. Batılı moda ürünlerinin Japonya'yı istila etmesi sonucunda belirgin biçimde Japon estetik anlayışını yansıtan yerel bir moda sanayisi doğmuştur.

Yerelleşme ile ortak renkler taşıyan bir başka tepki "melezleşme" terimiyle anlatılmaktadır. Burada yabancı ve yerli kültür öğelerinin bilinçli bir sentezini yaratma çabası söz konusudur. Japonya Meici Restorasyonu'ndan bu yana bunun en başarılı öncülerinden olmuştur, ama daha birçok başka örnek vardır. Ülkeleri dışında yaşayan Çinlilerin bütün dünyada gösterdiği büyük ekonomik başarı düşünülecek olursa, yurtdışında gelişen ve iş dünyasının en modern yöntemleriyle geleneksel Çinli kişiselciğini birleştiren Çinli iş kültürü bunun çok önemli bir örneğidir. Öte yandan, Çin küresel ekonomiyle bütünleştikçe buna çok benzer melezleşmeler görülebilmekte, örneğin "Konfüçyüsçü tüccar" gibi yeni bir kavram yayılmaktadır. Aynı olgunun özellikle çarpıcı bir örneği, Bangalor'da yazılım mühendislerinin bilgisayarlarını Hindu geleneklerine göre süslemesidir. Karmaşıklık düzeyi çok daha az olmakla birlikte gene çok ilginç bir örnek de "Afrika Yerel Kilisesi" denen kurumların Hıristiyanlık ile yerel dinlerin bir sentezi olmasıdır.

Bütün bu örnekler, mekanik bir küresel türdeşleşme düşüncesinin, insanın kültürel sınavlar karşısında yaratıcı olma ve yenilik getirme yeteneğini çok büyük ölçüde küçümsediğini yeterince ortaya koymaktadır.

Gene de yaratıcı uyarlanma yeteneği açısından kültürler arasında farklılıklar vardır. Samuel Huntington'ın "güçlü" ve "zayıf" kültürler arasında yaptığı ayrım bu bakımdan yararlıdır (ama bunların betimleyici kategoriler olduğu ve değer yargısı taşımadığı vurgulanmalıdır). Doğu ve Güneydoğu Asya kültürleri, özellikle de Japon, Çin ve Hint kültürleri "güçlü" olarak belirirken Afrika ve bazı Avrupa kültürleri görece "zayıf" kalmıştır.

Almanya örneği özellikle ilginçtir. İnsan burada "güçlü" bir kültürün varlığını düşünür, ama durum öyle görünmemektedir. Nedenleri de açıktır. Üçüncü Reich'ı henüz geride bırakmışken yeniden canlanan bir milliyetçilikle suçlanma konusundaki duyarlılık, Alman kültürel özgüvenini vurgulama eğilimini zayıflatmış ve dışarıdan gelen etkiler karşısında görece edilgen bir tutuma yol açmıştır. Bu durum Almanya ile öbür Avrupa toplumları (özellikle Fransa) karşılaştırıldığında açıkça ortaya çıkmakta ve Almanya'nın (daha kesin bir ifadeyle, eski Demir Perde'nin batısında kalan Almanya'nın) Avrupa'nın en fazla "Amerikanlaşmış" ülkesi olarak görünmesini önemli ölçüde açıklamaktadır.

1970'ler Brigitte Berger, Hansfried Kellner ve benim modernleşme kuramı bağlamında geliştirdiğimiz bazı kavramlar, söz konusu olgu açısından şaşılacak kadar geçerlidir. O zaman demiştik ki, modernleşme "paket" halinde gelir ve pakette hem davranış, hem de bilinç kalıpları bulunur. Bazı modernleşme paketleri, modernleşme sürecini durdurmadan ayrıştırılıp yeniden bir araya getirilebilir; Batılı misyonerlerin getirdiği Hıristiyanlık + modern tıp paketi buna örnektir. Bu tür bağlantıların "dışsal" nitelikte olduğunu söylemiştik. Bazı paketlerin ise modernleşme sürecini durdurmadan parçalarına ayrılması olanaksızdır: örneğin modern tıp ile bilimsel nedensellik kavramı arasında "içsel" dediğimiz böyle bir bağ vardır. Paketlerin toplumda bir kesimden bir başkasına yayılmasına "taşınma" adını vermiştik (ekonomideki maliyet/yarar düşüncesinin aile yaşamına taşınarak evliliğin sözleşme, çocukların yatırım vb olarak görülmesi gibi). Yayılmayı sınırlama girişimlerine ise "kesinti" demiştik (örneğin bireylerin

işyerinde farklı, evde farklı davranması; Japon işadamının eve gelince lacivert takım elbisesini çıkarması, *yukata*'sım giyerek kaligrafi çalışması gibi). Bu kavramların yükselen küresel kültüre verilen farklı yanıtları anlama açısından hâlâ yararlı olduğu kanısındayım.

Yukarıda küresel kültür sınavı karşısında ortaya çıkan bir dizi yanıt sıralanmışsa da tablo henüz eksiktir. Bunların yanı sıra *alternatif küreselleşmeler* de gittikçe önemi artan bir olgudur. Batı dünyasının dışından kaynaklanan ve hatta onu etkileyen küresel uzantılı kültürel hareketler söz konusudur. (Tulasi Srinivas, Hindistan'ın yeni "kaderle randevu" beklentisine ilişkin incelemesinde aynı olgu için "ihraç" (emisyon) terimini kullanmaktadır.) Bu nokta önemlidir, çünkü Batılı ya da Amerikalı olmayan kültürlerin kültürel küreselleşme güçlerine yalnızca tepki göstermekle kaldığı yolundaki anlayışı düzelttiği gibi, modernleşmenin birden çok yolu olabileceğine de işaret etmektedir. Bu da tümüyle yeni bir düşünce değildir. Son yıllarda Harvardlı Çinbilimci Tu Weiming ve İsrailli sosyolog Shmuel Eisenstadt gibi adlar bu düşünceyi yeniden canlandırmışlardır. Başka bir deyişle, alternatif küreselleşmelerin ardında alternatif modernleşmelerin olanaklılığı yatmaktadır.

Bu hareketlere de hem elit düzeyde, hem halk düzeyinde rastlanmaktadır. Elit düzeyde hem dinsel, hem de laik alternatif küreselleşme hareketleri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar son yıllarda (daha kesin bir tarihle, Asya'daki ekonomik sıkıntılardan sonra) çekiciliği azalmışsa da Batılı iş çevreleri ve politika üreticileri, Japon sanayi politikasını ve yönetim tekniklerini kopya etme hevesi içinde bir süre çaba göstermişlerdir. Dinsel hareketin iyi bir örneği ise bugün dünyanın en etkili Katolik örgütlenmesi sayılabilecek Opus Dei'dir.

Opus Dei İspanya'da ortaya çıkmakla birlikte bugün başta Şili olmak üzere Latin Amerika'da, Filipinler'de ve başka Katolik topluluklarda çok etkilidir. İlahiyat ve ahlak konularındaki militan muhafazakârlığına karşın çağdaş küresel kapitalizm konusunda çok olumlu bir tutum içindedir. Franco rejiminin sönmekte olduğu yıllarda siyasal olarak çok etkinleşen Opus Dei piyasa ekonomisine geçişte (daha sonra da en azından dolaylı olarak İspanya'nın demokrasiye geçişinde) rol oynamıştı. İspanya'nın en

saygın iki işletme okulu Opus Dei yönetimindedir. Buradaki süreç toplumsal değişime akıllıca uyum sağlamaya indirgenemez. Bilinçli olarak alternatif bir modernlik oluşturma girişimi söz konusudur: kapitalist, demokratik, ama aynı zamanda Katolik dinsel ve ahlaki geleneklerine inatla bağlı bir modernlik. (Yeri gelmişken, bu nokta Papa II. Johannes Paulus'un militan Katolikliğin eski elit kadrolarını oluşturan, ama geleneksel bağlılıkları son zamanlarda biraz tartışmalı hale gelen Cizvitlere kuşkuyla yaklaşırken Opus Dei'ye bu kadar olumlu bir tutum içinde olmasını da açıklamaktadır.) Latin Amerika'da ayrıca Evanjelik Protestanlığın "Amerikanlaştırıcı" gücüne karşı "temel" bir Katolik kültürünü öne sürmek için bilinçli bir çaba ortaya çıkmıştır.

Halk düzeyinde Hindistan çok etkili dinsel hareketler "çıkarmış", bunlar zaman zaman toplumun yukarı katmanlarına da ulaşmıştır. Sai Baba hareketi iyi bir örnektir; dünyanın 137 ülkesinde iki bin merkezi olduğu iddiası abartılı olabilir, ama Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da pek çok merkezinin bulunduğu kuşkusuzdur. Bu hareketin tümüyle doğaüstücü olan görüşü, çağdaş bilimsel dünya görüşü karşısında açıkça farklı bir alternatiftir. Hare Krişna hareketi Hindistan'dan yayılan kültürel "ihracın" daha da kolay görülebilen bir örneğidir. Batı'da benzer biçimde başarıya ulaşmış Budacı hareketler de vardır. Bunlardan Soka Gakkai, Japonya kökenlidir. Tayvan'da "Budacı rönesans" küresel uzantılar geliştirmeyi hedeflemektedir ve Tzu-Chi Vakfı'nın kırk ülkede şubeleri vardır.

Türkiye'de ve İslam dünyasının her yanında ortaya çıkan İslami hareketlerin hedefi gene alternatif bir modernliktir; bunlar Afganistan'daki Taliban, hatta İran'daki rejimin militan kanatları gibi modernliği reddetmek değil, ekonomik ve siyasal olarak küresel sisteme katılan, ama enerjisini bilinçli bir İslam kültüründen alan modern bir toplum oluşturmak istemektedir. Endonezya'da benzer bir İslami hareket (kapitalizm ve demokrasi yanlısı, farklı dinlere karşı hoşgörülü, ama Müslüman inancına kesinlikle bağlı) Suharto rejiminin çökmesinde ve kendi lideri Abdurrahman Vahit'in başkan seçilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bugün Müslüman dünyasının her yanında, hatta İran'da bile, bu tür alternatif İslam modernliği görüşleri güç kazanmaktadır.

Batı'ya Asya'dan gelen en önemli kültürel etkinin örgütlü dinsel hareketler aracılığıyla değil, *New Age* [Yeni Çağ] kültürü denen biçimde taşındığı söylenebilir. Bu kültür Avrupa'da ve Amerika'da milyonlarca insanı hem inanç (ruhgöçü, *karma*, birey ile doğa arasıdaki gizil bağlar), hem de davranış (meditasyon, yoga, şiatsu ve tedavi amaçlı diğer masaj biçimleri; *tai-chi* ve dövüş sanatları; genel olarak Hint ve Çin kökenli alternatif tıp geleneklerinin kullanılması) düzeyinde etkilemiştir. Dağınık, örgütsüz niteliği düşünülecek olursa, New Age yukarıda sözü edilen dinsel hareketlerden çok daha belirsiz, anlaşılması zor bir olgudur, ama gittikçe artan sayıda din araştırmacısı bu konuyu incelemektedir. *New Age*'in yükselen küresel kültürün "merkezi" üzerinde ne ölçüde kalıcı bir etki bırakacağını ve böylece küresel kültürün biçimini nasıl değiştireceğini henüz bilmiyoruz. İngiliz sosyolog Colin Campbell'in *New Age* olgusunu anlatmak için kullandığı terim "Doğululaşma"dır.

Popüler kültür "çıkarma" (ihracı) açısından en başarılı ülkenin Japonya olduğu görülmektedir. Japon otomotiv ve elektronik ürünleri güvenilirlikleriyle ün kazanmış, bunun sonucu olarak kalite kontrolü konusundaki Japon kavramları ve yöntemleri Avrupa ve Amerika sanayisinin yanı sıra tüketici davranışını da büyük ölçüde etkilemiştir. Kozmetikte Şiseido örneği, Japon moda ve tasarım sanayilerinde olduğu gibi, modern ürünleri geleneksel Japon estetik anlayışlarıyla birleştirmesi ve bunun Japonya sınırlarının ötesinde de çekici bulunduğunu keşfetmesi bakımından ilginçtir. Bütün bu olaylarda Helenizm benzetmesi gene öğreticidir. Roma'ın son dönemlerinde Yunan-Roma uygarlığının olanaklarından tatmin olmayan çevreler davranış ve düşünce açısından Doğu'ya yönelmiştir –*ex oriente lux* [ışık doğudan yükselir]. Sonunda bu kültürel gelişmeden en fazla yararı Hıristiyanlığın Batı Asya hareketi sağlamıştır.

Karmaşık tablomuza gene bir ekleme gerekmektedir, çünkü altküreselleşmeler diyebileceğimiz bir olgu daha vardır; bunlar küresel değil, bölgesel kapsamlı olmalarına karşın nüfuz ettikleri toplumların yükselen küresel kültüre bağlanmasına aracılık eden hareketlerdir. "Avrupalılaşma" herhalde, özellikle de eski Sovyet bloku ülkelerinde bunun en önemli örneğidir. Almanya'nın ve Avusturya'nın Macaristan'daki ve diğer eski

komünist ülkelerdeki etkileri, İskandinavya'nın Baltık ülkelerindeki etkileri ve Türkiye'nin Orta Asya'daki etkileri hem "Avrupalılaşma"ya, hem de küreselleşmeye hizmet etmektedir. Ayrıca çağdaş kapitalizmin Avrupalı biçimi bir ideolojik proje oluşturmakta ve bu, doğal olarak, algılanan Anglosakson biçimine karşıtlık göstermektedir. Bunun özellikle ilginç bir yönü, Avrupalılaşma ile laikleşme (sekülerleşme) bağlantısıdır. Ülkelerin "Avrupalı projesi" içine katılmaları, belirgin bir "Avrupa laikliği" kabulünü beraberinde getirmekte, bu koşulun gerektirdiği en çarpıcı gelişmeler günümüzde Polonya'da ve İrlanda'da gözlenmektedir.

Başka örnekler de vardır: Hong Kong ve Tayvan medyasının Güneydoğu Asya'ya ve Çin anakarasına, Japon popüler kültürünün de Tayvan'a yayılması; Meksika ve Venezuela medyasının öbür Latin Amerika ülkelerine ve ABD'deki İspanyol kökenli nüfusa erişmesi gibi. Güney Afrika'da da Afrikalı-Amerikalı etkileri görülmekte, bazen tuhaf sonuçlara yol açmaktadır: *Daşiki* denen Afrika motifli rengârenk erkek gömlekleri, Batı Afrika kökenlidir ve *apartheid* döneminde Güney Afrika'da hiç görülmemiştir. Siyah bilincinin geliştirilmesi çerçevesinde Afrikalı-Amerikalılar arasında yaygınlaşan bu gömlekler ABD üzerinden Güney Afrika'ya girmiştir ve günümüzde Johannesburg'un ve Cape Town'ın şık butiklerinde "Mandela gömleği" diye satılmaktadır. Bu kültürel öğelerin hiçbiri aslında yükselen küresel kültürün parçası değildir, ama nüfuz ettikleri görece kapalı kültürlerde küresel kültüre *aracılık* etmektedir.

Belirli siyasal koşullarda küresel kültür ile yerel kültürler arasındaki gerilimlerin, Samuel Huntington'ın deyimiyle "uygarlıkların çatışması"na yol açabildiği açıktır. Ama toplumların kendi içlerinde de keskin kültürel çatışmalar (başka bir deyişle, içsel bir "uygarlıklar çatışması") vardır. Bunun önemli bir örneğini laikleşmiş seçkinler kesimi ile dini yeniden canlandırma hareketleri arasındaki çatışma oluşturmakta ve Türkiye'de, başka Müslüman ülkelerde ve İsrail'de çarpıcı olarak görülmektedir. İki Almanya'nın birleşmesi ertesinde "Batılı" ile "Doğulu" Almanlar arasındaki kültürel gerginliğe yukarıda değinilmişti. Dahası, Batılı "kültür savaşları" küreselleşme sürecinin ayrılmaz parçası olarak ihraç edilmektedir. Dolayısıyla, kültürel esin kaynağı olarak Batı'ya yönelen örneğin bir Macar,

serbest piyasa ideolojisi ile çevrecilik, ifade özgürlüğü ile "siyaseten doğru" ifade kuralları, Hollywood tarzı erkek üstünlüğü ile feminizm, Amerikan abur cubur yiyecekleri ile Amerikan sağlıklı gıdaları gibi karşıtlıklara rastlamaktadır. Bir başka deyişle, "Batı" kültürel olarak homojen değildir ve küreselleşirken çatışma yüklü heterojenliğini de birlikte getirmektedir.

Kültürel küreselleşme denetlenmesi çok zor olan çalkantılı bir olaydır. Kuşkusuz bunu deneyen hükümetler vardır. En önemli örnek olarak Çin'deki "yönetimli küreselleşme" (Yunxiang Yan'ın terimi) belirtilebilir, ama benzer girişimler hem otoriter, hem de demokratik rejimlerde görülmektedir. İkinci grubun bir örneği Fransa, bir başka örneği Quebec ve bütünüyle Kanada'dır. Güney Afrika'da Mbeki hükümetinin sözünü ettiği "Afrika rönesansı"nın içeriği henüz pek belirgin değildir, ama hedefi gene devlet girişimleriyle küreselleşme sürecini yönetmektir. Bu örnek oldukça "zayıf" kültürel kaynaklardan yola çıkarak alternatif bir modernlik yaratmaya yönelmesi açısından ilginçtir – burada ulaşılacak herhangi bir başarı da gerçekten çok ilginç (ve sevindirici) olacaktır.

Kültürel küreselleşme sorunları bu noktada ekonomik ve toplumsal küreselleşme sorunlarıyla birleşmekte, özellikle de küresel sistemde kaybedenleri "yönetme" sorunu öne çıkmaktadır. Toplumsal hoşnutsuzluklar kültürel direnişlere yönlendirilebilmekte, "Seattle sendromu" kültürel meşruiyet bulmaktadır. Fransa'da yürütülen McDonald's karşıtı kampanya iyi bir örnektir; burada Fransız çiftçilerinin ekonomik kaygıları Amerikan barbarlığına karşı Fransız uygarlığını savunma düzeyine yükseltilmiştir. Marksizmin (belki de geçici) çökmesinden sonra Avrupa'da ve başka yerlerde solun yeniden doğmasına elverişli bir zemin ortaya çıkmıştır. Antikapitalizm ve Amerika karşıtlığı gibi eski solcu temalar yeni bir yaşama alanı bulmaktadır. Bu yeni gruplaşmanın ne kadar yaygınlaşacağım kestirmek için henüz çok erken.

Başta uyardığım gibi, burada epey karmaşık bir tablo sundum. Bu tabloyu kolayca özetlemek olanaksız; özet olarak ancak kültürel küreselleşmenin ne tek başına büyük bir vaat, ne de tek başına büyük bir tehdit olduğu gibi hiç önemsiz sayılamayacak bir sonuç çıkarılabilir. Ayrıca bu tablo, küreselleşmenin, şiddetli ve hızlandırılmış biçimiyle de olsa, aslında bit-

mez tükenmez modernleşme sınavının bir devamı olduğunu düşündürmektedir. Kültürel düzeyde bakıldığında bu olgu çoğulculuğun, veri alınagelen geleneklerin yıkılarak çok çeşitli inanç, değer ve yaşam tarzı seçeneklerinin ortaya çıkmasının getirdiği büyük sınavdır. Herhangi bir çarpıtma yapmadan bunun gerek bireyler, gerek topluluklar açısından artan özgürlüğün ortaya koyduğu büyük sınav anlamına geldiği söylenebilir. Özgürlüğe değer veren insan, bütün maliyetine karşın bu gelişmeyi esefle karşılamakta çok zorluk çekecektir. Eğer bunu yaparsa, o zaman sonsuz göreliileştirme ile tepkisel fanatizm arasındaki orta yol arayışlarıyla yakından ilgilenecektir. Yükselen küresel kültür karşısında orta yollar aramak kabul ile militan direniş arasında, küresel türdeşlik ile kapalılık ve yalıtılmışlık arasında orta yol aramak anlamına gelir. Böyle bir arayışın güçlükleri vardır, ama tasarımızın sağladığı verilerin inandırıcı bir biçimde ortaya koyduğu üzere, gerçekleştirilmesi olanaksız değildir.

Birinci Bölüm
Küreselleşme ve Alternatif Modernlikler

Çin, Tayvan, Japonya, Hindistan

Yunşiang Yan

YÖNETİMLİ KÜRESELLEŞME

Çin'de Devlet ve Kültürel Geçiş Süreci

Çinli bir yorumcu Amerikan hegemonyasının Çin toplumu üzerindeki etkisini konu aldığı sert bir makalesinde, NATO'nun 7 Mayıs 1999'da Belgrad'da Çin Büyükelçiliği'ni bombalamasına karşı düzenlenen 1999 öğrenci gösterileri sırasında Pekin'deki ABD Büyükelçiliği önünde "Kahrolsun Amerikan emperyalizmi" diye bağıran birçok protestocu gencin bir yandan da Coca-Cola içmekte olduğunu belirtmişti.[1] Bu ironik durumun çok daha ileri örnekleri de var. İnternetten mesaj göndererek Batı kültürünün istilasına karşı bir direniş hareketi çağrısında bulunan bazı eylemci gençler, mesajlarını İngilizce yazdıklarının ve imza olarak "Joan" ya da "Frank" gibi İngilizce adlar kullandıklarının sanki farkında değillerdi. Bazıları da sokaklara McDonald's karşıtı sloganlar astıktan hemen sonra Kentucky Fried Chicken'da yemek yemeye gitmişlerdi. Benzer biçimde, Çin Merkezî Televizyon Kanalı Haziran 1999'da protesto amacıyla NBA maçlarını programdan çıkarınca çok sayıda izleyici şikâyette bulunarak spor karşılaşmalarının siyasetle hiçbir ilgisi olmaması gerektiğinde ısrar etmişti.

1999'un yaz aylarında saha araştırmamın son bölümü sırasında görüşme şansını bulduğum bir üniversite öğrencisi, hem ABD elçiliği önündeki öğrenci gösterilerine grup lideri olarak katılmış, hem de NBA maçlarının programdan kaldırılmasından şikâyetçi olmuş biriydi. Neden böyle çelişkili davrandığı sorulduğunda, epey şaşırmış görünerek şöyle yanıt verdi: "Hayır, hiçbir çelişki yok. Evet, Amerikan hegemonyasından nefret ediyorum ve NBA maçlarını çok seviyorum. Ama bunlar ayrı şeyler. NBA maçları bütün dünyaya aittir ve herkesin bunları keyifle seyretme hakkı vardır." Gözlerinin içine baktığımda içtenliğini ve saflığını gördüm. Birden fark ettim ki, en azından böyle gençler için farklı kültürel geçmişleri bulunan insanların tam anlamıyla küresel bir kültürden gerçekten zevk alması ve onu benimsemesi, aynı zamanda da siyasal düzeyde milliyetçi olması mümkündür.

Bu makale iki bölümden oluşmaktadır. Birincisinde Çin toplumunda kültürel küreselleşmenin dört yüzünü (Peter Berger tarafından tanımlandığı biçimiyle) ele aldım: elit iş dünyası, akademisyenler kulübü, popüler kültür ve toplumsal hareketler.[2] 1990'ların sonuna gelindiğinde her dört küreselleştirici gücün de varlığını saptamak zor olmamakla birlikte, bunlar Çin toplumsal yaşamı üzerindeki etkilerinin gerek ölçüsü, gerek türü açısından farklılaşmıştır. Genel olarak bakıldığında, en güçlü küreselleştirici etkenin popüler kültür olduğu görülmekte, toplumsal hareketlerin etkisi ise duruma göre değişme eğilimi göstermektedir; ama her ikisi de sıradan insanların günlük yaşamlarını doğrudan etkilemiştir. Buna karşılık ulusötesi bilim çevreleri ve ulusötesi iş dünyası elitlerinin etkileri yalnızca ilgili toplum katmanları içinde bir gelişmeyle sınırlı kalmıştır. Parti-devlet her dört küreselleştirici gücü de denetim altına almak için büyük çaba göstermiş, ama çoğunlukla planladığı başarıyı sağlayamamıştır.

İkinci bölümde söz konusu süreçte rol oynayan aktörleri ve sürecin toplumsal bağlamını inceledim. 1990'ların sonunda Çin'de hem yurttaşların, hem de seçkinlerin çoğu küreselleşmenin Çin'in modernleşme sürecinin kaçınılmaz bir evresi olduğu ve gelişmiş ülkelerle aralarındaki farkı kapatmak için bir fırsat oluşturduğu görüşünü kabul etmiş durumdaydı. Bu fırsattan yararlanmak amacıyla Çin devleti ülkede bir oydaşma oluşturmakta, Çin'in küreselleşme sürecine katılımını kolaylaştırmakta, ekonomik bütünleşmenin gidişini denetlemekte ve kültürel küreselleşmenin artılarını-eksilerini dengelemekte önemli rol oynamaya başladı. Bu karmaşık rol pek çok yönüyle bir şirket yöneticisinin oynadığı rolü andırmakta, başlık olarak kullanılan "Yönetimli Küreselleşme" adlandırması da buradan gelmektedir.

Kültürel Küreselleşme Haritası'nın Dört Yüzü

Davos Kültürü mü, Konfüçyüsçü Tüccar mı?

Çin'de ulusötesi bir iş dünyası eliti ve buna bağlı bir Davos kültürü ortaya çıkmakta mıdır? Aşağıdaki iki örnek, bu sorunun yanıtının yalnızca bir evet ya da hayır olamayacağını göstermektedir. 1998'deki saha çalış-

mam sırasında 35-40 yaşlarında başarılı bir işkadmıyla tanıştım. Bu kadın Çin anakarasındaki iki kentte emlak şirketlerinin ve Hong Kong'da önemli bir ithalat-ihracat şirketinin sahibi; ayrıca Connecticut'ta bir evi var ve işlerini yönetmek için sık sık Çin'e gidip gelmesi gerekmekle birlikte bir süre önce ABD'de sürekli oturma izni almış. Bana söylediğine göre, zamanını bu dört yerde, temelde eşit sürelerle kalarak geçiriyor, ama yalnızca ABD'deki konutundayken kendini gerçekten evde hissediyor ve işlerinden tümüyle uzaklaşabiliyormuş. Bir keresinde çok açık ve doğrudan olarak, "Ben bir dünya vatandaşı olduğumu düşünüyorum" (*şicie gongmin*) dedi.

İkinci örnek gene başarılı bir işkadını: Bayan Vu Microsoft'un Pekin'deki yönetim kurulu başkanıyken açıklanmayan kişisel nedenlerle Haziran 1999'da görevinden istifa etti. Ama otobiyografisi üzerinde kendisiyle birlikte çalışan yakın bir arkadaşımdan öğrendiğime göre, Bayan Vu'nun istifasının gerçek nedeni, Microsoft'un Çin pazarını ele geçirme biçiminden duyduğu hoşnutsuzluktu. Bayan Vu, Microsoft'un Çin şirketleriyle rekabet etmek için uyguladığı bazı stratejilerin ahlak dışı, dolayısıyla da kabul edilemez olduğu düşüncesindeydi. İyi bir yönetim kurulu başkanı olmak ile iyi bir Çin yurttaşı olmak arasında kalmış ve Microsoft genel merkezindeki üstlerine şikâyetlerini ve itirazlarını bildirdikten sonra ayrılmayı seçmişti. İstifasının ardından arkadaşıma "Sonuç olarak ben bir Çinliyim" demişti.

1999'da saha çalışmamın sonuna geldiğimde Çin iş çevrelerinde belirgin bir Davos kültüründen söz etmek için henüz çok erken olduğu kanısına vardım. İş çevrelerindeki bazı bireyler gerçekten de Batılı bir yaşam tarzı sürdürmekte, Batı kültürünü yakından tanımakta ve işyerindeyken tıpkı New York'taki ya da Londra'daki benzerleri gibi davranmaktadırlar. Öte yandan bu Davos kültürünün Çin toplumsal yaşamına ne ölçüde nüfuz edebileceği ve şirket çıkarlarının ulusal ya da kültürel geleneklerle çatışması durumunda bu elit iş çevrelerinin gerçekten ulusötesi bir kapitalist sınıfın (Sklair'in terimleriyle) üyesi gibi davranıp davranamayacağı henüz bilinmemektedir.[3] Özellikle bu son noktayla ilgili olarak, tanıştığım birçok başarılı işadamı/işkadım, *ruşang* ya da "Konfüçyüsçü tüccar" tipi yerli bir iş dünyası elitinin desteklenmesine büyük ilgi göstermişlerdir. Bu olguya aşağıda değineceğim.

Sosyalizmin geçiş döneminde mülkiyet biçimlerindeki çeşitlilik ve piyasa ekonomisinin eksiklikleri nedeniyle özgül bir Çinli iş kültürü sorunu bir bütün olarak gündeme gelebilir. Bir şirket devlet mülkiyetinde, kolektif mülkiyet altında (yerel topluluğun mülkiyetinde), özel mülkiyet altında, ortak girişim ya da bağımsız yabancı girişimi biçiminde olabilmektedir. Farklı türden şirketlerdeki insanların dış dünyaya erişim dereceleri, iş ahlakları, değerleri ve davranış kalıpları da farklılaşmaktadır.

Devlete ait şirketlerde çalışan insanlar genellikle daha muhafazakâr ve dış dünyadaki değişimlere daha az duyarlı olma eğilimindedir, ama aynı durum bu şirketlerin üst düzey görevlileri için her zaman geçerli değildir. Hatta bu şirketlerin üst düzey yöneticileri, hükümet ile devlete ait şirketler arasındaki yakın (bazen akrabalığa dayalı) ilişkiler nedeniyle kendilerini iş dünyasının yanı sıra siyasal elitle de özdeşleştirmektedirler. Birçoğu düzenli olarak Avrupa ve Kuzey Amerika seyahatlerine çıkmaktadır; bazıları da yurtdışında eğitim görmüştür. Örneğin Bay Li, Çin Bilimler Akademisi'nin mülkiyetindeki bir şirkette başkan yardımcısıdır. Akademi hem bir araştırma enstitüsü, hem de hükümetin bilim çevresi içindeki koludur. Başarılı bir kişi olan Bay Li, Los Angeles ile Pekin arasında gidip gelmekte, karısı ve kızı Santa Monica, California'da yaşamaktadır. Kendisi ABD'deki değerler sistemini ve yaşam tarzını beğendiğini, ama mesleki geleceğinin kesinlikle Çin'de olduğunu ve iş ilişkilerinde Çin tarzını sürdürmesi gerektiğini belirtmektedir.

Ortak girişimlerde ve yabancı şirketlerde çalışan yönetici elitler, devlet şirketlerindekilerden daha büyük ölçüde batılılaşmış ve birçoğu yurtdışında işletme ya da başka bir dalda lisansüstü öğrenimini tamamlamış kişilerdir. İlginç bir biçimde bu kişiler işyerinde doğrudan doğruya Batı kültürünü yaymakta, bunu örneğin kurumsallaşmış yönetim sistemi ya da iletişim becerileri ve sosyalleşme çerçevesinde yapmaktadırlar. (Gördüğüm en uç örnek, bütün çalışanların Batılı giyim kurallarına uymak zorunda tutulduğu, kadınlara ayrıca makyaj kurallarının uygulandığı bir şirketti.) Özel yaşamlarında ise bu elitlerin birçoğu, özellikle cinsler arası ilişkilere, çocukların eğitimi konusuna ve kişisel düzeydeki ilişkilere yaklaşımları açısından hâlâ oldukça gelenekseldir. Kendilerinden yeni bir tür "Konfüçyüs-

çü tüccar" (burada "tüccar" sözcüğü her tür işadamını/kadınını anlatmaktadır) olarak söz etmişler ve "Batı kültürünün yüzeysel yönleri"nin genç profesyoneller tarafından olduğu gibi kabul edilmesi biçiminde algıladıkları olguya bazıları şiddetle karşı çıkmışlardır.

Çin'de yaş önemli bir fark yaratmaktadır. Yeni ortaya çıkan "beyaz yakalı" toplumsal grubun çoğunluğunu oluşturan genç profesyoneller (yirmilerindeki pazarlamacı, teknik ve bilimsel elemanlar) Batılı değerleri ve yaşam tarzlarını coşkuyla benimsemeye yatkındırlar. 1980'lerin sonlarındaki görece açık ortamda yetişen bu *yuppie*'ler Batı'nın pop müziğinden, filmlerinden ve kişisel özgürlük, bağımsızlık ve daha iyi yaşama hakkı gibi ahlaki değerlerinden rahatça hoşlanabilmektedirler. Ayrıca moda, spor, eğlence ve daha başka tüketici etkinliklerinde yeni akımlara öncülük etmektedirler. Genç ve çoğunlukla bekâr oldukları için yenilikleri araştıracak güce ve ayrıcalıklara sahiptirler.[4]

Yuppie'ler arasındaki ilginç bir gelişme kadınların erkek meslektaşlarına göre daha başarılı ve halen çalıştıkları işten daha memnun olmalarıdır. Bunun bir sonucu olarak 25-35 yaşları arasında çok sayıda kadın bugün birçok ortak girişim ve yabancı şirkette orta düzeyde yönetici konumundadır. Ayrıca meslek sahibi kadınlar işyerinde daha yüksek konumlara geldikleri ve daha yüksek maaşlar aldıkları, özel yaşamlarında da daha Batılı bir tarz sürdürdükleri için uygun bir eş bulmakta gittikçe artan güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.[5]

Bu genç profesyonellerin büyük bölümü gerek yabancı, gerek devlete ait şirketlerde yönetimin alt kademelerinde, pazarlamada ve teknik destek hizmetlerinde çalışmaktadırlar. Yaşları ilerledikçe ve iş yaşamında kıdemleri arttıkça ise muhafazakârlaşma ve gelenekselleşme eğilimi göstermektedirler. Sonunda birçoğu "Konfüçyüsçü tüccar" ya da imparatorluk döneminin bilgin bürokratlarını andıran başarılı birer bilgin-profesyonel olmayı tercih etmektedir. Burada "Konfüçyüsçü tüccar" tanımının çağrıştırdığı, işadamının aynı zamanda Çin kültürünün özünü kavramış, bilim ve kültürün yaygınlaştırılmasını amaç edinmiş ve siyasal elitle yakın ilişkileri bulunan bir bilgin olduğudur. Bu sınıfın tanınmış bir üyesi olan Pekinli Bay Çen Tinşeng'e göre "Konfüçyüsçü tüccar" tanımını yalnızca işadamı

olmuş eğitimli, bilgin kişi olarak düşünmek yanlıştır. "Yalnızca kültür birikimi insanın "Konfüçyüsçü" tüccar olmasına yetmez. Daha önemlisi, insanın davranışları Konfüçyüsçü öğretilere uymalı, örneğin iyilikçili, hakkaniyetli, doğru, akıllı ve içtenlikli olmalıdır."[6]

Çin'deki iş ortamının kendine özgü unsurlarının, iş dünyasında bu kadar çok sayıda elitin "Konfüçyüsçü" tüccar ideallerini benimsemesinde önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Piyasa ekonomisine yönelik olarak yirmi yıldır yapılan reformlara karşın Çin pazarında hâlâ ikili bir yol izlenmekte, devlet stratejik pazar kaynaklarını denetlemekte, büyük fabrikaların ve büyük şirketlerin çoğunu mülkiyetinde tutmakta ve uyguladığı özgül politikalar ve düzenlemeler aracılığıyla özel şirketlerin yazgısını büyük ölçüde belirleyebilmektedir. Çoğu durumda işini başarıyla yürütebilmenin yolu, devletin ilgili makamlarında yönetici konumunda olan kilit kişilerle özel bağlantı kurmaktan geçmektedir. Dolayısıyla yeni ortaya çıkan işadamları sınıfı hem devletin (merkezî ve yerel), hem de onun görevlilerinin (kadrolar) desteğine dayanmakta, David Wank bu olguya "simbiyotik patronaj" adını vermektedir. Bütün bunlara ek olarak akrabalık ve dostluk bağlarına (*guanşi*) dayalı kişisel ilişki ağları da iş dünyasında çok büyük önem taşımaktadır.[7]

Sonuç olarak, görüştüğüm çok sayıda kişinin de belirttiği gibi, Batılı tarzı yönetim ve iş becerilerinin özel girişimcilerin başarısına katkısı çoğu kez ikincil kalmakta, her ne kadar bu kişiler geniş kabul gören resmi modernleşme anlatısına uyumlu olarak kamuya açık söylemlerinde başarılarını modern yönetim ve teknolojiye bağlasalar da uygulamada durum değişmemektedir. Dolayısıyla, Çin iş dünyasında bu kadar çok sayıda elitin ve profesyonel yöneticinin İtalyan ayakkabısı giyseler, İsviçre saati kullansalar ve İngilizceyi rahatça konuşsalar da çok büyük ölçüde yerelleşmiş dünya görüşlerinin olmasında şaşırtıcı bir yan yoktur.

Batı'dan Öğrenme ve Araştırmacılığın Çinlileştirilmesi

Yukarıda da belirtildiği gibi, Çinli iş çevresi elitlerinin batılılaşmaya gerek duymamalarının başlıca nedenlerinden biri, Çinli usulü iş yapmanın Çin'de ayakta kalmaya ve başarıya ulaşmaya yardımcı olmasıdır. Ama benzer bir durum sosyal ve beşeri bilimlerde çalışan ve başarıya giden en iyi

yolun Batı'nın kuramlarını ve araştırma yöntemlerini ithal etmekten geçtiğini gören aydınlar ve araştırmacılar için geçerli değildir. Bence küreselleşmenin ikinci alanında ("akademisyenler kulübü kültürü") Çin örneği, Batılı aydın (*intelligentsia*) kültürünün bazı Helenistik dönem özelliklerini yansıtmaktadır.

Yaygın olarak kabul edildiği üzere, Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) iktidarının ve meşruiyetinin iki temel direğini Marksist ideolojinin hegemonyası ve planlı ekonomi oluşturmaktadır. Ama ÇKP liderleri ekonomide reform kararı alırken bunu eski ideolojiyi koruyarak yapmayı umuyorlardı. Deng Şiaoping her ne kadar ekonomik gelişmede pragmatizme yer verdiyse de, parti-devletin dört temel ilke olarak sosyalist gelişme çizgisinden, proletarya diktatörlüğünden, Komünist Parti'nin önderliğinden ve Marksist-Leninist-Maocu düşünceden ayrılmamasında ısrar etti. Bu dört ilke, ilk kez öne sürüldüğü 1979'dan bu yana ÇKP tarafından kutsal kabul edildi ve bugüne kadar eski ideolojinin özünü oluşturmanın yanı sıra komünist iktidarın da simgesi olarak kaldı. Parti-devlet bu ilkeleri sorgulamaya cesaret eden herkesi şiddetle cezalandırmaktadır.

Parti-devlete açıkça meydan okumayan, ama entelektüel alanlarını ve özgürlüklerini genişletmek isteyen aydınların uygulayabileceği en iyi strateji, başka söylemler oluşturma yoluyla Marksist söylemden kaçınmaktır. Böylece Batı'nın kuramları ve araştırma paradigmaları ithal edilerek bunlar çağdaş toplumu ve kültürü eleştirmekte kullanılmaktadır. Sonuç olarak 1980'lerin yeni Aydınlanma adı verilen hareketi sırasında ülkede her türlü Batı düşüncesi yeşermiş, çok sayıda kitap ve makale çevrilmiştir. Özgürlük, demokrasi ve piyasa ekonomisi modernliğin sihirli sözcükleri gibi Çin'e girmiş, Weber, Freud, Sartre ve Levi-Strauss gibi Batılı düşünürlerin adları aydınların ve üniversite öğrencilerinin en sık kullandıkları sözcükler arasına katılmıştır.

1980'lerde açıkça biçimlenen Batı yanlısı tutumun doruk noktasını, 1988-1989'da altı bölüm halinde yayınlanan "Irmağa Ağıt" adlı televizyon dizisini oluşturdu. Bu televizyon dizisi geleneksel Çin kültürünü tümüyle reddediyor, Batı kültürünün koşulsuz olarak benimsenmesi çağrısında bulunuyordu. Bu dönemde Çinli aydınların büyük bölümü, modernleşmede

Batı modelinin evrenselliğine inanıyordu. Onlara göre Çin'in modernleşmesi için tek yol, Batı'dan öğrenmekti. Bu eğilim 4 Haziran 1989'daki Tiananmen Meydanı olayıyla sona erdi.

1990'larda bazı araştırmacılar geleneklerdeki yararlı kaynakları yeniden keşfetmeye yönelirken (böylece Konfüçyüsçülük yeniden ilgi odağı olurken), asıl etkin araştırmacılar da modernleşme projesini eleştirmek için yapısızlaştırmacılık (*deconstructionism*) ve art-sömürgecilik (*post-colonialism*) gibi çeşitli postmodern kuramları kullandılar. Michel Foucault, Edward Said, Pierre Bourdieu ve Jacques Derrida gibi adlar Çinli postmoderncilerin yeni kültürel kahramanları haline geldiler. Yeni bir çeviri dalgasıyla yabancı (çoğunlukla İngilizce ve Fransızca) kitaplar Çinceye aktarıldı. Postmodernci akımla eşzamanlı olarak yeni liberal aydınlar da Jürgen Habermas'ın ve Friedrich Hayek'in kitaplarını çevirerek tanıttılar. 1997'den sonra bu gelişmelere küresel kapitalizmin Çin'deki rolüne ilişkin hararetli bir tartışma eşlik etti; tartışmanın bir tarafında Yeni Sol denen grup, öbür tarafında yeni liberaller yer alıyor, her iki taraf da birbirini Batı'nm kuramlarını Çin'in gerçeklerine körü körüne uygulamakla suçluyordu.

Araştırmacılığın küreselleşmesinde rol oynayan bir başka etken, daha basit gerçeklere dayanan maddi destektir. Çin'de sosyal ve beşeri bilimlere sağlanan desteğin fiilen tek bir devlet kuruluşuyla sınırlı olması, onun da yapısı gereği yalnızca siyaseten doğru projelere fon ayırması birçok bağımsız ve açık fikirli araştırmacının araştırma fonlarını yurtdışından bulmalarını, bunun için ya yabancı araştırmacılarla işbirliği yapmalarını, ya da yabancı kuruluşlara doğrudan başvurmalarını gerektirmektedir. Çin'de şubeleri bulunan bazı kuruluşlar araştırmaya daha doğrudan katılma konusunda büyük ilgi göstermektedir. Örneğin Ford Vakfı Çin kentlerinde göçmen kırsal işçileri konu alan bir araştırma projesine fon sağlamış, projeyi yürütmek için sekiz araştırma ekibi oluşturabilmiştir. İlginç bir biçimde, sekiz araştırma ekibinin altısı devlet destekli araştırma merkezlerinden, yalnızca biri Pekin Üniversitesi'nden, öbürü de Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nden çıkmıştır.

Çinli araştırmacıların belirttiği üzere, yabancılardan yardım almak kesinlikle bedelsiz değildir. Başarıyla rekabet edip fon alabilmek için araş-

tırmacılar projelerini Batılı akademik ölçülere uygun olarak tasarlamak ve fon sağlayan kuruluşların ilgi alanlarıyla uyumlu araştırmada bulunmak zorundadırlar. Sonuç olarak, Çinli araştırmacılar hem kuram, hem de yöntem açısından Batılı örnekleri izlemekle kalmış, en radikal postmoderncilerin çalışmaları bile bunun ötesine geçmemiştir. Hatta bu sonuncular, görece eskilerde kalmış liberal aydınlara göre Batılı araştırmacılığın en kötü taklitçileri sayılabilirler.

Bununla ilişkili bir gelişme de ulusötesi şirketlerin önde gelen Çin üniversitelerinde çeşitli öğrenci bursları ve araştırma asistanlığı fonları oluşturmaya başlaması, böylece öğrenciler üzerinde büyük bir etki yaratmasıdır. 1997 tarihli bir habere göre, Pekin Üniversitesi'ndeki dört milyonu aşkın bursun yüzde 70'inden fazlası ulusötesi şirketlerce, hemen yakınındaki Çinghua Üniversitesi'ndeki bursların yüzde 50'si de yabancı kaynaklardan sağlanmıştır. Bu iki seçkin üniversiteden birincisi Çin'in Harvard'ı, ikincisi de MIT'si sayıldığından, birçokları yabancı bursların Çin'in bilimsel ve entelektüel çevreleri üzerindeki uzum dönemli etkisi konusunda kaygı duymaya başlamıştır.[8]

Görüştüğüm birçok kişinin belirttiği üzere, bu durum bağımsızlığa ve ifade özgürlüğüne önem veren Çinli araştırmacıları ikili bir açmazla karşı karşıya bırakmaktadır. Ekonomik düzeyde bakıldığında bu kişiler, parti denetimindeki devlet kuruluşları ile paralarını Çin'de araştırmacılık için harcarken hiçbir biçimde apolitik olmayan yabancı kuruluşlar arasında bir seçim yapmak zorundadırlar. Siyasal düzeyde bakıldığında ise bir yandan baskıcı otoriter siyasal rejime karşı çıkmak istemekte (bunun anlamı kapitalizmi ve piyasa ekonomisini buyur etmektir), bir yandan da ülkenin dışa açılmasına olanak verecek reformların hızını kesmeden Çin kültürünü küresel kapitalizmin büyük gücüne karşı korumak istemektedirler.

Çin'de Batı tarzı araştırmacılığın gittikçe artan etkisi karşısında (burada eski Çin edebiyatı araştırmacılarının bile terfi aşamasında İngilizce sınavından geçmek zorunda olduğu belirtilmelidir) son yıllarda sosyal bilimleri Çinlileştirme yönünde bir eğilimin yaygınlaştığı görülmekte, araştırma standartları ve akademik kurallar iki yılı aşkın bir süredir belli başlı bütün akademik çevrelerde tartışmaktadır. Bazı araştırmacılar bu durumu Çin'in

dünya ekonomisi içindeki zayıf konumuna ve siyasete bağlamaktadırlar. Çin modernleşme hedefine ulaştığında, Çin'in akademik geleneklerinin de küresel araştırma çevrelerinde yaygın kabul göreceğini ileri sürmektedirler.[9]

'Big Mac'in ve Dev Hollywood Yapımlarının Zaferi

Popüler kültür belirgin biçimde küresel etki altındaki bir alandır. Gerek Batı'dan, gerek komşu ülkelerden gelen TV durum komedileri (*sit-com*), dev Hollywood yapımları, Hong Kong ve Tayvan kaynaklı pop müzik, Japon çizgi filmleri ve NBA finalleri ile Dünya Kupası futbol maçları sıradan tüketicilerin çoğunluğu için en gözde kültürel tüketim maddeleridir. 1999'da Michael Jordan basketbolu bıraktığında, pek çok Çinli hayranı büyük üzüntüye kapılmış, Çin basını haftalarca Jordan'la ilgili yazılara yer vermişti.[10]

Bir başka örnek McDonald's zincirinin Pekin'de gösterdiği gelişmedir. McDonald's, Amerikan kültürünün en belirgin ikonlarından biri ve hızlı yiyecek kültürünün kralı olarak Çin pazarına girdiği 1990'larm başında beri hep başarılı olmuştur. Pekin'de ilk restoranını Nisan 1993'te açmış, 1998 yaz aylarına gelindiğinde kentin her yanma dağılmış restoranlarının sayısı otuz yediyi bulmuştur. Bir başka yazımda da ileri sürdüğüm üzere, müşterileri McDonald's restoranlarına çeken yalnızca hamburgerleri değil, Amerika ile ilişkilendirilen kültürel öğeler ve sıradan tüketicilerin hem Amerikan yemeğinin, hem de Amerikan popüler kültürünün Çinli biçimini tatmalarına olanak veren özel sosyal alandır.[11]

Popüler kültür alanındaki bazı yeni gelişmeler özellikle dikkati çekmektedir. Birincisi, tüketici odaklılık (*consumerism*) artık popüler kültürün ideolojik arka planını oluşturmakta, popüler kültür de kitle tüketimini özendirmektedir. 1990'ların başından bu yana tüketici ideolojisi Çin toplumunda yeni bir kültürel ideoloji haline gelmiş, sessiz sedasız hem Marksist ideolojinin, hem de geleneksel Çin değerlerinin yerini almaya başlamıştır. 1980'lerdeki kitle tüketiminde buzdolabı ve televizyon gibi ev eşyasına ağırlık verilmesinden farklı olarak 1990'ların tüketici hareketinde spor, vücut geliştirme, MTV, karaoke barları gibi birçoğu popüler kültürün özünü oluşturan çeşitli boş zaman etkinliklerine yeni bir ilgi uyanmıştır.

Aynı zamanda durum komedileri, pop müzik ve öbür kitle iletişim araçları da hazcı değerleri ve maddi zenginlik arzusunu açıktan açığa dile getirmekte, böylece insanları gittikçe daha fazla tüketmeye yöneltmektedir. Bu değişimin ise sonuçta popüler kültürün gelişimi üzerinde daha da biçimlendirici etkisi olmuştur.[12]

İkincisi, popüler kültürün hızla gelişmesi, belirli ölçüler içinde yeni bir tür sosyal alanın yaratılmasına yardımcı olmuştur –bu büyük ölçüde ticarileşmiş, ama devletin izleme ve denetleme alanının dışında kalan bir alandır. Bu alana giren pek çok gelişme içinde özel basımevlerinin, resmi olmayan dergi ve gazetelerin, özel yapım ürünü filmlerin ve televizyon dizilerinin hızla çoğalması yer almaktadır. 1997'de Çin'de 5.000'den fazla gazete, 9.175 dergi yayınlanmaktaydı. Bunların çoğu piyasa koşullarında çalışan ve ayakta kalmak için genellikle kendilerini popüler kültür pazarında konumlandırmak zorunda olan yayınlardır.

Üçüncüsü, popüler kültür alanındaki tek küreselleştirici güç, Batı etkisi değildir. Örneğin pembe dizilerde ve pop müzikte öncelikle Hong Kong, Tayvan, Singapur ve Japonya etkisi belirgindir. Thomas Gold'un belirttiği gibi, Hong Kong'da ve Tayvan'da üretilen popüler kültür, örneğin pop şarkıları, müzikal gösteriler, dövüş sanatı filmleri, pembe diziler ve aşk öyküleri genel olarak Çinli (ve ayrıca Güney Koreli) tüketiciler açısından özellikle çekicidir. Bu kültür hafif içeriği, gerçek yaşamdan kopuk yaklaşımı ve Çince olması nedeniyle Çinlilerin çok büyük çoğunluğuna Batılı popüler kültürden daha kolay erişebilmekte, Batılı kültür gibi yerelleştirilme sürecinden geçmesi gerekmemektedir.[13] Bununla birlikte söz konusu kültür yakınlığı tezi, Çin toplumunda Japon çizgi filmleri ile Hollywood filmlerinin aynı ölçüde popüler olmasını açıklamaya yetmemektedir.

Bireysel Haklar ve Toplumsal Hareketler

Dinsel Hareketler

Toplumsal, özellikle de dinsel hareketler muhalefete dönüşme olasılığı nedeniyle parti-devletin dikkatle izlediği bir alan niteliğindedir. Örneğin son yirmi yıl içinde Çin toplumunda Hıristiyanlık hızla gelişmiştir, ama Protestan ve Katolik kiliseleri içinde yalnızca devletin benimsedikleri-

nin varlığına ve gelişmesine izin verilmektedir; devletle işbirliği yapmayı reddedenler ise ayaklanmacı kabul edilerek yasaklanmıştır. 1993'te yapılan bir araştırma Çin'de 6 milyondan fazla Protestan ve yaklaşık 4 milyon Katolik olduğunu göstermektedir, ama bu rakamlar eksiktir, çünkü yalnızca resmen kayıtlı olan kişileri yansıtmaktadır. Yeraltı ya da kayıt dışı kilise etkinliklerine çok daha yüksek sayıda Hıristiyan Çinlinin katılımı olasıdır; bazı araştırmacılar Çin'deki toplam Protestan ve Katolik sayısını 30-40 milyon arasında tahmin etmektedirler.[14]

Yakın geçmişte Falun Gong'u bastırmaya yönelik uygulamalar, parti-devletin toplumda bağımsız bir örgütlü güce izin vermeyeceğini bir kez daha ortaya koymuştur. Falun Gong nefes kontrolü, inançla tedavi ve binyıl mesajına dayalı bir halk hareketi olarak 1990'ların başlarında ortaya çıkmış, 1999'a gelindiğinde Çin'deki 70 milyon yandaşına ek olarak dünyanın başka yerlerinde de 30 milyon ya da daha fazla yandaş toplamıştı. Bu sayı Komünist Partisi üye toplamını (yaklaşık 62 milyon) aşmakta ve ÇKP liderleri arasında korku yaratmaktadır. Falun Gong'un kurucusu Üstad Li Hongji'nin hükümet baskısından ötürü New York'a yerleşmek zorunda kaldığı bildirilmiştir. Nisan 1999'da mezhebin ileri gelenlerinden bir grubun tutuklanması, on binden fazla inananın Çin'in önde gelen liderlerinin bürolarının ve konutlarının bulunduğu Jongnanhai önünde oturma eylemi düzenlemek üzere toplanmasına yol açmıştır. Hükümetin grup liderleriyle görüşmesi sonucunda eylem kısa sürede sona ermiş, ama Tiananmen Meydanı olayının onuncu yıldönümüne çok yakın bir tarihte yapılan toplantı ÇKP liderlerine ve dış dünyaya güçlü bir işaret vermiştir. 1999'un temmuz ayı sonlarında devlet desteğiyle Falun Gong'a karşı ülke çapında bir kampanya başlatılmış, parti-devlet Falun Gong uygulamalarına karşı neredeyse bütün medya araçlarını ve örgütsel kaynakları seferber ederken yasal sistemi kullanarak mezhebin bir grup liderini de cezalandırmıştır.[15]

Dindışı Hareketler

Şimdi küreselleşme süreciyle çeşitli biçimlerde ilişkili olan üç dindışı toplumsal harekete bakalım: tüketiciyi koruma, çevre koruma ve feminizm.

Tüketiciyi koruma hareketi her ne kadar kendiliğinden, Batılı kaynaklarla belirgin bir bağlantısı olmadan ortaya çıkmışsa da, daha ilk aşamalarından başlayarak hareketi yönlendirmede parti-devlet güçlü bir rol oynamıştır. Ülkedeki ilk tüketici koruma örgütü 1983'te Çin'in iç kesimlerindeki bir yörede kurulmuştur. Ertesi yıl Çin Tüketici Derneği'nin (ÇTD) kurulmasına devlet büyük destek vermiştir. 1998'de ÇTD il, belediye ve yöre düzeyinde üç bini aşkın şubesi ve daha alt düzeylerde sayısı 45.000 olarak bildirilen taban örgütleriyle ülke çapında bir ağ oluşturmuştu. Yöre düzeyinin üzerindeki ÇTD çalışanlarının tümü hükümetten ücret almakta, işletme giderleri de ilgili devlet dairelerinden karşılanmaktadır. Dernek, Yurttaş İşleri Bakanlığı'nca bir "kitle örgütü" olarak tescil edilmiş olmakla birlikte, her düzeydeki başkan ve başkan yardımcılarının Sanayi ve Ticaret İdaresi'nden nakli yapılmış parti kadrolarından oluşması zorunludur.[16] Derneğe resmi destek sağlamanın yanı sıra, parti-devlet tüketim pazarına 1995'te uygulamaya koyulan Tüketici Çıkarını ve Gücünü Koruma Yasası gibi ek yasal düzenlemeler getirmiştir.

ÇTD'nin arkasındaki resmi destek, derneğin tüketici şikâyetleriyle ilgili olarak üreticilerle ve hizmet sağlayıcılarla ilişkilerinde gerekli yetkiyle donanmış olmasını sağlamaktadır. Derneğin tüketicilere tazminat sağlama girişimlerinin şimdiye kadarki başarı oranı yüzde 90'dır. Bu başarı tüketici şikâyetlerinin artmasına, 1985'te 8.000'den az olan şikâyet sayısının 1997'de 700.000'i aşmasına yol açmış, bu da hem tüketici haklarına, hem de birey kimliğine (bir birey olarak tüketici) ilişkin kamu bilincini yükseltmiştir. ÇTD'nin başarısından etkilenen bireyler gittikçe daha çok kendi haklarını savunmaya başlamış, açılan tüketici davalarının sayısı hızla artmıştır.[17] Öte yandan, tüketiciyi koruma hareketine sağlanan resmi destek, yurttaşların hükümete bağımlılığını da artırmaktadır. ÇTD yarı resmi bir kuruluş olduğundan, derneğe şikâyette bulunmak tüketiciler açısından hükümete dilekçe vermenin bir yolu haline gelmiştir ki bu uygulamanın kökleri Çin tarihinde çok eskilere dayanmaktadır.

Tüketiciyi koruma hareketinin dış etkilere ancak ucundan (bazı düşüncelerin ve yaklaşımların ithaliyle sınırlı olarak) bağlanabilmesine karşılık, Çin'de çevre hareketi özel kuruluşlardan Birleşmiş Milletler'e kadar

uzanan çeşitli küresel güçler tarafından geliştirilmiş, hatta bir ölçüde yönlendirilmiştir. Üstelik Çin'deki çevre örgütleri gerek kuramsal açıdan, gerek kaynak açısından ağırlıklı olarak dış desteğe dayandıklarından, devlet denetiminden görece bağımsız görünmekte ve dolayısıyla gönüllü örgütlenmenin bazı özelliklerini taşımaktadır. Çevreci grupların en büyüğü Pekin merkezli Doğa Dostları'dır. 1998'de 400 bireysel üyesi, ayrıca bir dizi toplu üyesi bulunan Doğa Dostları eğitim programları uygulama, ağaç dikme, hayvanları koruma ve medya izleme gibi etkinliklerde bulunmaktadır. Bir başka çevre örgütü olan Küresel Köy yalnızca eğitim çalışmalarında yoğunlaşmıştır. Her iki grubun da yabancı kuruluşlardan gelen düzenli fonları vardır ve liderleri sık sık yurtdışına gitmektedirler. (Bu kişilerin, büyük olasılıkla işlerinin gereği olarak, çok iyi İngilizce bildiği de belirtilmelidir.)

Son zamanlarda bu gruplar medyada yer almaya aşırı önem vermeleri ve dış desteğe dayanmaları nedeniyle eleştirilmiştir. Bir araştırmacının dikkatimi çektiği üzere, Pekin ve çevresindeki mahallelerde ilgilenilmesi gereken pek çok sorun olmasına karşın, Doğa Dostları projeleri için hep Yunnan ya da Tibet gibi uzak ve egzotik yerleri seçmekte, böylece yabancı basının ve Tükenmeye Yüz Tutmuş Türleri Koruma Derneği gibi çevreci kuruluşların ilgisini çekmektedir.

Üçüncü dindışı hareket olarak feminizm de henüz araştırmacı, gazeteci, sanatçı ve başka kültürel seçkinlerin oluşturduğu dar bir çevre dışında yayılmamıştır. Bu konuda dikkati çeken bir nokta, Çinli feminist araştırmacıların kendilerini kadın araştırmaları alanından uzak tutmaya çalışmaları, böylece feminizm anlayışlarının kadınların kurtuluşundan farklı olduğuna işaret etmeleridir ("kadınların kurtuluşu" parti-devletin kullandığı aşırı siyasallaştırılmış bir terimdir). On yıllardır özel olarak kadın araştırmaları, genel olarak da kadın sorunlarıyla ilgilendiği varsayılan kuruluş Tüm Çin Kadın Birliği'dir (TÇKB) ve öbür yarı resmi kuruluşlar gibi bunun da her düzeydeki yönetim birimlerinde şubeleri vardır.

Bazı feminist araştırmacılara göre, buzu kırarak gerçek anlamda feminist yaklaşımın Çin'e girmesini sağlayan olay 1995'te Pekin'de toplanan Birleşmiş Milletler Kadın Konferansı'dır. O sırada parti-devlet Tiananmen Meydanı olayının ardından yeniden açık ve reform yanlısı bir imaj ya-

ratmak istediğinden 1995 konferansına ev sahipliği etmeye çok istekliydi. Bunun sonucu olarak Batı'daki feminist söylemde yer alan, ama TÇKB çatısı altında kadın çalışmalarına ya da kadın araştırmalarına katılmış Çinlilerin hiç duymadığı cinsiyet kuramı ve cinsiyet araştırmaları gibi bütün bir dizi kavramı olduğu gibi kabul etti. Kadın örgütü içindeki temsilcileri aracılığıyla parti-devlet ayrıca cinsiyet yaklaşımının ana politikaların oluşturulma sürecinin parçası olması gerektiği görüşünü de benimsedi ve Batı kökenli bu kuramın pek çok açıdan Marksist kadınların kurtuluşu kuramıyla çeliştiğini göz ardı etti.

Parti-devletin cinsiyet kuramını kabul etmesi, bazı feminist araştırmacılara göre Çin'de hem alışılmış kadın araştırmaları açısından, hem de feminist hareket açısından bir dönüm noktası niteliğindedir, çünkü feminist kuramlara meşruiyet tanımakta ve hareketin büyüyebileceği yeni bir alan açmaktadır. BM konferansı hazırlıklarının sürdüğü 1993 ile 1998 arasında 30'dan fazla araştırma enstitüsü kurulmuş, 100'den fazla konferans ya da seminer düzenlenmiş, 150'den fazla kitap ve yaklaşık 2.000 makale yayınlanmıştır. Birçok feminist araştırmacı, 1995 BM Kadın Konferansı'nın yokluğunda bütün bunları gerçekleştirme olanağının bulunamayacağı görüşündedir. Bu arada TÇKB araştırmacıları ve görevlileri de devletin ideolojik ve uygulamaya dönük desteğiyle kadın çalışmalarında Marksist bir yaklaşımı yaygınlaştırmaya çalışmışlardır.

Feminist araştırmacılar genellikle yurtdışından fon ve burs almakta, alışılmış kadın araştırmaları ise resmi TÇKB tarafından desteklenmektedir. Bu durum iki grup arasındaki mesafeyi artırmakta, küresel etki ile yerel direniş arasındaki ilişkiyi daha da karmaşıklaştırmaktadır. TCKB'ye bağlı kıdemli bir araştırmacıya göre, birçok tanınmış feminist araştırmacı yurtdışına gitmek için izin almada güçlüklerle karşılaşmıştır, çünkü yerel kadın derneklerindeki rakipleri onların dışa dönük araştırmalarından ve dış bağlantılarından hoşlanmamaktadırlar. Hatta Batı'da eğitim görmüş bazı araştırmacılar, cinsiyet araştırmalarını Batılı feminist araştırmacıların tanımladığı çerçeve içinde kendi tekellerine almaya çalışmakla suçlanmışlardır. Görüştüğüm birçok kişi cinsiyet araştırmaları konusunda iç ve dış güçler arasındaki rekabet ve çatışmanın henüz sona ermediği görüşündedir.

“Çin Dünyaya, Dünya Çin’e” Kültürel Küreselleşmenin Aracıları

Yukarıda açıklandığı gibi, 1990’ların sonlarına gelindiğinde Batı (çoğunlukla Amerikan) kültürü her dört yönüyle Çin’deki kültürel küreselleşme sürecine güçlü bir biçimde girmişti, ama Çin kültürü üzerindeki, etkisi değişik gruplar, cinsiyetler ve toplumsal alanlar bakımından farklılık gösteriyordu. Günlük yaşamda da batılılaşma eğilimini açıkça ortaya koyan değişiklikler görülüyordu; örneğin aşk ve cinsel özgürlük talepleri artmış, boşanma oranı yükselmiş ve tek ebeveynli aileler ortaya çıkmış, tüketici hareketi ve meta fetişizmi zafere ulaşmış, MBA diploması ve İngilizce eğitim tutku haline gelmiş, Amerikan hızlı yemek zincirleri çok tutulmuş ve “*cool*” olma yarışı kentli gençliği sarmıştı.

Burada söz konusu olan bir kültürel buluşma süreci midir? Batı’dan ithal edilerek Çinliler tarafından tüketilen kültür öğelerinin yalnızca sayısına bakılacak olursa bu soruya “evet” yanıtı verilebilir. Ama daha yakından bakıldığında, ithal edilen kültürün, Pekin’deki McDonald’s örneğinde olduğu gibi, çoğu kez dönüştürülüp yerelleştirildiği görülmektedir. Daha da önemlisi, yerel halkın oynadığı rolün daha yakından incelenmesi gerekmektedir, çünkü çoğu durumda onların bakış açısı, dış gözlemcilerinkinden farklıdır.

Mülkiyet ve Aracılar

Buradaki temel sorun, yükselen küresel kültürün mülkiyetiyle ilgilidir. Başka bir deyişle soru, Batı kökenli kültürel değerlerin ve kültürel ürünlerin, Batılı olmayan bir topluma aktarıldıktan sonra bile, her zaman Batı’ya ait olup olmadığıdır. Ulusötesi gelişmeler üzerine yapılan antropoloji araştırmaları, yükselen küresel kültürde birörnekliğin değil, çeşitliliğin öne çıktığını göstermekte, çünkü Richard Adams’ın belirttiği gibi, yerel kültürler “sürekli olarak yeni toplumsal oluşumlar ortaya çıkarmakta, kapitalizmin hem özgül işleyişi aracılığıyla, hem de bu işleyişe karşın varlığını koruyabilmek ve kendini yeniden üretmek için yeni uyarlayıcı oluşumlara

yönelmektedir."[18] Örneğin Daniel Miller'in Trinidad'da bir Amerikan pembe dizisi üzerine yaptığı inceleme, Trinidad izleyicisinin bu yabancı kültür ürününü kendi toplumsal yaşamına mal edebildiğini göstermektedir. İthal edilen kültürün coğrafi kökeni gittikçe önemini yitirmiştir; Miller'in belirttiği gibi, asıl önem taşıyan, onun yerel sonuçlarıdır.[19]

Yabancı kültürün yerelleştirilmesi ve ithal kültür konusundaki yerel yaklaşım Çin'de bugün yaşanan kültürel küreselleşme sürecinin anlaşılması açısından büyük önem taşımakta, Çin halkının çoğunluğu ithal edilen yabancı kültüre etkin ve olumlu bir biçimde yaklaşmaktadır. 1990'larda bu yaklaşımın resmi yansıması olan *Jongguo zuşiang şicie, şicie zuşiang Jongguo* (Çin dünyaya, dünya Çin'e) sloganının ikili bir mesajı vardır. Bir düzeyde alındığında iki yönlü, eşit bir süreç vurgulanmakta, Çin etkin olarak dünyaya açılırken, dünya da Çin'e açılmaktadır. Daha derin bir düzeyde ise yabancı bir kültüre doğru hareketten söz edilmektedir, çünkü *zuşiang* fiili, bir şeye doğru "yürüme/ilerleme" anlamına gelir.

Yukarıda belirtildiği üzere, toplumsal düzeyde birçok aydın, iş dünyası seçkinleri ve meslek sahipleri Batı'dan gelen kültürel değerleri ve kültürel ürünleri kendilerine mal etmişlerdir. Onlara göre Batı kültürünün mülkiyeti ne değişmez, ne de aktarılamaz niteliktedir; tam tersine, bu kişiler yerelleşmiş yabancı kültürü kendi kültürleri ya da kendilerinin de rol oynadığı yükselen küresel kültürün bir parçası olarak sahiplenmeye hakları olduğu görüşündedirler.

Bu bölümün başında sözünü ettiğim üniversite öğrencisi iyi bir örnek oluşturmaktadır. Onun deyişiyle, NBA maçları, Coca-Cola, Hollywood filmleri ve Bağımsızlık Bildirgesi, onun da hak sahibi olduğu yeni dünyaya aittir. Bilimsel dille söylenecek olursa, "yükselen küresel kültür ulusal sınırları aşmaktadır;" ya da ünlü bir yazarın dolaysız bir dille belirttiği gibi, eğer bir kültür öbür ulusların ekonomik gelişmesine ve yaşam standartlarının iyileştirilmesine yardımcı olabiliyorsa bütün insan toplumlarınca paylaşılmalı ve adına "insanlığın ortak kültürü" denmelidir. İnsanlığın bu ortak kültürünün öğelerinin sosyalizme mi, yoksa kapitalizme mi, Batı'ya mı, yoksa Doğu'ya mı ait olduğunu sormaya gerek yoktur.[20] İthal kültür üzerinde bu kadar kesinlikle hak iddia edilmesi,

Çin'in kültürel küreselleşme tercihinde aracıların oynadığı rolün önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Dört toplumsal grup kültürel küreselleşmeyi yaygınlaştırmadaki etkin rolleri açısından özellikle dikkati çekmektedir: (1) Ulusötesi şirketler ve Çin'e kültürel ürün ihraç eden, aynı zamanda bunları üreticisi de olabilen öbür yabancı aracılar; (2) kültür pazarını denetimi altında tutarak yabancı kültür akışını yöneten Çin devleti; (3) kültürel küreselleşmenin hem yorumcuları, hem de uygulayıcıları olarak işlev görev Çinli aydınlar ve öbür kültürel seçkinler; (4) ithal kültürün en sadık ve hevesli tüketicilerini oluşturan Çin gençliği. Her dört grup da kültürel küreselleşme sürecinde rol oynamakla birlikte, yükselen küresel kültürün küreselleştirici/ihracatçısı ile başlıca tüketicilerinin (grup 1 ve grup 4) oynadığı rolün, öbür iki grubun, Çinli aydınların ve Çin devletinin oynadığı rol kadar önemli olmadığı anlaşılmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse, küreselleştirici/ihracatçı grubun ortak sorunu Çin pazarına girmenin ve kısa zamanda kâr etmenin yolunu bulmaktır. Ulusötesi şirketlerin bu amaçla benimsediği başlıca stratejinin yerelleşme olduğu görülmektedir. Pekin'deki McDonald's yönetiminden üst düzey bir görevlinin bana söylediği gibi, McDonald's çokuluslu bir şirket değil, çokyöreli bir şirkettir ve Pekin McDonald's, hamburgeri yerel yemek kültürünün bir parçası haline getirmekte kararlıdır. Kodak, Çin'de yedi film şirketini satın aldıktan ve Çin'deki iki büyük film şirketinden biri olduktan sonra Kodak yönetim kurulu başkanı Çinlilere, China Kodak Company'nin "birinci sınıf bir Çin şirketi" olmayı amaçladığını söylemiştir.[21]

İlginç bir biçimde bugünkü genç kuşak, her ne kadar ithal kültürün en hevesli tüketicileri olsalar da, 1950'lerde ve 1960'larda doğmuş olan eskinin genç kuşaklarından daha milliyetçidirler. Yukarıda belirtildiği gibi, kentli gençlerin çoğu kişisel özgürlük ve bağımsızlık gibi Batılı değerleri benimsemekte, paraları yettiği her zaman ithal ürünleri tercih etmekte, İngilizce öğrenmek, yurtdışında, özellikle de ABD'de okumak istemektedirler (örneğin, TOEFL sınavına girmek 1990'lar boyunca üniversite gençleri arasında çok yaygındı).

Öte yandan çok sayıda genç ABD konusunda olumsuz görüş sahibidir; 1994'te ve 1995'te kentli gençler arasında yürütülen iki araştırmaya

göre bunun nedeni ABD'nin hegemonyacı süper güç olmasıdır.[22] Çin'in en popüler iki gazetesinden biri olan *Beicing çingnianbao* (Pekin Gençlik Günlüğü) Mayıs ve Haziran 1999'da yayınladığı bir dizi makale ve tartışmada insan hakları, ifade özgürlüğü, dev bütçeli Amerikan filmleri ve genel olarak Batı kültürü konularını yeniden ele almış, tartışmaların merkezinde yer alan Amerikan hegemonyasını eleştirme teması genç okurlar arasında yaygın destek bulmuştu.[23] Burada dikkat edilmesi gereken nokta, kültürel küreselleşmenin mutlaka siyasal milliyetçiliğin ortadan kalkması anlamına gelmediğidir; belirli koşullarda ikisi bir arada var olabilmektedir.

Çin'de kültürel küreselleşmenin en önemli aktörleri ise aydınlar ve devlettir. İkisi arasındaki etkileşim Çin'in dünyaya açılma stratejileri ve çabaları konusundaki yirmi yıllık söylemi oluşturmaktadır.

Çinli Aydınların Kültürel Küreselleşme Algılaması

1980'lerin başlarından beri küreselleşme konusunu tartışmakta olan Çinli araştırmacılar ve politika belirleyiciler 1990'lara gelindiğinde artık bu konunun yabancısı değillerdi. Daha da önemlisi, Çinlilerin küreselleşme söylemi, büyük modernleşme projesi anlatısının bir devamı olarak ortaya çıkıyor, küreselleşmenin çoğunlukla sanayileşme sonrası, postmodern bir olgu biçiminde ele alındığı Batılı yaklaşımlardan ayrılıyordu.

Aydınların ve politika oluşturucuların çoğu küreselleşmeyi tarihin kaçınılmaz ve önlenemez bir gidişi olarak görmektedir; bir başka deyişle, küreselleşme görüşlerinde belirgin bir tarihsel teleoloji anlayışı vardır. Örneğin bazı küreselleşme yanlılarına göre, çağdaş Çin tarihinin bütünü dış dünyanın ortaya koyduğu koşulları karşılamaya ve ulus-devletlerden oluşan küresel toplulukta yeniden konumunu almaya yönelik bir dizi girişim olarak görülebilir. Birinci aşamada (1840-1949) Çin devleti küreselleşme sürecinde Batılı güçlerin vasalı durumuna gelmiştir. İkinci aşamada (1949-1978) Çin Komünist Partisi'nin Sovyetler Birliği'ni örnek alan sosyalist yol aracılığıyla Batı egemenliğindeki küreselleşmeye direnme çabaları öne çıkmıştır. Küreselleşmeye direnme bir yandan Çin'in siyasal bağımsızlığını korumasını sağlamış, ama aynı zamanda ekonomik ve kültürel açıdan daha da geri kalmasına yol açmıştır. Çin'in küreselleşme sürecinin her yönü-

ne kesin olarak katılımı ancak bugünkü üçüncü aşamada gerçekleşmiş, bunda parti-devletin ve başka kesimlerin reform çabaları rol oynamıştır.[24]

Kültürel küreselleşme önemli bir sorun olarak ilk kez 1980'lerde, Çin'in çağdaş dünyadaki konumu üzerine bir tartışma kapsamında gündeme getirildi. Tartışma 1987'de yayınlanan bir makaleyle başlamış, makalede Çin'in reform sürecini hızlandırmaması durumunda, sanayileşme sonrası yeni dönemde bir kez daha geri kalabileceği uyarısına yer verilmişti. Bu olasılığın gerçekleşmesi ise sonunda Çin'in biçimlenmekte olan "küresel köy" içindeki üyeliğini (ya da küresel üyelik; Çince *çiuci*) yitirmesi anlamına geliyordu. Makale yayınlanır yayınlanmaz kitle iletişim araçlarının dikkatini çekti ve küresel üyelik konusunu gerek akademik, gerek öbür elit çevrelerde tartışmaya açtı. Tartışmanın temelinde, Çin toplumunda acil olarak daha radikal reformlara ve daha fazla açıklığa gidilmesinin yanı sıra Batı yanlısı güçlü bir eğilimi yansıtan Batı kültürünün Çin toplumuna daha girişken bir biçimde tanıtılması (ya da bazı yandaşlarının dolaysız deyişiyle, Batı'dan öğrenme) çağrısı yer alıyordu.[25]

1990'ların başından sonra küreselleşme sorunu iki karşıt grup arasında bir kez daha tartışma konusu haline gelmiştir. Liberal aydınlara ve reform yanlısı resmi çevrelere göre küreselleşme, modernleşme sürecinin yeni bir aşaması ve Çin'in kaçırmayı göze alamayacağı bir gelişme fırsatıdır. Bazıları küreselleşmenin dünyada kalıcı barışı sağlayabileceği, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitsizlikleri giderebileceği ve kalkınmayı ve refahı artırabileceği görüşündedir. Bazıları da kültürel küreselleşmenin Çin toplumunda özgürlük, demokrasi ve insan hakları gibi evrensel değerleri yaygınlaştıracağını ve dolayısıyla siyasal açıdan Çin halkına yararlı olacağını ileri sürmektedirler.[26]

Bugüne kadar Çinli aydınlar arasındaki ağırlıklı tutum, küreselleşme sürecini memnuniyetle karşılamak ve etkin olarak bu sürece katılmak olmuştur. Bu kişiler esas olarak küreselleşmenin modernleşmenin ve insan gelişmesinin en ileri noktasını temsil ettiğini savunmaktadırlar. Dolayısıyla Çin'de küreselleşme eleştirisi modernleşme sorunuyla da yüzleşmek zorundadır ve bu nedenledir ki küreselleşmeyi eleştiren başlıca kesim Yeni Sol ya da Yeni Marksistler adı verilen küçük bir grup aydındır. Bu gru-

ba göre küresel kapitalizm sonuç olarak Çin'de yarardan çok zarara yol açacaktır ve Batı modeli modernleşme Çin için uygun yol değildir. Bu kişileri daha çok kaygılandıran, hızlı sermaye birikimi nedeniyle toplumsal eşitsizliklerin artması ve parti-devletin körü körüne öncelik verdiği ekonomik gelişme ve yabancı sermaye girişi nedeniyle toplumsal-kültürel-çevresel bozulmanın hızlanmasıdır.[27]

1990'larda Çin'in küreselleşme sürecindeki rolüne ilişkin tartışmanın Çinli aydınlar arasındaki önemli bir konusu da milliyetçiliktir. Çin'in 2000 Olimpiyat Oyunları'na ev sahipliği yapma girişiminde başarısız kalması, Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılma görüşmelerinin çok uzaması, 1996'da yaşanan Tayvan gerginlikleri ve 1999'da NATO'nun kazayla Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği'ni bombalaması geçtiğimiz on yıl içinde milliyetçilik konusunda ateşli tartışmalara yol açan başlıca sosyo-politik olaylardır. Bu dönemin en önemli milliyetçi yayınlarından biri, bir grup radikal genç yazarın kaleme aldığı *Jongguo keyi şuo hu* (Hayır Diyebilen Çin) adlı kitaptır; 1996'da çıkan bu kışkırtıcı kitabın yazarları artık uyandıklarını, Batı yanlısı yanılsamalardan ve Amerikan kültürüne tapmaktan kurtulduklarını ileri sürmektedirler. Kitap bir anda başarıya ulaşmış, iki milyondan fazla satılmıştır. Ertesi yıl *Yaomohua Jongguo de beihu* (Çin'i Şeytana Teslimin Perde Arkası) adlı kitap yayınlanmış, sekiz yazarının tümünün daha önce ABD'de öğrenim görmüş olması kitabın sıradan Çinli okurların gözündeki güvenilirliğini artmıştır. Daha sonra, 1999'da NATO'nun bombalama olayına tepki olarak Batı hegemonyasına meydan okuyan ve milliyetçilik çağrısında bulunan yeni bir dalga daha yükselmiştir.[28]

Bence Çinli aydınların çoğunluğu bir yandan Batı hegemonyasıyla baş etme, bir yandan da Çin'de özgürlük ve demokrasi için savaşma açmazı karşısındaki tutumlarında çok büyük ölçülülük ve özdenetim göstermişlerdir. Bu kesim çeşitli kaygılar taşımakta, en fazla da parti-devletin gençlerin milliyetçi duygularını ustalıkla yönlendirmesinden ve siyasal milliyetçiliği kullanarak otoriter rejimini sürdürmesinden korkmaktadır. Dolayısıyla, dar görüşlü milliyetçiliğin yükselmesini engellemek için çaba göstermişlerdir.[29]

Aydınların çoğunluğu Çin'i dünyaya açık tutma ve ilerleyen küreselleşme sürecine etkin olarak katılmaya itme konusunda görüş birliği

içindedir. Bu çoğunluk radikal milliyetçiliği reddetmiştir, çünkü radikal milliyetçilik Çin'in küreselleşme sürecine etkin olarak katılmasını engelleme potansiyeline sahiptir. ÇKP liderleri de bu gelişme-modernleşme-küreselleşme tezini savunmakta, ama parti-devlet her zaman ulusun iradesinin somut biçimi olarak ortaya çıkmakta ve ulusun nihai hedefine, bir başka deyişle, Çin'in modernleşme amacına ulaşma yolunda Çin halkının sadakat ve desteğini talep etmektedir.

Parti-Devlet ve Kültürel Geçiş Sürecinin Yönetimi

Phillip Saunders, Çin ile ABD arasındaki ekonomik ilişkileri incelediği yazısında ampirik bir bilmeceyi çözmeye çalışmaktadır: Çin'in ekonomik olarak yara alabilme korkusuna ve Batı hegemonyasına girme tehlikesine karşın, son on yıl içinde Çin'in ABD'ye ekonomik bağımlılığı önemli ölçüde artmıştır. Saunders, Çin devletinin 1990'larda uyguladığı stratejileri inceledikten sonra şu sonuca varmaktadır: "Çinli liderler uluslararası ekonomiyle daha fazla bütünleşmenin gerekliliğini kabul etmiş, ama sağlanabilecek yararı en yüksek düzeye çıkarmak ve yara alma olasılığını en düşük düzeyde tutabilmek için bu süreci kendi koşulları uyarınca yönetmeye çalışmışlardır."[30]

Aynı gözlem parti-devletin kültürel alandaki rolü konusunda da yapılabilir. 1997'de ölen "yüce önder" Deng Şiaoping'in dediği gibi, "Pencereyi açtığınızda sinekler ve sivrisinekler içeri girer." Deng'in sözünü ettiği sinekler ve sivrisinekler, yabancı yatırımın, teknolojinin ve yöneticilik tekniklerinin eşliğinde kaçınılmaz olarak ülkeye giren ve "barışçıl evrim" aracılığıyla komünist rejime karşı ciddi tehditler yaratabilen Batılı düşünce ve kültürel değerlerdir. Ama Batı düşüncesinden ve kültürel değerlerinden korkmalarına ve bunların ülkeye sızmasını tekrar tekrar önlemeye çalışmalarına karşın ÇKP liderleri açık kapı politikasını sürdürmüşler ve parti-devlet zamanla toplumsal yaşamın birçok alanından elini çekmiştir.[31] Sonuç olarak yabancı kültürlerin etkisi geçen yirmi yıl içinde artan ölçüde güçlenmiştir.

Çin devletinin stratejilerini çözebilmek için anlaşılması gereken nokta, komünist rejimin ayakta kalmasının devletin hızlı ekonomik büyümeyi sürdürebilmesine ve genç işçiler arasındaki büyük işsiz nüfusa yeni

iş olanakları yaratabilmesine bağlı olduğudur. Bu durum özellikle 1989 sonrası ve Tiananmen Meydanı olayını izleyen dönem için geçerlidir ve Çin'in 1990'larda hem ekonomik bütünleşme, hem de kültürel küreselleşme sürecinde daha da aktif olarak yer alması hiçbir biçimde rastlantı değildir. Devletin küreselleşme trenini yakalamadaki kararlığını en iyi ortaya koyan örnek, Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmak için göstermekte olduğu ve geçmişi 1980'lere dayanan çabalardır.[32]

Kültürel küreselleşmenin dört yönü açısından ise parti-devletin bir yandan denetimi elinde tutmak, bir yandan da büyümeyi hızlandırmak amacıyla bugüne kadar değişik yaklaşımlara ve stratejilere başvurduğu görülmektedir. ÇKP liderlerine en az sıkıntı veren alanın, elit iş çevreleri kültürü olduğu anlaşılmaktadır; resmi medya Batı tarzı yönetim sisteminin ve şirket kültürünün yaygınlaştırılmasında kilit bir rol oynamıştır. Popüler kültür, devletin el atmamaya karar verdiği anlaşılan bir başka alandır; bunun nedeni popüler kültürün 1989 sonrası dönemin toplumsal gerginliklerini hafifletmek, bir refah ve memnuniyet görüntüsü yaratmak için kullanılabilmesidir. Buna karşılık entelektüel gelişme ve toplumsal hareketler, devletin her zaman yakından izlediği ve sıkı denetim altında tuttuğu alanlar olmuştur, çünkü entelektüel gelişme doğrudan doğruya komünist ideolojiye karşı bir tehdit, toplumsal hareketlerin yol açabileceği büyük ölçekli toplu eylem ise parti-devlet açısından büyük korku kaynağıdır.

Kültürel küreselleşme çağında Çin devletinin kültür pazarını nasıl denetlediği ve yönettiği çok kapsamlı inceleme gerektiren karmaşık bir konudur; burada yalnızca parti-devletin kullandığı bazı stratejilere değinmekle yetinelim. Birincisi, çoğunlukla Batı'dan kaynaklanan yabancı kültürün artan etkisine karşı devletin kullandığı başlıca silah hâlâ ideolojik kampanyalardır. Liberal aydınlara ve öbür elit kesimlere karşı sık sık siyasal-ideolojik saldırı kampanyaları başlatılmış, devlet 1980'lerde "manevi kirlilik" ve 1990'ların başında "burjuva liberalleşmesi" gibi hedeflere karşı kampanyalar yürütmüştür.

İkincisi, devlet gerek kilit nitelikteki kültürel kurumlar üzerindeki, gerek yayın, sinema ve televizyon sanayileri ve haber medyası gibi kültürel pazarın önemli sektörleri üzerindeki denetimini hiçbir zaman gevşet-

memiştir. Örneğin 1990'ların başlarındaki kısa süreli ticarileşme döneminde birçok etkili Tayvan ve Hong Kong gazetesi Çin anakara pazarına girme girişiminde bulunmuş, ama parti-devlet tarafından reddedilmiştir. Bir yayın yönetmeninin bildirdiğine göre, hiç değilse bir Hong Kong gazete grubu, Çin pazarına girme umuduyla Çin'de çıkan birçok dergiyi satın almış, ama merkezi yönetim yetkilileri olayın farkına varır varmaz dergiler hemen kapatılmıştır.

Bir başka örnek, liberal aydınlar için önemli bir forum işlevi gören ve 1993'ten sonra küreselleşme de içinde olmak üzere hemen hemen her önemli toplumsal sorun çevresindeki tartışmaları yayınlayan *Dongfang* (Doğu) adlı dergidir. Parti-devlet 1996'ya kadar derginin gelişmesine izin vermiş, ama Kültür Devrimi'nin 13. yıldönümünde bir grup araştırmacı dergi sayfalarında Kültür Devrimi'ni yeniden incelemeye çalışınca, devlet derginin fazla ileri gittiğine ve kapatılmasına karar vermiştir. Görüştüğüm kişilerin belirttiği üzere, benzer olaylar her yıl, kültür sanayisinin her dalında yaşanmıştır; devletin ideolojik ve/veya siyasal nedenlerle yasakladığı kitaplar, dergiler ve filmler hep vardır.

Devletin kültürel sektörü denetlemek için kullandığı üçüncü ve daha "ileri" sayılabilecek bir strateji, görüştüğüm kişilerin *liyi daoşiang* terimiyle dile getirdiği, "çıkar temelinde zorlama" diye çevirebileceğimiz uygulamadır. Bunun anlamı, devletin parti çizgisini savunanları ekonomik ve siyasal olarak ödüllendirmesi, partiye karşı çıkanları ise kazanç sağlayacak fırsatlardan yoksun bırakarak cezalandırmasıdır.

Örnek olarak medyayı ele alalım. Batı'daki medya kuruluşlarından öğrenme sürecinin sonucu olarak Çin medyasında sistemli yönetim reformları gerçekleştirilmiştir. 1990'ların sonlarında gazetelerin ve televizyon kanallarının çoğu, temelde reklamdan kazandıkları gelirlere dayanıyor, pek çok muhabir de sürekli devlet memuru olarak çalışmak yerine, geçici ya da proje temelli sözleşmelere bağlı olarak çalışıyordu. 1998'e gelindiğinde, Çin'in en önemli medya kuruluşu sayılabilecek Çin Merkezî Televizyon Kurumu çalışanlarının üçte ikisi sözleşmeliydi ve programlarının çoğu günlük yapım çalışmaları konusunda parti liderlerine bilgi vermek zorunda olmayan proje liderleri tarafından hazırlanıyordu.

Bu değişiklikleri ilk öğrendiğimde, devletin ideolojik denetimini gevşettiğinin işaretleri olduklarını düşünmüştüm. Ama bir televizyon programının yapım çalışmalarına katıldıktan sonra, ticarileşmenin gerçekte devletin gücünü pek de zayıflatıcı bir etki yaratmadığını fark ettim, çünkü yapımcıların ve yönetmenlerin hepsi değilse bile çoğu devlet memuruydu, çoğu kez de üst düzey kadrolardandı. Yaptıkları programlar bu kişilere büyük yarar sağlayabiliyordu, ama bunun için parti-devleti kızdıracak siyasal hatalara düşmemeleri gerekiyordu. Dolayısıyla söz konusu yapımcılar ve yönetmenler siyasal olarak son derece muhafazakâr ve uygulamada dikkatli davranan kişilerdi; devletle herhangi bir çatışmaya girmeden ürünlerini satmak için her türlü çabayı gösteriyorlardı. Böylelikle sansür kendi kendilerince uygulanmakta, devlet müdahalesine gerek kalmamaktadır.

Pek çok önemli kaynak, daha da önemlisi Çin kültür pazarına erişim hâlâ devletin denetiminde olduğundan, yabancı şirketler ve kültür kurumları da devlet otoritesini ve gücünü hedef almamaya dikkat etmek zorundadır; aksi takdirde Çin'de etkinlik gösterme olanaklarından yoksun bırakılırlar. Yabancı şirketlerin bu dev kültür pazarına yalnızca girebilmek için Çin hükümetine verdikleri ödünlerin öyküsünü 1998'de ve 1999'da yürüttüğüm saha çalışmalarım sırasında hep dinledim. McDonald's zincirinin Pekin pazarındaki hızlı gelişmesinin hem yerel hızlı yiyecek sanayisi, hem de hızlı yemek kültürü üzerinde büyük etki yarattığına yukarıda değinmiştim. Buna eklenmesi gereken bir nokta da Pekin McDonald's şirketinin bir ortak girişim olduğu, yüzde 51 hisselerinin Çinli ortağa ait olduğu ve şirkette Komünist Parti örgütünün bir kolu bulunduğudur. (1993'teki işçi-işveren anlaşmazlığı sırasında McDonald's içindeki parti örgütlenmesinin, koşullardan hoşnut olmayan çalışanlarla ilişkiler konusunda lokanta yönetimine yardımcı olduğu bildirilmiştir.)

Yurtiçi ve yurtdışı ortamdaki değişikliklere bağlı olarak zaman zaman farklı stratejiler uygulayabilmekle birlikte, ÇKP liderlerinin her zaman için değişmez bir amacı olmuştur: Çin'de modernleşme projesinin tek lideri-yöneticisi olarak kalmak ve bu proje aracılığıyla ülke genelinde gücünü ve otoritesini korumak. Bu amaç yukarıda değinilen,

Deng Şiaoping'in reform döneminin başında ortaya koyduğu "dört temel ilke" ile açıkça dile getirilmektedir. Parti-devlet liderliğini ve iktidarını hedef alan girişimler her zaman şiddetle cezalandırılmıştır; Falun Gong'a yönelik çökertme hareketi bunun yalnızca yakın tarihli bir örneğidir. Parti-devletin bakış açısına göre kültürel küreselleşme de bir istisna oluşturmamakta, onun da Komünist Parti'nin önderliğinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Dünya Ticaret Örgütü'yle (DTÖ) görüşmeleri sırasında Çin'in kültür pazarı konusunda daha az esneklik göstermesinin, örneğin yabancı film ithalatına ve özel yayıncılığa sınır getirilmesinde ısrar etmesinin nedeni de budur.[33]

Parti-devlet ayrıca ulusal ve yerel kültür sanayilerini yabancı ve ulusötesi şirketlerin güçlü etkisinden koruma arzusundadır. Örneğin 1998'de merkezi hükümet, Çin'in DTÖ'ye girmesinden sonra yabancı medyanın koşullarını karşılamaya hazır olabilmek üzere birçok gazetenin birleştirilerek yazılı basında büyük şirket gruplarının oluşturulmasını özendirmiştir. 1998'de ve 1999'da yayın, sinema, televizyon ve hızlı yiyecek sanayilerinde de benzer stratejiler benimsenmiştir.

Parti-devletin Çin kültür sanayisini ulusötesi güçlerin dev etkisinden korumada oynadığı rolün yakın tarihli bir örneği, bir basketbol yıldızının yurtdışına gitmesinin yasaklanmasıdır. Aslında devlet spora ilişkin alışverişlerde son zamanlarda epey esneklik göstermiş, birçok yabancı sporcu ve çalıştırıcının Çin'de çalıştığı, çok sayıda Çinli sporcunun da dış ülkelerde oynadığı görülmüştür. Ama 2,20 metre boyundaki Çinli basketbol yıldızı Yao Ming'e NBA'den ilk teklif geldiğinde, Çinli yetkililer izin vermemiş ve Yao Ming'in yaklaşan Olimpiyat Oyunları seçmelerine hazırlanmak üzere kendi takımında kalmasını istemiştir. Devletin bu kararı NBA yönetiminde düş kırıklığına yol açmış, ama telefon görüşmesi yaptığım birçok Pekinli'ye göre, Çin halkının çoğu tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.[34] Anlaşılan parti-devlet daha sonra kararını tekrar gözden geçirmiş ve Yao Ming Nisan 2001'de Dallas Mavericks'e transfer edilmiştir.

Parti-devletin kültürel alanda buna benzer başka adımlar da attığı belirtilmektedir. 1998'de kendileriyle görüşme yaptığım medya

üyelerinin ve öbür uzmanların yüzde 70'inden çoğu, Çin'in bugünkü ekonomik gelişme düzeyinde ulusal ve yerel kültür sanayisinin büyüyebilmesi için belirli ölçüde devlet denetiminin ve korumasının vazgeçilmez olduğu görüşündedir.

Bununla birlikte Çin'de parti-devletin artık monolitik bir yapı olmaktan çıktığına da dikkat çekilmelidir. ÇKP ve hükümet içinde yer alan çeşitli çıkar grupları gerek liderler, gerek hükümet kuruluşları arasındaki çekişmelerde, görüşmelerde ve siyasal mücadelelerde rol oynamaktadır. Örneğin otomotiv sanayisinin gelişmesi son zamanlarda tartışma konusu olmuştur, çünkü hızla artan çevre kirliliği karşısında bu sanayi kolunun Çin halkının uzun dönemli çıkarlarıyla uyumlu olmadığı açıktır. Buna karşın Çinli otomotiv lobisi, köklü bir gelişme planına yönelik olarak gerek hükümet içinden, gerek ülke dışından destek almayı başarmıştır. Benzer biçimde yabancı kültür ithaline ilişkin konularda da hükümet kuruluşları arasında çıkar çatışmaları ortaya çıkmakta, örneğin ÇKP Propaganda Dairesi ve Kültür Bakanlığı'nın karşısında Çin Merkezî Televizyon Kurumu ve Çin Sinema İdaresi yer almaktadır.

Üstelik Çin ekonomisi son yirmi yıl içinde coğrafi açıdan dengesiz bir gelişme göstermiş, güneydoğu kıyılarındaki gelişmiş iller ile iç kesimlerdeki iller arasında büyük bir uçurum ortaya çıkmıştır. Son zamanlarda yerel yönetimlerin yabancı yatırım çekmek için birbirleriyle rekabete girdikleri, yabancı yatırımcılara düşük kira, vergi bağışıklığı ve çalışma yaşamının denetlenmesi gibi özel koşullar sundukları sık görülmektedir. Örneğin 19 Mayıs 1999'da, Belgrad Çin Büyükelçiliği'nin bombalanmasının üzerinden daha iki hafta bile geçmeden, Pekin Belediyesi 17 ulusötesi şirketin üst düzey yöneticilerini uluslararası danışman sıfatıyla hizmet vermek üzere resmen kente davet etmiştir. Çok geçmeden öbür illerde de belediyeler aynı yola gitmiştir. [35] Benzer biçimde yerel kültür ve eğlence sanayileri de yerel kültür pazarına yabancı yatırımcıları çekmek için ödünler vermiştir. Sonuç olarak, merkezi yönetimin kültürel dönüşüm sürecini yönetme çabaları yerel düzeyde sık sık zorluklarla karşılaşmıştır.

Sonuç

Kültürel küreselleşmenin Çin örneği birçok ilginç özellik taşımaktadır.

1. Küreselleşme, parti-devletin amaçları içinde önemli yer tutan modernleşme projesi kapsamında yeniden yorumlanmıştır.
2. Kültürel elitlerin çoğunluğu küreselleşme sürecine açılmayı yaygınlaştırmış ve kültürel çevirme ve yerelleşmede kilit rol oynamışlardır.
3. Çin'de parti-devlet hemen hemen her yönüyle bu süreçte etkin bir oynamakta, böylece meşruiyetini ve gücünü sağlamlaştırmayı amaçlamaktadır.
4. Çin halkı da ithal edilen yabancı kültür öğelerini kabul etme, yerelleştirme ve sonunda kendine mal etme konusunda çok iştahlı olduğunu göstermiştir.

Sayılan bütün bu noktalar küresel-yerel etkileşimlere ilişkin Batı merkezli sınav-yamt paradigmasının her yerde geçerli olmayabileceğini göstermektedir. Çin örneği yeni bir tür kültürel küreselleşmeye işaret etmektedir. Bu yönetimli süreçte devlet başrolü oynamakta, seçkinler ve halk da yükselen küresel kültüre etkin olarak sahip çıkmak üzere birlikte çalışmaktadır.

Hsin-Huang Michael Hsiao

BİR ARADA VAR OLMA VE SENTEZ

Çağdaş Tayvan'da Kültürel Küreselleşme ve Yerelleşme

Bu makalede çağdaş Tayvan toplumunda kültürel küreselleşme ile yerelleşme güçleri arasındaki karşılıklı etkileşim incelenmektedir. Küreselleşme 1980'lerin sonlarından bu yana yavaş yavaş sosyal bilimlerin ilgi odağı olmuş, çağdaş dünyanın birçok köşesinde yaşanan kapsamlı ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümleri açıklamada kullanılan güçlü bir kavramsal çerçeve haline gelmiştir. Dünya ölçeğinde bir süreç olarak küreselleşme ve onun sonuçları üzerindeki tartışma da farklı alanlardaki zihinsel çalışmalarla sürmektedir. Buna karşılık ulusötesi sermaye, kitlesel üretim ve güçlü iletişim teknolojisi temelinde ekonominin gittikçe artan ölçüde uluslararası bir nitelik kazanma eğiliminin küresel kitle tüketiminde kolayca gözlenebildiği konusunda ortak bir görüş vardır.

Küreselleşme, çağdaş yaşamın çeşitli yönlerinde gözlenen dünya ölçekli süreci incelemeye yönelik bir kavram olarak, gerek liberal modernleşme kuramı, gerek radikal dünya sistemi kuramı üzerine önemli bir kuramsal eleştiri niteliğindedir. Küreselleşmenin kuramlaştırılmasında da çağdaş küreselliğin kökenleri ve sonuçları dikkate alınmaktadır, ama içerdiği belirli ya da zorunlu nedensellik mantığı, daha önceki iki kurama göre çok daha azdır. Tomlison'a (1991, 175) göre küreselleşme, bütün küresel alanlar arasında var olan, ama bilerek tasarlanmış herhangi bir planın parçası olmayan karşılıklı bağları ve karşılıklı bağımlılığı düşündürmektedir. Giddens da (1990, 64) küreselleşmeyi yansız (nötr) bir süreç olarak anlatmakta, "dünyanın uzak yerlerini birbirine bağlayan toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıyla kilometrelerce uzaktaki olayların yerel olayları, yerel olayların da kilometrelerce ötedeki olayları biçimlendirmesi" olarak ifade etmektedir. Başka bir deyişle, küreselleşme dünya üzerindeki insanları tek bir dünya toplumu oluşturacak biçimde bütünleştiren süreçlerin tümünü anlatmaktadır (Albrow

1990, 9) ve yaşamın birçok alanında eşzamanlı olarak ilerleyen, ekonominin, maliyenin, piyasaların, teknolojinin, iletişimin ve siyasetin ötesinde kültür ve kimlik alanlarına da uzanan çok boyutlu bir süreç olarak görülmelidir.

Bu bağlamda Robertson'ın görüşü oldukça aydınlatıcıdır. Ona göre küreselleşme hem bütün dünyayı sıkıştırarak küçülten nesnel bir süreç, hem de dünyanın bütününe ilişkin bilinci yoğunlaştırarak güçlendiren öznel bir süreçtir (Robertson 1992, 8). Küreselleşme bir yandan küresel ölçekte karşılıklı bağımlılığının artması, bir yandan da bu karşılıklı bağımlığın farkında olunması anlamına gelmektedir; özü, küresel duruma ve dünyanın hepimizin yer aldığı bir meydan olduğuna ilişkin bireysel bilincin yükselmesi ve yaygınlaşmasıdır.

Buradan küreselleşmede yerel ve ulusal kimlikleri, kültürleri ve gelenekleri kaçınılmaz olarak kökünden sarsan, hatta yok eden türdeşleştirici ya da dünyayı aynılaştırıcı dev güçlerin etkili olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Tam tersine. Küreselleşme yerel farklılığın ve çeşitliliğin artmasını, yerel heterojenleşmenin yükselişini de beraberinde getirmektedir. Uygarlıkların, bölgelerin, ulus-devletlerin, devletlerin içindeki halkların, devlet sınırlarını aşan halkların ve yerli halkların kendi tarihlerini, kimliklerini ve geleneklerini yeniden kurmaya ya da yeniden edinmeye itildiği ya da özendirildiği küresel bir eğilimin gelişiminden söz etmek de tam olarak bir çelişki değildir (Robertson 1998, 28, 30). Yerelin küresele tepkisi farklı biçimlerde ortaya çıkabilir; olasılıklar da hiç kuşkusuz direnme ve reddetmeyle sınırlı değildir.

Yerelliğin küreselliğini küreselleşmenin olası bir sonucu olarak kabul etmek ironik görülebilir, ama yerelliğe ve yerliliğe ilişkin söylemlerin ve düşüncelerin küresel ve ulusötesi hareketler aracılığıyla yaygınlaştığı ve savunulduğu bir gerçektir. Dolayısıyla küresellik ile yerellik arasındaki pazarlığın kültürel özgünlüğün yaratılmasıyla ya da bulunmasıyla sonuçlandığını keşfetmek olasıdır. Bu anlamda yerel tepkilerin asıl önemi, küreselleşmenin nasıl bir sona ulaştığında, küreselleşmenin asıl önemi de yerel kültürlerin sonunda nasıl bir dönüşüme uğradığındadır.

Kültürel küreselleşme anlayışı Waters (1995), Berger (1997), Held (1999) ve Tomlison (1999) tarafından geliştirildiği biçimiyle küreselleşme

üzerine araştırmaların meşru konularından biri haline gelmiştir. Bunun nedeni yalnızca küreselleşmenin kültürel bir boyutunun olması değildir. Kültür, küreselleşmenin merkezinde yer alan bütün bir karmaşık alıp verme sürecinin asli bir yönüdür. Küreselleşme, etkilediği yerlerdeki bireylerin çoğu için günlük yaşamı sürdürme biçimine farklı seçenekler getirmekte, anlamlandırmanın ve yorumlamanın bağlamını değiştirmektedir. Kısacası, küreselleşme hem günlük yaşamı sürdürme, hem de yaşamın anlamını yorumlama biçimlerinde değişiklikleri içermektedir. Üstelik kültürel küreselleşmenin ve ona verilen yerel tepkilerin ardındaki güçler ve yol açtığı etkiler hem mikro-bireysel, hem de makro-kurumsal düzeyde gözlemlenebilmektedir.

Berger kültürel küreselleşmenin dört ayrı süreç ve olgusunu ortaya koymuştur. Bunlar eşzamanlı olarak yaşanmaktadır, birbiriyle bağlantılıdır ve nüfuz ettikleri yerel kültürlerle etkileşim içindedir (Berger 1997, 24):

- Davos kültürü ya da uluslararası iş dünyası kültürü
- McDünya kültürü ya da küresel popüler kültür
- Uluslararası akademisyenler kulübü ya da dünya aydınlar kültürü
- Yeni dinsel hareketler ya da popüler din kültürü

Berger küreselleşme güçleri ile yerli kültür arasındaki kesişmenin sonuçlarına ilişkin olarak dört olasılıklı bir tipoloji de getirmektedir:

- Yerel kültürün yerine küresel kültürün geçmesi
- Küresel ve yerel kültürlerin önemli bir birleşme göstermeden bir arada var olması
- Evrensel küresel kültür ile özgül yerli kültür arasında sentez oluşturulması
- Güçlü bir yerel tepkiyle küresel kültürün reddedilmesi

Genel olarak bakıldığında, gerçekten de bu dört küreselleşme gücünün 1980'lerden bu yana Tayvan'da öne çıktığı ve kültürel kalıpları "hayallerdeki" küresel kültüre yaklaştırdığı görülmektedir. Ama bu gelişme

Tavyan'm kültürel çeşitliliğini yok etmemiş, tam tersine kültürel heterojenliği büyük ölçüde artırmıştır. Tavyan'da kültürel küreselleşme derin bir süreç olarak görülebilir; bu süreç birbirinden farklı kültürel yansımaların geliştiği yapısal çerçeveyi biçimlendirmiştir. Aşağıda açıklandığı üzere, bugün Tavyan'ın kültürel kalıpları gerek günlük yaşamın sürdürülmesinde açıkça dışa vurulduğu, gerek bireyler için simgesel anlamların oluşturulmasının ardında yattığı biçimiyle artık küreselleşmenin etkileri ile bunların karşısındaki yerel yanıtların ortak ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Davos Kültürü

Hiç kuşkusuz Tavyan sanayisinin kapitalist, dışa dönük ve 1960'lardan bu yana önemli ölçüde dış ticarete ve yabancı yatırıma dayanan gelişmesi Tayvan ekonomisini dünya pazarıyla bütünleştirmiştir. Tayvan'daki şirketlerin çeşitli sektörlere dağılımına bakıldığında, küresel iş dünyasıyla şu ya da bu biçimde bağlantılı olanların çok yüksek bir orana ulaştığı görülmektedir. Bunlar son otuz yıl içinde uluslararası şirketlerle ve onların yönetim kurulu başkanları, yöneticileri ve teknisyenleri ile çok yoğun ilişki içinde olmuştur. Tayvanlı işadamları ile onların yabancı müşterileri ve yatırımcıları arasındaki karşılıklı öğrenme ve iş kültürü alışverişi kesintisiz sürmüş, çoğu kez, özellikle de 1990'lar öncesinde Tayvanlı işadamlarının Amerikalı ve Japon işadamlarından öğrenmek zorunda olması bunu değiştirmemiştir. Bu arada Tayvan'da bağlı şirketler kuran birçok uluslararası şirket de iş uygulamalarını yerel koşullara uyarlamayı öğrenmiştir.

Bireysel davranış düzeyinde Tayvanlı işadamlarının ve modern sanayi ve hizmet sektörlerindeki yönetici sınıfın neredeyse tümüyle dünyanın herhangi bir köşesindeki örnekleri gibi giyinme, konuşma ve davranma eğiliminde olması şaşırtıcı değildir. Bu kişilerin ortak dilleri ticari İngilizcedir ve İngilizce ön ad kullanmaları neredeyse zorunludur. Geliştirdikleri küreselleşmiş bir yaşam tarzı ve benzer zevkleri vardır. Küreselleşmiş bu işadamları sınıfına Taipei'de, Kaoşiung'da ve başka büyük kentlerdeki birçok büyük ölçekli yüksek teknoloji ve finans şirketlerinde, ayrıca dış ticaret bağlantısı olan çeşitli sektörlerde kolaylıkla rastlanmaktadır.

Dikkat çeken bir nokta da uluslararası şirketlerin yerel işyerlerinde çalışan pek çok Tayvanlı yöneticinin ikili davranış kalıpları geliştirmiş olmalarıdır. Bu kişiler işyerinde çoğunlukla küresel yönetici sınıfın herhangi bir üyesinden farksız davranmakta, ama çalıştıkları yabancı şirketin kurulu olduğu yerdeki yerel topluluk içinde İngilizce konuşmayıp yerel Minnan ya Hakka dilini kullandıkları gibi zihinsel yapılarını da değiştirmektedirler. Bunların birçoğuna göre işadamı olmak ya da şirket yönetmek önemlidir, ama yaşamın başka yönleri de vardır ve iş her şey değildir. Uluslararası işadamı ya da yönetici davranışı, işyeriyle sınırlı öğrenilmiş bir davranıştır; bu yeni davranış kuralları, yaşama ve yaşamaya ilişkin yerel kültüre yalnızca eklenmekte, o kültürün yerini almamaktadır.

Öte yandan küçük işletme sahipleri ve geleneksel işletmelerin çoğunun başındaki çalışıp kazanmış girişimciler, ayrıca ihracata yönelik imalat sektöründeki bazı işletme sahipleri de bu arada işlerini başarıyla yürütmüş, ama bunu uluslararası işadamları sınıfının giyim, konuşma ve davranış biçimlerini öğrenmeden yapmışlardır. Bu kişiler Davos tipi bir işadamının nasıl davranması gerektiğini bilmeseler de, ticari temsilciyle ilişkileri nasıl yürüteceklerini ve siparişi ne zaman teslim edeceklerini çok iyi bilmektedirler. "Tayvan mucizesi"ni dünyaya tanıtan bu küçük tüccar ve işadamları, dünya pazarlarıyla ilişkilerinde öğrendikleri iş bilgi ve becerilerini, yerel kültürden gelen günlük yaşam kalıplarından ayrı tutmuşlardır. Onlar için yaşamın iki farklı alanını yönlendiren bu iki kültür bir arada ve pek de çatışmadan var olmaktadır.

Şirketler düzeyinde bakıldığında, çokuluslu şirketlerin çıkarları kendilerini yerel toplumsal koşullara ve yerel iş kültürüne uyarlamalarını gerektirmektedir. Bu olgu pazarlama stratejilerinde ve yönetim tarzında görülebilmektedir; birçok çokuluslu şirket yöneticisi, şirket işletmesini Tayvan tarzına uyarlayabilmek için gerçek çaba harcamış, bu amaçla karar alma süreçlerini merkezden yerel yöneticilere kaydırma ya da üst düzey kadrolarda yerli personel çalıştırma yoluna gitmiştir. Tayvan ekonomisindeki ve şirketlerindeki onca yıllık küreselleşmeye karşın, ne Amerikan, ne de Japon yönetim modelleri Tayvan'a özgü uygulamaların yerini almıştır. Burada görülen, Tayvan'daki çokuluslu şirketlerin ve dünya piyasalarında

rekabet eden yerel şirketlerin pek çoğunun değişik yönetim biçimlerini önemli ölçüde kaynaştırdığıdır. Dolayısıyla bugün Tayvan'la geçerli olan iş kültürünü tam olarak yansıttığı söylenebilecek saf bir Amerikan, Avrupalı, Japon ya da Tayvanlı-Çinli yönetim modeli yoktur.

Tayvan'daki Alman, Amerikan ve Japon finansal hizmet şirketlerinin üst düzey yöneticileriyle yaptığımız görüşmelere göre, yabancı üst düzey yöneticiler ve müdürler "uluslararası iş kültürü" denen kültürlerini yerelleştirme ya da yerel gerçekliğe uyarlama zorundadırlar. Bu uyarlama özellikle borç verilmesini onaylayacakları bir müşterinin kredi limitini saptamaları gerektiğinde büyük önem taşımaktadır, çünkü Tayvan'da "kredibilite" kavramı ve ölçütleri, müşteriye ait kredi dökümünün banka bilgisayarından otomatik olarak alınabildiği Batı'da olduğundan farklıdır. Tayvan'ın bankacılık sistemi bu tür bilgilere kolayca ulaşılmasına olanak vermediğinden farklı bir yolun izlenmesi ve müşterinin kredibilitesi, sağlamlığı, güvenilirliği konusunda büyük ölçüde yerel müdürün değerlendirmesine dayanılması gerekmektedir. Hatta yüksek teknoloji kullanan sanayilerde bile "küreselleşmiş yönetim tarzı" denen Batılı modelin Tayvan'ın toplumsal ortamına uyarlanmasına gerek duyulmaktadır.

Şirketlerin yönetim uygulamalarında küreselleşmeye ve yerelleşmeye dönük olarak kendilerini uyarladıklarına işaret eden bu örneklerin yanı sıra Tayvan iş dünyasında geleneksel uygulamaların hâlâ öne çıktığı ve Tayvanlı işadamlarının işlerinin büyük bölümünü hâlâ *guanşi* (kişisel bağlantılar ve akrabalıklar) ve *şinyong* (kişisel güvenilirlik) temelinde yürüttükleri önemle belirtilmelidir. Bu kişiselleşmiş iş kültürü yalnızca iş ilişkilerinin ve ortaklıkların geliştirilmesiyle sınırlı kalmamakta, Tayvan tarzı girişimciliğe ve yönetim üslubuna da katkıda bulunmaktadır.

Büyüklüğü ve ölçeği ne olursa olsun Tayvanlı işletmelerin aileden ayrı düşünülmesi olanaksızdır; aile her zaman işletmenin temelidir ve bugünkü Tayvan işletmelerinin kuruluş, örgütlenme ve genişleme biçimleri hâlâ büyük ölçüde Çinli aile etkisinin altındadır. Bu anlamda Tayvan işletmeleri örgütlenme yapılarıyla birer aile işletmesi olarak kalmış ve ekonomik küreselleşme aile işletmesini de temelde değiştirmemiştir. Hatta tam tersine, küreselleşme kapsamında aile işletmesi artan ölçüde kabul gör-

mekte, eşsiz ve etkili bir örgütlenme biçimi ve yönetim ortamı sayılmaktadır (Donckels ve Frohlick 1991).

Aile, mülkiyet ve denetimin örtüştüğü Tayvan işletmelerinin hâlâ ağırlıklı özelliğini oluşturduğundan işletme içindeki rollerde de aile hiyerarşisindeki konum, otorite kalıpları ve zorunlu ilişkiler örnek alınmaktadır. Bu işletmelerde, özellikle de karar alma ve personel yönetimi açısından güçlü bir ataerkil atmosfer görülür ve mutlaka en tepede yer alan, son kararı veren bir baba figürü bulunur. Tayvan aile işletmesinde kilit unsur güvendir, ama güven büyük ölçüde aile çevresiyle sınırlıdır. Bugünkü Tayvan işletmelerinin pek çoğunda güvenliğin ve kimliğin en önemli kaynağı hâlâ çekirdek ailedir.

Çoğunlukla şirketlerin başına babaların ardından oğullar gelir; damatlar ya da kızlar ancak özel durumlarda şirket içinde kilit noktalara getirilebilir. Geleneksel Çin ailesinde olduğu gibi çağdaş Tayvan işletmelerinde de veraset sorunu sık sık yapısal bir gerginlik kaynağına dönüşebilmektedir. Bir kuşaktan bir sonraki kuşağa geçişlerde iş geliştirme stratejilerinde bazı kaçınılmaz değişikliklere gidilmekle birlikte, vârisler aile işletmesi geleneklerini korumak için bunların yönetimde genellikle temkinli davranırlar.

Yukarıda belirtildiği gibi, kişisel ilişkiler hâlâ Tayvan şirketlerindeki işleyişin anlaşılmasında büyük önem taşımakta, işveren-çalışan ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır; aile gibi uyumlu olmak, birlik, sadakat ve duygusal bağlılık çalışanların işletmeye bağlılığını sağlamanın vazgeçilmez araçları olarak görülmektedir. İlişkilerin bu kişiselliği işletme içi alanla sınırlı kalmamakta, işletmeler arası uygulamalara da taşmaktadır. Gene de bu kişiselliğin duygusal bir bağa indirgenmesi yanlıştır, çünkü her zaman ardında kısa ve uzun dönemli çıkarların gözetildiği ince, karmaşık ve akılcı bir hesap vardır (Hsiao 1994).

Bununla birlikte küreselleşme hiç kuşkusuz bu aile işletmelerinin bazı yönlerden dönüşümünü hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Ayrıca, bu yerel iş kültürü yukarıda anlatılan özellikleriyle durağan değildir ve yöneticilerin küreselleşmesine gösterilen yerel direncin kanıtı olarak görülmemelidir. Her ne kadar üst düzeylerdeki yabancı yöneticilerin çoğu Tayvan'ın bu dayanıklı iş kültürünü henüz tam olarak kavramamış ve takdir etme-

mişse de, gene çoğu Tayvan'da iş yapmayı zor bir hedef olarak görmekte ve Tayvan aile işletmesi kültürü içinde çalışabilmek için stratejiler geliştirmiş bulunmaktadır.

Buraya kadarki çözümleme özetlenecek olursa, Tayvan'ın aile işletmesi modeli ile ABD kökenli Ford modelinin ve Japon kökenli Toyota modelinin bir arada var olmasının çokuluslu şirketler ile yerel işletmeler arasında pek bir gerginlik ya da çatışma yaratmadığı açıktır. Benzer biçimde, iş kültürleri arasındaki farklılıkların da uluslararası şirketlerin Tayvan'da etkinlik göstermesine ya da Tayvan'ın yerel işletmelerinin bütün dünyada iş ilişkileri geliştirmesine kültürel bir engel oluşturmadığı anlaşılmaktadır.

"McDünya" Kültürü

Uluslararası hale gelmiş bir iş ortamının varlık gösterdiği Tayvan bugün aynı zamanda küreselleşmiş çeşitli popüler kültürlerle ve yaşam tarzlarıyla da bezenmiş bir toplumdur. "Popüler kültür" terimi hem simgesel nesneleri olan belirli bir kültür anlamında, hem de "bütün bir yaşam biçimi" anlamında kullanılmaktadır (Michael 1996). Popüler kültürün burada, Tayvan'daki yaygın tanımı şöyledir: Halk (tüketici) için üretilen ve kitlesel tüketime yönelik kitlesel üretim konusu olması açısından halk (folk) kültüründen ayrılan kültürel yaşam modeli. Uluslararası iş dünyası gerçekten de kitle iletişim araçlarının büyük gücü aracılığıyla küresel tüketici ihtiyaçları yaratmış, sonra da kültürel ürünleriyle bu ihtiyaçları karşılamıştır.

Küresel popüler kültür özünde medyaya dayanır ve bu kültürü yönetenler esas olarak reklam, televizyon, sinema, pop müzik alanlarında ve kitle iletişim sanayisinin öbür dallarındaki yapımcılardır. Bu çokuluslu medya ve iletişim sanayileri Tayvan'ın popüler kültürünü ve halkın zevklerini biçimlendirmede çok önemli rol oynamıştır. Büyük kentlerin birçoğunda insanlar evlerinde kırktan fazla kablolu televizyon kanalını izleyebilmektedirler. Tayvan'da kablolu televizyon abonesi olan evlerin oranı 1994'te yüzde 43,4 iken önemli bir artışla 1998'de yüzde 68'e yükselmiş, "internet kabilesi" adı verilen Tayvanlı internet kullanıcılarının sayısı 1999'da 3 milyonu aşmıştır.

1999'da yapılan bir araştırmanın bulgularına göre, medya yönlendirmeli popüler kültürde Tayvanlıların zevkleri çok çeşitlidir ve pop müzik, pembe diziler, televizyon dizileri ve filmleri hem yerel Minnan ve Mandarin dillerinde, hem de İngilizce ve Japonca olarak izlenebilmektedir. Araştırmaya kapsamında görüşülen kişilerin içinde ortalama olarak yüzde 50 ile yüzde 63 arasında değişen bir kesim çeşitli yerli ve yabancı dizileri ve filmleri beğendiklerini belirtmiştir. Önemli bir bulgu, Japon popüler kültürünün, özellikle de Japon televizyon dizilerinin ve filmlerinin Tayvanlılar arasında gittikçe daha çok tutulmasıdır; 1994'te Tayvanlıların yüzde 36'sı bunları beğendiklerini söylemişken, 1999'da bu oran yüzde 51,3'e yükselmiştir (Chang 2000).

Tayvan'da küresel kültürün ortaya çıkmasına olanak veren nasıl medya ve iletişim şirketlerinin, uluslararası sermayenin ve uluslararası hale gelmiş dillerin oluşturduğu ulus ötesi televizyon sanayisi altyapısıysa, bugünkü Tayvan toplumunda küreselleşmiş zevklerin, modanın, dilin, düşüncelerin, hayallerin ve değer yargılarının oluşmasına katkıda bulunanlar da Coca-Cola, McDonald's, Disney, Levi's, Calvin Klein, Nike, CNN, Polygram, EMI, Toyota, Microsoft, Starbucks ve Marlboro'dur. Türdeş gibi görünen bu zevkler ve yaşam biçimleri hâlâ büyük ölçüde kentsel orta sınıfla sınırlıdır, ama kentsel gençlik açısından yalnızca yeni dizi bir yaşam seçeneğini değil, yaşamın yeni simgelerini ve yeni anlamını temsil etmektedir. Yaşlı kuşaklar, kırsal alanlarda yaşayanlar ve işçi sınıfı ise yaşamlarına giren Amerikan ve Japon yeniliklerinden hoşlanmakla birlikte bunları simge ve değerler dünyalarına katarak içselleştirmiş değillerdir. Başka bir deyişle, egemen McDünya kültürünün Tayvan'da hâlâ sınıfsal sınırları vardır, simgesel ve yorumlamaya dayalı etkileri en fazla kentsel orta sınıf üyelerinde görülmektedir.

Yukarıda değinildiği gibi, Japon pop kültürünün Tayvan kültür sahnesinde oynadığı rol son on yıl içinde iyice baskın hale gelmiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Japon hükümetinin Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanıması üzerine 1972'de Japon televizyon programlarının Tayvan'da yayınlanmasına getirilen yasağın 1993'te hükümet tarafından kaldırılmasıdır. Ama 1990'ların ortalarına gelindiğinde, Japon olan her şeye kö-

rü körüne, fanatik hayranlığı anlatmak için *ha-ri-zu* ("Japon tutkunu kabile") terimi kullanılmaya başlamıştı.

Ha-ri-zu'lar Japon tarihi, ekonomisi ve siyaseti konusunda bilgisiz olabilmekte, Japon yönetimi döneminde yetişen yaşlı kuşağın bu ülkeye hâlâ duyduğu derin nostaljiyi de paylaşmamaktadırlar. Onlar Japon pop kültürünün ve medya yönlendirmesinin ürünleridir. Dolayısıyla Japon yemekleri, oyuncakları, kozmetik ürünleri, çizgi filmleri, televizyon programları, kahramanları, videoları, CD'leri, giysileri ve moda dergileri gibi Japon pop kültürü nesnelerine ve simgelerine bayılmaları şaşırtıcı değildir. Ayrıca bu kişiler bütün bu nesneleri biriktirmektedirler. Örneğin Hello Kitty hem *ha-ri-zu*, hem de başka tüketiciler arasında bir koleksiyon hummasına yol açmış, 1999'da Hello Kitty anahtarlık, elektrikli eşya, kredi kartı, cep telefonu aksesuarı ve öbür ürün satışları 35 milyon ABD dolarına (1,2 milyar Yeni Tayvan Doları) ulaşmıştır.

"Japon humması" Japon melodramlarının gençler arasında çok tutulmasında özellikle kendini göstermektedir. Birçok yerel televizyon kanalı Japon TV gösterilerinin eline geçmiş durumdadır; artık izleyicilerin çoğu kablolu televizyonda beş Japon kanalını izleyebilmektedir. Japon melodramlarının bu kadar başarılı olması, bir bakıma çağdaş Japon kültürünün de yeniden popüler olmasını sağlamıştır. Iwabuçi'ye (1998) göre buna olanak veren, Tayvan ve Japon kültürlerinin çağdaş yaşamın sürdürülmesi konusundaki yaklaşımlarının birbirine yakınlığıdır. Japon melodramları çağdaş Amerikan ve Avrupalı yaşam tarzlarını ve kültürünü başarıyla yerelleştirip yerlileştirmiş, Tayvanlılar da bu Japon biçimini kolaylıkla sindirebilmiştir. Başka bir deyişle, Japonlar Amerikan düşlerini yerelleştirmiş ve pop medya programları aracılığıyla Tayvan'a aktarmış, çağdaş Japon yaşantısının bu betimlemeleri de Tayvan gençliği için kusursuz modernleşme ve küreselleşme referansları oluşturmuştur.

Çağdaş küresel kültürün Japon pop kültürü aracılığıyla benimsenmesi Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya'daki birçok başka toplumda da gözlenebilen bir olgudur. Bununla birlikte ABD ve Japon popüler kültürlerinin Tayvan'da popüler hale gelmesi, "model" oluşturan bu iki toplumun ve kültürün halk arasında daha iyi tanınmasını sağlamamıştır. Derin bir kül-

tür ya da bilgi alışverişi yaşanmamış, Tayvan'ın kendi toplumunun ve kültürünün eleştirisi de gündeme gelmemiştir.

Yaşam tarzlarının ve popüler kültürün Amerikalılaşmasına, Avrupalılaşmasına ve Japonlaşmasına koşut olarak burada bir de "yeni ambalajlı" kültürel yerelleşme ve yerlileşme ortaya çıkmış, geleneksel Tayvan mutfağı, operası, kukla gösterileri, antika koleksiyonculuğu, çayhaneler ve çay içme gibi birçok yerel kültür ve geleneksel yaşam tarzı öğesinin yanı sıra Tayvan *rock* müziği ve çağdaş sanatları da yeniden canlandırılmış, yeniden yaratılmıştır. Dahası, gösteri sanatlarında halkın büyük coşkuyla karşıladığı ve devletin de desteklediği çok sayıda yeni topluluk kurulmuştur. Cloud Gate (dans), *Little West Garden* (kukla gösterisi), *Min-Hua Garden* (Tayvan operası), New Formosa (Tayvan *rock* müziği) ve Han-Tang Yuefu (Çin klasik saray müziği ve dansı) gibi bu toplulukların ve sanat türlerinin yaratılması, gelişmesi ve yeniden canlandırılması küreselleşmeye verilen yerel yanıt olarak görülebilir.

1980'lerden bu yana Tayvan, dünyada yükselen üçüncü siyasal demokratikleşme dalgasına katılmış, demokratikleşmeyle birlikte yeni bir ulusal kimlik de oluşturulup geliştirilmiştir. Siyasal ortamın değişmesiyle Tayvan'da kültürel yeniden yapılanma ve canlanma büyük ivme kazanmış, böylelikle yeni uluslaşma sürecinin kültürel temelinin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu açıdan önemli ve tipik bir örnek, son on yıldır siyasal ve akademik çevrelerde Tayvan tarihinin yeniden yazılması ve yeniden yorumlanmasıdır. Bu çevrelerde Tayvan'ın Han Çinlilerinin adaya ilk göçlerinden zamanımıza kadarki dört yüzyıllık tarihini yeniden yorumlarken Çinlilikten Tayvanlılaştırmaya yönelen bir akım görülmektedir. Tayvan'ın önde gelen akademik kurumu olan Academia Sinica'da tarih araştırmalarına ağırlık veren iki enstitünün bulunmasına karşın 1994'te "siyaseten doğru" baskılar sonucunda yeni bir Tayvan tarihi enstitüsü kurulmuştur.

Bu kültürel ve siyasal Tayvanlılaştırma ortamı devlet destekli birçok kültürel kuruma da yol açmış, örneğin Ulusal Geleneksel Sanatlar Merkezi, Ulusal Kültürel Varlıkları Araştırma ve Koruma Merkezi, Ulusal Tarihöncesi ve Arkeoloji Müzesi ve Ulusal Geleneksel Tiyatro Müzesi kurulmuştur. Aynı olgunun bir başka yansıması, merkezî hükümetin yeniden örgütlene-

rek kültürel/etnik konularla ilgili iki bürokrasinin, Yerli İşleri Konseyi ile Hakka* İşleri Konseyi'nin yaratılmasıdır. Ayrıca yerli kültürel kimliğin derinleşmesine yardımcı olmak üzere yerel ve kitlesel düzeyde birçok kültür örgütü ve sivil toplum kuruluşu oluşturulmuş, yerel kültürel grupların sözcülüğünü yaptığı korumacı hareketler sayesinde yerel kültür mirasının korunması "kimliğin kurtarıcısı" olarak önem kazanmıştır.

1999'da Academia Sinica'nın ada çapında yürüttüğü araştırma kapsamında görüşülen kişilerin yüzde 57'si dünyadaki bütün ulusların kültürlerinin gittikçe birbirine benzeyeceğini belirtmişlerdir. Bu bulgu küresel türdeşlik ve benzerlik bilincinin açık bir göstergesidir. Ama aynı araştırmada görüşülen kişilerin yüzde 65'i dünyadaki kültürel yakınlaşmaya karşın Tayvan'ın kendi kültürel özelliklerini koruması gerektiğini söylemiştir. Burada ise bir kültürel özgünlük çağrısı görülmektedir.

Özetlenecek olursa, McDünya etkisi altındaki Tayvan toplumunun yanıtı hem ticari tüketici kültürünün yerelleştirilerek yükselmesini, hem de Tayvan ulusal ve yerel kültürel kimliklerini yeniden kurmaya yönelik bilinçli çabaları içermektedir. Popüler kültürün küreselleştirici güçleri her ne kadar Tayvan kültür yaşamında ağır basmaktaysa da bunlar yerelleştirici güçlerle bir arada var olduğu gibi, Tavyan'da kültürel çeşitliliğin artmasını ve kültürel özgünlük arayışını da hızlandırmıştır.

Uluslararası Akademisyenler Kulübü

Küreselleşme hiç kuşkusuz yalnızca ticaret, ekonomi, teknoloji, popüler kültür ve medya iletişimi alanlarında değil, aynı zamanda düşünce ve kavramlarda da görülmektedir. Uluslararası kitle iletişim araçları bu yeni düşünce biçimlerinin Tayvan'a girmesinde önemli bir rol oynamışsa da, bu düşüncelerin yurtdışından asıl "taşıyıcısı" olarak işlev görenler aydınlardır. Tayvan'da "yön değiştirmiş beyin göçü" 1970'lerin sonları ile 1980'lerin başlarında başlamış, Amerikan üniversitelerinde ileri akademik çalışmalarını tamamlamış pek çok genç ve yetenekli Tayvanlı bu tarihlerde ül-

* Çin'de Sarı Nehir bölgesinde ortaya çıkan ilk Han kültürüne ait bir etnik topluluk –ed.n.

keye dönerek çeşitli işlere girmeye başlamışlardır. Geri dönen bu aydınlar günümüze değin birçok Batılı/küresel değerin "taşıyıcısı" ve "yerelleştiricisi" olmuşlardır.

Hatta bu kişiler Tayvan'ın akademik, toplumsal hizmet, medya ve başka kültür kurumlarında "yeni bir bilgi sınıfı" oluşturmuş, yurtdışında öğrendiklerini çalıştıkları yerlerde ve kamusal alanda yaymışlardır. Döndüklerinden beri yeni kavramları ve düşünce biçimlerini üniversitelerde verdikleri derslerde, gazete ve dergi yazılarında aktarmaktadırlar. Ayrıca birçoğu önemli yapıtları Çinceye çevirmiştir. Dolayısıyla, 1980'lerden bu yana Tayvan'da yayınevlerinin hızla büyümüş olması, hemen hemen her konuda çok sayıda yeni çeviri kitabın rafları doldurması şaşırtıcı değildir. Bütün bu gelişmeler 1990'lar boyunca ve sonrasında da sürmüş, ama hızlanmış ve daha sistemli hale gelmiştir.

1990'larda Tayvan'ın hem yeni, hem de eski ve köklü yayınevleri yurtdışında çok satan etkili ve popüler kitapların Çincelerini sistemli olarak yayınlamaya başlamıştır. China Times, Linking Publishing Company (United Daily News Grubu) ve Commonwealth gibi eski ve köklü yayıncıların yanı sıra Rye Field ve New Century gibi yeni yayınevleri de çok büyük sayılarda yeni kitap ve dizi çevirisi yayınlamış, bunlar *Next* (Sıradaki), *New Age, Global Citizen* (Küresel Yurttaş), *Global Perspective* (Küresel Bakış Açısı), *History and Culture* (Tarih ve Kültür), *Classics* (Klasikler), *Knowledge* (Bilgi) ve *Inspirations* (Esinlenmeler) gibi bir dizi şık başlıkla çıkmıştır. Başlıklardan da görüldüğü üzere yeni kitapların en fazla seçildiği konular sosyal bilimlerdir –ağırlıklı olarak psikoloji, sosyoloji, tarih, ekonomi ve siyaset biliminin yanı sıra iş dünyası ve felsefe.

Çinceye çevrilen kitaplar hem ciddi akademik çalışmaları, hem de popüler yazıları kapsamaktadır. İngilizce en çok çeviri yapılan uluslararası dildir; ardından Japonca ve daha az ölçüde Almanca ve Fransızca gelmektedir. Başlıca konular arasında küresel demokratikleşme sorunu (*The Third Wave* [Üçüncü Dalga], *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* [Uygarlıkların Çatışması ve Yeni Dünya Düzeni], *The Third Way* [Üçüncü Yol]), çevre ve sürdürülebilir kalkınma (*The Club of Rome Reports* [Roma Kulübü Raporları], *World Watch Reports* [Dünya İzleme Raporları],

The El Niño Phenomenon [El Niño Olgusu]), kadın-erkek eşitliği (*The Second Sex*'in [İkinci Cins] yeni çevirisi), çağdaş kapitalizm (*The Crisis of Global Capitalism* [Küresel Kapitalizmin Krizi], *False Dawn* [Yalancı Şafak], *Trust* [Tröst], *Was Ist Globalisierung?* [Küreselleşme Nedir?]), post-modern söylem (*Postmodern Theory, Postmodernism*) ve pop psikoloji (*EQ* [Duygu Katsayısı], *Chicken Soup* [Tavuk Çorbası] kitapları, *New Passages* [Yeni Geçitler]) yer almaktadır.

Bu çeviri kitaplar halk arasında çok geniş kabul görmüştür. ABD'de çok satan kitapların birçoğu Tayvan'da da liste başı olmakta, büyük gazetelerin edebiyat sayfalarında çeviri kitap tanıtımına yer vermesi kitap satışlarının artmasına yardımcı olmaktadır. Çevirilerin niteliği öteden beri sorun olmakla birlikte, çevirmenlerin çok daha profesyonel hale gelmesiyle son yıllarda bu alanda büyük ilerleme görülmüştür. Bugünkü çevirmenlerin birçoğu yurtdışında yüksek öğrenim görmüş, dil becerilerinin yanı sıra nitelikli çeviri yapmanın gerektirdiği uzmanlığa sahip kişilerdir.

Batı'nın önemli düşünce ve söylemlerinin "kurumsallaşması", çeviri yayınların genel okur kitlesine gittikçe daha çok ulaşmasına ek olarak bir başka yoldan da gerçekleşmiş, bu süreç yabancı düşüncelerin, değerlerin ve ideolojilerin hem küreselleşmesini, hem de yerelleşmesini kapsamıştır. Tabanda başlatılan ve örgütlenen çeşitli toplumsal hareketler, toplumla ve kültürle ilgili Batılı söylemleri gündeme getirmiş ve halka açmıştır. Bunun sonucunda 1980'lerden sonra Tayvan'da sivil toplum içinde beliren yeni toplumsal hareketlerin sayısı yirmiyi aşmıştır.[1] Toplumsal hareketlerin her biri kendi örgütlenmesinde ilgili Batılı/küresel değerleri ve söylemleri yol gösterici ilkeler ve savunduğu davanın meşruiyet çerçevesi olarak almış, çok geçmeden bu grupların eylemcileri halkın yeni hareketi desteklemeye ikna edilmesinde Batılı söylemlerden yararlanmayı öğrenmişlerdir. Tayvanlı aydınlar her zaman yeni toplumsal düşüncelere ve reformlara önderlik eden en etkili toplumsal sınıfı oluşturmuşlardır. Doğrudan Batı'dan alındıktan sonra yerelleştirilen söylemler aracılığıyla halk arasında çevre sorunları, insan hakları ve kadın-erkek eşitliği bilincini de onlar uyandırmışlardır. Toplumsal eylemcilerin birçoğu yurtdışında okuyup dönen aydınlardır. Onlara yakınlık duyan gazeteciler de bu konularda halkın bilinci-

ni geliştirmeye ve biçimlendirmeye yardımcı olmuşlardır. Özet olarak, yerel toplumsal hareketler tabana yayılarak Batı kökenli söylemler temelinde Tayvan'ı küreselleştirmiş, ama bu söylemler de Tayvanlıların kabul edebileceği biçimde yerelleştirilmiştir –kültürel küreselleşme ve yerelleşme arasında dinamik bir etkileşim.

Örneğin, çevre hareketi, felsefi köklerini doğrudan doğruya Batı'dan almış olmakla birlikte, kültür ve toplumsal örgütlenme açısından tümüyle Tayvanlıdır (Weller ve Hsiao 1998). Bu hareket Batı çevreciliğini, Tayvan halk dinini ve geleneksel Çin aileciliğini birleştiren bir "kültürel eylem çerçevesi" yaratarak halkın çevre sorunlarına duyarlılığını başarıyla yükseltmiştir (Hsiao 1999).

Tayvan edebiyatında ve sosyal bilimlerinde yerelleştirme ya da Batılı kültürel düşünce ve söylemlere yerel yanıtlar verme 1970'lerden ve 1980'lerden beri görülmektedir. 1970'lerin ortalarındaki "yerli edebiyat hareketi" yerlileştirilmiş bir edebiyat düşüncesi ve kimliği arayışı içindeki birçok genç yazarın ilk bilinçli çabası, 1960'lardan beri Tayvan edebiyatında egemen olan Batı tarzı modernizmin bilinçli bir reddidir. Geçen zaman içinde bu hareket, toplumsal gerçekçiliği Tayvan edebiyatının ana akımı haline getirmeyi başarmıştır.

1970'lerde ve 1980'lerde yerlileştirme müzik, gösteri sanatları ve sinema gibi başka kültürel alanlara yayılmıştır. Aynı dönemde sosyal bilimciler de kendini keşfetme ve özeleştiri yolculuğuna çıkmış, birçoğu Tayvan sosyal bilimlerini kendi kültürel ve entelektüel kimliklerini dikkate alacak biçimde geliştirme gereğini duyan bu kişiler, sosyal bilimlerin daha fazla yerlileştirilmesini istemişlerdir. Bu arada açıkça belirtilen, bu yerlileştirmenin Batılı sosyal bilimlerden öğrenme sürecini durdurmaya yönelik olmadığı ve milliyetçi sosyal bilimler yaratılmasını savunmadığıdır. Tayvanlı sosyal bilimcilerin yerlileştirmeden beklediği, bir yandan sosyal bilimlerin evrenselliğine bağlı kalmak, bir yandan da kültürel ve ulusal önemi yansıtmaktı. Bir beklentileri de çeşitli kültürlerden gelen yeni öğelerin Batılı sosyal bilimler üzerinde canlandırıcı etki yaratmasıydı. Böylelikle sosyal bilimler hareketinde de yerlileştirme ve küreselleşme bir arada görülmekteydi.

1970'lerden ve 1980'lerden bu yana Batılı düşünce ve söylemin edebiyatta, sosyal bilimlerde ve toplumsal hareketlerde küreselleşmesinin yanı sıra yerelleşmesinin de yaşandığı Tayvan'ın deneyimi kültürel küreselleşme karşısındaki tepkilerin çeşitliğini ortaya koymaktadır. Bu tepki edebiyatta direniş biçimini almış, sosyal bilimlerde küreselleşme ile yerelleşmenin bir arada var olmasına yol açmış, yeni toplumsal hareketlerde ise ilgili Batılı söylemleri sentezleyerek Tayvan halkınca kültürel olarak kabul edilebilir hale getirmiştir.

Sonuç olarak, 1980'lerden bu yana yeni düşüncelerin Batı'dan ithal edilerek benimsenmesi, Tayvan kültürünün hayallerdeki küresel entelektüel kültüre yaklaştırılmasına aracılık eden kültürel küreselleşme süreci olarak görülebilir. Bu süreç kültürel yerelleşmeyi de beraberinde getirmiş ve 1990'larda ise küreselleşme ile yerlileşme arasındaki etkileşim Tayvan'da kültürel heterojenleşmeyi hızlandırmıştır. 1990'lardaki bu gelişmenin önümüzdeki onlarca yıl boyunca sürmesi beklenir.

Yeni Dinsel Hareketler

Her ne kadar Tayvan'ın bir "dinsel süpermarket" olduğu söylenemezse de, 1999'un sonunda en azından "dünya dinlerinin penceresi" denebilecek bir dinsel ortama sahip olduğu söylenebilir. İçişleri Bakanlığı yalnızca 11 dini "geleneksel" ve "meşru" olarak tanımaktaysa da gerçekte var olan çok çeşitli mezheplerin sayısı bugün 250'yi bulmaktadır. "Yeni dinler," "yeni dinsel olgular" ve "yeni dinsel hareketler" gibi terimlerin hepsi ya yurtdışından gelen birçok yeni dinsel mezhebin yükselişini, ya da yerel Budacı geleneklerin yeniden canlanışını anlatmak için kullanılmaktadır.

Yurtdışmdan gelen yeni dinsel grupların pek çoğu Hindistan, Japonya, Vietnam ve Fransa gibi ülkelerden nakledilen mezheplerdir. Bunların başlıcaları, Hindistan'dan gelen *New Age*, Krişnamurti ve Transandantal Meditasyon, Japonya'dan gelen Niçiren Şoşu, Soka Gakkai ve Aum Şinrikyo, Vietnam'dan gelen Yüce Şing Hai ve Fransa'dan gelen Rael dinidir. Tayvan'da *Scientology* ("Bilimin Bilimi" ya da "Ruhsal Bilim") ve ISKCON gibi Amerika'dan nakledilmiş yeni dinler de var-

dır, ama bunların çok daha az dikkat çekecek biçimde etkinlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bu yeni dinsel gruplar, yaklaşık kırk yıl (1949-1987) süren sıkıyönetimin kaldırılmasından sonraki yeni siyasal demokratikleşme ortamında görülmeye başlamıştır. 1960'lardaki ve 1970'lerdeki katı otoriter yönetim sırasında devlet her türlü dinsel etkinliği yakından izlemekteydi. Sıkıyönetim kaldırıldıktan sonra hükümetin dernekler ve dinsel gruplar üzerindeki mutlak denetimi son bulmuş ve bilimsel dernekler, inceleme grupları ve üye kuruluşları gibi çeşitli örgütlenme biçimleriyle yeni dinler Tayvan'a girmiştir.

Yeni dinsel hareketlerin bir bölümü de geleneksel Budacılığın canlanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Katolikliğin ve Protestanlığın yavaşlayan gelişmesine karşılık yerel Budacılık "yeni dinsel rönesans" denen bir döneme girmiş, son on yılda çok büyük artış gösteren yandaşlarının sayısı 1980'lerin ortalarında 800.000 kadarken 2000'de 5 milyonu aşmıştır. Benzer biçimde, kayıtlı Budacı tapınakların sayısı 1.157'den 4.500'ün üzerine çıkmış, aynı dönemde keşiş ve rahibelerin sayısı da 3.470'ten 10.000'in üzerine yükselmiştir. Yeniden canlanan Budacı grupların kamuoyunda adı en fazla duyulan dinsel önderleri ve tapınakları Üstat Çeng-Yen (doğu kıyısındaki Tzu-Çi'de), Üstat Şeng-yen (kuzeydeki Dharma Drum Dağı'nda), Üstat Hsin-Yun (güneydeki Foguangşan'da) ve Üstat Vei-Şi-eh'dir (Tayvan'ın ortalarındaki Çung-Tai Tapınağı'nda).

Budacılığın bu yeni canlanan biçimiyle geleneksel biçimi arasındaki en çarpıcı fark felsefi tutumlarından kaynaklanmaktadır; yeni gruplar topluma ulaşmak için hayır işlerinde ve toplumsal davalarda fiilen çalışmaya dayalı bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bu yeni Budacı gruplar sosyal yardım ve sağlık hizmetlerinde, eğitimde, yayıncılıkta ve çevreci hareket içinde yer almaktadırlar ve onların bu dünyevi yaklaşımı Tayvan'ın yüzlerce yıllık ibadet uygulamalarında dramatik bir değişiklik yaratmıştır.

Dinî düşünür Huei-Nan Yang'ın bir görüşme sırasında belirttiği gibi, "Keşişler ve rahibeler tapmak duvarlarının ardında dua ve meditasyon içinde edilgen kalmak yerine artık dinlerini tanıtmak için sokaklara çıkmaktadırlar. Konuşmalar yapmakta, meditasyon öğretmekte, kitaplar ya-

ymlamaktadırlar." Yang'ın dikkat çektiği bir nokta da, imparatorların Çin Budacılığını desteklediği dönemlerde toplumun bundan gene doğrudan yarar gördüğüdür. Dolayısıyla, Tayvan Budacılığında küreselleşme altında görülen bu "yeni" akım, kayıp geleneğin "yenilenmesi"dir. Yang buna "Budacı rönesans" adını vermiştir.

Gerek yeni ithal edilen dinlerin, gerek yeniden canlandırılan Budacılığm popüler hale gelmesi, aşırı modernleşmenin büyük baskısı altında bulunan Tayvan halkının manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik dinsel bir tepki olarak görülebilir. Yeni dinsel hareketlerin bu iki tipi, bir anlamda benzeşmektedir, çünkü modernlikle ilişkileri açısından farklı yaklaşımlar içinde olmakla birlikte ikisi de şu ya da bu ölçüde moderne karşıttır. İthal mezheplerin çoğunun "dinsel ibadet" uygulamalarında, inananların bireysel zihinsel ve duygusal ihtiyaçlarının giderilmesine ağırlık verilmektedir. Bunlarda mistisizm, meditasyon ve bilimsel açıklama vurgulanmakta, psikolojik danışmanlığa, psikanalize, sağaltmaya ve sağlıklı yiyeceklerin tanıtılmasına yer verilmektedir.

Benzer bir yaklaşıma başta Ta-Çi Gate olmak üzere çok sayıdaki yarı dinsel nitelikli Çi-Gun grubunda da rastlanmıştır. Bu yeni dinsel mezheplerin ortak bir özelliği, modernlik karşısında içe dönük, bireyci ve kendi kendini iyileştirici bir tutum almalarıdır. Amaç, kişilerin kendi kendilerine meditasyon aracılığıyla kişiliklerini ve kimliklerini geliştirmeleri, kişisel yaşamlarına yeniden düzen ve değer katmalarıdır. Bu da kutsallığı yeniden kurmanın farklı bir yoludur.

Öte yandan yeni Budacılıkta, modernliğin sonuçları karşısında görece kolektivist bir yaklaşım benimsenmiş, kişiler çeşitli hayır işlerinde ve sosyal yardımlaşmada çalışmaya yönlendirilmiştir. Burada önemle vurgulanması gereken bir nokta, Batı'dan gelen Hıristiyan kilise yardımlaşması kavramlarının bu Budacı grupların hayır ve sosyal yardım işleriyle uğraşmasında örnek alınmasıdır. Bu grupların yüksekokul ve üniversiteler kurarak yükseköğretimle ilgilenmeleri de gene Batılı Hıristiyan geleneklerini akla getirmektedir.

Yeni Budacılık, bir anlamda Tayvan'ın dinsel yaşamını daha da laikleştirmiştir. Hatta Tzu-Çi, Foguangşan ve Dharma Drum Dağı grupları

uluslararası kolları aracılığıyla dinsel etkinliklerini başka ülkelere de yaymıştır. Ayrıca Batı tarzı örgütlenme biçimine giderek kültür, sosyal yardım ve reform davalarına hizmet etmek üzere vakıflar kurmuşlardır. Tzu-Çi Vakfı'nın dünya çeşitli bölgelerindeki kırktan fazla ülkede başlattığı çok etkin sosyal yardım programları vardır. Bu olgu yeni Tayvan Budacılığının küreselleşmesinin eşsiz bir örneğidir.

Tayvan'daki yeni dinsel hareketlerin iki kampı arasındaki bu karşılaştırma, modernliğin doğurduğu sonuçlar karşında iki kampta farklı görüş ve yaklaşımların benimsenmiş olduğunu ortaya koymaktadır: kendi kimliğini kutsallık içinde arama ve kolektif bilinci dindışı yoldan geliştirme. Her iki dinsel kültür de Tayvan'ın dinsel sınırlarını genişletmiş ve dinsel görünümünü daha heterojen hale getirmiştir. 1990'lardan bu yana bir arada var olmaları, her birinin, farklı sınıflardan gelen izleyicilerinin çeşitli ihtiyaçlarına karşılık verebilmelerine yol açmıştır. Aralarında önemli ya da görünür bir sentez ise hiçbir zaman doğmamıştır.

Sonuç

Bu çözümleme Tayvan'da küreselleşme ile yerelleşme arasındaki etkileşimin her dört kültürel alanda da "bir arada var olmanın çoklu biçimi"ne örnek oluşturduğun işaret etmektedir. Hatta uluslararası iş kültürünün ve dünya aydınlar kültürünün küreselleşmesinde, Tayvan deneyimi kültürel küreselleştirici güçler ile örgütlü yerel tepkiler arasında değişen ölçülerde "sentez" yaratıldığını göstermiştir. Genel olarak bakıldığında, küreselleşme ile yerelleşme arasındaki karşılaşmanın herhangi bir zamanda ciddi bir kültürel çatışmaya ya da uzlaşmazlığa yol açtığını düşündürecek kanıt yoktur. Küresel kültür ne Tayvan kültürünün yerini almış, ne de şiddetle reddedilmiştir. Bu bağlamda Tayvan deneyimi kültürel küreselleşmenin nedeni ile sonucunun çatışmayabileceğimi de ortaya koymaktadır.

Uluslararası iş kültürünün ve popüler kültürün, Tayvan'ın gittikçe derinleşen kapitalist gelişmesine koşut olarak hızla gelişmekte olduğu da açıktır. Bu iki küresel kültürün varlığı Tayvan'ın küresel kapitalizmle ve kapitalist kültürle bütünleşmesini ilerletmiştir. Bu iki küresel kültüre verilen

yerel tepkiler de kapitalist niteliktedir. Buna karşılık gerek dünya aydınlar kültürü, gerek popüler dinsel kültür kapitalist güçlere ve onların gelişme mantığına aykırıdır. O nedenle bu iki küresel kültür ile onlara verilen yerel tepkilerin küresel sisteme karşı güçleri oluşturduğu ve birkaç on yıllık dönemde Tayvan'da kök salan "yeniden üretilmiş" kapitalist kültürü tehdit ettiği ya da değiştirdiği söylenebilir. Dolayısıyla, küreselleşmenin kendi iç dinamiğinin bulunduğu ve kapitalizmin ilerletici güçleri ile kapitalizme karşı güçlerin aynı anda var olduğu önemle belirtilmelidir. Yerelleştirme tepkilerinde ve bunların sonuçlarında da Tayvan'ın kültür sahnesinde önemli gelişmelere yol açan benzer bir iç dinamik görülmektedir.

Devlet bütün bu gelişmelerde değişen roller oynamıştır. Tayvan'ın yerel işletmelerinin ve yerel popüler kültürünün küreselleşmesinde devletin "hızlandırıcı" ve "özendirici" rolü çok önemlidir. Öte yandan dünya aydınlar kültürünün ve yeni dinsel mezheplerin Tayvan'a girmesi karşısında devlet kararsız tutumlar almıştır. Devletten farklı olarak sivil toplum kesimleri (aydınlar, kültür sanayisi, dinsel girişimciler) kültürel küreselleşmeyi yaygınlaştırmada ve yerelleştirme tepkilerini oluşturmada çok daha etkin bir rol üstlenmiştir. Devlet, burada incelenen dört alanda kültürel küreselleşme güçlerinin yerelleştirilmesi konusunda da baskın bir tutum almamış, daha çok sivil toplumun çeşitli yerelleştirici güçlerine uymakla yetinmiştir.

Tayvan'daki kültürel küreselleşme ve yerelleşme süreci, Tayvan toplumunun açık, çoğulcu, sürekli değişen ve kendini uyarlayan karakterini ortaya koymaktadır.

Tamotsu Aoki

ÇAĞDAŞ JAPONYA'DA KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI

Dünya Savaşı'nm sona ermesinden bu yana Japon toplumu sürekli bir değişim içindedir. Japonya Batı Avrupa'daki, ABD'deki ve Asya'nın öbür bölgelerindeki gelişmelere özellikle duyarlı olmuş, nasıl bir toplum olması gerektiğini bu dış gelişmelere bakarak belirleme eğilimi göstermiştir. Bununla birlikte, dış dünyadaki değişime uyarlanma Japonya'daki sürecin yalnızca bir yönünü oluşturmaktadır. Japon yeme alışkanlıklarında, modasında, ekonomik etkinliklerinde ve aydınlarının ilgi alanlarında görülen değişimin kalıpları çok çeşitlidir. Bunların birçoğu gerçekten de değişen uluslararası koşullara doğrudan tepki niteliğindedir, ama bazıları da vardır ki, iki yönlü ya da çok yönlü kültürel etkileşimden doğan çok merkezli süreçler olarak görülebilir.

Küreselleşmenin Japonya üzerindeki etkilerini konu alan bu incelemede bazı özgül alanlar üzerinde durulmakta, örneğin aydınların etkinlikleri, Japon şirketlerinin yurtdışma yayılması ve yaşam tarzlarının dönüşümü (özellikle giyim ve yemek) ele alınmaktadır. Her bir alanda hem küreselleşmeyle bağlantılı gelişmeler, hem de bu gelişmelerin küreselleşmenin Japonya'da aldığı biçim açısından neye işaret ettiği incelenmektedir.

Günlük Yaşamın "Fast-food'laşması"

Japonya savaş sonrası ekonomik büyüme çağına 1955'te girmişse de bu büyüme ancak 1970'lerde sıradan insanların günlük yaşamında görülür hale gelmiş ve bir tür genel refaha yol açmıştır. Japon yeme alışkanlıklarında ve modasında 1970'lerde başlayan değişimin "*fast-food*'laşma" ("hızlı yiyecekleşme") terimi çerçevesinde ele alınması her bakımdan çok uygundur. Burada bu olguyu Japon toplumunun dönüşümü ile küreselleşme arasındaki bağlantının bir yönü olarak ele alacağız.

McDonald's Japonya'nın Şirket Stratejisi ve Yeme Alışkanlıklarında Fast-Food'laşma

"Ucuz, Çabuk ve Lezzetli"

Bugün Japonya'da popüler yemek kültürüne egemen olan üç özelliğin "ucuz, çabuk ve lezzetli" olduğu belirtilmiştir[1] ki *fast-food*'laşma bu özelliklerin en ileri gerçekliğidir. Belli başlı hızlı yiyecek zincirlerinin hepsi 1970'lerde, restoran pazarında tam liberalleşmeye gidildiği 1969 sonrasında Japonya'da etkinlik göstermeye başlamıştır.

Evde yemek yerine dışarıda yemek, Japonya'da uzun zamandan beri var olan, ama ancak 1970'lerden sonra yaygınlaşan bir alışkanlıktır. 1970'lerin başlarına kadar restoran sektörünün en fazla iş yapan on işletmesi, masalarda oturan müşterilere garsonların servis yaptığı geleneksel lokantalardı (Fujiya, Nihonshokudo, Yoronotaki, New Tokyo, Restoran Seibu gibi). 1976'da bu durum değişti; o yıl McDonald's Japonya yedinci sıraya, 1977'de de üçüncü sıraya yükseldi ve 1979'a kadar üçüncülüğünü korudu. McDonald's Japonya 1980'de ve 1981'de ikinci, 1982'de ise bir numara olarak pazarın egemen gücü haline geldi. 1980'lerde başka yabancı hızlı yiyecek zincirleri de ilk on arasında girmeye başladı. 1980'de ilk on listesine giren Kentucky Fried Chicken (KFC) 1990'da ikinciliğe yükselerek bir numaradaki McDonald's dışında bütün restoranları geride bıraktı.

1996 rakamları hızlı yiyecek zincirlerinin pazara ne kadar büyük ölçüde nüfuz ettiğini ortaya koymaktadır: Bir numarada McDonald's (toplam satış 298,3 milyar yen)[2] yer alırken KFC dördüncü, Moss Burger beşinci, Mister Donut da altıncıdır. Büyüme açısından McDonald's özellikle çarpıcı bir örnektir: 1971'de beş restoranı (ve 200 milyon yen düzeyinde satışı) varken 1998'de 2.439 restorana (ve 333,7 milyar yenlik satışa) ulaşmıştır. 1996 satış rakamlarına göre McDonald's daha bu tarihte en yakın rakibi olan Hokka Hokka Tei So-Hombu'nun (satış 164 milyar yen) 100 milyar yenden fazla önündedir.

McDonald's Japonya'nın 8 Mart 1998'deki bir günlük satış toplamı 1,696 milyar yendir. O yıl Japonya'da toplam 674 milyon McDonald's hamburgeri satılmıştır. Buna göre ortalama olarak her Japon yılda 5,4

McDonald's hamburgeri yemektedir. Balon ekonominin çöktüğü ve deflasyon sarmalına girildiği 1994'te McDonald's Japonya inanılmaz bir fiyat düşürme stratejisi benimseyerek hamburger fiyatını 210 yenden 130 yene indirmiştir. Şirketin yakın tarihlerdeki başarısının ardında yatan bu karar, Fujita Shoten şirketinin ve şirketin kurucu başkanı olarak McDonald's Japonya'yı yöneten Fujita Den'in tutarlı olarak izlediği politikanın da bir parçasıdır. (McDonald's Japonya, eşit sermaye ortaklığı içindeki Fujita Shoten ile Amerikan ana şirketinin oluşturduğu bir konsorsiyumdur.)

"Kültürlülük" Anlamına Dikkat

Fujita Shoten Japonya'da McDonald's zincirini yerleştirmeye yönelik pazarlama stratejisinde, restoran sektörüne yeni girme bilincinden çok, yeni yeme alışkanlıklarını ülkeye getirme bilinciyle hareket etti. Japon tüketiciler Amerikalılar gibi hamburger yemeye, (bazılarının yaptığı gibi) ayakta durup ellerindeki hamburgeri ısırmaya nasıl ikna edilebilirdi? Şirketin temel stratejisi, bu "yeni Batı kültürünü" moda haline getirmek oldu. O tarihte (1976'da) bankalar ve öbür sponsorlar bu yaklaşımı olumlu karşılamamış, gülünç bir eğlence sektörü olarak nitelemişti. Fujita Shoten ise hamburgerin taşıdığı "kültürlülük" anlamının değerini gördüğü için başarılı oldu. Şirket yetkilileri hamburgeri Japonya'ya getirmenin halkın yeme alışkanlıklarında değişiklik gerektireceğinin, ülkenin pirinç ve balık üzerine kurulu beslenme kültürü içinde et ve ekmeğe dayalı yeni bir yemek kültürünü yerleştirmek durumunda olduklarının farkındaydılar.[3] Kuşkusuz Japonlar etin de, ekmeğin de yabancısı değillerdi, ama etle ekmeğin hamburger biçimindeki bileşimi, ayrıca başlı başına bir tarz olarak hamburgerin elde tutulması ve sokakta ayaküstü yenmesi yeni bir yemek kültürünün ithal edilmesi anlamına geliyordu.

Hedeflenen Müşteri Kitlesi

McDonald's Japonya, ana şirketin ABD'de yaptığından farklı olarak ilk müşteri kitlesi olarak düşük gelir gruplarını hedef almadı. Bunun yerine, ilk önce daha yüksek gelirli orta sınıflar arasında tutulmayı başardı; sonra da genel kitleye yönelerek müşteri kitlesini genişletti. Fujita Shoten

hamburgerin ucuz, abur cubur sınıfından bir yiyecek olarak tanınmasını önleyerek olabildiğince kibar bir yabancı ürün olarak algılanmasına çalıştı.

Yukarıdan başlayarak genel kitleye doğru genişleme stratejisi şirketin ilk restoranı için yer seçimine de yansıdı. Şirket Amerika'daki gibi önce banliyöleri kente bağlayan bir yol üzerinde işe başlayıp daha sonra kent merkezine doğru genişlemek yerine ilk McDonald's restoranını Tokyo'nun Ginza Yonchome kavşağında açtı. O dönemdeki anlayışa göre Ginza meydanı Japon tüketici kültürünün merkeziydi. Bu bölgedeki büyük mağazalarda güvenilir, üst düzey ürünler satılıyor, genel olarak bu mağazaların tüketici kültürünün gelişimini yönlendirdiği kabul ediliyordu. Japonya'daki ikinci McDonald's da Shinjuku istasyonu yakınında açıldı. Her iki restoranın da yeri, alışveriş merkezi bir noktadan başlayarak dışa doğru genişleme stratejisini yansıtmaktadır. Bu strateji 1970'lerde Japon tüketicilerine McDonald's hamburgerinin benimsetilmesinde çok etkili olmuştur. Ginza'nın üst sınıflara hitap etmesi ve Shinjuku'nun gençlik kültürü McDonald's için stratejik üs oluşturmuş, şirketin bu yaklaşımı büyük başarıya ulaşmıştır.

Yer Seçimi

McDonald's Japonya'nın şirket stratejisi hem yüksek gelir gruplarının, hem de gençlerin hedef kitle olarak alınmasına dayanıyordu. Restoranların açıldığı yerler, bu toplumsal kesimlerin her ikisinin de yoğunlaştığı canlı, merkezî bölgelerdeydi. McDonald's taşra kentlerinde bile bilinçli olarak örneğin tren istasyonlarının yakınında büyük mağazaların bulunduğu ve gerek varlıklı kişilerin, gerek gençlerin yeni hamburger yeme kültürünü yaygınlaştırmada etkili olabileceği noktaları seçti. Bu yaklaşım, ABD örneğine uyarak ilk restoranını Nagoya'nın banliyölerinde açan KFC Japonya'nın yaklaşımının tam tersiydi. Sonuç olarak KFC'nin Japonya pazarına nüfuz etmesi çok daha fazla zaman aldı. Yeniliklerin merkezden başladığı düşüncesini temel alan strateji McDonald's Japonya açısından iyi sonuç verdi. Fujita Shoten, istasyonlara yakın büyük mağazalar gibi müşteri çeken merkezi noktalara "trafik yaratıcılar" (TGs: *traffic generators*) adını vermektedir. Varlıklı kesimler ile gençleri birleştirme stratejisi "müşteri

yakalama yapısı" olarak anılmakta, yer seçme yöntemi ise "TG mantığı" olarak adlandırılmaktadır.

Fast-food'laşmada Çeşitlilik

McDonald's Japonya'nın ezici başarıya ulaşan şirket stratejisi kapsamında yeni bir yemek kültürünü ülkeye getirme düşüncesi, çağdaş Japon insanının Batı kültürüne yatkınlığıyla uyumludur. Bu strateji 1970'lerde, yaşam tarzlarının genel olarak dönüşüme uğradığı ve tekdüze bir orta sınıf toplumu oluşturma eğiliminin öne çıktığı dönemde başarıya ulaşmıştır. Bununla birlikte yalnızca Amerikan hızlı yiyecek şirketlerinin başarısına bakarak bunun Amerikalılaşma (ya da küreselleşme) anlamına geldiği gibi aşırı kolaycı bir sonuca varmak tehlikeli olur.

Amerikan hızlı yiyecek şirketlerinin Japonya'ya girmeye başlamalarıyla yaklaşık aynı sıralarda eşzamanlı bir süreç olarak geleneksel Japon yemeklerinin de *fast-food*'laştığı görülmekteydi. Genellikle paket servisi olarak sade *sushi* yemekleri satan Kozo-zushi Honbu, 1980'lere kadar restoran sektöründe en fazla satış yapan şirketler listesinin başına yakın bir konumda kaldı. Gene 1970'lerde "döner *sushi*" tipi (müşterilerin hareketli bir bant üzerinde ilerleyen sushi çeşitleri arasından seçim yapabildiği) restoranlar da hızlı yiyecek pazarına girdi. Aynı dönemde Yoshinoya Gyudon da pazarını genişletti ve Çin usulü şehriye, *ramen* adıyla Japon yemek kültürüne katıldı.

Japon hızlı yiyecek pazarında dört ana tip yemek vardır: hamburger, *sushi*, *gyudon* (bir kâse pirinç ile üstünde sığır eti) ve *ramen*. Bunlarının hepsinin hızlı yiyecek olarak Japon restoran pazarına girmesi ve Japon halkınca yaygın olarak tüketilmeye başlaması 1970'lere rastlar.

McDonald's ve KFC bu pazarı yabancı şirketler olarak girmiştir. Başlangıçta kitle pazarını hedef almamışlar ve Japon yeme davranışlarında *fast-food*'laşma eğiliminin belirdiği sırada sahneye çıkmışlardır. Dolayısıyla küreselleşme, Amerikalılaşma ya da kültür ithali ile eş tutulamaz. 1970'lerde yeme, içme ve restoran sektörlerinde değişiklikler görülmüş, müşterilerin zevkleri de buna uygun olarak değişmiştir. Ama bu değişikliklerin hem dışarıdan, hem de içeriden kaynaklanan yanları vardır ve tek yönlü bir küreselleşme dalgası biçiminde görülmemeleri gerekir.

Fast-food'laşmaya doğru hızlı gidişin ardında çeşitli etkenler yatmaktaydı: 1960'lardan başlayarak Japon toplumunun kentselleşmesi, çekirdek aileye geçiş, ekonomik büyümenin bir sonucu olarak yaşam tarzlarının rahatlaması, evde yemek yerine dışarıda yemeye yönelme (ev sahipliğiyle ve ev halkına ilişkin yeni anlayışla bağlantılı olarak), kadınların ev işlerinden uzaklaşması ve her şeyin hızlandığı yeni yaşam tarzlarına bağlı olarak zaman kavramının değişmesi (örneğin, bir müşterinin Yoshinoya'da geçirdiği ortalama zaman ancak yedi dakikadır). Yukarıda sözü edilen her dört tip hızlı yiyecek de basit, kolay hazırlanır ve hep aynı olma (her satış noktasında aynı kalite garantisini taşıma) özelliklerine sahiptir. Hepsinden önemlisi de, müşteri beklemek zorunda değildir. Kâr payı küçük olduğundan cironun yüksek olması çok önemlidir.

Yemek kültüründeki küreselleşmenin ekonomik büyüme, toplumsal değişim, pratik ürünlerin geliştirilmesi, kentli orta sınıfın genişlemesi, kadınların toplumsal rolünün değişmesi (makineleşmeye bağlı olarak ev işlerinin hafiflemesi ve kadınların işgücüne artan ölçüde katılması), kitle iletişim araçları (özellikle de televizyon) sayesinde ortak bir kültür bilincinin gelişmesi, ev sahipliği ve dışarıda yeme alışkanlığının yerleşmesi bağlamında değerlendirilmesi gerekir. Bu olguda hem iç, hem de dış nedenler söz konusudur.

Giyimin Fast-Food'laşması

Japonların giyim tarzında tişört ve kot pantolonun (*jeans*) öne çıktığı dönem de gene 1970'lerdir; bu olgu giyimin *fast-food*'laşması olarak adlandırılabilir. Giyimde de sadeliğe ve kolay kullanılırlığa doğru bir yöneliş vardır. Tişört ve kot pantolon artık yalnızca gençlerle sınırlı bir moda olmaktan çıkmış, orta yaşlı kadınların ve erkeklerin de günlük giyimi olmaya başlamıştır.

Çağdaş Japonya'da giyim çok büyük ölçüde Batı kültürünün etkisinde kalmıştır. Bugünün giyiminde artık Japon tarzı istisnayı, Batı tarzı ise genel kuralı oluşturmaktadır. Japon erkek ve kadın giysileri yavaş yavaş evleri terk etmektedir. *Yukata* ve Japon tarzı gecelik evlerde bazen giyilmektedir; bazı erkekler de yetişkinliğe geçiş törenleri, düğün ve cena-

ze gibi özel olaylarda Japon giysilerini giymektedirler. Kadınlar arasında Japon giysileri hâlâ görece yaygındır, ama artık gelinlerin birçoğu Batı tarzı gelinlik giymektedir.

Tişört ve kot pantolon ile hızlı yiyecek arasında benzerlik vardır. Tıpkı hızlı yiyeceğin ucuz, çabuk ve lezzetli olması gibi tişört ve kot pantolon da kolay, rahat ve sağlamdır. Bu tarz giyimi doğal olarak spor ya da lastik ayakkabı tamamlar.

Yüksek Kültüre Yöneliş

Japonya'da ekonomik büyüme bir yandan yukarıda belirtilen kitleselleşme eğilimlerine yol açarken bir yandan da yüksek kültüre doğru güçlü bir yöneliş yaratmıştır. Yemek kültüründe bu gelişme bir gurme patlaması biçimini almış, her türden şık restoranlar (örneğin Fransız, Japon, Çin) ortaya çıkmıştır. Giyimde Batı markaları, ısmarlama giysiler ve resmî elbise öne çıkmıştır.

Fast-food'laşma ile yüksek kültüre yöneliş arasındaki bu kutuplaşmanın Japonya'daki dışavurumu Avrupa'dan, ABD'den ve öbür Asya ülkelerinden farklı olarak sınıflar arası toplumsal bölünme biçimini almamıştır. Büyük bir toplumsal "orta kitle"nin gelişmesiyle Japonya'da yüksek kültür herkesin yapabileceği bir şey haline gelmiştir. Japon toplumu bu açıdan farklı bir özellik göstermektedir.

Küreselleşme Japon toplumunun kendi içindeki değişikler uyarınca gerçekleşmiş bir olgudur. Sanayileşmenin, ekonomik büyümenin, kentsel orta sınıfın filizlenmesinin, eğitimin yaygınlaşmasının ve bilginin bütün topluma yayılmasının yol açtığı bu olgu, gelişmenin kapsamı farklı olmakla birlikte Çin'in bazı bölgelerinde, Güneydoğu Asya'nın büyük bölümünde, Güney Kore'de ve Tayvan'da da gözlenebilmektedir. Küreselleşme her toplumun gelişme derecesine göre ilerlemekte, her ülkenin ve toplumun gelenekleri ve kültürü de bu süreçte yansımasını bulmaktadır.

Ayrıca küreselleşme tekdüze bir süreç olmaktan çok uzaktır. Japon yeme alışkanlıkları *fast-food*'laşmanın etkisi altına girmişse de tam bir teslimiyet söz konusu değildir. 1970'lerden bu yana *fast-food*'laşma Japon yemek kültüründe olduğu gibi giyim ve modasında da ilerleyen

bir süreçtir. Ama aynı zamanda titiz sanatkâr emeğine dayanan yüksek kültüre doğru da güçlü bir yöneliş ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak bir kutuplaşma süreci yaşanmıştır, ama bu kutuplaşma tekil bireylerin yaşamlarında ifadesini bulmuş, toplumsal sınıflar arasında bir kutuplaşmaya yol açmamıştır.

Yukarıda günlük yaşamın *fast-food*'laşması olgusunu küreselleşmenin bir yönü olarak özetledim. İzleyen bölümde inceleyeceğim Japon şirketlerinin yurtdışındaki gelişimi, "farklı toplumlarda gelişme düzeyine göre değişim" ve "kültürel değişimin katmanlaşması ve çeşitlenmesi" sürecinin başka yönlerine ışık tutacaktır.

Japon Şirketlerinin Yurtdışına Yayılması Açısından Küreselleşme

Asya'da Japon Kitle Kültürünün Etkisi ve Japonya'nın Algılanması

Suntory'nin Yayılması

Suntory çeşitli türlerde alkollü içki, meşrubat ve gıda ürünleri üreten ve satan büyük bir Japon şirketidir.[4] Kore'ye ve Güneydoğu Asya'ya içki ve başka ürün ihracatına 1931'de başlamış, ama 1970'lerin ortalarına kadar yurtdışı etkinliklerinde pek başarılı olmamıştı. Bunda rol oynayan hem iç, hem de dış nedenler vardı. 1970'lerin ortalarına kadar viski ve öbür "Batı içkileri" iç piyasada iyi satılıyor, üretim ve yönetim kapasitesinin sınırlılığı nedeniyle dış piyasalara açılma olanağı bulunmuyordu. Ayrıca Asya ülkelerindeki genel yaşam standardı henüz viski gibi içkilerin kitlesel tüketiminin gerektirdiği düzeye ulaşmamıştı ve dolayısıyla Asya'da genişlemek için yeterli pazar potansiyeli yoktu.

1990'larda ise Suntory'nin Asya satışlarında büyük artış görüldü. Çin'nin Ciangsu ilinde, Suntory'nin yerel kolu bira pazarında birinci marka konumuna yükseldi. Şanghay'da Suntory'nin 1996'da satmaya başladığı iki bira markasının pazar payı yüzde 30'u aştı. 1997'de Suntory Çin'de *oolong* çayı üretmeye ve satmaya da başladı. Bu ürünün satışları hızla artmıştır ve üretimin artırılması planlanmaktadır.

Suntory'nin Çin'de ve Güneydoğu Asya'da görevli uzun süreli çalışanları, tüketim kalıplarında 1970'lerde Japonya'da görülen değişiklikler ile bugün Asya'nın öbür bölgelerinde görülmekte olanlar arasındaki benzerliklere işaret etmektedirler. Söz konusu olan yalnızca refah düzeyi yükseldiği için potansiyel müşteri sayısının artması değildir; zevklerin çeşitlenmesi de yeterince açıklayıcı olmamaktadır. Bu çalışanlara göre en önemli değişiklik, müşterilerin belirli ürünleri, satıcının bu ürüne yükleyebileceği herhangi bir imajdan bağımsız olarak "kendi kişisel tarzlarını"dile getirmek için birer "araç" olarak kullanmaya başlamalarıdır.

Bunun bir örneği Çin'de gerek kutu, gerek şişe ambalajlı *oolong* çayının ulaştığı satış başarısında görülmektedir. Çay hiç kuşkusuz Çin'in en geleneksel içeceğidir ve soğuk çayın neredeyse hiç bilinmediği bir ülkede şişelenmiş ya da teneke kutuda soğuk çayın bu kadar tutulması dikkate değerdir. Ürününün reklamlarında "Çağımız" sloganına yer verilmiş, elinde *oolong* şişesiyle kentte dolaşmak bir tür moda haline gelmiştir. Hatta bu, yeni bir kuşağın bir simgesi, gelenekselden farklı, ona alternatif çay içme tarzının göstergesi olmuştur.

Bu olgu Asya ülkelerinde ekonomik gelişme, kentleşme ve kentsel orta sınıfın oluşmasıyla ilgilidir. Yaşam tarzı ve tüketim kalıpları değişirken Japon ürünleri neden hâlâ çok satılmaktadır? Bu soruyu yanıtlamak için süreçte rol oynayan öbür etkenlere bakmak gerekir.

Japonya'nın İmajı

Suntory'nin ve içecek üreten öbür Japon firmalarının satışlarının artmasının en az iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi Japonya'nın imajıyla ilgilidir. Yurtdışındaki noktalarda satıştan ve yönetimde sorumlu olan kişilere göre, Japon otomotiv ve elektrikli ev eşyası üreticilerinin kalite ve güvenilirlik açısından edinmiş olduğu ün, daha sonra başka tür ürünlerle, örneğin meşrubatla pazara giren şirketlere büyük yarar sağlamıştır. Kolay kullanım ve verimlilik gibi etkenler meşrubat örneğinde anlamlı olmamakla birlikte, kalite güvencesi satışları çok etkilemiştir.

Buna ek olarak 1980'lerde Japon *manga* (çizgi roman), çizgi film ve melodram, pembe dizi gibi yapımları Asya'da geniş kesimlerce beğenilme-

ye başlamıştır. Özellikle Japon pembe dizi ve melodram türü yapımları Amerikan ve Avrupa yapımlarından daha "yakın" ve "gerçekçi" bulunmaktadır ve son derece popüler hale gelmiştir. Böylelikle Japon ürünlerinin çevresinde "zenginlik" havası veren bir bulut oluşmuş ve pek çok kişi bu ürünlere "özlem" duyar hale gelmiştir. Japon içecek üreticilerinin satışlarını artırabilmelerinin doğrudan doğruya bu nedenden kaynaklandığı söylenemez, ama tüketici zevklerinin yalnızca çeşitlenmekle kalmayıp Japon ürünlerini tercih etme yönünde kesin bir eğilimin de görüldüğü ve bunda Japonya'ya ilişkin genel algılamanın etkili olduğu açıktır.

Pazarlama ve Toplumsal Değişimde Ortak Deneyim

Ürünlerin satışlarında bu ürünlere ilişkin algılamaların çok etkili olduğu doğrudur, ama bunun yanı sıra dağıtım ağlarının oluşturulması ve perakende satış noktalarının bulunması için de büyük çaba harcanması gerekmektedir. Suntory çalışanlarının Asya'daki başarılarını açıklamak üzere belirttikleri bir neden de "Japon satış yöntemlerinin bölgeye uygun olması"dır. Örneğin belirli bir ürünle pazara girmek için yapılan anlaşma, sözleşmenin imzalanmasıyla tamamlanmaz; tekrar tekrar ziyaret ve ortaklarla sosyal ortamlarda görüşme gibi yollardan kişisel ilişkilerin geliştirilmesini de içerir. Japon şirketlerinin iş ilişkilerinde benimsediği tipik tarz budur. Avrupa ve Amerika pazarlarına girmeye çalıştığında Suntory'nin bu yaklaşımı tümüyle boş bakışlarla karşılanmış, Suntory çalışanları şaşkınlık ve çaresizlik içinde kalmıştır. Asya'da ise iş ilişkilerine kişisel yaklaşımın, Japon tarzını andırmasından başka, herhangi bir sonuç almanın da tek yolu olduğu görülmüştür.

Ayrıca ürünlerin yeni bir pazara girme biçimi, bunların ilk üretimlerinden ve kullanımlarından kaynaklanan çağrışımlarıyla bağlantılı değildir. Savaş sonrasında Japonya'ya giren Avrupa ve Amerika kökenli ürünlere, Japonya'da yeni bir yaşam tarzının öğeleri olarak yerleşmeleri sürecinde yerel koşullara uygun yeni çağrışımlar ve imajlar katılmıştır. Bu deneyim Japon şirketlerinin Asya pazarlarına yayılması sırasında onlara büyük üstünlük sağlamış, Japonya'da daha önce yaşanan toplumsal değişim ve yeni yaşam tarzlarına uygun yeni ürünleri yaygınlaştırma de-

neyimi, Asya'daki satış etkinliklerinin dayandırılabileceği ortak bir temel oluşturmuştur.

Suntory'nin yurtdışındaki genişlemesi, özellikle de son zamanlarda Asya'daki etkinlikleri incelendiğinde, şirketin ekonomik etkinliklerinin Japon popüler ve kitle kültürünün yayılmasından ve ülkenin bundan kaynaklanan imajından çok etkilendiğini göstermektedir. Yaşanan toplumsal değişimin özgül tipleri ve kişisel ilişkilerin geliştirilmesine dayalı iş yapma tarzı da önemli etkenlerdir. Küresel tüketim kalıpları Asya genelinde de ortaya çıkmış olmakla birlikte ürünlerin seçiminde ve benimsenmesinde rol oynayan bölgesel tarih ve kültürel ortam farklılıkları da göz ardı edilmemelidir.

Kültürel Bileşim Yoluyla Küreselleşme: Shiseido

Shiseido'nun Yayılması

Suntory'nin yurtdışına yayılma sürecinde kitle kültürünün nüfuz etmiş olmasından yararlanılmışken Japon kozmetik üreticisi Shiseido tümüyle farklı bir yol izleyerek küresel bir marka konumuna gelmiştir.[5] 1997'de Shiseido Avrupa pazarlarındaki satış rakamlarıyla İtalya'da birinci, Almanya ve Hollanda'da ikinci, Belçika ve Avusturya'da sekizinci, İsviçre'de dokuzuncu, Fransa ve İngiltere'de de on birinci sırada yer almıştır. Avrupa'nın Çağdaş kozmetik sanayisinin ilk geliştiği yer olduğu ve Avrupa kozmetik pazarının Lancôme, Chanel ve Clarins gibi süper markalarla zaten dolu bulunduğu göz önüne alındığında Shiseido'nun Avrupa'daki başarısı çok daha çarpıcı hale gelmektedir.

Shiseido yurtdışı pazarlarda geçmişte de hep başarılı olmuş bir şirket değildir. Dönüm noktasını oluşturan, şirket içinde başlatılan tartışma ve şirketin yurtdışı stratejisinin gözden geçirilmesi, ardından da 1975'te örgütlenme reformunun başlatılmasıdır. Söz konusu tartışma, işin maddi yönlerinden, örneğin yeni ürün geliştirme ya da perakende satış noktaları gibi konulardan çok, şirketin temel ilkeleri ve kimliğiyle ilgiliydi. İki yıl süren tartışmaların sonucunda şirketin kimliğini tanımlamak üzere aşağıdaki üç nokta benimsendi ve daha sonra bunlar şirketin Fransa'da pazara girme ve imaj yaratma çalışmalarının temelini oluşturdu.

- Shiseido eczacılıkla işe başlamış bir kozmetik şirketidir.
- Shiseido Doğulu bir tıp yaklaşımıyla en gelişmiş teknolojiyi birleştirmeyi amaçlayan bir kozmetik şirketidir.
- Shiseido Japon kültürüyle Batılı güzellik anlayışını bileşimi sonucunda melez bir güzellik kavramı yaratmış bir kozmetik şirketidir.

Shiseido Kültürünün Soy Ağacı

Burada Shiseido'nun yüz yılı aşan tarihinin ayrıntılarına yer verilmeyecektir. Bununla birlikte şirketin "kültürel soy ağacının" Fransa'daki başarısında oynadığı rolün anlaşılması önemlidir.

Shiseido 1872'de kuruldu. Şirketin kurucusu olan Fukuhara Arinobu'nun amacı, hâlâ Çin tıbbının baskın etkisi altında bulunan ülkesine Batı'ya özgü farmakoloji değerlerini ve kültürünü getirmekti. Onu izleyen Fukuhara Shinzo, Columbia Üniversitesi'nde farmakoloji okumuş, daha sonra da uzun süre Avrupa'da kalmıştı. Shinzo, Paris'te bulunduğu sırada Kawashima Riichiro ve Fujita Tsuguharu gibi resimde Batı tekniklerini deneyen Japon sanatçılarla bağlantı kurdu. Bu dönemde geliştirilen bağlantılar, şirketin "Shiseido tasarımı" adını verdiği olgunun geleceği açısından çok büyük önem taşıyordu.

Shiseido Tasarım Bölümü 1916'da çalışmalarına başladı ve "Shiseido üslubu" denen *art nouveau* ve *art deco* öğelerinin geleneksel Japon sanatıyla birleştirildiği modern bir üslup geliştirdi. Bu üslubun başlıca yaratıcılarından biri olan Yamana Ayao, İngiliz sanatçı Aubrey Beardsley'nin *art nouveau* üslubuna yakınlık duymuş, Japon sanatından, özellikle de ahşap baskılarından (*ukiyoe*) etkilenmiş olan Beardsley'nin yapıtlarının kendi Japon kimliğini yansıtması karşısında şaşkınlığa düşmüştü. Dolayısıyla Shiseido üslubunun gelişimi, bütün bir karşılıklı etkileşim tarihine dayanmaktadır. *Art nouveau* 19. yüzyılın sonlarında daha çok Fransa'da Japon etkisiyle gelişmiş ve geri dönerek Japon tasarımcıları etkilemiştir. Shiseido şirketinin Fransa'da geliştirdiği Shiseido imajının ve kurum kimliğinin Shiseido tasarımının tarihiyle doğrudan ilişkili olduğu açıktır.

Yeni Bir Kurum Kimliğinin Yaratılması

1980'lerde kurum kimliğinin ifadesi olarak simgesel çağrışımları zengin yeni bir Shiseido imajının yaratılmasında bir kişinin, imaj yaratıcı Serge Lutens'in çok büyük rolü olmuştur. Lutens 1920'lerin Shiseido üslubunu geliştirerek yeni bir *art nouveau* üslubu yaratmıştır. Ama Shiseido üslubundan doğrudan etkilenmek yerine, Japonya'yla bağlantılı bir imaj yaratmak için Roland Barthes'ın *L'Empire des Signes* (Göstergeler İmparatorluğu) adlı çalışmasını temel almıştır. Doğrudan bir akrabalık bulunmamasına karşın, Lutens güzellik anlayışında Shiseido'nun çizgisini sürdürmekte, Doğu ve Batı öğelerini hayranlık uyandıran yeni bir biçimde birleştirmektedir. Çalışmaları Shiseido'nun Fransız tüketiciler arasında "Japon ve Japon olmayan, Batılı ve Batılı olmayan" biçiminde algılanmasını sağlamıştır. Shiseido'nun bugünkü başkanı olan Fukuhara Yoshiharu, Lutens'in Shiseido'yla olan ilişkisini "duygusal akrabalık" olarak tanımlamaktadır.

Shiseido'nun Fransız pazarındaki başarısı yalnızca imaj stratejisinden değil, aynı zamanda ürün geliştirme ve örgütlenme çalışmalarından kaynaklanır. Bununla birlikte, ürünlerinin pazarda kabul görebilmesi için bir kurum kimliğinin ve bu kimliği ifade eden bir imajının olması zorunluydu; bunun yokluğunda pazara nüfuz etmesi olanaksızdı. Dolayısıyla Shiseido'nun yurtdışındaki gelişimi gerçek anlamda bir kültürel ilişki ve kültürel kabul görme süreci oldu.

Farklı Kültürlerin Bileşimi Olarak Küreselleşme

Şimdi de Shiseido'nun uluslararası gelişimi açısından küreselleşme olgusunu inceleyelim. Yukarıda belirtildiği gibi, Shiseido'nun uluslararası gelişimindeki dönüm noktasını Shiseido imajının Fransa'da kabul görmesi oluşturmuştu. Bu kabulün ardında yatan, yalnızca Japon ve Fransız sanatlarının yüzyılı aşkın bir süre boyunca karşılıklı etkileşim içinde olması değildi. Etkileşime olanak veren, bu ikisinin güzelliğe karşı temelde ortak bir duyarlılık içinde olmasıydı.

Dolayısıyla Shiseido'nun uluslararası ölçekte genişlemesi, tek yönlü bir etki ya da bir kültürün bir başkasını etkilemesi olayı değildir. Shiseido'nun kozmetik dünyasının merkezi olan Fransa'daki başarısı, daha son-

ra diğer Avrupa ülkelerinde ve ABD'de sağladığı başarıyla bağlantılıdır. Shiseido bugün dünyanın Afrika dışında büyük bölümünü kapsayan 59 ülkesinde etkindir. Dolayısıyla etkinlikleri küreseldir, ama küreselleşmenin türdeşleştirici ve mekanik olduğuna ilişkin algılamanın tersine, burada farklı kimliklerin etkileşimini içeren yaratıcı bir gelişme sonucunda kültürlerin bileşimi söz konusudur.

Daha önce değinilen Suntory örneğinde Japonya'nın kitle kültürüne dayalı yeni imajının etkisi küreselleşmeyi desteklemiştir. Shiseido örneği ise farklı bir küreselleşme kalıbına işaret etmektedir; bu kez yüz yıldan uzun bir zamana yayılan sanatsal etkileşim sayesinde kültürel bir melezleme süreci yaşanmıştır.

Japon Şirketlerinde Yönetişim

Japon şirketleri yurtdışında yayılma süreci içinde doğal olarak iç değişime de uğramıştır. Bu bölümde incelenen konular arasında Japon şirketlerinde istihdam sisteminin ve yönetici bilincinin nasıl değiştiğine yer verilmekte, özellikle de Japonya'ya özgü olarak bilinen sistem üzerinde durulmaktadır.

1980'lere kadar Japon tarzı yönetim sisteminden genellikle büyük övgüyle söz edilirdi. Daha sonra bu sistemin önemli ölçüde dönüşüm gerektirdiği ileri sürülmeye başladı. 1990'ların başlarından beri sürmekte olan ekonomik durgunluk ve Japon şirketlerinin uluslararası ölçeklilik ve bilgi teknolojisi dalgası karşısında yeterince başarı gösterememesine bağlı olarak bugün artık şirketlerin küresel standartlarla daha uyumlu bir kurumsal sisteme gitmesi çağrılarında bulunulmaktadır. Ömür boyu iş güvencesi, kıdeme bağlı terfi ve şirket temelinde sendikalaşmaya dayanan Japon sisteminin küresel rekabet bağlamında verimli ve akılcı olmaktan çıktığı öne sürülmüştür.

Oysa Japonya'ya özgü ve değişmez olarak görülen bu sistem, gerçekte modernizm öncesine özgü şirket uygulamaları ile Avrupa'dan ve Amerika'dan alınan teknoloji ve yönetim-örgütlenme öğelerinin sentezinden doğmuştur. Ayrıca, yıllar boyunca yavaş yavaş oluşturulmuş bir sis-

temdir ve dünya düzenindeki değişikliklere, Japonya'nın bu düzen içindeki konumuna ve ülkenin kendi içinde toplumsal ve yaşam tarzına ilişkin değişimlere göre farklı biçimler almıştır. Dolayısıyla Japon sistemini statik bir olgu biçiminde gören düşünce ve bu sistemin bugünkü küreselleşme döneminde nasıl değişmesi ya da değişip değişmemesi gerektiği yeniden gözden geçirilmelidir.

Ömür Boyu İş Güvencesi ve Kıdeme Bağlı Terfi Sistemi

"Ömür boyu iş güvencesi" terimini herhalde ilk kullanan kişi, *The Japanese Factory* (1958; Japon Fabrika Sistemi) adlı kitabı Japoncaya da çevrilen J. C. Abbeglen'dir.[6] Ömür boyu iş güvencesi (ya da istihdam) Japon yönetim tarzının temel bir özelliğini anlatmak için yaygın biçimde kullanılan ve gerek ülke içinde, gerek ülke dışında insanların bilincine giren bir terimdir.

Gerçek anlamıyla söylemek gerekirse, Japon şirketlerinin tipik özelliği ömür boyu istihdam değil, uzun süreli istihdam olmuştur. Gerçekleşen işe son verme oranlarına bakıldığında çeşitli sektörlere göre önemli farklılaşmalar görülmektedir. Örneğin elektrik ve gaz şirketlerinde 1987 ile 1997 arasında bu oran ortalama yüzde 4,9 düzeyinde, buna karşılık hizmet sektöründe aynı dönemde yüzde 16,6 düzeyindedir.[7] Şirketlerin kendi içinde ve bağlantılı şirketler arasında her zaman önemli bir personel hareketi olmuştur. Bununla birlikte Japonya'da yüzde 10-15 düzeyinde olan bütün sektörlerdeki genel istifa oranı ABD'deki yüzde 20-30 dolayındaki oranla karşılaştırıldığında[8] Japon sisteminde istikrarlı, uzun süreli istihdamın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Japonya'da uzun süreli istihdam sisteminin kökleri modernizm öncesi aile ticarethanelerinin istihdam uygulamalarına dayanır. Bununla birlikte günümüze kadar uzanan gelişme süreci kesintili olmuştur. Meici döneminin başlarında, yaklaşık 1890'a kadar istihdam ilişkilerinin "batılılaşma" süreci şirket örgütlenmelerini modernleştirme amacı doğrultusunda ilerledi. Çin-Japon Savaşı'ndan (1894-1895) sonra hafif sanayilerin, Rus-Japon Savaşı'ndan (1904-1905) sonra da ağır sanayinin ve kimya sanayisinin gelişmesi bu süreçte daha fazla ilerleme sağladı. 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki bunalımın ve 20. yüzyıldaki şiddetli işçi çatışmalarının ardından ise

Uno Riemon gibi işçi hareketi önderleri, istikrarlı istihdama öncelik veren daha korumacı bir yönetim tarzına gidilmesini savundular. Böylece Japonya'da uzun süreli istihdam sistemi, uzun bir istikrarsızlık döneminin ardından yerleşti.[9]

Toyota otomobil şirketinin üst düzey yöneticilerine göre, uzun süreli istihdamın yönetim açısından da pek çok yararı vardır. Uzun dönemli eğitime olanak vererek işgücünün kalitesine katkıda bulunmakta ve çalışanların şirkete bağlılığını artırmaktadır. Moody's Investors Service, uzun süreli istihdam sistemi nedeniyle Toyota'nın notunu düşürmüştür, ama şirket bu karara itiraz etmeyi planlamaktadır.[10] Uzun süreli istihdam sisteminin, kurumsal olarak geri bulunduğu söylenen bazı alanlar, örneğin bankacılık ve sigortacılık ile teknolojik yeniliğin yaşamsal önem taşıdığı ürün teknolojisi sektörü dışta tutulursa, verimlilik ve etkinlik açısından sağladığı üstünlük ve yöneticilerin sisteme bağlılığı dikkate alındığında, hızla çözülmesi olası görünmemektedir.

Kıdeme bağlı terfi de Japonya'da yerleşik bir gelenektir ve kökleri Edo döneminin (1603-1867) istihdam uygulamalarına dayanmaktadır. Daha 1920'lerde bugünküne yakın ölçüde kurumsallaşmış olmakla birlikte bu durum herhangi bir değişikliğe uğramadığı anlamına gelmemektedir. Kıdeme aşırı ağırlık veren sistemde 1944'te ve daha sonra 1960 sıralarında düzeltmelere gidilmiştir. 1990'ların ikinci yarısından bu yana üçüncü bir yeniden değerlendirme dönemi yaşanmıştır.[11]

Bu değişiklikler sonucunda beyaz yakalı çalışanlara ödenen yaşlılık primi bazı durumlarda tümüyle kaldırılmıştır; bunun başlıca örnekleri restoran sektöründe ve elektrikli eşya üreticisi şirketlerin ürün geliştirme bölümlerinde görülmektedir. Birçok şirket kıdeme bağlı terfi sistemini, çalışma süresinin yol açtığı yetenek farklılıklarını liyakata göre ödüllendirmenin bir aracı olarak değerlendirmektedir. Özel sektörde 40 yaşının üzerindeki çalışanlara aynı ölçüde maaş artışı ve terfi verilmesi olanaksızdır ve doğal olarak personel bir ölçüde başarıya ve yeteneğe göre değerlendirilir. Değişime en dirençli kesim olduğu kabul edilen devlet memurluğunda bile otuzlu yaşların ortalarından sonra kişilerin terfilerinde bireysel başarı ve yetenek temel alınır; bu da meslek yollarında çeşitlenmeyi getirir.

Kıdeme bağlı terfi sistemi, uzun süre çalışmakla edinilen deneyim ve bilginin verimliliğe katkıda bulunduğu düşüncesine dayanır. Sürekli teknolojik yeniliği özendiren bir sistemdir. Bireysel yeteneğe göre bir değerlendirmeyi zaten içerdiğinden, iş ortamının değişim sürecinde bile tümüyle ortadan kalkması olası değildir. Gene de bilgi teknolojisine duyarlılığı yüksek sektörlerde stratejik personelin bulunması gereklidir ve sistemin gözden geçirilmesi etkinlik kazanmaktadır.

Bununla birlikte küreselleşme, uzun süreli istihdam ve kıdeme dayalı terfi sistemlerinden tümüyle vazgeçilmesine yol açmak yerine, bu geleneksel uygulamaların düzeltilmiş bir biçimde sürdürülmesinin koşullarını yaratmıştır.

Küreselleşmenin Aydınlar Arasındaki Etkisi

Son olarak küreselleşme ile Japon aydınları arasındaki ilişkiyi ele alacağız. Bu bağlamda Peter Berger'in adlandırmasıyla "akademisyenler kulübü kültürü"ne ve "Davos kültürü"ne değineceğiz.

Akademisyenler kulübü kültürü ve Davos kültürü ile Japon aydınlarının bugünkü kültürü arasında zorunlu bir çatışma yoktur; bazı açılarından aralarında bir örtüşme vardır. Örneğin, insan hakları, çevrecilik ve feminizm küreselleşmenin Japonya'ya gelişinden önce de başka yerlerde olduğundan daha fazla önemsenen konular olmuş, özgül bir bilinçlenme bağlamının ve çerçevesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Japon akademisyenler arasındaki ana akım öteden beri Batı Avrupa'yı ve Amerika'yı örnek alan bir "modernizm"e dayanmaktadır ve akademisyenler kulübü kültürünü andıran bir aydınlar kültürü, küreselleşmenin ortaya çıkmasından önce biçimlenmiştir. Öte yandan bu konuların hepsi her ülkede aynı ölçüde etkili olmamış, ülkelere göre, özellikle de Japonya'da değişen derecede etkileri görülmüştür.

İnsan Hakları, Çevre ve Feminizm

Savaş sonrası dönemde Japonya'da insan hakları konusu, Japonya'da yaşayan Kore (hem Kuzey, hem Güney) vatandaşları "sorunu" ile ya-

kından bağlantılı olarak gelişti. 1970'lerin ortalarında ise sorunun odak noktası Koreliler dışındaki yabancılara yönelik politikalara kaymaya başladı. 1975'te özellikle Vietnamlı mültecilerin gelmesi sorunu ortaya çıktı. Aynı yıl ilk kez toplanan G7 zirvesi, Japonya'nın kendi uluslararası konumunu görmesini zorunlu hale getirdi. 1980'lerin ortalarından sonra ülkedeki yabancı "stajyer" ve işçilerin sayısı hızla artmaya başladı. 1985 Plaza Anlaşması sonucunda Japon yen'inin değeri hızla yükseldi ve Brezilya'dan, Peru'dan ve öbür Latin Amerika ülkelerinden gelen Japon kökenlilerin yanı sıra Asya'dan ve Ortadoğu'dan da çok sayıda göçmen işçi ülkeye geldi.

Kaçak göçmenlerin sayısı ise çok daha fazla arttı ve bu durum aydın çevrelerde iki karşıt tepkiye yol açtı. Bir yanda, yabancı işçiler arasında suç oranının yükselmesinden ve ayrımcılık sorunlarının ortaya çıkmasında kaygı duyan "Kapalı Ülke" (*Sakoku*) grubu yabancı işçi alımı konusunda temkinli bir yaklaşımı savundu. Öbür yanda ise emeğin liberalleşmesinin ve uluslararasılaşmasının kaçınılmaz olduğuna inanan kişiler, özellikle de iktisatçılar, aktif olarak yabancı işçi alımına gidilmesini istediler. "Açık Ülke" (*Kaikoku*) grubunu oluşturan bu kişiler yabancı işçi alımının temeli olarak küreselleşmenin gerekliliğini savundu. Kuşkusuz bu görüş aynı zamanda şiddetli işçi sıkıntısı içindeki şirketlerin çıkarlarını da yansıtıyordu.

Bu iki gruba ek olarak bir üçüncüsü de ister yasal, ister kaçak olsun, yabancı işçilerin haklarına saygı gösterilmesini talep ediyordu. Bu grup yabancılara karşı her türlü ayrımcılığa son verilmesini ve Japonya'da oturan yabancılara yerel siyasete katılma hakkının tanınmasını savundu. Bu görüş akademisyenler kulübü kültüründen beslenmekteydi ve uluslararası insan hakları hareketinin bir parçasıydı.

Japonya'da çevrecilik, modernleşmenin beraberinde getirdiği kirlilik sorunundan kaynaklandı ve gelişti. Avrupa'daki ve ABD'deki çevreci hareketin bazı etkileri olmakla birlikte, Japonya'da çevre sorunları genelde yönetim ve sanayinin karşısında yöre halkının yer aldığı sorunların bir uzantısı olarak görüldü. Marksizmden etkilenen aydınlar çevreci harekette önemli bir rol oynadılar. 1980'lerde küresel çevreci hareketin sonucu olarak çevre bilincinin değişmesine karşın, Japon aydınları yabanıl hayvan yaşamı ve doğal çevre sorunlarına pek bir tepki göstermediler. Çevreci hare-

ket açısından küreselleşmenin etkisi görece zayıf kaldı ve Japonya'nın özgül ortamı birincil etken olarak önemini korudu.

Buna karşılık akademisyen kulübü kültürünün doğrudan etkisi feminist harekette açıkça görülmektedir. Avrupa'da ve ABD'de eğitim gören ya da araştırma yapan aydınlar feminizmin ve kadın araştırmalarının yaygınlaşmasında en önemli rolü oynamışlardır.

Özet olarak, insan hakları, çevre ve feminizm gibi konularda bütün dünyada artan duyarlılığın Japonya'yı da kapsadığı kesindir. Bununla birlikte etkilenme ölçüsünün konulara göre değiştiği görülmekte, akademisyenler kulübü kültürünün etkisi çevre sorunları örneğinde çok düşük düzeyde kalırken, feminizmde güçlü ve doğrudan hale gelmektedir.

Ekonomik Küreselleşme Tartışması

Aydın söyleminde küreselleşmenin en büyük etkisinin ekonomik küreselleşme tartışmasında görüldüğü ileri sürülebilir. 1960'lardan 1970'lerin başlarına kadar Japonya'da genel olarak ülkedeki şirket yönetimi tarzının eski zamanlardan kalma, hantal bir sistem olduğu düşünülürdü; hatta ekonomide baskın görüş, bu sistemin ve geleneklerinin modasının geçmiş olduğu ve ortadan kaldırılması gerektiğiydi. Bu görüş, savaş sonrasında Japon sosyal bilimlerine egemen olan modernizm paradigmasının bir ürünüydü. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında ise Amerikan ekonomisi gerileme sürecine girip Japon şirketleri büyük övgü kazandıkça Japon modeli yönetime de gerek yurtiçinde, gerek yurtdışında olumlu bakılmaya başladı.

1980'lerin sonlarında durum bir kez daha değişmeye başladı. 1985 Plaza Anlaşması'ndan sonra uluslararası işbirliği dış ticaret dengesizliklerinin ilacı olarak önerildi ve küreselleşmenin baskın hale gelmesiyle Japonya'nın şansı döndü. Avrupalı ve Amerikalı aydınlardan Yamatoizm (şoven Japon milliyetçiliği) eleştirileri yükseldi. Aynı zamanda, özellikle de bazı ABD'li aydınlar tarafından kültürel relativizme karşı çıkıldı. James Fallows, Chalmers Johnson ve Karel van Wolferen gibi kişilerin geliştirdiği Japonya eleştirisi ise yalnızca Japon ekonomik örgütlenmesini hedef almakla kalmayıp *Nihonjinron* (Japon kültürel milliyetçiliği) ve *Nihonbunkaron* (Japon kültür söylemi) konularını da kapsıyordu.

Sonunda Japon ekonomik söyleminin tonu dışarıdan gelen eleştiriler, o sırada yapılmakta olan Dünya Bankası/IMF yapısal uyarlama görüşmeleri ve 1960'ta yenilenen karşılıklı güvenlik antlaşmasından 30 yıl sonra Japonya-ABD ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesi gibi çeşitli olaylara verilen tepkiler çerçevesinde değişti. Korumacılık, Japonya'da ekonomik yapısal reformları savunmanın meşru temeli haline geldi. Böylece Japon iktisatçılar ekonomik küreselleşme sorununu ilk kez Japonya ile ABD arasındaki ekonomik sürtüşme ortamında tartışmaya başladılar. Bu, ABD tarafından pazarların açılması yönünde bir talep olarak görüldü –gerçekten de zamanla "küresel standartlar" olarak kabul edilen özelliklerin birçoğu aslında Amerikan ekonomik sisteminin tipik özellikleridir.

Ekonomik küreselleşme konusundaki tartışma daha sonra piyasanın ve devletin rolü üzerine bir tartışmaya dönüşmüş, toplumsal-felsefi sorunları kapsayacak biçimde derinleşmiştir. Genel olarak bakıldığında, Japonya'da küreselleşme yanlıları piyasayı evrensel ve rasyonel bir mekanizma olarak görmekte, piyasaya daha ağırlıklı bir rol vermek üzere sistemde reforma gidilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Bu görüşe kuşkuyla yaklaşanlar ise küreselleşmenin aşındırdığı geleneksel toplulukların, bu arada devletin yeniden yapılandırılmasını savunma eğilimindedirler. Tartışmanın belirgin bir özelliği de Amerikan ekonomik modeline göre küreselleşmeyi savunan tarafta çoğu kez geçmişte işletme öğrencisi olarak ABD'de bulunmuş kişilerin yer almasıdır. Kuşkusuz, bu düşünce tarzı Davos kültürüyle güçlü bir bağlantıyı yansıtmaktadır.

Japon aydınlarının ekonomik küreselleşme sorununa ilişkin tutumları kabaca şöyle sınıflandırılabilir:

- Küreselleşme: Piyasa mekanizmalarının mümkün olan en geniş kapsamlı işleyişine izin vermek üzere kısıtlamaların gevşetilmesini ve kaldırılmasını savunan tutum.
- Bölgeselcilik: Piyasanın gücünü dengelemek üzere ulus-devleti aşan bir bölgesel topluluk kavramını savunan tutum.
- Milliyetçilik: Bireylerin kimlik duygusunun temeli olarak var olan

ulus devletlerin önemini vurgulayan ve piyasaya karşı ulusdevletin korunmasını ve güçlendirilmesini savunan tutum.

- Yerellik: Devletin bugünkü işlevlerinin birçoğunun yerel örgütlenmelere aktarılmasını ve ademi merkeziyetçiliği yaygınlaştırarak bölgesel toplumun canlandırılmasını amaçlayan tutum.

Görüldüğü gibi, Japon aydınları arasında yalnızca bir grup (yukarıda belirtilen 1. grup) Davos kültürüne yakın bir tutum içindedir. Davos kültürüne özgü düşünce ve alışkanlıklar Japon entelektüel seçkinler arasında henüz baskın duruma gelmemiştir.

Sonuç

"Küresel standartlar" terimi son zamanlarda Japonya'da çok kullanılmaya başlamış, ekonomik küreselleşme yanlılarının reformun gerekliliğini belirtmek için sık sık gönderme yaptığı bir terim olmuştur. Ama terimin gerçek anlamı iktisatta bile kesin değildir. Savaş sonrası Japon toplumu "dışarıda" olanlarla her zaman yakından ilgilenmiş, birbirini izleyen "modernleşme," "batılılaşma" ve "uluslararasılaşma" sloganlarıyla reforma girmiştir. Bugün slogan küreselleşme olarak değişmişse de ardında yatan yapı değişmemiştir; bu yapıda gene Japonya soyut olarak "dışarısı" ile karşılaştırılmakta, "reform"un gerekli ve meşru olduğu vurgulanmaktadır. Japonya'da küreselleşme söyleminin bir yönü de budur.

Oysa yaşam tarzı ve kitle kültürünün yanı sıra iş dünyasındaki uygulamalar ve aydınların düşünceleri açısından da küreselleşme, var olan "standartların" yayılarak bütünü kapsar hale geldiği bir süreç değildir. Tersine, gevşek bir ortaklaşalığın zaman ve mekân içinde farklı düzeylerde biçimlendiği dinamik bir süreçtir.

Yaşam tarzlarının *fast-food*'laşması, rasyonelleşmeye doğru dünya ölçeğindeki gelişmenin bir parçası olması bakımından küreselleşmenin bir yönü olarak görülebilir. Ama aynı zamanda Japon toplumunun kendi toplumsal ve kültürel dönüşümünün de bir ürünüdür. Küresel yaşam tarzı hem iç, hem de dış değişimlerin bileşik etkisi sonucunda ortaya çıkmak-

tadır. Küreselleşme çok katmalı ve çok merkezli bir süreçtir; Japon kitle ve popüler kültürünün Asya'daki yayılması ve farklı yüksek kültürlerin bileşiminden melez kültürlerin doğması buna işaret etmektedir. Dolayısıyla Japonya'da küreselleşme türdeşleşmeye yol açmamış, dinamik bir biçimde gelişerek önemli ölçüde çeşitlilik ve çok kutupluluk yaratmıştır.

TULASİ SRİNİVAS

KADERLE RANDEVU

KÜLTÜREL KÜRESELLEŞMEDE HİNDİSTAN ÖRNEĞİ

Kaderle randevu" sözcüklerinin Hintlilerin çoğunda büyük tarihsel çağrışımları vardır. Bu sözler, özgür Hindistan'ın ilk başbakanı Cavaharlal Nehru'nun 14 Haziran 1947'de saatler gece yarısını gösterirken Hindistan'da 200 yıllık İngiliz sömürge yönetiminden sonra doğan yeni özgürlük ve bağımsızlık güneşini müjdelemek için kullandığı sözlerdir. Ben bugün Hindistan'da görülen ekonomik liberalleşme ve kültürel küreselleşmeyle bağlantılı gelişmelerin gerçekte Hindistan için kaderle bir başka randevu olduğuna, Hindistan'a küresel sahneye çıkma fırsatını –pek çok Hintliye göre bu kez kaçırılmaması gereken bir fırsat– verdiğine inanmak istiyorum.

Bu bölümün, hattabu kitabın bütün çıkış noktası, Peter Berger'in *National Interest*'in 1997 sonbahar sayısında yayınlanan "Küreselleşmenin Dört Yüzü"[1] adlı yanıltıcı biçimde basit görünen makalesidir. Berger, "kültürler arası diyalog"[2] gerçekleşecek olursa, kültürel küreselleşme sürecinin ve buna gösterilen direncin bugünkünden çok daha iyi kavranması gerekeceğini söylemiştir. Berger kültürel küreselleşmenin dört "taşıyıcısı"ndan söz etmektedir: "Davos kültürü" denen uluslararası iş dünyası seçkinleri (terim ilk kez Samuel Huntington tarafından Avrupa'da toplanan Davos ekonomik zirvesine katılanları anlatmak için kullanılmıştır); Berger'in "akademisyenler kulübü kültürü" adını verdiği uluslararası entelektüel seçkinler; ilk kez Benjamin Barber'ın[3] kullandığı terimle "McDünya" adı verilen popüler kültür; "Evanjelik Protestanlık" kavramıyla anlatılan büyük çaplı (genellikle dinsel) halk hareketleri. Berger'in vardığı sonuç, kültürel küreselleşmenin Batı'dan dünyanın geri kalan bölgelerine doğru mal ve düşünce (kültürel kargo) hareketi olduğudur.[4]

Bense kültürel küreselleşmeyi iki yönlü bir süreç olarak incelemek istiyorum ve kültürel küreselleşme sürecine Batı dışından, öncelikle de

Hindistan'dan gelen katkılar üzerinde duruyorum.[5] Kültürel küreselleşme güçleri kuşkusuz Hindistan'a girmektedir, ama aynı zamanda Hindistan'dan dışa yayılan kültürel modeller de gittikçe artmaktadır. Genellikle *"New Age"* uygulamaları adı verilen meditasyon, yoga[6], inançla tedavi, masaj ve Tantracılık gibi yönelimler bugün Batı'da çok yaygındır. Belirli bir yaşam tarzının sözcüsü olan Dipak Çopra ve Şri Satya Sai Baba adlı guruların New York'ta, Santiago'da ve Münih'te geniş izleyici kitleleri vardır. Almanya'nın Kassel kentinde insanlar sekiz günlük Ayurveda uygulamasına çekilebilmekte[7], bu uygulamada Ayurveda mutfağına, bitkisel çaylarına, masajına ve sık sık Kurhessen kaplıca sularına girmeyi de içeren bireysel tedavilere yer verilmektedir. İngiltere'nin Birmingham kentinde özgün *masala dosa* ve körili tavuk yeme olanağı vardır.

Gerçekte Hint kültürünün ürünleri dünyanın her köşesinde tüketilmektedir; New York'ta Bloomingdale's mağazası ipek sari çarşaf takımlarının reklamını yapmakta, Avrupalılar ve Amerikalılar her gün Hint takılarına, giysilerine, kına dövmelerine, Darciling çayına ve ayak parmağına takılan yüzüklere para harcamaktadırlar. Bu tüketim nesnelerinin sunuluşunda zaman zaman Amerikan pazarlamacılığı araya girmektedir, ama kültürel kökenleri açısından hiçbir tartışma yoktur. Bu bölümün amacı Hindistan'ın kültür ihracında oynadığı rolü ve bunun gerek Hindistan, gerek kültürel küreselleşmenin bütünü açısından uyandırdığı soruları incelemektir.

Hindistan'da görülen kültürel küreselleşmeyi tartışmak zordur, çünkü bölge, din, etnik köken, mezhep, sınıf ve kast düzeyinde farklılıklar vardır[8]. Tek bir sesle Hindistan'ın bütünü adına konuşmak olanaksızdır. Hindistan uygarlığının kültürel yoğunluğu yüksektir –Samuel Huntington'ın deyişiyle "güçlü kültür"– ve bu özelliğiyle işleyen bir alternatif modernlik modeli olarak ele almamıza uygun düşebilir. "Alternatif" ya da "çoklu" modernlik tartışmaları[9] İslam köktendinciliği ya da Singapur tarzı "Asyalı değerler" korkuları uyandırmaktaysa da, benim umudum çoğul ve demokratik nitelikte başka alternatiflerin de var olabileceğini göstererek kültürel küreselleşme sürecini daha kapsamlı biçimde anlamamıza yardımcı olmaktır.

Bu çalışmada kullanılan etnografik veriler öncelikle güneydeki Bangalor kentinde toplanmış, ama araştırmacılar veri toplamak amacıyla sık sık ülkenin başka kesimlerine de gitmişlerdir.[10] Hintlilerin Bangalor'u ülkenin en küreselleşmiş kentlerinden biri olarak kabul etmesi, küreselleşmenin en güçlü dinamiklerinin burada görüleceği varsayımında bulunmamıza yol açmıştır.

Kültürel küreselleşmenin yarattığı paradoksların, sorunların ve olanakların en iyi incelenebileceği araştırma alanlarını saptayabilmek amacıyla önce Bangalorlu profesyoneller, işadamları ve aydınların katılımıyla dört odak grubu toplantısı düzenledik. Ayrıca yerel gazeteleri inceleyerek önemli araştırma alanlarının ipuçlarını belirledik ve Bangalor'da ve Delhi'de insanlarla görüşerek kendilerine ve ülkeye ilişkin kaygıları üzerinde durduk. Başlıca sorunumuz, topladığımız zengin ve karmaşık malzeme içinden bir seçim yapmak oldu, ama sonunda üç konu üzerinde çalışmaya karar verdik: (1) Hindistan'da gıda sanayisi ve bunun küresel gıda devlerinin Hindistan'a girmesine verdiği tepki; (2) Sai Baba adıyla bilinen ve küresel ölçekte izleyici kitlesi olan yerel tanrısal kişiliğe ilişkin dinsel ve toplumsal olgu; (3) Hindistan'da bilgisayar yazılımı sanayisi ve buna ilişkin iş kültürü. Burada her üç alandaki araştırmaların verileri ve bunların ortaya koyduğu sorular tartışılmaktadır.

Hindistan'ın herhangi bir kentinde, özellikle de Bangalor'da küreselleşmenin gücünü görmemek neredeyse olanaksızdır; dev boyutlu Coca-Cola, MTV, Hyundai, Intel temelli bilgisayar ve Sunrise kahve reklamları görsel mekânda sürekli yer kapma çabasındadır.[11] Küreselleşmenin en görünür biçimi, uluslararası medyanın yaygınlaştırdığı gösterişçi tüketim kültürüdür. Hindistan'da en kolay fark edilebilen iki küreselleştirici güçten biri çokuluslu şirketler, öbürü de MTV tarzı popüler kültürdür ve her ikisi de İngilizce konuşan, batılılaşmış, kentsel orta sınıfları kendine çekmektedir.[12]

Bulgularımız Bangalor'daki orta sınıf ailelerinin çoğunun Batı'da yaşayan bir üyesi bulunduğunu göstermektedir. En çok konuşulan konular arasında dünyanın çeşitli yerlerindeki saat farkları, uçakla yolcuğun sorunları ve rahatsızlıkları, Amerikan siyasal sistemi ve Avrupa Birliği'nin parasal sorunları yer almaktadır. Hintliler Batı'ya ve Batı'nın kültürel etki-

sine aşinadırlar; dolayısıyla Hindistan'da kültürel küreselleşme karşısındaki tutumlar farklı biçimler alabilmekte, melezleşmiş bir kabulden kesin bir reddetmeye kadar uzanabilmektedir. Her iki tutumun da özgül örneklerine değineceğim.

Medyanın yaygınlaştırdığı popüler kültür Hintli gençliği çok büyük ölçüde etkilemekte, ne giyeceklerine, nerelerde görüneceklerine, hangi müziği dinleyeceklerine ve hangi görüşleri benimseyeceklerine ilişkin tercihlerini belirlemektedir. Hint filmleri, MTV'nin Bombay'daki lisanslı kuruluşu ve Rupert Murdoch'un Hong Kong merkezli Star TV'si moda yaratma, tüketimi özendirme ve gençlik kültürüne uygun bir piyasa dinamiği oluşturmada önemli rol oynamaktadır. Ama medyanın taşıdığı küresel kültür yalnızca Batı'dan kaynaklanmamaktadır. Batılı ve Hintli kültürlerin melez tiplerine her zaman rastlanmakta[13], Hindistan pazarında başarı göstermek için şu ya da bu düzeyde bir yerelleşmenin vazgeçilmez olduğu anlaşılmaktadır.[14]

Örneğin Hintli TV sunucuları için giysilerinde Hint esinli giyim tarzlarını taklit etmek, Oxbridge [Oxford+Cambridge] İngilizcesiyle Amerikan tarzı espriler yapmak, aralara da Hint filmlerini andıran diyaloglar katmak standart kurallardır. Kırsal Pencap'ın halk müziğinden ve Batı Hint adalarının *reggae* müziğinden esinlenen "Bhangra pop" Birmingham'da ve Londra'da yaşayan Hintlilerin genç kuşakları aracılığıyla Hindistan gençliğine ulaşmıştır. Böylece Batı'dan gelen etkilerle Hint kültürünün bilinen tiplerini başarıyla bir araya getiren kültürel bileşim modelleri kolayca kabul görmektedir.[15]

Hindistan'da yoksulluk[16] hâlâ önemli boyutlardadır, ama bulgularımız kentlerde yaşayan yoksul halkın orta sınıfların tüketim kalıplarını taklit ederek kültürel küreselleşmeye katıldığını göstermektedir. Örneğin, Bangalor'daki orta sınıf evlerinde çalışan hizmetçiler eskiden saçlarını yerli sabunağacı meyvesinin çekirdeğinden elde edilen "sabun" tozuyla yıkarken şimdi çevredeki dükkânlardan aldıkları şampuanları kullanmaya başlamışlardır. Ayrıca düzenli saatlerde televizyon seyretmekte ve "yabancı" tüketim malları almak için para biriktirmektedirler. Kültürel küreselleşme gerçekten de damla damla orta sınıflardan yoksullara doğru inmektedir.

Öte yandan Hintli orta sınıf belirli tipten kültürel küreselleşme güçlerine de karşı durmaktadır. Evanjelik Hıristiyan hareketi Hindistan'da kültürel küreselleşmenin görece az kabul gören, ama gittikçe daha görünür hale gelen güçlerinden biridir. Bu hareketlerin artan ölçüde "Fordist" özellikler kazanması sonucunda Hindistan'da misyonerlik çalışmaları hızla artmaktadır.[17] Daha çok Amerika'dan ve Avrupa'dan gelen misyonerler Hindistan'ın kentlerinde bir ay kadar kalarak insanları "hücre gruplar" içinde örgütleyip eğitmekte, Hıristiyanlaşan bu insanlar da dini başkaları arasında yaymaktadırlar. Bu durum misyonerler ile Hindu gruplar arasında gerginlik yaratmış ve 7 misyonerin öldürülmesine yol açmıştır. Ölümler ulusal medyada öne çıkarılmış ve Hindistan'da dinsel azınlıkların konumunu ulusal tartışma konusu haline getirmiştir. Orta sınıflar hem ülkedeki misyonerlik çalışmalarının değişen niteliğine, hem de buna tepki olarak gösterilen hoşgörüsüzlüğe karşı seslerini yükselterek üzüntülerini dile getirmiştir.

Hindistan Güney Asya'da çoğulcu demokrasinin işlediği en büyük ve *tek* ülkedir ve demokratik olmayan ülkelerle çevrilmiştir; kuzeyinde Çin, doğusunda Birmanya ve batısında Pakistan yer almaktadır. Khilnani'nin deyişiyle, "Hint demokrasisinin uzun ömürlülüğü ve dayanıklılığı, sömürge yönetimi sonrası Hindistan'ı Asya'nın neredeyse bütün öbür ülkelerinden ayıran en dikkate değer olgudur."[18] 1940'larda ve 1950'lerdeki yaygın görüş, demokrasinin Hindistan'da yaşayamayacağı, çünkü tohumların atıldığı ülkenin "yoksul ve büyük ölçüde cahil" olduğu yolundaydı. Ama demokrasi yalnızca yaşamakla kalmayıp gelişti ve kamunun siyasal düşüncesine yerleşti. Khilnani'ye göre, "Ülkede otorite ilkesi artık geri alınamaz biçimde çağdaş ulus-devlette yatmaktadır."[19]

Bugün ekonomik liberalleşme ve küreselleşme Hindistan'daki bütün ekonomi tartışmalarının merkezinde yer almaktadır.[20] Küreselleşme Hindistan ekonomisinin büyüyebileceği ve milyonlarca vatandaşının yoksulluğunu hafifletebileceği umuduna yol açmakta, ama aynı zamanda ekonomik büyümenin başka yönlerden çok pahalıya mal olabileceği korkusunu da doğurmaktadır. Son on yıl içinde Hindistan hükümeti, büyümeyi engelleyen köhne ekonomik yasaları etkisizleştirmede büyük

esneklik göstermiş, böylece ekonomik büyüme çok hızlanmıştır. Ekonomi yaklaşık yüzde 5 düzeyinde bir büyüme oranına ulaşırken enflasyon Kasım 1999'da on yılın en düşük düzeyine, yüzde 2,8'in altına inmiştir.[21] Asya Kalkınma Bankası'nın son rakamları Hindistan'ın büyüme potansiyelini yüzde 7'nin üzerinde göstermektedir ve Hindistan bu oranda bir büyümeyle iki yıl içinde Çin'e yetişebilecek[22], bu durum 1990'dan bu yana ilk kez görülecektir. Ama küreselleşme uzmanları, Hindistan hükümetinin ekonomik büyümeyi sürdüremeyeceğinden ve mevcut ticaret yasalarından kurtulmakta yeterince hızlı davranamayacağından korktuklarını tekrar tekrar dile getirmişlerdir. Küreselleşme trenini kaçıran ülkelerin ekonominin ıssız alanlarında yaşamaya mahkûm olduğu yolundaki yaygın anlayış da bu korkuları artırmaktadır.

Öte yandan potansiyel yabancı yatırımcıların dile getirdiği başlıca kaygı siyasal istikrardır. Dört yıl önce Hindistan Halk Partisi (Bharatiya Canata Partisi-BCP) iktidara geldiğinde hem Hindistan'da, hem de yurtdışında BCP'nin parti içindeki sağ kanada teslim olmasından korkulmuştu. Ama BCP son üç yıl içinde ne Raştriya Sevak Sangh[23] grubuna, ne de bir başka köktenci alt gruba ödün vermiştir. Parti içi hizip çatışmalarına ve hükümeti içeriden devirme girişimlerine karşın istikrarlı bir hükümet olarak varlık göstermeyi başarmıştır.[24]

BCP Hindistan'ın küresel sahnede rol almaya istekli olduğunu göstermiştir. Başarılı nükleer denemesi, ABD'de ve öbür gelişmiş ülkelerde büyük kaygı uyandırmakla birlikte Hintlilerin çoğu için ulusal gurur kaynağı olmuştur. Gerçi Hintli aydınların bu konudaki çaresiz yakınmaları yerel ve ulusal gazetelere yansımıştır, ama halkın çoğunluğu nükleer denemenin Hindistan'ın egemenliğini, gücünü ve bilimsel yeteneğini ortaya koyduğu görüşündedir. Aynı çoğunluk Hindistan'ın ABD kaynaklı Kapsamlı Deneme Yasağı Antlaşması'nı imzalamayı reddetmesini de Hint devletinin sert bir tutum alabileceğinin bir başka göstergesi saymaktadır; 1999 Keşmir bunalımı sırasında hükümetin görüşmeleri yürütme biçimi ise diplomasi darbesi olarak görülmüştür.[25] İngiltere'nin ve ABD'nin Hindistan'ın görüşünü desteklemesi, hükümetin ahlaki açıdan güçlü konumunu yalnızca daha belirginleştirmiştir.[26]

Hindistan zaten Güney Asya'da bir güç olarak kabul edilmektedir. Hükümetin bölgesel güç konumundan küresel güç konumuna nasıl geçilebileceğini çözmesi gerekmektedir. Hindistan yurttaşları ise küresel pazarda kendileri için ne gibi fırsatların doğabileceğiyle ilgilenmektedirler. Hükümetin başlıca sorunu, sabırsızlanan yurttaş kitlesinin isteğine uyarak ekonomiyi serbest ticarete açmak ile halkı koruyacak bazı politikalardan vazgeçmemek arasındaki bıçak sırtında düşmeden ilerlemektir.

Küreselleşmeyi Sindirmek: Hint Gıda Sanayisi

Hindistan'da aynı anda iki ayrı tür yiyecekte patlama yaşanmaktadır; bunlardan biri çokuluslu marka yiyeceklerde, diğeri yerli yiyeceklerdedir. Çokuluslu yiyecek şirketlerinin ülkeye girişi medyada geniş olarak yer almış, ama yerel yiyeceklerde ve Hint mutfağında eşzamanlı olarak görülen patlama göz ardı edilmiştir. Bu ikincisi de önemli ölçektedir, ama belirtileri daha hafiftir ve çoğu kez gözden kaçmaktadır. Burada önce çokuluslu yiyecek şirketlerini ve Hindistan'da gösterdikleri varlığı ele alacağız.

Bangalor pazarına giren ilk çokuluslu yiyecek şirketi Kentucky Fried Chicken ya da yaygın adıyla KFC oldu. 1996'da KFC Bangalor'un sömürge döneminden kalma ticari bölgesinin merkezindeki Brigade Yolu üzerinde eski ve çok sevilen bir giysi mağazasını satın aldı. Eski bina yıkıldı ve yerine ışıl ışıl, iki katlı, kırmızı-beyaz bir yenisi yapıldı. Lokantanın açılmasından kısa bir süre sonra, yoldan geçenler pamuklu *dhoti* giysileri ve başlarında sarılı türbanlarıyla lokanta önünde gösteri yapan yerel çiftçilerin hoş görüntüsüyle karşılaştılar. Karnataka Çiftçiler Birliği (Karnataka Racya Raita Sangha), Dr. Nancundasvami'nin ve yerel lider Vatal Nagarac'ın önderliğinde KFC'ye karşı bir dizi protesto düzenledi; bunun üzerine KFC de polis koruması istedi ve bir yıl boyunca cam vitrinlerinin önünde bir polis minibüsü park edilmiş olarak çalıştı.[27]

KFC "en iyi" ürünü verecek özel bir tavuk cinsi için belirli tedarikçilerle anlaşmış, dolayısıyla yerel çiftçiler de KFC'nin yerel tavuk besicilerini piyasadan yok edeceğine inanmışlardı. Çiftçiler KFC'ye iki

açıdan karşı çıkıyorlardı: Birincisi, KFC'nin özendirmesiyle Güney Hindistan'da vejetaryenliğin azalması, ikincisi de *nati* (yerli tavuk) ile karşılaştırıldığında çokuluslu şirket tavuklarının tatsız olmasıydı. Yerel gazetelerde KFC ile ilgili birçok yazı yayınlandı ve bunlar çoğu kez çokuluslu şirket karşıtlığını artırdı. Bununla birlikte protesto gösterileri, çokuluslu şirketler konusunun tartışmaya açılmasını sağladı ve Bangalor halkının çokuluslu şirketlerin gıda üretimi alanına girmesini kolayca sindiremediği ortaya çıktı. Çokuluslu şirketlerin yazılım üretmesi pek rahatsız edici gelmiyordu, ama yiyecek ve gıda üretimi söz konusu olduğundan küresel karşıtı duygular öne çıkıyordu.

KFC örneği Hindistan'da McDonald's ve Pizza Hut gibi öbür marka yiyeceklerin izlediği çizgiyle karşılaştırıldığında daha da öğretici olmaktadır. Dünyanın başta gelen hızlı yiyecek zinciri konumundaki McDonald's Hindistan'da başarısız olmuştur; şirketin birçok başka ülkede geliştirerek denediği ve iyi sonuç aldığı stratejileri Hindistan'da işe yaramamıştır. McDonald's kentli orta sınıflar arasında bir hamburger ihtiyacı yaratmak amacıyla dörtlü bir strateji uygulamıştır: reklam aracılığıyla bu ürün için talep yaratma, pazarda bir boşluk (niş) yakalama, melez gıda ürünleriyle yerelleşme ve yerel gıda tedarikçilerini kullanma yoluna gitmiştir.

Ama McDonald's hamburgeri Hindistan gibi bir ülkede belirli pazarlama sorunları doğuran bir üründür; Hindu nüfusun çoğunluğu, hatta büyük ölçüde batılılaşmış kesimleri bile ekmek arası köfte düşüncesini hoş karşılamamaktadır. Hamburger Hintlilerin eskiden de bildiği, sayısız Hint lokantasının listesinde yer alan, ama çok ender olarak ısmarlanan bir yiyecektir. Hindistan'daki dört yılı içinde McDonald's satışlarının ancak 7 milyon hamburgeri bulması önemlidir. Buna karşılık Hindistan'da her gün 7 milyondan fazla *dosa*[28] üretilmekte, haftada 75 milyondan fazla sinema bileti satılmaktadır. Mumbai'deki (Bombay) McDonald's merkezinde görevli Amit Catia, şirketin Hindistan'da zararını kapatmasının en az beş-altı yıl süreceğini belirtmiştir.[29]

McDonald's vejetaryen yiyeceklerin öbür yiyeceklerle karışmasını önlemek amacıyla her lokantasında iki ayrı mutfak düzeni kurmak için büyük zaman ve para harcamıştır. Hintli tüketiciler "saflık" ve "kirlenme"

konularını çok önemsemektedirler. McDonald's bu konuda müthiş bir çaba göstermişse de tüketicilerin gözünde şirket ile marka ürünü olan sığır etli hamburger özdeştir. Güney Delhi'deki bir McDonald's restoranında gördüğümüz ailelerin yaşlı üyeleri et kokusu olup olmadığını saptamak için gizlice tabakları kokluyor, daha inatçı müşteriler ise bütün kap kaçağın ayrı tutulduğundan emin olmak için her iki mutfağı denetlemekte ısrar ediyorlardı. Bazı müşteriler de et ürünlerini vejetaryen mutfaktan uzak tutmak için gösterilen titizlik konusunda çalışanları uzun uzun sorguluyorlardı.

McDonald's menüyü yerlileştirme ya da Hintlileştirme girişiminde de bulunmuştur. Her yerdeki "Big Mac" adlı ünlü ürününün yerine "Maharaca Mac" denen "Hint" hamburgerini getirmiş, ayrıca ürünleri arasına birçok vejetaryen yiyecek eklemiştir. Ama ette baharat olmaması yüzünden pek çok müşteriyi kaçırmıştır. Yeniyetmeler ve gençler bile köşe başındaki Hint lokantasının köftesini McDonald's restoranındakinden daha lezzetli bulmaktadırlar. Hamburger, kızarmış patates ve Coca-Cola'dan oluşan standart McDonald's menüsü de öbür ülkelerdekinden farklı olarak Hintli tüketicilerin hoşuna gitmemiştir.[30]

McDonald's ana şirketi, hammaddelerini Hindistan'dan sağladığını duyurmak için ciddi zaman ve para harcamıştır ve ülkenin gıda sanayisini destekleyen bir şirket olarak görülmeyi istemektedir.[31] Yayınlanan bir basın bildirisine göre McDonald's göbek salatayı güneydeki Ootacamund'dan, peyniri Pune'deki Dynamix Dairy (mandıra) ürünlerinden, kuru soğanı Calgaon'daki Jain Gıda'dan, susamı Uttar Pradeş'teki Gaziabad'dan vb almaktadır. Bununla birlikte McDonald's konusunda orta sınıf tüketiciler arasında dolaşan söylentiler, şirketin ünlü patates kızartması için gerekli özgül ağırlığa sahip patatesi ithal ettiği noktasında toplanmaktadır.[32]

Çokuluslu yiyecek şirketleri Hint pazarına girmekte güçlük çekmişlerdir. Bunun belirgin istisnasını 1997'de Hindistan'a girerek ilk restoranını Bangalor'da açan Pizza Hut oluşturmaktadır. Bangalorlular bu tarihten önce de pizzayı tanıyorlardı. 1980'lerin başlarında ben, Bangalor'da üniversite öğrencisiyken hafif yiyecekler satan yerlerde ve batılılaşmış restoranlarda pizza ve makarna yenebiliyordu. Hintli tüketiciler, temel yapısı *nan* benzeri hamur ile üzerinde domatesli sos ve sebzelerden

oluşan pizzayı hem tanıdık, hem de güvenilir bulmaktadırlar. Pizza Hut pazara girer girmez çok iyi iş yapmış, Bangalor'un merkezindeki Cunningham Yolu'nda açtığı restoranı ailelerin yanı sıra rahat bir öğle yemeği isteyen genç işadamlarıyla dolup taşmıştır.

Hindistan'ın başka yerlerden etkinlik gösteren Singapurlulara (Pizza Corner) ve Hintlilere (Pizza World) ait rakip küresel zincirler de 1998'de Bangalor pazarına girmiştir. Araştırma bulgularına göre, Pizza Hut bu rakip zincirler karşısında müşteri kaybına uğramıştır: çünkü Pizza Corner'ın pizzaları daha ucuz fiyatla satılmakta, daha lezzetli bulunmakta ve evlere servisle kentin her yanına ulaştırılmaktadır. Araştırmamız Bangalorluların evlere servisten yararlanma konusunda çok ustalaştığını, bunun yaşları ve yemek istekleri farklı olan aile üyelerinin rahat ev ortamında bir arada yemelerine olanak verdiğini ortaya koymaktadır. Böylece yaşlılar evde pişen Hint yemeğini yerken gençler de dışarıdan gelen yemeği yiyebilmektedirler. Pizza Corner, Hint ailesinde farklı kuşakların gereksinimlerini bilmenin verdiği avantajdan yararlanmış, düşük maliyetleri, ürününün alışılmış tadı, rahatlığı ve kolay ulaşılabilirliği sayesinde başarılı olmuştur.

Öte yandan Hint pazarı, marka yiyeceklerden çok daha lezzetli ve ucuz olan çok çeşitli yerli yiyeceklerle doludur; dolayısıyla burada iş yapmak isteyen uluslararası şirketler pazardaki kırılmalara uyum sağlamak zorundadır. Ama büyük marka-şirketler gerçek anlamda esnek değildir. McDonald's şirketinin çeşitli ülkelerdeki uygulamalarına kattığı yerel farklılıklar bile büyük ölçüde standartlaştırılmış ve kurallara bağlanmıştır; hele McDonald's ya da Pizza Hut gibi bir şirket belirli nedenlerde kendini ayrı tutmayı seçerse, esnekliği ve uyum yeteneği daha da azalmaktadır.[33]

Gerçekte bir McDonald's ya da Pizza Hut restoranının simgesel görünürlüğü –markası– Hindistan'daki gibi çoğul bir yiyecek pazarında etkisini zayıflatmaktadır. McDonald's, Pizza Hut ve benzeri Amerikan çokuluslu şirketlerinin temelinde, Amerikalıların standart ve öngörülebilir kılma ideali yatar –herhangi bir çokuluslu yiyecek şirketinin amacı bu standartlaştırma mucizesini dünyanın her köşesinde tekrarlayabilmektir ve tüketicilerinin hoşuna giden de bu standartlıktır.[34] Oysa Hintli tüketici gıda

ürünlerine standartlaşma istememektedir. Ülkenin çoğul etnik yapısı nedeniyle Hintliler küçücük bir coğrafi alanda çok çeşitli yiyecek türlerinin bulunmasına alışmışlardır; toplu bir Hint mutfağı yoktur. Gıda ürünlerini standartlaştırma ve türdeşleştirme girişiminde bulunmak, Hintli tüketicinin ihtiyaçlarını anlamamak demektir.[35]

Yerli Gıda Sektörü

Yerli hızlı yiyecek sektörü de çokuluslu şirketler gibi hızla büyümüş, ama ne Hindistan'da, ne de ülke dışında fazla konu edilmiştir. Yerli gıda sektörü hemen tüketilmeye yönelik gıda ürünlerinin yanı sıra meze, toz baharat, mercimek yufkası, turşu ve *chutney* denen ezmeler gibi önceden hazırlanmış ürünleri de kapsamaktadır. Bu sektörde Hint yemek tarifleri kullanılmakta, bunlar hızlı üretime yönelik olarak basitleştirilmekte ve tüketiciye hem zamandan, hem masraftan tasarruf sağlamaktadır.

1989'da Bangalor'da evlerde kullanılmak üzere turşu ve toz karışımlar üreten tek şirket MTR[36] idi; bugün yerel pazarlarda üç yüzden fazla şirket etkinlik göstermekte, MTR ise dünya çapında ihracat yapmaktadır. Orta ve alt-orta sınıf ailelerde ev kadınları bu karışımları ve meze türü hazır yiyecekleri kullanarak yemek hazırlarlar. Hazır yiyecekler geniş bir ürün yelpazesini kapşamakta, belirli etnik grupların ve kastların damak tadına uygun olarak üretilmektedir. *Hintli tüketici özgünlüğe değer verir.* Paket paket karışımları ya da ezmeleri çöpe attığını gördüğüm kadınlar bunu "Tadı yanlış. İçinde koruyucu madde var" diyerek açıklamışlardır.

Bu tür yerel yiyeceklerin hazırlanması Hindistan'da küçük ev sanayisi haline gelmiştir. Pek çoğu kadın olan yerel girişimciler, tatta özgünlüğü sağlamak için bu ürünleri hazırlanmasında genellikle hedef kitleyi oluşturan kasttan ya da etnik gruptan yoksul kadınları çalıştırmaktadırlar. Bu girişimciler çoğu kez kooperatifler kurmakta ve ürünlerini pazarlanmak üzere daha büyük şirketlere satmaktadırlar. Gıda ürünlerinde görülen yerel patlama, görece yaşlı kadınların bu kooperatiflerde güvenli iş bulmasına ve girişimci ev kadınlarının hızla artmasına yol açmıştır.

Araştırmamız, kentli orta sınıfların dışarıda yemeğe çıktıklarında başlıca iki tür lokantayı tercih ettiklerini göstermiştir. Bunlardan birincisi,

ayakta yemek yenen küçük yerlerdir; bunlar uygun fiyatlarla Hint yemekleri sunmakta, çeşitli dil gruplarını kapsayan tüketici kitlelerine kolaylık sağlamak için servis tezgâhının üzerinde menüdeki yiyeceklerin büyük boy renkli resimlerine yer vermektedir. Bu tür lokantalarda oturacak yer yoktur; müşteriler uzun bankolarda ayakta durarak yemeklerini yerler. Fiyatlar uygundur; bir tabak *idli*'nin (pirinç ve baklagillerden yapılan küçük hamur parçaları) fiyatı on rupinin altındadır (700 TL kadar). Bu tür lokantalar her zaman kalabalık ve gürültülüdür; emekçilerden işadamlarına kadar her sınıftan[37] insanın ayaküstü bir şeyler atıştırmak için buralara geldiği anlaşılmaktadır.

İkinci tür ise semt lokantalarını kapsamaktadır. Bunlar menünün yüzden fazla çeşidi içerdiği ve yaygın tercihlere uygun olarak Güney Hint, Kuzey Hint ve Çin yemekleri biçiminde bölümlere ayrıldığı aile lokantalarıdır. Hatta bunların bazılarında "kontinental" adını verdikleri bir menü daha bulunmakta, pizza da içinde olmak üzere temelde Amerikan tarzı yemeklerden oluşmaktadır. Bu tür lokantaların farklı fiyat düzeylerinde birçok çeşidi vardır. Genellikle hoş bir biçimde döşenmiş, gürültülü yerlerdir; yalnızca hafta sonlarında değil, hafta içi günlerde de geç saatlere kadar tıklım tıklım doludurlar. Bu semt lokantaları tipik bir Hintli ailenin her üyesi için uygun yemek çeşitlerini makul fiyatlarla sunar. Araştırmamız Kuzey Hint yemeklerinden körili ve hamur işi çeşitlerin ve bunlarla birleştirilen Çin usulü kavrulmuş pirinç ya da şehriyenin en fazla tutulan yemekler olduğunu ortaya koymuştur. Kentli orta sınıflar McDonald's hamburgerinin tersine, yerel olarak Hintlileştirilmiş Çin yemeklerini çok beğenmektedir.

Çin yemekleri Kalküta'ya yerleşmiş Çinli topluluk aracılığıyla Hindistan'a girmiştir. Hindistan'daki Çinli nüfusun ülkenin belli başlı bütün metropollerine uzanan akrabalık bağları vardır ve ülkedeki Çin lokantaları onlarca yıl içinde birer birer, hep aile işletmeleri olarak açılmıştır. Gerçekte en az hamburger kadar "yabancı" olmakla birlikte Çin yemeği yerelleştirilmiş ve Hint damak tadına uyacak biçimde melezleşmiştir. Biz bu olguyu kültürel küreselleşmede "yalnız ajan" modeli olarak adlandırmaya karar verdik.[38] Yalnız ajan, çokuluslu şirket mode-

liyle karşılaştırıldığında daha hızlı ve esnek olduğu, daha az göze battığı gibi simgesel marka taşımadığı için de yerel halk arasında çabucak kabul görmektedir.

Batılılaşma mı, Kutsal Tüketim mi?

Peter Berger "kutsal tüketim" terimini, yemek yeme eyleminin özgürlük, demokrasi, insan hakları gibi kavramları beraberinde taşıması anlamında kullanmaktadır. Örneğin eski Sovyetler Birliği'nde McDonald's hamburgeri tüketmenin beraberinde özgürlük ve kapitalizmi taşıdığını söylemektedir. Eski komünist ülkelerde Amerikan hamburgeri tüketimi için bu doğru olabilir, ama ben kutsal tüketim kavramının Hindistan örneğinde geçerli olmadığı kanısındayım. Bence Hintliler yaşadıkları çoğulcu demokrasi nedeniyle belirli bir yiyecek ile bunun kaynağı olan ülkenin siyasal gerçekliği arasında bu tür bağlantılar kurmamakta, dolayısıyla yemeğe böyle bir kültürel kargo yüklememektedirler.

Ama bu durum hamburgere başka simgesel anlamlar vermelerine engel değildir. Örneğin Yeni Delhi'deki McDonald's restoranına giden genç yetişkinlerin böylelikle statülerini, zenginliklerini ve toplumsal yükselişlerini ortaya koydukları söylenebilir. Ama Batı'nın maddi kültürü, Batı'nın toplumsal ve siyasal kurumlarından bağımsız olarak da kolayca ödünç alınabilmektedir ve Hindistan'da kutsal tüketimin batılılaşma sürecinin gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hamburger tüketimi zamanla daha fazla batılılaşmanın yolunu açabilir.[39]

Kültürel küreselleşme doğrusal bir süreç olarak incelenecek ve küreselleşmenin görece geç bir aşamasına bakılacak olursa, insanlar küresel kültüre ne kadar fazla açılmışsa Amerikan ya da Batılı yiyeceklere yükledikleri olumlu değerin de o kadar azaldığı görülmektedir.[40] KFC'de ne yiyeceklerini bilenler buranın "yerlisi" ya da içinden sayılırlar; bilmeyenler ise dışarıdan, "yabancı" kişilerdir ve ürünü tüketirken ister istemez efsaneyi tüketirler. İnsan küresel kültürün yerlisi olduğu anda, tüketimin özendiriciliği azalır. O noktada tüketim ancak yeni ve daha ilginç ürünlerle kamçılanabilir.

Küresel Tanrı-Adam İçine Alma, Kurtuluş, Bağdaştırma

Uluslararası Sai Baba hareketi dünyanın 137 ülkesinde 2 bin merkezi ve 70 milyon izleyicisi olduğunu belirtmekte, ama izleyicilerinin 20 milyon kadar olması daha gerçekçi görünmektedir.[41] Sai örgütlenmesinin yurtdışındaki merkezleri 15 ayrı bölgesel grupta toplanmıştır. Gene de mezheple, mezhebin ulusötesi mürit tabanıyla ve karizmatik önderi Şri Satya Sai Baba'yla ilgili pek az bilgi vardır. Hindistan'da yaygın olarak "Baba" adıyla bilinen bu tanrı-adam yalnızca Telugu dilini bildiği, öbür yerel Hint dillerini de çat pat konuştuğu halde mesajını birbirinden çok farklı kültürlere, örneğin Şili, Singapur, Almanya ve Kenya kültürlerine aktarmayı başarmıştır.

Mezhep üyeleri 74 yaşındaki Şri Satya Sai Baba'nın *bhagvan* (Tanrı) olduğuna inanırlar ve ondan bu adla söz ederler. Mistiklerin ve azizlerin çoğu gibi onun da tipik bir kurguyla efsaneleştirilmiş yaşamöyküsünde bir travma ve ardından erken yaşta inen vahiy yer alır. Kutsal kişilerin yaşamöykülerinin gene tipik tarzı içinde kendisi efsanevi olarak hem Şiva'nın ve Vişnu'nun[42], hem de saygın bir aziz olan Şirdi Sai Baba'nın soyundan geldiğini iddia eder.

Hindistan'da Satya Sai Baba konusundaki tartışma, onun yüzük, kolye ve kutsal kül gibi nesneleri cisimleştirme yeteneği çevresinde toplanmıştır.[43] Ona inanmayanlar bu cisimleştirmelerin sihirbazlık hileleri olduğunu ileri sürmekte, inananlar ise bu güçlerin onun kutsallığının kanıtı olduğunu kabul etmektedirler. Satya Sai Baba'nın tanrısal yeteneğiyle hastaları iyileştirdiğine, insanların dertlerini söylenmeden anladığına ve inananların dünyevi acılarını giderdiğine de inanılır. Mezhep üyelerinin zihninde bu tanrısallık ile Hz. İsa'nın ve Krişna'nm tanrısallığı arasında güçlü bir bağ vardır.[44] Hindistan'da mezhep inancının bir yönü teslimiyettir; Satya Sai Baba'ya inananlar da kendilerini tümüyle ona teslim ederler ve onun fiziksel varlığı, tanrısal olan ile inanan arasındaki ilişkiyi rahat ve yakın hale getirir. Satya Sai Baba'yı öbür tanrısal kişilikler-

den ve din felsefecilerinden ayıran, onun insan biçimindeki tanrısallık iddiasıdır. Satya Sai Baba düşünsel olmayan bir Tanrı sevgisini vurgular ve öbür Hintli tanrısal kişiliklerin, ilahiyatçıların ve felsefecilerin soyut dinsel kuramcılığını reddeder.

Baba'nın ruhani imparatorluğu küresel boyuttadır, ama hareketin fiziksel merkezi, Bangalor'a yaklaşık yüz elli kilometre uzaklıkta, Andhra Pradeş eyaletinin kırsal hinterlandında kurak ve tozlu bir kasaba olan Puttaparthi'de, Baba'nın Praşanthi Nilayam (Yüce Huzurun Evi) adı verilen inziva yeridir (*aşram*). Puttaparthi, Baba'nın dünyanın her yanından gelen izleyicilerine ev sahipliği eder ve büyük ölçüde gelişerek özel restoranların, turistler için bungalov, otel ve villaların, bütün gece açık eczanelerin ve geniş asfalt yollar üzerinde restoran ve spor merkezlerinin bulunduğu bir yer haline gelmiştir. Çeşitli ülkelerden "Baba'nın evine" gelen müritler Puttaparthi'nin her yanını donatan 24 dilde bayraklarla karşılanır.

Burada kısa bir parantez açarak Şri Satya Sai Baba'nın simgesini tarif etmek istiyorum, çünkü bunun küresel izleyici kitlesi yaratma kavramıyla doğrudan ilişkili olduğu kanısındayım. Sai logosu, 5'er taçyaprağın iç içe iki sıra halinde dizildiği bir çiçek biçiminden oluşur. İç halkadaki beş taçyaprakta belli başlı dünya dinlerinin simgeleri yer alır; bunlardan *om* Hindu, haç Hıristiyan, ateş Zerdüşt, hilal İslam ve tekerlek Buda inancını simgeler. Geleneksel dinlerin her birinin simgesine kültürleraşırı nitelikte yeni, yaratıcı bir yorum eşlik eder. Örneğin, Hıristiyan haçının yanında "Sonsuzluğa kavuşmak için 'Ben' duygusunu yar ve benliğini çarmıhta ölüme terk et" deyişi yer alır. İslamın hilal simgesinin yanında "Hilalden hiç ayrılamayan, sarsılmaz inançla hep sabit kalan yıldız gibi ol" yazılıdır. Öbür simgeler için de benzer deyişler vardır.

Büyük Sai logosunun içine bu geleneksel simgelerin katılması, Şri Satya Sai Baba'nın farklı ülkelerdeki yapılanmış dinsel toplulukların parçası olan müritlerinin simgesel düzeyde Sai hareketiyle bağlantı kurmalarına olanak verir. Geleneksel dinlerinde düş kırıklığına uğramış kişiler, simgelerin yeni yorumları sayesinde dinin kendilerine iyi gelen yanlarını seçme ve Sai inancının daha geniş yapısı içine katarak bir yaşam

tarzı oluşturma özgürlüğüne kavuşurlar. Hatta bu simgelerin Sai logosunda yer alması, hareketin potansiyel üyeleri arasında Sai Baba'nın tek başına herhangi bir dinin kapsamına girmeyen evrensel bir inanç yarattığı izlenimini doğurur. Sai inancının evrenselliğini vurgulamak amacıyla logonun altında Satya Sai Baba'ya atfedilen şu sözler yer alır: "Farklı inançlar var olsun, farklı inançlar yeşersin ve Tanrı'nın yüceliği her dilde şarkılarla, çeşitli ezgilerle söylensin. İdeal bu olmalıdır. İnançlar arasındaki farklılıklara saygı gösterin ve birlik alevini söndürmedikleri sürece hepsini geçerli kabul edin."

Sai İnancının Küresel Köyü

Sai inancını benimseyen kişiler, Hindistan dışına çıkmakta isteksiz davranan Baba'yı görmek üzere dünyanın her yanından Puttaparthi'ye ve Whitefield'e akın etmektedirler. Bangalor havaalanında hantal bagajlarıyla uğraşır halde bütün yıl boyunca görülebilen bu kişiler, Sai Baba logolu beyaz ya da safran rengi tişörtleri, onun resmi bulunan kolyeleriyle kolayca tanınabilmektedirler.

Whitefield'deki Satya Sai yazlık *aşram*'ına her gidişimizde gerek kalabalıklığı, gerek etnik çeşitliliği açısından bizi sürekli şaşırtan mürit gruplarıyla karşılaştık. Ziyaretlerimizin bazısı sıradan sayılabilecek günlerde, bazısı da kutlama günlerindeydi. Sıradan günlerde Baba tarafından kutsanmak için sabahın saat beşinde bekleyenlerin sayısı beş bini aşıyordu;[45] özel günlerde ise bu sayı yarım milyon ile bir milyon arasındaydı. Çeşitli ülkelerden düzenli turlarla her yıl Baba'yı ziyaret eden gruplar olduğunu öğrendik. Ben Japonya'dan, Norveç'ten, Hollanda'dan, Almanya'dan, Endonezya'dan, ABD'den ve İngiltere'den gelen grupları gördüm. Herkesin giydiği üniforma milliyete göre belirlenmiş renklerde olduğu ya da işaretler taşıdığı için grupların nereden geldikleri kolayca anlaşılıyordu.

Baba *aşram*'ını ziyaretin en önemli törensel olayı, Baba'yı görme (*darşana*) sonucunda kutsanmadır. *Darşana* haftanın her günü sabah saat 6:00'da ve öğleden sonra saat 4:00'te olmak üzere günde iki kez tekrarlanır. Dünyanın her yanından gelen binlerce kişi Baba'yı bir an görebilmek için sıcağa ve sivrisineklere katlanarak saatlerce bekler. Bulgularımıza

göre, buradaki kişilerin yüzde 60'tan fazlası Hintli değildir. *Darşana* yaklaşık on beş dakika sürer. Baba ayrıldıktan sonra kalabalık tam bir sessizlik içinde dağılır. Öğrendiğimize göre, bu tören yılın büyük bölümünde her gün tekrarlanır.

Müritler

Dünyanın dört bir yanından gelmiş yüz kişiyle Puttaparthi'de bulundukları sırada görüşmeler yaptık. Bu görüşmelerden alınan aşağıdaki bölümler, müritlerin farklı dinsel geleneklerden ve farklı kültürlerden geldiğini, ama bir yandan Baba'ya inanırken bir yandan da Hıristiyan, Budacı ya da başka bir dinden olduklarını söylemekte hiçbir çelişki görmediklerini vurgulamaktadır. Görüştüğümüz kişilere dinlerine, Baba'yla nasıl tanıştıklarına ve onunla tanışmadan önceki ve sonraki tutumlarına ilişkin sorular sorduk. Ayrıca kendileri, aileleri, işleri ve ülkelerindeki yaşamları konusunda sorularımız oldu. Bu sorulara çeşitli cevaplar aldık. Aşağıda verilen örnekler müritlerin hem geniş bir kültürel tabandan geldiğini, hem de Baba'ya her şeyin ötesinde derin bir inanç duyduklarını göstermektedir.

Zengibarlı bir hemşire olan Grace, 1995'ten bu yana kendini Baba'nm müridi saymaktadır. Hz. İsa'nın "her yerde var olduğu" inancındadır. Bize söylediğine göre, "Hıristiyan olmakla Baba'nın müridi olmak birbirini dışlayan tutumlar değildir. Baba'ya inancım, inançlı bir Hıristiyan olmadığım anlamına gelmez. Baba, İsa'dır. Benim dilimi konuşmakta, benim zihnimi okumaktadır. Baba bana insanlığa hizmet etmemi ve sevgiyi yaymamı söyledi."

Hollanda'da bir Sai merkezinin başında bulunan Joule, Baba'nm üç binden fazla Hollandalı müridi olduğunu belirtmiştir. Hollanda'da Hıristiyanlık dışında bir inanç besleyenlere saygı gösterilmediği kanısında olduğu için, Hollanda'dayken Baba'ya inandığını saklamakta, bu inancını yalnızca Baba'nm müritleriyle paylaşmaktadır. Ona göre kutsal üçleme İsa, Meryem Ana ve Baba'dır.

On sekiz yaşında Singapurlu bir öğrenci olan Chan, Puttaparthi'de Doğu Asyalılara tur rehberliği yapmaktadır. Annesi ve ağabeyi yılda en az

iki kez Baba'yı ziyaret etmektedir ve ikisi de on iki yıldır Baba'nın mürididir. Annesi boşanmış bir kadındır ve iş hayatındaki başarısını Baba'nın kutsamasına borçludur. Yıllık gelirinin en az yüzde 15'ini her yıl Baba'ya vermekte, onun aracılığıyla yaşamındaki bütün sorunların giderileceğine inanmaktadır. Chan, ailesinin başlangıçta Budacı olduğunu, şimdi ise aynı zamanda Baba'ya da inandıklarını söylemiştir.

Murthi, Hintli bir elektronik mühendisidir. Çelik üretimi alanında kendi işinin sahibi, on yıldan beri de Baba mürididir. İşinde karşılaştığı sorunları çözemeyince Baba'ya yönelmiştir. Bugün ailesi Baba müritleriyle evlilik bağları kurmayı tercih etmekte, çünkü "onların bizi, bizim de onları anlamamız daha kolay" demektedir.

Chithra Kishore New York'ta yaşayan bir Hintlidir. Kocası da kendisi gibi hekimdir ve her ikisi de on bir yıldır Baba'nın mürididir. Chithra, Haydarabad'daki dostları aracılığıyla Baba'yı tanımış, evliliğinde sorunlarla karşılaştığında ona yönelmiştir. Baba'nın tanrısallığına inanmakta, tanrısallığından ötürü ulaştığı kaynakları hayır işlerinde kullandığı için ona saygı duymaktadır. Chithra, Baba'nın sihir yapmasından "rahatsızlık" duyduğunu itiraf etmekte, ama "artık bunları [dışavurumları] çok daha az yaptığını" ısrarla belirtmektedir.

Baba'nın dünyanın çeşitli bölgelerden gelen müritleriyle yaptığımız görüşmeler sonucunda bizlerde iki soru uyandı: Birincisi, Baba ile mürit arasındaki ilişki nasıl sürdürülmektedir? İkincisi, Baba'nın mesajının bu kadar farklı kültürlerde çekici bulunan yanı nedir?

Uzaktan Müritlik

Gerek yurtdışındaki, gerek Hindistan'ın öbür bölgelerindeki müritler Puttaparthi'yi yılda ancak bir ya da iki kez ziyaret edebildikleri için Baba'yla ilişkilerini onun görüntülerine (video fimler, fotoğraflar, heykeller) dayanarak güçlendirmektedirler. Baba'nın fotoğrafları Puttaparthi'de her yerde ve bütün dünyadaki Sai merkezlerinde bulunmaktadır. Kanada'nın Winnipeg kentindeki merkez, Sai hatıralıkları satışlarından büyük kazanç sağlamaktadır; Sydney'de ve Münih'teki Sai merkezlerinde de durum aynıdır.

Baba'nın fotoğraflarında genellikle, onun efsanevi kökenine gönderme yapan bir taşbaskı kolaj görüntü de yer alır ve bu fotoğrafların incelenmesi Baba'nın kökenine ilişkin anlayışın son yirmi yıl içindeki değişimini izlemeye olanak verir. İlk kolajlarda Vişnu, Şiva ya da Baba'nın kendine "ata" kabul ettiği Şirdi Sai Baba[46] ile görsel bağlantı kurulmaktadır; daha yeni tarihlilerde ise Baba'nın sakin, gülümseyen yüzü, Hz. İsa'nın yüzüyle değiştirilmiş olarak yer alır. Puttaparthi'deki afiş satıcılarından birine müşterileri konusunda soru sorduğumuzda, "yabancılar" için hep İsa afişlerini çıkardığını, Şiva/Vişnu afişlerini ise Hintli turistlere sakladığını söylemiştir.

Küreselleşme açısından asıl sorun, bu foto-kolajlarda ve benzer Sai hatıralıklarında aynı anda iki amacın birden nasıl yerine getirilebileceğidir. Sorun, aynı anda hem belirgin biçimde yerel merkezli bir geleneği sürdürmenin, hem de küresel ölçekteki müritler topluluğuyla bağ kurmanın yolunu bulmaktadır. Satya Sai Baba örgütü, bu kültürel küreselleşme ipinin üzerinde en büyük başarıyla yürüyenlerden biri olmuştur.

Örgütlenmenin Alternatifi Olarak Örgütlenmeme

Hareketin merkezî bir yönetimi, Hindistan'da yönetsel bir genel merkezi yoktur. Hindistan'daki Sai örgütü dünyanın çeşitli yerlerindeki bölgesel merkezlerle bağlantı içinde değildir; böyle bir ilişkiye yalnızca müritlerin Baba'yı ziyareti sırasında girer. Bu örgütlenme gayri resmi olarak ve müritlerin gereksinmeleri temelinde oluşturulmuştur; yurtdışı merkezler de gene bu gereksinmelere göre kurulur. Öğrendiğimize göre, Amsterdam'daki Sai merkezi çalışmalarını yürütmek için başlangıçta bir müridin garajını kullanmıştır; şimdi ise toplantılarını düzenlemek için perşembe günleri bir kilisenin bodrumunu kiralamaktadır. Hollandalı müritler yeterli parayı toplayarak bir gün kendi merkezlerini inşa etmeyi umduklarını söylemişler, Perth'de, Santiago'da ve Münih'te yaşayan müritler de benzer öyküler anlatmışlardır.

Sai Baba hareketinin küreselleşmesinin uçsuz bucaksız bir örgütlenme ağını ve hiyerarşik yapının her kademesinde yer alacak çok sayıda insanı gerektireceği düşünülebilir, çünkü uluslararası dinsel

hareketlerin çoğu böyle örgütlenmiştir. Oysa Sai Baba hareketinde yurtdışı merkezlerin oluşturulması büyük ölçüde müritlerin girişimine kalmıştır ve merkezî Sai örgütü yurtdışındaki şubelerin yönetimine önemli sayılabilecek herhangi bir biçimde karışmaz. Yurtdışı şubeler kendi içlerinde yönetilir ve şubeler arası ilişkiler üyeler arasındaki kişisel dostluklar temelinde ya da internet üzerinden iletişim aracılığıyla kurulur. Sosyologlar ve antropologlar bu örgütlenmemişliğin ancak bir ara aşama olabileceğini, işlevsel olabilmek için hareketin örgütlü ve "rasyonel" hale gelmek zorunda olduğunu ileri sürmektedirler. Ama Sai Baba örgütlenmesi son on beş yıldır bu yaratıcı örgütlenmeme durumunu korumakta ve her gün biraz daha büyümektedir.

Kapsayarak Bağdaştırma

Araştırmamız, Sai hareketinin bağdaştırmacılığı (senkretizm) özendirmesinden ve kapsayıcı yaklaşımıyla inanç ortaklığına dayalı bir cemaat yaratmasından ötürü başarılı olduğunu düşündürmektedir. Satya Sai Baba müritlerine kendi dinlerinde kalmalarını öğütler ve bu bakımdan bir eşi daha yoktur. Baba, örneğin şöyle der: "Ben İnsanın ibadetinde ilahi varlığı anmak için kullandığı bütün adları kabul ederim... Kendi seçtiğiniz Tanrı'ya, kendi bildiğiniz biçimde ibadet etmeyi sürdürün. Böylece BANA gittikçe daha fazla yaklaştığınızı göreceksiniz... Çünkü bütün adlar benimdir, bütün biçimler benimdir."

Dolayısıyla müritler, farklı inançlar arasında bir seçim yapmaları gerektiğini düşünmezler. Baba'nın müridi olmak, yaşam tarzına ilişkin bir tercih olarak ortaya koyulur ve bu tercihi yapmanın müridin kendi dinsel inancını sarsıcı hiçbir etkisi yoktur. Baba'ya inanmak, *zenginleştirici* bir özellik olarak müridin dinsel kimliğine *yalnızca eklenir*; böylece dinsel kimlik derinleşir, daha çok katmanlı hale gelir ve mürit kendi çevresinin gereklerine göre ibadet kalıplarını seçebilir; dinsel kimlik akışkandır ve duruma göre, o anın gereklerine göre bir çerçeveye oturur. Dolayısıyla Hollandalı mürit Joule, herhangi bir suçluluk duygusuna ya da endişeye kapılmadan pazar günleri kiliseye gidebilmekte, perşembe günleri de Baba'ya ibadet edebilmektedir.

Kapsayarak bağdaştırma ilkesi gerçekte Hinduizmin temel bir özelliğidir.[47] Baba hareketinin odağında yer alan anlam yapısı, Hinduizmden kaynaklanır ve içine aldıkları arasında çeşitli düşünceleri yaymak tipik bir Hindu yöntemidir. Baba'nın bağdaştırmacılığı, müritlerinin zihninde çeşitli dinlerin buluştuğu yapıyı oluşturur ve müritlere buluşma çerçevesinde anlam yaratma olanağını verir. Hinduizmin, kendisini tehdit eden her dini, felsefeyi ya da düşünceyi içine alarak dönüştürdüğü eski bir görüştür. Baba hareketi bu eski görüşü doğrulayan bir örnektir.

Hindistan üzerine çalışan araştırmacılar Hindistan'ın birkaç yüzyıldır yeni felsefeler, yeni mezhepler vb biçimlerde Batı'ya dinsel düşünce aktarmakta olduğunu ileri sürebilirler ve ben de buna katılırım. Sai Baba hareketini farklı kılan, hareketin boyutları ve merkez önemidir. Yetmiş milyon insanın gönüllü olarak katıldığı küresel bir hareket göz ardı edilemez; bu artık marjinal bir olgu değildir.

Piyasaya Kültür İhracı ve İhraççıları

Sai Baba hareketi üzerine yaptığımız inceleme, Hindistan'ın zengin uygarlık zemininin ve kaynaklarının "kültür ihracı" (emisyon) yapma adını verdiğimiz konuma gelmesi için elverişli olduğunu göstermiştir. Teknik olarak, ülkenin ekonomik gücü ne olursa olsun kültürün dışa doğru yayılması olanaklıdır. Ama Hindistan örneğinde olduğu gibi, ihraçta bulunan ülke yoksul ve azgelişmişse, bir aracı (genellikle ekonomik olarak güçlü bir ülke) kültürel ihracın yayılmasına yardımcı olur. İhraç yapan ülke bir tür ekonomik istikrara ulaştığında ise artık aracıya gerek kalmaz ve bu ülke potansiyel bir kültür ihraççısı olmanın bilincine varır. Bu ihraççı bilinci genellikle kültürel kavramların ve kurumların yeniden yapılandırılmasıyla, geleneksel ve yerel olanın küresel ve modern olanla bütünleştirilmesiyle sonuçlanır. Hindistan bugün bu durumdadır.

Küreselleşmenin bugünkü durumunda ABD'nin birincil kültür ihraççısı konumunda olduğu, onun çevresinde de çeşitli alıcıların yer aldığı kabul edilmektedir. Oysa küreselleşmenin, Hindistan gibi kanımızca piyasaya kültür çıkarabilecek ülkelerin de incelendiği bir yaklaşımla ele alınması büyük önem taşımaktadır.

Hindistan'ın Silikon Vadisi

Hindistan'ın yazılım sanayisi[48] dünya yazılım sanayisinin ancak yüzde 1'ini oluşturmakla birlikte tek bir sanayide uluslararası standartlara ulaşılması[49] açısından örnek bir olgudur ve gelişmekte olan öbür ülkelerde tekrarlanabilecek bir örnek olarak görülmektedir. İhracatı 1998'de 2 milyar ABD dolarını aşan ve 2001'de 6 milyar ABD dolarını aşması beklenen[50] Hint yazılım sanayisinin gelişimi, çağdaş Hindistan'da iş dünyasının niteliğine ilişkin ilginç soruları gündeme getirmektedir: Hindistan'da iş dünyasının "Hintli" denebilecek herhangi bir yanı var mıdır? Hintli olmak küresel iş dünyasında yarar mı sağlar, yoksa engel mi yaratır? Son olarak ve belki de en önemlisi, Hindistan bu fırsatı dünya ekonomik sahnesine anlamlı bir sıçramaya dönüştürebilir mi?

Yazılım sanayisinin merkezi Bangalor'dur; Hindistan'daki yerli ve uluslararası yazılım şirketlerinin yüzde 55'inin merkezi bu kenttedir. *London Financial Times, The Economist, Newsweek* ve *Times of India* Bangalor'daki sanayi kümelenmesi konusuna özel sayı ayırmışlardır. Resmi rakamlara göre beş binden fazla mühendisin çalıştığı[51] kentte resmi olmayan rakamlara göre 35 binin üzerinde mühendisin yaşadığı ve çalıştığı kabul edilmektedir. Bizim için burası yerel etkileri olan küresel bir sanayiyi incelemenin ideal ortamı oldu.

Bangalor geçen onyıl içinde Hindistan'da yüksek teknolojinin merkezi haline gelmişse de temel kentsel hizmetler hâlâ çok yetersizdir. Kentin altyapısı yazılım sanayisi yoğunlaşmasının yarattığı ani büyümenin çok gerisinde kaldığından Bangalor'da günlük yaşam çok sıkıntılıdır; sık sık elektrik kesilmekte, trafik tıkanmakta, su şebekesi arızalanmaktadır. 1996'ya gelindiğinde Bangalor'u seçen şirketlerin sayısı azalmış, komşu Andhra Pradesh eyaletinin merkezi Haydarabad, yazılım şirketlerini çekerek Bangalor'a rakip olmaya başlamıştı. Bugün Hindistan'da yazılım şirketlerinin tercih ettiği yer olmak bölgesel bir ödül olarak görülmekte, güneydeki eyaletler uluslararası sermayeyi çekebilmek için birbirleriyle yarışmakta, her biri kendi eyalet merkezini daha temiz, daha yeşil bir kent olarak tanıtmaya çalışmaktadır.

Hindistan'daki en ünlü ve en başarı yazılım şirketlerinden biri, merkezi Bangalor'da olan Infosys Technologies'dir. Şirket 1999'da Wall Street'te işlem gören ilk Hint şirketi olmuş ve o tarihten bu yana başarısını sürdürmüştür. Hint yazılım sanayisine ilişkin sorunlar burada ele alınırken kullanılan başlıca örnek de mülkiyeti ve işletmesi Hintli bir şirket olan Infosys Technologies'dir.

Davud ve Golyat: Küresel Bir Sektörün Yerel Kahramanı

Bangalorlu Infosys, Hindistan'da sektörün lideridir ve yazılım mühendislerinin hepsi ya da hemen hemen hepsi şirketin kurucusu ve genel müdürü Narayan Murthi kadar başarılı ve sevilen bir kişi olma hayalindedir. Araştırmamız Infosys şirketinin Hindistan kamuoyunda güçlü bir etkisi olduğunu ve genç işadamlarının Murthi rolünü büyük hayranlıkla örnek aldığını gösterdiğinden, ayrıntılı olarak incelediğimiz şirketlerden biri de Infosys oldu.

Infosys 1980'de, yaklaşık 300 ABD doları tutarında bir ilk yatırımla faaliyete geçti. Şirketin yapısı dört ana birime dayanıyordu: eğitim, teknoloji, insan kaynakları ve altyapı. Başlangıçtaki amacı, Hindistan'ın çok sayıdaki yetenekli, İngilizce bilen mühendislerini yetiştirmek ve ABD'nin gereksinimleri gittikçe artan yazılım sektörüne ucuz işgücü sağlamak için kullanmaktı. Bu süreç Hindistan'da *"body shopping"* (beyin avcılığı, beyin göçü) olarak bilinmektedir. Bangalor ile California'daki Silikon Vadisi'nin arası uçakla yalnızca 12 saattir. İletişim teknolojisinin gelişmesi ise yazılım üretiminin çok daha düşük maliyetle, günde yirmi dört saat Hindistan'da yapılabilmesine olanak verdi. Böylelikle Infosys, ABD yazılım sektörünün bir *off-shore* geliştirme merkezi haline geldi ve izleyen onyıl içinde gelirleri 23 milyon ABD dolarını aştı.

Infosys, Hint yazılım sanayisinin beyin göçüne dayanmayı sürdürmesi durumunda öbür gelişmekte olan ülkelerin gittikçe artan rekabetiyle karşılaşabileceğini ve gerçekten de karşılaşacağını çok çabuk fark etti. Dolayısıyla, bütün dünyaya satmak üzere kendi yazılımlarını geliştirme kararını verdi; Hint yazılım sektörü de onu örnek alarak aynı yolu izledi. Infosys daha sonra adını Infosys Technologies olarak değiştirdi ve Banga-

lor'un dışındaki Elektronik Kenti'nde (Electronics City) üniversite kampüsünü andıran şirket merkezini kurdu. Ayrıca birçok ABD alt şirketini satın aldı; bu metnin yazıldığı tarihte birçoğunu daha satın alma sürecindeydi. Infosys şirketinin gelirleri 1991'de 2,64 milyon dolardan 1997'de 39,59 milyon dolara yükseldi; 1997'de şirketin net değeri yaklaşık 500 milyon dolar, hissedar sayısı 6500 kadardı. O tarihten bu yana şirket daha da büyüdü.

Infosys yalnızca büyüme ve gelir açısından değil, yönetim kararları ve politikaları açısından da sektörde lider bir şirkettir. Şirkette, çalışana ağırlık verilmekte, çalışanlar için sevecen "infoğlu" (*infoscion*) adlandırması kullanılmaktadır; bu yaklaşım yoz, kendini beğenmiş ve beceriksiz olarak düşünülen Hintli işadamı tipiyle tam bir karşıtlık içindedir. Narayan Murthi, uyguladığı politikaların bütün dünyada standart başarılı şirket politikaları olduğunu herkesten önce kabul edecektir. Ama Hintlilere göre Murthi'nin çalışanların uzun dönemli bağlılığına, genel olarak sağlığına ve mutluluğuna önem vermesi yalnızca etkili bir şirket stratejisi gereği değil, Hindistan'daki eski koruyucu-korunan (patron-klientel) ilişkisinin çağdaş bir uzantısıdır. Birçok anne baba, çağdaş şirket uygulamaları ya da yazılım sektörü hakkında hiçbir bilgileri olmasa bile çocuklarını iş için başvurmaya yöneltmekte, birçok kez tanık olduğum üzere çocuklarına "Murthi'ye katıl. O seninle ilgilenir. Onun yanında hiçbir endişen olmaz" demektedir.

Bangalor'da insanlar Narayan Murthi'yi "yerel kahraman" olarak görmektedirler. Mysore'da öğrenim gören ve Bangalor'a yerleşen Murthi'nin bölgesel kökeninden gurur duyduğu anlaşılmaktadır; yerel olaylarla ve Bangalor'un sorunlarıyla çok yakından ilgilenmektedir. Örneğin, şirketine giden Hosur yolu üzerinde bir dizi trafik kazası olduğunda kent polisine çok sayıda pahalı jip ve motosiklet bağışında bulunmuştur. Bana tekrar tekrar söylediğine göre, bütün dünyayı dolaşmasına karşın, Bangalor'a dönmekten her zaman mutluluk duymaktadır; Infosys'teki bütün çalışanları da onun bu duygusuna aynen karşılık vermektedir. Kısa süre önce Elektronik Kenti'nin belediye başkanı olan Murthi, teknolojik gelişmeye yönelik etkili politikaların oluşturulması konusunda Karnataka ve Hindistan yönetimlerine de danışmanlık etmektedir.

Bangalor'da yazılım sektörünün dışında avukat, doktor gibi meslek sahipleriyle görüşerek Narayan Murthi'nin yaşamı ve şirketi konusunda ne bildiklerini araştırdık. Bu konularda çok bilgili olduklarını ve Murthi'nin başarılarından gurur duyduklarını gördük. Kendisinin dolar milyarderi olduğunu, ama orta sınıftan biri gibi yaşadığını, kentin Brahmanların oturduğu banliyösündeki iki yatak odalı evini değiştirmediğini ısrarla söylediler. Alkollü içki içmediğine, vejetaryen olduğuna ve çalışanlarıyla yan yana saatlerce çalıştığına ilişkin haberler de Murthi efsanesinin büyümesine yol açmıştır. Oysa girişimci ruhun zevki ertelemek, çok çalışmak ve tutumlu olmakla bir arada görülmesi Batı'da genellikle Protestanlıkla ilişkilendirilir.[52]

Murthi'yle görüşmemiz sırasında söz, Bangalor gümrüğünden yeni yazılım çekmek için rüşvet vermeyi ya da koruma için polise haraç ödemeyi reddetmesine geldi. Kendisi Infosys şirketinin "tek rupi rüşvet vermemiş ve hiçbir zaman da vermeyecek" olmasından büyük gurur duymaktadır. Ama bize, bir Bangalorlu ve bir Hintli olarak kent ve ülke için daha fazlasını yapması gerektiğini de söylemiştir. "Her zamanki iş güç değil. Yapmamız gereken, ülkemizin ilerlemesini sağlamaktır."

Kimliğinin kökünde Hindistan'ın ve Bangalor'un yatması, Murthi'yi Hint başarısının simgesi haline getirmiştir. Pek çok genç girişimci ona bakarak Hintli olmanın gururunu duymaktadır. Görüştüğümüz yüz Hintli mühendisin yarısından fazlası, Murthi örneğinden ötürü Hindistan'da kalarak ülke ekonomisinin büyümesine katkıda bulunmayı seçtiklerini söylemişlerdir. Murthi'nin yerel kimliğini dikkatle koruması, küresel bir sanayinin parçası olmasına karşın yerelin sözcülüğünü yapmasına olanak vermektedir.

Sonraki Kuşak: Göç, Para ve Evlilik

1989 öncesinde Hintli gençlerin okumak ya da çalışmak için "dışarı" gitmeye çalışması olağandı. Bunu yapmak toplumda yükselmenin geçerli yolu sayılırdı ve 1980'lerin başlarında Bangalor'da sanki her ailenin Dubai'de ya da ABD'de en az bir üyesi vardı. Bugün ise Hintliler Hindistan'da kalmayı tercih etmektedirler. Bir yazılım mühendisinin ba-

na söylediği gibi, "Yirmi yıl önce zengin olmak isteyen ABD'ye gitmek zorundaydı; şimdi ise burada kalıp milyoner olabilirsiniz. O zaman neden gidelim? Orada ne aile var, ne arkadaş, ne de iyi yemek; bize göre hiçbir şey yok orada."

1982'den sonra kentte üst gelir grupları önemli ölçüde genişlemiştir. Bu sınıfların zenginliği geleneksel toprak sahipliğinden ya da bürokratik görevden değil, profesyonel hizmetlerden kaynaklanmaktadır.[53] Kentte orta sınıf öne çıkmakta, daha iyi mal ve hizmet talepleriyle sesini duyurmaktadır; yazılım mühendisleri de bu grupların başında yer almaktadırlar. Cep telefonları, dizüstü bilgisayarları, yeni otomobilleri olan genç kadınlar ve erkekler her yerde görülmektedir. Merkezi iş bölgesinde üç yüzden fazla bar yer almakta, akşamları ve hafta sonları tıklım tıklım dolan bu barlarda büyük gürültü içinde Sunnyvale'deki, Chicago'daki ya da Bangalor'daki son yönetim değişiklikleri tartışılmaktadır.

Ayrıca, yazılım sektöründe çalışan kadın sayısı da gittikçe artmaktadır. Bunun bir sonucu olarak yazılım şirketleri iç evlilik kuralının işlediği birimler haline gelmiş, geleneksel kast içi evliliklerin yerini kastlar arası ve dinler arası evlilikler almıştır. Bu araştırma kapsamında görüşülen yüz yazılım mühendisinin çoğu, eş seçimini ailelerine bırakabileceklerini söylemiş, ama hemen ardından, beğendikleri bir iş arkadaşlarının olduğunu ve ailelerini ikna etmeye çalıştıklarını itiraf etmişlerdir. Anne babalar artık aşk evlilikleriyle ve şirket içi romantik ilişkilerle karşı karşıyadır.

Bununla birlikte bu değişiklikler, Hintlilerin her yönüyle daha küresel bir yaşamı benimsemeye başladıklarını göstermemektedir. Örneğin, Hinduların koruma ve bolluk getirmesi için geleneksel olarak mesleki araçlarına (makaslarına, makinelerine, otomobillerine, otobüslerine vb) tapındıkları Sarasvati Puca Günü'nde yazılım şirketlerini ziyaret ettiğimde, bu şirketlerde gerçekten de bilgisayar terminallerine tapınıldığını gördüm. Bilgisayarlar çiçeklerle süslenmişti ve önlerine tütsü koyulmuştu. Yöneticilere bu konuyu sorduğumda, "Çalışanların hoşuna gidiyor" cevabını aldım, ama çoğu kez onların da bu törene gönülden katıldıklarını gördüm. Yazılım sektöründeki Hintli girişimciler, ekonomik olarak küresel piyasada başarıya ulaşırken kültürel olarak Hintli kalabileceklerine karar vermişlerdir.

Böylece Hintli olarak eskiden yoksun oldukları bir güven duygusuna kavuşmuşlardır.

Hintlilerin farklı paradigmalar arasında çatışmasız geçiş yapabilmesi Hindistan üzerine çalışan pek çok araştırmacının değindiği bir konudur. Wendy O'Flaherty buna "alet çantası zihniyeti" adını verir: belirli bir durum için hangi paradigma uygunsa, orada o kullanılır. Hintlilerin bu katmanlı düşünce tarzı ile Tanrı'ya duydukları derin ve sarsılmaz inanç sayesinde aynı durumlarda aynı seçenekler karşısında Batılıların düştükleri anlaşılan çelişkileri aşabildikleri söylenebilir. Milton Singer buna "bölünmüş" benlik adını verir. Hintliler birbirinden farklı davranış kurallarının, değerlerin ve inanç sistemlerinin toplumda bir arada var olduğu kültürel çoğulluğa alışkındırlar. Bunların hepsi birbiriyle eşit tutulmayabilir, ama hepsi kültürel kalıplar matrisini oluşturan öğelerdir. Dolayısıyla Hintliler kendi kültürleri içinde birçok kültürel paradigma seçeneğini bulabilmektedirler.

Sonuç

Kültürel küreselleşmenin iki önemli örneğine yukarıda değinilmemiştir. Bunlardan biri, Kuzey Karnataka eyaletinde pamuk eken 23 üç çiftçinin kötü hasadın ardından intihar etmesi, öbürü de Hint safranı olarak da bilinen zerdeçal ile ilgili uluslararası patent savaşıdır.

Küreselleşme ve Tarım

Aralık 1997 ile Mayıs 1998 arasında Kuzey Karnataka'da 23 pamuk çiftçisi intihar etti.[54] Yerel faizcilere büyük miktarlarda borçlanmışlar, "namus" uğruna bu yolu seçmişlerdi. Çiftçiler yüksek verim ve daha çok kazanç getireceği hayaliyle paralarını "yabancı" tohum[55] ve gübreye yatırmışlardı, ama gereken özel bilgilerinin olmayışına muson mevsiminin yetersizliği de eklenince ürünle birlikte kendileri de mahvoldu. İntihar ettiklerinde devletin sağlayacağı tazminatla faizcilere olan borçlarının ödeneceğini ve çocuklarının borç yükü altında işçi olmaktan kurtulacağını umuyorlardı.

Bangalor'un 60 kilometre yarıçapındaki çevresi içinde çiftçi artık pirinç ya da sebze değil, yalnızca küresel pazarda para getiren ürünleri yetiştirmek istemekte, Fransız parfüm sanayisi için kokulu çiçek, turşuluk salatalık, Avrupa ve ABD çiçek pazarı için kesme tropik çiçek gibi ürünlere yönelmektedir.[56] Tarımda yerli, geleneksel yöntemlerin yerini yeni yöntemler, melez tohumlar, gübreler ve yüksek verimlilik kaygısı almıştır. Ama yerli tarım yöntemleri, yerel çiftçi kültürüyle bağlantılı olduğundan bu tür değişiklikler yerel kültüre de yansımaktadır. Küreselleşme tarım kültürünü değiştirmekte ve marjinal çiftçileri felakete sürükleyen sonuçlar doğurmaktadır.[57]

Biyo-korsanlık

1998'in sonlarında *Times of India*'da (Delhi baskısı) çıkan bir haberde Hindistan'ın zerdeçal ile ilgili uluslararası bir patent savaşına taraf olduğu bildiriliyordu.[58] Zerdeçal örneğinden dört yıl önce de basmati pirincinin tohum başına daha çok sayıda pirinç tanesi veren bir çeşidi Texas'ta bir biyolog tarafından laboratuvarda geliştirilmiş ve uluslararası patenti ABD tarafından "Texmati"[59] adıyla tescil ettirilmişti. Hint kültürünün ürünü olduğu bilinen bu pirinç üzerinde Amerikalıların yaptığı gen mühendisliği ve tescil işlemi Hintlileri çok öfkelendirmişti. Ardından 1995'te ABD Patent Bürosu zerdeçalın ilaç yapımında kullanımı için patent verdiğinde, bu kez savaşı kaybetmemeye kararlı olan Hindistan hükümeti, biyo-korsanlıkla mücadelesini uluslararası mahkemelerde sürdürmek üzere ekolojik ve biyogenetik hukuk uzmanlarından oluşan bir grubu görevlendirdi. Sonuç olarak, verilen patent iptal edildi, ama o tarihten bu yana bu tür sorunları karara bağlamak üzere uygarlıkların ve kültürlerin mülkiyet haklarıyla ilgilenen ve ulusal sınırları aşan yeni bir uluslararası hukuk uzmanlığı kültürü gelişti.

Son Düşünceler

O zaman kültürel küreselleşme konusunda nasıl düşünmeliyiz? Yükselen bir küresel alt sınıf öngörmek ile eskinin bağımlılık kuramı tartışmaları arasında rahatsız edici benzerlikler var. Ama gelişmekte olan

ülkelerde politika oluşturmanın karşılaştığı gerçek de hâlâ altsınıf sorunları olarak duruyor.

Bu araştırma günümüzün kültürel küreselleşmeye ilişkin varsayımlarının incelenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu varsayımların birincisi, kültürel küreselleşmenin her nasılsa kaçınılmaz olduğu ve buna direnmeye ya da karşı çıkmaya çalışanın aptallık ettiğidir. Öbür varsayımlar da kültürel küreselleşmenin doğal olarak "iyi" ve "arzu edilir" olduğu ve beraberinde getirdiği değişikliklerin mutlaka kabul edilmesi gerektiğidir. Kültürel küreselleşmenin bir bütün olarak ne anlama geldiğini yeniden düşünmemiz ve kültürel küreselleşme sürecine eleştirel olarak yaklaşmamız gerekmektedir.

İkincisi, araştırma verileri küresel ile yerel arasındaki ilişkiye ve aralarında köprü oluşturmak üzere yaratılan melezlere dikkati çekmektedir. Küresel ile yerel arasındaki ilişki diyalektik midir? Bütün yapılan her zamanki geleneksel-modern tartışmasını yalnızca yeni terimlerle tekrarlamak mıdır?

Üçüncüsü, araştırmamız Hindistan gibi zengin ve derin bir uygarlığa sahip ülkelerin modernlik yapıları açısından farklı seçenekleri olabileceği gibi, kültürünü de dışarıya yayabileceğine işaret etmektedir. Ama bir ulusun ya da uygarlığın kültür ihracatçısı olabilmesi için kendi kültürünün bilincine varması zorunlu görünmektedir. Böyle bir uygarlığın ihracatçı ülke olarak potansiyelini görür hale gelmesi, aynı zamanda da kendine öbür uygarlıklarla göreli ilişki içinde bakabilmesi gereklidir. Öte yandan belirli kültür iletilerine ya da kültür ihraç eden ülkelere doğru yönelişte karmaşık bir dizi etkenin zorlayıcı rol oynadığı anlaşılmaktadır: İhracatçı ülkenin küresel güç dengesi içindeki siyasal gücü, ihracatçı ülkenin ekonomik gücü, işgücü ve teknoloji olanakları, günün popüler estetik anlayışı ve ihracatçı ülkenin kültürel kaynakları bu tür etkenlerdir.

Ayrıca kültür ihraç eden bütün ülkeler eşit tutulmayacaktır; dolayısıyla bunların kendi içinde bir hiyerarşinin oluşması, küresel ölçekte etkin ABD gibi "birincil" kültür ihracatçılarının yanı sıra dünyanın yalnızca kendi kültürel egemenliğindeki bölgelerinde etkin olan "ikincil" kültür ihracatçılarının ortaya çıkması olasıdır.

Son olarak, bu araştırma akılda bazı sorular uyandırmaktadır. Kültürel küreselleşme sürecini anlamanın ne gibi çağrışımları vardır? Belirli kültürel iletiler alınıp kabul edilirken bunları doğuran toplumsal, siyasal ve dinsel yapının göz ardı edilmesi ne anlama gelir? Kültürel küreselleşme birikerek ilerleyen, doğrusal bir süreç midir, yoksa bu süreçte duraklamalarla, engellerle karşılaşılır mı? Bu soruları sormamın nedeni, kültürel küreselleşme sürecini dikkatle, eksiksiz ve eleştirel olarak ele alma gereğini vurgulamaktır.

İkinci Bölüm

Küreselleşme ve Bölgesel Alt Küreselleşme

Almanya, Macaristan

Hansfried Kellner ve Hans-Georg Soeffner

ALMANYA'DA KÜLTÜREL KÜRESELLEŞME

Federal Cumhuriyet'in batı kesimini ziyaret eden yabancılar Almanya'nın siyasal, ekonomik ve toplumsal kültürleri ile ABD'ninkiler arasında gördükleri benzerlik karşısında sık sık şaşkınlığa düşerler. Pek çok kişi gelişen küresel düzenin öncüsü olarak bütün öbür Batılı toplumlardan çok Almanya'yı görmekte, eskinin Almanya'sına özgü kültürel ve toplumsal özelliklerin keşfedilmesi için özel çaba gösterilmesi gerektiğini düşünmektedir. Almanların geçmişteki canlı, düzenli, ama gene de rahat yaşam tarzlarının (yaygın benzetmeyle, tıkır tıkır işleyen hassas İsviçre saati gibi) kalıntıları hâlâ görülebilmektedir, ama üzerini kaplayan yeni küresel cila ve yüksek teknoloji nedeniyle gerçek Alman özelliklerini ayırt etmek bugün artık zordur.

"Made in Germany" etiketi gerek yabancılar, gerek Almanlar açısından günümüzde de yüksek standart, güvenilirlik ve sağlam işçilik anlamını taşır ki bunlar geleneksel olarak Almanlığın damgası sayılan niteliklerdir. Ama eski ile yeninin uyumsuz bir karışımı görülmektedir. Le Corbusier tarzı çelik ve camdan yapılar içine yerleştirilen Biedermeier mobilyalarının görüntüsü buna örnektir. Bununla birlikte turistler Bavyera'nın askılı deri pantolonu (*lederhosen*) ve Ekim Şenliği (*Oktoberfest*), Ren'in karnavalı ve şarap köyleri, Saksonya'nın Noel ekmeği gibi bölgesel temelli geleneksel folklor öğelerine hâlâ rastlayabilmektedirler. Ama eski prensliklerin ve küçük devletlerin kalıntıları oldukları kadar modern Alman federal sisteminin de bir parçası olan yerel ve bölgesel özellikler, küreselleştirici kültürel kalıpların etkisi altında ya da bunları reddetme sürecinde değişime uğramaktadır. Bu bakımdan, Avrupa Birliği'nin hemen hemen her ülkesinde görülen bölgeselleşme eğilimleri Fransa, İspanya ya da Birleşik Krallık'taki kadar güçlü olmamakla birlikte Almanya'da da vardır.

Bu genel eğilimden bağımsız olarak Almanya'nın kendi içinde de "eski eyaletler" ("eski" Almanya Federal Cumhuriyeti-AFC) ile "yeni eyaletler" ("eski" Alman Demokratik Cumhuriyeti-ADC) arasında bir kültü-

rel sınır vardır ve iki bölge arasıdaki kültür farklılıklarının sürekli azalmasına karşın bu sınır hâlâ gözlenebilmektedir. 1990'da ülkenin birleşmesinden sonra Almanya'nın doğu bölgesini ziyaret edenler iki bölge arasında toplumun her düzeyinde görülen çarpıcı farklılıklarla karşılaşmışlardı; Sovyet yörüngesinde geçen kırk beş yıldan sonra Federal Cumhuriyet ile eski Alman Demokratik Cumhuriyeti arasında belirgin bir farklılık ortaya çıkmış ve bu durum pek çoklarında kaygı uyandırmıştı. Batı'da her şey pırıl pırıl, ultramodern ve dinamik görünüyordu; Doğu'da ise her şey harap, donuk, tıkanmıştı. Ama görece yaşlı ve nostaljik eğilimli Batılı Almanlar bütün bu "çöküntü" özelliklerine karşın Doğu'yu "Amerikasız bir Almanya" olarak gördüler. Ve bu Amerikasız Almanya gerçekten de kendi yaşamını sürdürmekte, örneğin 1930'lardan 1950'lere kadar geleneksel bölgesel ortamların idealize edildiği eski duygusal filmlerde yaşatılmaktadır; Doğu Almanya'nın önde gelen televizyon kanalı olan MDR bu filmleri yayınlamaktadır.

İki Almanya arasındaki karşıtlık ülkenin son elli yıl içinde yaşadığı değişimin boyutlarını dramatik bir biçimde öne çıkarmaktadır. Uluslararası yapısal veriler kullanılarak 1990 öncesindeki Federal Cumhuriyet ile öbür Avrupa ülkeleri arasında bir karşılaştırma yapıldığında binyılın sonunda Almanya'nın her açıdan "önde" bir toplum olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin modernleşme endekslerinde Almanya, ABD'nin ardından ikinci sıra için Japonya'yla çekişmektedir. Modernleşme ve küreselleşme güçleri burada, hiç kuşkusuz, özellikle çok etkin olmuş, hatta büyük ölçekli sermaye ve teknolojik bilgi-beceri aktarımının ardından Almanya'nın doğu bölgesinde de etkili olmaya başlamıştır. Almanya'da Doğu en azından görsel olarak Batı'ya benzeme yolundadır.

Alman kültürünün küreselleşme güçlerine özellikle açık olduğu konusunda kuşku yoktur. Almanya her ne kadar 19. yüzyılın başından beri teknolojik ve bilimsel modernleşmenin ön saflarında yer almışsa da küresel güçlere olağanüstü biçimde açılması çok daha yakın tarihlere rastlar. 2. Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana Almanya Federal Cumhuriyeti dev boyutlu küreselleşme dalgalarıyla karşılaşmış, bunlar Alman toplumunun her düzeyinde ve belki de benzer Avrupa ülkelerinde olduğundan daha

köklü bir dönüşüme yol açmıştır. Almanların küreselleşme güçlerine bu tuhaf açıklığı ancak Nazi döneminin acıları ve komşularına karşı savaşı felaketle sonuçlanan ülkenin çöküşü bağlamında anlaşılabilir.

Siyasal açıdan bakıldığında, ülkenin batı yarısını oluşturan Almanya Federal Cumhuriyeti'nin sıfırdan başlayarak yeniden yapılanması gerekti. Hizipçi iç tartışmaların ardından Batı tarzı liberal demokrasinin, özellikle de bunun Amerikan biçiminin örnek alınması benimsendi. Yeni Alman anayasasıyla, gittikçe daha çok Almanın ülkeyi felakete sürüklediğine inandığı tehlikeli biçimde yozlaştırılmış milliyetçiliğin her türlü dışavurumu reddedilerek devletin rolü konusunda Batı tarzı demokrasi anlayışı korunmaya çalışıldı. Ülke içinde birey hakları, hukukun üstünlüğü ve toplumun her düzeyinde adaletin sağlanması öne çıkarıldı; uluslararası ilişkilerde ise Federal Cumhuriyet uluslarüstü siyasal kavramları ve siyasal mekanizmaları benimsemeye ve yaygınlaştırmaya yöneldi.

Tarihsel bir gerçeklik olarak kabul edildiği üzere, 1950'lerin ortalarına gelindiğinde Federal Cumhuriyet kendini Atlantik İttifakı'nın temelindeki ilkelerin önde gelen sözcülerinden biri olarak tanımlıyordu; izleyen onyıllarda da Avrupa Topluluğu'nun başlıca savunucusu olarak öne çıktı. Bu yöneliş Federal Cumhuriyet'te demokratik siyasetin sağlam temellere oturmasını ve bütün iniş çıkışlarıyla yaklaşık elli yıldır ülke yararına hizmet etmesini sağladı. Ayrıca AFC'nin komşularıyla uzlaşmasını hızlandırdı ve dış politikasını çok taraflı kurumlar çerçevesine yerleştirmesinde etkili oldu. Bugün ise Federal Almanya kendini liberal demokrasinin örneği olarak görmekte, daha güvenli ve daha anlamlı bir siyasal gelecek vaat eden bu örneğin öbür ülkelerde de izlenmeye değer olduğu kabul edilmektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın başlangıç noktası yokluktu. Bölünmüş, ana sanayileri çökmüş ve doğudan akın akın göçmen almakta olan ülke hızlı ve etkin davranmak zorundaydı. Ama eski sanayi kuruluşlarının yok edilmiş ve büyük sanayi komplekslerinin Almanya'nın sorumsuz yayılmacılığından zarar gören ülkelere tazminat olarak ödenmek üzere tümüyle sökülmüş olması Alman ekonomisinde temelli bir yeniden yapılandırmayı da gerektirdi. Böylece daha ileri, çok daha verimli sanayilerin geliştirilmesine ve kurulmasına ağır-

lık verilmesi, Almanya'nın sonraki onyıllarda Avrupalı komşuları karşısında rekabet üstünlüğü kazanmasına yol açtı.

Yeniden yapılandırma çalışmalarının büyük bölümü Marshall Planı çerçevesinde verilen fonlarla başladı ve savaştan sonraki ilk yıllarda ülke ABD'nin sağladığı teknik destek ve donanımdan yararlandı. Savaşın bitiminden on yıl sonra ise artık "Alman Ekonomik Mucizesi"nden (*das Wirtschaftswunder*) söz edilebiliyordu. Ekonomide yeniden yapılanma saf ekonomik etkinlik doğrultusunda tasarlanmış, Alman ekonomisinin ayırıcı özelliği olarak öteden beri övülen *soziale Marktwirtschaft* (sosyal piyasa ekonomisi) aracılığıyla da işçi-işveren ilişkilerini kapsayan konularda işçi katılımına olanak veren ve işçilerin kârdan pay almasını güvence altına alan sendika destekli bir ekonomik model uygulamaya koyulmuştu.

Serbest girişim ile toplumsal katılım ve paylaşımın bu bileşimi Batı Almanya'yı sosyalist Doğu'da komuta ekonomilerinin yol açtığı gerçekliklerden farklılaştıran etken oldu. Aynı zamanda Batılı Almanların komünizmin kurtarıcı vaatlerine karşı bağışıklık kazanmalarında da önemli rol oynadı. Ekonomide ulaştıkları büyük başarı Almanlarda yeni bir güven duygusuna yol açar ve Almanya'nın öbür ülkeler arasındaki parya konumundan kurtulmasına yardımcı olurken "kutsallığı çalınır gibi" nesneleştirilmiş Deutschemark da ülkede siyasal olarak aşınmış milliyetçilik yerine işlev gördü.

Kültürel açıdan bakıldığında, Alman kültürünün küreselleşme güçlerine prototipik açıklığını ülkenin siyasal ve askeri geçmişiyle sürdürülen acı kavgalar çerçevesinde incelemek gerekir. Nazi döneminin acıları kültürel düzeyde de yeni bir ulusal anlayış arayışına, kültürde yeni üslupların meşru temellerini oluşturabilecek ve dışavurumlarına olanak verecek biçimler bulmaya yönelik yoğun çabalara yol açtı. Seçkin aydın kesimler bu temelleri felsefi bir evrensellik etiğinden yola çıkan uluslarüstü ilkelere dayandırmaya çalıştılar. *Nie Wieder* ("Bir Daha Asla" milliyetçilik, militarizm, ırkçılık, soykırım) sloganı kolektif bir zorunluluk olarak ortaya çıktı ve çok geçmeden ister parti platformlarında, ister eğitim kurumlarında olsun her türlü iletişimde, her türlü entelektüel söylem ve olayda yansımasını buldu.

İşte, görece küçük radikal sağcı grupların ve dazlak çetelerinin son zamanlarda (özellikle Doğu Almanya'da) işlediği suçlar, düzenlediği saldı-

rı ve gösteriler tam da bu açıdan entelektüel söylemlerin temsilcilerinde ve daha geniş siyasal kamuoyunda büyük rahatsızlık yaratmaktadır. Bununla birlikte, bu sağcı hareketler gerek örgütlenme, gerek ideoloji bakımından Naziliğin tarihsel biçimlerinden farklıdır ve modernleşmenin ya da küreselleşmenin reddine yönelik yeni eğilimlerin ifadeleri olarak görülmelidir. Gene de kamuoyu tepkileri çoğunlukla çaresiz bir şaşkınlık noktasında kalmakta ve içinden çıkılmaz bir soruya yol açmaktadır: Okullarda, üniversitelerde ve kitle iletişim araçlarındaki bütün eğitime karşın barbarlığa bu geri dönüş nasıl olabilmişti? Oysa ciddi olarak bakıldığında Alman Naziliğinin yeniden canlandığından söz edilemez.

Almanya'nın her iki bölümünde de kitle iletişim araçlarının savaştan sonraki özgül rolü ve gelişimi bu tepkilerin arka planını oluşturdu. Devlete ait radyo ve televizyon, etkinliklerinin birer "eğitim görevi" olduğu anlayışındaydı. Medya temsilcilerinin birçoğu kendisini kamu vicdanının savunucusu, kendi medya kuruluşunu da Schiller'in sloganı uyarınca "ahlaki kurum niteliğindeki sahne" olarak görüyordu. Radyo ve televizyonda devlet tekelinin yerini özel ve devlet mülkiyetindeki kanallardan oluşan karma bir sistemin almasından sonra bile (AFC, 1984) medya temsilcilerinin ülkenin Nazi geçmişi karşısındaki ahlaki ve eğitsel tutumu genelde değişmedi. Anlaşıldığı kadarıyla, son zamanlarda "Avrupalılaşma" ve "küreselleşme" bazı yönleriyle kökten milliyetçiliğe karşı bir panzehir oluşturmakta, dolayısıyla da güçlü bir destek bulmaktadır.

Halk düzeyinde ise modern iletişim araçları, savaş sonrası dönemde Batı ülkelerine akmaya başlayan küresel kültür ürünlerini yaygınlaştırmak için inanılmaz ölçüde elverişli bir zemin buldu. Batı Alman gençliği, Alman kültürünün çağdışı ve kuşkucu tarzlarına saplanıp kalmış "taşralı köylüler" gibi görünmekten belirgin biçimde nefret ediyordu. "Bin yıllık kokuşmuşluk"tan (*Muff von tausend Jahren*) kurtulma talebi gibi sloganlar gençler arasında çok popülerdi. Denebilir ki, bu anlamda kozmopolitleşme zorunluluğu yeni Batı Alman yurttaşının kültürel fizyonomisinin ayrılmaz parçası haline geldi. Ayrıca gelişen ülke ekonomisinin gerektirdiği olağanüstü kalabalık yabancı işçi nüfusunun varlığı da Almanya'da yükselen çok dilli çokkültürlülüğe büyük katkıda bulundu.

Başka ülkelerde olduğu gibi Almanya'da da "etnik mahalleler" ve "kültürel gettolaşma" kent merkezlerinin gittikçe öne çıkan özellikleridir. Bunların her ikisi de göçmen işçilerin, iç savaşların yarattığı mültecilerin ve sığınma hakkı arayanların arkası kesilmeyen dalgalar halinde ülkeye gelmelerinin sonucudur. 20. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da başka hiçbir toplum Almanya Federal Cumhuriyeti'nde yaşanan türde ve ölçekte bir nüfus hareketiyle karşılaşmamıştır.[1] Bu olgu ülke dışında pek az bilinmekte ve muhafazakâr politikacıların Almanya'nın bir "göç ülkesi olmadığı" yolundaki iddiaları bu gerçeğin üzerine aldatıcı bir yaldız çekmektedir. Almanya'da çokkültürlülüğü daha da artıran bir etken de Almanların herkesçe bilinen yurtdışına gitme tutkusudur.

Doğu Almanya'daki kültürel gelişmelerle karşılaştırıldığında Federal Cumhuriyet'te 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana yaşanan kültürel dönüşümün kapsamı ve derinliği gene açıkça ortaya çıkmaktadır. İki Almanya arasında örülen duvar Doğu Almanları yerlerinde tutmuş, aynı zamanda da onları –iyisiyle kötüsüyle– küreselleşme güçlerine karşı korumuştu. Doğu Almanya yurttaşları siyasal ve ekonomik bölünmenin külfetlerine uyum sağlamak zorunda kalırken Batı Almanlar nimetlerinden büyük yarar sağladılar.

On iki yıllık Nazi diktatörlüğünün ardından kırk beş yıl da komünist yönetim altında yaşanması, Almanya'nın otoriter geçmişinden gelen merkezci kuralların ve değerlerin huzursuz bir biçimde sürdürülmesine yol açtı. Doğuda Nazi rejiminin askeri komuta ekonomisinden Doğu Almanya'nın sosyalist komuta ekonomisine ve totaliterliğin birinden öbürüne görünüşe göre pürüzsüz bir geçiş meydana geldi. Kitle iletişim araçları her ne kadar siyasal sınırları aşabildiyse ve Doğu Almanların Batı ürünlerine, bir ölçüde de Batı'nın kültürel anlatımlarına ve kavramlarına iştah duymasına yol açtıysa da Doğu Almanya'nın komuta ekonomisi merkezî otoriter siyasetle el ele vererek Doğu Almanların bunları edinmelerini engelledi.

Böylelikle Doğu Almanya kültürel açıdan içe dönük, büyük ölçüde kendi kendisine odaklanmış bir toplum haline getirildi. Komünizmin tipik ajit-prop (ideolojik bombardıman) uygulaması garip bir kültürel karışıma yol açarak maddi zenginliklere duyulan küresel arzuların bunları reddeden

romantik yaklaşıma rakip olmasıyla sonuçlandı. Küreselleşmenin nimetlerinden yoksunluk karşısında gündelik yaşam düzeyinde "küçük yaşam dünyası" ve ekonomik nişte varoluşlar biçiminde (gri borsa belirtilerinin de eşlik ettiği) bir gelişme ortaya çıktı. Bu gelişmenin en belirgin özelliği, küresel modernizmin dinamizminin genel olarak dışına çekilmekti. Nazi döneminde Alman burjuva yaşamını kısmen niteleyen *innere Emigration* (ülkede kalmakla birlikte rejimi desteklemeyerek kendi iç yaşamına çekilme) kavramı komünizm döneminde Doğu Almanya'da da geçerli olmuştu, ama bu kez toplumsal ölçeği çok daha genişti.

Ülkenin yeniden birleşmesiyle görünürde Almanya'nın Doğu'daki yurttaşlarının önünde çoktandır bekledikleri yeni fırsatlar açıldıysa da komünizm döneminde yerleşmiş bulunan kültürel kalıplar bu fırsatlardan yeterince yararlanmalarını engelledi. Bu uzun ve zor yıllar boyunca edindikleri alışkanlıkların ve kavrayış tarzlarının yeni küresel kültür düzeninde başarılı olmanın gerektirdiklerine dönüştürülmesi kolay değildi. Sancılı bir çatışmanın ardından bugün Doğu Almanya'daki kültürel alışkanlıklar yavaş yavaş Batı Almanya'dakilere benzemeye başlamış gibiyse de bütün veriler, Doğu'ya aktarılan ve ekonomik uyum sürecini kuşkusuz hızlandıran büyük paralara karşın iki bölge arasında önemli farklılıkların bulunduğunu göstermektedir.

Batı ile Doğu Almanya arasında yukarıda değinilen ekonomik ve siyasal farklılıklara ek olarak Doğu Almanya'ya özgü bir kültürel düşünce yapısının oluşmasında rol oynayan dört neden daha vardır. Bunların ilk üçü komünizm döneminde ülkenin dışarıdan göç almaması, basın özgürlüğünün olmaması ve turizm olanaklarının bulunmamasıdır.

Dördüncü neden bugün hâlâ etkisi duyulan dinsel inançsızlıktır: Kırk beş yıl süren sosyalist eğitim sistemi ile kiliseye ve dine aynı ölçüde karşıt resmi politika uygulaması kuşaklar arasında bir dinsel kopukluğa yol açmıştır.[2] Doğu Almanların yalnızca yüzde 10'u kendilerini dindar olarak görmektedir ve dünya üzerinde denmese bile Avrupa'da böyle bir örnek daha yoktur. Bunun sonucu olarak Doğu Alman yurttaşlarının günlük yaşamları da, yaşamdan geçiş süreçleri de kiliseyle ya da dinle "eski Almanya" zamanında olduğu gibi bağlantı içinde değildir. Buna karşılık eski Al-

manya'ya özgü geleneksel koro toplulukları, ADC döneminde *daça* kültürü adı ardında sürdürülen *Schrebergärten* (yarı kamusal bahçecikler) ve her türden anayurt duyguları gibi başka öğeler korunmuştur. Bunlar Doğu Almanya'da çok daha güçlü biçimde yaşatılmaktadır.

Doğu ile Batı Almanya arasında süregelen ayrım bir yana bırakılacak olursa, sonuç olarak bugün Almanya Federal Cumhuriyeti'nde anayasal demokrasi, toplumsal sorumluluk boyutlu bir serbest piyasa sisteminin üstünlüğüne güven ve insan haklarına kesin saygı temeline dayalı bir küresel modernlik anlayışının ve vizyonunun varlığından söz edilebilir. Hatta bu anlayış Almanya'nın entelektüel, siyasal ve ekonomik seçkinleri ile onların ötesindeki daha geniş kesimlerin oybirliği ile üzerinde anlaştıkları bir "sivil din" özelliklerini kazanmıştır.

Öte yandan, savaş sonrası Alman kültürel inancının bu temel direkleri son zamanlarda gittikçe artan saldırılara hedef olmuştur. Bugün Alman kamuoyu küresel pazarların ve modern teknolojinin kazanımlarını gerçek ya da varsayımsal kayıplarıyla uzlaştırma ya da dengeleme gereğini tutkuyla dışa vuran kaygılarla hareket etmektedir. Pek çok kişiye göre kendilerinden başka kimseye karşı sorumlu olmayan sanayilerin denetimsiz yayılması sonucunda tehlikeye düşen doğanın ve çevrenin koruma altına alınması da artan bu kaygılara eklenen sorunlardır.

Günümüzde Almanya'nın geleceğine ilişkin kamuoyu tartışmalarında öne çıkan iki ayrı, ama birbiriyle bağlantılı konu grubu vardır. Bunlardan birincisi toplum düzeyindeki konulardan oluşmakta ve –her ne kadar çokkültürlü yaşam tarzı pek çoklarınca benimsenmişse de– türdeşleşmiş küresel kitle içinde kolay kolay erimeyecek bir kültürel kimlik bulma gereği çevresinde toplanmaktadır. İkincisi ise (1) insan haklarının nasıl güvenceye alınacağı ve geliştirilebileceği, (2) toplumsal sorumluluk boyutlu bir serbest piyasanın nasıl yönlendirilip denetlenebileceği, (3) çevreyi sorumlulukla korumaya yönelik mekanizmaların nasıl geliştirilebileceği ve (4) ahlaki açıdan sorumlu teknolojik gelişmenin nasıl yaygınlaştırılabileceği gibi sorunlar çevresinde dolanmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere geçmişlerinden gelen ağır yükün bilincinde olan Almanlar uluslararası gündemlerini öteden beri Avrupa bağ-

lamında oluşturmaya çaba göstermişler ve onların ilgi alanları son yıllarda artan bir önem kazanmıştır. Almanya, daha çok Almanya ve Fransa merkezli olarak gelişen bir Avrupa vizyonunu yaşama geçirmek için potansiyel ortakların seferber edilmesine çalışmıştır. Onları birleştiren, Amerika'nın ezici gücüne bütünüyle teslim olmadan küreselleşmenin bir yolunu bulmaktır. Birliğin öncelikli amacı, tanımındaki bütün belirsizliğe ve hatta çelişkilere karşın, Avrupa'ya özgü bir kültürel kimliği ortaya çıkarmaktır. Bu amacın gerçekleşmesi için sürecin kurumsal olarak denetimli bir biçimde ilerlemesini sağlayacak güçlü ve kalıcı kurumların oluşturulması gerekmektedir. Bazı alanlarda yeni kurumlara gerek duyulabilirse de pek çok kişi şimdiden var olan Avrupa kurumlarının bu amaca hizmet edebileceğini düşünmektedir.

Avrupa siyasal birliğe –ekonomik birlikten farklı olarak– henüz çok yakın olmayabilir, ama bugün var olan Avrupa kurumları ağının, tekil ulus-devletlerin küreselleşme sürecinde yitirdiği manevra ve yönlendirme yeteneğini devralabileceği yönünde güçlü bir beklenti vardır. Dolayısıyla, devletin rolü küresel bağlamı içinde ele alınacak olursa, Almanya'nın ve Almanya'dan yola çıkarak Avrupa'nın geleceği açısından başlıca sorun, ekonomik birliğin ötesine geçen bir siyasal ve kurumsal birliğe ilişkin vizyonlardır.

Küreselleşme

Almanya'daki araştırma ekibi küreselleşmenin ana çizgilerini belirli bir ayrıntı düzeyinde ortaya koymak amacıyla üç ayrı araştırmanın yürütülmesine karar verdi.[3] Birinci araştırmanın amacı, Alman şirket yöneticileri arasında küresel yönetici dilinin yaygınlığını inceleyerek Davos kültürünün varlığını ve özelliklerini belirlemekti. İkincisinin konusu Alman aydınlarının gelenekleri, bugünkü yaklaşımları ve geleceğe dönük vizyonları ile ilgili sorunlardı. Üçüncüsünün odağını ise Almanya'da kitlesel olaylarda ve medyada kültürel olarak kendini ifade etme biçimlerinin ortaya çıkması oluşturdu.

Batı ve Doğu Almanya'da Küresel İş Dilinin Yaygınlığı ve Yöneticiler

Alman iş çevrelerinde kavramsal olarak küresel bir çerçevenin ne ölçüde oluştuğunu, bunun yöneticilerin günlük dilini ve gelişen küresel

düzen içinde iş yürütme anlayışlarını nasıl etkilediğini belirlemek amacıyla Alman iş dünyası seçkinlerinin dil yapısı ayrıntılı olarak araştırıldı. Bu çerçevenin bileşenleri ana çizgileriyle ve dildeki yansımalarıyla küresel yönetici grubu arasında bir ortak dil (*lingua franca*) modelini oluşturmaktadır. Bunun gelişimi ve Almanya'nın iki kesimindeki kabul edilme biçimleri yalnızca son onyıllarda küresel düzen içinde iş yürütmenin beraberinde getirdiği karmaşık anlam kaymalarını değil, bu düzeyde iki Almanya arasındaki farklılıkları da ortaya koymaktadır.

İlk önce belirtilmesi gereken nokta, iş dünyasındaki olağanüstü küreselleşmenin yönetici ve girişimciler arasında ayrı bir iletişim dünyasını yarattığıdır. İster Amerikalı, ister Alman olsunlar, bu yöneticiler küresel bağlamda iş yapmanın ne anlama geldiği konusunda çok kesin bir anlayış çevresinde birleşmişlerdir. Büyük olasılıkla bu anlayış artık dünyanın her yanındaki üst düzey yöneticiler tarafından paylaşılmaktadır.

Küresel iletişim dünyasının Almanya için de geçerli temel bir öğesi İngilizcenin, özellikle de Amerikan İngilizcesinin kullanılmasıdır. Ama İngilizceyi yalnızca açıkça görünen sözcük yapısına dayanarak çağdaş küresel dünyanın ortak dili olarak görmek yanlış olur. Bu dilin –Amerikalılar ya da Almanlar tarafından– kullanılması, çoğu kez gene Amerika kaynaklı olan özel bir teknoloji sözlüğüne başvurulduğuna işaret etmekte ve daha da önemlisi, yönetimin amacı konusunda ortak anlayış ve yorum kalıplarının edinilmiş olduğunu göstermektedir. Araştırmamız günümüzde İngiliz ve Alman iş dili kullanımları arasındaki yüzeysel farklılığa karşın anlam yapısı düzeyinde ikisinin şaşırtıcı ölçüde birbirine benzediğini ortaya koymuştur.

Geçtiğimiz onyıllar içinde ABD'de ve Almanya'da iş iletişiminin dayandığı dil belirli gelişme aşamalarından geçmiş, çeşitli anlam kaymaları sonucunda ortak anlayış biçimleri orta çıkmıştır. Örneğin İngilizce *success* (başarı), *effort* (çaba), *achievement* (yapabilme, erişme), *contribution* (katkı) gibi terimler ve bunların Almanca karşılıkları olan *Erfolg, Anstrengung, Leistung* ve *Beitrag* hâlâ eskiden beri kullanıldıkları biçimlerde kullanılmakta, ama bunların anlam ve yorum sistemleri artık aynı şeylere işaret etmemektedir. Burada bir örnek gerçekleşen anlam kaymasının derecesine ışık tutabilir.

1950'lerde ve 1960'larda, özellikle Almanya'da iş dünyasının ağırlıklı temalarını yönetimin daha çok "yönetsel" yanları oluştururken son onyıllarda vurgunun girişimcilik temasına doğru kaydığı görülmektedir. Örneğin, önceki dönemin yönetim sözlüğü, işin amacını var olan kaynakları optimize etmek biçiminde gören anlayışa uygundur (ve bu durum yukarıda belirtilenler dışında daha birçok terim için de geçerlidir); sonraki dönemde ise vurgu, eldeki kaynakların yeniden yönlendirilmesi, bugünkü çıktıları ister gelişmekte, ister düşmekte ya da düşük olsun, bu kaynakların, geleceği olduğu kabul edilen yeni etkinlik alanlarına kaydırılması üzerindedir. Yeniden yönlendirme, iş dünyasının bugünkü yöneticilerini var olan kaynakları eskitmeye ve gelecekte elde edilebileceği görülen ölçülebilir sonuçlara öncelik vermeye özendirme anlamına gelmektedir. Araştırmamız bu geçişin yöneticilerin kullandığı hem günlük, hem de teknik dile güçlü bir biçimde yansıdığını ortaya koymuştur.

Yeni iş anlayışını kavrayabilmek için, iş dünyasında eski stratejilerin yerini artık eldeki kaynakları işe uygun yeni eylem alanlarının bulunmasında kullanmaya yönelik, odaklanmış bir girişimi gerektiren düşünce kalıplarının aldığının görülmesi önemlidir. Kuşkusuz, eskinin yerleşik stratejileri tümüyle terk edilmiş değildir (ne de olsa işin işi gene iştir), ama günümüzde vurgulanan, var olan ve verimli olarak çalışan işletmelerin genişlemesine olanak verecek hedefleri gözetme gereğidir.

Bu işletmelerin her biri finansman, üretim, tasarım, hizmet gibi çeşitli konuların yönetimiyle ilgili olabilir, ama yönetilme biçimleri artık geleceğin potansiyel taleplerine uyarlanmıştır. Dolayısıyla, söz konusu olan basit bir müşteri belirleme sorunu değildir. Küresel ölçekte iş yapmanın yaratıcı yanı, gerçek müşterileri belirlemenin yanı sıra onlara atfedilen hayali ihtiyaçların gerçekçiliğinin de değerlendirilmesindedir.

Bu bağlamda markaların işlevi önem kazanmaktadır. Yönetici, müşterilerin potansiyel (çoğu kez uyandırılmayı bekleyen) ihtiyaçları ile marka arasında bağ kurmalarını sağlamayı ve büyük ölçekli iş yapabilmek üzere bir "kritik kütle"nin yaratılıp yaratılamayacağını akılcı bir biçimde değerlendirmeyi amaçlar. Bugünkü iş yaşamında marka kullanımının önemi, rekabetin konusunu fiyattan çok imaj üstünlüğünün oluşturduğunu düşündürmektedir.

Çeşitli blucin markaları arasındaki ticari savaşlar burada akla gelen bir örnektir. Özünde aynı olan bir giysiyi satmak, aslında bir imajı satmak anlamına gelmektedir. Alışveriş meydanındaki rekabet fiyat farkından çok, müşteri algılamasındaki imajlar arasındadır. Belirli bir ürünün teknik niteliği hâlâ önem taşımakla birlikte, küresel piyasadaki niteliği gittikçe artan ölçüde müşterinin ihtiyaç ufkundan kaynaklanmaktadır. Yöneticinin "hüneri" ürünün niteliğini o piyasa bağlamında görmektir. Küresel alanda "etkin" pazarlama, yöneticinin bu ikisini –teknik olarak üretilen ile düşleneni– kaynaştırmasını, geniş müşteri kesimlerini de, mümkünse küresel ölçekte, aynı doğrultuda yöneltmesini gerektirmektedir.

Örneğin, son moda Gucci çantalarına bugün Hong Kong'da, Paris'te, Kahire'de, New York'ta, Münih'te ve Roma'da birbirine çok benzeyen bir "ihtiyaç" vardır. Anlaşılan İtalya merkezli Gucci kuruluşu, insanlarda Gucci çantalarını küresel ölçekte çekici kılan bir ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Gucci çantaları epeyce pahalı olduğundan, marka korsanlığı ve çok daha ucuz taklitlerini bütün dünyada satma girişimleri görülmektedir.

Pazarlamanın küresel iş kültürünün en önemli boyutu haline geldiği açıktır. Buna bağlı olarak çağdaş iş dili de pazarlama terminolojisiyle her düzeyde kaynaşmış durumdadır. Eskiden piyasadaki satış başarısında önem taşıyan ihracat-ithalat oranları gibi konular, bugünkü yöneticilerin öncelikli sorunları değildir. Küresel pazarda önemli olan, müşteri ile belirli bir ürün arasında özdeşliğin kurulması ve kabul edilmesi, ürünün çeşitli niteliklerinin de dünyanın farklı bölgelerinde tanınmasıdır. Küresel düzeydeki çağdaş pazarlama artık satıcılık sanatıyla sınırlı olmaktan çıkmıştır. Bu da önem taşımakla birlikte, şimdiki hedef doğrudan doğruya pazarların yaratılmasıdır. Başka bir deyişle, "küresel" yöneticilerin pazarın yaratıkları değil, yaratanları olması beklenmektedir.

Son onyıllarda ister Almanya'da, ister ABD'de, ister rekabette yükselmeye çalışan bir başka ülkede olsun, küresel ölçekte iş yapma çerçevesinde yaşanan temel bir dönüşüm de örgütlenme ve kendi kendini değerlendirme konularında yönetim standartlarının yenilenmesiyle ilgilidir. Bugünün iş dilinde yaygın olarak kullanılan "sinerji" sözcüğü, küresel pazar-

da başarılı olmak isteyen bir şirkette örgütlenmenin farklı unsurları ve personel arasındaki senkronizasyonu çok iyi ifade etmektedir.

Sinerji ise gökten zembille inmez. Yaratılması ve örgütlenme içinde yönetilmesi gerekir; şirketin çeşitli etkinlikleri ve bölümleri arasında etkin senkronizasyonu sağlamak da günümüzün küresel yöneticilerinin başlıca görevidir. Sinerji yönetimi, örgütlenmeyi geçmiş dönemde özelikle Almanya'da olduğu gibi zaman içinde sınanmış hiyerarşik kademelere dayandırmak yerine, bugünkü üst düzey yöneticilerin hiyerarşiden bağımsız olmalarını ve şirket etkinliklerini yatay olarak örgütlemelerini gerektirmektedir. Buna göre, bir şirketin çeşitli yönleriyle yönetiminde yeni yöntemler geliştirilmeli, örneğin fikirlerin dolaşımdan farklı açılımlar doğmalı, iletişimde, işbirliğinde ve bütün ilişkilerin senkronizasyonunda yeni düzeylere ulaşılmalıdır. Amaç gerek yönetim, gerek yaratı süreçlerini hızlandırmak ve genel olarak yüksek performans standartlarını yerleştirmektir.

Artık profesyonel kadroların –son zamanlarda yazılarda "bilgi işçileri" adıyla anılan kesimin– gurur ve bağlılık duygularında başlıca belirleyicinin de kendi mesleklerinin standartlarının olmaması beklenmektedir. Bunların şirketin amaçlarına, yükümlülüklerine ve bağlılıklarına uyarlanması, onlarla bütünleştirilmesi istenir. Dolayısıyla profesyonel kadroların katkılarının değerlendirilmesinde bu kişilerin şirket açısından genel performanslarına bakmak gittikçe daha gerekli olmaktadır. Bu değişikliğin bir sonucu olarak yöneticilerin artık profesyonel kadrolarını yalnızca yaptıkları işin niteliği temelinde değerlendirmeleri yeterli değildir. Bu kadroların şirketin genel performansına ve hedeflerine ne katkıda bulundukları incelenmelidir. Günlük dildeki "başarı," "çaba," "erişme" ve "katkı" gibi terimlerin çağdaş kullanımı bu anlam kaymasını yansıtmaktadır.

Bu bağlamda belirtilmesi gereken bir nokta da küresel pazarda etkinlik gösteren şirketlerin personel geliştirmede yeni stratejilere ve önlemlere başvurmakta olduğudur. Bu yöntemlerin personel bölümlerinin geleneksel olarak sorumlu tutulduğu konularla hemen hemen hiç ilişkisi yoktur. Bugün şirketlerin ve yöneticilerin sorunu, "sinerji" başlığı altında toplanan konuları görmek ve bunun gerekleri doğrultusunda davranmaktır.

Bir yöneticilik görevi ve bu bağlamda vurgulanan kavramsal söylemin bir parçası da "ekip" ve "ekip çalışmasını geliştirme" terimleriyle anlatılır. Burada amaçlanan, bir ürünü ilk gelişme aşamasından başlayarak pazardaki son noktasına kadar izleyen ekipler oluşturmak ve onların enerjisini iyi işleyen bir bütünde toplamak, başka bir deyişle, her düzeydeki etkinlikleri "sinerji" içinde bütünleştirmektir. Bu tür ekip çalışmalarının geliştirilmesi tasarım, planlama, model kurma, teknik üretim ve örgütleme kapasitelerinin üst düzeyde ve eşzamanlı olarak iç içe geçirilmesini gerektirir. Ortak çalışmanın böyle canla başla benimsenen biçimlerini özendirecek bir örgütlenme ortamını yaratma yeteneği bugün başarının önkoşulu haline gelmiştir. Hatta, genellikle "kurum kültürü" ve "kurum kimliği" sözcükleriyle anlatılanın özünde "ekip çalışmasını geliştirme" kavramı yatmaktadır. Özet olarak, bugün başarılı bir şirket yöneticisi, sayılan bu görevlerin hepsinde birden virtüoz olan kişi demektir. Bu kural bütün küresel yöneticiler için geçerlidir ve küresel ölçekte işletmelerin Alman yöneticileri de istisna oluşturmazlar.

Almanya 1990'da birleştikten sonra ülkenin karşısındaki başlıca görevlerden biri, ayrı bir dünya olan Doğu Alman şirketlerini ve onların ekonomik kültürünü, Batı'daki iş yaşamının zaten dayandığı küresel standartlar doğrultusunda yeniden yapılandırmaktı. Bunun için Doğu'daki komuta ekonomisinin bir piyasa ekonomisine dönüştürülmesi, daha somut bir ifadeyle, Sovyet tarzı *Kombinat* yapılarının dağıtılması ve bunların şirket yapısında girişimci işletmeler olarak yeniden örgütlenmesi gerekiyordu. Söylemeye bile gerek yok, bu süreçte sayısız güçlükle karşılaşıldı; ilgili bütün taraflar büyük düş kırıklığına uğradı ve süregelen hoşnutsuzluk içinde kaldı.

Yeniden yapılandırma girişimi hem hükümet, hem de özel sektör düzeyinde örgütlenmişti. Araştırmalarımız Doğu Alman yönetim kültüründeki dönüşüm sürecine ilişkin pek çok bilginin toplanmasını sağladı. Deneyim ve araştırma yoluyla toplanan verilerin incelenmesi aşağıdaki ana noktaları ortaya koymaktadır.

Doğu Alman *Kombinat* yöneticilerini yeniden eğitme gereği daha başlangıçta belli başlı bir iş olarak gündeme geldi. Piyasa ekonomisinin ku-

ralları içinde davranmak doğal olarak çağdaş piyasaların işleyişi konusunda belirli bir bilgiyi gerektiriyordu. Oysa Doğu Almanya'daki yöneticiler, müdürler ve mühendisler piyasaların işleyişi konusunda pek az, çoğunlukla da yanlış bilgi sahibiydiler. Yetenekleri yönetsel/bürokratik becerilerin gereğine göre geliştirilmiş, kendileri hiyerarşik örgütlenme yapıları içinde çalışmaya alışmışlardı. Doğu Alman iş yaşamında profesyonellik, mesleki nitelik standartları temelinde ölçülüyor ve profesyoneller –özellikle de mühendisler ve bilim adamları– üstün nitelikli profesyoneller olmaktan büyük gurur duyuyorlardı. Gerçekten de, mesleki standartlar açısından bakıldığında Doğu Alman mühendislerin ve bilim adamlarının mesleki bilgi ve uzmanlığı Batı'daki meslektaşlarıyla aynı düzeydeydi. Ama piyasa ekonomisi içinde nasıl başarılı olunabileceği konusunda en ufak bir fikirleri yoktu.

Doğu Alman yöneticileri ve profesyonelleri piyasa ekonomisi içinde çalışmanın gerekleri konusunda bilgilendirmek üzere Batı Alman yönetici ve profesyoneller tarafından örgütlenen ve Batı Alman şirket, banka ve kamu kuruluşları kanalıyla yürütülen eğitim programları düzenlendi. Çok geçmeden katılımcıların yönetim ve mühendislik anlamında kesinlikle "etkin" oldukları, buna karşılık becerilerini yukarıda anlatılan anlamda piyasa "etkinliği"ne uyarlamada çok zorlandıkları ortaya çıktı.

Örneğin mühendislerin tipik varsayımına göre, önemli olan yalnızca ürünün niteliğiydi –piyasayı ele geçirmenin nitelik ya da kalite dışında herhangi bir koşulu yoktu. Doğu Almanlar satış tekniklerinin kullanımı konusunda eğitildikten sonra bile pazarlama bilgi ve becerileri açısından ciddi biçimde yetersiz kaldılar. Gerekli terminolojiyi öğrenmenin ötesinde Doğu Alman profesyoneller müşterileri saptama, bulma ve onlara ulaşma ya da, Allah korusun, müşteri ihtiyacı geliştirme zorunluluğu karşısında ne yapacaklarını bilemediler. Yoğun eğitim programlarının ardından hâlâ tam da piyasada ve asıl önemlisi, küresel pazarda "etkin" aktörler olmanın vazgeçilmez koşulu sayılan kavramlaştırma, tasarlama, model kurma, düşleme vb biçimlerinden yoksundular. Bugünkü durumda Doğu Alman şirketlerinin pazarlama bölümlerinde hâlâ ağırlıklı olarak Batı Almanların çalışması gerekmektedir. Başka yerlerde olduğu gibi burada da ortaya çıkan, dersler ne kadar özendirici, ne kadar canlı olursa olsun, çağdaş anlamda yöneticiliğin

sınıfta öğrenilemeyeceğidir. Uygulama ve deneyimin önemi, özellikle yapılacak işlerin "bütünsel" kişiyi gerektirdiği durumlarda öne çıkmaktadır.

Bulgulara göre, Doğu Alman yöneticiler ve profesyoneller sinerji yaratmaya yönelik bilgi ve becerileri aktarmayı hedefleyen eğitim programlarına genellikle direnç gösterdiler. Özellikle de ekip çalışmasının etkinliği açısından vazgeçilmez olan yatay iletişim ve senkronizasyon zorunluluğunu büyük kuşkuyla karşıladılar. Batı tarzı personel geliştirme programlarının, komünist dönemde katlanmak zorunda kaldıkları ideolojik bombardımanın değişik bir biçimi olmanın ötesine geçmediğini savundular. Bu girişimlere gösterdikleri tipik tepki "Bu tür stratejiler komünist komuta ekonomisinin çalışma tugayları aracılığıyla bize zaten öğretilmişti" biçimindeydi.

Ekonomik alanda çalışan Doğu Alman profesyoneller çalışma saatleri içinde "somut" ürün vermeye ve sonra kendi özel dünyalarına çekilmeye alışmışlardı. Gelişen küresel iş kültürünün enerjisini çalışma dünyasının sınırları ötesinde çaba göstermekte kullanmayı, "etkin" küresel yönetici alışkanlıklarını içselleştirmeyi ve stratejik olarak bu düzeyde iş yaşamının gerektirdiği sinerji temelinde düşünmeyi içeren taleplerini karşılamak Doğu Alman şirket yöneticileri, en azından eski kuşak yöneticiler açısından zor bir sınavdır. Bütün bunlar zaman alacaktır, çünkü çağımızın iş yaşamındaki bu yeni boyutlar ancak yaşayan gerçeklik içinde edinilebilir. Öte yandan, genç kuşak Doğu Almanların epeyce hızla arayı kapatmakta olduğunu gösteren işaretler de vardır.

Gelenek, Avrupalılaşma ve Küreselleşme Arasında Alman Aydınları

Aydınların gelişiminin ve Alman ulusal kültürü üzerindeki etkilerinin kuşbakışı tarihi, 1945'teki olayların, sonuçları ancak 1960'ların sonlarını doğru ortaya çıksa da ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Almanya'da gerek muhafazakâr, gerek reformcu seçkinlerin eğitimli burjuva ve aristokrasi saflarından beslenmesine tanık olundu. Şirket yöneticileri, askeri elit ve devlet memurları da aynı toplumsal kökenden geliyorlardı. Alman Yahudilerinin yükselişi ve toplumla bütünleşmesi bu yapının bir bileşenini oluşturdu. Sosyalist Enternasyonal kapsamındaki sosyalist işçi hareketi ve kilise kurumlarına bağlı dinsel mezhep-

ler gibi birkaç "enternasyonalizm" örneği dışında Alman seçkinleri ulusal vizyonlarla hareket ediyorlardı. Bu kural ilke olarak Alman Romantizminden kaynaklanan reform hareketleri (örneğin *Wandervögel* olarak bilinen gençlik hareketleri ve *Reformpädagogik* olarak bilinen ilerici eğitim hareketi) için olduğu kadar milliyetçi, muhafazakâr çevreler açısından da geçerliydi. Bu iki grubun felsefi görüşleri ve topluma ilişkin vizyonları birbirinden farklı olmakla birlikte, kavramları ulus düşüncesi çerçevesinde oluşmuştu.

Üçüncü Reich bu vizyonları hem birleştirdi, hem de yok etti. Führer'in planları ve ırkçı kuramları Büyük Alman İmparatorluğu rüyasıyla birleşerek reform hareketlerini kısmen içine alan çelişkili ve yıkıcı varlığı ortaya çıkardı. Gençlik hareketinin yerini Hitler Gençliği (*Hitlerjugend*) ve Alman Kızlar Birliği (*Bund Deutscher Mädel*) aldı; sosyalist işçi örgütlerinin yerine *Volkswohlfahrt* (Halkın Refahı) ve *Reichsarbeitsdienst* (Devlet Çalışma Kurumu) adlı örgütler oluşturuldu; kiliselerle ilgili olarak da *Deutsche Christen* (Alman Hıristiyanlar) örgütlenmesi ortaya çıktı. Eski muhafazakâr seçkinlerin ve meslek kuruluşlarının yeniden örgütlenerek Nasyonal Sosyalist birliklere katılmasında da benzer biçimde davranan Führer, daha sonra bu birlikleri sıkı denetim altına aldı. Siyasal ve dinsel muhaliflerin baskı altında tutulması, tutuklanması ve öldürülmesi, "aşağı ırkların" ve "yaşamı değersiz" kişilerin yok edilmesi bütün ulusu dehşet verici suçlarının ağır mirasıyla, ulusal bir ayıpla ve her türlü Almanlık duygusuna karşı derin bir güvensizlikle baş başa bıraktı. Alman ruhsal ve kültürel yaşamındaki bu dev boşluk savaştan sonra yavaş yavaş kapatıldı, ama ardında bıraktığı miras bugün hâlâ canlıdır.

Yeni kurulan Almanya Federal Cumhuriyeti (bugün "eski Batı Almanya" denen ülke), Üçüncü Reich'ı ve soykırımı yalnızca toplu bir travma olarak değil, yukarıda belirtildiği gibi, sloganı ve toplu emri "Bir Daha Asla!" olan bir tür karşı ilke olarak kabul etti. Savaşın acılarından yaratılan bu kuruluş ilkesi, yaralanan milliyetçiliği uluslarüstü ideolojilere dönüştürdü. Siyasette ve ekonomide Batı'ya yöneliş, Fransa'yla ve Batı'daki öbür komşu ülkelerle, daha sonra da Polonya'yla uzlaşma bu süreçte rol oynadı.

Kültürel yönelişte bazen birbirine koşut, bazen de birbiriyle çelişen iki örüntü ortaya çıktı: Avrupa düşüncesi ve Batı kökenli evrensellik para-

doksu. Bu ikisi bir yandan yeni bir evrensellik ile "ikinci," "üçüncü," ya da her durumda "yeni" modernlik senaryolarını kaynaştırıyor, öbür yandan da küreselden çok Amerikan olarak algılandığı ölçüde küresel kalıpları reddediyordu. Sonuçta "Avrupa perspektifi"nin belirgin bir biçimi ortaya çıktı, ama her iki gelişmenin de temelinde eski Alman milliyetçiliğine duyulan derin kuşku vardı.

Aynı zamanda insanlar da başarılı demokratikleşmeden, Alman usulü serbest ve toplumsal sorumluluk boyutlu piyasa ekonomisinden, hukuk devletinden ve anayasadan büyük gurur duydular. Bu gurur *à la* Habermas bir anayasal yurtseverlikle sınırlı değildi; Almanya'nın ilerici modernizmde evrenselci bir programı uyguladığını görmenin verdiği gururdu. Almanya'da belli başlı siyasal parti platformları dikkatle incelendiğinde, bunların çekirdeğini çevresel açıdan sürdürülebilir, insan haklarına saygılı, serbest piyasanın toplumsal sorumluluğunu vurgulayan ve teknolojik ilerlemeyi etik değerler temelinde ölçen bir Alman küreselleşme anlayışının oluşturduğu görülür.

Bu süreçte kendilerini Amerikan anlayışı dışında bir küreselleşme vizyonunu gerçekleştirmede güvene layık görenler, Alman kültürel seçkinleri arasındaki araştırmalarımızın ortaya çıkardığı gibi, Avrupalılardır, "çekirdek Avrupa"nın öbür üye ülkeleriyle birlikte Alman Michel ve Fransız Marianne'dır. Amerikan küreselleşme anlayışının hâlâ saygınlığı vardır ve benzer değerleri olduğu düşünülmektedir, ama yakıştırma büyüklük iddiaları ve kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını gütmesi aşırı bulunmaktadır. Lincoln, Jefferson, Martin Luther King, Herman Melville, Mark Twain, William Faulkner, Ernest Hemingway, George Gershwin, Leonard Bernstein, caz, rock, rap, Hollywood, blucin, Coca-Cola hepsi "iyi güzel" de, ticaret sınırlamaları, askeri diktatörlük ve çokuluslu medya devleri pek o kadar değil.

Araştırmalarımızın gösterdiği gibi, Alman kültürünün yurtdışındaki temsilcileri (örneğin Goethe Enstitüsü'nde çalışanlar), kendilerini Avrupa kültürünün de temsilcisi olarak görürler. İngiltere'den, Fransa'dan, İtalya'dan ve Benelüks ülkelerinden meslektaşlarıyla işbirliği yaparak bir bütün olarak Avrupa'nın sunduğu kültürel küreselleşme programının "daha iyi" olduğu konusunda ortak bir anlayışa varmaya çalışırlar. Almanya'nın yeni en-

telektüel ve kültürel seçkinleri ilerici modernizmin Avrupalılaştırılmış yeni evrenselci programının biçimlendirilmesinde önemli yol oynamışlardır.

Almanya'nın savaş sonrasındaki kültürel seçkinleri eğitimli orta sınıf kökenliydiler; 1960'ların sonlarındaki yaygın eğitim reformu dalgası alt sınıflar için ilerleme yolunu açtı. Bugün yirmi ile otuz yaş arasındaki nüfusun üçte birinden fazlası lise mezunudur; bu grubun beşte birinin yükseköğrenim diploması vardır ve toplam üniversite ve yüksek okul öğrencilerinin yarısı kadındır.[4] Bu nedenle Alman entelektüel, yönetim ve ekonomi çevrelerinin seçkinleri hiç görülmedik ölçüde çeşitlenmiştir.

1960'larm ve 1970'lerin "barış dönemi" seçkinleri (savaş sonrasındaki seçkinlerin ardılları) Batılı düşünce, tüketim ve çalışma kalıplarıyla çevrelenmiş bir ortamda yetiştiler. Onların yaşam felsefelerini belirleyen Batılı ekonomi, çevrecilik ve yaşam tarzı ideolojilerinin bir karşımı oldu. Bu ortamda savaş öncesi düşünce yapılarına yer yoktur. Barış dönemi seçkinlerinin duyguları, savaş sonrasındaki Alman ekonomik mucizesinin kültürel ufkundan kaynaklanmaz; onların ruhsal yuvası 1968 sonrasının Federal Cumhuriyeti'dir. Alman ulusuna durmadan Üçüncü Reich geçmişini hatırlatan ve Alman milliyetçiliğinin ötesinde bir siyaset izlenmesinde ısrar eden onlardır. Onlara göre Almanya'nın yeri Avrupa'nın ortasıdır ve Avrupa'nın da yeni bir uluslarüstü siyaset anlayışının merkezi olması gerekir. Alman travmasından kurtuluşun yolu sanki bir tür Avrupa milliyetçiliğinde görülmektedir.

Son onyıllarda Almanya'da çeşitli toplumsal hareketler bir değişim sürecinden geçti ve belirli grupların (örneğin demokratik, liberal orta sınıf, aydınlar, sanatçılar, kadın hareketi, sosyalistler, genç işçi hareketi) çıkarlarını temsil ederken örtüşen hedefleri ve evrensel/küresel düşünceleri temsil eder hale geldi. Başlangıçta bunların konusu, ulusal ölçekte ya da "aydınlanmış" kozmopolitler düzeyinde genel insan haklarına uyulması ve saygı gösterilmesiydi; görece yakın geçmişte ise dayanağı çağdaş "Batılı" sanayileşmiş toplumlarm evrensel ve görünüşe göre kendi içinde yeterli ana değeri oldu: Kendisiyle ve doğasıyla barış içinde yaşayan özerk, kendinden sorumlu, "özgürleşmiş" birey. Bu gündem maddesi hiç kuşkusuz çağdaş Almanya'daki bütün toplumsal hareketlerin sayısal olarak en küçük,

ama ruhsal olarak en büyük temel ortak paydası haline gelmiştir. Değerlendirmede başvurulan en yüksek otorite, adeta bütün öbür toplumsal kurumların ölçeğine vurulduğu tek "kurum" gibidir.

Buradaki "özgürleşmiş özne" anlayışı köken olarak Aydınlanma'nın bir ürünüdür. Özerk birey anlayışı bir süre kardeş kavramlarla (*liberté, égalite, fraternité*: özgürlük, eşitlik, kardeşlik) bir arada yaşadıktan sonra onlardan ayrışarak kendine yeterli hale gelmiştir. Bugün ise bireyleşme konusunda ortak (!) bir anlayış ve ortak yaşam tarzı olarak oydaşma içinde kabul edilen bu öz-yorum, aynı anda hem "çok kültürlü," hem de "kitle kültürlü" olan bir topluma verilen yanıttır. Hatta bireyleşme, bu toplumun en önemli özelliklerinden biridir. Bu konuda açıklayıcı olabilecek bir nokta, bugünkü Alman toplumunda (aydın) orta sınıfın ekonomik zorunlulukları (örneğin tam istihdam, işbölümü, kadın-erkek eşitliği, hareketlilik, işyeri değişiklikleri ve "ortaklar") bir tür amaçlanan hedef haline getirmesidir. Böyle iyiye yormak ise bugünkü toplumsal sistemi düzeltmekte değil, doğrudan doğruya bu sistemden kaynaklanmakta ve onu güvence altına almaktadır.

Dolayısıyla Alman (Avrupalı) bireysellik kavramının sözcüleri genellikle bu kavramı Asya'da ve hatta ABD'de olduğundan çok farklı görmektedirler. Çeşitli küresel görüşlerin bir bileşimi gibi görünen bu kavram ve görünüşte aynı olan bu terminoloji tümüyle Avrupa'ya özgü kabul edilmekte ve alışılmış deyişle "bu konudaki Batılı anlayış" ile pek örtüşmemektedir. ABD ve Avrupa anlamları arasındaki küçük farklılıklar bu anlayışın bir efsane olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte Alman aydınlar (akademisyenler kulübü) evrensel-küresel değerleri temsil ettiklerine inanmaktadırlar. Kendilerini uzun dönemde küresel düzeyde üstün gelecek ve sonunda "küresel kültürü" belirleyecek demokratik bir ekonomik sistemin ve değerler bütününün parçası olarak görmektedirler.

Araştırmalarımızın ortaya koyduğu üzere, Almanya'da yeni entelektüel seçkinlerin başlattığı ve desteklediği yeni toplumsal hareketlerin merkezinde bu ortak aydın inancı yer almaktadır. Ama vizyonlarının gücüne güvenen bu hareketlerin önderleri, kendi entelektüel gündemlerinin geniş toplum kesimlerinde görece zayıf bir yankı uyandırması karşısında her defasında şaşkınlığa uğramaktadırlar. Bunun toplumsal-yapısal nedenleri vardır.

Almanya'da yeni toplumsal hareketleri destekleyenler ve bu hareketlere katılanlar orta sınıf aydınlardır. Ama bunlar ekonomik ve siyasal gücün dışında kalan ya da en iyi olasılıkla ekonomik ve siyasal karar merkezlerin sınırlarında yer alan kişilerdir. Edebiyatçılar, sanatçılar, gazeteciler, yazarlar, film yapımcıları, yorumcular, öğretmenler, rahipler ve profesörler hepsi düşünen burjuva kamuoyunu (*räsonierende Öffentlichkeit*) oluşturmakta, ama toplumsal eylemin güç odaklarını oluşturmamaktadırlar. Aydınlar görünür kamu alanlarında (medya, reklamcılık ve eğitim) ağırlıkta olmakla birlikte kendilerini çok abartarak önemseme eğilimleriyle ünlüdürler. Kendilerini toplumun başrol oyuncuları ve yalnızca bir kamu sahnesinin yönetmenleri sanmakta ve böyle ortaya koymakta, mali kaynak sağlamadıkları bu kamu sahnesini finanse edenlerce de dikkate alınmamaktadırlar.

Aydınlar her ne kadar güç sahibi değilse ve olayları gerçekten "yapanlar" gibi etkileyemezse de yorumlama yetkisine sahip bir kesim olarak epeyce nüfuzludurlar. Almanya'da aydınlar, özellikle de sosyologlar toplumsal sorunlar, gelişmeler ve siyasal koşullar konusunda açıklamalar getirmektedirler; örneğin Almanya'da Ulrich Beck'in ve onun İngiltere'deki arkadaşı Anthony Giddens'ın böyle açıklamaları vardır. Alman akademisyen kulübü de tıpkı yurtdışındaki benzerleri gibi toplumsal olaylar, kişiler ve konular üzerine değer yüklü ortak anlamlandırma önermelerinde bulunmakta ve buna uygun bir dünya görüşünü açık ya da örtük olarak kamuoyuna sağlamaktadır.

Bununla birlikte kulüp üyeleri toplumlarının eğiticilerinden çok, yorumcuları ve kâhinleridir. Zaten "anlamlı" bir dünyaya daha da fazla anlam getirerek, onu hiyerarşik değer katmanlarına ayırarak, bazı konuları öne çıkarıp bazılarını göz ardı ederek, bazı öncelikleri vurgulayarak ve karşıt olasılıkları eleyerek insanın neredeyse kaçıp kurtulamayacağı kolektif düşünce çizgileri oluştururlar. Örneğin Alman aydınlarının öngördüğü Avrupalı değer hiyerarşileri, felsefi olarak evrenselci kavramlarla ve siyasal olarak küresel terimlerle düşünülmekte, gene bu temelde öne sürülmekte ve bu arada başka değer seçenekleri dikkate alınmamaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarının (örneğin Greenpeace, Uluslararası Af Örgütü, Sınır Tanımayan Doktorlar, Dünya Doğayı Koruma Vakfı) başka

ülkeler gibi Almanya'daki şubeleri de, hükümet kuruluşlarından farklı olarak, kendilerinin etkin olarak insan hakları ve çevre koruma gündemini gözettiği ve uyguladığı görüşündedir. Bunların felsefeleri ve etkinlikleri Alman kamu bilincinde derin bir yer tutmakta, programları da, Alman bağış rakamlarının ortaya koyduğu gibi,[5] kiliselerin hayır işlerinden sonra en güçlü desteği görmektedir. Yetişkin Almanların yaklaşık yüzde 80'i hayır işlerine para bağışında bulunmaktadır; 1985'ten bu yana yıllık bağış toplamı, muhafazakâr bir tahminle en az 4 milyar DM düzeyindedir –üst sınır ise spekülasyona açıktır. Bağışta bulunan bu kişilerin yüzde 30 kadarı STK'lara destek vermekte ve bu oran gittikçe yükselmektedir.

Bu bağlamda ilgi çekici bir nokta da çevre ve insan hakları örgütlerinin ulusal kiliselerin hem Lutherci, hem de Katolik toplulukları içinde sağlam bir dayanak bulmuş olmasıdır. Bu durum Almanya'da ulusal (uluslararası) akademisyenler kulübü ile STK'ların hem düşünce, hem de örgütlenme açısından ne kadar yakın bağlantı içinde olduklarını göstermektedir. Bölgeselci ve milliyetçi çevreler nasıl küreselleşme kâbusu içinde geleneklerin yitirilmesinden yakınmaktaysa, akademisyenler kulübü ve STK'lar da (çoğu kez henüz ulaşılmamış) dünya düzeninin kusurlarıyla uğraşmakta, amaçlarını siyasal ve ekonomik küreselleşmenin zayıf, yanlış, başarısız yanlarının yanı sıra insan hakları ihlallerinin ve çevresel yetersizliklerin de ortaya koyulması olarak görmektedir.

Akademisyenler kulübü ile Davos kültürü seçkinleri arasında bir çatışmayı kaçınılmaz gören ve iki grup arasında kayda değer bir ilişki olmadığını –hatta belki bu ikisinin siyaset meydanı ve başka savaş alanları dışında bilerek birbirinden kaçındığını– varsayanların Almanya örneğini dikkate alarak bir kez daha düşünmeleri yerinde olur. Belli başlı kiliselerin her ikisi ve bunlara bağlı akademiler gibi en önemli siyasal vakıflar (Hıristiyan Demokrat Konrad Adenauer Vakfı, Sosyal Demokrat Friedrich Ebert Vakfı, Liberal Naumann Vakfı) ve kültürel kuruluşlar da (örneğin Goethe Enstitüsü ve Humboldt Vakfı) konferanslar, kongreler ve uzman toplantıları düzenleyerek bir yanda siyaset ve iş çevrelerinin, öbür yanda çevre ve insan hakları örgütlerinin yer aldığı iki grup arasında sürekli bir diyalog ortamı sağlamaktadır.

Kültürel açıdan Almanya Federal Cumhuriyeti'nin sosyo-politik sistemini (tartışmalı gibi gelse de) Davos kültürü ile akademisyenler kulübü arasında anlaşmalı bir evlilik olarak görmek gerekir. Bu evlilik sayesinde ailenin bütün üyeleri grup senaryolarının birinden öbürüne geçebilmektedir; ayrıca bu durum siyasal partilere de yansımaktadır. Sonuç olarak çevreci Yeşiller, ülkenin bugünkü Sosyal Demokrat başbakanlı koalisyon hükümetinin ortağıdır; başbakan da Alman şirket çevrelerinin güçlü bir müttefiki sayılmaktadır.

Kitlesel Olaylarda ve Medyada Kültürel Olarak Kendini İfade

Çağdaş toplumların kendini başlıca sunuş aracı kitlesel medyaları, özellikle de televizyon sistemleridir. Bunlar aynalı kutuların her evde izleyicilerine ulaştığı elektronik bir sisteme sahip medya toplumlarıdır. Her an, her yerde hazır izlenimi veren televizyon kameraları bu kutularda sunulan malzemeyi yakalar ve sahneler. Kameralar dokungaçlar gibi her yere uzanarak toplumsal nitelikli hemen hemen her türlü etkinliğin yalnızca ekrana getirilmesini değil, sanki bir gösteriymişçesine sunulmasını sağlar.

Dolayısıyla, sıradan insanların her biri günlük yaşamının herhangi bir anında medya sahnesine çıkarılma olasılığının bulunduğunu dikkate almak zorundadır. Televizyon konusundaki uzun araştırmalarımızın bulgularına göre, günümüzde insanın beklenmedik bir anda kendini sahne ışıkları altında bulabileceği ve bunun farkında olduğu konusunda genel bir anlayış vardır. Bunun bir sonucu olarak *gösteri* (*oyunculuk*) toplumsal yaşamın önemli bir konu başlığı haline gelmiş, gösteride oynayabilmek bireyler açısından zorunluluk olmuştur. Bu bakımdan pop kültürü, siyasal sunumlar ya da kilise etkinlikleri arasında herhangi bir yapısal farklılık yoktur.

Bu çerçeve temelinde Almanya'da toplumsal hareketler 1970'lerin başlarında yalnızca kitlesel etkinliklerin düzenlenmesini sağlamakla kalmayıp katılımcılara bir eğitici eğlence, kendini yansıtma, hoşça vakit geçirme ve paylaşma paketi sunan, bunu da bir "ortak gösteri" niteliğine büründüren bir örgütlenme biçimi olarak gelişti. Pop grupları, popüler ve siyasette etkin sunucular, siyasetçiler, seçkin din adamları ve sendikacılar çoğu kez birbirine geçmiş sahnelerde bir gündem oluşturdular ve bu gündem, izleyicileri tarafından benimsendiği gibi, bu kitlesel olayların önemini güvence

altına almak üzere amaçlı bir biçimde medyaya da yönlendirildi. Kracauer'in deyimiyle "kitlelerin bezemeleri" bugün uzun yürüyüşlerden, insan zincirlerinden, büyük konvoylar halinde motorlu araç geçitlerinden oluşmaktadır. Helikopterlerdeki kamera ekipleri övünme kaynağı bu bezemeleri bütünüyle kaydederek ülkeye, hatta belki onun ötesinde dış dünyaya bir mesaj iletmekte ve olaya katılanların daha sonra evlerinde televizyonun karşısına geçerek "eserlerini" hayranlıkla seyretmelerine fırsat vermektedir.

Eğlence (pop müzik, kabare vb) ile toplu duygu gösterisi arasında bir etkileşim artık kent merkezlerinde düzenlenen küçük yürüyüşlerden büyük kitlesel etkinliklere kadar bütün kitle toplantılarının yapısında yer almaktadır. Katılımcıların hepsi etkinliği olaylı ve anlamlı kılmak için çaba harcamak zorundadır. Belirli bir süre boyunca (birkaç saat ya da hafta sonu) duygular sahnede senkronize edilmelidir. Gerçekten de araştırmamız bunun çağdaş toplumsal hareketlerin yapısal ilkesi haline geldiğini ortaya koymuştur: Kitlesel gösteriler *olay* biçimini almak zorundadır ve katılan herkes, ünlü olsun ya da olmasın, olayın ortak ruhunu yaşatmak için *gösterici* olarak rolünü oynamakla yükümlüdür.

Son zamanlarda bu doğrultuda yeni bir tür toplumsal hareket ya da "hareketli kitleler" ortaya çıkmıştır. Amacı "yeni" bir siyaset, kesinlikle siyasi olmayan, ama anlamlı olan bir siyaset gösterisi (örneğin Aşk Geçidi, *rave* denen çılgın dans partileri, Christopher Sokağı Günü) yapmaktır. Bu hareketleri artık "meclis dışı muhalefet" ya da "sağcı-solcu" gibi geleneksel siyasal söylemler çerçevesinde açıklama olanağı yoktur; bunlar küreselleşmenin bir olgusudur. Aşk Geçidi'nin gerçek bir Alman buluşu olmasına ve yurtdışından da bir milyonu aşkın katılımcı çekmesine karşılık Christopher Sokağı Günü'nde düzenlenen geçitler ABD'den "ithal" edilmiş ve eşcinsel alt kültürünün ötesinde popüler olmuştur.

Bu kitlesel olayların ve onların müziksel anlatım biçimlerinin (*hip hop, techno, rap*) oluşturduğu sahnede her türlü siyasal tercih ve bağlantıdan bağımsız olarak, boş zaman ve özel olay beğenileri (estetiği) temelinde "yaşam tarzı gruplaşmaları" yaratılmaktadır. Bu grupların içinde yer alan insanlar belirli bir yaşam tarzını somut, yerel ya da ideolojik bir grubun üyesi olduklarını bildirmek için seçmezler; bunun yerine bir fel-

sefeyi yaşamaya çalışır, böylece aynı yaşam tarzını benimseyen, çoğunlukla da hiç tanımadıkları öbür insanlarla özdeşlik kurarlar. Kendi gruplarıyla özdeşleşmenin, öbürlerinden de ayrışmanın aracı olarak günlük yaşamlarının estetik anlayışına uygun davranışları ve aksesuarları (giyim, tüketici alışkanlıkları, boş zaman etkinlikleri, kültürel tercihler) kullanırlar.

"Seçkin" moda tasarımcıları (örneğin Armani, St. Laurent, Versace, Ferre, Boss, Sander, Joop), spor malzemeleri (örneğin Nike, Adidas, Reebok, Helly Hensen) ve mobilya üreticileri (örneğin Thonet, Collani, Le Corbusier, Gropius) ile birlikte düşünülen marka ürünlerin küresel olarak dağıtılması, insanların kendi amblemlerini ve tarzlarını belirlemelerine yardımcı olmaktadır. Geleneksel olarak parti bağlılığı, dünya görüşü ve etnik köken doğrultusunda belirlenen sınırların yerini yenileri almıştır. Artık bölgesel ya da ulusal olanla bütünleşmek değil, küresel video klipte "rol almak" önemlidir, her şeyin parametresi ve ölçüsü budur. Burada söz konusu olan, küresel ve yerel düzeydeki sunum biçimlerinin birleştirilmesinden çok, medya yönlendirmeli yeni bir küresel ilke temelinde kendini göstermek, hem kamerayı, hem de öbür oyuncuları hedef alan bir gösteride oynamaktır.

Medyada yer almanın kuralları (medyada görünmeyen toplumsal olarak da yoktur) özellikle önemli kişilerin (VİP) ve bu statüye erişmeyi hedefleyenlerin davranışlarını belirler. Kişinin tek bir platformda görüşlerini, uzmanlığını ya da dünya görüşünü ortaya koyması yetmez; her zaman ve her yerde "bulunması," *talk* şovlarda, kitle gösterilerinde, hatta olanak varsa haberlerde yer alması gerekir.

Dolayısıyla medya, gezici bir sirk gösterir gibi VİP'lere yer verir; bu yüzler gece yarısı *talk* şovlarında, sokak yürüyüşlerinde, akademilerde, üniversitelerde, hatta kilise etkinliklerinde görünür. "Sirkteki sanatçılar" ülkenin gerçek ya da heveskâr büyük başlarıdır ve ulusal düzeyde önemli olan bu kişiler bir bölgesellik izlenimi verirler. Buna karşılık medya sunuşunun ve gösterisinin yapısı küreseldir ve ulusal kanalların "yakaladıklarını" CNN'e ya da NTV'ye göndermesi durumunda insanlar dünya çapında ünlü olduklarını söyleyebilirler. Bu durumda kültürel küreselleşmeye neredeyse eksiksiz bir katkıda bulunulur ve bu bakımdan Almanya kültürel olarak küreselleşmiş bir dünyanın gerçekten de ayrılmaz parçasıdır.

Sonuç

Kültürel küreselleşmeyi çeşitli açılardan ve çeşitli alanlarda incelerken kültürel değişimde dilden fazla önem taşıyan hiçbir unsurla karşılaşmadık. Mal, teknik ve moda bir toplumun kültürel anlam yapılarının iç birikiminde derin izler bırakmadan ithal edilebilmektedir. Oysa dil böyle değildir. Yabancı bir dil farklı toplumlarm üyeleri arasında yalnızca bir iletişim aracı olarak kullanıldığı sürece çeviriden başka pek bir sorun yoktur. Ama yabancı bir dilin sıra sıra sözcükleri ve anlambilimsel göndermeleri toplumun günlük konuşma diline sızmaya ve onun parçası olmaya başladığında durum kökünden değişmekte, ithal eden toplumun kültürel anlam yapıları derinden etkilenmektedir. Burada Wittgenstein'ın ünlü "Dilimin sınırları dünyamın sınırlarıdır," deyişi akla gelmektedir. İnsanlar dili masumane kullanmazlar ve dışarıdan alınan "dil oyunları" (Wittgenstein'ın bir başka önemli imgesi), özellikleri yerel kültüre geçen zihinsel yapıları da beraberinde getirir.

Araştırmalarımız Anglo-Amerikan kökenli çağdaş "dil oyunları"nın Almanya'da kültürel küreselleşme açısından büyük önem taşıdığını göstermiştir. İngilizce modern çağın ortak dili olarak kolayca belirlenebilen konumunun ötesinde yavaş yavaş, sözcük sözcük Alman yaşamının çeşitli alanlarında günlük konuşma diline de girmiştir. "*Event*," "*performance*," "*groove*," "*happy*" ve "*cool*" gibi terimler bugün halkın, özellikle de gençlerin konuştuğu standart Alman dilinin parçasıdır. Daha da önemlisi, bu sözcükler Amerikancanın büyük ölçüde küreselleşmiş anlam yükünü taşımakta, Almancanın geleneksel sözlüğünde bunlara kolay kolay karşılık bulunamamaktadır.

İngilizcenin çağdaş Almancanın anlambilim alanlarına "sızmasının" örnekleri günlük Alman yaşamının belirli alanlarında açıkça görülmektedir; örneğin bilgisayar ve elektronikle ilgili terimler ve deyimler yalnızca teknik alanda değil, günlük yaşamda da çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Hemen hemen her evde bilgisayar, e-posta, internet gibi pek çok elektronik alet ve donanımın bulunması sonucunda Microsoft ve Apple terimleri sıradan vatandaşların "zihinsel hard diski"ne kaydedilmiş, bu

sözcükleri bilmek insanların günlük ve küresel iletişiminin önkoşulu haline gelmiştir. Bu biçimde uyum sağlamanın doğurduğu sonuçlar kültürel küreselleşme sorunları açısından son derece önemlidir. Yukarıda değinildiği üzere, İngilizce ayrıca pop müzikten, siyasetten, ekonomiden, bilimden, spordan ve modadan gündelik iletişime kadar pek çok alandan daha medyaya girmiştir.

Dille ilgili konulara biraz yakınlığı olan dış gözlemcilere bile "*performance*" ve "*events*" retorikleri çoğu kez, etkileyici izlenimi veren Almanca ile İngilizce arası saçmalıklar gibi gelir. Son olarak bir de yöneticilik ve şirket danışmanlığı alanı vardır ki, yukarıda açıklandığı üzere, bu alan İngilizcenin yalnızca teknik bir ortak dil olarak yaygınlaşmakla kalmayıp, aynı zamanda Almanca ve İngilizce iş dilinin tıpatıp aynı değilse bile benzer biçimlerde barındırdığı kavramların da derin anlam yapılarına ve "küresel aktörler"in zihinsel yapılarına nüfuz ettiği bir alandır.

İngilizce sözcüklerin Alman kültüründe ve konuşma dilinde yaygınlaşmasına karşı bugün Almanya'da gözlenebilen belirli bir isteksizlik ve tepki vardır. Bu tepkileri dile getirenler, kültürel gelenekçilerin yanı sıra özellikle kültür politikalarını oluşturanlar ve Alman kültür kurumlarının yurtdışındaki temsilcileridir (Goethe Enstitüsü, DAAD – Alman Akademik Değişim Örgütü, siyasal vakıflar). Bunlar İngilizcenin tıpkı Latincenin ortaçağda olduğu gibi masum bir ortak dil olarak görülmemesi gerektiğini savunmaktadırlar. Ortaçağda Latincenin arkasında herhangi bir siyasal süpergüç bulunmazken günümüzde İngilizcenin arkasında ABD'nin yer aldığını belirtmektedirler. Dolayısıyla da o dönemde Latincenin siyasal ve kültürel emeller doğrultusunda örtük bir biçimde bile kullanılamaz olduğunu ileri sürmektedirler. İngilizcenin (Amerikancanın) her alana yayılmış çağdaş kullanımı konusunda ise bugünkü durumun böyle bir tehlike gösterdiğini düşünmektedirler. Beklenebileceği gibi, bu görüşlerini Avrupalı (örneğin Fransız Enstitüsü'nden, Dante Alighieri Derneği'nden) öbür meslektaşlarıyla da paylaşmaktadırlar. Resmi temsilci konumundaki bu kişilerin sorunu, küresel sahnede bir "aktör" olarak konumunu koruyabilecek bir Avrupa kültürünü yaşama geçirmektir. Bunun gerçekçi bir vizyon olup olmadığını ise ancak gelecek gösterebilir.

János Mátyás Kovács

RAKİP ÇEKİCİLİKLER VE PASİF DİRENİŞ

Macaristan'da Kültürel Küreselleşme

Bu bölümün daha önceki bir biçimi, fizikte doğal olarak hiçbir anlam taşımayan "Vakumda Türbülans" başlığıyla yayınlanmıştı.[1] Gene de bu benzetme, komünizm sonrası dönemde ülkemde yaşanan kültürel değişimin iki temel öğesini yansıtıyordu: Birincisi, Sovyet uygarlığının ardından adeta boşluk korkusunun (horror vacui) etkisiyle Macaristan'ın yabancı kültürleri çekmesi ve yerli kültürlerinin canlanmasına fırsat doğması, ikincisi de o boşluğu doldurmak için bu kültürler arasındaki şiddetli rekabetti.

"Çalkantı" tezini hâlâ savunmama karşılık, Sovyet sonrası dönemde bir kültürel boşluk olduğu inancım yavaş yavaş zayıfladı. Budapeşte'de ilk araştırmalarımız tamamlandığında[2] kültürel dönüşümün pek çok alanında boşluk kavramının yerine (ya da yanında) "patika bağımlılığı"(geçmişin gelecek üzerindeki kısıtlayıcı etkisi), sürtüşme, direniş ve uzlaşma gibi kavramlara gerek olduğu ortaya çıktı. Başka bir deyişle, komünizm sonrası kültürün beyaz olduğu söylenen sayfası el yazılarıyla doludur ve bu el yazılarını silmek son derece güçtür.[3] İzleyen paragrafların amacı bu güçlüğü incelemektir.

İncelemenin başında kültürde serbest küreselleşmeye ilişkin kalıplaşmış bir yaklaşım, bunun özünü oluşturan varsayımlar ele alınmaktadır. Daha sonra bu varsayımlar hem Macaristan'daki gerçek kültürel değişim dünyasıyla, hem de çeşitli dallardaki kültür araştırmaları literatürünün sağladığı standart kültürel küreselleşme kavramlarıyla karşılaştırılarak yerel direnişe değinilmektedir. En sonda ise bu kavramları inceltmek ve komünizm sonrasında Macaristan'daki "kültürel karnaval" ışığında uyarlamak üzere birkaç öneriye yer verilmektedir.

Kocaman Bir Klişe

Önce eski Doğu blokundaki kültürel değişimin kesinliğiyle ünlü yaygın bir imajına bakalım. Bunu yapmak için sıkı bir kütüphane araştır-

ması gerekmez; dünyanın herhangi bir köşesinde çıkan bir gazeteyi açıp "Sovyet imparatorluğunun yıkıntıları" içinden gönderilmiş ilk "analitik" raporu okumak yeterlidir. Gazeteciliğin (ve büyük ölçüde bilimselliğin) bilgeliğine göre, Doğu Avrupa'da komünizmin çökmesine bağlı olarak çok hızlı bir kültürel küreselleşme sürecinden geçilmektedir. Bazı ülkelerde Balkanlaşma eğilimi küreselleşmeyi aksatabilmekle birlikte (bu da aynı ölçüde niteliksiz olan karşı anlatıdır), burada komünist denetimden ancak kurtularak yeniden canlanmaya başlayan ulusal kültürlerin kitle kültürü temelinde Amerikanlaştığı karşı koyulmaz bir süreç yaşanmaktadır. [4]

Bu sürecin Macaristan'daki simgesel bir dışavurumu, üzerinde ulusal giysiler ve pis elinde bir hamburgerle Puszta'da (Macar bozkırları) ehlileştirilmemiş bir ata binen eski bir komünist bürokrat olurdu. Bu görüntü içinde genellikle yolculuğun varacağı yerin işaretleri de yer alır. Parti üyelik kartının yerine bir kredi kartı edinen[5] kahramanımız daha sonra kendi şirketini kuracak, atını bir otomobille, ulusal giysilerini de blucinle ya da ünlü bir modacının tasarımı takım elbiseyle değiştirecektir. Elinin pisliği (yani eski gelenekler) kısmen yok olabilir, ama hamburger kalacaktır.

Benzer biçimde, küreselleşme karşıtı eylemcilerin nefreti ve seçkin Batılı liberallerin, (Jürgen Habermas'ın talihsiz deyimiyle) "arayı kapatacak devrim"e katılmaktan, böylelikle de "kapitalizmle küreselleşmekten" gurur duyar görünen yeni gelme Doğulular karşısındaki aşağılayıcı tebessümü de kalacaktır. Bu yenilerin tıpkı sonradan görme yeni zenginler gibi trajikkomik tutum ve davranışlar içinde olduğu söylenir.[6] Kapıldıkları özümleme çılgınlığı içinde yarım yamalak İngilizce öğrenirken ana dillerini unutmaya başlar, Amerikan durum komedilerini (*sitcom*), müzikallerini ve sağlıklı yaşam modalarını yüksek kültür sanır, hızlı yiyeceği, koskoca limuzinleri ve banliyölerde site içindeki evleri görülmemiş modernlik sayarlar.

Bu kişilerin, niteliği ve zevkliliği belirsiz kültürel mallara karşı doymak bilmez talepleri vardır. Küreselleşen mutlu bir Macar ailesinin yeni dünyada biriktirdikleri parayla çıktıkları ilk yolculuk Disneyland'adır. Ailede anne baba *Scientology* ("Bilimin Bilimi" ya da "Ruhsal Bilim") denen uygulamalı din felsefesine inanır, oğulları ve kızları (bir yandan *fitness* kulübünde ter atarken) *talk* şov sunucusu ya da kapak kızı olmayı hayal eder, dede de kırk

yıldan fazladır Avusturya'da Baden'e giderek kumarhanede forintleriyle kumar oynamasına engel olan Yalta Anlaşması'na lanetler yağdırır. Komünistlerden öç almak için dede çoktan Rotary Kulüp üyeliğine başvurmuştur.

Yukarıdaki atlı benzetmesi, hiçbir gözlemcinin gözünden kaçmayan sürekli temalara (örneğin, 1989'un durak, ABD'nin en önemli baştan çıkarıcı, kitlesel tüketimin başlıca uyumlulaştırma aracı, küreselleşmenin demirden bir yasa olması) ek olarak eşit ölçüde önem taşıyan bir dizi örtük önermeye de dayanmaktadır. Bunlardan üçüne bakalım.

Sovyetleşmeden Amerikanlaşmaya

1989'da Doğu Avrupa'nın her yanında görülen gelişme, belki de dünyaya ve bölge halklarının kendi kültürel geleneklerine masum bir açılıştı. Ama bu teze göre 1989 devrimi aynı zamanda küresel türdeşleşmenin de başlangıcı oldu. Bu süreç, analizi yapan kişinin ideolojik tercihine bağlı olarak, genellikle iki biçimde tanımlanır: Liberal zaferin büyüleyici etkisi altındaki görüşe göre bu, Batı'nın zayıf ama yetenekli ve çalışkan Doğuluları desteklemesi aracılığıyla serbest dünyada ruhsal bütünleşmenin sağlanma süreci, sömürgecilik sonrası söylemde ise bütün bir bölgenin kültürel olarak yoksullaştırılması ve ilhak edilmesidir. Oysa bu iki teşhis temelde birbirinden çok farklı değildir; her ikisi de basit bir sömürgecilik öğretisinden kolaylıkla çıkarsanabilir. Böyle bakıldığında, büyük güç sahibi olan yabancı kültürlerin yerli rakiplerini fethetmesi, ortadan kaldırması ya da en azından marjinal duruma getirmesi kaçılmaz olmakta, yerli halk da sonunda işgalcilere boyun eğmekte, hatta kendilerini uygarlaştıranlara gönül vermektedir.[7]

Bölge açısından, özellikle de Macaristan bağlamında bu yaklaşım, kapsamlı Sovyetleştirmeye ilişkin eski inancın ve 1956 devriminin bastırılmasından sonra yerli halkın çoğunluğunun reformcu komünist liderler altında görece rahat bir ortam bulduğu öyküsünün bir tekrarından öteye geçmez. Bununla birlikte reformcu komünizm olgusu, işgalci kültüründe tuhaf bir değişimin ip uçlarını vermektedir. Geçmişte Ruskiler yerel kültürleri tümüyle yok etmek yerine onlara uyum sağlamak zorunda kalmışlarsa, neden Yankiler için durumun farklı olacağı düşünülsün?

Şu varsayım yukarıdaki sorunun kolayca yanıtlanmasını sağlar: Tepede şu ya da bu ölçüde zorunlu olan Sovyet kültürü yabancıydı ("Asyalı") ve bozucu etki yaratabilme açısından zayıftı; oysa Amerikan kültürü Doğu Avrupalı yurttaşların gönüllerine ve akıllarına daha yakın görünmektedir, ekonomik ve (jeo)politik olarak yenilmezdir ve –görünüşte– seçimlidir. Burada vurgu "görünüşte" sözcüğü üzerindedir. Eskiden Rusçayı yutmak *zorundaydınız*; bugün ise İngilizceyi *öğrenebilirsiniz* (ama yüksek ücretli bir işe girmek istiyorsanız, öğrenseniz iyi edersiniz); bir zamanlar ülkenizin Varşova Paktı'na üye olduğunu radyodan dinlerdiniz; şimdi ise NATO'ya katılma yanlısı olup olmadığınız referandumla sorulmaktadır (ama sermayenin ülkenizden kaçmasını istemiyorsanız, NATO'ya evet derseniz iyi edersiniz).

Bu teze göre, denklemin talep tarafında başarılı bir sömürgeleştirme girişiminin bütün önemli önkoşulları hazırdır. İşgalci (teknik terimiyle belirtilecek olursa, kültür ihracatçısı) şanslıdır, çünkü sundukları ve bunları sunma biçimi ithalatçının kültürel ihtiyaçları ile uyumludur. Üstelik, bölgede Batılı kültür mallarına duyulan talep, komünist rejimlerin zorunlu perhiz uygulamaları ve kötüleme kampanyaları sonucunda birikmiştir; dolayısıyla geciktirilmiş tüketim şimdi bütün Doğu Avrupa'da bir yanardağ gibi patlamaktadır.

Denklemin arz tarafına bakıldığında, uluslararası kültür üreticileri arasında çok güçlü bir rekabet yoktur. Talep yapısının Amerikanlaşmış olduğu koşullarda eski komünist ülkelerdeki tüketiciler de ABD tarzı serbest piyasaları Avrupa tarzı sosyal piyasa ekonomilerine, Hollywood'u Cinecitta'ya ve Coca-Cola'yı Perrier'ye tercih etmektedirler. Avrupa'nın bir kültürel malını, örneğin bir Alman pembe dizisini ya da Fransız *rap* şarkısını seçtiklerini düşünseler bile bunların asıllarının Amerikan olduğu ortaya çıkmaktadır. Pizzanın bile Doğu Avrupa'daki başlıca satıcılarından biri Pizza Hut iken İtalyan mutfak kültürünün bir harikası olarak görülmesi olanaksızdır.[8]

Şanslı ihracatçı yalnızca bir tek kuralı akılda tutmak zorundadır: Yerli halka eski sömürgeciyi sakın hatırlatma.[9] Akıllı olan yeni egemen güç, yerli halkı aykırı ideolojilerle ve kaba kuvvetle kışkırtmaz; onları öncelikle tüketim ve eğlence aracılığıyla ayartır.[10]

Sömürgeci bir başka açıdan da şanslıdır: Yerli güçlerin güçlü karşı saldırılarına hedef olma riski yoktur. Bu teze göre, Sovyet kültürü akşamdan sabaha buharlaşmış ve yerel gelenekler yeterince harekete geçirilemeden yeni işgalciler komünizm sonrası kültür çölünü seller altına almıştır. Küreselleşme, özünde iki kişilik bir oyundur. Bir yanda her şeye gücü yeten, belirsizliği olmayan "tek ve eşsiz" Amerikan uygarlığının egemenliğindeki Batı yer almakta, öbür yanda ise birörnek bir aktörler grubundan oluşan özelliksiz (*ohne Eigenschaften*) Doğu Avrupa toplumları görülmektedir.

Aşırı popülist Macarların terimleriyle söylenecek olursa, toplumumuzun "ahlaki belkemiği" Bolşevik liberaller (Yahudilerin kod adı) ve onların Amerikalı şefleri tarafından kırılmıştı. Bizler tıpkı on yıl önce Sovyet Büyük Birader'e hizmet ettiğimiz gibi şimdi de "yabancı akbaba sermaye"ye hizmet eden bir "garson millet" haline gelmiştik.[11] Başka bir deyişle, komünizmin kültürel mirasının büyük bölümü –toplumsal anomi, ahlaki görelilik, özgüven eksikliği, çaresizlik vb– yalnızca eski rejimin ardından korunmakla kalmamış, yeni işgalcilerin güçlü kimliği ile yerel kültür kurumlarının, hele hele nihai tüketicilerin itaatkârlığı arasındaki uçurum sayesinde de pekişmiştir.[12]

Kamuoyunun kültürel küreselleşme karşısındaki direnişi epeyce sığ kalmaktadır. Doğu Avrupa'daki "etnik bilinç sahibi" yönetimler bile kültürel korumaya yeterince para ayıramayacak kadar yoksuldur ve hem içeriden, hem dışarıdan gelen büyük baskıyla uluslararası alışverişe ve iletişime bütün kapıları açmaya zorlanmaktadır. "Eski komünist ülkelerdeki biz aydınlar son on yıl içinde eğitimli kanaat önderliği ve gerçek yurtseverlik konumumuzu yitirmiş, yerimizi siyasal şarlatanlara ve cahil iş adamlarına, yani kompradorlara bırakmış bulunuyoruz." Popülistlerin zaaflarını dengelemek için başvurdukları hırçın savunma budur.

Hemen Akla Gelen İtirazlar

Bütün bu öykü inanılmaz ölçüde tanıdık gelmektedir, değil mi? Sanki Lenin, Marcuse ve Le Pen hep bir ağızdan anlatıyormuş izlenimi vermektedir. Kuşku ve abartıyla sarmalanmış küçük küçük gerçeklerden oluşan

bu öykünün temelinde küreselleşmenin demir yasası, ahlak dersi veren bir komplo teorisi ve romantik bir kapitalizm karşıtlığı yer almaktadır. Bu öğretiler bugün Doğu Avrupa'daki yeniden yapılandırılmamış komünistleri, muhafazakâr etnik-milliyetçileri ve yeni popülistleri birleştirmekte ve onlarla Batı'daki küreselleşme karşıtlarının pek çoğu arasında yakın bir bağ kurmaktadır. Komünizm döneminde "Amerika" ve "emperyalizm" sözcükleri ancak katı komünistlerin parti söylemlerinde bir araya gelebilirdi. Bugün ABD kökenli "kültürel çöp"le alay etmek neredeyse on beş yıl önce kötü Sovyet savaş filmlerine gülmek kadar modadır. Üstelik parmak uçlarında dönüşün bu ustaları arasında eski Doğu blokunun en fazla batılılaşmış ülkelerinden biri olan Macaristan'ın, kendi yakıştırmalı liberalleri de vardır.

Bu kişiler seçkin ve halk kültürünün gerçek koruyucuları mı, yoksa Amerikan uygarlığını içerdiği renkli özelliklerin farkında olmadan bütünüyle reddeden züppeler midirler? McDünya'nın aşırı etkilerinden korkmakta ve kültürel alanlarda pazarın genişlediğini görerek çaresizlik mi duymakta, yoksa daha çok kendi ayrıcalıklarını acımasız rekabet sonucunda yitirmenin yasını mı tutmaktadırlar? "Yeni acımasızlık" karşısındaki düşmanca tutumlarının nedeni gelişmişlikleri ve üstünlükleri mi, yoksa bitkinlikleri ve ilgisizlikleri midir? Hiç kuşkusuz, hoşnutsuzlukları özünde duygusaldır.

Milliyetçi partiler[13], söylemlerinin bütün ağır kargosuna karşın iktidara geldiklerinde etnik gelenekleri korumaya yönelik olarak tabandan gelen girişimleri desteklemek gibi usandırıcı (ve belki de sevimsiz) bir işten kaçınma eğilimindedir. Çevrelerindeki aydınlar televizyondaki yerli programların azlığından yakınmayı sevseler de Macaristan'da çok küçük grup oluşturan Seattle tarzı küreselleşme karşıtlarına katılmaktan ve "yerli malı kullan" kampanyaları başlatmak, hızlı yiyecek lokantalarını kaldırmak (Fransa) ya da NATO kışlalarının çitleri önünde gösteri yapmak (Almanya) gibi etkinliklerden çok uzaktırlar. Ama örgütlü muhalefetlerinin zayıflığı kültür ithaline karşı kendiliğinden (spontane) pasif direnişin de kesinlikle güçlü olamayacağı anlamına gelir mi?[14] Hem direnmenin ne gereği vardır ki?

İlk tepki olarak bir an için "baş alçak" McDonald's örneğine bakalım. Bu kuruluşun Doğu Avrupa'daki karşıtları kapitalizmin ilk hamburgerle başladığını öğrenmişlerdir (herhalde eski ideolojik gözetmenlerin-

den) ve kalite açısından yaklaşılacak olursa, gene o noktada bitebileceği söylenebilir. Bununla birlikte, dünyanın bu bölgesinde hamburger Fransız mutfağıyla değil, eskiden kamuya ait yemek şirketlerinin sağlık koşulları tartışmalı kantinlerde sunduğu yağlı yalancı köftelerin yerini alan yiyeceklerle rekabet etmektedir. Yeni hızlı yiyecek zincirlerinde yemeğin kalitesinin değişmediği, tuvaletlerin görece temiz olduğu ve müşterinin bahşiş bırakmak zorunda bırakılmadığı bilindiğine göre, Çek, Macar ya da Rus uygarlığında çöküşün kaçınılmaz olduğu öngörülebilir mi? Ne de olsa yerel lokantaların çoğu bütün bu hizmetlere hâlâ yabancıdır.

Nereden bakılırsa bakılsın, *Big Mac* ile karşılaştırıldığında Viyana usulü şnitzel Avrupa'dan yana bir ilerleme anlamına mı gelecektir? Bu görüşte olanlar (Doğu Avrupa'daki yeni Amerika karşıtları ve kuşkucuları) adeta toplu bir bellek kaybına sığınmaktadırlar. Bu kişilerin komünist imparatorluğun dünyaya açılmasının sağladığı kültürel yararları göz ardı etmelerine yardımcı olabilecek üç kural vardır: birincisi, Amerikan pop kültürünü umacı haline getir; ikincisi Amerikan uygarlığı (düşük) ile Macar da içinde olmak üzere Avrupa uygarlığı (yüksek) arasındaki farklılıkları abart ve çarpıt; üçüncüsü de Sovyetleştirilme anılarını balla ört.[15]

Ya da Batı'da olduğu gibi Doğu'da da kültürel çöplüğe aracılık etmekle sürekli suçlanan çevrimiçi bilgisayar ağlarını ele alalım. Ama bence Doğu'da internet kültürünü kınamak çok daha güçtür, çünkü bu bölgedeki yurttaşlar fotokopi ve faks, hatta daktilo makinelerinin gözetim altında tutulduğu, mektupların ve telefon görüşmelerinin yetkililerce sistemli olarak sansürden geçirildiği günleri hâlâ hatırlamaktadırlar.[16] Benzer biçimde, yakın zamanlara kadar abartılı komünist marşları, *rock and roll* taklitleri (sözleri sansürlü olarak), operetler ve yapay folk müziği Sovyet bloku ülkelerinin pek çoğunda başlıca alternatifi oluşturmuşken insan MTV video kliplerinin aptallığından yakınabilir mi?

Zevkler...

Bu karşılaştırmalar yıllar geçtikçe kuşkusuz geçerliliklerini yitirme eğilimdedir. Ama eski komünist ülkelerin birçoğunda resmi kültür politi-

kalarının, geriliği ("yağlı ama yerli"), sansürü ("katı ama suçlulara karşı da acımasız") ve ulusal-komünist ucuz sanatı ("basit ama şiddet içermeyen") koruyarak geçmişi yüceltmeye çalıştığı tekrar tekrar görülmektedir. Eski Doğu bloku kültürlerinin dışa açılma biçimlerinin bundan daha "saygın" olabileceğinin belirli bir haklılık (ve pek az gerçekçilik) payıyla ileri sürülebileceği doğrudur. Ben bile Doğu Avrupalı elit kültür tercihlerimi ve kitle kültürünün "zevkli" ve "zevksiz" çeşitleri arasındaki ayrımları askıya almakta zaman zaman zorlandığımı neden inkâr edeyim?

Bununla birlikte, bu araştırma projesinde grubumuz "yüksek" ve "düşük" kültürleri karşılaştırmaktan ve kibirli bir tutumla kültürel performans değerlendirmesinde bulunmaktan kaçınma kararı aldı. Bunun yerine Macaristan'daki kültürel evrimin derinliklerine inen sondajlarla çoğu gözlemcinin *a priori* yorumlamayı tercih ettiği olguyu anlamaya çalıştık.

Amacımız temelde apolitikti: görüşlerimizi ortaya koyarken herhangi bir "Küresel Güzeldir" kampanyasına cephane sağlamak istemedik. Zaten "Doğu Avrupa'da kültürel dönüşüm" adlı oyunun Arnavutluk'tan gelen zalim uyuşturucu kaçakçısı, taş kafalı Brükselli bürokrat, kendini beğenmiş *yuppi*, fanatik mezhep önderi ya da yobaz yeşilci gibi yeni aktörlerine kim kuşkuyla yaklaşmazdı ki? Ya da kim bu oyunun alışveriş merkezi, hızlı yiyecek lokantası, çok salonlu sinema ve bilgisayar ekranı gibi bazı sahnelerini dudaklarında hüzünlü bir tebessüm olmadan alkışlardı? Son olarak da kim Sovyet imparatorluğunun dış kültüre açılmasının Doğu ile Batı arasında yeni güç ilişkilerinin ortaya çıkması ve bunun çok sayıda insanın ağır kimlik bunalımına düşerek –ya da en iyi olasılıkla– kültürel yoksullaşmanın çeşitli biçimlerini yaşayarak net kayba uğraması anlamına gelmediğini düşünebilirdi?

Deneysel kanıtlara –hangi alanlarda, hangi yöntemlerle[17] ve ne tür varsayımlarla– gerek duyarken projenin başlangıçtaki genel hipotezleri[18] çerçevesinde de kalma kaygısı içinde araştırma kapsamında doğrudan doğruya 1989'la ilgili ve "şemsiye liberalleşme" denebilecek ek bir boyuta yer verdik. Bu liberalleşme sağlık hizmetlerinde hasta haklarından paranın serbest değişimine, eşcinselliğin suç sayılmamasından işçi milislerinin dağıtılmasına kadar eski rejimi kaldırmaya ve yerine yenisi getirmeye yönelik

bütün eylemleri kapsamaktadır.[19] Batı'dan yoğun bir kültür ithalinin etkisi altında hevesle anayasa yazma ve kurumlar oluşturma sürecine giren bütün bu bölgede yeni pazarlar ve demokrasiler ortaya çıkmıştır. Bu boyutun komünizm sonrası dönüşüm döneminde (özellikle de bunun ilk, belirleyici yıllarında) çok büyük önem taşıması nedeniyle, Macaristan projesinde bu konuda bir dizi örnek olgu incelemesi yapılmıştır. NATO'ya girilmesi, komünist olmayan ilk medya yasasının çıkarılması, üniversite reformu ve Ulusal Kültür Fonu'nun kurulması gibi gelişmelerin hepsi 1989 devriminden sonra Batılı normları, düşünceleri ve kurumları ödünç alma, yeniden biçimlendirme ve/veya reddetmenin uğradığı sonu gözlemek bakımından son derece önemlidir.

"Davos kültürü"nün etkileri üç alanda incelendi: komünizmin son dönemlerinin tipik özelliği olan "ilişki yoğun" (daha açık bir ifadeyle, yolsuzluk ve rüşvete dayalı) olarak iş yürütme anlayışıyla etkileşimi çerçevesinde; çokuluslu şirketlerin en üst düzey yöneticileri tarafından geliştirilen genel Macaristan ve Doğu Avrupa imajı çerçevesinde; ve neoklasik ekonomi çizgisinin Macar ekonomi düşüncesinde kazandığı yarı zaferler çerçevesinde.

"Akademisyenler kulübü kültürü"nün çeşitli etkileri medya reformu, Macaristan'da İngilizce, Soros Vakfı ve Macaristan'ın Frankfurt Kitap Fuarı'na katılımı üzerine makalelerde ele alındı. Ama araştırma grubumuzun öncelikle incelediği örnek, akademisyenler kulübünün eski komünist ülkelerdeki küreselleşme çabalarında çarpıcı bir başarısızlığa uğradığı feminizm konusuydu. Genel proje önerisinde kültürel küreselleşmenin önemli bir aracı olarak yer alan Evanjelik Protestanlık ise genel olarak Macaristan'daki yeni dinsel hareketler bağlamında incelendi.

Planlanan araştırma alanlarından yalnızca biri, McDünya, derinlemesine incelenmedi. Bu önemli konuya görece az değinmemizin nedeni, Coca-Cola, blucin ve Elvis Presley konusunda bilineni ilandan öteye geçememe korkumuzdu. Bu açığı kapatmak için ben de bu bölümde zaten değinmek isteğim noktaların birçoğunu kitlesel tüketim alanından alınmış örneklerle aydınlatmayı üstlendim.

Küreselleşmenin her bir aracı ya da taşıyıcısı iletişimde İngilizceyi kullandığı için, Macaristan'da bu "taşıyıcılar taşıyıcısı"nın dinamiklerini

incelemenin kesinlikle zorunlu olduğunu düşündük. Bu arada araştırma gerektiren başka konular da ortaya çıktı: (1) Sovyet uygarlığının kültürel mirası, (2) 1989'dan sonra Batılı *olmayan* kültür ithalinin büyük ölçüde artması ve (3) kültürel yetenekleriyle geleneksel olarak gurur duyan[20] küçük, orta gelirli bir ülkenin yabancı kültürleri kopyalayıp yeniden biçimlendirmeye mahkûm mu, yoksa onun da kendi kültürünü dışa yayabilecek, başka bir deyişle, kültür üretiminin bir bölümünü küresel olarak pazarlayabilecek duruma gelebilecek mi olduğu konusundaki "tipik Macar" sorunu.

Birinci konu Macar kültüründe Sovyet yapısı(nın çözülüşü) üzerine bir makalede ele alınmakta, ikincisi Macaristan'daki Çinli topluluğu örneğinde incelenmektedir. Üçüncü konuya, Macar edebiyatının Frankfurt Kitap Fuarı aracılığıyla ihraç edilmesine ilişkin inceleme içinde yer verilmiştir. Üzülerek belirtmeliyim ki, araştırma grubumuz küreselleşmeyi kısmen dizginleyen iki önemli süreci –Avrupalılaşma ve Orta Avrupa'nın canlanması– Macaristan'daki kültürel yönleriyle ayrı ayrı araştırma fırsatını henüz bulamamıştır. Bu bölümde biraz olsun bu boşluğu doldurmaya çalışacağım.

Ek Hipotezler

Kültürel küreselleşmede Macaristan örneğinin farklılığı çoğunlukla kimseyle akrabalığı olmayan küçük bir ülke, dünyaya açık, Doğu ile Batı arasındaki kavşak noktasında, Avrupalı (Alman) *Kulturkreis* (Kültür Çevresi), işgalcilerle işbirliğine alışılmış, alaycı komünizm (piyasa sosyalizmi) mirası, ılımlı milliyetçilik, ileri derecede laikleşme, Rus'tan korkmama, ABD'yi sevimsiz bulmama[21], sağlam kozmopolit gelenekler, 1989'dan sonra hızla liberalleşme gibi popüler stereotiplemelere dayandırılır.

Ülkede bu özellikler o kadar çok sayılıp söylenir ki, dışarıdan bakanların çoğunu da eğer bu "zayıf kültürü"[22] ile Macaristan Batı'nın kültürel istilasına ölümcül biçimde açık değilse, dünyanın hiçbir ülkesi de açık olamaz diye düşündürür. Biz hipotezimizde bu mantığı tersine çevirdik: Küreselleşme güçlerinin elinde oyuncak olmaya mahkûm gibi görünen bu kadar "çaresiz" bir ülke bile nasıl oluyor da bu güçlere karşı küçümsenemeyecek bir direniş gösteriyor? Hemen itiraf etmeliyim ki, bu sorunun ardın-

da babadan kalma Orta Avrupalı kuşkuculuğu yatmaktadır: Eğer geçmişte bu bölgede hemen hemen her iş kötüye gitmişse, neden küreselleşme kötüye gitmeyecek olsun?

Bir an için at üstünde komünizmden kapitalizme giden (daha doğrusu, sıçrayan) yolcumuza dönelim. Böyle klişeler, 1989 öncesinde Macaristan'da (ya da örneğin Polonya'da, Slovenya'da) birkaç yıl yaşamış olması koşuluyla okurda kuşku uyandırır. Komünist beyimiz, örneğin at ve ulusal giysiler gibi eski kültürün gereklerini eski rejim sırasında zaten başka şeylerle değiştirmişse, benzetmenin ne anlamı kaldığı sorulabilir. Diyelim ki, daha 1960'larda blucinini halk motifleriyle süslemişti; McDonald's yerine Japon ya da İtalyan yemeklerini seviyordu; kendine bir Volkwagen ya da Toyota almıştı, ama eski Trabant'ım da elden çıkarmamıştı. Komünist yetkililer izin verdiğinde, Sovyet imparatorluğu çökmeden yirmi yıl önce de o arabayla Batı'ya gitmişti. Belki kendisi *nomenklatura** üyesiydi, ama karısı resmi ve gayri resmi ekonomi arasındaki ince çizgide yer alan moda sanayisinde kârlı bir şirketin sahibiydi. Belki 1970'lerde Komünist Gençlik Birliği'nin düzenlediği bir *rock* konserinde ya da 1980'lerde bir yoga kulübünde (Krişna hareketinin paravana kuruluşu) tanışmışlardı. Eğer karısı on yıl önce modern Fransız edebiyatı yapıtlarını okurken çokuluslu şirketlerin rekabeti yüzünden işinden olmuş ve Çinli tüccara çalışmak zorunda kalmış da şimdi ancak HBO kablo kanalına abone olacak parayı bulabiliyorsa kültürel küreselleşme konusunda ne demeliyiz? Peki, ya kocası bu kez ulusal ambalaj içinde bir komünist olarak kalmışsa, ya da tam tersine, saf değiştirerek uluslararası bir sivil toplum kuruluşunda insan hakları eylemcisi, boş zamanlarında da Giuseppe Verdi'nin bir hayranı olarak internetten onun operalarını indiren biri olmuşsa?

Başka bir deyişle, (1) Batı'nın kitle kültürü temelinde Macaristan'a "nüfuz" etmeye başlaması 1989'dan yıllarca, onyıllarca öncesine rastlar; (2) insanlar eski rejim sırasında da yüksek kültür içinde "küreselleşmiş" olabilirler; (3) bugün ithal edilmekte olan, bütünüyle kültürel çöp değildir; (4) bugün Macarlar Amerikan olmayan (Batılı da, Uzakdoğulu da olabilen) bir-

* Elit yönetici sınıfı –ç.n.

çok kültürel kalıba yönelebilmekte –başka bir deyişle, rakip çekiciliklerle karşı karşıya bulunmaktadırlar; ve (5) en önemlisi, geçmişin bazı kültürel davranışlarında ısrar ederek uzun bir süre boyunca yerel (komünist ve ulusal), bölgesel ve küresel kültür öğelerinin bir karışımını yapabilirler. Yabancı kültür ürünlerinin derlemeci (eklektik) bir tarzda ve tuttuğu kadarıyla parça parça alınmasının istisna değil, kural olduğu anlaşılmaktadır.

Bu varsayımlar temelinde araştırma grubumuz "küreselleşme" terimini çok dikkatle kullanmaya ve tümüyle türdeşleşme ya da standartlaşma gibi çağrışımlarından uzak durmaya çalıştı. Başarılı sömürgeleştirmenin önemli örneklerini görmediğimiz durumlarda kültür işgali yerine kültürel açılmadan, rekabetten, alışverişten, karşılaşmadan, çatışmadan ve işbirliğinden (isterseniz "kreolleşme" ve "glokalleşme" diyelim)[23] söz etmeyi seçtik. Kültürel direniş ve uzlaşma kavramlarının, özellikle de bunların pasif ve kendiliğinden ortaya çıkan biçimlerinin dikkatimi çekmesi de bu sayede oldu.[24]

Buna uygun olarak kültürel boşluk kavramının yerini de "patika bağımlılığı" ve sürtüşme kavramları aldı. Araştırma sorumuz bilinçli olarak çok basitti: Bir an için küresel kültür ürünlerini gerçekten *var* sayalım ve ülkeye girdikten sonra bunlara ne olduğuna bakalım. Aktarıldıktan sonra bu ürünler nasıl değişime uğramaktadır?

Amacımız küresel etkilere karşı yerel savunmayı yüceltmek değildi, çünkü bu epeyce tartışmalı gelenek kırıntılarına, yerel ilginin yanıltıcı biçimlerine, hatta bir başka dış aktörün müdahalesine dayanabilir. Aynı durum pasiflik konusunda da geçerlidir; burada da tam ilgisizlikten aldırmazlık ağırlıklı düşünceye ve oradan belirli kültür ürünlerini tüketmekten kendiliğinden vazgeçmeye kadar uzanan çok değişik direniş yaklaşımları söz konusu olabilir.

Macaristan örneğinde vurgulamak istediğim, bu tercihlerin kesinlikle kendiliğindenliği ve bireysel özelliğidir. Bu kişisel kararların ardında kapsamlı bir siyasal komplonun yattığından kuşkulanmak için şu anda herhangi bir neden yoktur. Hele direniş de başka olgular gibi özünde kişisel olmayan (dış) koşullardan kaynaklanabildiğine göre hiç neden yoktur. Direniş, örneğin şu koşulların varlığında doğabilir:

- Önceki "küreselleştirici"nin gücü (bu durumda direniş, kültür girişinin kısmen engellenmesi demektir)
- Kültür ihracatçıları arasında rekabet (bu durumda yerel ithalatçı, çoğu kez içgüdüsel olarak kültür "sağlayıcı"ların birini seçmekle diğerine direnir)
- Batı'dan gelen çelişkili mesajlar (bu durumda, ülkeye gelen küresel kültürler birbirine direnir)
- Öykünme (bu durumda, sıfır direniş görünümü altında kültür ithali hiç gerçekleşmeyebilir)

Sovyet Yapisinin Çözülüşü?

Doğu Avrupa'da Batı tarzı küreselleşme, genel olarak dışa açılmanın (çok çarpıcı da olsa) yalnızca bir yanıdır. Birincisi, 1989 devrimi Sovyetleşme sürecinin geri döndürülmesi, komünist dünya sistemi denen yapının kısmen ortadan kaldırılması sonucunu doğurdu. Bu tür bir küreselliğin dağılma sürecinin ufkunda, o zamana kadar bastırılmış olan ulusal/etnik kültürlerin yeniden doğması görünüyordu –dünya çapında türdeşleşmenin tam karşıtı bir olgu. Rejime muhalif kişilerin 1989'daki iyimser beklentilerine göre, Doğu blokunun çökmesi Sovyet kültürünün evrenselci iddiaları açısından ani ölümüne yol açacak, ama Rus yüksek kültürü yarıküresel bir gerçeklik olarak yaşamayı sürdürecek ve karışık –ulusal (ama etnik-milliyetçi olmayan) *ve* gerçekten küresel (liberal, kozmopolit)– bir kültür doğacak, bu hem yüksek, hem de insanlık dışı çağrışımlar taşımayan düşük kültür öğeleri içerecekti.

Daha yalın bir deyişle, Leninist sansür ortadan kalkacak, ama Lev Tolstoy ve Fyodor Dostoyevski yaşayacaktı. Béla Bartók, Frederic Chopin ve Beatles barış içinde bir arada var olacaktı. Varşova, Budapeşte ya da Bükreş'te saygın bir kitapçı bulmak zor olsa bile, saygın olmayanların raflarında pornografi veya kötü Nazi sanatı değil, Walt Disney boyama kitapları yer alacaktı.

Oysa Sovyet yapısının çözülüşü etnik kültürlerde yeniden canlanmaya değil, kültürel yaşamda geçmişin belirleyici olduğu bir gelişmeye (ya da gerilemeye) yol açtı. "Patika bağımlılığı" en azından şu iki anlamı taşı-

yordu: Ya kültürel kurumların tıpkı komünist yönetim altında olduğu gibi işlev görmeyi sürdürmesi (örneğin, Macar hükümeti sinema sanayisine büyük sübvansiyon sağlamayı sürdürmüştür – filmlere sansür uygulamaksızın), ya da komünizm öncesi kültür kalıplarının yeniden ortaya çıkması (örneğin, devlet okullarında yeniden koyulması planlanan din dersleri). Halk kültürü unutulmaya terk edilmişti. Yurttaş girişimleri, bırakılmış hakları geri isteme gibi bir suçlamayla karşılaşma riskini taşımadan daha başlangıçta ortaya çıkabildiyse de devlet sübvansiyonları yavaş yavaş kesildi, komünizm karşıtlığı çerçevesinde ulusal gelenekleri geri getirmenin büyüsü bozuldu ve özgün halk kültürü, bu kültürün ticarileşerek bozulmuş biçimiyle rekabet edemedi.

Tuhaf bir biçimde, Sovyet yapısındaki çözülmenin kısmen başarısız kaldığı alanlarda (örneğin, siyasal kültür) etnik-ulusal gelenekler gerçekten de –örneğin, ulusal-komünist "kızıl kahverengi" koalisyonların desteği altında ya da Macaristan'daki neopopülist yaklaşımlarda– yeniden ortaya çıktı. Eski komünist ülkelerde bugün popülist sağın ve solun benimsediği "Köklerimizi etno-siyasette yeniden bulalım!" sloganı, 1980'lerdeki rejim muhaliflerinin büyük çoğunlunun düşlerinde yer *almıyordu*; o tarihte bu kişiler Orta ve Doğu Avrupa uluslarının ortak kültür mirasıyla ilgiliydiler. Büyük bir saflıkla halk şarkılarından ve kafelerden, kentli fıkralarından, büyük romanlardan ve köy kiliselerinin mimarisinden söz ediyorlardı.[25] Birçoğu son Sovyet askeri bölgeden ayrıldığında "popülistler" (etnik gelenekçiler) ile "Batıcılar" arasında süregelen çatışmanın da yok olacağına içten inanıyordu. Ayrıca, (1) yerli kültürde hâlâ keşfedilmemiş pek çok cevher bulunduğunu ve (2) keşfedildiğinde bunların ulusal ayrımcılıktan bağımsız kozmopolit bir ruh içinde yorumlanacağını varsayıyorlardı.

Üst üste yaşanan düş kırıklıklarıyla dolu uzun bir onyılm ardından, bölgesel bir kültür rönesansına güvenmiş olan bu eski muhaliflerin çoğu bugün ulusal nitelikli çöp kültürünün canlanmasını ve "ucuz" Amerikanlaşmayı önlemek için Avrupa Birliği'nden medet ummaktadır. Onlara göre, kültürlerin Avrupa merkezli, denetimli ya da süzgeçten geçirilmiş bir tür küreselleşmeye gitmesi, her iki yönden de kaynaklanan niteliksizliği önlemenin tek çaresidir.

Son Sovyet askeri yıllar önce Macaristan'dan ayrıldı ve yanında (kışlalardaki bütün ampullerle birlikte) yalnızca Sovyet kültür politikasının yücelttiği Rus sanatçılardan Aleksandr Puşkin'i ve İlya Repin'i değil, Sovyet bürokrasisiyle çelişkiden de öte bir ilişki içindeki Mihail Bulgakov'u ve Kazmir Maleviç'i de götürdü.[26] Rusça artık öğretilmeyen bir dil oldu ve ekonomik mantığın (Rusya'yla ekonomik ilişkilerin önemi) ağırlığı altında kaldı.

Bu arada çöken imparatorluğun uydu ülkelerinde Sovyetizmin pek çok kalıntısı da varlığını korudu.[27] Bunun en belirgin örneğini, doğrudan doğruya (eski) komünist partiler ve bu partilerin rakiplerinin, Macaristan gibi uzun bir reformcu komünizm geçmişi olan ülkelerde bile onlardan miras aldığı genel güvensizliğe, sorumsuzluğa ve saldırganlığa dayalı siyasal kültür oluşturmaktadır. Mafya da bu konunun kapsamı dışında değildir (Macarlar mafyanın Sovyet yönetimin derinlerine yerleşmiş olduğunu anlamadan bu kurumu çoğunlukla bugünkü Rusya'yla ilişkilendirirler).

Daha ilginç bir konu ise resmi Sovyet kültürünün bürokratik işlemleri, sanayi süreçlerini ve Macarların günlük davranışlarını nasıl etkilediğidir. Tek bir sözcükte (*setischas*: yakında, ama belki de hiçbir zaman) ifadesini bulan erteleme kültürü, sır olarak gizleme, nitelik yükseltmenin yerine ilkel niceliği koyma ve askeri örgütlenmeden koskoca beton yapılı köy tuvaletlerine kadar pek çok alanda kaba bir basitlik uygulaması –bütün bunlar kırk yılı aşkın bir döneme yayılan uyumlulaştırma sürecinden rastgele alınmış örneklerdir. Üstelik, Sovyetler evlerine dönerken arkalarında pek çok kitlesel tüketim maddesi bırakmışlardır. Macarlar borç çorbası içmemekle ve *gimnastiorka** giymemekle birlikte, Lada marka otomobiller, Saratov buzdolapları ve Raketa elektrik süpürgeleri (ya da bunların Doğu Alman ve Çek karşılıkları) hâlâ kullanılmakta, sağlam ve ucuz imajlarını pekiştirmekten de geri durmamaktadır –bunlar aynı zamanda enerji kullanımı açısından inanılmaz ölçüde verimsiz ve feci hava kirliliği yaratan aletlerdir.[28]

Kuşkusuz, Macaristan'da Sovyet tarzı bazı kültürel uygulamaların bugünkü dayanıklılığında kırk yıllık Sovyet yönetiminin öncesinde Sovyetleşmeye zemin hazırlayan yüz kırk ya da dört yüz yıllık (nasıl bakıldığına

* Kızıl Ordu yazlık üniformasında yakasız gömlek biçimli üst giysi –ç.n.

bağlı) bir dönemin bulunmasının da payı vardır. 1945'te votka Macaristan'da henüz görece yeniydi, ama alkolizmin yanı sıra kaderci bir sağlık ve kendine zarar verme anlayışı daha 19. yüzyılda benim ülkeme girmişti.

AMERİKANLAŞMA?

İlk gelen, yeterince güçlü olan ve açık beyin yıkama uygulamalarından bıkmış usanmış Doğu Avrupalılara en pragmatik, en yalın mesajı veren her kimse bu bölgenin kültür dünyasını da o fetheder. Dolayısıyla 1989'da araştırmacıların çoğu, kültür rekabeti daha başlamadan mücadeleyi ABD'nin (başka kim olabilir?) kazandığını söylemiştir. "Coca-Kolonileştirme" ve "Marilyn Monroe" doktrini[29] gibi başlangıçta Batı Avrupa'nın savaş sonrası kültür tarihinde Atlantik ötesinden gelen bir tüketim yaklaşımını anlatmak için ortaya atılan terimler, bugün eski Doğu blokunun her köşesinde aynı eleştiri çağrışımlarıyla kullanılmaktadır.

Kuşkusuz, yüksek kültürün birçok öğesi (örneğin edebiyat, opera, sosyal bilimler) devlet desteğinden ötürü ya da devletçe bastırılması nedeniyle (örneğin kiliseler, sansür edilen sanat) komünist yönetim döneminde epeyce güç kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme, bir küresel kültürün, büyük olasılıkla daha küresel olan bir başkasının yerine konulması anlamına gelebilir. Daha yalın bir deyişle, burada Spice Girls'ün yerini Mozart, Spielberg'in yerini Buñuel ve çizgi film senaryo yazarlarının yerini Shakespeare almaktadır. Pop kültür doğrultusunda küreselleşmenin açık seçik görülen kanıtları aynı zamanda da Batı'dan ve çoğu ABD'den gelen yüksek kültür ithalindeki hızla artışın göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu kültürel mallar bilimsel kuram, uzmanlık, süreç, yasal işlem gibi çeşitli konularla bütünleşmiş olarak gelmekte ve "şemsiye liberalleşme" çerçevesinde çok yaygın olarak kullanılmaktadır; başka bir deyişle, komünizm sonrası hükümet reformlarının planlamasına, özelleştirme yönetimine, üniversitelerin yeniden yapılandırılmasına, toplumun iletişim sistemlerinin yeniden biçimlendirilmesine girmektedir. Bütün bu alanlar da kültürel olarak en az hızlı yiyecek teknolojilerinin yaygınlaşması kadar önemli değil midir? Ayrıca, küresel tüketim mallarının yerel ve bölgesel kültü-

rün "yüksek" biçimlerini de içermesi olasıdır. Bunun bir örneği Budapeşte'deki Pepsi Adası denen yerdir. Yazları burada düzenlenen ilerici *rock* ve dünya müzikleri festivali, Orta Avrupalı gençlerin *en* büyük toplanma yeri olmuştur.[30]

İngilizce yalnızca ve yalnızca Amerikan kitle kültürünü mü yaymaktadır? Bu budalaca soru için özür dilerim, ama böyle bir ülkede sorulması gerekmektedir, çünkü gittikçe artan sayıda saf kültür yanlısı şu noktaları unutma eğilimdedir: (1) Herhangi bir dil, kendi anadiliniz olmasa bile, başlı başına yüksek nitelikli bir kültür ürünüdür. (2) İngilizce yalnızca tişörtlerin üzerine korkunç yazım yanlışlarıyla basılmış kaba sloganların[31] aracı değildir; Macarların Anglosakson (yalnızca Amerikan değil) kültürünün inceliklerini öğrenmesine de yardımcı olmaktadır. (3) İngilizcenin bütün katkısı beysbol kurallarıyla ya da son Broadway müzikalinin metniyle sınırlı kalsa bile bu bir felaket değildir. (4) İngilizcenin zorlaması mutlaka ilkel bir "Macarizce"nin ortaya çıkmasını gerektirmez, Macar dilinde yaratıcı bir yenilenmeye de katkıda bulunabilir. (5) İngilizcenin zaten Macarcanın sözdizimi kurallarıyla ve bölgede yeniden canlanan Almanca öğrenme geleneğiyle baş etmesi çok güçtür.

Örnek olgu incelemelerimizin gösterdiği üzere, kültür ithali bazı tarihsel yollardan gerçekleşmiş, Amerikan kültürel malları da çeşitli Batı Avrupa (ve tarihte hiçbir örneği bulunmayan Uzakdoğu) kökenli ithal mallarının rekabetinden kaçınamamıştır. Bugün Hollywood'dan mikro-ekonomi ders kitaplarına, askeri tutum ve davranışta NATO standartlarından vücut geliştirmeye kadar pek çok alanda kültür yayılması ABD hegemonyasında[32] olmakla birlikte, var olan "altküresel" etkileri göz ardı etmek de mantıklı değildir; başka bir deyişle, özellikle Macaristan'da geleneksel Alman/Avusturya bağlantısı ve bütün Doğu-Orta Avrupa'nın kültürel gelişiminde Avrupa birliğinin sürekli büyüyen etkisi de önemlidir. Ayrıca, Japonya ve Güneydoğu Asya kaynaklı sanayi sermayesi düzenli olarak bölgeye akar ve Çinli girişimciler bölgede büyük ticaret ağları kurarken (bırakın alternatif bir kültürel küreselleşme tarzını)[33] çalışma ahlakında köklü bir değişiklikten çiğ balık yemeye ve karaoke barlarında şarkı söylemeye kadar uzanabilen bir dizi kültürel sonucun doğacağı da rahatlıkla öngörülebilir.

Macar gözüyle bakıldığında Orta Avrupa başlı başına bir kültürel çalkantı alanıdır. Komünizmin çökmesiyle birlikte ülkemiz bölge içi bir göç merkezi haline gelmiş, yalnızca göçmen işçilerin, sığınmacıların ve suçluların değil, Almanya ve Avusturya'dan çok sayıda girişimcinin ve yöneticinin de –Macaristan'da gayri menkule büyük yatırım yapan Alman ve Avusturya yurttaşları bir yana– geldiği yer olmuştur.[34] Macarlar arasında Almanca hâlâ İngilizceye rakip durumdadır. 1989'dan sonra Springer ve Bertelsman, Goethe Enstitüsü, Almanya'nın büyük siyasal vakıfları (Ebert, Adenauer, Naumann, Seidel) gibi kuruluşların hepsi medya, kültür alışverişi ve siyasal danışmanlık alanlarında büyük etkinlik göstermişlerdir.[35]

Bunlara ek olarak Yugoslavya krizi de komşular arası dayanışmanın yokluğunu ortaya koyarak, ambargoyu kırmaya yönelik rüşvet ve yolsuzluğu özendirerek ve –şaşılacak ölçüde sağlıklı bir etki olarak– öbür ülkelerdeki kültürel savaşları hafifleterek son zamanlarda bölgenin kültürel değişimi üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Bölgede tarihsel bağlantıların garip yeni biçimlerle yeniden ortaya çıktığı görülmektedir; Örneğin imparatorluk nostaljisi ile "Doğulu istilası"nın ve geniş Macar azınlık gruplarına sahip komşu ülkelerde küçük çaplı bir Macar yayılmasının[36] (bir tür Macarlaşmanın) korkusu içinde gittikçe soğuklaşan Avusturya'ya karşı güvensizlik birbirine karışmış durumdadır. Asya kökenli kültürel etkilere gelince, bunların kapsamı Orta Avrupa'nın en büyük Çin Mahallesi'nin Dört Ejder Pazarı da içinde olmak üzere Budapeşte'de yer almasından Tuna yakınlarındaki dev Suzuki fabrikasına ve bir taşra kentinde Güney Koreli yöneticinin yeterince hızlı çalışmayan işçileri dövmesine kadar uzanmaktadır.[37]

Özetlenecek olursa, bugün Macaristan'da dünya çapındaki kültürel türdeşleşmenin, yeniden beliren ulusal/bölgesel/kıtasal özelliklerin, Uzakdoğu'dan kültür ithalinin, yarı küresel bir kültürün güçlü kalıntılarının ve yüksek kültürde eski küresel kalıpların zayıflamasının (ya da yeniden yapılandırılmasının?)[38] eşsiz bir karışımı görülmektedir. Benzeri görülmemiş bu kültürel karnaval küçük bir ülkede, çok kısa sürede ortaya çıkmıştır. Buna "Amerikanlaşma" demek aceleci bir basitleştirme olmaz mı?

Bu kültürel karışımdaki değişme açısından 1989 gerçekte bir durak (*caesura*) değildir. 1989, bugünkü "küreselleşme çağı" ile bölgenin bir önceki "küresel olmayan" komünizm dönemini keskin bir çizgiyle ayırır gibi görünmektedir, çünkü Sovyet imparatorluğunun çöküşü, kültürlerin buluşmasını çok kolaylaştıran bilgi devrimi, Avrupa'da bütünleşmenin hız kazanması ve dünya ölçeğinde iş ilişkilerinin ve iletişimin genel olarak artmasıyla aynı zamana rastlamıştır. Eski Doğu bloku ülkelerinin Doğu Almanya ve Romanya gibi birçoğu gerçekten soluk kesici bir hızla uluslararası kültüre açılmış ve bu ülkelerin ya da kültür alanlarının hiçbirinde komünizmin çökmesiyle kültürel değişimin çarpıcı biçimde hızlanmadığı görülmemiştir.[39]

Sovyet sistemi bütün ekonomik zaafları ve ideolojik denetimleriyle bu hızlanmanın önkoşullarını özellikle de kitle kültüründeki değişimde yaratmıştır. 1980'de blucin almak için Moskova'da ya da Sofya'da gece gündüz kuyrukta beklemek zorunda kalmışsanız, ömrünüz boyunca bir Harley Davidson'a binme umudunuz hiç olmamışsa ve *Easy Rider* filminin komünist sansür tarafından yasaklandığına tanık olmuşsanız, o zaman basit bir pantolon başlı başına etkili bir kültür malına dönüşmekte, bu ürün Batılı pazarlama stratejilerinde tasarlandığından çok daha delicesine bir özgürlük arayışının simgesi haline gelmektedir.

Bu noktada Macaristan bir karşı örnek olarak ele alınabilir. 1956 sonrasındaki "yaşa ve yaşat" tipi uzlaşı çerçevesinde János Kádár önderliğindeki komünist yönetim damla damla, denetimli bir batılılaştırma yoluyla yurttaşları yatıştırmak için bir dizi ödün vermiştir. Bu kapsamda seyahat kısıtlamaları gevşetilmiş (örneğin, "üç yılda bir, 50 dolar" kuralı) ve ülkeye turist çekmeye çalışılmış; dış ticarette iyileştirmeye gidilmiş ve Batı'dan ithal edilen tüketici mallarının (örneğin, resmi tatil günleri öncesinde "muz kuyrukları," 1970'lerde ilk şişe Coca-Cola'nın satılması, 1980'lerde ilk McDonald's restoranının açılması)[40] sayısı artmış; yarı-uyumlu yazarların, araştırmacıların, film yönetmenlerinin ve *rock* gruplarının Macaristan'da ün kazanmasına ve Doğu ile Batı arasında gidip gelmelerine izin verilmiş;

okullarda İngilizce öğretim yaygınlaştırılmış; çağdaş Batı edebiyatı yapıtları yayınlanmış ve üniversitelerde "burjuva" sosyal bilimleri öğretilmeye başlamış; 1960'larda Özgür Avrupa Radyosu'nun yayınlarını bozmaktan vazgeçilmiş, yurtdışına göç etmiş Macarlarla (örneğin, 1980'lerde Soros Vakfı'nın kurulması), Vatikan'la, İsrail'le, Doğu Politikası'nın (*Ostopolitik*) savunucularıyla, Avrupa Komünizmi yanlılarıyla vb dostça ilişkilere girilmiş; Batı'dan büyük miktarlarda borç alınmış; IMF'ye ve Dünya Bankası'na girilmiş ve Batılı büyük şirketlerle ortak girişimler kurulmuş (örneğin 1980'lerde ilk Citibank bürosunun açılması); merkezi planlamadan serbestleşmeye doğru bir dizi makro-ekonomik denemeler yapılmış; resmi çerçeve dışında iş etkinlikleri, bireysel çözüm stratejileri, özel tüketim ve burjuvalaşma özendirilmiş; korku ve seferberliğin yerini pazarlık ve örtük toplumsal sözleşmeler almış; rejim muhaliflerinin dağınık eylemlerine ve genel olarak ilk sivil toplum girişimlerine görece hoşgörülü davranılmıştır. "Gulaş komünizmi"nin Macarların pek çoğunu son on yılda küresel kapitalizmle karşılaşıp kültür şokuna uğramaktan kurtaran bu erdemlerinin listesi çok daha uzatılabilir.

Türdeşleşme?

Coca-Cola, McDonald's ve *rock* müziği gibi ikircıksiz izlenimi veren örneklerde bile bunların hep aynı kalıplarla taklit edilip benimsediğinden söz etmek zordur. Eğer hızlı yiyecek lokantaları çok büyük ölçüde orta sınıfların buluşma yeriyse, Coca-Cola çoğu kez salaş barlarda *palinka* ile karıştırılarak içiliyorsa ve rap ritimleri Avusturya-Macar kabare geleneğinin havasında kültürlü, kinayeli metinlere eşlik edebiliyorsa, bu küresel ürünlerde kitlesel bir yayılmanın standart kültürel mesajlar ilettiğini ileri sürmek zordur. Başka bir deyişle, hızlı yiyecekler yavaş yavaş yeniyorsa, sert alkollü içkiler Coca-Cola'yla sulandırılıyorsa ve saldırgan müzik eşliğinde ince nükteler yapılıyorsa, küreselleşme de parça bölük olacak, hatta kendi karşıtına dönüşecektir: Pepsi var ama *Pepsi duygusu* yok.

Burada araç, iletilen mesaj *değildir* (ya da olmayabilir), özellikle de küresel mesajın kendisi ikircikliyse değildir, çünkü burada Doğu Avru-

pa'ya iletilen yalnızca Batı değil, aynı zamanda Batı'nın eleştirisidir: Batı, serbest piyasa öğretilerine karşı çevreciliği, ifade özgürlüğüne karşı "siyasal olarak doğru" söylemi, maço Hollywood kahramanlarına karşı feminist değerleri, sağlık beslenmeye karşı abur cubur yemeyi ve bu gibi başka karşıtlıkları hep bir arada iletmektedir. Doğu Avrupalılar bu tür uyumsuz mallarla dolu kültür paketlerini[41] ancak aldıktan sonra bunlarla yüzleşme ya da kendi kültür ürünlerine katma durumundadırlar. Ayrıca aldıkları paketteki malların her ikisi de sık sık kendi kültürleriyle uyumsuz olabilmektedir. Örneğin, Macarların çoğu açısından klasik tarafsızlık ilkeleri ile düzeltici eylem ilkeleri aynı ölçüde kabul edilemezdir. "Roman (Çingene) sorunu" söz konusu olduğunda korkarım yurttaşlarımın çoğu hükümetin ne tarafsız kalmasını, ne de olumlu ayrımcılık yapmasını ister; istedikleri bu halkı ezmek olacaktır –bu da geçmişin belirleyiciliğin bir başka kanıtıdır.

Devrim niteliğindeki "şemsiye liberalleşe" projesi başlı başına tartışmalıdır. Eşzamanlı olarak pazar ekonomisine geçmek ile demokratikleşmenin bu ikisi arasında yaratacağı çatışmaları görmek için Davos kültürü ile akademisyenler kulübü kültürünün aşırı uçlarına bakmak (örneğin, fanatik para düşkünü ile dogmatik kota koyucu arasında bir diyaloğu düşünmek) gerekmez. Kuşkusuz, en yakın örnek doğrudan doğruya kültür politikasında bulunabilir: Kültür programlarına kamu finansmanının sağlanması bu programların piyasa başarısına mı bağlı olmalıdır? Hükümetlerin kültürel tercihleri olabilir mi? Ulusal Tiyatro neden özelleştirilmesin? Müzelere neden sübvansiyon sağlansın?

Macaristan'da hükümetler son on yıl içinde bu soruları yanıtlarken "dağıtımcı" Fransa/Avusturya modeli ile daha "piyasaya yönelik" Hollanda/Amerika modeli arasında sürekli gidip gelmiştir. En son olarak ikinci modelde utanç verici bir yenilgiyle karşılaşılmıştır.[42] Son yıllarda Macaristan'da kültür mücadelesinin sürekli bir savaş alanı olan kamu medyasının denetiminde de benzer sorular gündeme gelmektedir: Özel televizyonlar kamu programlarına yer vermeli midir? Kamu televizyonları reklam yayınlayabilir mi? Ulusal Basın Ajansı neden özelleştirilmesin? Parlamento seçimleri, kazananlara kamu medyasına

egemen olma yetkisini verir mi? Hükümetin gazete çıkarmaya hakkı var mıdır?

Macar yasa koyucular bu sorunları çözmek için 1990'ların başlarında BBC türünden kuralları tartışırken bugün daha müdahaleci Avusturya/İtalya modeline ulaşmışlardır.[43] Macaristan'da üniversite reformcuları aynı "kamu yararına karşı özel çıkar" ikilemiyle yüz yüze gelmişlerdir; onlar da yurttaşların kültür, bilgi ve eğitim hizmetlerine ulaşma fırsatlarındaki eşitsizliklerin kamu eliyle giderilip giderilmemesi gerektiği (giderilecekse, ne ölçüde, hangi yoldan vb) gibi benzer bir soruya yanıt aramaktadırlar. Yükseköğretimde kısmi bir piyasa modelini uygulamaya yönelik bütün çabalara karşın, bugün reform girişimleri geleneksel Alman modeline takılmış durumdadır.[44] Bu arada, her üç örnekte de görece devletçi modellerde karar kılınması, kamu politikasında eski (komünist ve komünizm öncesi) kültürlerin hâlâ yaşadığını ve kıta Avrupası'na özgü modellerin Anglo-Amerikan modellerine üstün geldiğini göstermektedir. Ne yazık ki, kamu politikasının öbür alanlarında, örneğin sosyal güvenlik reformu ve konut gibi konularda, ayrıca ABD'nin yakın zamana kadar daha fazla (yer yer en fazla) etkili olduğu bankacılıkta ve sermaye piyasalarında güçlü devlet düşüncesi gittikçe ağırlık kazanmaktadır.[45]

Batı'da birbirine rakip kültür kalıplarının bulunması, Doğu Avrupa'yı çekme açısından rekabet bulunması demektir. Türdeşleşmenin anlamı buysa, ben belirsizlik (ikircik) ithalatından ya da ihracatından söz etmeyi tercih ederim.[46] Ve bu belirsizlikler yerel düzeyde büsbütün dolaşık hale gelebilmektedir. Bunun iyi bir örneği, Macaristan'daki yeni dinsel kurumların en büyüğü ve en zengini olan İnanç Meclisi (Assembly of Faith) adlı neo-Protestan karizmatik kilisedir. Öğretisinde katı girişimci ruhuna ve muhafazakâr aile değerlerine yer veren, Yahudi yanlısı, Semitizme yakın görüşleri olan, kilise ile devletin birbirinden ayrılması için mücadele eden, ilerici ve laik liberal partiyi (Özgür Demokratlar) destekleyen bu kurum aynı zamanda son derece katı hiyerarşiye dayanan teokratik bir yapı göstermekte ve bu açıdan komünist dönemde "kişilik kültü" denen yapıya çok yaklaşmaktadır.

Sömürgecilik Tezine Dönüş

Doğu Avrupa'daki yeni demokrasilerin kültürel açılışı eğer manevi boyun eğme biçiminde tanımlanıyorsa, kullanılan sözlükte uluslararası kültür mücadelesine (*Kulturkampf*) ve onun ulusal kahramanlarına, kozmopolit hainlerine, işgalcilerine, işbirlikçilerine, savaş planlarına ve "kesin çözüm"lerine ilişkin deyimlerin yer alması da çok olasıdır. Bu söylem çerçevesinde kültürel küreselleşmenin anlamı işgal, yıkım ve silinmenin yanı sıra terk edilmiş anayurda yabancı kültürlerin ekilmesini de içerecektir.

Oysa Macaristan'ın son on yıllık kültür tarihine baktığımda yok edilmenin hiçbir önemli örneğini veremiyorum; buna karşılık bir arada var olan kültürlerin ve kültürel uzlaşmanın açıkça görülen örnekleri gittikçe artmaktadır. Sömürgecilik tezinin en gözde örneği olan ve arkasında büyük şirketler bulunarak gelen McDünya kültüründe bile, yerli kültürlerin ağırlığı o kadar büyük (ve nüfusun alım gücü o kadar küçük) olabilir ki, ithal malların yayılması kısa bir dönem için çok hızlandıktan sonra genellikle yavaşlar.

Örneğin hamburger, kazandığı ilk zaferlerin ardından geleneksel domuz sosisleri ve Avusturya-Macar usulü *Faschiertes* (kıyılmış etten rulo) ile barışmak zorunda kalmış ve pazar günü öğle yemeklerinde Viyana şnitzelinin Macar sofrasındaki tekelini kıramamıştır. Pizzanın *lángos* (bir tür açma) karşısındaki durumu bugün kentsel alanlarda biraz daha iyi olmakla birlikte, aynı süreç pizzada da görülmüştür.

Gene mutfakta kalacak olursak, Macar ulusal yemeği olan gulaş üzerinde uzmanlaşmış bir hızlı yiyecek zinciri henüz yoktur. Macar piyasasını tekelleştiren Amerikan tütün şirketleri hafif sigara markalarını da satmakla birlikte[47] Macar erkekleri ve kadınları (!) hâlâ sert sigara içmektedirler, çünkü eski rejim sırasında buna alışmışlardır. Kafeinsiz kahve, Macarların kahvaltısında İtalya'dan ithal edilmiş bir kültür maddesi olan espresonun yerini almamıştır. Benzer biçimde, mısır gevreği ve müsli gibi *donut* ve *bagel* de ilerleme kaydetmeyi başaramamıştır. Aynı durum sağlıklı yaşam modalarının çoğu için de geçerlidir; bunların hâlâ seçkinlerin ayrıcalığı (ya da lüksü) olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kültürel küreselleş-

me, işgal şöyle dursun, genel bir yaygınlaşma bile değil, bir dizi uzlaşma ve bu arada kompartmanlaşma anlamına gelmektedir.

Gelen kültür önemli alanlarda başat bir konuma gelmeyi başarsa bile, bu şansa ya da şanssızlığa bağlı bir rastlantı olabilir. Cep telefonu bunun güzel bir örneğidir. Eğer hızlı erişilebilirlik gibi "Batılı" bir değer, konuşkanlık gibi "Doğulu" bir kültürle *ve* iletişim altyapısının planlı azgelişmişliği (Sovyet siyasal kültürünün kilit bir öğesi) gibi bir komünizm mirasıyla *ve* bölge erkeklerinin uç noktadaki teknolojik şovenizmiyle üst üste gelirse, bugün Macaristan'da her iki kentli erkekten birinin elinde cep telefonuyla sokakta yürüdüğünü görmek de olanaklıdır.[48] Örneğin tekno müzik "düğün *rock*"u denen yalancı halk şarkılarının ülkemde yeniden doğmasına yardımcı olurken (bunlar *Musikantenstadl* adlı Alman/Avusturya televizyon gösterisinin Macar uyarlamasında her cuma izlenebilir) ya da Batı'nın aracılık ettiği *New Age* tarzı gizemcilik Doğu Avrupalı eski büyücülükle birleşirken ve "küresel" etki yalnızca bir katalizör ya da ortak durumundayken[49] "küreselleşme" terimini bütün bir kültürel buluşmalar dizisini anlatmak için kullanabileceğimizden gerçekten emin değilim.

Yukarıda da değinildiği gibi, yabancı kültürler eski komünist ülkelere doyurulmamış bir talebin çekiciliği nedeniyle girmiş, parlak sömürgeci tezde savunulduğu gibi "masum halklara" dayatılmamıştır. Bunun en çarpıcı örneği, hiç kuşkusuz doğrudan doğruya 1989 devrimidir. "Neden hiç kimse bizi sömürgeleştirmek istemiyor?" biçimindeki alaycı sorunun komünizmin son yıllarında ne kadar sık sorulduğunu ben hâlâ hatırlıyorum.[50] Bu sorunun ardında, serbest seçimlerden özel çocuk yuvalarına ve şık ayakkabılara kadar Batı etiketli her şeyin alınmasını isteyen son derece güçlü bir talep vardı.[51] NATO'ya ya da Avrupa Birliği'ne girmek "tek taraflı yakınlaşma"nın, ya da gene karşıt sözcüklerden bir deyiş oluşturmama izin verilirse, "davetli sömürgeleşme"nin yalnızca simgesel son perdesidir.

Davetiye çıkarmak neden kapitülasyon sayılsın? Kültürel küreselleşme neden yabancı kültür mallarının belirli bir ülkenin yerli ürünleriyle şöyle ya da böyle bir arada var olarak kitleselleşmesi gibi daha basit bir biçimde yorumlanmasın? Kuşkusuz, bir arada yaşamanın her türlüsü şiddetli rekabet ve çatışma sonucunu da doğurabilir (taraflardan birinin, egemen-

lik bir yana, başat konumda olmasıyla)[52], evlilik sonucunu da (karşılıklı işbirliği ve uyum sağlama dozunun yüksek olmasıyla), ama çok şükür, taraflardan birinin öbürünü öldürme olasılığı pek yüksek değildir.

Macaristan'da pembe diziler rekabet ve işbirliğinin ilginç bir karışımına örnektir. Bugün izleyiciler gerek özel, gerek kamu televizyon kanallarında çok çeşitli pembe diziler arasından seçim yapabilmektedirler; yerli ve ithal, Amerikan, Brezilya ve Alman yapımı, kentsel ve kırsal, yepyeni ve eski rejimden her türlü dizi vardır. Bunların hepsi temelde Kuzey Amerika kökenli olabilir, ama uzatmalı birliktelikleri, aralarında önemli kültürel geçişmelere yol açmıştır (*Szabó Ailesi* adlı ilk radyo dizisi 1950'lerde yayınlanmaya başladı ve haftada bir olmak üzere bugüne kadar iki binden fazla bölümü yayınlandı; en popüler Çek televizyon dizisi olan *Kent Sınırında Hastane*, Macaristan'da 1970'lerde yayınlandı). Yerelleşmenin doğrudan doğruya tüketimle gerçekleşmesi ender bir olgu değildir; iki yıl önce, bir Brezilya pembe dizisinin meraklısı olan sıradan Macar yurttaşları, öykünün sonunda kör olacak Esmeralda adlı baş kahramanın göz ameliyatı için para toplamaya başlamışlardı. Latin Amerikalı oyuncuyu "yurttaşlığa kabul etme"de o kadar ileriye girmişlerdi ki, öykü ile gerçek arasındaki farkı unutmuşlardı. Şimdi bu kültürel küreselleşmenin doruk noktası mıdır, yoksa tam tersi mi?

Ne olursa olsun, ABD güdümlü sömürgeleşmeden söz etmeyi seçenler neden işgal başarısızlıklarının elle tutulur örneklerini açıklamazlar? ABD'den kültürel ihraç konusu olabilecek yaygın kabul gören birkaç madde vardır ki iyi niyetli hiç kimse bunları, özellikle de bunların ideal biçimlerini zararlı göremez. Sözleşme disiplini, topluluk ruhu, yurttaş yurtseverliği, olumlu düşünce, hayırseverlik, özel yaşama saygı:[53] ilke düzeyinde bunların her biri, bölgede geçmişin mirasından kaynaklanan bir direnişle karşılaşmasa ve kültür alımını başlatacak güçlü öncü gruplar olsa yerli halkı büyüleyebilecek niteliktedir.[54] Yoksa bu olgun kültür ürünlerinin alımında yavaş davranılması kaçınılmaz mı olmakta, aslında para ve güç bile uyumlulaştırma sürecini hızlandıramamakta mıdır?

Öte yandan, işlem maliyetleri epeyce yüksek olmakla birlikte ithali daha kolay olan mallar da vardır. Ayakların yere bastığı bir örneğe bakarsak,

Amerikan futboluna ya da beysbola büyük yatırımlar yapılacak olsa, Macarlar çok sevdikleri futboldan vazgeçip bu sporlara yönelirler mi? Herhalde, evet. Örneğin Budapeşte yakınlarında bir pistin inşa edilmesi üzerine 1990'larda Macaristan'da Formula Bir oto yarışlarına duyulan ilgi hızla artmıştır. İlginç bir biçimde, basketbolun Macaristan'da (orta sınıf gençler arasında) son zamanlarda çok tutulmasında başlıca etkenin de düzenli olarak NBA maçlarını yayınlayan Eurosport (!) adlı uydu kanalı olduğu anlaşılmaktadır.[55]

Aslı aranırsa, "iyi" Amerikanlaşmada bir başarı öyküsüne henüz rastlanmamaktadır; sosyolojik araştırmaların çoğuna göre, son on yılda Macar yurttaşlarının ileri derecede yolsuzluk, bencillik, etnik milliyetçilik ve karamsarlık özellikleri açısından önemli bir iyileşme olmamıştır.[56] Buna karşılık çokuluslu bir şirkette çalışan herhangi bir Macarın daha şimdiden kesin bir iş sözleşmesi vardır; çalışma arkadaşlarının ücret sözleşmelerine gizlice göz atma izni yoktur; Buenos Aires'teki akrabalarına iş yerinden telefon etmesi olanaksızdır; farklı kesimlere fırsat tanıyan çeşitlilik kurallarına uymaya zorlanabilir ve gerçekte kendi istemediği halde iyimser bir kurum kimliğine sıkışmıştır.

Melezleşme?

Yukarıdaki açıklamalar ışığında bir an için küreselleşme kavramını bir yana bırakalım ve melezleşme (ya da glokalleşme, kreolleşme) kavramını sınayalım. Bu kavramlar, ortaya çıkan bileşimlerde yalnızca iki katkı maddesinin olduğunu düşündürmektedir; oysa 1989'dan sonra Doğu Avrupa'da görülen kültürel ürünlerin pek çoğunun hem yabancı ülkelerde, hem de yurtiçinde değişik çapraz etkileri bulunan birden çok bileşeni vardır.[57]

Yukarıda görüldüğü gibi, dışarıdan gelen kültür saf Amerikan kültürü, yerli kültür de yalnızca "ulusal" değildir. Örneğin, Macaristan Cumhuriyeti'nin devrimden sonraki anayasal düzenlemelerinin birçoğu Almanya'dan ithal edilmiş,[58] iş hukukunda gittikçe artan ölçüde ABD standartları benimsenmiş, Avrupa Birliği'ne katılma görüşmeleri sürecinde AB müktesebatı (ki zaten bir kültür karışımıdır) alınmaya başlamışken, çeşitli siyasal güçler arasında varılan belli başlı uzlaşmalar ve bu arada 1989 Yu-

varlak Masa görüşmelerinde komünistlerle varılanlar da hukuk sisteminin her alanına girmiştir. Ya da bir başka örneğe bakılacak olursa, Macaristan'daki en büyük hayır kurumu olan Soros Vakfı'nm kültürel tercihleri, vakıf başkanının çoğul kimlikleri (örneğin Macar Yahudisi, Karl Popper'in öğrencisi, Wall Street kodamanı ve son zamanlarda küresel kapitalizm karşıtı) ve vakfın çeşitli yönetim kurullarının yansıttığı yeni siyasal seçkinlerin iç yapısı dikkate alınmadan nasıl anlaşılabilir?[59]

Kültürel karışım içindeki katkı maddelerinin oranlarını ve karışma sürecinin hızı ile niteliğini belirtmediğimiz zaman melezleşme boş bir terim olarak kalır. Belirttiğimiz zaman –karışım örneklerini bir ucunda yerli kültür ürünün yerini tümüyle yabancı bir ürüne bıraktığı, öbür ucunda da yabancı ürünün tümüyle reddedildiği bir eksen üzerine yerleştirdiğimizde– ise gerçekte birçok örneğin ikinci uçtansa birinci uca yakın düştüğünü görmemiz epeyce olasıdır. NATO'nun iç hiyerarşilere, savaş ilkelerine, hatta Macar ordusunun üniformasına ilişkin koşullarının pek çoğu ileri derecede standartlaşmanın örneklerini oluşturur. Bankacılık ve öbür mali hizmetler kültüründeki türdeşleşme ise herhalde son zamanların bu alandaki en önemli örneğidir.[60]

Ayrıca Macaristan daha şimdiden Avrupa Birliği'nin yaklaşık yüz bin sayfayı bulan yasal taleplerine boğulmaya başlamıştır. Avrupa Birliği'nin üye ülkelerde iş uygulamaları, toplumsal yasalar ya da çevre koruma gibi alanları nasıl büyük ölçüde türdeşleştirmiş olduğunu, örneğin İngiltere'nin yalnızlık politikası, Fransa'nın kırsal kültürü ya da daha bayağı bir örnek olarak, Avusturya'da tasarruf hesaplarının anonim olması gibi yerleşik kültürel tabulara değinerek uzun uzun tartışmak istemiyorum. Bir tek *euro* örneğinden söz etmekle yetineyim: Euro yalnızca mark, liret, krona (ve forint) gibi sözcükleri ortadan kaldırmakla ve bu sözcüklerin geçtiği deyimlerin ve fıkraların çoğunu unutturmakla kalmayacak, yüz milyonlarca insanın cüzdanını açıp bu (yeri gelmişken, iyice berbat) banknotları gördüğünde yaşayacağı en sık tekrarlanan estetik deneyim haline gelecektir.

Öte yandan, yoğun bir standartlaşmanın görüldüğü bu örneklerin bile kültürel küreselleşmeye kanıt oluşturabilmesi için güçlü kültürel dış etkenin dünya ölçeğinde olması gerekir. Şimdilik Avrupa Birliği meşruiye-

tini hem üye ülkeleri küreselleşme dalgalarına karşı korumak, hem de onların bu dalgalara binmesine yardımcı olmak üzerine kurmaktadır.[61]

Öykünmecilik?

Kolaylıkla göz ardı edilen bir başka ölçüt, türdeşleşmenin uygulamada işlerlik kazanmasının gerektiğidir. Doğu Avrupa'da her çocuğu Rusça öğrenmeye zorlamanın çok kötü bir pedagoji uygulaması olduğu görülmüştür. Aynı durum Sovyet Komünist Partisi tarihinin, SSCB ulusal marşının vb öğretilmesinde de geçerlidir. Komünist yönetim altında Macaristan'da dış kültürleri gerek resmi olarak kabul ve gayri resmi olarak reddetmenin (resmi Sovyet sanatı buna örnektir), gerekse resmi olarak ret ve gayri resmi olarak kabul etmenin (Batılı yaşam tarzları buna örnektir) uzun bir geçmişi olmuştur. Dolayısıyla, bugün ülkemdeki son moda kavramlardan birinin "öykünmeci kapitalizm"[62] olması şaşırtıcı değildir; bu kavramın içinde bir dizi kültürel bahane (kapitalist uygarlığı/uygarlıkları kabulün yüzeysel, kısmi, sahte olduğu) yatar. Araştırma grubumuz ulusça yarattığımız bu kendi kendiyle alay fırtınasına kapılmamazlık edemezken, bir yandan da bunun Batı karşısında aşağılık duymaktan kaynaklanan "oryantalist" çağrışımlarından kaçınmaya çalışmıştır. Herhangi bir yanlış anlamaya yol açmamak için öykünmeciliğin hilebazlıkla aynı olmadığı da belirtilmelidir; biraz kendini kandırma, biraz da safça bir taklit hevesiyle öykünmeci olunabilir. Bunların her ikisinde de vicdan rahattır.

Dolayısıyla, özel tasarımlı bembeyaz giysiler içinde tenis oynasanız bile eğer korta tükürüyor ve top belli ki çizgi içine düşmüşken "out" diye bağırıyorsanız, bu oyunun kültürünü tam olarak kapmamış olduğunuzu bilseniz iyi olur. Benzer biçimde, Macarca konuşurken araya sürekli İngilizce mali terimler karıştırıyor, ama iş yemeğinde bir çevirmene gerek duyuyor, yemeğe de sarhoş geliyorsanız, bu davranışınızın "öykünmecilik" olduğunu söylemek biraz hafif kaçabilir. Aynı durum bütün Doğu Avrupa'da yeni siyasal seçkinlerin bazı üyeleri için de geçerlidir; bu kişiler kampanya yönetiminde en gelişkin yöntemlerden yararlanmakta, insan hakları ve hukukun üstünlüğü söylemlerini çok iyi bilmekte, ama iktidara geldiklerinde

muhalefet liderlerini korkutmak için vergi yetkililerinden ve istihbarat örgütlerinden yararlanmakta, kamu parasını kötüye kullanmakta, suçlularla iyi ilişkilere girmekte ve kilise dönüşünde karılarına dünyayı cehennem edip çocuklarını dövmektedirler.[63]

Nitelik önemlidir. Tenis maçlarının ve iş yemeklerinin sayısını toplarsak ya da daha ciddi göstergeler olarak özel mülkün nominal büyüklüğünü ölçer, meclisten geçen yasa sayısına bakarsak Macaristan pek çok Doğu Avrupa ülkesine göre Batı önderliğinde kültürel küreselleşmenin hiç tartışmasız çok önemli bir örneğidir –sömürgeleşme kuramının herhangi bir rengini savunanlar da arkalarına yaslanıp ayaklarını uzatabilirler. Ama korkarım kendilerini kandırmış olurlar. Diyelim ki, Macaristan'ı temsil eden bir örneklem alarak beysbol sopasına sahip olanların sayısındaki yıllık artışı ölçtüler ve "temelde Amerikan" olan bu oyunun yakında yerli spor dallarından daha fazla taraftar çekeceği sonucuna vardılar. Benim tahminime göre ölçümlerinde sapma olacaktır ve bunun çok basit bir nedeni vardır: bu ülkede beysbol sopaları esas olarak sokak kavgalarında bıçağın yerini ve evi korumakta tabancanın yerini almak üzere kullanılmaktadır.[64]

Tartışma amaçlı bir varsayımda bulunalım. Diyelim ki, yerli ve ithal her bir kültürel mal birbirine aynı tutulabilir ve son on yılda ithal kültür mallarının oranı hem nicel, hem de nitel olarak bütün toplumda düzenli olarak yükselmiştir. Yıllar geçtikçe Macarların boğazından geçen Coca-Cola miktarı artmakta ve şarap miktarı azalmakta, Macarlar daha az sigara içmekte, sabahları daha uzun koşular yapmakta, akşamları daha az yağ yemekte, işlerini daha verimli olarak örgütlemekte, tasarruflarını planlamada gittikçe daha titiz davranmakta, cinsel tacizin masum biçimlerinden bile kaçınmakta, daha hayırsever, yardımsever vb olmaktadırlar. Kültürel küreselleşmenin bu aydınlık (ama biraz sıkıcı) yanına ne demeli?

Her şeye karşın, bu gelişmeler konusunda coşkuya kapılmak da, düş kırıklığına düşmek de aynı ölçüde erken olacaktır. Sistemli araştırmaların bulunmadığı günümüzde, küreselleşmenin nicel yönü bile henüz karanlıktadır. Dolayısıyla zavallı Macarların gerçekten her gün daha çok bilinçle ve gayretle mi koştuklarını, yoksa aynı zamanda daha fazla yağ da mı yediklerini –pasif direnişin gülünç bir örneği– ne yazık ki bilmiyoruz.

Son Söz

İyi ya da kötü, çalışmamız Macaristan ile dünya arasındaki kültür alışverişinin hâlâ var olmayan bir resmini oluşturmak için mozaik taşlarını elbirliğiyle bulma girişiminin bu ülkedeki ilk örneğidir. Kabul edileceği gibi, şiir ve kilise müziğinden insanların çocuklarına ad koyma ya da bozuk asansörlerde davranma biçimlerine kadar uzanan kapsamlı bir çözümlemeyle dış etkenlerin bir haritasını çıkarabilecek durumda değildik. En azından bu açıdan araştırma grubumuzun yaptığı örnek olgu incelemelerinin resimde çok sayıda boşluk bıraktığı açıktır.

Bununla birlikte, sahada topladığımız veriler atlı benzetmesinin yansıttığı alışılmış doğruların çoğunun tartışmalı olduğunu göstermeye yetmiştir. Kültürel etkilerin yarattığı uçsuz bucaksız çalkantı ve dış kaynaklı çekicilikler arasındaki rekabet Macaristan'da karşı koyulmaz küreselleşme eğilimlerinin kesin varlığını belirlememize engel olmuştur. Benim yakınlık duyduğum görüş, bugün için ve birkaç sınırlı alan dışında bu tür eğilimlerin var olmadığıdır. Bunların yerine, dışarıdan gelen rakip çekicilikler karşısında geniş bir yanıt repertuvarının oluştuğu görülmekte, bu yanıtlar bir uçta dar kafalı yalnızlık anlayışının, öbür uçta da eski Demir Perde'nin ötesinden gelen her şeyi çaylakça taklit etmenin yer aldığı sürekli eksen boyunca yayılmış kendiliğinden/pasif direniş, öykünmecilik ve dengeleme (uzlaşma) tepkilerini yansıtmaktadır.

Varılan denge sağlıklı mıdır? 1989'da bir kültür boşluğu olsaydı, bugün bu soruyu sormak mantıklı olurdu. Örneğin ben o tarihte, Batılı (ve Batılı olmayan) kültür kalıplarının *bazılarını* daha coşkuyla, geri kalanlarını daha gönülsüzce taklit eden daha açık kafalı bir Macaristan hayal edebilirdim. Geçmişin çizdiği yoldan geleceği görmenin çekiciliğinden uzak durur, özellikle de eski komünist, hatta daha da eski milliyetçi-muhafazakâr yolların delik deşik yüzeyi kültürel yenilenmeyi yavaşlatsaydı, patika bağımlılığından söz etmezdim. Ama kaynak tarafında da seçim keyfi değildir; uluslararası kültür piyasasında yüksek maliyetli işlemler, zaman alan uygulamalar, ikiz ürünler ve benzer başka kısıtlamalar ortaya çıkabilmektedir. Macaristan, İsveç usulü devlet müdahaleciliğini kopya etmeden İs-

veç'in yalnızca dayanışma kültürünü ithal edebilir miydi? Kendi yurttaşları arasında Fransız tarzı bir milliyetçiliğe yol açmadan Fransa'yı örnek alıp seçkin kültürü destekleyebilir miydi? Ya da hem ABD'nin kendinden başkasına dayanmama kültürünü, hem de Japonya'nın kayırmacılık kültürünü bir arada alabilir miydi?

Kendi kendine acıma bir yana, küreselleşme yanlılarına da üzülüyorum –özellikle de küreselleşme kuramcılarının çok sevdiği zaman/mekân küçülmesi kavramıyla alay eden şu fıkrayı Budapeşte'de duyduğumdan beri. Fıkra şöyle: Macarların çevreye çöp atmaktan vazgeçmesi için ne kadar zaman gerekir? Yanıtı, yedi yüzyıl ve bir saniye. İlk beş yüzyıl içinde –çok iyi bilindiği gibi– bizi çevreye çöp atmaya zorlayan acımasız Türklerden, Habsburglardan ve Ruslardan kurtuluruz. Sonra, bir yüzyıl "Macar çöpü" kavramının tanımlanması, bir yüzyıl da çevreye çöp atmayı yasaklayan son Alman yasasının önce kopya edilmesi ve ardından onaylanması için kesinlikle gereklidir. Etti yedi yüzyıl. Peki, bir saniyesi nerede? Ha, o da yeni yasayı çiğnemenin hilesini öğrenmemiz için gereklidir.

Üçüncü Bölüm
Çeper Ülkelerde Küreselleşme

Güney Afrika, Şili

ANN BERNSTEIN

KÜRESELLEŞME, KÜLTÜR VE KALKINMA

GÜNEY AFRİKA BATI'NIN YAN ÜRÜNÜ OLMAYI AŞABİLİR Mİ?

Kültürün geçmişe ait olan ve sırf gösterişli bir yapı ya da anıt biçiminde yeniden inşa edilmesi gereken antropolojik bir nesne olduğunu sanan Afrikalılara bir uyarı: Kültürümüzün çağdaş teknolojiyle ve öbür yaşam tarzlarının karşıtlığıyla uzlaşmaya yönelik olarak bugün, burada verdiği mücadele de onun en az tarihsel geçmişi kadar geçerli bir tanımını ortaya koymalıdır.

EZEKIEL MPHAHLELE[1]

Antropologlar ve tarihçiler kültürü değişmez çekirdek değerler olarak düşünme eğilimindeyseler de bunların yönlendirilmesi olanaklıdır. Eski inançlar yok da olabilir, canlanıp gerçekliğe de dönüşebilir.

PETER BERGER[2]

Gelişmekte olan birçok öbür ülkeden farklı olarak Güney Afrika, Batı ülkeleriyle uzun bir geçmişe dayanan yakın ilişkiler içinde olmuş, Büyük Britanya'dan, ABD'den ve başka yerlerden kaynaklanan küreselleşme güçlerinin erken gelen etkisinde kalmıştır.[3] Güney Afrika'nın tarihindeki apartheid dönemi pek çok açıdan 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın geri kalan yerlerinde ortaya çıkan çeşitli küresel, ama büyük ölçüde Batılı düşüncelere, tutumlara ve teknolojilere karşı kararlı direniş gösterilen bir ara dönem olarak görülebilir. Irklar arasında eşitliğe yönelmek yerine, apartheid yönetimi ayrımcılığı ve fiziksel ayrım uygulamalarını derinleştirerek güçlendirmiştir; Güney Afrika yeni teknolojileri ve yöneticilik anlayışlarını kendi yapısına katarak benimsemek yerine yalnızlığa çekilmiş, televizyonu ancak 1970'lerde almış ve pek çok yönden toplumda modernleşmeyi sağlayamamıştır. Ama ülkede demokrasiye geçilmesi Güney Afrika'nın yeniden küresel topluluk ve Batı'nm nüfuz alanı

içindeki yerini almasına yardımcı olmuş ve çok çeşitli küreselleşme güçlerine şaşılacak kadar açık bir ülke olduğunu ortaya koymuştur.

Ekonomik olarak, Güney Afrika'nın hükümeti ve canlı iş çevreleri ülkenin uluslararası ticaret sistemlerine ve şirketler arası rekabete yeniden tam olarak katılmasına önderlik etmektedir. Siyasal olarak, ülke Afrika'da ve kuzey-güney arasında iki taraflı ve çok taraflı örgütlerde ve ilişkilerde önder bir konum edinmek için hızlı adımlar atmaktadır. Kültürel olarak, Güney Afrika bugün tiyatro, müzik ve dansta uluslararası kültür çevresinin tam anlamıyla içinde yer almakta ve yerli yapımlarıyla kendi katkılarını da bu çevrede ortaya koymaktadır. Bütün bu dinamikler ülkedeki kültürel gelişmeleri yansıtmakta ve etkilemektedir.

Bu bölümde gösterileceği üzere, Güney Afrika uluslararası kültürel güçlere son derece açık bir toplumdur ve uzun süredir pek çok bakımdan böyle olmuştur. *Apartheid*'a karşı muhalefetin geleneksel ya da atadan kalma herhangi bir yaklaşımın değil, Batı'nın etkisi altında ortaya çıkan dil, üslup ve yapılar içinde biçimlendiğini ve yürütüldüğünü hatırlamak önemlidir. 20. yüzyılın başlarında kentli, misyoner eğitimli ve çoğunlukla orta sınıf Afrikalılar tarafından Afrika Ulusal Kongresi'nin (AUK) kurulmasından sürgündeki kurtuluş hareketlerinin sosyalist ideolojilerine ve Batılı sendikalardan esinlenen yerel muhalefete kadar her alanda Batı düşüncesinin, kültürünün, parasının ve etkisinin rolü apaçık görülmektedir.

Kültürel küreselleşmenin bu büyük güçlerinin karşılaştığı muhalefet çok zayıftır. Hatta Güney Afrika Batı'nın tüketici, kültürel, siyasal ve öbür güçlerinin genel olarak Afrika bölgesine yayılmasında alt-bölgesel bir merkez rolünü oynamıştır ve gittikçe daha fazla oynayacaktır. Ülke (ve özellikle Johannesburg), büyük küresel güçlerin Güney Afrikalı, bazen de daha geniş anlamda Afrikalı bir büküm kazandıktan sonra kıtaya iletildiği yer haline gelmektedir.

Küresel –çoğunlukla Batılı, çoğunlukla Amerikan– kültürel güçlere olan bu açıklık pek az direnişle karşılaşmıştır; tam tersine, Güney Afrikalıların büyük çoğunluğu ABD'den ve başka yerlerden gelen yeni kültürlerin, teknolojilerin, müziğin, modaların ve düşüncelerin ellerinden geldiği kadar büyük bölümünü benimsemekte son derece hevesli davranmaktadır-

Cep Telefonundan Aranıyorsunuz

Kaynak: The Economist 15 Nisan 2000, s. 66, www.economist.com/displayStory.cfm?Story_ID=302619.

lar. Bununla birlikte küresel kültürel güçler bazı düzeylerde daha yavaş, bazılarında daha hızlı yayılmaktadır ve Güney Afrika, hızla ilerleyen başarılı girişimci küresel ekonomilerin temelinde yatan "ekonomik üretim kültürü"nü benimseme açısından çok geridir.

Güney Afrika'nın ilk başkan yardımcısı, bugün de başkanı olan Thabo Mbeki'nin başında bulunduğu yeni demokratik devlet, bir yandan bu "kültürel asimilasyon" sürecine destek verip yardımcı olurken, bir yandan da olaya "Afrikalı" bir renk katmaya çalışmıştır. Yükselen küresel kültürün özüne Afrika'nın bu katkısının gerçek anlamda geleneksel bir Afrikalı içeriği taşıyıp taşıyamayacağı henüz bilinmemektedir. Bu makalenin son bölümünde buna ilişkin bir tahmin yer almaktadır.

Bu bölümde Güney Afrika'da etkili olan küresel güçler üzerinde durulmakta ve bu güçlerin yerli kültür dinamikleriyle etkileşimi incelenmektedir. İlk inceleme konumuz Güney Afrika'nın küresel kültüre tarihsel açıklığıdır: Batı sömürgeciliği, Hıristiyan misyonerler ve bunların yerli kültür üzerindeki etkileri. Ticaretin, Hıristiyanlığın, uygarlığın ve fethin etkilerine bakıyoruz. Kısaca tarihi özetledikten sonra Güney Afrika'nın (ve Afrika'nın güney kesiminin) Batı'nın kültürel bir gettosu olup olmadığı sorusuna eğiliyoruz.

Berger'e göre, küreselleşme sürecinin kilit bir öğesi, küresel ile yerli kültürel güçler arasındaki karşılıklı ilişkilerdir. Schlemmer'in belirttiği gibi:

> Küreselleşmenin kültür, değerler ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerine yaklaşmanın asıl ilginç ve kavramsal olarak zorlayıcı yanı, sağlam bir biçimde yayılan Batılı ekonomik kültür ile Batılı olmayan dünyanın ulusal ve bölgesel kültürleri arasındaki yaratıcı gerilimde ve etkileşimde yatar. Genel olarak bakıldığında, çeşitli kültürlerden ve değerler sistemlerinden oluşan bir resim görülür; bazısı Avrupa uygarlığından eski olan bu kültürler, sanayileşme sonrası ekonomik kültürün model ve tarzlarına ya direnmekte, ya uyum sağlamakta, ya da yerini onlara bırakmaktadır... Ama bu resim bir 'yarışma' varsayımına dayanır. Dünyanın, Batı kaynaklı küresel etki dalgalarına açılan bu bölgelerinde sürdürücü kültürlerin ya da belirli kalıcılığa sahip köken kültürlerinin varlığını kabul eder.[4]

Güney Afrika'da ve Afrika'nın güneyinde gerçekten durum böyle midir? Afrika'ya ve özellikle Güney Afrika'ya bakıldığında böyle bir iddianın ülkede yerli kültürlerin varlığını ve kalıcılığını sormadan kabul etmek anlamına geldiği açıktır. Bu makalenin ilk bölümünde önce Güney Afrika'daki kültürel etkileşimle ilgili kanıtları kısaca inceleyecek, daha sonra bu ülkede bugün de, geçen onyıllar boyunca da Batı kültürünün kabul gördüğü hipotezini ele alacağız.

İkinci bölümde küreselleşme güçlerinin bir "haritası" ortaya koyulmaktadır. Davos kültürüne ağırlık verilmekle birlikte, popüler kültüre, küresel kültürel seçkinlerin etkisine ve ülkedeki Evanjelik Protestanlığa da bakılmaktadır.

Üçüncü bölüm Başkan Mbeki'nin Afrika rönesansı kavramına ayrılmıştır –bu kavramı nasıl anladığı ve nasıl kullanmaya çalıştığı incelenmektedir. Bunun Güney Afrika'nın küresel alanda daha büyük bir rol alması, kültürü ve gelişmeyi etkilemesi bakımından sağlayabileceği olanaklara değineceğiz.

Son olarak da kültür ve küreselleşme üzerine bazı düşüncelere yer verilmekte, "küresel kültürün yüzlerine" iki ekleme yapılabileceği ileri sürülmektedir; bunlardan biri sınıf-altı/getto kültürü, öbürü uluslararası suç kültürüdür. Uluslararası tüketim kültürü ile üretim kültürünün farklı hızlarla ve farklı zamanlarda özümsenmesi de gene bir soru olarak durmaktadır. Kültürel yayılma ile iktidar ilişkisine kısaca bakıldıktan sonra Güney Afrika'dan yayılan kültürel etkiyi artırma olasılıkları incelenmektedir.

Güney Afrika'da Bir Yarışma Var mı?

Tarihsel Perspektif

Delius'a göre, alt kıtanın sömürgeleştirilmesinden önce burada yaşayan toplumlar avcı-toplayıcı topluluklardan hayvancılıkla ve karma tarımla uğraşanlara kadar değişiyordu. Bunların her birinin kendilerine özgü siyasal, toplumsal ve dinsel sistemleri vardı.[5] 1652'de beyaz yerleşimcilerin gelmesinden sonra bu toplumlar çok derin ekonomik ve kültürel değişim süreçlerinden geçirildi; bu süreçlere katlanma yeteneği açısından aralarında önemli farklılıklar vardı.

Avcı-toplayıcı ve hayvancı topluluklar tümüyle mülksüzleştirildi; bu insanlar beyazların çiftliklerinde işçi/kullanıcı ya da misyon merkezlerinde sığınmacı konumuna düştüler; birçoğu oluşum halindeki sömürgeler dünyasının uzak uçlarına itildi. Bu dönüşümün kapsamlılığı düşünüldüğünde hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, değerlerinden, yaşam tarzlarından ve dillerinden pek bir şey kalmadı. "Yalnızca küçük cepler halinde, güneydeki karma tarım topluluklarının konuşmalarındaki "cık" seslerinde ve Afrikanerlerin zengin ritimlerinde yaşayabildiler."

Güney Afrika'nın Yeni Arması ve Sloganı

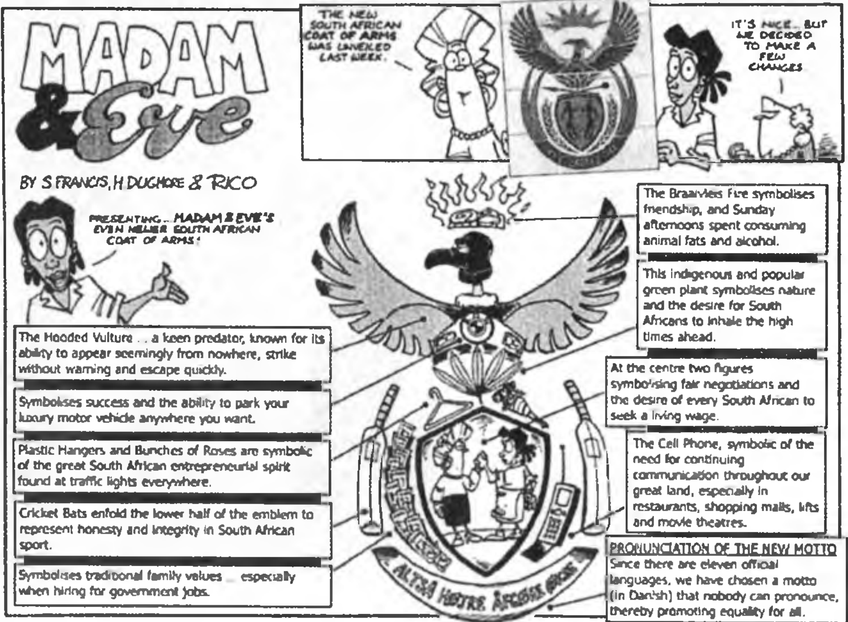
27 Nisan 2000 Özgürlük Günü'nde Güney Afrika'nın yeni arması Başkan Thabo Mbeki tarafından sunulmuştur. Arma Afrikalı bir görünümdedir ve ülkenin 1910'da beri kullandığı armanın yerini almıştır. Armanın öğeleri arasında iki çift fildişi, bir mızrak ve knobkierie [bir ucu tokmak gibi kısa so-

Güney Afrika'nın Arması

Kaynak: www.gov.za/symbols/coatofarms.htm

pa], stilize bir protea çiçeği, kanatlarını açmış halde Güney Afrika'ya özgü bir kuş, doğmakta olan güneş ve üzerinde Linton Taşı'nda görülen ünlü Koisan kaya resimlerinden alınmış birbirini selamlayan iki figürün bulunduğu bir kalkan yer alır. Armanın altında "!KE E: /XARRA // KE" yazılıdır. Başkan Mbeki bu sloganın "/Xam halkının [Güney Afrika'nın ilk halkı olan Sanlar] kullandığı Koisan dilinde, 'çeşitli insanlar birleşin' ya da 'farklı insanlar bir araya gelin' anlamını taşıdığını"[6] *söyledi ve ekledi: "Halkımızın kullandığı eski bir dili seçtik. Bu dil artık yok olmuştur, yaşayan hiç kimsenin anadili olarak konuşulmamaktadır." (Koisanlar bu ülkenin ilk halkıydı ve /Xam halkı yüzyıllar önce halk olarak varlığını kaybetti.) Mbeki konuşmasını sürdürerek, başkaları tarafından yok edilenleri hatırlamamız gerektiğini söyledi ve "bu – !ke e: /xarra // ke – sözcüklerini armamıza koymakla yaşama değer vermeye, bütün dillere ve kültürlere saygı göstermeye ve ırkçılığa, cinsiyetçiliğe, şovenizme ve soykırıma karşı çıkmaya söz veriyoruz" dedi. Bu sloganın taşıdığı söylenen anlam, bir öncekininkinden çok farklı değildir: Ex Unitate Vires Latincede "Birlikten Güç Doğar" anlamına gelir.*

Güney Afrika'nın Arması Üzerine Karikatür

Kaynak: Mail & Guardian, www.mg.za/mg/madameve/2000/05/me20000506w.htm.

Star gazetesinde bu sloganın okunduğu gibi yazılışı ve bir okuma rehberi yer aldı: "(CIK) – EH – EYR – (CIK) – gaara – (CIK) – . Birinci cık sesi dilin ön damağa çarptırılmasıyla çıkartılır. İkincisini çıkarmak için dilin ucu ön dişlere bastırılır. Üçüncüsü ağız kenarından havayı emerek yapılır. "G" sesi genizseldir."[7]

Bir yorumcu sloganı saygısızca, "Dr. Wouter Basson'un (apartheid döneminin Dr. Ölüm'ü) apartheid laboratuvarında hayal ettiği zehirli bir maddenin gizli formülü değil. Kötü bir dizgi yanlışı ya da kötü niyetli bir düzeltmenin marifeti bile değil. Ülkenin yeni sloganı rastgele gibi görünen harflerden ve karmakarışık noktalama işaretlerin oluşan bir arapsaçı" diye anlatıyor ve devam ediyor: "Bence ülkenin yeri sloganının nüfusun büyük bölümü tarafından takdir edilmeyeceği rahatça söylenebilir, çünkü çoğu-

nun birini konuştuğu 11 resmi dilimiz arasında her ne kadar güzel ve şiirsel olsa da !Xam halkının dili bulunmuyor. Bu çok üzücüdür, çünkü bir ülkenin sloganı olmasının bütün anlamı, bunun her vatandaşın hatırlayabileceği ve gerekli durumlarda kullanabileceği kadar özlü olmasındadır."
Aynı kişi sloganının anlamını konusunda yalnızca akademisyenlere güvenmek zorunda olduğumuzu da söylüyor: "!Xam dili Latinceden de daha ölü bir dildir, kurnaz dilbilimciler bize kötü bir şaka yapmış olabilirler, biz de yeni armalı kalkanımızda [aptal] sarışın fikrasının bir eşiyle dolaşıyor olabiliriz."[8]
Kuzey Kap'taki Komani San Derneği'nin başkanı Gert Vaalbooi'nin sloganın gerçekte işemek anlamına geldiğini söylemesi bir karmaşaya yol açtı. Ama çevirinin sahibi olan, Witwatersrand Üniversitesi'nden Profesör David Lewis Williams, Vaalbooi'nin yanıldığını belirtti: Williams'ın çevirisi, ortadan kalkan dilin 1870'lerde yapılan çeviriyazımına dayanıyordu. Williams ayrıca Vaalbooi'nin dilinin /Xam ile aynı olamayacağını, çünkü Vaalbooi'nin kendisini Koman olarak nitelediğini söyledi. Sonuç olarak, bütün dünyada yalnızca iki kişinin, ikisi de Güney Afrikalı dil uzmanının "yeni sloganının herhangi bir çağrışımıyla ilgili yorum yapabilecek durumda" olduğu anlaşılmaktadır.[9] Güney Afrikalılar kendi sloganlarını söyleyememe ve anlayamama açısından birleşeceklerdir.
Madam and Eve adlı günlük bant karikatürde yeni sloganın yergili bir biçimi çıkmıştır. Yazısı şöyledir: "On bir resmi dil olması nedeniyle hiç kimsenin söyleyemediği (Danca) bir slogan seçtik ve böylece herkes için eşitliği sağladık."[10]

Karma tarım toplulukları önemli ölçüde daha dayanıklı çıktı. Bugüne ulaşan bir yerli kültür pınarı bulunacak olsa, bunun başlıca kaynağı karma tarım toplulukları olurdu. Bu toplumların genel anlamda paylaştığı bir ortak kültür vardı; hepsi akraba Bantu dillerinden birini konuşuyor ve hepsinin siyasal sistemleri şeflik kurumuna dayanıyordu. Atalar ve öbür ruhlar dinsel sistemlerinde çok önemli rol oynuyordu.

Özellikle sığır sahipliği açısından önemli zenginlik farkları vardı, ama zenginlerin büyük ölçüde cömertlik göstermesi beklenirdi. Bazılarının ileri

sürdüğünün tersine, toplu ve eşitlikçi bir kültürün üstün geldiği değil, bu eğilimlerin gelişkin hiyerarşilerle, bireysel birikimle ve haneler arası rekabetle bir arada, bazen de gerilim içinde var olduğu bir yapı söz konusuydu. Bu ne bireylerin olabildiğince büyütüldüğü, ne de bazı *ubuntu* ve Afrika sosyalizmi savunucuların duacısı olduğu boğucu ölçüde toplulukçu bir dünyaydı.

Bu karma tarım topluluklarının sonunda savaş alanında yenilmesi demografik felakete yol açmadı. Tam tersine, sömürgeci fetih sürekli nüfus artışının bir başlangıcı oldu; bu nüfus artışı da beyazların egemenliğini uzun dönemde gittikçe daha olanaksız ve sürdürülemez hale getirdi. Bununla birlikte, bu toplumlar askerî kalıcılıklarını ve demografik dayanıklılıklarını tamamlayan uzun dönemli bir kültürel birlikten yoksundu. Bunda batılılaşmış bir seçkinler grubunun oluşmasının ve etkisinin, ayrıca çağdaş Güney Afrika'nın gelişiminde belirleyici rol oynayan özgül sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin de payı vardı.

Evanjelik Hıristiyanlığın Güney Afrika'nın yerli kültürleriyle ilişkisi uzun bir geçmişe dayanır. Misyonerlerin Afrika toplumlarına nüfuz edişi 19. yüzyılda gittikçe yoğunlaştı. Getirdikleri mesajla yalnızca yeni bir Tanrı'nın üstün gücünü ilan etmekle kalmayıp, dinlerini değiştirdikleri kişilerin yaşam biçimlerinde temelli bir dönüşümü de talep ettiler.

> Afrika kültürünün çokeşlilik, geçiş törenleri ve başlık parası gibi birçok temel taşına karşı çıktılar. Yeni giyim kurallarını ve mimarlık biçimlerini dayattılar. Okuryazarlığı ve Batı tarzı eğitimi başlattılar; ticaretin ve ücretli emeğin geliştirici etkisini vurguladılar. Başlangıçta ancak bir avuç izleyici kazanabildiler. Köklü dönüşüm talepleriyle Afrikalıların ve onların şeflerinin büyük çoğunluğunu kendilerinden uzaklaştırdılar, ama misyonerlerin sunduğu cesur yeni dünya çağrısına yanıt veren bir azınlık da oluştu.

Güney Afrika'nın önde gelen sosyal bilimcilerinden Monica Wilson'a (1968) göre, din değiştiren bu kişiler Afrika toplumları içindeki radikaller ve değişimi kabul etmeye hazır bireylerdi. Geri kalanlar bu kişileri işbirlikçi ve sömürgeci yardakçısı olmakla suçladılar. Gene de bu azınlık

grupları, 20. yüzyılda Afrika toplumunda liderlik konumlarına yükselen eğitimli bir Afrikalı seçkinler grubunun ortaya çıkmasının temeli oldu. Bunların bazıları sömürgeci düzenden uzaklaşma ve dışlanma deneyimleri sonucunda geleneksel toplumla bağlantılarını yenilemeye çalıştılar, ama bu çabalarında, başlangıçta misyonerlere katılmalarının içinden geldikleri toplumlarla aralarında yarattığı önemli kültürel uçurumu aşmaları gerekiyordu. Sömürgeci toplumun kapılarını açma mücadelelerini herhangi bir biçimde yerli siyasal ve kültürel yapılara dayandırmak yerine, esas olarak Batılı söylemlerin liberalizm, milliyetçilik ve daha sınırlı bir ölçüde de sosyalizm gibi değerleri çerçevesinde yürüttüler. Bunun bir sonucu olarak, eğitimli Afrikalı orta sınıf üyelerinin geleneksel kültürle ilişkileri bazen belirsiz olsa da genelde uzaktır.

Eğitimli Afrikalı seçkinler kırsal toplumla bazı bağlantılarını korumakla birlikte, asıl önemli referans noktası olarak Afrikalı nüfusun hızla artmakta olduğu yeni kentsel merkezleri aldı. Yerli kültür biçimlerinin halk arasındaki meşruiyeti ve canlılığı bu ortamda korunabilmiş olsaydı, bunlar seçkin kesimlerin kimliğini ve emellerini daha fazla etkileyebilirdi. Ama Güney Afrika'da yaşanan kentleşme süreçleri, geleneksel kültürün sömürge kentlerinde barınmasına izin vermedi. Göçmen işçi sisteminin ağırlıklı yeri, kırsal toplulukların direnci ve kentlere girişin ayrım ve geçiş yasalarıyla denetim altında tutulması sonucunda Afrikalı toplumların büyük kesimler halinde, hatta geniş ya da çekirdek aile düzeyinde kentsel alanlara yerleşmesi çok ender olarak görüldü. Kentlere yerleşenler genelde kırsal topluluklarla ve geleneksel kültürlerle aralarındaki bağlar çeşitli biçimlerde kopmuş olan bireylerdi. Kentsel yaşamın içine çekilen ve kırsal alanlardaki ailelerinden ayrılan göçmenlerdi; beyaz çiftliklerindeki ataerkil düzenin verdiği düş kırıklığı içinde hem çiftçilere, hem de babalarına isyan ederek kentlere kaçan genç erkekler ve kırsal alanlardan ayrılma yasaklarını hiçe sayarak kentin yolunu tutarken evleriyle bağlantılarını koparan Afrikalı kadınlardı.

Kentler, çok çeşitli ortamlardan gelen bireyler arasında dinamik etkileşim alanları oldu, ama aynı zamanda da Afrikalı ailelerin kendilerine sağlam bir yer edinme mücadelesini verdiği yerlerdi. Kentsel Afrikalı aileler zor sosyo-ekonomik koşullarla, kırsal sorumluluklardan kurtulamama-

nın karşı etkileriyle, uygun bir siyasal yapının bulunmamasıyla, soy ve klanın pekiştirici rolüyle mücadele etmek zorundaydı. Güvenceden yoksun bu kentsel ailelerin yeni kuşaklara güçlü bir gelenek duygusu aşılama olanakları sınırlıydı, çünkü kırsal topluluklarda gençlerin sosyalizasyonu, kesin olarak tanımlanmış ve örgütlenmiş yaş gruplarının gençlerin eğitiminde ve denetiminde çok önemli rol oynadığı yapılara dayanıyordu. Afrikalı toplumların çoğunda bu süreçlerin sonunda geçiş törenleri düzenlenir, böylece gençler üst yaş grupları tarafından yetişkin olarak üstlenecekleri rollere hazırlanırdı. Yeni gelişen kentlerde ve ilçelerde (*township*: beyaz olmayanlara ayrılmış yerleşimler) ise etnik çeşitlilik, zayıf ve kırılgan aile yapıları ve geleneksel geçiş süreçlerinin yokluğu kuşaklar arasında etkin bir kültür aktarımını zorlaştırıyordu. Kent gençliği gene yaş temelinde, sokak çevresinin gevşek yapılarından daha örgütlü ve saldırgan çetelere kadar uzanan gruplar oluşturuyordu. Ama bu dünyanın birincil kültürel referansları Batılıydı. Örneğin, Hollywood filmleri giyim tarzlarında ve ad seçimlerinde örnek alınıyor, çete dünyasının dışında kalanlar da artan ölçüde Batılı eğitim ve kültür biçimlerine yöneliyorlardı (bak. Sophiatown ve ayrımcı dünyada yerel ile küresel kültür arasındaki kesişme üzerine çerçeve içi metin).

SOPHIATOWN
"TRANSVAAL'DE KÜÇÜK PARİS"

Sophiatown –1950'lerde apartheid yasalarının çıkmasıyla yok edilene kadar Güney Afrika'da çeşitli ırkların bir arada yaşadığı efsanevi ilçe [township] o zamanlar Afrika'nın kültürel olarak en canlı kentsel alanlarından biriydi ve 20. yüzyılın en iyi Afrika yazılarından bir bölümü Güney Afrika'nın bu döneminde ortaya çıktı." Hannerz'in belirttiği gibi, kozmopolit estetik, Sophiatown halkı için bir tür yerel direniş haline geldi: New York'u benimsemek, Pretoria'ya karşı çıkmanın ya da "ayrı gelişme"nin her türlü kültürel gereğini reddetmenin bir yolu olabiliyordu.

> *Bizler yerel kültürel direnişi genelde, simgesel kaynakların yerel köklerden türetildiği bir olgu olarak düşünme eğilimindeyiz ve kuş-*

kusuz, Sophiatown da bu tür kaynaklardan yararlanabilirdi. O zamanki durumun mantığı ise sanki Sophiatown'ın daha çok dünyayla bağlantılarını vurgulayıcı nitelikteydi.

Sophiatown'ı ve o dönemi konu alan romanlardan ve öbür kitaplardan birkaç alıntı, gelişmekte olan Güney Afrika kültürünün karmaşıklığına ve küresel ile yerel güçler arasındaki etkileşime ışık tutacaktır:

> *Bir dans salonunda caz grubu... Amerikan Siyah cazından... alınarak... Güney Afrika'nın gecekondu yaşamı, çetecilik, polis baskınları, iş arama, getto değiştirme vb deneyimlerinin örsünde dövülen bir müzik yaratıyor. Teneke flüt ana melodiyi çalıyor... müzikçiler notalar arasında el yordamıyla ilerliyor, doğaçlama aracılığıyla kent yaşamının belirsizliğini ve huzursuzluğunu dile getiriyorlar... Ve böylece kentli bir kültür gelişti. Bu, kovalamaca içindeki insanlar için bir kaçış yoludur, ama Güney Afrika'nın da tek canlı kültürüdür.*

Mphahlele, yerleşimin kültürünü ("bir kaçak kültürü: şuradan ödünç alma, buraya katma, şunu koruyup bunu reddetme") betimledikten sonra, bu dizinin kırsal alanlara yayılmasında göçmen işçilerin önemini vurgulamaktadır. Göçmenler köylerine yanlarında yeni aletlerle, gramofonla, radyoyla, konçertinayla, üflemeli orgla dönüyorlardı. Kumaş ve giyim tarzlarını getiriyor, sanayi yaşamına ilişkin öyküler anlatıyorlardı. Bu bakımdan Sophiatown kendine özgü çevresi bulunan bir merkezdi. Gene de Sophiatown'da insanın asıl dikkatini ve ilgisini çeken, yerleşimin dış dünyayla, özellikle de metropoliten yaşam biçimleriyle bağlantılarıydı:

> *Orada yalnızca kendi yerinizi bulmakla kalmaz, o yeri yaratır ve kendinizi bulursunuz. Bunun bir tadı vardır... Yol üzerindeki Ah Sing'de son çıkan caz plaklarını dinleme hakkınız vardır. Akşamın bir Renkli kızıyla Odin sinemasına yürüyebilirsiniz ve kimse soru sormaz. Rhugubar'da elle köri yiyebilir, utanç duymazsınız. Gerçek-*

ten, "Transvaal'deki Küçük Paris"i birçok beyaza gösterdim– ama pek azı Afrikanerdi. (Can Themba)

Sanki insan beyaz Güney Afrika'nın üzerinden sıçrayarak daha uzak yerlerin ilginç, çekici ve üstün olarak düşündüğümüz yanlarına yöneliyordu, "çünkü bize göre Güney Afrikalı olan her şey vasatlık anlamını taşıyordu." (Nat Nakasa)

Sophiatown'da dolaşan iyi giyimli adamın her şeyi, Johannesburg mağazalarında satılan Amerikan ve İngiliz markalarındandı; erkek çocuklar, şaşılacak bir renk cümbüşünü yansıtan pahalı giysiler içindeydiler: "Yahudileşmiş" anlatımları; "kimse alamaz" olarak tanımlanan giyimleri; New York'tan ya da Londra'dan gönderilmiş giysiler. Amerika'dan gelen ayakkabılar –Florsheim'lar, Winthrop'lar, Bostonian'lar; İngiltere'den Saxone ve Mansfield; BVD'ler, Van Heusen, Arrow gömlekler; Simpsons, Hector Powe, Robert Hall, Dobs, Woodrow takım elbiseler, Borsolino şapkalar. Her şey etiketti." (Bloke Modisane)

Kırsal toplulukların bazı kesimleri 20. yüzyılda Afrikalı kentsel topluluklar arasında gelişen kültür ve toplum biçimlerini telaşla izliyordu. Birçoklarına göre şeflik kurumunun yokluğu, geçiş törenlerinin kalkması, büyüklerin otoritesinin sarsılması, gençlerin disiplinsizliği ve kadınların göreli bağımsızlığı ahlaki ve toplumsal düzende derin yaralar açıyordu. Kırsal alanların büyük bölümünde 19. yüzyılın sonlarında kararlı bir mücadele başladı; amaç şeflik kurumuna, ataerkil düzene, atalara saygıya, yetişkinliğe geçiş törenlerine, toprak ve sığırda kullanım hakkına dayalı kırsal odaklı kültürü sürdürmekti. Göçmen işçi sistemi bu dünyayı korumanın yaşamsal bir aracı olarak görülmeye başladı; sistem bütün ailenin kentlere yerleşmesini engelliyor, göçmen gelirlerinin hiç değilse bir bölümünün kırsal alanlara dönmesini sağlıyor, kırsal alanda çiftlik ve sürü oluşturmaya izin veriyor, sonunda da kalıcı olarak kırsal topluluğa dönmeyi başlıca amaç haline getiriyordu.

Kırsal yönelimli göçmen kültürü 20. yüzyılda Güney Afrika'da Afrika'nın yerli kültürlerini sürdürmeye yönelik en yaygın, bütünsel ve kararlı çabayı temsil eder. 1950'lerin sonlarında ortaya çıkan koşullar ise bu kültürel direnişi –tümüyle yok etmemekle birlikte– zayıflatıcı etki göstermiştir. Belki de en önemlisi, önceleri bu savunmacı kırsal kültürün sürdürülmesine yardımcı olan toprak ve sığıra dayalı küçük kırsal ekonominin, ırk ayrımcılığa bağlı olarak "beyaz topraklar"daki "kara lekeler"in zorla temizlenmesinin ve kentlere nüfus akışının daha sıkı denetlenmesinin de etkisiyle kırsal alanlarda görülen nüfus patlamasını kaldıramamasıdır. *Apartheid* yönetiminin hükümet yapıları içinde kabile şeflerine yer verme çabaları, birçoklarının gözünde bu şeflerin meşruiyetlerini yitirmesine yol açtı. 1970'lerden başlayarak kırsal alanlarda okulların yaygınlaşması ve özellikle 1980'lerde kırsal ile kentsel gençlik arasında karşılıklı bağlantıların artması yeni bir gençlik kültürünün biçimlenmesinde rol oynadı; şeflerin ve büyüklerin otoritesini tanımaya çok daha az yatkın olan bu gençlik kültürü, kırsal alanların çoğuna özgü sınırlı olanakların çok ötesindeki düşsel geleceklere odaklanmıştı.

Kırsal odaklı kültürün tümüyle yok edildiğini düşünmek yanlış olur. Ülkede kabile şefliğinin geniş destek gördüğü, toprak ve sığırın büyük önem taşıdığı yerler hâlâ vardır. Ama bazı çıkar gruplarının –en başta da KwaZulu-Natal'daki geleneksel liderlerin– gelenekçiliği yeniden canlandırma çabalarına karşın, bu kültürel uyarlanmanın çoğu yerde sönmeye yüz tuttuğu rahatlıkla söylenebilir.

1652'den bu yana, özellikle de son iki yüzyıl içinde Güney Afrika'da yaşanan derin dönüşüm süreçleri, yerli kültürün tutarlı ve açıkça tipik herhangi bir biçimiyle sürdürülmesini son derece güçleştirmiştir. Ama yerli kültürün bazı öğelerinin, kesinlikle durağan ya da değişmez olmamakla birlikte, dayanıklı olduğu ve çok kapsamlı bu değişime çok büyük ölçüde uyarlanabildiği görülmüştür; başlık parası ve laik ile dinsel dünyalar arasında geçişliliği varsayan bir dünya görüşü buna örnektir. Öte yandan, sırf kökleri sömürge öncesi toplumlara dayandığı için bazı kültür öğelerinin, kısmen yüzeyin altında kalsa bile güçlü olan bir kültürel altyapının tepesini temsil ettiğini düşünmek tehlikeli biçimde yanıltıcıdır.

Başlık parası ile atalara ve büyücülere inanma, yerli kültürün "çağdaş Güney Afrika tarihinin girdabı" içinde varlığını koruyan ve evrilen yalnızca iki öğesidir, ama bu öğelerin Güney Afrika'nın küreselleşme süreçlerine tepkilerini önemli ölçüde biçimlendiren yerli bir kültürü oluşturmaya yettiğini savunmak zordur. Bunlar en az son iki yüzyıl boyunca Güney Afrika'da meydan verilen dönüşüm süreçlerinin daha önceki her şeyi silip süpürmediğini gösteren kanıtlardır. Gene kanıtların işaret ettiği üzere, 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde, "bunlar Afrika'da bambaşka bir kapsamlılık gösteren sömürge öncesi yaşam tarzının dönüşümü sonucunda ortaya çıkmış siyasal, ekonomik ve kültürel düzen içinde birer yan cümleciktir."

Afrika'nın Güneyi Batı'nın Gettosu mudur?

Kültürel küreselleşme ve Güney Afrika konusunda sorulacak kritik soru, ülkede sömürgeci Avrupa değerlerinin ve toplumsal etkisinin son iki yüzyıllık sürekliliğinden önemli ölçüde farklı bir kültürel ve simgesel değerler sisteminin olup olmadığıdır.[12] Schlemmer şöyle sormaktadır: "Afrika'nın güneyi küresel değerlerin bugünkü yayılmasını karşılamakta ve onunla etkileşiminde Batı'nın kültürel bir uzantısı olarak davranmakta olamaz mı?... Güney Afrika kültürünün (ağırlıklı olarak) Avrupa etkilerinden oluşan bir karışım içinde tam asimilasyonunu engelleyen tek şey ırkçılık, *apartheid* ve toplumsal ayrımcılık mıydı?"

Afrika'nın pek çok bölgesinde çeşitli düşünce akımları, Afrikalı bir kişilik yapısının ve değerler sisteminin dışa vurulmayan biçimlerde varlığını koruduğunu ve yüzeydeki sömürgeci etkilerin altında yattığını savunmaktadır. Buna göre, Afrika ancak bu kültürel kimliği canlandığında zincirlerini kırabilecek, sömürgeciliğin neden olduğu aşağılanmadan ve güven kaybından kurtulacaktır. "Siyahlık" kavramı ve günümüzde belirli çevrelerde benimsenen Afrika rönesansı anlayışı bu kapsamda görülebilir. Birçok Afrikalı aydın, Afrika kültürünün Batı ya da Avrupa değerlerinden ve ekonomik uygulamalarından farklı temel bir içeriğinin varlığına kuvvetle inanmaktadır. Bu gizil Afrikalı kültürel kimliği eğer gerçekten varsa ve alternatif bir kalkınma tarzına ya da kalkınmanın dayanacağı bir tür özendirici temele yol açacak bir potansiyel taşıyorsa, o zaman

bu kimlik, yayılan küresel etkiler ve güçler karşısında zayıflama tehlikesiyle de karşı karşıya olabilir.

Bugün Güney Afrika'da ve kıtanın başka yerlerinde Afrika rönesansı kavramıyla ilgili olarak büyük çaba harcanmaktadır (bu konuya ileride dönülecektir). Afrika rönesansı çalışmaları için Botsvana'da bir enstitü kurulmuştur; Güney Afrika'yla birlikte çeşitli yerlerde şubeleri bulunan enstitünün amacı "Afrika'nın sömürgeci mirasından iyice kurtulması sağlamak ve kalkınma sorunlarının çözümünde Afrika'nın düşünce sistemlerini uygulamaktır."[13] Enstitünün hedefleri arasında şunlar sayılmaktadır: Öncelikli alanlarda (örneğin insan kaynaklarını geliştirmek, yönetişim, barış, sağlık ve kültür) sorun çözmeye yönelik araştırmaların yürütülmesi, ilgili araştırma veri tabanlarının oluşturulması, Afrika hükümetlerinin ekonomik kalkınma ve reform girişimlerine yardım sağlanması, iş alanlarının yaratılması, yaklaşan ciddi ekonomik gelişmeler konusunda bilgilendirme, ekonomik kalkınma konusunda tartışma ortamı hazırlama ve "kendimize acımaktan vazgeçme yolunda çaba" gösterme.

Birçok konferans düzenlenmiş, Batılı değer ve yaklaşımların Afrikalı alternatifini keşfetmeye ve geliştirmeye ciddi enerji harcanmıştır. Son zamanlarda Afrika Rönesansı Hareketi ve Güney Afrika Sanat, Bilim ve Teknoloji Dairesi tarafından (kesinlikle yerli bir özellik taşımayan Caesar's Place Casino'da) ortaklaşa düzenlenen bir konferans konuya resmi kurumların dikkatini çekmiştir. Sunulan bildirilerden birinin adı genel havayı yansıtır: *Reviewing Indigenous Knowledge Systems: African Thought and Wisdom and the Issue of African Identity* (Yerli Bilgi Sistemlerinin Gözden Geçirilmesi: Afrika Düşüncesi ve Bilgeliği ve Afrikalı Kimliği Sorunu). Bazı bildiriler bu temadan ayrılarak küresel ekonomik sistemin ve IMF/Dünya Bankası politika yaklaşımlarının eleştirisine yönelmiş, ama bunu özellikle Afrikalı bir bakış açısından değil, uyarlanmış bir Marksist yaklaşımla yapmıştır.

> Katılımcılar arasından biraz heyecanlı bir konuşmacı Güney Afrika televizyonunun [South African Broadcasting Corporation-SABC] dinsel yayınlarının büyük bölümünü kaldırarak yerine Afrika'nın atalara tapınma ve din felsefesi konularının işlendiği programlar ya-

yınlamasını talep etti. Bir başka konuşmacı konut politikasının, düşük maliyetli toplu konut tasarımının ve teknoloji politikasının doğrudan doğruya geleneksel Afrika mimarlığına dayanması gerektiğini savundu. Zaman zaman araya giren bazı katılımcılar Afrika biliminin Batılı bilimsel gelişmelerden eski olduğunu ısrarla belirttiler.

Güney Afrika başkanı Thabo Mbeki, Afrikalı gelişim enerjisini bir biçimde harekete geçirme düşüncesini Güney Afrika siyasetinin merkezine yerleştirmiştir. Konuşmaları hitabet açısından güzel ve çeşitli politika yaklaşımları açısından önemli olmakla birlikte, Afrika'nın çağdaş ekonomik ve siyasal kültüründe canlandırılacak belirgin bir içeriği ortaya koymaktan uzaktır; Mbeki'nin eğilimi daha çok makro-ekonomik reformların ve demokratik yönetişimin gerekliliğini vurgulamak olmuştur. Schlemmer'in ileri sürdüğüne göre, Afrikalı bir kültür sistemi ya da gelişme biçimi üzerine yazılanlar incelendiğinde genellikle bunlardan özgül bir içerik çıkmamaktadır. Böyle bir içeriğin var olduğunu ve aranırsa bulunacağını iddia eden çoktur, ama gerçekte bulanların sayısı çok azdır. Afrika'nın alternatifleri konusunda imalı değil de özgül tezlerin ya da hipotezlerin ortaya koyulduğu yazılar çok enderdir. Kendisi şöyle demektedir:

> Eğer Afrikalı bir yolun varlığı konusunda gerçek bir bilinç yoksa, güney Afrika'nın ilk kültürleriyle ilişkilendirilen derin simge ve değerler sistemlerinin de sömürgecilik ve misyonerler tarafından Hıristiyanlaştırılma sonucunda etkin olarak ortadan kalkmış olup olmadığını tartışmak gerekir. Eğer durum böyleyse, küresel Batı etkilerini taşıyan yeni dalgalar da ya *kabul etmeye hazır ve esnek bir kültür ortamında*, ya da Batı modelinin kendi içinde farklılaşmasıyla belirlenen bir ortamda etki göstermektedir.

Bu doğrultudaki önermeler, eski kültürlerden türetilmiş bazı kültürel ifade biçimlerinin (örneğin belirli törenlerin, boşinançların, şifalı bitkilere dayanan geleneksel tıbbın, özel koro armonilerinin) varlığını korumasıyla zorunlu bir çelişki içinde değildir. Sonuç olarak, dindar Hıristiyanlar, Yahudi-

ler, İrlandalılar, İskoçlar ve Bask milliyetçileri gibi tümüyle Batılı ve küresel etnik grupların hepsi eski tören ve uygulamalarını sürdürmekte, bu nedenle Batılı ya da modern olmadıkları da bir an için bile kimsenin aklından geçmemektedir. Dolayısıyla, eldeki kanıtlara dayanarak tipik, ayırt edici değerlerin ve simgesel sistemlerin uzun zaman önce yerlerini ilk Batı etkilerine bırakmış olduğu gibi bir sonuç çıkarılırsa, o zaman bugün Afrika kültürünün de Batı kültürünün bir alt türü –belki Afrikalı Amerikan kültürüne benzer bir konumda– olup olmadığını da tartışmak gerekir. "Irk farklılıkları ve geçmişteki ayrımcılık ne ölçüde bir kültürel dayanışma duygusu yaratmışsa o ölçüde tipik özelliklerden söz edilebilir, ama kültür gene Batı'nın bir yan ürünü olarak kalır – o zaman Güney Afrika Batı'nın bir kültürel gettosu mudur?"

Araştırma Bulguları

Mart 1999'da Güney Afrika'da 2.250 kişi arasında yürütülen ülke çapındaki geniş bir araştırmada bu konuyla ilgili çeşitli sorulara da yer verildi.[14] Araştırma bulguları aydınlatıcıdır. Görüşülen kişilere şöyle bir soru sorulmuştur: "Afrika'nın güneyindeki Afrikalı insanların birbiriyle ortaklaşa paylaştığı, gelişmede arayı kapatmalarına yardımcı olabilecek şey nedir?" Soruya özünde "Afrikalı" bir nitelikle ilişkilendirilebilecek bir yanıt verenler içinde *ubuntu* (Zulu dilinde insan olma ya da "insanlık" anlamına gelen bir sözcük –bir sonraki çerçeve içi metne bakınız), gelenekçilik ya da atalara tapınma diyenlerin oranı ancak yüzde 2-3 kadardır. Bu bulgu Afrikalıların kültürel köken duygusundan yoksun olduğu ya da geleneksel inançlara saygı duymadığı anlamına gelmez; yalnızca bu konuların genelde bugünkü sorunlarla ve onların çözümleriyle ilgili görülmediği anlamına gelir.

Bir başka soru şöyleydi: "[o zamanki] Başkan Yardımcısı Mbeki'nin anladığı biçimiyle Afrika rönesansının gerçekleştirileceği Afrika'ya özgü yol nedir ya da Afrika'ya özgü bir yol yok mudur?" Burada da en sık (öbür ırklara göre Afrikalılar arasında daha sık) verilen yanıtların, Afrika'nın yazgısıyla ilgili her türlü anlayışı bir yana bırakarak pratik önerileri ve öncelikleri (yüzde 33) ve pragmatik işbirliğini (yüzde12) vurguladığı görülmüştür. Yüzde 4'e varan bir kesim ise Afrika'ya özgü bir yolun olmadığını, dünyanın gelişmiş ülkelerinin ya da bir önceki (beyaz) hükümetin po-

litikalarının kopya edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Afrikalılaşmaktan, Afrika birliğinden ve yetkili kılınmadan söz edenlerin oranı yalnızca yüzde 2'dir; yüzde 7 geleneksel inançlara dönülmesinden, yüzde 3 de *ubuntu*'dan söz etmiştir. Din hemen hemen hiç belirtilmemiştir. Kuşkusuz, üst sosyoekonomik statü grupları istihdamda ve kariyer stratejilerinde Afrika kimliğini kullanmaktadır, ama burada neredeyse tümüyle Avrupa merkezli, güç ve fırsat ağırlıklı bir siyasal ideoloji ortamı söz konusudur. Afrikacılar çok daha etkisiz bir siyasal-kültürel sapmayı temsil etmekte, yerleşik siyah çevrelerde yer almadıkları anlaşılmaktadır.

Özellikle Afrikalı denebilecek herhangi bir dünya görüşü ile dünyaya belli başlı küresel bakış biçimleri arasında görünür bir yarış olmadığı kabul edilecek olursa, Güney Afrika'nın gelecekteki gelişmesinin izleyeceği yol da genelde dolambaçsız olmalıdır: Avrupa kökenli beyaz azınlık ile gelişen Afrikalı orta sınıflar arasındaki farkı daraltmak üzere sınıfsal hareketlilik sağlanır ve bunun yanı sıra ekonomik büyüme ve kişi başına GSMH açısından gelişmişlik farkı azaltılır. Ama acaba yol bu kadar düz müdür? Yeni eğitimli Afrikalılar (gelişmekte olan Güney Afrikalı orta sınıf) yeni küresel ekonominin rekabet ve gelişmede başarı koşullarını –hızlı, yaratıcı, son derece rekabetçi, düşünce temelli özelliklerini– ne ölçüde değerlendirmekte ve anlamaktadırlar?

Üniversite eğitimli kırk Afrikalıyla kalitatif görüşmeler yapılarak rekabet ve arayı kapatma konusundaki sorunları algılama biçimleri arasındaki bazı ince ayrımların belirlenmesine çalışılmıştır. Görüşmeler yirmili yaşların ortalarından ellili yaşlara kadar olan kişilerle yapılmıştır; bunların hepsi ülkenin ekonomik merkezi olan Johannesburg/Pretoria çevresinde ya da içinde oturmaktadır. Doğrudan sorular ve irdeleyici sohbet sonucunda alınan yanıtlar büyük ölçüde beklenen tipte olmuştur. Görüldüğü kadarıyla, "aşılacak herhangi bir gelenekçilik engeli yoktur ve bugünkü yönelim olabildiğince büyük bir hızla Batılı rol modellerine benzer hale gelecektir." İnsanların büyük çoğunluğu açısından başarının önündeki engeller yalnızca ayrımcılık, mesleklerdeki yığılma, haklar ve fırsatlardır.

Araştırma konularından biri, yeni ekonominin gerektirdiği insan kaynağı özelliklerine ilişkin farkındalık ve ilgi düzeyini kapsamaktadır. Görüşü-

len kişilere, anne babaların çocuklarını geleceğe hazırlamak için günümüzde onlara ne tür değerler kazandırması gerektiğini sorulmuştur. Yanıtlar genelde alışılmış kalıplar içinde kalmaktadır –bazı kişilerin epeyce bunaltıcı "saygın yoksul" ahlakçığı diyebileceği bir kalıbın bu eğitim düzeyindeki bir grupta tipik olarak görülmesi şaşırtıcıdır; bağımsızlık, kendine saygı, hedefe bağlılık ve ilerleme hırsı kavramlarını içeren "günümüz ekonomisinde başarının koşulları açısından biraz daha uygun" yanıtlar azınlıktadır. Öte yandan bu bulguların analizi büyük kaygı verici bir yanıta işaret etmektedir:

> Afrikalı deneklerimiz çocuklarına ne gibi başarı değerleri aşılamak istedikleri konusunu herhangi bir biçimde düşünecek durumda bile değillerdir. Bu bir lükstür ve her sokağın köşesinde, gençlerin takıldığı her yerde yaşamı tehdit eden koşulların bulunduğu bir toplumsal dünyada sağ kalabilmenin dayattığı çıplak zorunluluklar karşısında bazen tümüyle geriye itilmektedir.

Schlemmer'e göre Güney Afrika'nın ve Afrika'nın güneyinin ayrıksı yanı, ABD'de, Birleşik Krallık'ta, Hollanda'da, Fransa'da ve öbür ülkelerde mekânla sınırlanmış olan kent içi getto koşullarının Güney Afrika kentlerinin ve kasabalarının yerleşik orta sınıf alanları dışında kalan hemen hemen her yerinde neredeyse başat duruma gelmesidir. Bunu anlayabilmek için *apartheid*'ın etkilerinin anlaşılması gerekir. Schlemmer, bunun tek açıklaması *apartheid* olsaydı, aynı koşulların örneğin Botsvana'da ya da Svaziland'da bulunmayacağını savunmaktadır –ama bulunmaktadır, özellikle de HIV/AIDS tehlikesi açısından. Kendisi şu sonuca varmaktadır: "Dolayısıyla, çağdaş güney Afrika toplumunu küresel bağlamda anlayabilmek için çağdaş kentsel yaşamın egemen bir özelliği olarak toplumsal bozukluğu anlamak gerekir. Afrika ile daha önceki bir çağın küresel etkileri arasındaki ilk kültürler arası ilişkinin daha genel sonuçlarını incelemek gerekir."

Afrika Kent Kültürü ve Avrupa Toplumuyla Etkileşimi Sağlayan Arayüz

Thomas Nyquist 1983'te Kap'ın doğu kesiminde Afrikalı orta sınıf seçkinler üzerine yaptığı araştırmasında, siyah toplumun üst tabakasının

görece bütünlüklü bir yapı gösterdiği ve öbür Afrikalılar için önemli bir referans grubu oluşturduğu sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, şunu da belirtmektedir:

> Birçok bakımdan, kentli Afrikalıların asıl referans grubu Avrupalı topluluktur... Sözü edilen üst tabaka, sosyolojik olarak şiddetle marjinal bir konumdadır... Sınıf atlamanın önünde beyazların koyduğu engel vardır; bu engel yetenekli ve hırslı kişilerin Avrupalılarla eşit toplumsal, ekonomik ve siyasal konuma gelmesine izin vermemekte, ama Avrupalı değerlerin yayılmasını ve kabul edilmesini önlememektedir.[15]

Mia Brandel-Syrier de 1970'lerin sonunda Witwatersrand'da Afrikalı seçkinler üzerine yaptığı incelemede aynı sonuca varmıştır (destekleyici bir çalışma ünlü Fransız araştırmacı Georges Balandier'nin Orta Afrika'da kültürel ve psikolojik "yabancılaşma" konulu 1955 tarihli incelemesidir). Brandel-Syrier, incelediği seçkin grubun "her şeyi kendi ırk bilinçlerinin diliyle anladığı" sonucuna varmakta ve bu aşamadaki orta sınıf seçkinlerin, birçok başka yazarın kültürel "geçiştekiler" diye tanımladığı grup olduğunu fark etmektedir. Bu grubun en belirgin özelliklerinden birinin, Balandier'nin Kongo için söylediği gibi kültür almaya "yatkınlık" ve kullanılmış özgün kültürü çöpe atma olduğunu belirtir. Kabaca özetlenecek olursa Brandel-Syrier, bu seçkinlerin en az iki büyük zorlukla karşı karşıya bulunduğunu ileri sürmektedir: Bunlardan birincisi, "kara topraktan ve kabile geçmişinin gelenek boyunduruğundan" kurtularak "uygarlık" ışığına, bireysel saygınlığa ve özgürlüğe kavuşma kararlılığını – misyonerler önderliğinde Hıristiyanlaşmanın güçlü desteğiyle – göstermek, ikincisi de bu seçkin grubun en derin emellerini simgeleyen orta sınıf beyazların, kendilerini ırk olarak reddetmesiyle baş etmeye çalışmaktır.

Brandel-Syrier'e göre bu zorlukların her ikisinin de yarattığı gerilim köksüzlüğe ve kimlik bütünlüğünden yoksunluğa yol açmış, böylelikle bu kişiler, Balandier'nin dediği gibi, yeni tarzları ve davranışları benimse-

meye son derece yatkın hale gelmiş ve bu süreç içinde gerek kendi imajlarında, gerek kültürel kimliklerinde ciddi kopukluklar ortaya çıkmıştır. Brandel-Syrier çok açık bir değerlendirmede bulunur: Sorun kültürel uyumsuzluk değil, "kültürel olgunlaşmamışlık" sorunudur; ergenlik çağında olduğu gibi burada da kökler reddedilir ve sonunda tutunacak pek az değer kalır –büyük ve hiç gerçekleşmeyecek olanakları düşlemek dışında. Bu durum ayrımcılığın ve *apartheid* uygulamalarının yol açtığı ırkçı eğitim kısıtlamalarının ve teknolojik geriliğin ötesinde vaat edilen dönüşüme, açıkça belirgin bir kültürel "yatkınlık" doğurmuştur.[16]

Genel olarak dikkat çekilen nokta şudur: Nyquist, Brandel-Syrier, Balandier ve (Frantz Fanon da içinde) başka yazarlar, sömürgeciliğin insanları kendi süreklilik duygusundan ve kültürel geçmişinden yabancılaştırdığını, karşı koyacak bir "yüksek kültür"ün yokluğunda bu yabancılaşmanın ne kadar derin olabildiğini ortaya koymuşlardır. Güney Afrika edebiyatı da bunu yansıtmakta, örneğin Can Themba 1972 tarihli *The Will to Die* (Ölme İradesi) adlı romanında şöyle demektedir:

> Bence Afrika toplumunun geri kalan bölümü bizi dışkı gibi görüyordu. Biz Kilise'nin çok sevdiği (ve uğrunda savaştığı) sakin, saygın Afrikalılar değildik; Hükümet'in çok sevdiği bozulmamış kırsal Afrikalı da değildik, çünkü onlar yalan söylemez, hırsızlık yapmaz ve hepsinden önce, beyaz adamla boy ölçüşmeye çalışmaz. Gerçi *tsotsis* [gangsterler] bizi kuzen sayıyordu, ama klasik anlamıyla *tsotsis* de değildik... Caz müziği çalan, cazı yaşayan ve Amerikan argosunun Güney Afrika ilçelerine göç etmiş ağzıyla konuşan o gelişmiş Afrikalı kent zenginlerinden da değildik. Biz (Güney Afrika'nın sunabildiği en yüksek düzeylerdeki) beyaz uygarlığın kapısını çalmış, titrek ve içtenliksiz bir "Hayır" ya da "Evet"in boğuk sesini duymuş ve hemen korkup salyangoz kabuğuna geri dönmüş duyarlı insanlardık .[17]

Bloke Modisane de 1965 tarihli *Blame Me on History* (Suç Tarihte) adlı yapıtında şunları yazmıştır:

> ... kendi kültürümdeki kalkan ve *assegai*'yi [mızrak], ata tanrılarını, davulları, çamurdan kulübeleri ve ham mango kadar sert göğüslü yarı çıplak kadınları beğenmeye ve bu duygumu geliştirmeye... özendirildim. Ama ben acayip bir yaratığım. Batı müziğini, sanatını, tiyatrosunu ve felsefesini beğenebileceğimi sanıyorum; onlar kadar iyi mantık yürütebiliyorum ve onların varsayım sistemlerini kullanarak, kendimi uygar olarak görüyorum ve sonra da bunu kanıtlamak için *Blame Me on History* adlı bir kitap yazıyorum.[18]

Bu noktada Doğu Afrikalı ünlü düşünür Profesör John. S. Mbiti'nin (1969) tahliline bakmak yararlı olur. Mbiti, Afrika'daki tipik geleneksel dünya görüşünü canlıların, bu dünyadan ayrılmış ruhların ve doğa olgularının kusursuz bir bütün, bir "ruhlar topluluğu" oluşturduğu çok bütünsel bir kavram biçiminde betimleyerek birçok başka Afrikalı yazarın görüşüne katılmaktadır. Toplumsal ile doğaüstü arasındaki yakınlığın ve bağlantının yoğun gerçekliği, *ubuntu* kavramının oluşmasına yol açmıştır.

Anayasa Mahkemesi yargıcı Yvonne Mokgoro'nun, Natal Üniversitesi profesörü Kunene'den alıntıyla yaptığı tanıma göre, *ubuntu* "yalnızca kadınları, erkekleri ve hayvanları birbirinden ayıran nitelik değil, aynı zamanda o özün göreli niteliğinin... insan olma potansiyelinin de belirleyicisidir." Mokgoro bu kavramı şöyle özetler: "insancıl bir yönelim... işbirliği, sevgi, topluluk ruhu taşıma, topluluğun çıkarlarını, başkalarını gözetme ve kişiliğin saygınlığını tanıma"[19] (izleyen çerçeve içi metne bakınız).

Ubuntu ve Afrikalılık?

Birçok Güney Afrikalı antropolog bugün "özgün" Afrikalılık tanımının dayandırılabileceği pek bir kültürel temel görünmediğini belirtmiştir.[20]

Örneğin, ubuntu kavramına dayanan etkin ve özel olarak Afrikalı bir yöneticilik tekniğinin – örnekleri tarihsel, çoğunlukla da kırsaldır –Batılı yöneticilik tekniklerine alternatif olarak geliştirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Hammond-Tooke'a (1998) göre, "çağdaş söylemde Ubuntu teriminin öne çıkmasına bakılırsa, Batılı tarzda birçok kişinin derinden duyduğu önemli bir ahlaki öğe eksikmiş gibi görünmektedir."[21] *Bununla bir-*

likte, görüşülen bir kişinin belirttiği üzere, ubuntu şirket ortamında nasıl davranılacağı konusundan herhangi bir değerler sistemini içermez. Örneğin, ubuntu ile kimse işten çıkarılamaz ve işten çıkarma her zaman sevimsiz olsa bile bazen gereklidir. Görüşmenin daha sonrasında aynı kişi "ubuntu'nun parametrelerinin olmaması, nerede başlayıp nerede bittiğinin bilinmemesi sorun yaratmaktadır" diyerek ubuntu kavramının her yanıyla farklı olan çağdaş şirket ortamına aktarılamadığını vurgulamıştır.[22]

Afrika Ulusal Kongresi ulusal yönetim kurulu üyesi de olan seçkin bir siyah işadamı bu sorunlara ilişkin olarak şöyle demiştir: " Benim ubuntu'yla ilgili bir sorunum, bunun nereye yöneleceğini bilmeyen şirketlere satılmak üzere paketlenip danışmanlara verilmiş olmasıdır. Benim gördüğüm kadarıyla ubuntu terimi bugün genellikle, tarihte var olmuş kavramın çok indirgenmiş bir tanımıyla kullanılmaktadır. Bu kavramı geliştirmeye çalışıyoruz, çünkü tarihsel temelimizden öylesine koparılmışız ki, bir yerlerde ortak bir şey arıyoruz; bu da büyük ölçüde mitolojiktir –ve bunda yanlış bir yan yoktur– toplum mitolojiyle beslenir."[23] *Dolayısıyla Güney Afrika'da Davos kültürüne ve liberal demokrasiye karşı beliren en önemli alternatiflerin güçlü yerli kültür referanslarından değil, Batı'nın alternatif sosyalizm/komünizm söylemlerinden kaynaklanması şaşırtıcı değildir.*

Hammond-Tooke bunun çağrıştırdığı sonuçlara işaret etmektedir. Ona göre, küreselleşmiş bir dünyada en fazla başarılı olabilecek "Afrikacılık", bir yanda Afrika geleneklerinin arda kalan özellikleri ile öbür yanda Batı kültürünün etik temelleri ve maddiyatçı ekonomik yapıları arasında köprüler kurabilendir. Gene belirttiği üzere, "küreselleşmiş bir dünyada en büyük başarıya ulaşabilen Afrikalıların, gerçekte Hıristiyan anne babalarından ya da eğiticilerinden Protestan etiğini edinmiş kişiler olduğu konusunda herhangi bir kuşku rastlanmamaktadır."[24]

Böyle bir *ubuntu* kavramı günümüzde Mokgoro ve birçok başka Afrikalı aydın tarafından idealist bir biçimde ve Mbiti'nin vurguladığı yaşamsal ölçütlerin hiçbiri dikkate alınmadan ortaya koyulmaktadır. Mbiti bu kavramı çok güçlü bir karşılıklı destek ve açıklık ruhu olarak betimlemekte, ama yalnızca *yüz yüze ilişkilere dayalı geleneksel topluluklar içinde geçerli* olduğunu söylemektedir.

Dolayısıyla Mbiti'ye göre, davranış kuralları ve ölçütleri insanların bağlayıcı olarak benimsediği, bağımsız varlığı olan soyut ilkeler değildir; ortaya çıktığı topluluk bağlamının ötesinde uygulanabilen, "on emir" gibi, sistemleştirilmiş ahlak ilkelerine ve öğretilerine de benzemezler. Mbiti daha da ileri giderek, birçok geleneksel toplumda "Tanrı'nın insanların ahlaki değerleri üzerinde hiçbir etkisi yoktur" demektedir. Tanrı, ahlaki düzenin en yüksek koruyucusu olarak görülür, ama o düzenin sürdürülmesiyle doğrudan ilişkili değildir; toplumsal düzen canlılar ile ölüler topluluğu içindeki oydaşmaya dayanır. Bu, ahlaki düzen ve davranış ölçütlerinin genel ilkeler olmadığı anlamına gelir –Mbiti'nin tanımına göre, ahlak "ruhsal" değil, "toplumsal"dır; mutlak değil, duruma bağlıdır. Kişiler iyi ya da kötü değildir; günahın ya da erdemin ölçüsü, kişinin eylemlerinin topluluktaki oydaşmaya göre tanımında yatar: "Bir insan kendi topluluğu içinden bir başka insanı öldürmedikçe cinayet kötü değildir."[25]

Bunun anlamı ahlaki normların zayıf olduğu değildir. Ahlaki dinamik güçlüdür, ama dayanakları ve boyutları, insanların yüz yüze ilişki içinde olduğu topluluğun sıkı akrabalık yapısı içindeki etkileşimden ve otorite ve statü ilişkilerinden türetilmiştir ve yabancıları dışarıda bırakabilir. Ahlak ölçütlerinin geçerli olması için oydaşma içinde bir topluluğun ortaya çıkmış olması ve bunu temsil eden bir bağlantılar, statüler ve ilişkiler sisteminin bulunması gerekir.

> Bu saptama gözle görülür gerçeklikle uyumludur. Afrikalıların tarihteki ya da bugünkü ortamlardaki davranışlarında, yabancılara karşı tipik bir Avrupalıdan ya da Asyalıdan daha insancıl ve sevecen olduklarını düşündürecek fazla bir şey yoktur. Afrika, farklı gruplara ve topluluklara karşı katliam ve vahşet bakımından tarihin savaşçı Avrupalılarından, Araplarından, Çinlilerinden ya da Japonlarından geri kalmadığını göstermiştir. Mbiti'nin getirdiği ölçüt, *ubuntu*'yu sımsıkı örülmüş yerel topluluk dayanışması içine yerleştirmektedir.

Bu örüntü, topluluk yaşamının iç içe geçmiş yapısının bozulduğu koşullarda geleneksel toplumun normlarının, değerlerinin, aile birliğinin

ve çalışma etiğinin tümüyle savunmasız kalacağına işaret etmektedir. Bu durum kentleşme, farklı ortamlardan gelen halkların birbirine karışması ve çağdaş ilçelerin atomize kitlesel ortamlarında özellikle geçerli olacaktır.

Geleneksel davranış kalıpları çağdaş ortamlara taşınmamakta, buralarda sistemli bir kurallar bütünü ya da içselleştirilmiş soyut değerler biçiminde uygulanmamaktadır –bağlar çözülmekte, böylelikle dış kültürlere yatkınlık ortaya çıkmaktadır. O nedenle günümüzün kentsel Afrikalı toplulukları ırklar arası çatışmanın ve sosyo-ekonomik değişimin gerilimlerini olağanüstü atomize ve kültürel olarak mülksüzleşmiş bir durumda göğüslemek zorunda kalmıştır. Kurtuluş hareketleri bir süre için topluluk otoritesini bir ölçüde geri getirmişse de, bağımsızlığın ya da *apartheid*'dan kurtuluşun ardından topluluk temelli yapılar dağılmaya başlamıştır.

Dolayısıyla, kentsel Afrikalı topluluklar toplumsal ve kültürel bütünlük açısından iki kat güçsüzleştirilmişti. Ahlaki otorite çökmüş, ardında yatan özgün kültür, topluluk dayanağını yitirmişti. Daha da kötüsü, özgün kültürün ana öğeleri yakın zamana kadar kentsel siyahların önde gelen kesimleri tarafından çok yıkıcı biçimde aşağılanmıştır. 1960'larda sosyolog Leo Kuper, eğitimli Afrikalı seçkinlerin geleneksel liderliğe tepkileri konusunda şu sonuca vardığında pek çok başka yazarın ve gözlemcinin de bulgularını yansıtıyordu. "Özellikle eğitimli kişiler arasında kabile toplumuna karşı derin bir nefret, bir kültürel utanç, kabile toplumunun geçmişe, barbarlığa, ilkelliğe bir dönüş olduğu duygusu vardır."[26]

Kuper, Mayer ve başka seçkin antropologlar aynı zamanda kentsel alanlarda kabile kimliklerinin ve uygulamalarının tabanda, özellikle de Hıristiyan olmayanlar arasında şaşılacak ölçüde korunduğunu da ortaya koymuşlardır.[27] Eğitimli kesim ile taban arasındaki bu karşıtlık, eğitimli seçkinlerin kültürel köklerini reddetme kararlılığının, kırsal alanlardan kentsel ortama doğru şu ya da bu biçimde gerçekleşebilecek potansiyel kültürel sürekliliğin etkin olarak "boynunu vurduğunu" göstermektedir.

Dolayısıyla, kurtuluş mücadelesinin başlangıcından önceki dönemde kentsel Afrikalı toplumda eğitimli seçkinlerin simgesel üstünlüğü belirgindi; bu seçkin kesim ise aslında beyaz sömürgeci toplumun tanımladığı toplumsal düzenin sınırında sallantıda duran sıkılgan bir kültürel cep oluş-

turuyordu. Bu bakımdan Sahra'nın güneyinde genel olarak gözlenen duruma uyuyordu. Örneğin Masolo, aktif eğitimli seçkinler ile pasif taban arasındaki farklılığa değinmekte ve birinci grubun "uzak kırsal alanlarda yaşayan ve çalışan çok sayıdaki köylüyle anlamlı bir ilişki kurmak için hemen hemen hiçbir şey yapmadığını" belirtmektedir.[28] Aynı durum kentli proletarya kitlesinin sendika örgütlenmesinde ve siyasal kurtuluş mücadelesinde stratejik önem kazanmasından önce, o zamanki eğitimli seçkinler ile bu kitle arasındaki ilişkilerde de görülebilir.

Bugün Afrikalı seçkinler işçilerin, köylülerin ve "yoksulun da yoksulu" kesimlerin önemini göz önünde tutmaktadırlar, çünkü güçlerini yoksulların durumundan almaktadırlar. Geleneksel liderlerin bile belirli bir saygınlık kazandığı görülmektedir ve bunda sağlayabilecekleri oyların da payı vardır. Bununla birlikte, yoksulun yoksulu kişilerle hâlâ İngilizce konuşulması büyük olasılıkla gerçek tutumların göstergesidir.

Sonuç

Kentsel Afrikalıların ortaya çıktığı tarihsel süreç, seçkin aydın kesimlerin sürekliliği sağlayan kültürel köklerini kopardığı ve ırk ayrımına bağlı olarak marjinalleştiği bir süreçtir. Dolayısıyla Güney Afrika'daki kentsel Afrikalıların bugün dünyanın en atomize ve düzensiz nüfuslarından birini oluşturması şaşırtıcı değildir.

Afrikalı değerlerin ve kültürün yeniden keşfedilmesi, büyük ölçüde eskinin kalıntılarının seçkinler tarafından yeniden yorumlanmasıdır. *Ubuntu* bunun en iyi örneğidir; bu kavramın bugünkü tanımının başlıca bileşeni sınırsız bir idealizm ve yoğun kentsel yerleşimlerin günlük gerçekliği olan suç, şiddet ve acımasız yaşam ile uzlaştırılamamasıdır. İnsan *ubuntu*'yu göklere çıkarma modasının içtenlikli bir ahlaki yeniden yapılanmadan çok, beyazların tüketimine ya da (Afrikacı?) bir onur madalyasının sergilenmesine yönelik olduğu gibi rahatsız edici bir duyguya kapılmaktadır.

Kesin bir sonuç çıkarmaya izin vermemekle birlikte, incelenen deneysel bulgular, Afrika'nın kalkınma sorunlarının çözümüne hangi kültürün katkıda bulunabileceği sorulduğunda yerli siyah nüfusun da ister Hintli, ister İngiliz, ister Afrikalı ya da Renkli olsun, "yerleşimci azınlıklar"

gibi yanıt verdiğini düşündürmektedir. Bunun karşısında alternatif bir Afrikacı anlayış vardır, ama bu aşamada zayıf ve tutarsızdır.

Ağırlıklı yanıt Güney Afrika'nın Batı'nın bir "parçası" olduğu yolundadır; buna göre, 18. yüzyıldan beri ve bugün hâlâ başlıca yükümlük, Batı'nın terimleriyle Batı'ya yetişmektir. Bir anlamda bu Afrika rönesansı misyonunu rekabet gücüne sahip bir "Batılı ürün" olarak ileri sürmektir. Afrika'nın güneyinde kültürel küreselleşme herhangi bir yarışmayı içermez.

Çağdaş Güney Afrika ve Küresel Kültür

Bu bölümde Güney Afrika'daki bugünkü deneyim konu alınmaktadır. Davos kültürü ve popüler kültür, uluslararası kültürel seçkinlerin etkisi ve Evanjelik Protestanlık incelenmektedir.

Davos Kültürü

Güney Afrika'nın tipik iş çevrelerinde Davos kültürü son derece yaygındır.[29] Şirket yöneticileri gerek kendi ifadelerine, gerek dış gözlemcilere göre pek çok açıdan Londra'dakilerin ya da New York'takilerin neredeyse tam birer kopyasıdır. Güney Afrika merkezli şirket kültürünün ABD ya da Britanya şirket kültürü ile benzerliklerini ya da farklılıklarını araştırmak üzere çokuluslu şirketlerden yirmi yöneticiyle görüştük ve Güney Afrika'daki deneyimlerini öbür ülkelerdeki deneyimleriyle karşılaştırmalarını istedik.

Bu yöneticiler kendi çalışma düzeylerinde Güney Afrika iş kültürünün en fazla ABD, daha sonra Britanya ve ardından Avustralya'dakine benzediği konusunda aynı görüşteydiler. Biri şöyle söyledi: "Bütün ortaklıklarımızda ve ilişkilerimizde en kolay iletişimi Amerikalılarla kurduk. Bunun nedeni yalnızca ortak bir dilimiz olması değil, ortak bir iş kültürümüz olmasıdır." Bir başkası şunu belirtti: "Güney Afrika'da iş farklı değil... şirket kültürünün geçtiğini görebiliyorsunuz. Gerçek bir farklılaşma yok –yalnızca saat farkı var."

Güney Afrika iş kültürü "ülkeden bağımsız" bir küreselleşmeden çok etkilenmektedir. Tıbbi malzeme sektöründeki çokuluslu bir şirketten bir doktor bu konuda şöyle diyor:

Çokuluslu şirket, 'yurt' kavramının tanımı açısından ülkenin yerini almaktadır. Benim alanımda çalışan [genç] insanlar Güney Afrikalı, İngiliz, Amerikalı, Avustralyalı ya da her neyse olmaktan çok şirket yurttaşlarıdırlar... Çokuluslu bir şirketin yurttaşı olmak onlar için ülke yurttaşlığından çok daha önemlidir –bu onlara bir kimlik ve güven duygusu vermekte, daha fazla maddi ödüle, daha az acıya yol açmaktadır... Zamanımızda... belirli bir ülkeyle özdeşleşmek için çok daha az neden vardır, özellikle de bilgi teknolojisi, finans ve pazarlama alanlarında.

Görüştüğümüz yöneticilere göre, Güney Afrika'nın iş iklimi olağandışıdır; militan sendikacılık, suç ve aykırı iş uygulamaları ortamıdır ve "vahşi ya da ehlileştirilmemiş bir altyapı" gösterir. Başka ülkelerde de rastlanmakla birlikte, militan sendikalar ve suç Güney Afrika'da çok daha belirgin, çok daha dizginsiz görülmektedir. "Amerikalı ortaklarımız... burada bir çalışma etiği olmadığını... söylemektedir. Onların yetiştiği alırsın-kovarsın ortamında böyle tutumlara yer yoktur. Bizim sendikalarımızın yaklaşımı ise bunun tam tersidir... Polisiniz, hemşireleriniz ve öğretmenleriniz yaptıkları işten gurur duymadıkça, kamunun yaptıkları işe ve sundukları hizmetlere saygısıyla pekişen güçlü bir yurttaş sorumluluğu taşımadıkça, dışarıdan gelen insanların içinde rahatça çalışabileceği bir toplum inşa edemezsiniz."

Durban'daki Birleşik Krallık konsolosu şöyle dedi:

Britanyalı mülkiyetindeki bir şirket... Britanya'daki fabrikanın nasıl çalıştığını görmeleri için bazı çalışanlarını oraya gönderdi. Güney Afrikalı işçilerin başlıca tepkisi... "Amma da çalışıyorlar" oldu. Sorun "hız" ile ilgilidir. Güney Afrikalıların görece yavaş ve motivasyonsuz olduğu anlaşılmaktadır. Britanyalıları şaşırtan, genel olarak Güney Afrikalıların... yaptıkları işten gurur duymadıklarını... görmektir. Güney Afrika'daki beyazlar dünyadaki en yüksek yaşam standartlarına sahipti ve Güney Afrikalı siyahlar bile Afrika'daki en

iyi koşullarda yaşıyorlardı, ama insan bütün bunların çoğu kez yeterli olmadığını anlamaktadır... Güney Afrikalılar ödünç almakta, tasarruf yapmamaktadır; bu borçluluk buradaki ekonomik yaşama yayılmaktadır.

Görüşülen kişilerden üçünün aşağıdaki gözlemleri de aydınlatıcı örnekler arasındadır:

Sıradan insanları güvencesiz bırakan bir istikrarsızlık vardır ve durum çalışanların işteki performanslarına kesinlikle yansımaktadır. Eğer çalışanlarınız işe gelmeden önce tecavüze uğruyor ve/veya dayak yiyorlarsa, bu sorunları işe taşımaları kaçınılmazdır. Bu tür sorunlar Avustralya'da, Britanya'da ya da Japonya'da hemen hemen hiç söz konusu değildir.

Güney Afrikalı şirketler... savrukluk ile sahtekârlığın bir araya gelmesini önlemek için kendilerini uyarlamak zorunda kalmışlardır. Savrukluk, ahlaksızlıktan çok ince bir çizgiyle ayrılmaktadır ve kanımızca savrukluğun ardındaki itici güç ahlaksızlıktır.

Uluslararası bir depolama şirketi... stoklardaki "kayıp" düzeyinin alıştıklarının on katma çıktığını, kamyonlarının kaçırıldığını vb görünce şaşkınlığa düştü. Şirket artık burada değil. Onları suçlayamazsınız. Daha önce Kolombiya'da böyle bir depo işletmemişlerse, nasıl bir darbeyle karşılaşacaklarını bilmelerine olanak yoktu.

Davos Tipi Üstyapı, Vahşi Altyapı

Görüşülen şirket yöneticileri genelde iş kültürünün anayurtları olan "Birinci Dünya" ülkelerindekiyle yüzeysel benzerlikler, ama çok daha temel farklılıklar gösterdiğini vurgulamışlardır. Üst düzey yöneticiler küresel Davos kültürünün içinde görünseler de, deneyimli Amerikalı ve Britanyalı gözlemciler, geniş anlamda Güney Afrikalı iş kültürünün, çokuluslu

şirketlerin azgelişmiş ülkelerde etkinlik göstermesinin vazgeçilmez koşulu olan girişimcilikle uzaktan yakından ilişkisi olmadığı kanısındadırlar.

Çokuluslu şirketler azgelişmiş ülkelerde çoğu kez "sorumsuz ya da olgunlaşmamış bireysellik" fazlası ve buna karşılık (girişimcilikle eşanlamlı tutulan) "sorumlu bireysellik" kıtlığı nedeniyle başarısız kalmaktadır.[30] Özdenetimle davranmayan insan güven uyandırmamakta, dolayısıyla şirketin göze alamayacağı bir risk oluşturmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin sorunu aşırı bireysellik değil, "olgun" bireyselliğin kıtlığıdır. Görüşülen kişilerin birçoğu, bu hastalığın pek çok Güney Afrikalının çalışma ve tasarruf konusundaki tutumlarına yansıdığı inancındadır. Sonuç olarak, Güney Afrikalı çalışan/girişimci "olgunlaşmamış" ve/veya "sorumsuz" olarak düşünülmektedir.

Çokuluslu şirket yöneticilerin gözlüğünden bakıldığında ortaya çıkan Güney Afrika iş kültürü resminde "üstte Amerikan tarzı bir Davos iş kültürünün taklit edildiği bir cila katı, ama onun altında 'vahşi' ve bazı açılardan olgunlaşmamış bir gelişmekte olan kapitalist toplumsal altyapı" görülmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında Güney Afrika iş kültürü Britanya ya da ABD iş kültüründen epeyce farklı, ama üst yönetim düzeyinde onlara çok benzemektedir. Zamanla üslubu ve içeriği Amerika'daki karşılıklarına çok daha benzer hale gelecektir, ama ülke genelinde ona eş düzeyde olgun bir bireyselliğin, girişimciliğin ve iş etiğinin gelişip gelişemeyeceği büyük bir bilinmez olarak durmaktadır.

Güney Afrika Davos kültüründe ırksallık, şirket yaşamında sürekli artan sancılara karşın gittikçe zayıflamaktadır. Ekonomik seçkinler arasında ırk sorunlarının işe yaklaşım, toplumsal sorumluluk ve kanunsuzluk sorunlarından çok daha ender belirtilmiş olması önemlidir. Çokuluslu şirketler genel kamuoyunun değerleri ve emelleri üzerinde büyük etki göstermekle birlikte, bu etki işe yaklaşım, özdenetim ve tasarruf konularında değil, öncelikle tüketici hedefleri düzeyinde görülmektedir. Farklı alanlarda eşitsiz bir kültürel değişim söz konusudur. Küresel tüketim kalıplarının benimsenme hızı, küresel üretim değerlerinin, iş yaklaşımının ve girişimciliğin benimsenme hızından kat kat yüksektir. Çokuluslu şirketlerde çalışanlar hızlı bir sosyalizasyon içindedir, ama bu süreç toplam nüfusun çok

küçük bir bölümünde etkilidir. Güney Afrika'da kültürel küreselleşme sınavının asıl zorlukları, ömürleri boyunca hiçbir düzenli işte çalışmayabilecek kişilerle ilgilidir.

Gelişen "Güneyin Amerikalıları"

Güney Afrika'nın hızla gelişen siyah seçkin grubundan başarılı yedi kadın ve on üç erkekle görüşülerek kültürel küreselleşmelerinin derecesi araştırılmıştır; bu yirmi kişinin hepsi Afrikalıdır ve Johannesburg'da ya da Durban'da oturmaktadır.[31] Hepsinin maaş ya da gelir düzeyi Güney Afrikalı nüfusun en üst yüzde 1'lik dilimindedir; hepsi çeşitli uzmanlık alanlarında ve yönetici konumlarındadır.

Bu kişiler gerçekten de Davos kültürünün "bilinçli üyeleri" olarak görünmekte, ama geleneksel "Afrika değerleri"nin yitirilmesiyle ilgili olarak tortu halinde bir endişe taşımaktadırlar. Bunu temelde çelişkili ya da gerilim yaratıcı bir ikilik olarak görmemektedirler, çünkü kültürleri bir arada barındırmaya yönelik pragmatik bir yaklaşım ağır basmaktadır. Ayrıca, bu kuşak başarılı siyahlar eş dost, arkadaş çevreleri açısından genelde Güney Afrikalı seçkinlerin ırk temelinde tanımlanan bir alt grubu içinde kalmakta, beyazlarla iş dışında hemen hemen hiç görüşmemektedirler. Bugün Güney Afrika'da çoğunlukla aynı değerleri ve hedefleri paylaşan, ama toplumsal etkileşimleri büyük ölçüde ayrı dünyalarda gerçekleşen *paralel* seçkinler vardır. Bunun ırk düşmanlığından çok, pragmatik bir kültürel rahatlık bölgesiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Kişisel başarıya katkıda bulunduğu belirtilen başlıca etkenler eğitim, aile çevresi, kişisel motivasyon ve yükselme hırsıdır. Bunlar daha genel koşullarla etkileşmekte, bu koşullar arasında şans ve uluslararası deneyime açıklık da yer almaktadır. Çok az kişi açıkça dinden söz etmiştir.

Afrikalı İşadamları Farklı mıdır?

"Afrikalı işadamları farklı mıdır?" sorusuna görüşülen kişilerin yüzde 40'ı "kesinlikle evet," yüzde 40'ı "koşullu olarak evet" ve yüzde 20'si "hayır" yanıtını vermiştir. "Hayır" diyenlere göre "iş iştir" ve iş yaşamında ırksal ya da kültürel etkenler değil, kişisel etkenler ağırlıktadır. Öbürleri Af-

rikalıların iş yürütme biçimlerinde çeşitli farklılıklar algılamaktadırlar; bunlar ya özeleştiri niteliğinde gözlemler (deneyimsizlik, zaman yönetimi sorunları), ya da (söylendiğine göre) Afrikalıların daha büyük ölçüde topluluğa dönük olmasıdır.

Afrikalı olmanın iş yaşamında hiçbir değişiklik yaratmadığını söyleyenlerin oranı yalnızca yüzde 15'tir. Hiç kimse Afrikalı olmasının kesin bir üstünlük sağladığı görüşünde değildir. Çoğunluk (yüzde 54) Afrikalı olmanın yalnızca zarar verdiğini düşünmekte, bunun başlıca nedeni olarak ötekilerin (örneğin beyazların ve Hintlilerin) algılamalarından ötürü takdir edilmek için olağanüstü performans gerektiğini belirtmektedir. Önemli bir azınlık (yüzde 46) çeşitli görüşler içindedir; birçoklarına göre düzeltici eylem ve siyahları ekonomik olarak güçlendirme politikaları bugün kendilerine yarar sağlamaktadır. Yüzde 15'lik bir gruba göre, toplulukçuluk ve büyüklere saygı açısından farklı olan dünya görüşlerinin iş ortamında sakıncaları olabilmektedir. Hiç kimse Güney Afrika'daki bugünkü işletme biçimine ideolojik olarak Afrikacı bir alternatif geliştirmeye çalışmamıştır. Özet olarak, deneklerin çoğu Afrikalı işadamlarının farklı olduğunu düşünmekte ve farkı daha çok olumsuz biçimde nitelemektedir. En önemli sorun başkalarının kendileri hakkındaki görüşlerini aşmaktır, ama bu konuda pek bir öfke dile getirilmemiştir.

Deneklerin çoğu kendilerinin tam anlamıyla batılılaşmış olduğu görüşünü reddetmiş, ama hepsi geniş kapsamlı bir batılılaşma ve Amerikanlaşma sürecinin özellikle de gençler arasında gerçekleşmekte olduğunu kabul etmiştir. Yaşandığı kabul edilen bu dönüşüm sürecinde potansiyel bir kültür kaybının söz konusu olduğu fark edilmektedir. Bu konudaki bazı düşünceli sözler arasında üç deneğin aşağıdaki yanıtları yer almaktadır:

> Amerikan kitaplarıyla öğrenim gördük. Amerikan medyasından ve onun değerler sisteminden etkilendik. Bundan kaçmak çok zor. Ama benim değişmez yerim gene Afrika.

> Afrika halkı olarak kendi kimliğimiz yok, çünkü kendimizi her zaman öbür ırklara göre düşünmüşüz... İyi diye bildiğimiz tek siyah

halk, başarılı siyah Amerikalılar. Dolayısıyla, insanların o tarzları benimsemelerine şaşmıyorum, çünkü onlardan başka kendimizi özdeşleştirdiğimiz kimse yok... Dilden değer sistemlerine kadar [karışık ırklı okullarda çocuklarımıza] öğretilen her şey Batılı. Afrikalı değerlere hiç yer verilmiyor... Çoğu zamanlarını okulda geçiriyor... farklı bir kültür ediniyorlar; dolayısıyla çocuklarımızın da bizden başkaları gibi olmak istemeleri kolaylaşıyor.

Batılı bir ortamda çalışıyorum, dolayısıyla Batılılaşmanın pençesine düşmemem olanaksız. Sanırın her ikisinin bir karışımıyım... Örneğin babamın köyüne gittiğimde yerde oturuyorum, büyükler içeriye girdiğinde ayağa kalkıyorum, büyüklere karşılık vermiyorum vb. Ama iş yerinde toplantı odasında herkesle eşitim. Bence, insanın değerlerini ve geleneklerini kaybetmesi anlamına gelmedikçe Batılaşmak iyidir.

Batılılaşmanın ve Amerikanlaşmanın kaçınılmazlığı konusundaki genel görüşe, geleneksel değerlerin yitirilmesi biçiminde ifade edilen gelişmenin "sessizce yasını tutma" duygusu eşlik etmektedir. Bu seçkin grup kültürel dinamiklerin işleyişini anlamaktadır. Değerler ve hedefler açısından alabildiğine bir maddiyatçılık vardır. Çoğu insan çocuklarına iyi bir eğitim sağlamak için daha çok para istediğini söylemiştir ve çoğu yurtdışına gitme, dışarıya açılma arzusundadır –gidilmek istenen yerler büyük olasılıkla Afrika'nın geri kalan kesimleri değildir! Örneklem içinde hiç kimse Afrika rönesansı kavramına değinmemiştir.

Batı karşıtı kültürel duyguları en hafif biçimde dile getirenler bile azınlıktadır. Çoğunluk, Güney Afrika iş yaşamında Afrikalı olmanın kendine özgü koşulları beraberinde getirdiğini kesinlikle kabul etmektedir; bu koşullar öncelikle başkalarının varsayılan Afrikalılık algılamalarına bağlanmaktadır. Hızla büyüyen siyah ekonomik seçkinler grubu kültürel açıdan pragmatisttir; belirli kültürel davranışlara ve simgelere pek bir bağlılıkları yoktur. Kültürü, kendilerinin ya da ailelerinin rekabetçi maddi bir dünyada ilerlemesinin bir aracı olarak görmektedirler. Güney Afrikalı bu yeni siyah

seçkinleri küresel ölçekli herhangi bir "uygarlık çatışması"na potansiyel taraf olarak düşünmek neredeyse olanaksızdır. Bu kişiler "Güneyin Amerikalıları"nm en Amerikalısı olabilirler ve zamanla hem Güney Afrikalı yurttaşlarının, hem de kıtadaki öbür kişilerin kıskançlıklarının ve eleştirilerinin hedefi haline gelebilirler.

Popüler Kültür

Güney Afrika'da popüler kültürü, zevkleri ve moda eğilimleri araştırmak için ülkenin gelişmiş reklamcılık sektöründen kişilerle görüştük. Daha sonra kentsel kuaförler ve saç modelleri üzerine bir araştırma yürüterek aynı olguyu "tabandan yukarı" doğru inceledik.

Pazarlama ve Reklamcılık

> ... yerlerin ve ülkelerin artık tüketiciler açısından önemli olmadığını fark ettik. Medya, dünya toplumunu bir arada tutan kültürel yapıştırıcıdır ve medya markaları satmaktadır... Markalar da yerleri değil, insanları tanımlayan bir grup değeri temsil etmektedir –BMW adamı, Nike adamı. (Bir reklamcılık şirketi yöneticisi)[32]

Pazarlamacılar ve reklamcılar, küreselleşme kültürü konusunda önemli bir bilgi kaynağı oluştururlar. Değişen zevklerin, tercihlerin ve değerlerin "işaretlerini okumak" sonuç olarak onların sürekli işidir; dolayısıyla da onlar yerel kültürel dinamiklerin dikkatli izleyicileri ve biçimlendiricileridir. Reklamcılık sektörü yöneticileriyle sohbetlerimizde şu konuları araştırdık: Güney Afrika bir kültür alıcısı ve/ya da göndericisi midir ve eğer böyleyse, nereden/nereye? Kültürel küreselleşme sonucunda Güney Afrika ne kadar daha "Batılı" olmuştur ve hangi yönlerden? Küresel ve Batı etkileriyle karşılıklı ilişkiler yerli kültürün ne ölçüde korunmasına ya da aşınmasına yol açmıştır?

Güney Afrika reklamcılık sektörünün önde gelen adlarından Green ve Lascaris ilk kez 1980'lerin sonlarında tüketici davranışlarında ırksal ve etnik farklılıkların önemsiz hale gelmeye başladığını ve tüketici tercihlerini en fazla eğitimin ve mesleki konumun belirlediğini ileri sürdüler. Tüketicilerin ırksal bağları ve reklamcılıktaki rol modelleri hızla önemini yitiriyordu. Zevk-

ler, tercihler ve tüketim kalıpları daha bütünleşmiş, kozmopolit ve uluslararası modellere uyarlanmış hale geliyordu. Tüketici kalıplarında özgül Afrika geleneklerinin etkisi hızla zayıflıyordu. Avrupalı-Afrikalı karşıtlığı temelindeki eski reklamcılık anlayışı geçersiz kalıyor ve bugün dünya markaları Güney Afrika pazarında ırksal tarafsızlık çerçevesinde konumlandırılıyordu.

Güney Afrika'da görece yeni bir gelişme, reklamcılık sektörünün uluslararası nitelik kazanmasıdır. Bugün belli başlı yerel ajansların hemen hemen hepsinin ya rol modeli olarak işlev gören yabancı ortakları vardır, ya da kendileri çokuluslu reklamcılık şirketlerin şubeleridir. Bu durum yaptırımların kalkmış olmasını ve Güney Afrika pazarının eski ırksal ve "eşsizlik odaklı" kavramlarının kendi içinde dağılmış olmasını yansıtır. Yerel reklam konusu markaların birçoğu çokuluslu şirketlere aittir (Coca-Cola ve BMW gibi) ve bunların başka ülkelerdeki farklılaştırılmış reklamlarını izleyen kayıtları tutulur. Genellikle yerel ajanslara, başka yerlerde sınanmış bir dizi kılavuz verilir. Böylelikle yerel ajans sürekli olarak uluslararası başarılı uygulamaları öğrenir ve bunların "yerden bağımsızlığına" katkıda bulunur.

Bununla birlikte, yerel reklam ajanslarının çalışanları genelde Güney Afrikalılardır. Bu kişiler, en başarılı uygulamaların yalnızca tek yanlı alıcıları olmak üzere çalıştırılmazlar; yerel konusundaki bilgileri ve uluslararası tüketici kültürünü başarılı yerel reklamlara dönüştürme yetenekleri sayesinde çoğunlukla bir katma değer de üretirler. Örneğin, yakın geçmişte Güney Afrikalı bir reklam ajansı, Güney Afrika'da Sprite'ın uluslararası konumlanmasının dışına çıkmıştır. Uluslararası Sprite reklamlarında "İmaj hiçbir şeydir. Susuzluk her şey" denirken, Güney Afrika'da imajın önemini reddetmenin yalan olacağını düşünmüşler, böylece slogan "İçgüdülerine güven. Susuzluğunu dinle," haline gelmiştir. Bildirildiğine göre, Sprite satışları fırlamış, Güney Afrika'da Sprite içenlerin sayısındaki artış bütün dünyadaki en yüksek hıza ulaşmıştır.[33]

Johannesburg'da ve Durban'da reklam ajansı yöneticileriyle düzenlenen üç odak grubu toplantısında üç ana konuda oydaşma ortaya çıkmıştır. Birincisi, Güney Afrika, ABD'nin kültürel koruması altındadır, Amerikan televizyon programcılığından ve İngilizcenin artan ölçüdeki egemenliğinden etkilenmektedir. Katılımcılar şunları söylemişlerdir:

> En çok Amerikalılaşmaktayız. McDonald's bunun en açık göstergesidir –McDonald's Amerika'nın simgesidir, bu yönünü burada bütün çıplaklığıyla ortaya koymakta ve başarılı olmaktadır.

> Peter Stuvyesant sigarası yalnızca Güney Afrika'da satılır... ama bütün reklamlarında Amerikan sesleri kullanılır ve beyaz Amerikalı genç zenginlerin pırıltılı yaşamından sahnelere yer verilir.

İkincisi, Avrupa'nın ve daha az olmak üzere Afrika'nın da Güney Afrika üzerinde güçlü kültürel etkileri vardır. Afrika bu aşamada Güney Afrika'ya önderlik etmekten çok, onu izlemektedir:

> Dünya ne giyiyorsa Güney Afrikalılar da onu giymek istiyorlar. Bu bakımdan Güney Afrika'da İtalya'nın etkisi herhalde Amerika'nınkinden fazladır. Dolayısıyla Güney Afrika'da küreselleşme yalnızca Amerika'ya ilgili değildir. Bununla birlikte, buradaki giyim modası pazarındaki gelişmelerin Avrupa modası konusundaki Amerikan yorumunu yansıtma olasılığı yüksektir.

> Beş ile yirmi beş yaşları arası yaş gruplarındaki Güney Afrikalılar, Afrika'da gözlerini dikecek herhangi bir şey bulmamaktadırlar... Afrika'da... rol modelleri yoktur... Benimsedikleri rol modelleri Amerikandır ve Amerikalılar zengin, Afrika ise [belki müzik ve yemek dışında] derin bir yoksulluk içindedir.

> Reklamlarını yaptığımız Alfred Dunhill ürünleri... simgesel olarak Batı'nın hayal edilebilecek en yüksek sınıf ürünleridir [İngiliz aristokrasisi]. [Ama] Güney Afrika'da Dunhill ürünleri pazarının yüzde 85'ini siyah Afrikalılar oluşturur.

Üçüncüsü, Amerikan ve Avrupalı kültür simgelerinin Güney Afrika'da başrollerde bulunmasına karşın, pazarda önemli bir "yerli renk" de vardır. Bu, uluslararası etkilerden bir ölçüde bağımsızdır ve bazen küresel

modaların yerelleştirilmesi için görece yeni yerel kültür birliği simgeleri olan prestij ve yükselme özleminden beslenir.

Yerel inceliklerin hesaba katılmaması belli başlı reklamcılık felaketlerine yol açmıştır.

> Kültürümüzün Afrikalı parçası ile küreselleşme etkileri arasındaki çekişme, Amerikan kültürünün özgürlük ve bağımsızlık yanının arzulanmasıyla ilgili görünmemektedir; bu konuda en ufak bir kuşku duyulmamaktadır. Asıl sorun Amerikan etkinlik kavramıyla, bunun zaman ve değer anlayışlarıyla ilişkisindedir.

Güney Afrika, Amerikan ve öbür küreselleştirici etkileri seçerek benimsemekte, Amerikan popüler ve tüketici kültürünü sünger gibi emmektedir. Irk, yerel sektörün sözlüğünden büyük ölçüde çıkmış gibidir; yalnızca siyah Amerikalı rol modellerinin Amerikan kültürel etkisini artırmış olabileceği ve Afrika'da özlem duyulabilecek pek bir nitelik bulunmadığı yolunda bir kabul vardır.

Gününü doldurmuş Güney Afrika modaları, Afrika'nın daha kuzey kesimlerinde canlı kalabilmekte, Güney Afrika'nın eski mağaza zincirleri buralarda iyi iş yapmaktadır. Daha muhafazakâr olan Zambiya'da erkek takım elbisesi satışları çok yüksekken Güney Afrikalılar o kadar resmi olmayan, daha bireyselleşmiş giyim tarzına yönelmişlerdir. Ürün piyasalarına ilişkin bu kuram, yeniliğin yayılmasıyla bağlantılıdır. Merkez-çevre ilişkileri yeni ürünlerin merkezdeki butiklerde denenmesine, ardından yaygın olarak merkez odaklı mağaza zincirlerine girmesine, sonra da daha perakendeci nitelikteki ağlar içinde yaygınlaşmasına izin vermekte, bu aşamaya gelindiğinde ise merkezdeki talep sönmüş, yerini yeni ürünlere bırakmış olmaktadır. Böylece Güney Afrika "Güneyin Amerikası" haline gelmektedir.

> New York dünyaya göre neyse Johannesburg da Afrika'ya göre odur... Johannesburg, ürünleri bütün Afrika'da satılabilecek bir markadır. Bu kıtada modaya öncülük edebilecek Brezilya tipi bir eritme potasıdır.

Şili ve Çek Cumhuriyeti gibi Güney Afrika da bazı çokuluslu şirketler tarafından gelişmekte olan pazarlara "bölgesel giriş kapısı" olarak görülmektedir –gelişmiş pazar ekonomileri ile gelişmekte olan pazarlar arasında bir geçiş noktası sayılmaktadır. Bazı Güney Afrikalılar bu görüşe katılmamaktadırlar:

> Güney Afrikalı pazarlamacılar küresel pazarlama oyununda birçok bakımdan açık farkla önde gitmektedirler, çünkü çokkültürlü pazarlamanın inceliklerinde uzun süredir uzmanlaşmaktadırlar.

Hiç kuşkusuz, Güney Afrika güçlü Amerikan etkileri taşıyan küresel bir popüler kültürü taklit etmektedir. Bununla birlikte reklamcılar, ülkede televizyon sayesinde gerçekleşen yalnızca Amerikanlaşmayı değil, batılılaşmayı vurgulamaktadırlar. Güney Afrika Amerikan ve Batı modellerini kendi pazarının gereklerine uyarlamış, bunlar da daha sonra Afrika'nın geri kalan kesimleri için model oluşturmuştur. Güney Afrika bu kıta için "ikinci aşama" bir dönüştürücü olmaktadır.

Örneğin Carling Black Label birasının Güney Afrika'daki reklamlarında, buzağılarla mücadele eden Amerikalı kovboylar değil, aynı başarı ve risk duygusunun iletildiği kayaya girişen madenci görüntüleri yer alır. Böylelikle, işçi sınıfı erkekliğine ilişkin belirli bir küresel kavram, (Güney Afrika'da üretilen) bir "Amerikan" birasını yerli görüntülerle satmakta kullanılır. 1985'te Güney Afrikalı siyahlar, Pretoria'nın dışında uzak bir ilçe olan Ga-Rankuwa'da saç bakım ürünleri satan bir şirket kurmuşlardır. Colgate-Palmolive bu şirketi satın alarak çok büyük ölçüde genişletmiştir; ürünleri bugün güney ve orta Afrika'nın her yanında satılmakta ve Amerikalı siyah pazarda tanınmaktadır.

Pek çok Güney Afrikalı siyasal liderin ve çokuluslu şirketin niyeti de küresel ekonomik kültürün Güney Afrika aracılığıyla kıtaya yayılmasıdır. Afrika, Güney Afrika'nın pazarlama hinterlandıdır. "Afrika" kavramı küreselleşme bağlamında önem taşımakla birlikte, yer artık kültür üzerindeki etkisini yitirmektedir. Markalı ürünler, değişik kültürel üyelik biçimlerinin özünü oluşturmaya artık çok daha yakındır.

Kuaförler Saç Modelleri ve Popüler Kültür

Saç modelleri kültürel grup üyeliğinin açık bir ifadesini oluşturmakta, kadınlar genelde giyim harcamalarının beşte birini saçlarına ayırmaktadırlar.[34] Güney Afrikalı beyazların çoğu uzun zamandır Kuzey Amerikalı ve Avrupalı örneklerini taklit etmektedir. Güney Afrikalı siyah kadınlar arasında ise Afrika odaklı ve Batılı saç modellerinin ilginç bir karışımı görülür. Örneğin, "Batılı" uzun saç modellerini taklit etmek için saç düzleştirici maddeler kullanılmıştır. Ama "siyah bilinci"ni savunanlar, bu modellerin Afrikalıların kendi gözlerindeki değerini düşürdüğünü iddia etmişlerdir. Bugünkü durum daha karmaşıktır; birçok Güney Afrikalı arasında Batılı ve Afrikalı modellerin bir karışımı görülmektedir. Çevreci beyaz erkekler saçlarına rasta yapmakta, siyah futbolcular ise saçlarını sarıya boyamaktadırlar. Rollerin böyle tersine dönmesi uç örneklerdir, ama bugünlerde genelleme yapmak uç örnek bulmaktan daha zordur.

Saç modelleri ve kuaförler incelendiğinde Amerikalı ve Afrikalı kültürel modaların ve geleneklerin yaratıcı bir karışımı görülür. Kent merkezindeki kaldırımlarda, tren istasyonlarında ve kentin iç kesimlerindeki dükkânlarda popüler beğenilere yanıt veren yüzlerce küçük, bazen tek kişinin çalıştığı kuaför vardır. Araştırmacılarımız Durban ve Johannesburg'da halkın gittiği yetmiş kuaförle ve onların müşterileri olan yetmiş genç siyah kadınla görüşmüştür. Araştırmanın ardındaki varsayım, kentli siyah kültürün Güney Afrika'nın bugünkü kültürel değişiminde büyük olasılıkla öncü rol oynadığıydı.

Saç modellerinde ünlüleri taklit edenlerin yüzde 65'i örnek olarak Amerikalı ya da Amerika bağlantısı çok açık olan ünlüleri seçmiştir. Adı en sık belirtilen kişi, Güney Afrikalı-Amerikalı *talk* şov sunucusu Felicia Mabuza-Suttle'dır; onu siyah Amerikalı şarkıcı Whitney Houston izlemektedir. Müşterilerin yüzde 68'inin Amerikan saç modellerinin Afrika modellerinden daha belirleyici olduğunu söylemesi ilginçtir, çünkü görüşmelerin çoğu derme çatma ya da siyahların işlettiği kuaförlerde yapılmıştır. Görüşülen kuaförlerin ezici çoğunluğu siyahtır; yüzde 23'ü Kamerun, Gana, Nijerya ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nden, yüzde 64'ü de siyah Güney Afrikalı-

dır. Kentin iç kesimlerindeki kuaförlerin çoğunun siyah olmasına karşılık müşterileri büyük çoğunlukla Amerikan modellerini beğenmektedir.

Kuaförlerin yaklaşık yüzde 30'u genellikle Amerikan çokuluslu şirketlerin sağladığı finansmanla kurs görmüştür. Görüşülen kuaförlerin yüzde 20'si Colgate-Palmolive'in sahibi olduğu Black Like Me (Benim Gibi Siyah) adlı şirketin kurslarına gitmiştir; belirli bir kurumda düzenli kurs görenlerin oranı yüzde 28'dir ve bu kurslarda Clairol, Revlon ve Black Like Me gibi Amerikan kaynaklı markaların pazarlaması önemli yer tutmaktadır. Böylece Amerikan saç bakımı kültürü mesleki eğitim düzeyinde içselleştirilmektedir.

Kuaförler Güney Afrika'da en çok hangi saç modellerinin tutulduğu konusunda farklı algılamalar içindedirler. Yaklaşık yüzde 51'i ("hem Afrika, hem Amerikan modelleri"nin çok tutulduğu kanısında olan yüzde 27'yle birlikte) Amerikan modellerinin daha etkili olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, kuaförlerin algıladığı Amerikan etkisi, müşterilerin algıladığından önemli ölçüde azdır; bu fark Güney Afrikalı olmayan kuaförlerin sayısından ve müşteri örnekleminin ortalamadan daha fazla Amerikanlaşmış olmasından kaynaklanabilir.

Felicia Mabuza-Suttle'ın önde gelen rol modeli olarak konumu çok farklıdır. Televizyondaki *talk* şov programı ABD'deki *Oprah Winfrey Show*'u (Güney Afrika'da da yayınlanır) andırır. Kendisi Güney Afrikalı bir siyahtır; Sophiatown'da büyümüş, ABD'ye göç etmiş, bir Amerikalıyla evlenmiş, bir süre Atlanta kent meclisi için çalıştıktan sonra 1990'larda Güney Afrika'ya dönmüştür. Aksanındaki hafif bir Güney Afrikalı izi dışında neredeyse tam bir Amerikalı gibi giyinmekte ve görünmektedir. Çok zengin ve başarılı bir kadın olmasına karşın, topluma gösterdiği ilgi düzeyi sayesinde izleyicileri onu kendilerinden biri olarak görürler.

Felicia Mabuza-Suttle'ın programı bir süre önce özel bir kanala geçmekle birlikte, SABC'de yayınlandığı dönemde ilk beş içinde yer almaktaydı; Nguni ve Sotho dillerini konuşan kadınlar arasında ise birinci sıradaydı. Çeşitli tüketici ürünlerinin, örneğin moda tasarımlı güneş gözlüklerinin ülke içinde pazarlanmasında marka olarak onun adı kullanılmıştır; Atlanta'daki saray gibi evi sık sık Güney Afrika dergilerinde yer alır; kendisi

de yayınlarda düzenli olarak Amerikan eğlence dünyasının Diana Ross, Quincy Jones ve Natalie Cole gibi adlarıyla bir arada gösterilir. Felicia Mabuza-Suttle çoğu kez "Afrikalı Prenses Di" olarak tanımlanır; Prenses Di'nin Güney Afrikalı beyazlar için bir rol modeli oluşturduğu düşünülürse, bu tanım yerinde olabilir. Ama Felicia Mabuza-Suttle'ın özel konumu anlaşılan hem Güney Afrikalı, hem Amerikan bağlantıları bir araya getirmesinden kaynaklanmaktadır. Kendisi, ülkeden ayrıldıktan sonra geri döndüğünde izleyicilerin güvenini kazanmak zorunda kaldığını ve gene Amerika'ya dönmesini söyleyen Güney Afrikalıların bazı düşmanca tavırlarıyla karşılaştığını belirtmektedir.

Kuaförlerin yirmi üçü Felicia Mabuza-Suttle'ın açık farkla en önde gelen model olduğunu söylemiş, model belirten müşterilerin yüzde 40'ı da onu seçmiştir. Elli yaşını geçmiş bir kadının hâlâ genç müşterilerin en beğendiği model olması şaşırtıcıdır. Müşterilerin bazı yanıtları şöyledir: "Felicia Güney Afrika'da en yüksek motivasyon sağlayan kişidir; olumlu bir etkisi vardır; profesyonel, 'cool', 'hip' ve çekici görünüşlüdür"; "genç, yaşlı herkese uyar; üslubunu beğeniyorum –kendine güveni, kendi kişiliği var", "giysileri ve saç modeliyle görünüşünü kendime model olarak alıyorum", "Felicia benim dünyayla konuşmamı sağlıyor", "bu toplumda o bir rol modelidir. O çok kültürlükten yanadır."

Felicia birçok Güney Afrikalı siyah kadının gözünde Güney Afrika ve Amerika kültürlerinin en iyi yanlarını kendisinde toplayan son derece popüler bir "kesişme kültürü" modelidir. Küresel kültürün böyle bir modelle aktarılmasının genel popülerlik yaratma açısından Amerikan popüler kültürünün doğrudan taklidinden ya da benimsenmesinden daha başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Kuaförler Felicia'nın dört ünlü siyah Amerikalı pop şarkıcısından ve Oprah'nın kendisinden daha sık rol modeli olarak kullanıldığı kanısındadırlar.

Afrikacı gençlik, görece yaşlı insanlar ve erkekler daha çok Afrikalı saç modeli tercihlerinde pazarı belirlerken, görece genç yaştakiler, profesyoneller ve kadınlar bunun Amerikan karşılığını belirleme eğilimindedir. Öte yandan kuaförler "Afrika rönesansını beğenen gençler"in Amerikan modellerinden uzak durduklarını belirtmişlerdir.

Reklamcılık sektörü yöneticileri, Güney Afrikalıların Afrika kültüründense Amerikan kültürünü tercih etmelerinde sınıf atlama özlemlerinin açıklayıcı olduğu kanısındadırlar. Siyah Amerikalılar kendilerini görece yoksun sayabilirler, ama Güney Afrikalıların gözünde zengin ve başarılıdırlar. Ayrıca, böyle bir başarı örneği gösteren Afrikalı sayısı azdır. Pek çok Güney Afrikalı siyah için Afrika Ulusal Kongresi'nin gerçek başarısı, açık bir seçkin modeli oluşturması, bu kapsamda siyah seçkinlerin sınıfsal yükselme olasılığının gerçekten bulunduğunu göstermesidir. Önde gelen Güney Afrikalı sosyolog Leo Kuper *An African Bourgeoisie* (1958) adlı kitabında Afrika Ulusal Kongresi'nin popüler bir muhalefet hareketi olarak yükselmesinde başlıca etkenin *apartheid*'m yarattığı "statü uyumsuzlukları" olduğunu savunmaktadır. Eğitimsiz beyaz polislere oturma izinlerini göstermek zorunda kalan siyah profesyonellerin yaşadığı aşağılanma duygusu, Afrika Ulusal Kongresi liderlerini o dönemde siyasal risk almaya (psikolojik olarak) yönelten koşulların örneğidir.

Berger, Afrikanerler ile siyah Güney Afrikalıların daha altlarda yatan ortak değerleri paylaşmasının siyasal görüşmeleri kolaylaştırdığını ileri sürer; özellikle de Afrika Ulusal Kongresi liderlerinin gerçekte komünist değil, "bizim gibi" insanlar biçiminde algılanması, buna yardımcı olmuştur. Amerikan popüler kültürü her iki gruba da öteden beri çekici gelmiştir; bunun nedeni belki her iki grubun da Güney Afrika'da İngiliz sömürgeciliğini yaşamış olması ve bunun Amerikan tarzı açık seçkin modeliyle karşılaştırılmasıdır. Sosyalist söyleme, militanlığa ve kurtuluş hareketi simgelerine karşın *apartheid* sonrası Güney Afrika'da Amerikan popüler kültürüne büyük hayranlık duyulmakta, bu kültürün Güney Afrika'da başarıyla içselleştirilmesi çoğu kez yaratıcı kültür aracılarım gerektirmektedir.

Güney Afrikalı iş çevreleri genelde Afrika rönesansı kavramını Güney Afrika'da bir merkezden Afrika pazarlarına arzulanan giriş biçiminde değerlendirmektedir. (Kıta ölçeğinde Mabuza-Suttle marka adlı işyerleri?) Güney Afrika'da kültürel küreselleşme Amerikan popüler kültürünün içselleştirilmesinden fazlasını gerektirir; Güney Afrika'nın kıtadaki artan

önemini ve Batı/ABD popüler kültürüne Güney Afrikalı bir çeşninin katılmasını da kapsar.

Akademisyenler Kulübü Kültürü

Güney Afrika onyıllar boyunca Batılı kültürel seçkinlerden etkilenmiştir. Batı kültürünün düşünce, ilgi ve kaygılarının günümüzdeki etkisi üniversite çevrelerinde, sivil toplum kuruluşlarında, medyada ve artık artan ölçüde hükümet üzerinde görülmektedir. Bu alanda bir örnek olgu incelemesi üzerinde duracağız.

Güney Afrika'nın Sigara Yasağıyla İlgili Yasası Neden Bütün Dünyada Türünün En Katı Örneğidir?

Güney Afrika pek çok acil sağlık sorununa sahip gelişmekte olan bir ülkedir.[35] 1995'te yaklaşık 1,8 milyon Güney Afrikalı HİV adlı virüsü taşıyordu ve bu sayının 2005'te 6 milyona çıkması bekleniyordu.[36] Bugün veremden ölen Güney Afrikalıların sayısı, AİDS, sıtma, kızamık ve cinayete kurban gidenlerin toplam sayısından yüksektir; denetim altına alınmazsa, Güney Afrika'da veremlilerin sayısı 2006'da 3,5 milyona ulaşacaktır. Güney Afrika'da sıtma 1980'e kadar yok edilmişti; 1998'de 23.000'i aşkın sıtma olgusu bildirildi ve bildirilmeyenlerle birlikte gerçek olgu sayısı çok daha yüksekti. Binlerce Güney Afrikalı kötü beslenmekte, temiz su ve sağlıklı koşullardan yoksun yaşamakta ve bunların getirdiği hastalıkları çekmektedir.

Tütün denetimiyle ilgili sorunlar 1994'ten sonra ülkenin ilk demokratik hükümetinin gündeminde şaşılacak kadar ağırlıklı bir yer tuttu. Yeni sağlık bakanı, sigara içme alışkanlıkları değişmezse, gelecek on yıl içinde 1,8 milyon Güney Afrikalının tütünle bağlantılı hastalıklardan zamansız öleceğini ileri sürdü. Güney Afrika'da sigara içmeye karşı çıkarılan yeni yasa çok serttir. 1999 tarihli Tütün Ürünleri Denetimi Ek Yasası sigara reklamlarını, kampanyalarını ve sponsorluğunu, işyeri de içinde olmak üzere kapalı kamusal alanlarda sigara içilmesini, tütün ürünlerinin parasız dağıtılmasını ve bunlarla ilgili kuponları ve ödülleri yasaklamaktadır. Ayrıca nikotin ve katran içeriğine üst sınır getirmekte, tütün ürünlerinin alına-

bildiği makinelerin de yalnızca 16 yaşından küçük kişilerin giremediği yerlere koyulmasına izin vermektedir.

Sigaraya karşı yürütülen kampanya seçkinlerin önderlik ettiği bir olaydır; orantısız ölçüde büyük önem kazanmış ve öbür acil sağlık sorunlarını geriye iterek ulusal politika gündeminin üst sıralarına yükseltilmiştir. "Gelişmekte olan dünya" bağlamında neden bu "gelişmiş dünya" politikası güdülmektedir?

Uluslararası akademisyenler kulübü düşüncelerinin aydınlar arasındaki küresel ağlar aracılığıyla yayıldığını ve yerel politikaların oluşturulmasını etkilediğini gösteren kanıtlar vardır. Tütün Eylem Grubu (Sigaraya Karşı Ulusal Konsey, Kalp Vakfı ve Güney Afrika Kanser Derneği İttifakı) tütüne karşı en önemli eylem kuruluşudur. Uluslararası bir bağlantı ağına ilişkin kesin kanıt bulunmamakta birlikte, Sağlık Bakanlığı'nın dayandığı kilit danışmanlar vardır. Bunlardan Güney Afrikalı Derek Yach, bugün Cenevre'de Dünya Sağlık Örgütü'ne bağlı Tütün Kontrolü Girişimi'nin (TKG) başındadır; Sigaraya Karşı Ulusal Konsey'in başkanı olan Dr. Yussuf Saloojee, Londra üniversitesinde doktora yapmış biridir; Dr. Ian Roberts daha önce Britanya Ulusal Sağlık Hizmetleri'nde çalışmış olan Güney Afrika doğumlu bir hekimdir; Kanada Sigara İçmeyen Hakları Derneği'nden bir avukat olan David Sweanor ise ulusal yasa taslağının düzeltilmesine yardımcı olması için Yach'ın ısrarıyla Güney Afrika'ya getirilmiştir.

Sigaraya karşı yürütülen kampanyanın parasal kaynaklarını saptamak güçtür. Tütün Eylem Grubu üyeleri bireylerden ve şirketlerden bağış toplayabilmektedir. Kalp Vakfı son zamanlarda Sağlık Bakanlığı'ndan özellikle yeni yasayı tanıtmak için para almıştır. Güney Afrika Kanser Derneği'ne hükümet çok az bir sübvansiyon sağlamaktadır. Dr. Saloojee, bağışta bulunan özel kişi ve kurumlara tütün şirketlerinin baskı yapmasından endişe ettiğini söylemiş ve bağış yapanların adlarını vermemiştir. Başkanı olduğu kuruluş, "Sigarayı Bırak" telefon hizmetini yürütmek için, Sağlık Bakanlığı'ndan para almaktadır. Bunların tümü yabancı kaynak kullanmadıklarını belirtmiştir.

Tütün şirketleri daha dolaysız uluslararası bağlantılar bulunduğundan kuşkulanmaktadır. Bununla birlikte, çıkarları göz önüne alındığında,

şirketlerin "gerçek" olarak belirttiklerini dikkatle değerlendirmek gerekir. Onlara göre sigara karşıtı lobi, ilaç sektöründen, özellikle be nikotin eşdeğerinde ürünleri olan şirketlerden para almaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün Sağlık Bakanlığı'na özellikle sigara karşıtı kampanyada kullanılmak üzere kaynak sağladığından kuşkulanmaktadırlar. Öbür olası uluslararası kaynaklar arasında Kanada sivil toplum kuruluşları, örneğin Uluslararası Kalkınma Araştırma Merkezi, Kanada Uluslararası Tütün Girişimi ve Kanada Sigara İçmeyen Hakları Derneği sayılmaktadır.

Uluslararası tütün karşıtı konferanslar dizisi TKG ve başka uluslararası kuruluşların finansmanıyla düzenlenmektedir. Şubat 1998'de Cape Town'da düzenlenen Tütün Denetiminin Ekonomisi konulu Uluslararası Sağlık Örgütü konferansına dünya çapında ünlü birçok kişi katılmış, konferans Güney Afrika'da tütün karşıtı yasa sürecine itici güç, kaynak ve manevi destek sağlamıştır. Güney Afrika Tütün Enstitüsü, Güney Afrika'nın gelişmekte olan dünya için kobay olarak kullanıldığı tahmininde bulunmakta, tütün yasasının geçirilmesinden sonra Burundi'de, Kenya'da, Mauritius'ta, Svaziland'da, Tanzanya'da ve Uganda'da benzer girişimlerin ortaya çıktığına işaret etmektedir. Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü'nün öbür yardımları sigara karşıtı yasa koşuluna bağlamakta olduğunu tahmin etmektedir.

Gerek Dünya Sağlık Örgütü, gerek ülkedeki tütün karşıtı lobi tütün şirketlerinin ileri sürdüğü ekonomik gerekçeleri (örneğin kalkınmaya yardım, istihdam yaratma, vergi geliri sağlama) bir an bile düşünmeden reddetmektedir; bunlar tütün şirketlerinin meşruiyetini yok etmek için bilinçli bir çalışmaya girişmiş, tütün sektörünü acımasız "kanser çubuğu" satıcısı –bağımlılık yaratan, korkunç hastalıklara ve ölüme yol açan bir maddeden para kazanan büyük sermaye– olarak göstermişlerdir. Yeni yasa konusunda tütün lobisine yeterince danışıldığı enderdir. Tütün karşıtı lobi Dünya Sağlık Örgütü istatistiklerini ve tezlerini yutmuş durumdadır ve ülkedeki tartışmada bunların ağırlığı duyulmaktadır.

Dr. Saloojee'ye göre, "Güney Afrika tütün denetimini *bunun kendi başına iyi olduğu* temelinde savunmuştur. Politika üretenler uluslararası gelişmelere tepki *vermekte* olsalar bile, en iyi küresel uygulamalara uymaya çalışmaktadırlar. Dünyanın geri kalan bölümünde olanları göz ardı ederek

tekerleği yeniden icat etmeye çalışmak saflık ve aptallık olurdu. *Her* yasa var olan modellerin uyarlaması olacaktır."[37]

Dr. Saloojee 1994 ile 1997 arasında Güney Afrika'da sigara tüketiminin, vergilerin artırılmasına ve reklamların kısıtlanmasına bağlı olarak tahminen yüzde 20 oranında düştüğünü belirtmektedir. Güney Afrika'da perakende sigara fiyatlarının 1992 ile 1997 arasında yaklaşık yüzde 170 arttığını, tütün ürünleri satışlarının da yaklaşık yüzde 20 azaldığını ileri sürmektedir. Ama uluslararası sigara karşıtı eylemcilerin örnek olma açısından Güney Afrika'dakiler üzerinde bir etkisi vardır. Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda yasaları, ülkedeki yasa çalışmalarını etkilemiştir. Bugün 26 ülkede tütün ürünlerinin reklamını yasaklayan yasalar vardır; bunların içinde beklentilere uygun olarak İskandinavya, Avrupa Birliği ve Avustralasya ülkelerinin yanı sıra, Botsvana, Mozambik, Sudan, Ürdün ve Tayland da yer almaktadır. Kamuya açık yerlerde sigara içmenin yasaklandığı ülkelerin sayısı 1986'da 47'yken, 1991'de 90'a çıkmıştır. Sağlığa aykırılık uyarısının zorunlu tutulduğu ülkelerin sayısı 1990'ların başlarında 80'i aşmıştır.

Tütün Yasası toplumda çok büyük muhalefete yol açmış, bu arada çeşitli kuruluşlar tarafından parlamentoya seksenden fazla dilekçe verilmiştir; Ticari İfade Özgürlüğü Birliği, konaklama-ağırlama sektörü, medya, reklam ajansları, sendikalar, tütün ekicileri ve üreticileri dilekçe verenlere örnektir. Hükümetin saydamlığı ve açıklığı sorgulanmış, yasanın kötü hazırlandığı, aşırı, gereksiz ve anayasaya aykırı olduğu ileri sürülmüştür. "Uzmanlara göre, tütün yasası birçok düzeyde anayasayı çiğnemektedir, ama en kötüsü, kişisel seçim ve özgürlükle ilgili konularda başkalarının haklarını çiğneyip geçen Afrika Ulusal Örgütü'dür."[38]

Güney Afrika'da tütünle bağlantılı hastalıkların azaltılmasını istemek hiç kuşkusuz sağlam sağlık nedenlerine dayanır, ama tütün karşıtı yasaya verilen büyük öncelik, sağlık öncelikler açısında saptırılmış bir sıralamayı yansıtmakta, bunda başka bir gündemin rol oynadığını düşündürmektedir. Tütün karşıtı hareketin çok başarılı lobi çalışmaları, sigaraya karşı uluslararası akımların ülkeye taşan etkisi ve uluslararası kuruluşların güçlü desteği (Dünya Sağlık Örgütü'nün hükümetin başlıca müttefiki olarak ortaya çıkması) bu sorunu yapay bir biçimde Sağlık Bakanlığı'nın yapı-

lacak işler listesinin başına çekmiştir. Güney Afrika sivil toplumu içindeki güçlü unsurların yaygın muhalefetine karşın, küresel kültürel seçkinlerin konuyu başarıyla yönlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Evanjelik Kültür

Bugün Güney Afrikalıların yüzde 72,6'sı Hıristiyan olduklarını söylemekte, 1911'de bu oran yaklaşık yüzde 46 olarak belirtilmektedir.[39] En hızlı artış Afrikalılar arasındadır; 1911'de Afrikalıların yüzde 26'sı Hıristiyanken, 1990'da bu oran yüzde 76'ya çıkmıştır. Kiliseler Güney Afrika toplumunun gelişimini çok büyük ölçüde etkilemiştir. 1950'lere kadar kiliseler ve misyoner kuruluşları, Afrikalıların gittiği okulların neredeyse tümünü denetim altında tutmuş, toplumsal yardım çalışmalarına, sağlık ve bakım hizmetlerine kaynak sağlamıştır.

1652'de beyaz yerleşimcilerin Kap bölgesine gelmelerinden 1795'te İngilizlerin savaşı kazanmasına kadar Hıristiyanlığın kamudaki sözcülüğü genelde Felemenk Reform Kilisesi'nin tekelinde kaldı; bu tarihten sonra ülke "Protestan akımların baş döndürücü bir biçimde çoğalmasına" sahne oldu. 19. yüzyılın başlarında Hıristiyanlık artık hızla yayılıyor, bunda Afrikalı yeni Hıristiyanların tutkusu başlıca rolü oynuyordu. Afrikalılar 20. yüzyılda da Hıristiyanlaştırmanın en önemli aracı olmayı sürdürdüler; bu konuda özellikle etkili olan Afrika Kökenli Kiliseler (African Initiated Churches-AIC*) 1890'da cılız bir varlık gösterirken 1990'larda siyah Güney Afrikalıların yaklaşık yarısını kapsar hale gelmişti. Hıristiyan mezhepleri ve akımları ABD dışında hiçbir ülkede Güney Afrika'daki kadar çoğalmış değildir.

Çeşitli AIC'lerin sayısı 6 bin kadardır; bunlar kesinlikle Afrika kökenli, kendi kendine yeterli ve yabancı parasal kaynakları olmayan kiliselerdir. Toplam üyelerinin sayısı 9 milyon olarak tahmin edilmektedir; 1980'de toplam siyah Hıristiyanların yüzde 40'ı bu kiliselerin üyesiyken,

* Bunlardan aynı kısaltmayla African Independent Churches (Afrika Bağımsız Kiliseleri), African Instituted Churches (Afrika'da Kurulmuş Kiliseler) ya da African Indigenous Churches (Afrika Yerli Kiliseleri) olarak da söz edilir –ç.n.

1991'de bu oran yüzde 47'ye çıkmıştır. Bu kiliseler Etiyopya, Zion ve Zion-Apostolik aşamalarından geçerek gelişmiştir. Etiyopya kiliseleri kaynaklandıkları Hıristiyan geleneğinin ayin usullerine, ilahilerine, metinlerine, örgütlenişine, giyimine, Kitabı Mukaddes yorumuna ve büyük ölçüde manevi değerlerine bağlı kalmıştır; bunlar çoğu kez yerli göreneklere de kilisenin ana çizgisinde görülenden daha hoşgörülüdür. 1995'te "Etiyopya türü" Afrika Metodist Episkopal Kilisesi'nin (AMEC) 125.000'i aşkın tam üyesi vardı ve AMEC Güney Afrika'daki en büyük siyah kiliselerinden biriydi.

Zion kiliseleri, özellikle de kentsel alanlarda, Etiyopya kiliselerinin Pan-Afrika yaklaşımına karşı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar fiziksel şifaya, topluluk dayanışmasına ve manevi desteğe ağırlık verir. Adları, ABD'nin Illinois eyaletinde 1935'e kadar bir cemaat toplumu olan Zion kentinden gelir. Amerikan Pentekost kiliselerine bağlı gruplar 20. yüzyılın başlarında Güney Afrika'ya gelmiş ve bu kilise hareketi mantar gibi yayılmıştır. Bunların en büyüğü ve en ünlüsü, Engenas Lekganyane'nin 1925'te Kuzey Eyaleti'ndeki Pietersburg yakınlarda yer alan Moria'da kurduğu Zion Hıristiyan Kilisesi'dir (ZCC).

Zion-Apostolik yerli kiliseler 1945'ten sonra ortaya çıkmış ve daha çok genişlemekte olan siyah işçi sınıfını çekmiştir. Göçmen işçi sisteminin etkisine bağlı olarak, bu kiliseler hem kentsel, hem de kırsal özellik gösterir. Bu kiliselerde kadınlar çok etkilidir. Beyaz giyinirler ve ellerinde asa taşırlar. 1976 tahminlerine göre sayıları en az 2 milyon kadardır.

Güney Afrika'da Pentekost inancının şu ya da bu biçimine bağlı en ez 6 bin kilise ve yaklaşık 10 milyon insan vardır. Bu kiliseler ibadette Afrika'nın geleneksel dinsel kavramlarına (ataların ruhları) yer veren, dolayısıyla farklı inançların öğelerini bağdaştıran (senkretik) kiliselerdir; inanç ve uygulamalarında Kutsal Ruh, tanrısal şifa, şeytan çıkarma, kehanet, vahiy ve dilin ağızlarını konuşma ağırlık taşır.

Bu kiliseler öteden beri görece siyaset dışı kurumlar olarak görülmüştür. Ama siyasetçiler 1990'larda Moria'da düzenlenen kitlesel ZCC mitinglerine açıkça katılmaya başlamışlardır. Üye sayısı 2-3 milyon arasında tahmin edilen ZCC, üyelerini iyi yurttaş olmaya, özdenetimli, tutumlu, disiplinli ve çalışkan kişiler olarak kendilerini geliştirmeye çağırır.

[AIC'ler] Batılı kiliselerle göbek bağını tümüyle koparmışlardır. Güney Afrika'daki en büyük ve potansiyel olarak en önemli dinsel grubu oluşturmaktadırlar; zayıflıklarına ve bölünmüşlüklerine karşın, bunlar canlılıkları, Afrika geleneklerine dayanan kökleri ve yaratıcılıkları ile değişen Güney Afrika'nın kilise ve toplum tarihinde büyük olasılıkla belirleyici rol oynayacaktır.[40]

Pentekostal ve karizmatik kiliseler Katolik Kilisesi'nden sonra dünyanın en büyük Hıristiyan grubunu ve en hızlı gelişen Hıristiyan hareketini oluşturmakta, 1990 rakamlarına göre bunların sayısı 372 milyonu aşmaktadır. Pentekost inançlı pek çok Afrikalı hâlâ Tanrı Meclisleri, Apostolik İnanç Misyonu (ikisi de yaklaşık 250.000'er üyeli) ve daha küçük Tam Evanjelik Tanrı Kilisesi gibi karma ırklı Pentekost misyon kiliselerinin üyesidir ve 1990'ların başlarında toplam üye sayıları Güney Afrika nüfusunun yüzde 10'unu aşmıştır. Karizmatik ya da neo-Pentekostal denen kiliseler, William Branham ve Oral Roberts gibi Amerikalı Evanjelistlerin 1950'lerdeki ziyaretinden sonra Güney Afrika'da gelişmeye başlamıştır. Bunların en önemlileri, 1985'te kurulan Hıristiyan Kiliseleri Uluslararası Birliği ve Rhema Kitabı Mukaddes Kilisesi'dir. Bu kiliseler Amerika'daki mega-kiliselerin yoğun etkisi altındadır.

Time dergisinde yazıldığı üzere:

Hıristiyanlık Afrika kıtasının Sahra'nın güneyindeki kesiminde dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen bir hızla gelişmektedir. Hıristiyanların... sayısındaki yıllık artış Afrika'da yüzde 3,5... Latin Amerika'da ve Asya'da yüzde 2,5 ve Avrupa ile Kuzey Amerika'da yüzde 1'in altındadır. Afrikalı Hıristiyanların toplam Hıristiyanlara oranı 1970'te onda birken, bugün beşte bire çıkmıştır. Bu artış hızıyla Afrikalı Hıristiyanların sayısı yakında Avrupalı Hıristiyanlarınkini aşacak, yalnızca Latin Amerikalı Hıristiyanların sayısından geri kalacaktır.[41]

Bu çarpıcı gelişme iki dalga halinde gerçekleşmiştir: Birincisi sömürgeciliğin 1950'lerdeki ve 1960'larda son dönemlerinde yerli Afrika kiliselerinin yükselişi, ikincisi de daha yakın zamanlarda Evanjelik ve inanç-

la şifa kiliselerinde görülen patlamadır. Ana çizgideki kiliseler bu dünyada iyilik yapma karşılığında öbür dünyada esenlik vaat ederken, yeni Afrika kiliselerinin birçoğu dünya zenginliklerine kavuşarak hemen kurtuluşu vaaz etmektedir. Kıtanın yoksul ve yerinden edilmiş halkına çekici gelen de mutluluk ilahiyatı denen işte bu mesajdır.

Güney Afrika'daki Pentekost kilise gruplarının mesajında zenginlik, yaşayanların keyfini süreceği bir inayet olarak yer alır. İlahiyatçı Maria Frahm-Arp bu konuda şöyle demektedir:

> 1906'da ABD'de başlayan Pentekost hareketi, insanları kendi yeteneklerine güvenme açısından güçlendirmektedir. Bugün Güney Afrika'daki olay, en büyük Pentekost hareketinin –yaklaşık 3 milyon üyesi olan ZCC'nin– öğretisinin Protestan çalışma etiğine çok yaklaşmasıdır... Ve araştırmalar, bunun olumlu sonuçlarının şimdiden belirdiğini göstermektedir. Araştırmalar, öğretinin doğrudan doğruya parasal bağımsızlığı amaçladığını ortaya koymuştur. Gerçekten de, görüşülen kişilerin yüzde 80'i, kendi işlerini kurmak için para biriktirdiklerini söylemişlerdir. Sigara ve içki içmemeleri, çok çalışıp işini iyi yapmanın kutsal olduğu öğretilen üç milyon kişinin gücünü görmeye başlayacağımıza inanıyorum.[42]

Sonuç olarak, bunun Güney Afrika yaşamında yerli Afrika kültürü ile Batılı etkiler arasında etkin bir melezleşmenin ortaya çıktığı ender alanlardan biri olduğu belirtilebilir.

Quo Vadis: Afrika Rönesansı

> *Sonucu belirleyecek olan muhaliflerimizin gücü değil, bizim başarılı olmak için gösterdiğimiz kararlılıktır.*
>
> Başkan Thabo Mbeki

Bu bölümde Afrika rönesansı kavramı ile bu kavramın kültür ve küreselleşme konulu bu çalışmamızla ilgisi ele alınacaktır. Güney Afrika baş-

kanı Thabo Mbeki, Afrika rönesansının başlatıcısı ve önde gelen sözcüsü olduğundan, kendisinin Afrika rönesansının ne olduğu ve neleri gerçekleştirmesi gerektiği konusunda söylediklerinin tam olarak anlaşılması önemlidir. Mbeki'nin Afrika rönesansı anlayışını ve bunu savunurken kimlere seslendiğini inceleyeceğiz. Daha sonra bu kavramı eleştirel bir bakışla ele alacak, ardından da bu kavramın Afrika kıtasının ve Güney Afrika'nın küresel gelişmelere gelecekte daha büyük katkıda bulunması, özellikle de kültür üzerindeki etkisi açısından sağlayabileceği olanakları araştıracağız.

Mbeki ve Afrika Rönesansı Düşüncesi

Mbeki'nin konuşmalarının incelenmesi, rönesansa yaklaşımının şu ana öğelerini ortaya koymaktadır:[43]

- *Yoksul ve geri bir Afrika.* Mbeki, "insan yaşamının evriminde önde gelmekle ve eski çağlarda belli başlı bir bilim, teknoloji ve sanat merkezi olmakla birlikte," büyük acılara yol açan üç dönem yaşamış, "bunların her birinde insanları yoksulluğun ve geriliğin daha derinlerine itilmiş" bir kıta görmektedir. Kölelik Afrika'yı soyarak milyonlarca sağlıklı, üretken insanından yoksun bırakmış ve Afrikalıları insandan aşağı gören ırkçı yaklaşımları pekiştirmiştir. Emperyalizm ve sömürgecilik hammaddelere tecavüz edilmesine, geleneksel tarımın ve kendi kendini besleyebilme güvencesinin yok olmasına ve Afrika'nın boynu bükük bir taraf olarak dünya ekonomisine katılmasına yol açmıştır. Yeni sömürgecilik bu ekonomik sistemi kalıcılaştırmış, bağımsız ülkelerdeki yeni seçkinler de Afrika'nın sıradan insanlarını ezenlere ve sömürenlere katılmıştır.
- *"Yeni sömürgeciliğin" korkunç mirasını tanıma.* Bu dönemde Afrika istikrarsız siyasal sistemler altında yaşamış, bunun ağırlıklı unsurları olarak tek partili devletler, askeri yönetimler, iç savaşlar, soykırım ve yerinden edilmiş milyonlarca insan ve mülteci ortaya çıkmıştır. Yolsuzluk kökleşmiş ve yırtıcı seçkinler ulusal serveti talan etmişlerdir. Uluslararası borç yükü, elverişsiz ticaret koşullarıyla el

ele vererek büyümenin eksi oranlarda kalmasına, yüz milyonlarca Afrikalının yaşam standartlarının ve yaşam niteliğinin düşmesine yol açmaktadır.

- *21. yüzyılda kıtada yenilenme.* Mbeki kıtanın yeniden doğması için gerekli koşulların sonunda var olduğu kanısındadır: Güney Afrika'nın kurtuluşunun bir sonucu olarak sömürgecilik "parçalanmış," Soğuk Savaş sona ermiş, yeni sömürgeciliğin "iflası" bütün kıtada kabul edilmiş ve küreselleşme hızlanmıştır.
- *Bütün Afrika ülkeleri birbiriyle bağlantılıdır.* Mbeki'nin savunduğuna göre, "Afrika halklarının ortak bir yazgısı vardır" ve her ülkenin başarıya ulaşma yeteneği "Afrika'nın öbür kardeş ülkelerinin" de barış ve başarı içinde olmasıyla sınırlıdır.
- *Afrika rönesansının başarması gerekenler arasında şunlar yer alır:*

Demokratik siyasal sistemleri yerleştirmek

Afrika'nın özelliklerini dikkate alarak bu sistemleri gerçekten demokratik ve insan haklarını koruyucu, ama gene de her bir ülkedeki farklı toplumsal grupların çekişen çıkarlarının siyasal ve barışçı yollardan gözetilmesini güvence altına alacak biçimlerde tasarlamak

Demokrasi, barış ve istikrar sorunlarını kıtanın topluca ele almasını sağlayacak kurumları ve usulleri yerleştirmek

İnsanların yaşam standartlarını ve yaşam niteliğini düzenli olarak yükselten sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya ulaşmak

Afrika'nın dünya ekonomisindeki yerini değiştirmek – Afrika'yı uluslararası borç yükünden kurtarmak, hammadde sağlayıcı ve imalat sanayisi ürünleri ithalatçısı olmaktan çıkarmak

Afrikalı kadınları özgürleştirmek

HİV/AİDS'e başarıyla karşı koymak

Afrika'nın yaratıcı geçmişini yeniden keşfederek halk kültürlerini yeniden kavramak, sanatsal yaratıcılığı özendirmek, bilimde ve teknolojide ilerlemek

Belli başlı güçlerle ilişkilerinde Afrika'nın gerçek bağımsızlığını güçlendirmek ve küresel sistem içindeki genel rolünü artırmak

Afrika rönesansı kavramını incelemeden önce, Mbeki'nin söylediklerini daha iyi kavramamız gerekir, çünkü bunlar kültür ve küreselleşme konumuzla doğrudan ilgilidir. Mbeki şunları savunmaktadır:

- Afrika farklı değildir. Mbeki "Afrika'nın aykırılığı" düşüncesine ve "kara" sözcüğünün korku, kötülük ve ölümle ilişkilendirilmesine karşı çıkmakta, Timbuktu sarayında bilginin Rönesans Avrupası'ndaki kadar gelişmiş olduğunu ileri sürmektedir. "Afrika rönesansından söz ederken hem geçmişe, hem geleceğe bakıyoruz. Ben burada Afrika kıtasında *Homo sapiens*'in ortaya çıktığı görkemli bir geçmişten söz ediyorum."
- Afrika değişebilir ve Afrikalı saygınlığını ve ruhunu yeniden elde edebilir. Mbeki, "Afrika'nın yeniden doğuşuna" güvenmenin işareti olarak insan türünün önce Afrika'da ortaya çıktığına ilişkin arkeolojik bulgulara gönderme yapmaktadır. Afrikalı önderler, kıtanın sonsuza kadar dilenci kalacağı yolundaki algılamaları yok etmelidirler. Esin kaynaklarını Afrika'nın dev yapıtlarında (Mısır piramitlerinde ve sfenkslerinde, Aksum dikili taşlarında, Zimbabve ve Kartaca kalıntılarında, San kaya resimlerinde, Benin tunç heykellerinde, Afrika masklarında, Makonde oymalarında ve Şona taş heykellerinde) aramalıdırlar.
- Afrikalılar sorumluluk almalı, yanlışlarını kabul etmeli ve harekete geçmelidirler. Başarı Afrikalıların kendi amaçlarını ve programlarını dile getirmelerine, geçmiş yanlışlarını kabul edip ders çıkarmalarına, başarının da başarısızlığın da sorumluluğunu üstlenmelerine bağlıdır.
- Afrika utancı atmalıdır. Afrikalılar her zaman "cehennem çocukları" olmamışlardır ve yeniden doğuşlarını gerçekleştirmek için ellerinden geleni yapmalıdırlar. "Bizler Ruanda'nın karnı deşilmiş Afrikalı anaları, kafası kesilmiş Afrikalı çocuklarıyız. Artık yeter demeliyiz... ve utancı atmak için harekete geçerek Afrika rönesansını doğurtmalı, kendimizi yeniden yaratmalıyız."
- İnsan haklarına ve demokrasiye saygı gösterilmeli, bunlar yalnızca "Batılı" kavramlar olarak anlaşılmamalıdır.

- Afrikalılar geçmişten aldıkları mirasla gurur duymalı, ama bugünün ve geleceğin gereklerini karşılamak üzer modernleşmelidirler. Afrika ekonomik etkinliğin, sanatın, bilimin ve teknolojinin gelişimine önemli katkılarda bulunmalı, barış ve refah içinde yeni bir kıta görüntüsü vermelidir.
- Afrikalılar ayaklanma çağrısına yanıt vermelidirler. Mbeki, gerçek Afrikalılığın işareti olarak Afrika rönesansı davası için suçlulara karşı ayaklanma ve yoksulluğa, cehalete ve geriliğe karşı savaş çağrısında bulunmaktadır.

Bütün Bunların Anlamı Ne?

Afrika "rönesansı" çok parlak bir pazarlama kavramıdır. Güney Afrika tarihinin kritik bir noktasında ülke ve ülkenin siyasal liderliği için pek çok işlevi yerine getirmektedir. Eski duygular (Pan-Afrikacılık, Afrika birliği, Afrika sorunlarına Afrika çözümleri) üzerinde inşa edilmekte, böylece geçmiş ve eski kuşak (sömürgecilikten kurtuluşa katkıları nedeniyle saygı duyulan) liderlerle bağlantı kurarken geçmiştekilerden çok farklı bir mesaj iletmektedir.

Bu kavram, uzun süre "beyaz güney" olarak ayrı kalmış olan demokratik bir Güney Afrika'yı kıtayla yeniden bütünleştirmeye olanak vermektedir. Hem Afrika'nın en güçlü ülkesine kıtada hak ettiği yeri alması ve öncü bir rol oynaması için belirli bir koruma sağlamakta, hem de daha genel bir "Afrikalı" mesajını yaygınlaştırmaktadır. Rönesans kavramının cilası, sözcülerinin ekonomik reformu ve demokratik yönetişimi savunmalarına olanak vermektedir. ABD'nin ve AB'nin (ve kuşkusuz Afrika'daki birçok eleştirel kimsenin) Afrika için öngördüğü gündem budur ve bu gündem Afrika rönesansı adına atılacak adımların çerçevesini çizmekte, kıtanın dünyada hak ettiği yeri almasının önkoşullarına işaret etmektedir. Özünde, rönesans "görünüşü kurtarırken" kıtadaki değişim konusunda temelde Batılı düşünceleri tutundurmaya yarayan bir kavramdır.

Afrika rönesansı yaklaşımı, Batı'yı bağlamak ve kıtaya yönelik olumlu ilgiyi ve yardımı sürekli kılmaya çalışmak için bir platform sağlamaktadır. Afrikalıların Batı kapitalizmiyle ilgili olarak gittikçe artan karamsarlığını savmaya çalışmanın cesur bir yoludur ve Güney Afrika'nın gelmiş

geçmiş en batılılaşmış önderini ülke içindeki (kendi siyasal hareketinin hem içindeki, hem dışındaki ve geleneksel müttefikler çevresindeki) Afrikacı duygulara karşı bir ölçüde korumakta, ona ülkede zor demokratik reformlara gitmesine yardımcı olacak bir "yüz" kazandırmaktadır.

Bu kavram Güney Afrika ile ABD arasında gelişen ilişkileri kamufle etmekte, bu ilişkiler temelinde Güney Afrika'nın kıtada reformun öncüsü ve ABD'nin en güvenilir müttefiki haline gelmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, Güney Afrika'nın piyasa reformlarına, küresel ticarete ve hâlâ sanayileşmiş ülkelerin egemenliğinde bulunan küresel yönetişim kurumlarına bağlılığıyla gelişmekte olan ülkeler arasındaki önder rolüne Afrikalı bir ton katmaktadır.

Rönesans kavramı Güney Afrika'nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Afrika'ya ayrılacak yeri elde etme çabasında (ve uluslararası güç dinamiklerindeki başka değişikliklerde) yararlanacağı Afrika üssüdür; Güney Afrika bunu zaten kendi adına isteyecektir. Güney Afrika'nın Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) ve Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (GAKT) gibi kıtasal ve bölgesel örgütlenmelerde kararlı reform girişimlerine de Afrikalı bir ton getirmektedir.

Bu kavram Mbeki açısından ve birçok (siyah) Güney Afrikalının kıtanın durumu konusundaki görüşleri bakımından çok kullanışlı bir araçtır. Mbeki'nin rönesansa ilişkin sözlerinin satır aralarında kıtanın durumu, halklarına yaşatılan dehşet ve bunun geri kalan dünyada yarattığı Afrika ve Afrikalı algılamaları konusunda çok kişisel ve derin bir duygusal öfkenin ve utancın yattığını görmek önemlidir. Bu sözler Afrika'nın kendi önderlerinin yolsuzluklarıyla, aç gözlülükleriyle ve kötü yönetimleriyle kıtayı soktukları günahların bilgili ve öfkeli bir reddini de içerir. Afrika'nın küresel alandaki zayıflığı bugün daha da önem kazanmıştır, çünkü ekonomik küreselleşmenin etkileri hem Mbeki'nin, hem de Güney Afrika'nın emelleri karşında bir engel olarak durmaktadır.

Eleştiri

Afrika "rönesansı" kavramına birkaç açıdan eleştirel bir gözle bakmak önem taşır.

Her ne kadar Mbeki "Afrika rönesansının amaçlarını gerçekleştirmek için üstümüze düşen ilk katkı, bu amaçlara kendi ülkemizde ulaşmaktır" demişse de kendisinin ve Güney Afrika'nın geleceğini kıtanın geleceğine bağlamıştır. Afrika rönesansının (kıtanın itici gücü olarak) sözcülüğünü üstlenerek inanılmaz çeşitlilik gösteren çok geniş bir alan konusunda genellemeler yapmaktadır. Bütün bunları bir arada tutanın Afrikalılara karşı genel ırkçı yaklaşımlar ve belirli bir coğrafi yakınlık dışında ne olabileceğini kestirmek zordur.

Tarihsel ve ekonomik araştırmaların çoğunda Afrika kültürü ya da kültürleri kavramının tutarlılığı tartışmalı bulunur. Hiç kuşkusuz, Kalkınma ve Girişim Merkezi'nde bizim yürüttüğümüz araştırmalar "Afrika" ve "Afrikalı" terimlerinin toplumsal olarak oluşturulduğunu ve tanımlarının bu kavramları oluşturanların toplumsal amaçlarına göre önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Afrika konusunda genellemelerde bulunmak çok güçtür. Bir yorumcunun belirttiği üzere:

> Afrika kültürlerinin inanç sistemlerini anlama yolunda son bir engel de, kıta konusunda genelleme yapmanın çok güç olmasıdır. Dünyadaki en yüksek boşanma oranı da, en düşük boşanma oranı da buradadır, siyasal örgütlenme biçimleri avcı ve toplayıcı gruplardaki gayri resmi liderlik kalıplarından tanrısal krallara ve bürokratik devletlere kadar değişir.[44]

McCarthy şöyle sormaktadır: "Afrika konusunda genelleme yapmaya, Afrika'yı belki jeolojik bir bütünlük dışında herhangi bir yapı gösterirmiş gibi ele almaya ne gerek var? Yanıt, Afrika'yı birleştiren tarihsel ve ırksal bir bağ olduğu, ama pek çok insanın hâlâ bununla yüzleşemeyecek kadar kibar olduğu mudur?"[45] Çoğu araştırmacıya göre, Afrika'nın farklılığı sorusunun yanıtı genellikle, "Afrikacı proje" adı verilebilecek ve zamanla değiştiği anlaşılan bir projenin çeşitli biçimleri çevresinde ortaya çıkan siyasal ve kurumsal çıkarlarda bulunur. Anderson'a (1983) göre, tarihsel ola-

rak bakıldığında Pan-Afrika düşünceleri bazen yükselmiş, bazen sönmüş, bu iniş çıkışlarda Batılı eğitim sistemleriyle ilişkileri de rol oynamıştır.

Anderson, örneğin, "Afrikalılığın yalnızca Fransızcada ifade edilebilen özü" olan çelişkili "*negritude*" (zencilik: Afrikalılık bilinci ve gururu anlamında) kavramının büyük ölçüde, "Fransız Batı Afrikası'nda sömürgeci eğitim piramidinin zirvesi" olan Dakar'daki William Ponty Öğretmen Okulu'nun (*Ecole Normale*) ürünü olduğuna işaret etmektedir. Batı Afrika'nın en iyi öğrencileri Gine, Mali, Senegal ve Fildişi Kıyısı gibi ülkelerden bu okula gelmiş, 1915 sıralarında buradaki karşılıklı etkileşimleri sonucunda hep Afrikalı olduklarına ilişkin kendilerine özgü bir kavram geliştirmişlerdir. Ama daha sonra çeşitli Batı Afrika ülkelerinin her birinde benzer kurumlar açıldığında (ve bu ülkeler arasında iletişim azaldığında), bu zencilik kavramı zayıflamıştır. Ponty Okulu'nun mezunları ülkelerine döndüklerinde zamanla Gineli ya da Malili milliyetçi önderlere dönüşmüş, ama sonraki kuşakların hiç bilmediği bir "Batı Afrikalı" yoldaşlık, dayanışma ve dostluk kavramını korumuşlardır.[46]

Freund'a (1984) göre, Afrikalılık kavramını, bu konuda araştırma yapan ve yazan kişilerin çıkarlarından ve Afrika'nın gerek içindeki, gerek dışındaki çeşitli paydaş gruplarının siyasal projelerinden ayırmak artık olanaksızdır:

> Afrika tarihinden ırkın belirleyiciliği çıkarıldığında, olumlu ya da olumsuz, ortak önyargıların bu tarihe yakıştırdığı bütünlük de çabucak erir. Bunun tersini düşündürmek üzere inandırıcı biçimde tanımlanmış yazgısal bir Afrika kültür birliği yoktur. Afrika tarihinin en genel temaları kıta ölçeğindeki gelişmeleri yansıtır, çünkü bunlar tam da insan türünün başka yerlerdeki toplumsal ve ekonomik gelişmesinin ana temalarıdır.[47]

Deneyimli Fransız antropolog Copans, son zamanlarda yazılmış Afrika konulu kitapların en çok konuşulanlarından biri olan Mamdani'nin (1996) *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism* (Yurttaş ve Uyruk: Çağdaş Afrika ve Son Dönem Sömürgeciliğin Mirası) adlı kitabı üzerine şu yorumu yapmak zorunda kalmaktadır:

Böyle bir tarihsel yaklaşım tartışmalıdır, çünkü siyah Afrika'nın tarih birliği bir sömürgecilik hayalidir. Son on beş yıl içindeki toplumsal tarih çalışmaları başka bir resim çizmeye yöneliktir; daha ayrıntılı, daha deneysel, ama aynı zamanda yerel ile küresel arasındaki etkileşimin daha iyi belgelendiği bir resim. *Afrika'yı, karşılaştırmada önemli bir toplumsal alan olarak görmek ideolojik bir tercih ve metodolojik bir gaftır.*[48]

Hüsnükuruntu mu, Yoksa Kehanet mi?

Afrika'nın bir bütün olarak kalkınma ve demokraside yeni bir hamleyi başlatmanın eşiğinde olduğu doğru mudur? 1990'larda kısa bir süre için gelişmenin bazı işaretleri gerçekten görülmüştür. Dünya Bankası rakamları bir avuç Afrika ülkesinde ekonomik büyüme hızının yüzde 6'yı aştığını göstermiş ve bunun on yıllarla değil, yıllarla ifade edilen bir dönemde halkın çoğunluğunu yoksulluktan kurtarmaya yeteceği söylenmiştir. Aynı zamanda kıtada değişen derecede çok partili demokrasiler yaygınlaşmış, yeni mahsul liderler umut verici görünmüştür. Güney Afrika'da Nelson Mandela'nın yanı sıra Uganda'da Yoweri Museveni, Etiyopya'da Meles Zenawi, Zambiya'da Frederick Chiluba ve Zaire'de Laurent Kabila ortaya çıkmıştır. Bu yeni tür liderler temel sağlık ve eğitim hizmetleri sunarak ve yabancı yatırımcıları çekerek halkın yaşamını iyileştirmek istediklerini söylemişlerdir. Barıştan ve iyi yönetimden söz etmişler, birçoğu geçmişte sosyalist olmakla (ya da hâlâ sosyalistlik iddiasında bulunmakla) birlikte, pazarlara ve yatırımcılara dostça yaklaşmışlardır.

Yeni yüzyılın ilk yılında bulunduğumuz bugün bütün bunların "bir yanılsama olduğu" anlaşılmaktadır:

> Yeni liderler bazen birbirleriyle olmak üzere savaşa düştüler; sevindirici istatistikler de iyi yağışlardan ve kötü muhasebeden kaynaklanıyordu. Sahra'nın güneyinde kalan Afrika'nın o dönemdeki genel büyüme hızı yüzde 3'ün altındaydı; bu da aşağı yukarı nüfusun artış hızına yetişiyordu. Dolayısıyla kimse zenginleşmiyordu. Rakamlar –son zamanlardaki feci ürün kayıpları ve savaşlar bir yana– bu-

gün Afrika'nın mücadeleyi kaybetmekte olduğunu düşündürmektedir. Dünya ligi tablolarının en alt sıralarında hep Afrika ülkeleri yer almakta, Afrika ülkeleriyle öbür ülkeler arasındaki uçurum gittikçe büyümektedir. Dünya Bankası'ndan Paul Collier'e göre, bugün Afrikalıların yalnızca yüzde 15'i "sürdürülebilir büyümeye ve kalkınmaya yeterli en alt sınır sayılan bir ortamda" yaşamaktadır. Afrikalıların en az yüzde 45'i yoksulluk içindedir ve bu oranı 15 yılda yarı yarıya düşürmek için Afrika ülkelerinin yüzde 7 ya da daha yüksek büyüme oranlarına ulaşması gerekmektedir.[49]

Yeni binyılın başında inandırıcı bir biçimde Afrika rönesansından söz etmek her zamankinden daha güçtür.

Önce Güney Afrika'da Rönesans

"Rönesans" kavramıyla ilişkilendirilebilecek ülke Güney Afrika'dır (belki bir de bazı komşuları). Güney Afrika'nın yazgısı eninde sonunda "zayıf" komşu çevresinden etkilenecektir, ama Güney Afrika rönesansı gene de kıta rönesansında çok daha ulaşılabilir bir amaçtır. Böyle bir amaca ulaşmak yeterince zor olacak, önemli bir siyasal irade, çok çalışma ve biraz şans gerektirecektir. Hiç değilse ekonomik anlamda, ülke ekonomisiyle ilişkili bir "rönesans" düşünmek olanaklıdır: Güney Afrika ekonomisi, ahlaki ve öbür kusurları ne olursa olsun, geçmişte bir tür modern enerji kaynağı olmuştur ve bu durumun yeniden –göreli ve gelişmekte olan öbür orta gelirli ülkelerle karşılaştırmalı olarak– söz konusu olabileceği düşünülebilir.

Mbeki'nin kıta ölçekli amaçlarının bir sonucu, Güney Afrika'nın güçlü yanlarının ve daha kapsamlı yenilenme açısından taşıdığı gerçek olanakların yeterince göz önünde tutulmamasıdır. Kıta ve kıtanın sorunları üzerinde odaklanmak başkanın ve hükümetin çok fazla zamanını alabilecek, Güney Afrika'ya yönelik dikkatlerinden ödün verilmesini gerektirebilecektir. Güney Afrika üzerinde yoğunlaşmak Mbeki'nin büyük düşüncelerini uygulamaya koymasına olanak verebilir. Örneğin, Güney Afrika'nın "yeni bir Floransa" olması için hükümetin ve ülkedeki öbür önem-

li aktörlerin üzerine düşenler nedir? Gerçekten Güney Afrika'ya, onun kültürel karmaşıklığına ve bunların başarı şansımızla ilişkisine bakmak çok zaman ve çaba gerektirir.

Afrikalı aile yapısının çöküşünden ve bunun Afrika rönesansı kavramıyla ilişkisinden söz edenlerin sayısı çok azdır. Afrika Rönesansı Konferansı 2000'i toplayan Mongane Wally Serote, Güney Afrika'nın tartışılması gereken bazı koşullarına değinmektedir: "Aynı zamanda kadınların özgürlüğünü destekliyoruz ve erkekler de buna katılmalıdır, çünkü *apartheid* ve sömürgeciliğin yok ettiği bir olguyu –toplumuzun temeli olan Afrikalı aileyi– ancak böyle anlamaya başlayabilirler."[50]

Zor bir sorun olan kadın-erkek ilişkilerine ciddiyetle eğilmek gerekmektedir. Mbeki ve Afrika Ulusal Kongresi kadınların özgürlüğünü (pek geleneksel olmayan bir kavram) kesinlikle desteklemekle birlikte, cinsiyet konusunun tartışılması büyük rahatsızlık vermekte, AİDS'le ve hastalığın ülkede felaket boyutlarındaki yayılışıyla baş etmeye yönelik herhangi bir ciddi girişim ise önce bu konuda açık sözlü davranmayı gerektirmektedir. Ülkede otoriteye ve yaşa saygı, siyasal liderler arasında merkezci eğilimler ile "büyük adam" olma isteği sürmektedir; bunlar da kısıtlayıcı etkenler olabilir.

Hepsinden önemlisi, Güney Afrika, siyah toplum içinde artan eşitsizlik sorununa ve sürdürülebilir büyümenin gerektirdiği etkin eğitim koşullarına eğilmek, bu yönde eğitimi ve fırsatları yaygınlaştırmak zorundadır. Birçok başka ülkede olduğu gibi Güney Afrika'da da uluslararası ve hareketli bir Davos kültürünün tam üyeleri olarak davranmaya ve düşünmeye hazır, ırksal olmayan küçük bir grup (genişlemekte olsa da) seçkin vardır. Geriye etkinlik, oyunu kurallarına göre oynama ve takvime uyma kültürüne hemen hemen hiç açılmamış milyonlarca kentsel ve kırsal insan kalmaktadır. Bunların birçoğu, özellikle de kentsel alanlardakiler ve kent çevrelerindekiler için yaşam, her gün şiddetle, düzensizlikle ve yoksullukla boğuşmak demektir.

Güney Afrika, Batılı kültür düşüncelerini kabul etmeye alabildiğine "hazır" bir ülkedir. Toplumda 1652'den bu yana, özellikle de son iki yüzyıl içinde görülen köklü değişim ve dönüşüm süreçlerinin etkisi, geleneksel yerli kültürün herhangi bir bütünsel ve özgün biçiminin sürdürül-

mesini olağanüstü güçleştirmiştir. Dolayısıyla, bugün Güney Afrika'daki yeni yönetici seçkinlerin başat kültürü Batılıdır. Güney Afrika'nın *apartheid*'a karşı mücadelesi, uzun süre Afrika ülkeleri dışında kalmış ve dışarıda yaşam sürecinde "anayurdun" pek çok yönüyle ilişkisi kopmuş kişiler tarafından uluslararası temelde yürütülmüştür. Bu kişiler bir süre Afrika ülkelerinde de kalmışlardır, ama bunun başlıca sonucunun bu ülkelerin başarısızlıkları karşısındaki öfke ve Güney Afrika'da daha başarılı olma konusundaki kararlılık duyguları olduğu anlaşılmaktadır.

Böylece sürgündeki liderler *apartheid*'a karşı daha çok Batılı kavramlarla ve araçlarla mücadele etmişler ve döndüklerinde ülkeye en son Batı düşüncesini de getirmişlerdir. Örneğin, ülkenin telekomünikasyon alanındaki açığını kapatmasında öncü bir rol oynamışlardır; Afrika Ulusal Kongresi'nin üstün başarı gösterdiği bir alan olarak iletişimde –yüzde 40-50 kadarı (belki de fazlası) okuryazar olmayan milyonlarca destekçisiyle değil, daha çok yabancı "Batılı" izleyicileriyle– internetten yararlanması ilgi çekicidir. *Apartheid* yönetimine karşı çıkan liderler arasında 1960'lar ve 1980'ler boyunca ülke içinde kalanlar, direniş siyasetine ve ardından da görüşme siyasetine daha yerli bir yaklaşım geliştirmişlerdir.

Öte yandan, bu Batılı tarz içinde 1950'lerden sonra Güney Afrika'da özellikle kentsel Afrikalı yaşamının olağandışı koşullarının göz önünde tutulması önemlidir. Buradaki kentsel kültür, hiç kuşkusuz Batı kentlerindekinden çok farklıdır. *Apartheid* yönetimi altındaki kentleşmenin özel koşulları ve daha sonra "beyaz iktidarı"na karşı mücadelenin etkisi Güney Afrika'nın kentsel alanlarında bazı özgül durumlar yaratmıştır. Bir yandan beyaz olmayanların yaşadığı ilçelerde gelişen caz, başka türlerden müzik, dans ve şarkı vardır; öbür yandan da şiddet, atılmışlık ve istikrarsızlık ve Güney Afrikalı siyahların beyazlarla, kendi kültürleriyle (geliştiği biçimiyle) ve geri kalan Afrikalılarla ilişkileri konusunda korkunç bir psikolojik karmaşa vardır.

Güney Afrikalı Afrikalılar genelde kıtanın geri kalan kesimlerinde pek sevilmezler. Öbür Afrika ülkelerine "tepeden bakan," onları hizmetler, altyapı ve başka alanlarda "geri" gören insanlar olarak algılanırlar. Mbeki'nin Afrika'nın geri kalan yerlerinde olanlardan "utanç"la söz etmesi

ilginçtir. Güney Afrikalı Afrikalıların kıtadaki öbür Afrikalılar karşısında üstünlük taslayan tutumlarını deşecek olursak, "Bizler Güney Afrika'da beyazlarla birlikte inşa ettiğimiz ülkeyle gurur duyuyoruz ve bizim yaptığımız sizinkinden çok daha iyidir" görüşüne varır mıyız? Eğer varırsak, gururlu bir Güney Afrikalı Afrika milliyetçisi bunu nasıl bağdaştırabilir?

Güney Afrika daha şimdiden küresel etkilerin bir kaynağıdır. Geçmişteki kültürel katkılarının bazıları olumsuzdur; "*apartheid*" ve "*veld*" (bozkır) sözcüklerinin küresel kullanımı (İngilizcede) buna örnektir. 1994'ten sonra daha olumlu etkiler yayılmış, "görüşme kültürü"müz siyasal geçiş mucizesinin yaratıcısı olarak yaygın kabul görmüş ve Kuzey İrlanda barış görüşmelerinde kullanılmak üzere "ihraç" edilmiştir. "Madiba büyüsü" çok özel bir kişiye odaklı olmakla birlikte (Madiba, Nelson Mandela'nın klan adıdır), "görüşme" kültürünün Libya/Lockerbie sorununun çözümünde kullanılmış bir başka biçimidir.

Güney Afrikalı yöneticilerin işyerinde birçok farklı kültürle ve eğitim düzeyiyle baş etmeye yatkın (çoğunluktan daha iyi) olduğu görüşünde bir doğruluk payı vardır ve bu da Güney Afrika'nın bir kültürel ihracat konusu olabilir. Ülkenin demokratikleşmesinden sonra Güney Afrika'nın gelişmekte olan ülkelere ve ülkelerdeki önderliği de çok önemlidir. Güney Afrika birçok uluslararası kuruluşun, örneğin Uluslar Topluluğu'nun ve Bağlantısızlar Hareketi'nin başkanıdır; özünde Batılı ve kendine güvenen, ama belirli duyarlılıkları, tarihi ve özellikleri olan gelişme yolundaki bir ülke olarak buradaki özel yaklaşımı da gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş güçlü ekonomilerle ilişkilerinin farklı bir biçim almasına katkı sağlayabilir.

Güney Afrika, Afrika kıtasına yöneticilik, kültür, ürün ve insan "ihracatı"na zaten başlamıştır. Reklamcılar Johannesburg adını çok beğenilen bir "marka" olarak görmekte, Güney Afrikalı spor yıldızları bütün kıtada ünlü olmaktadırlar. Güney Afrika'nın yalnızca kıta ölçeğinde bir "Hong Kong/Tayvan" olmakla kalmayıp (ekonomik gelişmenin gerektirdiği sermaye ve uzmanlığın var olması koşuluyla), bunun ötesine geçmesi de olasıdır. Amerika ya da Batı kökenli modalar, yerel bir renk katılarak Güney Afrika modalarına dönüştürülmekte ve daha sonra Afrika'ya yayılmaktadır.

Bütün bu küreselleştirici etkiler artabilir ve artacaktır. Güney Afrika ekonomik açıdan başarılı olabilirse, etkisi de yaygınlaşacaktır. Buradaki önemli soru, yeni küresel ekonominin niteliğinin ve o zor dünyada başarıya ulaşmanın gerektirdiği bileşenlerin Güney Afrika'ya yeterince anlaşılıp anlaşılmadığıyla ilgilidir. Schlemmer'in belirttiği üzere, "Güney Afrika'nın yalnızca küresel Batı toplumunun bugünkü ekonomik gelişmişlik düzeyini yakalaması değil, bu yaparken hızla ilerleyen bir gelişme hedefini tutturmaya yönelmesi de gereklidir."[51] Bu toplumlardaki hızlı yenilenme, teknolojik gelişme ve yeni başarı kültürü, Latin Amerika'nın ve Afrika'nın gelişmekte olan toplumları şöyle dursun, Kuzey Amerika'nın, Avrupa'nın ve gelişmiş doğu ülkelerinin en güçlü ekonomilerinin kaynaklarını bile çok zor bir sınavla karşı karşıya getirmektedir.

Bu yeni değerler sistemi, ekonomik davranış kalıpları ve geliştirilmiş rekabet gücü Afrika'nın tam özgürleşme ve dönüşüm misyonuna nüfuz etmiş midir? Afrika'nın gününü doldurmuş bir ekonomik sistemde üstün başarıyı hedeflemesi gerçekten acıklı olur.

> Eğer Güney, Orta ve Doğu Afrika "arayı kapatma" çabalarında başarısız kalır ya da başarıya ulaştığında günü geçmek üzere olan bir modeli yakalamış/almış olduğunu görürse, tepki siyasetine ve ideolojik muhalefetin yeniden doğmasına meydan verecek ortam hazırlanmış olacaktır. Bu durumda yeni bir kurtuluş mücadelesi başlayabilir ve bunun kavramları yeni küreselleşmenin özünü anlama isteğini daha da zayıflatabilir. Yeni bir mücadeleyi yönlendirecek uluslararası Marksizmin bulunmadığı koşullarda, tepkinin etnik ya da ırksal olması beklenebilir. Gerçekten böyle olursa, Güney Afrika'nın küçük bir grup oluşturan marjinal "eski ve yeni gelenekçileri düş kırıklığının küllerinde yeşerecektir."[52]

Bu konuyla bağlantılı olarak Güney Afrika'nın Zimbabve sorunu karşısındaki tepkisinin bu açıdan endişe verici olduğunu belirtmek gerekir.

Güney Afrika'nın uyuyan devi dinin, Evanjelik ve Afrika Bağımsız Kiliseleri'nin yayılmasının olası etkileridir. Din her yerde kültürel dönüşümün

en etkili güçlerinden biridir ve Latin Amerika örneği bu açıdan öğreticidir. David Martin'in, hızlı kentleşmenin ve düzensizliğin görüldüğü bu bölgede Evanjelik Hıristiyanlığın yayılışını ele aldığı etkili kitabında belirttiği üzere;

> Pentekost inancı en içteki aile çekirdeğini yenilemekte ve kadını erkeğin terk etmesine ve şiddetinin yıkımına karşı korumaktadır. Yeni bir inancın yeni bir disiplin aşılama, öncelikleri yeniden düzenleme, ahlaksızlığa ve yıkıcı maçoluğa karşı durma ve dış dünyanın umursamaz ve yaralayıcı hiyerarşilerini tersine çevirme yeteneği vardır... milyonlarca insan koruyucu bir toplumsal kapsül içine alınmıştır; burada kendilerine ilişkin yeni kavramlar edinmekte, gönüllü örgütlenme ve girişimin yeni modellerini öğrenmektedirler.[53]

Güney Afrika'daki Afrika Bağımsız Kiliseleri'nin ve Evanjelik kiliselerin en azından bazılarının farklı bir "Protestan çalışma etiği" savunduğunu, izlenim düzeyinde bile olsa biliyoruz. Bunların birçoğu, özellikle de Afrika Bağımsız Kiliseleri, Batılı etkilerle yerli Afrika kültürünün tam bir melezidir: çağdaş Güney Afrika'da başka alanlarda kanıtını aradığımız unsurun ta kendisi. Çok gariptir, ama Güney Afrika'da bir Afrika rönesansı, hiç kimsenin aklına gelmeyecek ölçüde Pentekostal olabilir. Burada sözü edilen rönesans, günümüzde tartışma konusu olandan farklıysa da, bunun kültürel dinamiklerinin küçümsenmemesi gerekir. Latin Amerika'yla ilgili olarak Peter Berger'in ileri sürdüğü üzere;

> Protestanlığı kabul etmenin toplumsal ve ahlaki sonuçları önemlidir. Weber'in "Protestan etiği" dediği ahlak, hızlı modernleşmenin ve çağdaş ekonomik büyümede "sıçrama" aşamasının sancıları içindeki insanlara çok yardımcı olmaktadır. Aynı ahlakın "kapitalizmin ruhu"yla, bireysellikle, eğitim tutkusuyla ve (son, ama aynı ölçüde önemli olarak) demokratik siyasete yatkınlıkla öteden beri bilinen bağlantıları da gene görülmektedir... Bu bağlantılar genelde amaçlanmış değildir; hem öğretinin, hem de dinsel yaşantının öngörülmeyen davranışsal sonuçlarından... kaynaklanmaktadır.[54]

Sonuç

21. yüzyılın başında küreselleşmenin kültürel etkisi üzerinde düşünülürken, tartışmanın tarihsel bağlam içine yerleştirilmesi önemlidir. Bugünkü küreselleşme yanlılarının bir bölümü, önceki dönemlerdeki küresel ticaretin, göçün ve yerleşimin ölçeğini, kapsamını ve etkisini unutmaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında;

> dünyayı saran denizaşırı imparatorluklara, dünya savaşlarına ve düşüncelerin küresel ölçekte yayılmasına [tanık olundu]. Bu sonuncuya Çin'deki komünist devrimden daha iyi bir örnek bulunamaz. Mao Zedong, dünyanın bu en uzun ömürlü imparatorluğunda, Yahudi asıllı bir Almanın daha yüzyıl önce geliştirmiş olduğu ideoloji adına bir zafer kazandı. Böyle bir olasılık iki yüzyıl önce kimsenin –hele bir Çinlinin hiç– aklına gelemezdi.[55]

Önceki dönemin küresel güçlerinin Güney Afrika'daki etkileri arasında Hıristiyanlık, sanayileşmeyle bağlantılı kentsel kültür ve Marksist ideolojiden etkilendiği biçimiyle *apartheid*'a karşı muhalefet sayılabilir.

Küreselleştirici güçlerin günümüzdeki yayılışı ve bunların kültür üzerindeki etkileri çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir. Güney Afrika örneği kültür ve küreselleşme konusunda daha geniş kapsamlı bazı düşünceleri ve kavramları gündeme getirmektedir.

- Küreselleşme konulu bu proje, küresel kültürün dört "yüzü" biçiminde tanımlanan yaklaşım üzerine kurulmuştu. Bu noktada en az iki kültürel dinamikten daha söz etmenin yerinde olacağı düşüncesindeyiz. Bunlardan birincisi, uluslararası sınıf-altı kültürü olarak adlandırılabilir; bu kültür belki önce Amerikan ve Avrupalı sınıf-altı gruplar arasında (Hollywood, TV ve müzikte yansıtıldığı ve çekicileştirildiği gibi) doğmuş ve biçimlendirilmiştir, ama Güney Afrika'da ve başka yerlerde de çok açık karşılığı vardır. İkincisi, "Davos kültürünün karanlık yüzü" olarak adlandırılabilir ve ulus-

lararası nitelikte bir suç kültürünün ortaya çıkması ve küresel ölçekte yayılmasıdır. Bu bağlamda akla "Rus Mafyası," "Nijeryalı uyuşturucu kaçakçıları" ve uluslararası kara para aklama gibi örnekler gelmektedir. Güney Afrika'nın 1994'e kadar yalnız başına bir ülke olması, göç ve başka uluslararası etkiler üzerinde değişen ölçülerde etkin denetim sağlayan otoriter bir sistemi uygulaması, ülkenin dışarıya açılıp daha demokratik bir yönetime kavuşmasıyla bu tür suç eylemlerine de hazırlıksız yakalanmasına ve dolayısıyla kolay kapılmasına yol açmıştır.

- Küreselleştirici kültürel güçler konusunu düşünürken, dünyada farklı biçimlerde ve farklı hızlarla yayılan değişik kültür etkileri arasında ayrım yapılması önemlidir. Tüketici kültürü çok hızlı ve kapsamlı olarak yayılmıştır –herkesin belirli küresel ürünleri ve küresel markaları istediği anlaşılmaktadır. Bunlar büyük ölçüde Amerikandır, ama her zaman öyle değildir. Öte yandan, "küresel tüketim"in içkin özellikleri olan büyük zenginliğin ve seçim çeşitliğinin sürdürücüsü niteliğindeki Amerikan, Avrupalı ve Asyalı verimliliğinin ardında yatan kültürel değerler pek pazarlanmamakta ve hiç kuşkusuz, yeryüzündeki hemen hemen her evdeki televizyon ekranında beliren tüketici görüntülerinden çok daha yavaş yayılmaktadır. Örneğin Amerikan ekonomik başarısının ardında yatan verimlilik ve çalışma değerlerinin iletilmesi ve ardından çok değişik toplumlarda benimsenmesi daha zordur.
- Küresel güçlerin akışı tek yönlü değildir. En güçlü dinamikler kuşkusuz Amerikan ve Batılıdır, ama Güney Afrika örneği, küresel ekonomik sistemin çevre ülkelerinden bile iki tür daha "kültür ihracı"nın gerçekleşebileceğini, hatta gerçekleştiğini göstermektedir. Güney Afrika'nın katkısı olan bazı düşüncelerin ve kavramların (örneğin *apartheid*, "görüşme kültürü" ve "gökkuşağı ulus") bugün küresel kullanımı ve etkisi vardır. Ayrıca Güney Afrika küresel sistemde alt-bölgesel bir merkezdir. Amerika'dan ve Avrupa'dan çok büyük ölçüde etkilenmiş olan, ama çoğu kez gerçekten yerel bir içeriği ya da özellikle Güney Afrikalı bir bükümü olan Güney Afrika

kültürü, kendi bölgesel nüfuz alanında etkilidir ve bu kültür bugün ülkenin, hatta Afrika'nın güney kesiminin sınırları ötesinde Afrika kıtasında yayılmakta, belki Afrika'nın dışındaki gelişmekte olan ülkelere de uzanmaktadır.

- Batı'nın dışında kalan ülkeler yeterince güçlü bir ekonomiye (Japonya) ve/veya kültüre (Hindistan) sahip olduklarında küresel kültürü etkileyebilmektedir; teknoloji geliştikçe ve küreselleşme hızlandıkça bu olgu daha sık ortaya çıkacaktır.

Güney Afrika'nın ekonomik başarıya ulaşması durumunda, *küreselleştirici* etkilerin *büyüyen* bir kaynağı olacağını söylemek mantıklı görünmektedir. Kazanmaya bir aday, Güney Afrika harmanıdır: güçlü, canlı, büyük ölçüde Batılı, dili İngilizce olan bir kültüre Afrika liderliğinin ve karmaşık tarihimizden doğmuş ve başarılı bir çokkültürlü demokrasinin dinamiklerinden gene doğabilecek en iyi değerlerin ve kültürün eşlik ettiği karışımdır. Güney Afrika'nın Afrikalı bir başarı öyküsüne imza atabileceği, küresel kültüre ve gelişmelere katkı açısından daha önemli bir aktör olabileceği açıktır.

ARTURO FONTAINE TALAVERA

ŞİLİ'DE KÜRESELLEŞME EĞİLİMLERİ

Küreselleşmiş dünyaya katılmanın Latin Amerika'ya özgü bir tarzı var mıdır? Evet, bunu doğrulamamıza izin veren yeterince işaret vardır. Kuşkusuz, bu geçici bir aşama olabilir ve İspanya'da görüldüğü gibi, sonunda bir Avrupa modeline dönüşebilir. Bu olasılık göz ardı edilmemelidir, çünkü bu yönde söylenebilecek çok söz vardır. Ama yeni bir ilerleme yolunun ortaya çıkmakta olabileceğini araştırmak bu noktada daha uygun görünmektedir; bu yol özünde, dışarıya açık ve serbest piyasa yanlısı bir sosyo-ekonomik düzenin benimsenmesi, ama bunun muhafazakâr bir toplumsal-dinsel yapıyla yan yana yaşamak zorunda olması anlamına gelmektedir.

Bu, Latin Amerika'da küreselleşmeyi olduğu gibi reddetmek değildir, çünkü söz konusu etik-dinsel canlanma da küresel dinsel hareketlerden beslenmektedir. O zaman burada bir tür muhafazakâr küreselleşme ortaya çıkmakta ve aralarında feminizmin de yer alabildiği öbür küreselleştirici güçlerle rekabet etmektedir. Amaçlanan başlıca yarar, ailenin güçlendirilmesidir; aile kurumunun, kuşaklar arası yakınlık içinde geliştirilen kalıcı hiyerarşik bağları gerektirdiği düşünülmektedir –en azından bugünkü aile kavramına göre.

Şili örneği son derece olağandışı, ama aynı zamanda da çok önemlidir. Şili yalnızca bölgedeki öncü –başarılı sosyo-ekonomik reformların güçlü bir ekonomiye yol açtığı– ülke değil, yeni uluslararası muhafazakâr hareketlerin de en canlı ve en güçlü olduğu ülkedir.

Şili'nin sosyo-ekonomik modelinde serbest piyasa ekonomisinin ilkeleri ve mekanizmaları etkilidir: rekabet, özel şirketler, devlet müdahalesinin kaldırılması ve özelleştirme, piyasa fiyatları, dışa açık ekonomi, düşük gümrük tarifeleri, rasyonel şirket yönetimi gibi. Bu ilkeler ve mekanizmalar, yoksullara sübvansiyonu da kapsayan ulusal sosyal güvenlik sistemi hizmetlerinde de benimsenmiştir. Örneğin, sübvansiyonlu konut inşaatında özel sektörün rekabeti ve yöneticiliği görülür; özel şirketler de belediyenin çöp toplama işini üstlenir.

Şili'nin ekonomik deneyimi, Latin Amerika'nın yeni paradigması olmasını sağlamıştır. Şili'de kişi başına ulusal gelir 1984-1998 arasında iki katına çıkmıştır; yoksulluk sınırının altında kalan nüfusun oranı 1987'de yüzde 44,4'ten 1998'de yüzde 22,2'ye düşmüştür; mutlak yoksulluk içindeki, yoksulun da yoksulu nüfus yüzde 16,5'ten yüzde 5,6'ya inmiştir. Ama bütün bunlara karşın, ülkedeki büyük gelir eşitsizlikleri azalmamıştır; bunun nedeni büyük olasılıkla, gelir eşitsizliğinin eğitim düzeyindeki derin farklılıklardan kaynaklanmasıdır ve bu farklılıkların ne kolay, ne de hızla giderilmesi olası görünmektedir. Ne olursa olsun, bölgedeki yeni ekonomik oydaşma, bu başarılı deneyimin damgasını taşımaktadır. Ve bu görkemli büyümeyi sağlayan reformlar her ne kadar askeri yönetim (1973-1990) altında gerçekleşmişse de, Arjantin örneği, benzer reformların demokrasiyle de yapılabileceğini göstermiştir.

Şili'de modernleşmeye ve ekonomik dönüşüme büyük ölçüde akademik alanda daha önce gerçekleşen bir küreselleşmenin neden olduğunu burada belirtmek gerekir (bu konu ileride ele alınacaktır); bu olgu Katolik Üniversitesi, Şili Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi iktisatçıları arasında 1950'lerde başlayan ilişkilere dayanır. O tarihten bu yana Chicago mezunu pek çok Şilili gerek yükseköğretimde, gerek Şili ekonomisinde konuyla çok yakından ilişkili görevler üstlenmişlerdir.

Bu ortaklığın etkisi özellikle iş yaşamımda görülmüştür. Üst düzey yöneticilerin birçoğunun oluşumu ya Chicago okulunun öğrencisi, ya da öğrencilerinin öğrencisi olmalarının damgasını taşır. İş dünyasında bu dönemin kahramanları Şili şaraplarının Berlin'de, Londra'da ve Tokyo'da içilmesini sağlayan, Şili meyvelerini New York ve Riyad pazarlarına getiren ve çeşitli ülkelerde özel emeklilik sistemlerini yürütmekte olan kişilerdir. Bunlar küresel dünyaya, modernliğe, teknokrasiye, spora, verimliliğe, en gelişmiş bilgisayarlara ve elektronik eşyaya, ani yolculuklara, paraya ve geleceğe bayılan (kilit terimlerin İngilizcesini kullanmakta da rahat eden) adamlardır. Ama aynı zamanda dine ve geleneksel aileye de bayılırlar.

Tüketim açısından bakıldığında, bugün Şili toplumu uluslararası ticaretle tam olarak bütünleşmiş durumdadır. Halk düzeyinde, insanlar ABD'den ithal edilen kullanılmış giysileri, Çin ya da Kore malı parkaları

giymekte, Japon malı televizyonlarda yayın izlemekte, alışveriş merkezlerine gitmekte, beslenmelerinde İtalyan ve Çin yemeklerine yer vermektedirler. Özellikle de gençler, herhangi bir gelişmiş ülke gençliğiyle aynı görünürler, ama Küba ya da Latin müziğini ve Latin Amerika pembe dizilerini tercih ederler.

Buna koşut olarak Evanjelik Hıristiyanlık, daha çok da Pentekost kökenli Hıristiyanlık yoksul kesimlerde belirgin biçimde yayılmıştır ve bugün yoksul kentlilerin yaklaşık yüzde 20'sini kapsamaktadır. Haftada en az bir kez kiliseye giden her iki yoksul kişiden biri Evanjelik Hıristiyandır.

Evanjelik Hıristiyanların başlıca özellikleri çalışkanlık ve alkollü içki içmemektir. Bu dine dönen adam içkiyi ve "delikanlı" çevresini bırakarak yaşamını, özellikle de aile yaşamını değiştirir. Eskiden eve uğramayan baba, evde bulunma ve ailesinin geçimini sağlama sorumluluğu üstlenir; evliliği ve çocuklarının babalığını kabul eder; karısını dövmekten vazgeçer; karısı ve çocuklarıyla kiliseye gider. Karısı ailede bu dini kabul etmiş ilk kişidir ve Dorcas Kız Kardeşleri sayesinde kendi gözünde yeni bir imaj ve saygınlık edinir; bu Hıristiyan yardımlaşma kuruluşu yoksul kadınlara yardım etmenin yanı sıra sağlık, ev idaresi, yemek, dikiş kursları da açmakta, aile yaşamını geliştirici çeşitli etkinliklerde bulunmaktadır. Erkek ve kadın rollerindeki bu dönüşüm, ailede olağanüstü bir reformun belirtisidir.

Öte yandan bu reform sonucunda ortaya çıkan aile, feministlerin beklentilerini karşılayacak nitelikte değildir. Ailenin reisi babadır, ama kadın da hiç kuşkusuz daha katılımcı, saygın, duygusal ve ekonomik açıdan daha güvenli ve daha eşit duruma gelmiştir. Evanjelik Hıristiyanlık, klasik burjuva ailesini andıran bir düzenin kurulmasına ve gelişmesine yardımcı olmaktadır; buradaki egemen etik çok çalışmayı, dürüstlüğü ve kişisel çabayı özendirmektedir ve bunların da Tanrı'mn yardımıyla ekonomik ilerlemeyi sağlayacağı kabul edilir. Evanjelikler boşanma ve kürtaj gibi ahlaki konularda Katoliklerden daha tutucudurlar.

Yoksullar arasında yaygınlaşan Evanjelik inancın şirketler dünyasında da bir karşılığı vardır: uluslararası muhafazakâr Katolik hareketlerin yeniden canlanması. Bunların başlıcalar örnekleri Opus Dei, İsa Lejyoner-

leri (Meksika kökenli Legionarios De Cristo hareketi) ve Schoenstatt hareketidir. Uluslararası ya da küresel nitelikteki bu dinsel hareketler sıradan inananlara katılımcı olarak özel bir rol verir; Meryem Ana kültünü vurgular; kurtuluş vaadine dayalı ilahiyata ve sosyalizme karşı çıkar; profesyonel çevrelerde konumunu güçlendirir; eğitimle ve toplumsal iletişimle ilgilenir ve Papa II. Johannes Paulus'un çizgisini izler. Bu hareketler özellikle iş dünyasına ve gazetecilik alanına nüfuz etmede çok başarılı olmuştur; idealleri eğitici gruplar ve kurumlar, yüksek okullar, üniversiteler ve medya iletişimi aracılığıyla yayılmaktadır. Kavramları, süreçleri ve örgütlenmeleri uluslararası nitelik taşır ve küreselliğe yöneliktir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, ben buradaki en önemli noktanın aile olduğu kanısındayım. İşadamı küresel iş dünyasında etkinlik göstermek ister, ama bu uğurda aile kavramını değiştirmeyi göze almaz, çünkü örneğin ABD'nin çizdiği yoldan gidilecek olursa ailenin dağılma tehlikesi olduğu kabul edilmektedir. İşadamı Şili'de farklı kuşaklar arasındaki fiziksel yakınlığın ve ailenin kalıcılığı duygusunun korunmasından ve sürdürülmesinden yanadır.

Düşünce dünyası gerilim içindedir. Bir yanda piyasa ekonomisinden yana aydın grupları, öbür yanda feminizm, eleştirel kültür araştırmaları, çevrecilik gibi farklı küresel gündemlere ilgi duyan kesimler ve yerli halkları destekleyenler günümüzde bir arada var olmaktadır. Bu ikinci gruptakilerin pek çoğu doğal olarak küresel nitelikteki ağların ve hareketlerin parçası olmakla birlikte ekonomik küreselleşmeye direnmektedir. Bunların yanı sıra muhafazakâr etik-dinsel gündemlerle hareket eden kesimler de vardır.

Bütün bunların Şili'deki sonuçlarını kestirmek için henüz çok erkendir. Tohumları atılmış olan süreçlerin birçoğu henüz berrak ve yerleşik duruma gelmemiştir; bu özellikleriyle ancak ara aşamaları ve geçici ödünleri yansıttıkları söylenebilir. Ama hiç kuşku götürmeyen olgu, Latin Amerika'da bir yanda sosyo-ekonomik küreselleşme ile öbür yanda sonuçta küreselleştirici olmayı hedefleyen aile temelli güçlü bir etik-dinsel muhafazakârlığın bir arada var olmasını sağlamaya yönelik bilinçli ya da bilinçsiz bir çabanın günbegün sürdürülmekte olduğudur.

Bir tarih koymak kolay görünmektedir. 1970'lerin ortalarına kadar Şili ekonomisi uluslararası ticarete büyük ölçüde kapalı kalmış, bu tarihten sonra ise durum hızla değişmiştir. Ticaret rakamları bu dönüşümü yansıtmakta, ama bu dönüşümün yaşam tarzlarında ve beklentilerde yarattığı değişiklikler konusunda hiçbir ipucu vermemektedir. Bu süreçte piyasaya çıkan birçok malın –televizyon, fırın, radyo, buzdolabı, parka, blucin, spor ayakkabı, saat, kolonya, deodorant, kozmetikler, İskoç viskisi– eskiden statü simgesi olması, ilginç bir sosyolojik olguya yol açmıştır: Kişi başına gerçek gelirde büyük bir artış görülmeden önce bile nüfusun geniş kesimleri toplumsal statülerinin yükseldiği duygusunu edinmiştir. Böylece toplumsal değişim doğrudan doğruya ekonomik büyümeden değil, ticaretin küreselleşmesinden ve büyük simgesel anlam taşıyan bu malların yeni yeni piyasada bulunmasından kaynaklanmıştır. Bu toplumsal hareketlilik algılaması özellikle geçiş döneminde, bu malların bazılarını hemen hemen herkesin edinmesinden önce çok yoğun olmuştur; örneğin saat, televizyon ve ayakkabı bugün her kesime yayılmış mallardandır.

1970'te Şili'nin uluslararası ticaretinin GSMH'ye oranı (ekonominin dışa açıklığının en fazla kabul gören ölçütü) yüzde 38 düzeyindeydi;[1] buna karşılık birçok Doğu Asya ekonomisinde aynı oran bunun iki katını aşmış durumdaydı. 1974-1979 arasında ise ortalama gümrük tarifeleri yüzde 105'ten (ürüne göre yüzde 0 ile yüzde 750 arasındaydı) sabit yüzde 10 oranına düşürüldü. Ekonomideki bu açılmanın yanı sıra bir dizi liberal piyasa reformlarına da gidilmesi, Şili ekonomisinin kapsamlı ve karmaşık bütünleşme sürecini harekete geçirdi. 1999'a gelindiğinde uluslararası ticaretinin GSMH'ye oranı yüzde 90'a varmıştı.

Ekonominin dışa kapalı olduğu dönemde örneğin gerçek Lee blucinleri bulunabiliyordu –ama yalnızca seyahat eden kişiler bunlara erişebiliyordu. Aynı durum yabancı sigara ve viski için de geçerliydi. 1970'te yerli ya da Arjantin malı viski alınabiliyordu, ama gerçek İskoç viskisi yanına yaklaşılmayacak kadar pahalıydı. Tüketim olanakları açısından bakıldığında, örneğin Birleşmiş Milletler'in Latin Amerika Ekonomik Mer-

TABLO 1 ŞİLİ'DE DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI SAHİPLİĞİ (TÜM HANELERE ORANI)

	1970	1980	1990	1999
Otomobil	% 7,3	%15,4	%21,3	%33,7
Çamaşır makinesi	%17,1	%33,6	%48,2	%78,1
Buzdolabı	%14,4	%30,9	%44,9	%77,6
Telefon	%15,1	%18,6	%23,4	%54,8
Televizyon	%10,3	%24,7	%78,6*	%91,4

* Siyah-beyaz televizyonu olan yüzde 29 oranındaki haneleri de kapsar. 1970 ve 1980 verileri siyah-beyaz televizyon içindir –o tarihlerde renkli televizyon yoktu.

Kaynak: Şili Merkez Bankası, Indicadores Económicos y Sociales 1960-1988 (Santiago, Banco Central, 1989); Centro de Estudios Públicos (Kamu Araştırmaları Merkezi), "Estudio Nacional de Opinión Pública: Haziran 1990," Serie Documentos de Trabajo 136, Ağustos 1990; Centro de Estudios Públicos, "Estudio Nacional de Opinión Pública: Eylül-Ekim 1999," Serie Documentos de Trabajo 300, Kasım 1990.

kezi'nde (CEPAL) çalışan uluslararası bir memur adeta milyoner gibi yaşıyordu.

Tablo 1 bu simgesel malların bazılarında görülen eğilim değişikliklerini yansıtmaktadır.

Tabloda gösterilen bu mallarla ilgili olarak en yavaş liberalleşen ve hâlâ ayrıcalıklı koruma gören sektör otomotiv sektörüdür. Telefon sayılarındaki artış, 1990'da demokrasiye geçilmesinden sonra gidilen yasal düzenlemeden kaynaklanmaktadır; yeni sistem sektörde rekabetin ve özelleştirmenin önünü açmış, İspanyol sermayesinin ülkeye gelmesini sağlamıştır.

Televizyon örneği özellikle aydınlatıcıdır. 1970'te hanelerin yalnızca yüzde 10,3'ünde televizyon vardı. Şili malı televizyonlar pahalı ve niteliksizdi (Japon malı çok pahalı olduğundan zaten yoktu); dolayısıyla televizyon sahibi olmak otomatik olarak nüfusun en zengin yüzde 10'luk dilimi içinde yer almak demekti. Buna karşılık 1977'de 300.000'den fazla televizyon ithal edildi; bu rakam 1960'lar boyunca ithal edilen toplam televizyon sayısının dört katıydı. 1977'de kişi başına gelir 1970'teki düzeyin yüzde 11 altında olmakla birlikte, 1980'de artık her dört evden birinde televizyon vardı; 1990'da her iki evden birinde renkli televizyon vardı ve 1990'ların sonuna doğru renkli televizyon evlerin yüzde 90'ından fazlasına girmişti. Otuz yıl önce siyah-beyaz televizyon sahipliği üst-orta sınıf üyeliği demek-

ti; yirmi yıl önce renkli televizyonu olmak orta sınıf üyeliği anlamına geliyordu. Bugün artık hiçbir anlam ifade etmiyor.

Kitlesel televizyon sahipliğinin toplumsal etkileri çoktur. Şili örneğinde özellikle vurgulamak istediğim nokta, TV'de kullanılan "standart" Şili İspanyolcası sayesinde bölgesel ve sınıfsal konuşma farklılıklarının azalmış olmasıdır. Dile yansıyan toplumsal ayrımlar artık eskisi kadar belirgin değildir; en büyük iki televizyon ağının ulusal düzeyde program yapması bunda etkili olmuştur. Televizyon pek çok insanın daha anlaşılır, daha düzgün ifadeli bir dil kullanıma gerçekten tanık olmasını da sağlamıştır. Şili toplumunda etkin okuryazarlık hiçbir zaman, örneğin ABD'deki düzeye varmamış, uzun bir sözlü geleneği olan toplumda televizyon güçlü bir etki göstermiştir. Bunun bir sonucu, bugün farklı toplumsal katmanlardan gelen gençlerin, anne babalarının ya da büyükanne-büyükbabalarının tersine, birbirine çok daha benzer bir dil konuşmasıdır –bu durum aynı zamanda kuşaklar arasındaki uçurumun bazı açılardan genişlediği anlamına da gelmektedir. Buna karşılık, eskiden insanların yaşamında çok daha önemli ve görünür olan sınıf farklılıkları azalmıştır.

Gençlere özgü konuşma dilinin kullanıldığı *Rock and Pop* gibi radyo istasyonlarının, *Rumpi* adlı radyo programının ya da Cristián Galaz'ın *Chacotero Sentimental* adlı filminin olağanüstü popüler hale gelmesini sağlayan, toplumsal sınıftan bağımsız olarak bütün bir kuşağı kapsayan bir argonun ortaya çıkmasıdır. *Chacotero Sentimental* Şili tarihinde en fazla izlenen film olmuştur. Film, birbirini izleyen üç öyküden oluşmaktadır ve öğrendiğimize göre bunlar *Rumpi* adlı radyo programından alınmıştır; gençlerin telefon ederek katıldığı bu radyo programının başlıca özelliği hiçbir çekingenliğe yer vermemesi ve sunucusunun gençlik argosuyla konuşmasıdır. Filmde çeşitli toplumsal ortamlar yansıtılmakta, ama filmdeki gençler birbirlerine beklenmedik ölçüde, özellikle de konuşmaları açısından çok benzemektedirler.

Buna koşut bir gelişme tüketim alışkanlıklarında da görülmekte, bugün her toplumsal katmandan gençler evrensel bir modele uymaktadırlar: blucinler, çok cepli bol pantolonlar, tişörtler, kazaklar, içecekler, çiklet, pizza, spor, lastik ayakkabılar. Ama "evrensel" terimi yanıltıcıdır. Daha kesin

bir ifadeyle, ABD'deki ve gelişmiş Avrupa ülkelerindeki modelden söz etmek gerekir. 1960'ların sonlarında Şili'de yalnızca seçkin kesimlerin genç üyeleri California, Londra ve New York gençliğinin tüketim alışkanlıklarını paylaşıyordu; aradan geçen zaman içinde bu tarz yaygın hale gelmiştir.

Bu noktada televizyon, ABD'de üretilen ve Meksika'da ya da Los Angeles'te dublajı yapılan TV dizilerinde gençlik görüntülerini ekrana getirmeye başlamıştır; bugün bu programlar Şili'de en yüksek izlenme oranlarına ulaşan izlenceler arasındadır. Meksika ve Venezuela yapımı dizilerde de aynı orta sınıf gençliğe yer verilir ve bu gençler belirli Latin özellikleri taşımakla birlikte, genelde gringo gibi yansıtılır. Ama belirli anlarda bu genç sahte bir gringo olmaktan çıkar ve tipik bir Latin Amerikalı genç kıza ya da delikanlıya dönüşür. Belki gençlerin gerçek yaşamda karşı karşıya bulunduklarını düşündükleri –ya da sandıkları– olgunun özünde de sahte gringo ile geleneksel Latin Amerikalı değerleri ve özellikleri arasındaki bu sürekli gidiş geliş yatmaktadır.

1970'lerde orta sınıf gençliği geleneksel pançoya ve onunla birlikte Che Guevara sakallı *guerrilleros* tarzına yeniden değer vermeye başlarken İspanyolca protesto müziğinde de *quena* gibi yerli çalgılar canlandırmaya çalışıldı. Yabancı kökenli *rock* müziğinde de buna koşut bir gelişme görüldü; *rock* müziği popüler olmakla birlikte, bunu kopya eden müzikçiler "gringolaştırıldı." Bu dönem Latin Amerika tarihinde milliyetçiliğin, antiemperyalizmin, Marksizm-Leninizmin, Castro'culuğun, Papa XXIII. John'un Katolik Kilisesi'nde başlattığı *aggiorniamento* ("güncelleme") hareketinin, Paris'te Mayıs ayaklanmasının, haksızlık ve yoksunlukla mücadelenin, diktatörlüğü ve kapitalist tüketim kültürünü reddetmenin ve Vietnam Savaşı'na karşı çıkmanın birbirine katılarak devrimci sosyalist amaçlara yönelik geniş ve çelişkili tek bir harekette toplandığı andı.

O günlerin sosyalizmi ikili bir vaadi içeriyordu: Hem modernlik (geleceğin sosyalizmi, öncü), hem de Berger'in deyişiyle, "yeni bir ev"[2] vaadi. Latin Amerika'da *The Homeless Mind*'ın yazarlarının çok iyi anladığı bu sosyalizm olgusunu, sağladığı bütün gelişmelere ve fırsatlara karşın pek çok insanı yerinden eden ve çaresiz bırakan kapitalist modernleşme tehdidinin genel çerçevesi dışında anlamak olanaksızdır. Sosyalizm farklı bir

modernleşme modeli getiriyor, bu modelde devlet önderliğinde sanayileşmeye ve kitlelerin seferber edilmesine yer veriliyordu.

İthal ikamesine dayalı kalkınma modelinin korumacı yaklaşımı Şili'de herhangi bir ciddi direnişle karşılaşmadan benimsendi. İspanyol ticaret geleneği bu açıdan elverişli bir ortam oluşturdu ve korumacılığın yol açtığı göreli üstünlüklerden yararlanan bir kapitalist kesim ortaya çıktı. Bu noktada özel tekellere karşı getirilen sosyalist eleştirinin gerçek bir temeli vardır: ticaret kapitalizmi ekonomik açıdan etkinlikten uzak ve hakkaniyetsiz olduğu gibi örgütlü siyasal baskıya da son derece açıktır. O nedenle ekonominin sosyalist yönetim altında ulusallaştırılması, hem anti-Amerikan, hem de anti-kapitalist nitelikte alternatif bir modernliğin gereği olarak ortaya koyuldu.

Sosyalist Salvador Allende yönetiminin çökmesi ve 1973 askeri darbesi öngörülen bu geleceği şiddetle yıktı. Hükümet sarayının dramatik bir biçimde bombardımana tutulması ve binada bulunan Başkan Allende'nin intihar etmesiyle ülkenin tarihinde bir dönem kapandı. İzleyen askeri rejime bir yandan baskı, bir yandan da açık ve rekabetçi modern bir ekonomi yaratma çabası damgasını vurdu; askeri yönetim, düzenlenen bir referanduma kadar sürdü ve referandumu kaybettiğinde iktidarı demokratik olarak seçilen yeni başkana devretti. Askeri rejim ve bu rejimin sivil bakanları ile yöneticileri ülkeyi "modernleştirme" gereğini duymuşlardı, ama bugün dışa açık bir ekonomide serbest piyasa modeli meşruiyet kazanmıştır.

Askeri rejimin ve ekonomik açılmanın bir noktasında ithal mallara dayalı tüketim kalıpları genel olarak yaygınlaştı. Örneğin 1980'lerde artık çiftliklerde pançonun yerini parka, takunyanın yerini ithal lastik çizmeler almıştı. Tüketilen mallar açısından Şili nüfusunun büyük ölçüde taklitçi davrandığı görüldü.

Yoksulları en fazla etkileyen devrim, kullanılmış giysi ithalatını yasaklayan kuralların kaldırılması oldu; doğal olarak, yasaklama kullanılmış giysinin sağlıksız olduğunu savunan giysi üreticilerine ve yeni giysi ithalatçılarına çıkar sağlamıştı. Yasak kalkar kalkmaz kullanılmış, ama çok iyi durumdaki tonlarca giysi ABD'den gelmeye başladı. Üç yıl içinde ülkede yalı-

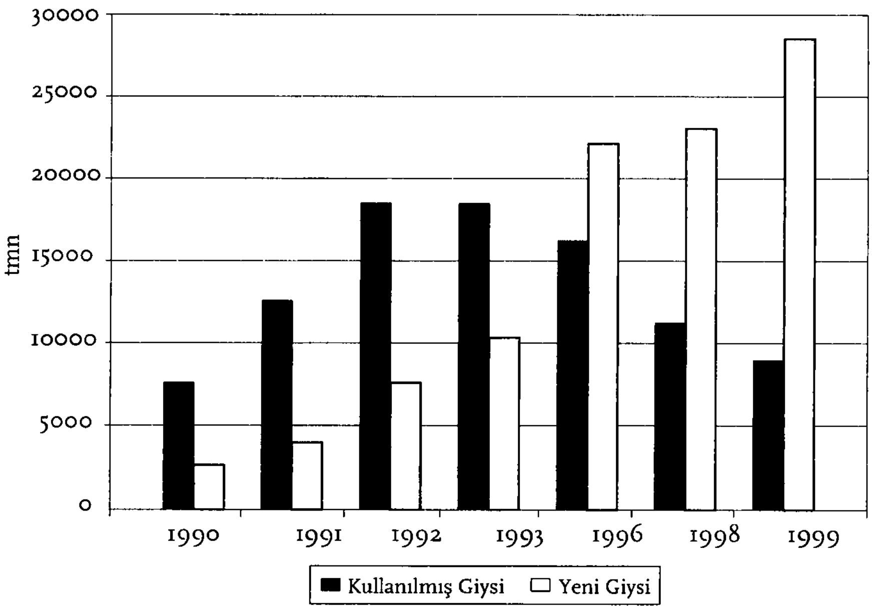
nayak dolaşan kimse kalmadı. Yoksul mahalleler parkalarla, özgün Wrangler ve Lee blucinleriyle, üzerinde palmiye resimleri ya da İngilizce yazılar baskılı rengârenk tişörtlerle doldu. Kadınlar pantolon giymeye başladılar.

Genel olarak yeni giyim ile geleneksel giyim biçimleri (beyaz ya da koyu renkli basit bir gömlek ya da bluz) arasında çarpıcı bir karşıtlık vardı. Örneğin, en iyi olasılıkla okumayı ancak sökmüş bir gecekondulunun üzerinde "University of Michigan" ya da "Make Love Not War" yazılı bir tişört ile şort görmek artık olağandışı değildi.

Bunun daha birçok örneği vardı. Bir televizyon programında güneyden bir köylüyle görüşülüyor: Adam okuma yazma bilmiyor, ama Gap şapka, blucin ve parka giyiyor ve hepsi de gayet iyi durumda. Daha sonra kamera hâlâ yoksul kesimleri olan Peñaloén ilçesine çevriliyor: elli dört evsiz aile kendileri için konut inşa edilecek bir parsele yerleştirilmiş; genç adamlardan birinin üzerinde yeni görünen bir Adidas eşofman takımı var.

Grafik 1'de kullanılmış giysi piyasasının son yıllardaki önemi özetlenmektedir. Giysiler balyalar halinde ithal edilmektedir. İthal giysiler hem iç giyim, hem de dış giyim eşyasından oluşmakta ve grafik aynı tür eşyayı karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Açıkça görüldüğü gibi, 1990'ların başlarında kullanılmış giysi ithalatı, yeni giysi ithalatından çok yüksektir. Daha sonra bu oranların tersine dönmesinde ekonomik büyümenin yanı sıra Çin'den giyim eşyası ithalatının artması da etkili olmuştur; Çin'den gelen giyim eşyası yeni, makul fiyatlı ve marka ürünlere benzer mallardır.

Satıcılarla yapılan görüşmeler, tercih edilen kullanılmış giysilerin "televizyonda görülen" ve "herkesin kullandığı" giysiler olduğunu göstermektedir: blucin, tişört, parka ve eşofman takım. Televizyon sahipliğinin kitlesel hale gelmesi, bu aracın giyim tarzlarının aktarılmasına hizmet etmesini sağlamıştır ve toplumun ana çizgisinin belirleyicisi olarak algılanan toplumsal gruplarla asimilasyonun amaçlandığına işaret eden açık göstergeler vardır. Burada küreselleşme eşitleyici bir etki göstermektedir; yüksek gelir grupları marka giysiler giymekte, yoksullar ise bunları ancak ikinci elden alabilmektedirler. Ama sonuçta, yoksul ailenin çocuğunun görünüşü ile orta sınıf ailenin çocuğunun görünüşü eşittir –aralarındaki fark en azından simgesel düzlemde azalmıştır.

Grafik 1 Kullanılmış ve Aynı Türden Yeni Giysi İthalatı

Kaynak: Şili Merkez Bankası, "Indicadores de Comercio Exterior," 2000.

Kullanılmış giysi, tüketimde küreselleşmenin bir parçasını oluşturur. Şili gibi bir ülkede bu parçanın eksikliği, nüfusun daha küçük bir bölümünün küreselleşme sürecine katılması anlamına gelir. Ekonominin ve ticaretin dışa açılmasından önce durum böyleydi ve bu sürece ancak Toynbee'nin terimiyle, "Herodian" seçkinler katılabilmekteydi. Öte yandan, alışılmış marka giysilerden sıkılan yüksek gelirli kesimler arasında pahalı, eski moda kullanılmış giysilere bir düşkünlük de vardır: Burada amaç eşitlenmek değil, farklılaşmaktır.

1984-1998 arasında Şili ekonomisinin yıllık büyüme hızı, ortalama yüzde 7 düzeyinde gerçekleşti. Büyüme hızı 1977-79 yıllarında da yüksekti, ama 1975'te (yüzde –13,3) ve 1982'de (yüzde –13,4) yaşanan iki bunalım büyümenin kesintiye uğramasına ve genel büyüme ortalamasının düşmesine yol açtı. 1984'te ve izleyen on beş yıl boyunca ise hızlı ve istikrarlı bir büyüme görüldü. Ayrıca ortalama ömür beklentisi 1970'te 64 yıldan

1997'de 75 yıla çıkarken, bebek ölüm oranı da 1970'te binde 82,3'ten 1998'de binde 10,3'e geriledi.[3]

1988 ile 1998 arasındaki on yıllık dönemde nüfusun en yoksul yüzde 20'sinin tüketimi yılda yüzde 6,5 kadar arttı. Bazı alanlarda da toplumsal açıdan önem taşıyan tüketim artışı görüldü: örneğin 1987 ile 1996 arasında nüfusun en alt beşte ikilik kesiminde sabun, şampuan, deodorant, kolonya ve kozmetik tüketimi neredeyse on kat arttı. Tüketimde küreselleşme yiyecek ve sağlık ürünleri gibi alanlara da yansıdı.

Bu satırları yazmadan hemen önce Santiago'da yoksulluğun en yoğun olduğu La Pintana ilçesinden dönmüştüm. Burası daracık sokaklarında hava kararana kadar kimsenin görünmediği tehlikeli bir dünyadır; karanlık basınca çalışanlar işten döner, işsizler ve kaçakçılar ortaya çıkarlar. Ergen yaşta tinerci çeteleri ve uçak gibi süslenmiş derme çatma bisikletli çocuklar sokakları doldururlar. İnsanlar, çeşitli malzemelerden yaptıkları, deri katmanları gibi birbirine bağlanmış birimlerden oluşan daracık evlerde otururlar. Eskiden birer kulübe olan bu evlere olanak bulundukça odalar, mutfaklar ve banyolar eklenmiş, kırsal kesimden gelen ailelerin çiçek, ağaç ve çeşitli bitkiler yetiştirdikleri küçük bahçeler oluşturulmuştur.

Bugün pazar. Boyacılık yapan ve yerel bir Evanjelik kilisenin etkin üyesi olan Hernán Quinteros'un evinde öğle yemeğinden döndüm. Yemeğe bir hafta önceden çağrılmıştım; özel bir davetti ve bütün aile toplanmıştı. Her şey yolunda gitti. Benim açımdan en ilginç olay, sofraya benim beklediğim gibi geleneksel ızgara ya da tencere yemeği değil, pizza gelmesiydi. Pizzayı yakınlarda bir yerden yarı hazır olarak aldıklarını söylediler. Sofralarında pizza ikram edebilmekten gurur duydukları çok belliydi.

Sohbet sırasında bugün La Pintana halkının beş yıl önce kimsenin aklına gelmeyecek yiyecekleri yediğini öğrendim. Bir sonraki ziyaretimde Çin yemeği ikram edeceklerini söylediler. Kulaklarıma inanamayıp "Çin yemeği mi?" diye sormuşum. Evet, bütün aile Çin yemeği seviyormuş. Hatta Santiago'nun işlek semtlerinde görülmeye başlayan yeni Çin lokantalarının bazılarına gidiyorlarmış. Günümüzde bu tür yaklaşık altmış Çin lokantası var. Lokantanın sahibi genellikle aşçıbaşı, karısı da para işlerine bakıyor ve başka Çinli çalışmıyor; masalara o çevreden ka-

dınlar servis yapıyor ve erkek garson hiç çalıştırılmıyor, çünkü daha pahalıya geliyor.

Çin mutfak kültürüne tümüyle yabancı olmalarına karşın insanlar Çin yemeklerini beğeniyorlar. Lezzetli, ucuz ve bol olduğunu düşünüyorlar. Bu son nokta büyük önem taşıyor ve McDonald's bu açıdan cimri bulunuyor. Her porsiyonun kılı kılına ölçülü olması, geleneksel Şili mutfağının özelliği olan ikramda cömertlik anlayışıyla uyuşmuyor.[4] McDonald's lokantalarının aydınlık olması ve baş başa sohbet ya da özel kutlama ortamının bulunmaması da geleneksel Şili tarzına aykırı düşüyor. Santiago'da çoğu insan her gün dışarıda yemek yemez. Beş milyon nüfuslu kentte yalnızca otuz iki McDonald's vardır ve bunların yalnızca biri işlek bir semtte yer alır.

Şilililer doğal olarak Latin Amerika pembe dizilerine düşkündürler. Bu türde ihraç edilen yerli yapımlar vardır, ama bunlar örneğin Venezuela, Meksika ya da Brezilya pembe dizileri kadar başarılı olmamıştır. Pembe dizi Latin Amerika'nın çıkardığı bir ürün türüdür. Birkaç yıl önce bir grup yazarla birlikte İsrail'e gittiğimde, gruptaki Venezuelalı bir kadın Latin Amerika ülkelerinde kültür düzeyinin düşüklüğünü şiddetle eleştiriyor, pembe dizilerin halkı zevksizleştirdiğini ileri sürüyordu. İşittiğine göre, İsrail kültür düzeyi en yüksek ülkelerdendi. Oysa kültür temsilcileriyle bir araya geldiğimizde, herkes bu hanıma Venezuela pembe dizilerini sormaya başladı. "İsrail'de bunlar son derece popülerdir" dediler. Venezuelalı yazarımız tam anlamıyla dehşet içinde kaldı.

Meksikalı bir arkadaşıma bu pembe dizi yeteneğinin nereden geldiğini sordum. "Bir Meksikalı'nın," dedi, "sabah uyandığı andan akşam tekrar uyuyana kadar yaşadığı sevgi ve nefret, umut ve düş kırıklığı, zafer ve yenilgi, kahkaha ve acı bir Japon'un ömrü boyunca yaşadığından fazladır." Kuşkusuz, şaka ediyordu, ama olsun.

Pembe diziler ile Küba ve Brezilya müziğinin Latin Amerika'dan çıkan en popüler ürünler olduğu ileri sürülebilir. Wim Wenders'in *Buena Vista Social Club* adlı belgesel filmi Küba müziğinin bütün dünyada pazarlanmasına şaşılacak kadar büyük katkıda bulunmuştur. Bugün Latin ritimleri *rock* müziğine rakip olmakta ve belki kırk-elli yıldır ilk kez gençler Kuzey Amerika'da doğmamış bir müzik eşliğinde dans etmeyi tercih etmektedirler.

Son onyıllardaki bütün bu değişimlere karşın Şili ekonomisi gelir eşitsizliklerinin azaltılmasını sağlayamamıştır. Toplumun bütün kesimlerinin ekonomik durumu iyileşmiştir, ama gelir dağılımı otuz yıl öncesindekiyle hemen hemen aynıdır: En üst beşte birlik kesimin aldığı pay en alt beşte birlik kesimin aldığı paydan 13,5 kat fazladır. Sanayileşmiş ülkelerin çoğunda bu fark ortalama 6,4 kat kadardır. Zengin ülkeler içinde en eşitsiz dağılımın görüldüğü ABD'de 8,7 kata çıkmakta, Asya Kaplanları denen ülkelerde ise ancak 5 kata ulaşmaktadır. Bugün Şili toplumu daha zengindir, ama iktisatçılar eskisi kadar eşitsiz olduğu konusunda görüş birliği içindedirler.[5]

Daha önce de belirttiğim gibi, bu rakamlar bu olguların simgesel ve nicel yönleri konusunda hiçbir bilgi vermemektedir. Genel olarak, ekonominin dışa açılması tüketimin hızla küreselleşmesine izin vermiş, bu da statü simgeleri açısından eşitleyici bir etki yaratmıştır. Giyim ve konuşma aracılığıyla insanların toplumsal kökenlerinin açığa vurulduğu sınıf farklıları artık daha az belirgindir. Bu durum özellikle gençler için söz konusudur.

Dolayısıyla, Şili toplumu gelir dağılımı açısından otuz yıl öncesindeki kadar eşitsizdir, ama toplumsal katmanlaşma açısından görünüşte daha eşitlikçidir. Herkesin erişebildiği malların sayısı artmıştır. Otomobil sahibi olmakla olmamakla arasındaki fark, BMW sahibi olmakla eski bir Lada ya da Trabant sahibi olmak arasındaki farktan, benzer biçimde buzdolabı sahibi olmakla olmamak arasındaki fark, otomatik buz makinesi olan ve olmayan buzdolabı sahipliği arasındaki farktan çok daha büyüktür. Özetlenecek olursa, Şili'de statü engelleri bir ölçüde kırılmıştır ve yoksul kesimler bile ekonomik büyümenin aşağıya doğru süzülen etkilerinden yararlanmıştır; bununla birlikte gelir düzeyindeki büyük eşitsizlikler sürmektedir.

Evanjelikler

Santiago halkının dünyasında –örneğin, daha önce değindiğimiz La Pintana'da– Evanjelik inanç kabarmış taşmaktadır. Bu olgu bir bakışta görülebilmektedir:[6] Evanjelik Ordu, İnanç Meşalesi, Emmanuel Tapınağı, Gerçek Bizi Özgürleştirecek ya da Cennetin Baharı Cemaati gibi adlar taşıyan küçük şapeller, bazen papaz evine bitişik basit bir sundurma biçimin-

de olmak üzere her yeri sarmıştır. Araştırmamız, Nisan 2000'de La Pintana'da düzenli olarak etkinlik gösteren yaklaşık doksan şapel bulunduğunu ortaya koymuştur.[7]

Son sayıma (1992) göre, Evanjelikler nüfusun yüzde 13,6'sını oluşturmaktadır; bu oran 1920'de yüzde 1,14 ve 1970'te yüzde 6,18'di. Kentsel yoksul nüfus arasında Evanjeliklerin oranı yüzde 20'ye çıkmıştır ve kiliseye giden yoksul nüfus içinde her Katolik kişiye karşılık bir Evanjelik vardır. Kamu Araştırmaları Merkezi'nin (CEP) Evanjelik papazlar arasında yürüttüğü bir araştırmaya göre bunların yüzde 44,7'si Katoliklikten Pentekost inancına dönmüş kişilerdir. [8]

Evanjeliklerin yüzde 25 kadarı 1980'lerde bu "yola girmişlerdir."[9] Bu dönem Ulusal Televizyon'da (Televisión Nacional) haftalık olarak uzun bir Evanjelik programın yayınlandığı yıllardır; Jimmy Swaggart'ın bu programı çok tutulmuştur. Programın yayından kaldırılması Evanjelikler açısından büyük bir darbe olmuştur ve etkileri henüz tam bilinmemektedir.[10] Program General Pinochet'in iktidarı sırasında ve kuşkusuz Katolik Kilisesi'ni insan haklarıyla ilgilenmesi ve serbest piyasa politikalarını eleştirmesi nedeniyle cezalandırmak için yayınlanmıştır. Dolayısıyla, Evanjelik inancın yayılmasında hükümetin rolü vardır.

Yukarıdaki rakamlar iki olguya işaret etmektedir: Birincisi, Evanjelik inanç (daha çok Pentekost biçimi) bugün nüfusun önemli bir bölümü tarafından benimsenmiştir ve dolayısıyla Katoliklik artık ülkedeki tek din değildir; ikincisi, Pentekost hareketi hızla yayılmaktadır. Veriler bu olgunun kentsel yoksul nüfus arasında yoğunlaştığına işaret ettiğinden, din değiştirmenin bu kesimdeki etkilerinin incelenmesi gereklidir. Santiago'nun en yoksul kesimi olan La Pintana'daki araştırmalarımız Evanjeliklerin yoksulun da yoksulu insanlar olduğunu ve dinin en eğitimsiz, en zayıf, en korumasız kesimlerde yayıldığını ortaya koymuştur.

Santiago'nun eteklerinde yer alan La Pintana çöplük adıyla anılmış bir ilçedir, çünkü 1970'lerde askeri yönetimin düzenlediği hızlı ve kapsamlı operasyonla Santiago'nun her tarafından toplanan yoksullar buraya yerleştirilmiştir. Kent merkezine yakın ilçelerin nüfusu azalırken, La Pintana'nın nüfusu 1982 ile 1992 arasında iki katına çıkmış, 73.932 kişiden

152.586 kişiye yükselmiştir. İşte Pentekost hareketi yerlerinden edilerek güvenliksiz kamu konutlarına yerleştirilen bu göçmenlerin dünyasında yayılmıştır. Bitmez tükenmez işsizlik karşısında din değiştirenlerin sayısı artmıştır. Burada din her gün alkolizme, uyuşturucuya ve suça karşı verilen zor mücadelenin bir parçasıdır.

CEP'in son derece yoksul semtlerde yaptığı özel sayımlar bu konuda ek bilgiler sağlamaktadır. La Pintana'nın Jorge Alessandri ve Gabriela Mistral gibi en yoksul kesimlerinde nüfusun yüzde 57'si Katolik, yüzde 31'i Evanjeliktir. Bu ikinci grubun yüzde 49,6'sı 1985'ten sonra bu dini benimsemiştir. İbadet açısından bakıldığında ise kiliseye giden Evanjelik sayısı, kiliseye giden Katolik sayısının iki katıdır; buna göre kiliseye giden (haftada en az bir kez) toplam nüfusun yüzde 67'si Evanjelik, yüzde 27'si Katoliktir.[11] Estrecho de Magallanes gibi gene çok yoksul başka semtlerde nüfusun yüzde 60'ı Katolik, yüzde 37'si Evanjeliktir, ama Katoliklerin yalnızca yüzde 10'u kiliseye giderken Evanjelikler arasında bu oran yüzde 66,7'dir. Bu Evanjelik nüfusun yaklaşık üçte biri son on yıl içinde din değiştirmiştir.[12]

Din değiştirmenin en önemli etkisi, pek çok araştırmanın ortaya koyduğu gibi, aile içinde reformdur.[13] La Pintana'da kadınlar arasında yürüttüğü çalışmasında Sonia Montecino, kadınların kendilerini temsiline ilişkin olarak "geleneksel ve modern unsurların bir arada var olduğunu" görmüştür.[14] Montecino'ya göre bunların en önemlisi, Evanjelik kadının eşliğe ve evin idaresine daha fazla ağırlık vermesidir.

Evanjelik inancın kadının tanımında yol açtığı vurgu değişikliği kolaylıkla görülmektedir. Örneğin, annelik çok önemli bir yer tutmakla birlikte, erdem, bilgelik, ev yaşamı, tasarruf ve akılcı ev idaresi gibi kavramlarla birleştirilmiştir. Kadını anne, koruyucu ve bağışlayıcı olarak ailenin merkezine yerleştiren Katolikliğin geleneksel Meryem-anacı yaklaşımının burada değiştiği görülmekte, bu modelde evlilik, annelikten daha büyük önem kazanmakta ve evin ekonomik bir biçimde çekip çevrilmesine değer verilmektedir.

Çalışmasının bir başka bölümünde Montecino şöyle demektedir:

> Bizim görüşümüze göre Evanjelik harekete katılmaktan en fazla "kazanç" sağlayanlar kadınlardır ve o nedenle kadınların bağlılığı-

nın ve militanlığının erkeklerinkinden daha kalıcı olduğu düşüncesindeyiz. Kadınlar saygınlık, bilgi, yeni olanaklar (örneğin İncil, Yorum, kehanetler, düşler vb), yeni alanlar... kazanmaktadırlar. Kuşkusuz değişik bir "erkekliğe" geçiş söz konusudur, ama yeni kadınlığa doğru çok daha güçlü bir hareket vardır.[15]

Gene de cinsiyetlerin bu yeni tanımında feminizm çağrışımları yoktur. Evet, maçoluk eleştirilmekte, kadına "bir yer" açmaktan söz edilmekte, erkeklerin ev işlerini paylaşması istenmekte ve genellikle kadının dışarıda çalışmaya başlaması umut edilmektedir –ama erkeğin "aile reisi" olarak rolü de kabul edilmektedir. Evanjeliklere göre, bu görev dağılımı Tanrı tarafından koyulmuştur ve Kitabı Mukaddes'te bunun kanıtı vardır. "Erkek olmak önemlidir, çünkü ilk olmak bir onurdur, çünkü Tanrı önce erkeği yaratmıştır." Montecino ayrıca şu saptamada bulunmaktadır: "Klasik ifadesini şiddet ve erkeklik gösterisinde (fatih, en kahraman, en çok içki içen vb) bulan gücün yerini 'yeni-maço' bir erkeklik almakta ve bunun meşruiyeti geleneksel yerleşik değerlerden kaynaklanmaktadır: iyi baba olmak ve ailesine iyi bakmak, ama kadının dizginlerini elden bırakmamak."[16]

La Pintana'da yapılan araştırmalar Evanjelik inancın ailede reforma yol açtığı tezini tekrar tekrar doğrulamaktadır. Örneğin, Pentekost inancını benimsemiş, kırk beş yaşında bir inşaat işçisi olan Rubén Urrutia'nın söyledikleri bu doğrultudadır. "Değişen, parayı aptalca şeylere harcamak yerine daha iyi yaşamak için aileye yatırım yapılmasındadır. Tanrı'dan korkmak demek Tanrı'nın oğlu gibi, koca gibi, aile babası gibi ve insan gibi sorumlu bir kişi olmak demektir."[17]

Aynı durum bugün La Pintana'nın Santo Tomás mahallesinde oturan Eloísa Palacios için de geçerlidir:[18]

> Öyle oldu ki, oradan bir genç adamla yaşamaya başladım. Kuzeyde iki oğlum var; çocukların babası hep beni dövüyordu ve ben yaşamımı değiştirmek istiyordum. Beni o kadar çok dövdü ki, kafam yarıldı. Sonra aşağı yukarı altı günlüğüne [La Tirana'lı] Bakire [Meryem] onuruna dans etmeye gittim, çünkü uzun sürüyor, günlerce devam

ediyor... Dua etmeye, bu durumdan kurtulmak için yakarmaya gitmiştim. Şimdi kızım üç yaşında. Şimdi üzerimdeki giysilerle öylece dans ettim, onların kullandığı giysilerle değil, onlar özel kostümler kullanıyor ve işte dans etmeye başladım. Orada insanların nasıl dans ettiklerini fark etmeye başladım, yerlerde sürünerek, kolları parça parça kesik, dizleri. Beni gerçekten etkileyen o kadar çok şey gördüm ki. Ve durmadan dans ettim. Dans sona ermeden yukarıdan bir ses duydum, bana gitmemi söylüyordu, tatlı bir sesti, daha önce hiç böyle bir ses duymamıştım ve gitme zamanım geldiğinde o sesi hissettim.

Yaşamını değiştirmek isteyen Eloísa, La Tirana Bakiresi'ne gitmiş, kutlamalara katılmış, oradaki insanlara karışmış ve kökleri Kolomb öncesi yerli dünyasında kalmış geleneksel dansları yapmıştı. Ama orada insanların "yerlerde süründüğünü," yara bere içinde "kolları parça parça kesik" olduğunu görmüştü. Bu korkunç bir görüntüdür. Eloisa'nın belirtmemiş olmasına karşın, insanların çok büyük ölçüde sarhoş oldukları ve olayın son derece aşağılayıcı niteliği de dikkate alınmalıdır. Eloísa dinsel bir kutlamaya gider, ama geride bırakmaya çalıştığı her şeyi orada görür. Sonra bir ses duyar; ses ona bırakıp gitmesini, oradan çıkmasını söyler.

Eloísa daha sonra birlikte yaşadığı madenciyi terk eder, ama kızını yanına alırsa da oğullarını bırakmak zorunda kalır. Parası yoktur, ama artık o adamla yaşayamaz ve iş bulmak için Santiago'ya gelir. Annesinin yanına sığınır; Eloísa ve kızından başka on iki çocuğu daha olan annesinin de durumu kötüdür. Eloísa arada sırada temizlik ve çamaşırcılık işi bulur. Bir gün bir kiliseye gider ve "doğrudan Tanrı'ya, yukarıdaki Efendi'ye itikat ederek, Tanrım," der, "artık bu yaşamdan bıktım, bu yaşam beni öldürüyor, bir yuva kurmayı ve kendi evimin olmasını istiyorum."

Bir süre sonra, gene kuzeyden gelmiş olan erkek kardeşlerinden biri Eloísa'yı alır ve nereye gittiklerini söylemeden "saklı" bir Evanjelik kiliseye götürür. "Sanki Tanrı kardeşimi kabul etmişti, onun gibi bir şey... Ve orada dua etmeye başladım." O andan sonra "kilisenin arzusunu duymaya başladım, kilisenin, Evanjelik kilisenin ötesinde hiçbir şey bilmiyordum."

Evanjelik biraderler Eloísa'yı kabul ederler. Hatta ona "yatak, komodin, gecelik verdiler." Eloísa şimdiki kocasıyla pazar yerinde tanışır. Balkabağı almaya gitmiştir, adam da pazar yerinde çalışmaktadır. Florentino Castro, vaaz veren bir Evanjeliktir. Bekârdır ve günahtan kaçınmak için Tanrı'nın kendisine bir karı vermesini istemiştir. "Çocuklu bile olsa... fahişe bile olsa" bir karısı olması için dua etmiştir. Bir yıl geçmeden evlenirler.

O tarihten sonra Eloísa'nın yaşamı tümüyle değişir. Yeni kocasından iki çocuğu olur. Yoksuldurlar. Örneğin, akşamları genellikle açık bir çayla yetinirler; öğle yemeğinde konserve balık ve konserve şeftali yerler. Buzdolapları yoktur, ama düzenli bir yaşamları vardır. Kocası Eloísa'ya saygı gösterir, onu "çantada keklik" olarak görmez; çocukları düşünür; çocuklar okula gider ve aile üyeleri birbirlerini sever.

Eloísa kurtuluş için başlangıçta Meryem Ana'ya (*Madre misericordiosa*: "Bağışlayıcı Ana") gitmiş, ama aradığını bulamamıştır –en azından şimdi, Evanjelik olduktan sonra böyle düşünmektedir. O zaman aradığı büyük olasılıkla merhamet, bağışlanma ya da huzur değildir. Halk dini temelde Meryem-anacıdır –Ana dinidir. Octavio Paz'a göre, bu dinin fetihçi İspanyol askerlerinin yerli kadınlarla ilişkiye girmesi, çokeşli sisteme alışık yerli kadınların İspanyol erkeklerden çocuk doğurması, bu geleneği anlamayan İspanyolların ise çokeşlilik sistemini bir tür uzlaşma olarak kabul etmemesiyle bağlantısı vardır. Meryem Ana da babası bulunmayan bir oğul sahibi olduğundan, çok önemli bir kişilik haline gelmiştir.[19] Çocuklarının sorumluluğunu kabul etmeyen bu tür bulunmayan baba modeli[20] hâlâ çok sık görülmektedir ve Evanjelik hareket bu ortamda gelişmiştir.

Evanjelik inancı benimsemek, ana dininden baba dinine geçmeyi öngörmektedir; burada baba sertliğin, disiplinin ve otoritenin yanı sıra ekonomik desteği de temsil etmektedir. Katolikler açısından baba çok uzak bir kişiliktir; görünmeyen Baba ile oğullarının ve kızlarının arasını bulan Meryem Ana'dır –Meryem Ana "müşfik"tir ve Tanrı önündeki "avukatımız"dır. Evanjelikler açısından belki durum daha zordur; burada kişinin doğrudan doğruya babayla uzlaşması gereklidir –ama bu, onlara bakan, ilgili bir babadır. Her şeyin çaresini bulan bu baba imajı, halkın dünyasında çok derinlere işlemekte ve fiziksel babanın evdeki rolünün yeniden tanımlanmasına eşlik etmektedir.

Eloísa Palacios örneğinden daha sık rastlanan eğilim önce kadının din değiştirmesi ve daha sonra kocasını cemaate getirmesidir. La Pintana'nın Teniente Barahonda sokağında oturan Isabel Calderón böyle bir örnektir.[21]

> On bir yıl önce Evanjeliklere gittim. Evanjelik olmadan önceki yaşamım acı, gerilimli ve boş bir yaşamdı, hiçbir şeyim yoktu, amacım yoktu, hiçbir şeye sahip değildim... Ve işte, Tanrı'yı tanıdıktan sonra yaşamın değişti. Çocuklarımla birlikte intiharın eşiğine gelmiştim ve işte, Tanrı'yı tanımamla birlikte her şey değişti. Kocam bile değişti. Evliliğimize farklı bir biçimde bakıyor. Eskiden beni çamaşırı yıkayan, ütüyü ve bütün o işleri yapan bir ev kadını olarak görürdü.

Eskiden onun kocası da öbürleri gibiymiş. "Kocaların yalnızca yatmaya geldiklerini biliyordum. On beş gün hiç görünmeyebilir, orada burada içki içer, çocukları hiç düşünmezlerdi. Bütün bunlar normal gelirdi." Isabel hamile kaldığı için evlenmişler; sonra bir çocukları daha olmuş. Isabel'in annesi ve kız kardeşleriyle oturuyorlarmış. Kocası onlara kötü davranır, Isabel'i de umursamazmış. Para çok kıtmış. Kocası uzun sürelerle işsiz dolaşır, eline para geçince arkadaşlarıyla içmeye gidermiş. Evde gerginlik ve şiddet havası varmış.

> Tanrı'yı tanımadan önceki yaşamım kaos içindeydi; görünüşü korkunç, dili korkunç, düşünceleri korkunçtu. Ve evde bütün bunların olması kaostu. Çocuklarla yaşam kaostu. Kocamla aramda saygı ya da iletişim yoktu. Ne benimle, ne de çocuklarla ilgilenirdi. Ama Tanrı'yı tanımamızdan sonra O bizim yaşamımıza düzen getirdi, O bize yaşamımızı düzene sokmayı öğretti. Yaşamımızdaki kötü dili, kötü düşünceleri, kötü şeyleri O ortadan kaldırdı. O bize doğduğumuz günden başlayarak izlemiş olmamız gereken yolu öğretti. Tanrı'nın yaşamı budur.

Isabel bunalıma girmiş, çocuklarıyla birlikte intihar etmeyi düşünmeye başlamıştı. Yiyecek yoktu. Köşedeki bakkala gidip veresiye almak için

yalvardığında, kocasının kesinlikle veresiye vermemelerini tembih ettiğini, çünkü yakında Isabel'i terk edeceğini söylediğini öğrenmişti. Ama tam sakladığı uyku haplarıyla kendini ve çocuklarını öldürecekken birden dua etmiş ve Tanrı onun yaşamını değiştirmişti.

Komşularından biri Kilise'den, Tanrı'dan, O'nun Kutsal Kitabı'ndan söz etmişti. Isabel komşusuyla birlikte kiliseye gitmeye başlamış ve Dorcas grubuna katılmıştı. Kız kardeşlerin sevgisi, konuşmaları ve hepsinden önce Kitabı Mukaddes onu derinden etkilemişti. Öğleden sonraları özel olarak giyinip kiliseye gitmeye başlamıştı. Dayanacak yer bulduğunu hissediyordu. Tanrı'nın ve yeni kardeşlerinin yardımıyla kocasına karşı duracak gücü bulmuş, ona değişmek zorunda olduğunu, yoksa kendisini kapı dışarı edeceğini söylemişti. Kocası önce anlamaz görünmüş, sonra dönmemek üzere alıp gitmesi için Isabel'in hepsini bir çantaya koyduğu eşyasını görmüştü. Kocası kalmayı seçmiş ve değişeceğine söz vermişti. Ama Tanrı onu değiştirinceye kadar bunu yapamamıştı. Bir gün, doğum gününde çocuklar babalarını birlikte kiliseye gitmeye çağırmışlardı. Sırf çocukları sevindirmek için gitmişti, ama kiliseden çıkarken artık farklı bir adamdı. Yalnızca Pentekost değil, yeni bir insan olmuştu. Isabel şöyle demektedir:

> Ben kendi hesabıma her zaman çalıştım... şimdi tam yaşlandım ve ağzında dişi kalmamış çirkin bir kadın oldum, kocam çalışmama izin vermiyor. Eskiden kesinlikle ne istesem bırakırdı yapardım; şimdi o bana bakıyor. Anlamıyorum. Hiçbir mantığı yok. Neden şimdi? Tam da artık şişman bir kadın olmuşken! İşte bu Tanrı'nın bir mucizesi. Eskiden ben gençken hiç yüzüme bakmazdı; şimdi bakıyor. Fark burada... Tanrı onda çok büyük şeyler yaptı. Onun kişiliğini, düşüncelerini değiştirdi. Durmadan içer, kadınlarla düşüp kalkardı... Tanrı onu değiştirdi. Kocam maço değil. Hastaysam ya da hamileysem çamaşırı yıkar, ütüyü, yemeği yapar, çocukları yıkar, yerleri siler. Cumartesi günleri evdeyken ev işlerine yardım eder... Yeni bir insan oldu.

Adela Amaya'nın durumu benzer bir örnek oluşturmaktadır: Durmadan içen, kadınlarla düşüp kalkan, başka kadınlardan çocukları olan, bü-

tün parasını ev dışında harcayan, keyfine göre gelip giden, Adela'ya ya da çocuklara hiç zaman ayırmayan sorumsuz bir koca. Ama Adela'nın ardından o da din değiştirir ve şimdi kilisede diyakozdur. Bu dini benimsemek birbirlerini yeniden sevmelerine, ilk kez "çıkan" âşıklar gibi davranmalarına yol açmıştı. Evin havası bütünüyle değişmişti: küfür, bağırma, dayak kalmamış, kocası içkiden ve kadınlardan vazgeçmişti. Kocasının arkadaşları önce onun gözüne kestirdiği bir kadını tavlamak için kiliseye gittiğini düşünmüşlerdi. Gerçekten dua etmeye gittiğine inandırmak zor olmuştu.

Evanjelik inancı benimsemek aynı zamanda bir gruba ait olmaktır. Kadınlar için haftada üç, hatta dört gün evden çıkarak Evanjelik kız kardeşlerle buluşmak demektir. Kadın eğer Dorcas grubundansa, dua edecek ve konuşacaktır. Sohbet konuları genellikle ev, çocuk ve koca sorunlarıyla ilgilidir. Açıkça itirafta bulunma olanağı vardır; önerilen sorunlar üzerinde konuşulur ve bunlar o söylem içinde ifade edilir. Gruptaki kadınlar büyük olasılıkla benzer deneyimler yaşamış kişilerdir ve aralarında hemen sıkı dostluklar kurulur. Papazın karısı rehberlik ve danışmanlık eder; papazla onun evliliği örnek alınır.

Sohbetten sonra evlerine dönen kadınlar yeni bir saygınlık duygusu edinmişlerdir. Söyledikleri dinlenmiş, saygı görmüşlerdir; acılarını ve utançlarını paylaşmışlardır. Reddedilmek yerine ilgi, sevgi ve hepsinden önemlisi, umut uyandırmışlardır. Çünkü öbür kadınların öyküleri aynı zamanda umut öyküleridir. Adela Amaya evine bir de misyonla dönmüştür: dinini kocasına kabul ettirmek. Başarısı biraz kendine ve kocasına, ama her şeyden fazla "Tanrı'nın çağrısı"na bağlıdır. Bu misyonda gerilim unsuru yoktur. Var olan kaos ve şiddet ortamı Şeytan işi olarak açıklanabilir ve bundan kurtulmanın yolu Tanrı'ya bağlı yeni bir yaşamdır. Yalnızca "Tanrı bizi değiştirebilir," ama kendisi bu yolda olduğundan Adela'nın umudu vardır. Tanrı onda bu değişikliği zaten yaratmıştır.

Çok geçmeden çocukları da kendisi gibi yeni bir arkadaş çevresi edinecektir. Kocası ise onun öğleden sonraları giyinip kuşanarak çıktığını, sonra da mutlu ve rahatlamış olarak döndüğünü görmektedir. Adela giyimine dikkat etmeye başlamıştır; Evanjelik kardeşlere yakışır biçimde ciddi ve abartısız giyinmektedir. Kocası açısından bu bir yeniliktir. Eskiden giyi-

mine hiç özen göstermemiş, çünkü hiçbir şeye istek duymamıştır. Kocası yüzüne bile bakmıyorsa giyinmenin ne anlamı vardır? Birçok kadının anlattığına göre, kocaları papazdan ve Evanjelik kız kardeşlerden kuşku duymaya ve kıskançlık etmeye başlamışlardır.

Isabel Calderón ancak doğru yola girdikten sonra kocasını karşısına alacak manevi gücü kendinde bulur; sonunda onu kaybetmeyi bile göze alır. Kocası bunu anlar ve kalmaya karar verir. Karısının yeni bir iç huzuru, bir inanç ve saygınlık duygusu içinde olduğunu algılar.

Kuşkusuz, bütün erkekler Isabel Calderón'un ya da Adela Amaya'nın kocası gibi değişmemektedirler, ama bu dönüşüm, umudun canlı kalmasına yetecek kadar yaygındır. Erkeklerdeki değişimin en açık göstergesi içkiyi bırakmaktır ve burada erkeklerin içkiye daha çocukluktan çıkarken başladıklarını, içki içmenin çok yakın arkadaş çevresi içinde sürdürülen bir alışkanlık olduğunu hatırlamak gerekir. İçki içmek erkek dünyasında bir törendir; dolayısıyla içkiyi bırakmak aynı zamanda arkadaşlarını da bırakmak ve erkek olarak kendini yeniden tanımlamak anlamına gelir. Evanjelik inancı benimsemek belki bu anlamda erkekler için kadınlarda olduğundan çok daha köklü bir değişimi temsil etmektedir.[22] İnsan nasıl erkek olur da arkadaşlarıyla içmeye gitmez? İnsan nasıl erkek olur da gider futbol oynar, ama maçtan sonra "kutlama"ya gitmez?

La Pintana'da yaptığımız gerek odak grubu toplantıları, gerek derinlemesine görüşmeler bu değişimin yeni dini kabul açısından temel koşul olduğunu ortaya koymuştur.[23] Bu dini kabul eden adam içkiyi bırakmakta, yaşamını düzene sokmakta, eski arkadaşlarından, eğlenceden, kadınlardan vazgeçmekte, parayı çılgınca harcamamakta, evliliğini sevgi ve saygı temelinde yeniden kurmakta, çocuklarla ilgilenmekte ve ev işlerine yardım etmektedir. Değişim öylesine eksiksizdir ki inanılması zordur, ama kanıtlar çok güçlüdür. Bu dine dönmüş yüzden fazla erkek ve kadınla birkaç yıl içinde yaptığımız görüşmelerde din değiştirmelerinin başlıca etkisi olarak bu olgudan söz etmeyen bir kişi bile çıkmamıştır.

Evanjelik inancın yoksullar arasındaki ekonomik etkileri nelerdir? Sorunun yanıtı yoksulluğun tanımına bağlıdır. Şili'deki genel tanıma göre, Evanjelikler en yoksul kesimler arasındadır. Fernando Flores'in araştırma-

sı[24] bu kişilerin eğitim düzeyinin daha düşük olduğunu, evlerinde biraz daha az dayanıklı tüketim malı bulunduğunu göstermektedir. Eğitim ile gelir düzeyi arasındaki karşılıklı ilişki düşünülecek olursa, daha az eğitim gördükleri sürece Evanjeliklerin Katoliklere ekonomik üstünlük sağlamaları olası görünmemektedir.

La Pintana'nın en yoksul kesimlerinde yapılan ayrıntılı araştırmalar, yoksullar arasında bile en yoksulların Evanjelikler olduğunu göstermektedir.[25]

> Kiliseye giden Katolik ve Evanjelik nüfus karşılaştırıldığında en alt beşte ikilik dilimde bu nüfusun yüzde 40'ının Katolik, yüzde 49'unun Evanjelik, en üst beşte birlik dilimde ise yüzde 23'ünün Katolik, yüzde 15'inin Evanjelik olduğu görülmektedir. Buna göre ve söz konusu göstergeyle uyumlu olarak [dayanıklı tüketim malları endeksi], Evanjelik nüfusta mal sahipliği, gerek kiliseye giden Katolik nüfustan, gerek genel nüfustan daha düşük düzeydedir.[26]

Konut niteliği açısından da benzer bir durum vardır. "Kiliseye giden Evanjelik nüfus en alt iki düzeyde yoğunlaşma eğilimindedir. Üçüncü ve dördüncü düzeylerdeki nüfus oranları eşittir, ama en üstteki beşinci düzeyde Katolik oranı Evanjelik oranından çok daha yüksektir."[27] Bu araştırmanın yapıldığı tarihteki aylık gelir düzeylerine bakıldığında, kiliseye giden Katolik nüfusta ortalama gelir 229 ABD dolarıyken, kiliseye giden Evanjelik nüfusta bu rakam 207 ABD doları, bölgedeki ortalama gelir ise 214 ABD dolarıydı. Bu semtlerde oturan Evanjelikler Katoliklerden daha az eğitimlidir ve aradaki fark özellikle kiliseye giden nüfusta belirgindir.

Evanjelikler çağdaş tüketim dünyasında yer almaya istekli midirler? Sonia Montecino şöyle demektedir:

> Çeşitli elektrik ev aletlerini almak, düşük gelir düzeyine göre büyük borç altına girmeyi gerektirmektedir. Evanjelik evlerinin özellikleri eskiden temizlik, çitle çevrilmiş olmak ve sağlam yapı malzemesi ise bugün gerçek bir "sunak" gibi duran gösterişli televizyonlar, stereo setleri, buzdolapları, fırınlar ve çamaşır makineleri bu evlerde

tipik olarak bulunan eşyadır. Kiliselerde papazlar tasarrufu ve aşırı borçtan kaçınmayı öğütlemektedir, ama kendileri de aynı tuzağa yakalanmış durumdadırlar.[28]

Evanjelikler, ekonomik durumları ile inançları arasında belirli bir bağlantı bulunduğuna inanmakta mıdır? Sorunun yanıtı "evet"tir; yüzde 60,1'i yeni dini benimsemelerinden sonra ekonomik durumlarının iyileştiğine inanmakta, kiliseye gidenler arasında bu oran yüzde 72'ye çıkmaktadır. Ekonomik başarılarının nedenleri sorulduğunda "Tanrı'ya inanç" üçüncü sırada gelmektedir (daha sık belirtilen yalnızca iki neden vardır: "kişisel girişim" ve "sorumlulukla çalışma").[29] La Pintana'da Evanjelik papazlar arasında yapılan bir araştırmada benzer, ama tıpatıp aynı olmayan bir soru sorulmuş ve ekonomik başarının en sık belirtilen nedenlerinin ikincisi "Tanrı sayesinde" olmuştur (birincisi "kişisel girişim").[30]

Kiliseye giden Katoliklerin yüzde 17'si, Evanjelik dine dönenlerin ekonomik durumlarında iyileşme gördüklerini söylemiştir.[31] Bu iyimser Evanjelik senaryo nasıl açıklanabilir? En geçerli hipotez, Evanjelik olanların başlangıçta ortalama yoksulluk düzeyinin de altında olduğu ve ilerleme sağlamalarına karşın hâlâ yoksullar arasında sayıldıklarıdır. Araştırmalarımızın yanı sıra kişisel görüşmelerimiz de Evanjelik inancın insanları yokluğun içinden çekip çıkaran bir vinç işlevi gördüğünü düşündürmektedir.

Evanjelikler inanç ile ekonomik iyileşme arasında çok yakın bir bağlantılı olduğuna inanırken Katoliklerin yüzde 31'i örnek bir Hıristiyanın maddi olarak ödüllendirileceğine inanmaktadır. Kiliseye gidenler arasında bu oran aynı kalmakta, ama Evanjelikler arasında yüzde 41'e yükselmekte, kiliseye giden Evanjeliklerin ise yüzde 61'i Tanrı'nın örnek bir Hıristiyanı maddi olarak ödüllendireceğine inanmaktadır.[32] Bu oranlar ekonomik açıdan Katolikler ile Evanjelik arasında belirgin bir farklılığa işaret etmektedir. Bu durum Weber'in Tanrı yazgısı ve Kalvencilik konusunda yazdıklarının işlevsel olarak aynısı olabilir mi? Buradan da benzer bir "ruhsal kaygı ve başarma iradesi" doğabilir mi?[33]

Bir Hıristiyan olarak yaşamını sürdürmek ile ekonomik başarı arasındaki ilişki Evanjelik yaşantıda temel bir yer tutmaktadır. Bu görüş pa-

pazlar tarafından yaygın olarak paylaşılmaktadır; papazların yüzde 74,3'üne göre, "İsa'ya inananların ekonomik durumlarının iyileşmesi Tanrı'nın iradesidir."[34] Aynı soru yıllar sonra La Pintana'daki papazlara sorulduğunda hemen hemen aynı oranda (yüzde 74,4) aynı yanıt alınmıştır.[35]

Aynı zamanda da "görüşülen kişilerin hiçbiri devletin yardımıyla ekonomik ilerleme sağlama beklentisi içinde değildir... Evanjelik kişi yoksulluktan kurtulmak için devletten hiçbir şey beklemez."[36] Umulan bu ekonomik iyileşme gerçekten olacak mıdır? Görüştüğümüz kişiler bir yıl sonra yeniden ziyaret edilmiş ve ekonomik durumlarının daha iyi olduğu görülmüştür. Bazıları küçük bir iş kurmayı tasarlamaya başlamıştı; biri gelirini iki katına çıkarmış, işinde kullanmak için bir kamyonet edinmişti.[37] Dolayısıyla bazı Evanjeliklerin iş dünyasına adım atmaya başladığını gösteren işaretler vardır, ama genel tahminlerde bulunmak için henüz çok erkendir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Evanjelik hareketin binlerce Şililiyi yokluktan çekip çıkaran güçlü bir vinç olduğu açıktır. Ama aynı zamanda toplumsal hareketlilik aracı da olacak ve pek çok üyesinin orta sınıfa katılmasını sağlayacak mıdır? Ekonomik açıdan Evanjelikler zamanla Katoliklerden daha başarılı olacaklar mı?

Yanıt büyük ölçüde eğitimdeki gelişmelere bağlıdır. Evanjelikler eğer Katolikler arasındakine benzer bir eğitim düzeyine ulaşabilir, ortalama eğitim düzeyini tutturabilirlerse hızla ilerlemeleri de olasıdır. O noktada çalışma etikleri, içkiyi reddetmeleri, aile kavramları ve inançlarının maddi başarıyla bağlantısı Evanjeliklere üstünlük sağlayacaktır.

Genç Evanjelikler arasında eğitim açısından ne gibi gelişmeler görülmektedir? La Pintana'da yirmi dokuz okulda yürütülen bir araştırma Evanjelik öğrenciler ile Katolik öğrenciler ve genel ortalama arasında hiçbir başarı farklı olmadığını ortaya koymaktadır;[38] anne babaları daha eğitimsiz olan Evanjelik öğrencilerin bu başarısı övgüye değerdir. Kişisel görüşmeler, Evanjelik anne babaların çocuklarının eğitimine önem verdiğini göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak yeni kuşak Evanjeliklerin rekabet edebilir ve alışkanlıklarının ve inançlarının daha büyük yararını görür konuma gelmelerini sağlayacak bir eğitim düzeyine ulaşacaklarını gösteren işaretler vardır.

Bu arada Şili'de Evanjelik hareketin halkın dünyasında sağlam kökleri bulunmakla birlikte[39] aynı zamanda Metodist papazlardan kaynaklandığı ve uluslararası Evanjelik hareketle bağlantılı olduğu da yadsınamaz. Bu açıdan bakıldığında bugünkü durumun farklı geleneklerin bir araya gelmesiyle oluştuğu görülmektedir:

> Bağdaştırma ve yeniden biçimlendirme uygulamalarına bir bakış, La Pintana'da "Barok" bir Evanjelik hareketten söz edebileceğimizi göstermektedir; bu niteleme, televizyonun ya da ziyaret eden yabancıların aktardığı Kuzey Amerika mezheplerinden kopya edilmiş öğeleri ayırt edebilmemiz anlamındadır. Böylece bu kiliselerin müziği, giysileri ve estetik anlayışı bu öğeleri taklit etme, ama taklit ederken yerli bir yorum getirme eğilimini yansıtmaktadır.[40]

La Pintana'da müzik de çok hızlı bir evrim geçirmiştir. Kiliselerde geleneksel İspanyol gitarının yerine elektro-gitarlar yankılanmaktadır.

> Ama farklı gelenekleri kaynaştırma ve halk yaratıcılığı [asıl] müzik alanında vurmalı çalgıların, elektro-gitarların ve şarkı üsluplarının katılmasıyla görülmektedir. Kendilerini dışlanmış sayan "döküntü" ya da "*punk*" gençlerin oluşturduğu ve Tanrı'ya söylenen ilahilerde "*heavy rock*" müziğin anahtar olarak alındığı bir kilise olağandışı değildir.[41]

Evanjelik inanç bugün Hıristiyan yayınlarına yayın zamanı satan birçok radyo istasyonu aracılığıyla iletilmektedir. Armonia radyo istasyonu Evanjeliklerin denetimindedir ve yayınları tümüyle Evanjelik mesajın iletilmesine ayrılmıştır; ayrıca açık bir televizyon kanalında da program zamanı kiralanmaktadır. Bununla birlikte, bence bütün bu yayınlar, izleyici ve izlenme oranları çok daha yüksek bir kanal olan Ulusal Televizyon'daki programının kaldırılmasıyla ortaya çıkan kaybı gidermekten çok uzaktır.

Gene de bu programlara çıkan papazlar ve pek çok kardeş coşku yaratmakta, küçük kiliselerin dağınık ve merkezileşmemiş olmasına karşın,

kilise piskoposlarının ve öbür papazların katıldığı Kitabı Mukaddes çalışmaları sayesinde aralarında sıkı bir öğreti birliği sağlanmaktadır. Ayrıca radyo ve televizyon aracılığıyla ilişki ağları kurulmakta, başta Orta Amerika'dan ve Brezilya'dan olmak üzere yabancı papazların konuşmalarına bu yayınlarda sık sık rastlanmaktadır.

La Pintana'daki papazların yüzde 16,3'ü derslere ya da dinsel konferanslara katılmak üzere en az üç kez ülke dışına gitmiştir; Şili bütününde bu oran yüzde 80'i aşmaktadır. Ayrıca La Pintana'daki papazların yüzde 44,2'si yabancı papazlardan etkilenmiş olduklarını belirtmiştir; bugün için en popüler yabancı papaz, Porto Rikolu bir Evanjelik olan Gigi Avila'dır.[42] Bununla birlikte, genel olarak bakıldığında, en geniş halk düzeylerinde bile Şili'deki Evanjelik hareketin dışarıyla bağlantılarım koruduğu, ama özerkliğinden vazgeçmediği görülmektedir. Şili'deki Pentekost Evanjelik hareket, halkın dünyasında küreselleşmenin bir aracıdır.

Geleneksel Gerginlikler: Küreselleşmeyi Reddetmek mi, Yoksa Alternatif Bir Küreselleşme mi?

İnsanlara ve kurumlara güvenmemek, genel olarak Şili toplumunun ve Latin Amerika toplumlarının tipik bir özelliğidir.[43] Tablo 2 bunu ortaya koymaktadır.

Valenzuela ve Cousiño'ya göre, "Şilililer arasındaki sosyallik yapıları ile Kuzey Amerikalılar arasındaki sosyallik yapıları birbirinin tersidir. [Şili'de] insanlar arasında yalnızca tanıdık olarak kalma yönünde güçlü bir eğilim vardır ve bu Kuzey Amerika'daki yabancılarla ilişki kurma, başka bir deyişle komşulardan arkadaş edinme eğilimine ters düşer." Bunun bir açıklaması bir arada yaşamanın Şili'de daha önemli yer tutmasındadır: "Şili'de anne babaları ve/ya da kardeşleriyle aynı çatı altında yaşayanların oranı ABD'dekilerin oranının üç katıdır."[44] Şili'de aileyle ve armağana dayalı ilişkilerle bağlantılı "sosyallik" daha büyük önem taşırken, ABD'de gönüllü birlik üyeliği biçimindeki "ortaklık" çok daha önemlidir. Burada ortaklık "yabancılarla birlikte 'bir şeyler yapabilme,' tanımadık insanlarla bir araya gelerek çalışabilme ve ortak amaçlara yönelebilme" anlamına gelir. Ortaklığın temelinde her kim söz vermiş, bir sözleşmeyi kabul etmiş ya da gönüllü örgütlenmeye katılmış-

sa, onun kişisel sorumluluğu yatar; bu özelliğiyle aynı zamanda da yalan ve ihanet tehlikesinin bulunduğu toplumsal alanın dışında kalır.

Latin Amerika'da ağırlıkta olan sosyallik, karşılıklılık temeline dayanır; dolayısıyla da "kişisel uzlaşmaya... verilen söze" dayanmaz. Burada sosyalliğin temeli, "verme eyleminin, alma ve karşılık verme yükümlülüğünü getirdiği güçlü bağdır." Bu paradigmada ilişki "alınan armağandan çıkarılan bir karşılıklılık ilkesine dayanır."[45]

TABLO 2 TOPLUMDA GÜVEN

	ŞİLİ 1997	ABD 1964-1996
İnsanlara güvenilebilir	%14	%42
İnsanlarla ilişkilerde dikkatli olmak gerekir	%86	%54

Kaynak: Eduardo Valenzuela ve Carlos Cousiño, "Sociabilidad y asociatividad: Un ensayo de sociologia comparada," *Estudios Públicos*, Yaz 2000, s. 321-339.

Son zamanlarda Uluslararası Toplumsal Araştırma Programı (UTAP) çerçevesinde yirmi dört ülkede yürütülen bir kamuoyu araştırmasının yanı sıra Dünya Değerler Araştırması'nda da Şili insanlara, mahkemelere ve hukuk sistemine en az güven duyulan ülkeler arasında yer almıştır.[46] Dünya Değerler Araştırması'nda polise, hükümete ve siyasal partilere güvenmeyen nüfusun yüksek oranlarda bulunduğu ülkeler, birkaç istisnayla, Latin Amerika ülkeleridir. Örneğin nüfusun yüzde 30'undan fazlasının polise güvenmediği altı ülkenin beşi Latin Amerika ülkesidir. (Şili bu bakımdan Latin Amerika'da bir istisna oluşturmaktadır ve bu durum, Uluslararası Saydamlık [Transparency International] örgütünün araştırmalarının gösterdiği üzere, ülkede rüşvet ve yolsuzluğun bulunmamasıyla bağlantılı olabilir.) Nüfusun yüzde 40'mdan fazlasının ülkedeki siyasal partilere güvenmediği altı ülkenin beşi de Latin Amerika'dadır. Bu oran Arjantin'de yüzde 49,4, Brezilya'da yüzde 47,6, Peru'da yüzde 43,4, Kolombiya'da yüzde 48,4 ve Venezuela'da yüzde 60,1'dir.

Bu rakamlar endişe vericidir. Latin Amerika'da siyasal kurumların çok zayıf olduğunu ve dindışı kurumlarm ciddi bir meşruiyet sorunu bulunduğunu göstermektedir.

Buna karşılık kiliseye ve dinsel kurumlara tam ya da çok büyük bir güven duyulmaktadır. UTAP araştırmasında Şili bu açıdan ikinci sırada gelmekte, yalnızca Filipinler'in gerisine düşmektedir (öte yandan, bu örneklemde yer alan tek Latin Amerika ülkesi Şili'dir).

Bu genel güvensizlik ile dinsel kurumlara duyulan güven büyük önem taşımakta, Şili'de toplumsal ilişkilerin büyük ölçüde kiliseler ya da kilise kurumları (örneğin liseler ve üniversiteler) aracılığıyla kurulduğunu düşündürmektedir. Öbür insanların güvensizliğini aşmanın bir yolu herhalde aynı kiliseden, aynı inançtan ya da aynı dinsel hareketten olmakla bağlantılıdır. Bu durumun kökleri, fetih savaşlarından sonra Katolik Kilisesi'nin oynadığı role kadar uzanır; Katolik Kilisesi o dönemde ortaya çıkan karışık sömürge toplumunda bin çeşit aracı rolü oynayan başlıca kurumdur.[47]

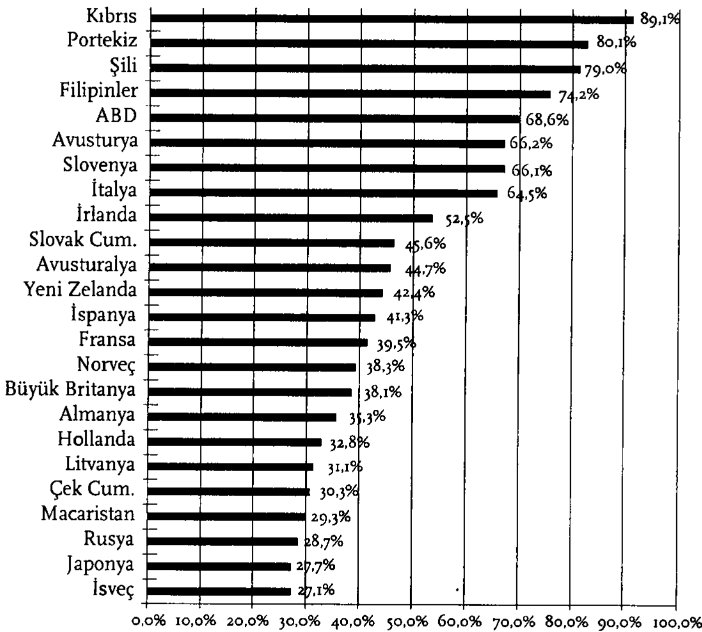
Şili UTAP araştırmasında Kıbrıs, Filipinler ve Polonya ile birlikte inançlı nüfusun en yüksek oranlarda saptandığı dört ülke arasındadır: Şililerin yüzde 95,6'sı Tanrı'ya inanmaktadır; bu oran ABD'de yüzde 91,8, İtalya'da yüzde 87,5, İspanya'da yüzde 82,1, Hollanda'da yüzde 58,5 ve Japonya'dan sonra en düşük oranın saptandığı Çek Cumhuriyeti'nde yalnızca yüzde 45,9'dur. Şili aynı zamanda da cennete inananların en yüksek oranlara ulaştığı ülkeler arasında baştan üçüncü sırada (yüzde 82,4) ve cehenneme inananların en yüksek oranlara ulaştığı ülkeler arasında baştan dördüncü sırada (yüzde 58) gelmektedir. Şili'de nüfusun yüzde 76,2'si ölümden sonra yaşam olduğuna inanmaktadır; bu oran yalnızca Kıbrıs'ta ve Filipinler'de daha yüksektir.[48]

Grafik 2'de dinsel mucizelere inandıklarını söyleyen insanların oranları gösterilmiştir.

Ailenin yoksul olması durumunda kürtajın her zaman ya da hemen her zaman yanlış olduğunu söyleyen Şililerin oranı yüzde 83,3'tür. (Bak. Grafik 3)

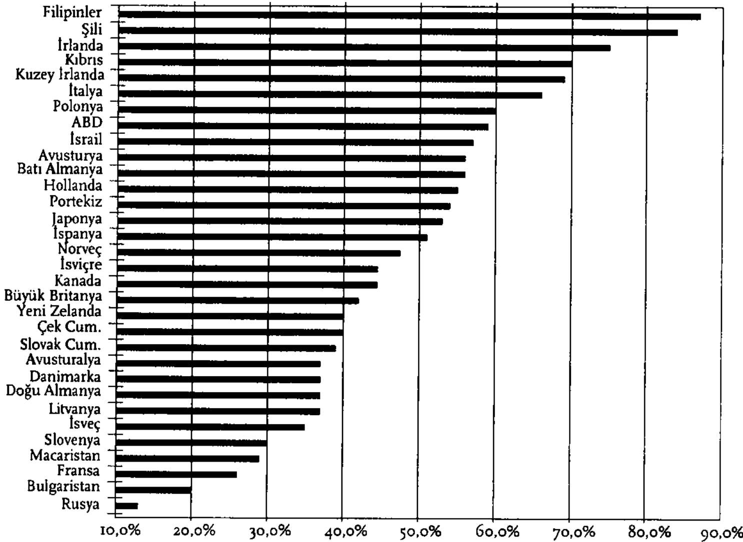
Şililerin çoğunluğu, kadının ev dışında çalışması durumunda ailenin bundan zarar göreceğini de düşünmektedir. (Bak. Grafik 4).

Bütün bu veriler kiliseye ve dinsel kurumlara güvenen ve kürtaja şiddetle karşı çıkan çok dindar bir ülke tablosu çizmektedir. Çoğunluğun kanısına göre, kadının dışarıda çalışması da aile açısından zararlıdır. Bu

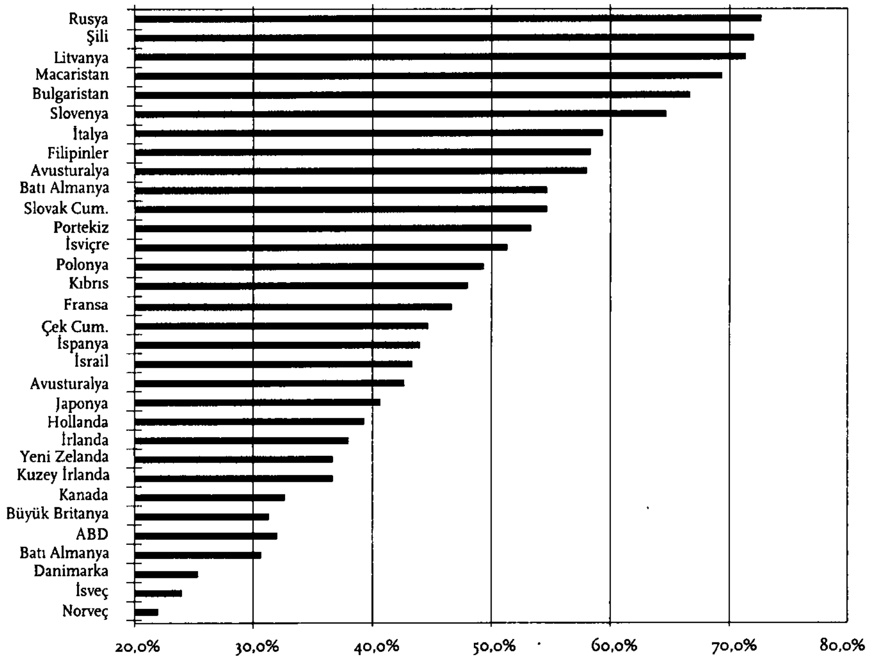
Grafik 2
Dinsel Mucizelere İnanç: "Kesinlikle" ya da "Büyük Olasılıkla" Evet Yanıtı Verenler (%)

Kaynak: Uluslararası Toplumsal Araştırma Programı, "Din Araştırması II," 1998.

Grafik 3
Aile Yoksulsa Kürtaj: "Her Zaman Yanlış" ya da "Hemen Her Zaman Yanlış" Yanıtı Verenler (%)

Kaynak: Uluslararası Toplumsal Araştırma Programı, "Din Araştırması II," 1998.

Grafik 4 Kadın Çalışırsa Aile Zarar Görür: "Katılırım" ya da "Kesinlikle Katılırım" Yanıtı Verenler (%)

Kaynak: Uluslararası Toplumsal Araştırma Programı, "Din Araştırması II," 1998.

konularda Şili toplumunun kendi ölçütlerine ve geleneklerine göre davrandığı anlaşılmaktadır ve küreselleşmenin etkisi en azından şimdilik son derece zayıftır.

Dolayısıyla, bu veriler küreselleşme madalyonunun öbür yüzünü göstermektedir; bu yüzde laikliği yaygınlaştıran ve örneğin kürtajı ve feminizmi özendiren küresel etkilere direniş söz konusudur. Evanjeliklerin kendilerinin de küreselleşme hareketinin parçası olduklarını anımsamak gerekir, ama bu kişiler ahlaki konularda inançlarını sürdürüp pekiştirmekte ve muhafazakâr tutumlarını korumaktadırlar; aynı durum muhafazakâr Katolik hareketleri için de geçerlidir. Bunların hepsi uluslararası niteliktedir ve bir anlamda, küreselleşmenin alternatif biçimlerini temsil etmektedir.

Şili'de boşanma ve kürtaj yasaktır. Siyasal anayasa uyarınca Mayıs 2001'e kadar, video ve televizyon yayınları da içinde olmak üzere bütün filmlere ön-sansür uygulanmıştır. Bütün bu konuların çevresinde gerginlik ve eleştiriler ortaya çıkmaktadır; örneğin sansür kurulunun Martin Scorsese'nin *Günaha Son Çağrı* filmini yasaklaması bu tür tepkilere yol açmıştır. Gene de ön-sansür uygulaması saygın gazetelerin sütunlarında savunulmuştur. Şilililer bu konularda derin görüş ayrılıkları içindedirler. Boşanma konusunda yasadaki bir boşluktan yararlanarak evliliği geçersiz kılma olanağı vardır; buradaki uygulama anlaşarak boşanma gibidir. Gelecek yıllarda bir boşanma yasasının kabul edilmesi de olası görünmektedir. Yasadışı kürtaja kuşkusuz sık başvurulmaktadır, ama toplumun geniş bir çoğunluğu buna şiddetle karşı çıkmaktadır.

Kuralların düzenli olarak çiğnendiğini ya da kılıfına uydurulduğunu gösteren pek çok kanıt bulunmakla birlikte, genel olarak bakıldığında, ahlak dışı sayılan davranışları meşrulaştırmak istemeyen bir toplumla karşı karşıya olduğumuz açıktır. Gelişmiş ülkelerdeki yasaların benimsenmesi karşısındaki direnişin başlıca kaynakları Katolik Kilisesi ve Evanjelik kiliselerdir. Yukarıda belirtildiği gibi, bunlar güvensizliğin çok yaygın olduğu toplumda en fazla güven uyandıran kurumsal ilişkilerdir.

Öte yandan boşanma ve kürtaj konusundaki muhafazakâr yaklaşım yoksul kesimler arasında yaygın destek bulmaktadır. Boşanmanın ve kürtajın yasallaşmasını isteyenler eğitimli orta sınıflardır. Buna karşılık iletişim medyasının en güçlü patronları daha çok muhafazakâr Katoliklerdir. Ülkenin en başarılı iki televizyon ağından birinin sahibi Katolik Papalık Üniversitesi'dir (Pontificia Universidad Católica); bu kurumun rektörü papa tarafından atanır. Öbürü Ulusal Televizyon'dur ve siyasal partilerin oluşturduğu bir konseye dayanır; sağ bu konseydeki etki kotasını iyi kullanmıştır.

Gazetelerin ve radyo istasyonlarının hemen hemen hepsi muhafazakâr işadamalarının ya dolaylı ya da dolaysız olarak Katolik Kilisesi'nin ya da kiliseyle bağlantılı kurumlarm denetimindedir. Bununla birlikte, son zamanlarda uluslararası konsorsiyumlar radyo ve kablolu televizyon kanallarıyla ilgilenmeye başlamıştır; hatta kablolu kanallardan biri, büyük tepki çekmekle birlikte, bir Playboy programını yayına sokmuştur.

Laik (daha çok solun temsil ettiği ve bugünkü sosyalist Başkan Ricardo Lagos'un başlıca sözcülüğünü üstlendiği) kesimler ise muhafazakârların iletişim medyasındaki gücünü kırmayı ya da karşı bir güç olarak ortaya çıkmayı bugüne kadar başaramamıştır. Gene de Başkan Lagos'un (kürtajın yasallaşmasına karşı çıkmakla birlikte) boşanmaya izin veren bir yasa çıkarabilme olasılığı vardır, ama öte yandan pek çok kişi de böyle bir yasanın bugün düzensiz bir sistem oluşturan evliliği geçersiz kılma uygulamasından daha kısıtlayıcı bir sonuç vermesinden korkmaktadır.

Mart 2000'de göreve başlayan Başkan Ricardo Lagos radikal bir geleneğin temsilcisidir; 1960'ların sonlarında önemini kaybeden laiklik yanlısı ve Mason etkileri görülen bir partidendir. Az farkla başkanlık seçimlerini kaybeden muhafazakâr rakibi Joaquín Lavín, Opus Dei'nin olağanüstü üyesidir; Katolik Üniversitesi'nde ve Chicago Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi görmüştür. General Pinochet'in hükümetinde görev almış ve sonunda Pinochet'in yenilgisine yol açan 1988 halkoylamasında etkin olarak onun adaylığını desteklemiştir. O tarihte Lavín, açık farkla en etkili medya organı olan *El Mercurio* gazetesinde ekonomi bölümünün başyazarıydı; daha sonra gazetede iki numaralı adam konumuna geldi; ardından da ülkede en sevilen ve en başarılı belediye başkanı olarak öne çıktı.

Lavín'in 1999 başkanlık kampanyasının temel özelliği halka yakınlıktı. Lavín çatışmadan uzak durdu ve kendisini, tartışmak yerine iş yapmayı tercih eden ılımlı bir kişi biçiminde konumlandırdı. Seçim kampanyasında ne Lavín, ne de Lagos ahlaki sorunları öne çıkardı ve bazı çevrelerin öngördüğü "kültür savaşı" gerçekleşmedi. Kampanyada daha çok toplumsal ve ekonomik sorunlara ağırlık verildi; kamuoyu araştırmalarına göre halkın daha yakından ilgilendiği konular bunlardı.

Kuşkusuz, Şili'de muhafazakâr geleneğin bütün bu alanlarda güçlü olması, ahlaki konularda daha hoşgörülü bir modernliğe geçişte yalnızca bir ara aşamayı temsil edebilir. Uygulamalar ve yasalar zamanla pek çok gelişmiş ülkedekilere daha çok benzeyebilir. İspanya bu açıdan çok açık bir örnektir. Şili de aynı yolu izleyecek midir?

Şimdilik, 1990 Dünya Değerler Araştırması'nın sağladığı veriler, örneğin Tanrı'nın önemi ve kürtaj gibi konularda Meksikalıların ve Arjan-

tinlilerin İspanyollardan daha muhafazakâr olduğunu göstermektedir. Arjantinlilerin yüzde 70'ten fazlası ve Meksikalıların yüzde 80'den fazlası "Tanrı'nın yaşamlarında önemli yer tuttuğunu" belirtmiştir; İspanya'da bu oran yüzde 50'nin altındadır. Kürtaja, boşanmaya ve eşcinselliğe karşı çıkma oranları da İspanya'daki oranlardan çok yüksektir.[49]

Bugünkü muhafazakâr toplumsal aktörler bilinçli ya da bilinçsiz olarak alternatif bir modernlik kurmaya çalışmaktadırlar: Batılı, aile odaklı, ahlak ve din açısından muhafazakâr, ama iş dünyasına açık bir modernlik. Huntington'ın savunduğu gibi, modernlik farklı biçimlere bürünebilir[50] ve Şili'de tanık olduğumuz gelişme, İspanya'da gerçekleşen olay değildir. Ülkenin en etkili muhafazakâr dinsel, siyasal, ekonomik ve entelektüel liderleri arasındaki egemen görüş hiç kuşkusuz bu yöndedir ve demokrasiye geçildikten sonra "İspanya'da örtünün kalkması (*destape*)" ile uzaktan yakından benzerlik içinde bir olgunun henüz ortaya çıkmadığı da bir gerçektir.

Küreselleşmiş İş Dünyası

Şili'de "Davos kültürü" ahlaki konularda muhafazakâr, ekonomide serbest piyasa yanlısı bir özellik gösterir. Hem aileye, hem "yeni ekonomi"ye değer vererek dinde geleneksel, teknolojide ileri olmak ister. Bu çelişkili midir? Güç olduğu kesin! Hatta daha çok Don Quixote'a yakışır gibi görünebilir –ama bence, tutarsız değildir.

Küresel işadamı bütün dünyayı dolaşarak işini yürütür. Anne babasından edindiği dinsel inançlarını ve ahlaki görüşlerini korumasını engelleyen hiçbir şey yoktur –başka dünya görüşlerinin kendisine bulaşma tehlikesi dışında.[51] Öte yandan yaşadığı risk ve belirsizlik, ani seyahat, teknolojik değişim, acımasız rekabet, etkinliklerindeki sürekli değişim ve ayrıca, Schumpeter'in deyimiyle, yaratıcı yıkım[52] ortamında Şilili işadamının bütün bunları "hiçbir şeyin değişmediği ve her şeyin aynı kaldığı" etik-dinsel alanda dengeleme gereğini duyacağı düşünülebilir.

İşadamlarının ve üst düzey yöneticilerin hepsi etkin birer Katolik ya da ahlaki açıdan muhafazakâr değildir. Ama büyük çoğunluğu öyledir ve bunu belli etmektedir.[53] Bağlantıları ve tarihsel kimlikleri korumaya yöne-

lik bu mücadeleye katılanlar Latin Amerika'nın en modern, en küreselleşmiş ve en rekabetçi işadamlarıdır. Dikkati çekmesinin nedeni de budur.

Ama bu muhafazakâr işadamları gerçekten küreselleşıniş midir? Sanayi, ticaret ve finans açısından kesinlikle evet, küreselleşmişlerdir. Örneğin makinelerini ithal etmekte, ürünlerini yabancı pazarlara ihraç etmektedirler. Şili şarapları Londra'da, Tokyo'da, Caracas'ta, Berlin'de ve New York'ta içilmekte, Şili meyveleri Suudi Arabistan'da, Japonya'da, Meksika'da, Tayvan'da ve ABD'de yenmektedir. Ayrıca Şilili girişimciler, Amerikan borsalarında işlem gören Amerikan Mevduat Belgeleri aracılığıyla Wall Street gibi finans merkezlerinden kredi ve sermaye almaktadırlar. Tüketicilerle, üreticilerle, teknisyenlerle, danışmanlarla ve uluslararası bankacılarla sürekli etkileşim içindedirler. Şili'de GSMH'nin yüzde 90'ını uluslararası ticaretin karşıladığını söylemek yeterince açıklayıcıdır. Şili'de kişi başına gelir iki katına çıkmış ve bunda başlıca rolü bu işadamları oynamışlardır.

Bu kişilerin önemli bir bölümü Katolik Üniversitesi'nden ya da ideali Chicago Üniversitesi olmak üzere ABD'de bir üniversiteden ekonomi ve işletmecilik yüksek lisans diplomalıdır. Daha önce de Katolik Üniversitesi'nde (en yüksek talep gören), Şili Üniversitesi'nde ya da Adolfo Ibañez Üniversitesi'nde ekonomi ve işletme okumuşlardır. En saygın profesörler gene başta Chicago olmak üzere Amerikan üniversitelerinin mezunlarıdır.

Son zamanlarda yapılan bir araştırmaya göre bu işadamları (hem iş sahipleri, hem de üst düzey yöneticiler) *Economist*'in hiçbir sayısını kaçırmamakta ve "New Yorklu benzerlerinin davranışlarını ve giyimlerini kopya ettiklerini hiçbir utanç duymadan kabul etmektedirler." Onların "çalışma saatlerini, yemek düzenlerini, spor alışkanlıklarını" kopya etmektedirler. Araştırmacı, aralarında bir "aidiyet duygusu"ndan söz eder.[54]

Bu duygu aslında bir uluslararası çalışma ağına ve tarzına ait olma duygusudur. Söz konusu araştırma kapsamında görüşülen işadamlarından birinin kanısına göre eğer;

> "üst düzey bir yönetici bir tür tele-aktarıcıyla bir anda Santiago'nun El Bosque Caddesi'nden Borsa'ya... ve oradan Kuala Luınpur'un finans merkezine, oradan Frankfurt Borsası'na, oradan Londra'da

> Lloyd's bürosuna ve sonunda Manhattan'a gönderilebilseydi, çok büyük olasılıkla gene Santiago'da El Bosque'de kaldığını, yalnızca yola başladığı semtin bir noktasından bir başka noktasına gitmiş olduğunu düşünürdü, çünkü artık binalar, giysiler, otomobiller ve hatta davranışlar hep aynı."[55]

Meyve ihracatı ya da şarap sanayisi gibi bazı sektörlerde yalnızca ithal teknikler, işlemler ve örgütlenme biçimleri benimsenmekle kalmamış, bir estetik anlayış da alınmıştır. Örneğin, bağların şarap mahzenleri çoğu kez California tarzında yeniden tasarımlanmaktadır. Vergara'ya göre, "sanayi ve ticaret kuruluşlarının genel olarak gelişmiş dünyadaki karşılıklarının aynısı olduğunu ve onların estetik anlayışlarını körü körüne izleyip, hatta kendilerini bunun *tek* tarz olduğuna inandırdıklarını söylemek aşırı cüretkârlık olmaz."[56]

Bu iş dünyasında "siyasal etkinlik neredeyse hiç yoktur... Ortak bir çizgi saptayabildiğimiz her durum, tam da siyasal partilerde etkinlik göstermeme durumudur."[57] Bunun anlamı işadamlarının resmen siyasal parti üyesi olmadıklarıdır. Ama kamu sorunlarıyla ilişkili oldukları da yadsınamaz; sendika etkinleri, üniversitelerin finansmanına ve yönelişine katılma, seçim kampanyalarına ve partilere finansman sağlama ve hayır işleri gibi çok çeşitli kanallarla kurulan bağlantılar vardır.

Evanjelikler bu yerel Davos kültürüne nüfuz etmemişlerdir. En güçlü Katolik hareketler genellikle muhafazakâr, papa yanlısı, Meryem-anacı eğilimler göstermekte, sosyalizme ve kurtuluş ilahiyatına karşı çıkmaktadır.

> Görüşülen kişilerin birçoğunun Cizvitlerle, İsa Lejyonerleri'yle, Schoenstatt hareketiyle ve Opus Dei'yle bir biçimde ilişkisi vardı... Bazıları bu bağlantılarını çocuklarının İsa Lejyonerleri'nden eğitim alması [ya da] bazı Cizvit papazlarla birlikte topluma yararlı proje uygulamaları aracılığıyla ortaya koymakta, Opus Dei'den ya da Schoenstatt'tan manevi yardım, ahlaki ve dinsel eğitim almaktadırlar.[58]

Sözü edilen dört kurumun çok saygın orta okulları ve liseleri vardır. Buralardaki öğrencilerin anne babaları açısından İngilizcenin önemi art-

maktadır ve bu konu önemlidir. Schoenstatt dışında bütün bu hareketlerin üniversiteleri de vardır ve hepsi uluslararası hareketlerdir. Cizvitler dışarıda tutulursa,[59] hepsi görece yeni örgütlenmelerdir ve ruhban olmayan kişilere Katolik Kilisesi'nin alışılmış uygulamasından çok daha etkin ve önemli bir rol vermektedir.

Etik temalar yalnızca kişi ve aile boyutlarıyla sınırlı değildir, iş toplantılarında da ele alınır. Etkin ve başarılı bir iş kuruluşu olan Generación Empresarial sık sık İsa Lejyonerleri'yle ortak etik seminerleri düzenler; yüksek katılımlı bu seminerlerde ünlü işadamları, örneğin "Yedi Ölümcül Günah" konulu konuşmalar yaparlar. Bu seminerlerin birinde, üzerinde "Ahlak Kâr Getirir" yazılı bir afiş asılmıştır.

Belirtmem gereken bir nokta da Generación Empresarial'da önde gelen bazı adların etkili köşe yazarları olduğu, ekonomik ve siyasal seçkinlerden oluşan bir okur kitlesine seslendiğidir. İsa Lejyonerleri birkaç onyıl önce Meksika'da kurulmuş bir tarikattır. Çok hızlı büyümektedir ve Latin Amerika'nın önemli bir dinsel olgusu kabul edilebilir. Opus Dei ile birlikte bu hareketin de etkisi İspanyol kökenli dünyanın dışına yayılmaktadır.

Bütün bunlar aile değerleriyle çok yakından ilgilidir, çünkü bu insanların küreselleşmede beğenmedikleri yan, ailenin dağılması olarak algıladıkları olgudur. Başarılı profesyonellerin ve akademisyenlerin aile yaşamlarını korumak için ABD'de ya da başka yerlerde kalmayıp dönmeleri çok sık tekrarlanan bir olaydır. Başlıca sorun boşanma endişesi değildir; insanlar bir kentten bir başkasına taşınmaktan ve çocuk üniversiteye gittiğinde anne babasından ayrılmasından korkmaktadırlar. Geleneksel ailelerin "birlikteliği" Latin Amerika'da kalıcı olarak düşünülür. Aile yaşamında vaftiz törenleri, ilk komünyon ayinleri, doğum günleri gibi pek çok toplumsal buluşma ve tören vardır. Yaşlılar gençlere yakın oturmayı sürdürürler ve çocuklu evli çiftler annebabalarıyla yakın ilişkilerini korurlar.

Bu tür toplumsal yaşamın arkadaşlık kavramı üzerinde de etkisi vardır; birinin arkadaşı olmak çoğu zaman ailenin de arkadaşı olmayı gerektirir. Dolayısıyla, güven, yukarıda da belirttiğimiz gibi, çoğu kez aile bağlarıyla ilişkilidir. İnsanlar iş ortağı olarak bir kardeşi, kuzeni ya da amcayı tercih ederler ve Şili'de aile şirketleri genel kuralı oluşturur. Çok ortak-

lı büyük şirketlerde bile denetim bir ailenin elindedir. Her şirketler grubunun ardında bir aile vardır.

Soru, bütün bunların kapitalizmin yalnızca geçici bir aşaması mı olduğu, yoksa pekişerek bir yandan modern, yenilikçi ve ticari ilişkilerinde küreselleşmiş, bir yandan da küreselleşmiş muhafazakâr dinsel hareketlerin yardımıyla etik ve dinsel konularda geleneksellliğini korumuş bir ekonomik seçkin grupla mı sonuçlanacağıdır.

Aydınlar

Latin Amerika'nın yüksek kültür dünyasında herhalde en iyi tanınan ürünleri, Amerikalıların ve Avrupalıların 1960'larda "keşfettikleri" Gabriel García Marquez'in büyülü gerçekçiliği ve Jorge Luis Borges'in meraklı, paradoksal öyküleridir. Bu yazarlar ve onlara eklenebilecek Mario Vargas Llosa, Carlos Fuentes, Julio Cortâzar ve Alfredo Bryce Echenique gibi adlar Avrupalı ve Amerikalı okurları büyülemişlerdir. García Marquez'in okur beğenilerini biçimlendirici etkisi, büyülü gerçekçi yapıtların bütün dünyada yazılır ve okunur hale gelmesine kadar varmıştır; Borges'in etkisi ise bu yazarı "merkez"de görmemeyi çok zorlaştıracak ölçüde büyüktür. Gerçekten de bu iki yazar, edebiyatta merkez-çevre kavramlarının ne kadar göreli olduğunu ortaya koymaktadır. Buna benzer bir durumun ekonomi politikaları alanında da varlığından söz edilebilir mi?

Şili ekonomisinde küreselleşme, 1973'te darbeyle iktidara gelen askeri rejim altında başladı. Ekonominin yeniden yönlendirilmesinde ve reformların uygulanmasında seçkin bir grup iktisatçı rol oynadı; bu kişilerin yetişmesinde ilk etkili kurum bir anlamda Chicago Üniversitesi olmuştu; Şili'deki merkez üsleri ise Katolik Üniversitesi'nin Ekonomi ve İşletme Fakültesi'ydi. Geriye baktığında bugün artık herkes Katolik Üniversitesi'nin ve bu kurumun Chicago Üniversitesi'yle girdiği benzersiz ilişkinin ekonomide meydana gelen değişiklerde çok önemli rol oynadığını kabul etmektedir.[60]

Fikir 1950'lerde, Chicago Üniversitesi'nin ekonomi bölümünde ortaya çıktı. İlk adımları atan Profesör Aaron Director ve Theodore Shultz, Latin Amerika Ekonomik Merkezi'nin ekonomik kalkınma modeline karşı bir panzehir arayışı içindeydiler; Arjantinli iktisatçı Raúl Prebisch'in yön

verdiği bu modelde ithal ikameci bir strateji öngörülüyordu. O günlerde Şili güçlü bir demokrasi geleneğine sahip olan ve acil yoksulluk sorunlarıyla, düşük büyüme hızıyla ve kronik enflasyonla karşı karşıya bulunan bir ülkeydi; Şili'nin tek ihraç mallı ekonomisi, Prebisch'in sağlam bir kalkınma stratejisine sahip ekonomi için en sık verdiği örneklerden biriydi.

Chicago Üniversitesi, Katolik Üniversitesi Ekonomi ve İşletme Fakültesi'nin yanı sıra Şili Üniversitesi'nden de bir dizi öğrenciye burs verdi. Bu uygulama birkaç yıl içinde Ekonomi ve İşletme Fakültesi'nde öğretim kadrosunun ve ders programının tümüyle yenilenmesine ve Chicago Üniversitesi'nin işletme ve ekonomi yüksek lisans programlarına (MBA ve ekonomide MA) benzer hale getirilmesine yol açtı. Böylece okulda, sağlam bir ekonomi temeli olan işletme yüksek lisans programı ve belirli bir işletme eğitimini de kapsayan ekonomi yüksek lisans programı oluşturuldu. Dolayısıyla, Chicago örneğinin benimsenme biçiminde bazı özgün yanlar da vardı. Proje Uluslararası Kalkınma Ajansı (UKA) tarafından da desteklendi[61] ve yirmi yılı aşkın bir süre boyunca her yıl Şilili öğrenciler Chicago Üniversitesi'nin ekonomi bölümüne girdiler. Bu arada Profesör Arnold Harberger, Şilili genç iktisatçılarla ilişkilerini yıllarca sürdürerek bu gelişmede kilit bir rol oynadı.

Chicago mezunları yalnızca Katolik Üniversitesi'nde kilit noktalara gelmekle kalmayıp Şili Üniversitesi'nde (aynı düzeyde olmasa da), ekonominin en etkin gruplarında, iş örgütlenmelerinde ve *El Mercurio* gazetesinde de görev aldılar. 1973 darbesi geldiğinde, ülkede yüksek nitelikli bir teknokrat seçkin grup oluşmuş durumdaydı; bu teknokratlar siyasal partilerden bağımsızdı ve Salvador Allende'yi destekleyen Marksist-Leninist partilerinkine açıkça karşı bir kalkınma programları vardı.

Ülke ekonomisi korkunç durumdaydı ve askeri rejim enflasyonu (yıllık oran yüzde 1.000'e yaklaşıyordu) denetim altına alıp ekonomiyi düzene sokamazsa iktidardan düşecekti. Chicago eğitimli teknisyenler askerlerin güvenini kazandılar (Doğu Asya ülkelerinin ihracata dayalı ekonomik başarısı bu grubun temel ilkelerine büyük güven sağladı) ve izleyen on yedi yıl boyunca fiilen Şili ekonomisini yönettiler.

Bu stratejinin temel direkleri açık piyasalar, özel mülkiyet ve sağlam para politikalarıdır. Gerçekten de, Şili'de özelleştirme Margaret Thatc-

her'in Birleşik Krallık'taki uygulamalarının öncesine rastlar; bu kapsamda eğitimde katkı payı sistemine, özel sağlık hizmetlerine ve emeklilik sigortasına ve esnek sendika yasalarına gidilmiştir.

1990'da demokrasiye geçişle, "dışarıdan" kalkınma denen bu strateji kökleşmiştir. Bu yıllarda ekonomide yüksek oranlı ve sürekli büyüme sağlanmıştır. Telekomünikasyon ve altyapı gibi bazı alanlarda yapılan yeni düzenlemeler bu sektörleri serbestleştirmiş, rekabetin ve özel mülkiyetin yolunu açmıştır. Eğitimde, anne babalar bugün devletin sağladığı miktara kendi bütçelerinden para ekleyebilmektedirler.

Şili'de gerçekleşen, akademik türden bir küreselleşmedir; bunun aracı, tarihindeki bir dizi dönüşümün ardından zamanla ekonomik kurumlarda tam bir reformu başlatan ve ekonomiyi küreselleştiren bir üniversitedir. Başlangıçta hesapta olmayan ise, kuşkusuz, askeri rejim ve bu rejimin insan hakları ihlalleridir.

Şili'nin sosyo-ekonomik deneyimi öbür Latin Amerika ülkeleri, örneğin otoriter rejim altındaki Peru ve demokratik yönetimli Arjantin için model oluşturmuştur. Rusya gibi başka ülkelerin de "Şili ekonomik modeli"ni izlemesi gerektiğini savunanlar vardır.[62] Şili modeli bir siyasal ihraç örneği olabilir mi? Arjantin, demokratik hükümetlerin de benzer reformlara gidebileceğini ortaya koymuştur; Şili'de geliştirilen özel sosyal güvenlik sistemi, Şilili danışmanların yardımıyla Peru'da, Bolivya'da, Kolombiya'da, Arjantin'de, Meksika'da ve El Salvador'da uygulamaya koyulmuştur. Hatta ABD'de ve Büyük Britanya'da da bile bir seçenek olarak ele alınmıştır.

Chicago Üniversitesi'nin, Şili Katolik Üniversitesi'nin ekonomi bölümü öğrencilerine sunduğu sistemli ve sürekli burs programı öncü bir adımdı. O günlerde üniversitelerle uluslararası ilişkiler enderdi ve hiçbir biçimde sistemli değildi. Ama 1980'lere gelindiğinde durum değişmişti; artık Şili'de öğretim üyelerinin büyük bir bölümü yurtdışındaki saygın üniversitelerde yüksek lisans ve doktora çalışmalarını tamamlamış kadrolardan oluşuyordu.

Bugün Şilili akademisyenler, ister doğa bilimlerinde, ister sosyal bilimlerde, ister beşeri bilimlerde olsunlar akademik açıdan küreselleşmiş durumdadırlar. Aynı zamanda belirli konular ya da ilgi alanları çev-

resinde oluşmuş uluslararası ağların içinde yer almakta, uluslararası kongrelere ve seminerlere düzenli olarak katılmakta, uluslararası dergi ve yayınları izlemekte ve elektronik posta aracılığıyla ilişkilerini sürdürmektedirler. Sosyal bilimlerde "kökenleri ve amaçları açısından bilimsel bir ilgiyi yansıtmak yerine, ideolojik ve dinsel amaçlı ilişki ağları da saptanabilmektedir. Feminist gruplar ve Katolik aydınların oluşturduğu bazı gruplar buna örnektir."[63]

Bununla birlikte yurtdışından gelen araştırma fonları ya da Şililerin uzmanlık dergilerinde çıkan yayınları henüz çok değildir. Bugün için küreselleşme, temelde yabancı bilim adamlarının ve aydınlarının dolaylı ya da dolaysız desteği anlamına gelmekte ve bu destek araştırma projeleri için Şili devlet kaynaklarına ulaşılmasına yardımcı olmaktadır.[64] Öte yandan ülkedeki bağımsız araştırma merkezleri ve sivil toplum kuruluşları, askeri yönetim dönemindeki ve demokrasiye geçiş sırasındaki önemlerini genelde kaybetmiştir.

"En çok sayıda STK'nın toplandığı konu başlıklarından biri çevreciliktir... başlıca finansman kaynakları, özel vakıflar olarak Ford ve Weeden vakıflarıdır, ama uluslararası işbirliği kurumlarından ve yabancı hükümet kuruluşlarından gelen kaynakları da vardır."[65] Cinsiyet politikası konusunda finansman sağlayanların başında "Ford Vakfı, MacArthur Vakfı ve Kellogg Vakfı" gelir. La Morada adlı cinsiyet araştırmaları merkezi Ford Vakfı'ndan finansman almanın yanı sıra Tierra adlı radyo istasyonunun yayınını sürdürmek için özel bir İtalyan finansmanından da yararlanır. Bu kurumdan bir akademisyenin belirttiği üzere, "burada kapsanan konuların küresel gündemle aynı olduğu söylenebilir."[66]

Etnik hareketlerin desteklenmesiyle ilgilenen ve yakın zamanlara kadar ülkede hemen hemen hiç bulunmayan kuruluşlar ve uluslararası ağlar da görünür olmaya başlamıştır. Üniversitelerin akademikleşme sürecinde öne çıkan kapanma ve kendi kendini referans alma stratejilerinden farklı olarak, STK'ların işleyiş mantığı kamusal alanın fethedilmesine yöneliktir. Gerçekten de La Morada projelerinden birinde "kitle iletişim araçlarında sınıf anlayışına yer verilmesini sağlamak üzere iletişim seferberliği" önerilmektedir.[67]

Cousiño ve Valenzuela'ya göre, "bugün Şili'deki durum 'küresel gündemin' yaygınlaşmasına ve bugüne kadar yabancı vakıflara görece kapalı kalan üniversite dünyasının içinde bu vakıflar tarafından finanse edilmesine son derece elverişli görünmektedir."[68] Radikal çevrecilerin ve ekolojistlerin akademik disiplinden yoksun olmalarına ve rakiplerini ikna edememelerine karşın bugün resmi akademik kanallarda gedikler açmakta oldukları da bir gerçektir.

Bütün bu küreselleştirici etkenler, üniversitelerin iş dünyasına yönelik olarak Katolik Üniversitesi'ni örnek alan gittikçe daha çok sayıdaki okuluyla ve –özellikle genç kuşaklar arasında– başarılı olan ruhban dışı muhafazakâr Katolik hareketlerle bir arada var olmaktadır. Dolayısıyla, genelde küresel dünyanın Şili'nin akademik çevreleri üzerinde uluslararası koşullar ve akademik standartlar, akademik programların uluslararası denkliği ve feminizm, çevrecilik, serbest piyasa ekonomisi ve ahlaki muhafazakârlık gibi düşünce akımları aracığıyla bir baskı uyguladığı söylenebilir.

Sonuç

Şili toplumu hızlandırılmış değişimlerin yaşandığı bir aşamadan geçmiş, bunların pek çoğu sancılı olmuştur. Ekonominin dışa açılması tüketimi küreselleştirmiştir –bu durum giyim ve yemek alışkanlıklarında belirgindir– ve uluslararası televizyon programları bunda özellikle önemli bir rol oynamıştır. Şili'de gelişmiş Avrupa ülkelerindeki gibi bir laikleşmeye yol açacak alışkanlıkların, değerlerin ve davranışların benimsenmesiyle ülkenin küreselleşmeye katılmasını savunan bazı toplumsal kesimler vardır. Katolik ve Evanjelik kiliselerde, iş çevrelerinde ve iletişim medyasında etkili ve kökleşmiş olan muhafazakâr kesimler ise böyle bir programa kesinlikle karşıdır.

Soru Şili'nin bugün Avrupa tarzı küreselleşmiş bir modernliğe doğru giden yolun bir ara aşamasında mı bulunduğu, yoksa bu ülkede ve belki de genel olarak Latin Amerika'da ahlaki olarak muhafazakâr ve aile odaklı, ama aynı zamanda serbest ve açık bir ekonomiye dayalı alternatif bir modernliğin mi gelişeceğidir.

Araştırmamız küreselleşmeye karşı ülke içinde oluşturulmuş herhangi bir gücün varlığını ortaya koymamıştır. Muhafazakâr Katolik ve Protestan hareketler zaten uluslararası hareketlerin içinde yer almaktadır. Örneğin bir yanda küreselleşmiş ekonomi ile öbür yanda özgün ormanları ve yerli halkın geleneksel yaşam tarzlarını koruma arasındaki çatışma da küreselleşme ile küreselleşmeye direnenler arasında basit bir çatışma olarak görülemez, çünkü direniş de küresel bir gündemi, küresel kuruluşları ve küresel ilişki ağlarını içermektedir. Benzer biçimde, kürtajın yasallaşmasını savunan radikal feminizm ile kürtaja karşı çıkan muhafazakâr kesimler arasındaki çatışma da küreselleşme kültürü ile muhafazakâr kapalılık arasında bir mücadele olarak kavranmamalıdır; her ikisi de küresel hareketlerin, ilişki ağlarının ve çevrelerin parçasıdır.

Genel olarak sorun bence ailede düğümlenmektedir. Küresel eğilimler aile süzgecinden geçmektedir, ama ailenin özellikle ABD ve Avrupa kaynaklı çok güçlü etkiler altında olduğu da açıktır. Dinsel aidiyet, değişim ortamında bir süreklilik duygusu sağlamakta ve genel olarak aileyi güçlendirmeye çalışmakta önemli rol oynamaktadır.

Şili'de aile, üyelerinin birbirine yakınlığını, aidiyet duygularını artırmaya ve güçlendirmeye yönelik bir varlık olarak algılanır. Anneler, babalar, oğullar, kızlar, amcalar, yeğenler, kuzenler, dedeler hâlâ her hafta, genellikle pazar günleri bir araya gelirler ve bu toplantıların ömür boyu sürmesi beklenir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Şili'de aynı çatı altında yaşayan anne baba ve çocukların oranı ABD'dekinden üç kat yüksektir. ABD'de yaygın olan bir yerden bir yere taşınma, çocukların "erken" yaşta anne babadan ayrılması ve boşanma, Şili'de ailenin dağılmasına yol açabilecek birer tehlike olarak görülür. Pek çok kişinin istemediği, küreselleşmenin bu boyutudur. Bu kişiler aynı görüşteki küresel dinsel hareketlere katılarak direnirler.

Dünya Değerler Araştırması'nda, çocuklara öğretilmesi gereken en önemli şeyin ne olduğu biçiminde bir soru sorulmuştur. Batı Almanya, Norveç, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerde çoğunluk tipik bir biçimde "kararlılık" yanıtını vermiş, Latin Amerika ülkelerinin çoğunda ise çoğunluğun yanıtı "itaat" olmuştur. Gelenek mi? Evet, ama aynı zamanda da endişe.

Aileyle ilgili bu endişe yenidir, moderndir; yalnızca geleneksel aile anlayışının ağırlığını yansıtan bir olgu değildir. Çoğullaşmış bir dünyada çocuklarınızın sizin yaşam biçiminizi devralacağını varsayamazsınız. Müslüman ya da Budacı olmayı seçebilirler, yaşamlarını bir eşcinsel çift evliliği içinde kurabilirler ya da karşı cinsten biriyle evlenir, ama çocuk yapmamaya karar verebilirler. New Age mezheplerinden birine katılabilirler, dünyanın herhangi bir köşesinde, Allah bilir ne konuda çalışmaya karar verebilirler. Muhafazakâr bir Katolik ya da Evanjelik evinde yetişmiş biri için bu seçenekler ciddi bir sorundur: dinsel ve kültürel veraset çizgisinin kesintiye uğraması ve böylece bütün bir kimlik duygusunun yok olması anlamına gelir.

Öte yandan bütün bunlar, kuşkusuz, kişisel özerklik ve özgürlük anlayışımızın da parçasıdır. Modern "seçenek" virüsü bir kez bulaştıktan sonra geleneksel değerlerin hiç çaba gösterilmeden kendilerini yeniden üretmesini beklemek artık olanaksızdır. Benlik, büyük ölçüde kişisel bir proje haline gelir. Bunu bir sonraki kuşağa aktarabilmek için çocuklarınızla gereken biçimde ilgilenmek, onların da yaşamlarını sizin yaşam biçiminiz –içinde yer aldığınız topluluğun yaşam biçimi– çerçevesinde kurma olasılığını artırmak zorundasınız. Kendi var oluşunuzun tanımlandığı ve anlam kazandığı topluluğa onların da ait olmalarını istersiniz. İnsanların istediği yalnızca genlerini değil, bu dünyada yaşamanın belirli bir biçimini de, çoğu kez örtük olarak, aktarmaktır.

ERGUN ÖZBUDUN VE FUAT KEYMAN

TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL KÜRESELLEŞME

AKTÖRLER, SÖYLEMLER, STRATEJİLER

Yeni binyıla girdiğimiz bu dönemde dünya üzerindeki toplumsal ve siyasal değişimin baş döndürücü hızı ve önceden kestirilemeyen yönünün "siyasetin yerleşik çerçevesini ve koşullarını" şiddetle aşındırdığı görülmektedir. Toplumlar arasındaki karşılıklı bağlantıların gittikçe artması, siyaseti hem küresel/bölgesel güçlerin etkisine, hem de yerel baskılara karşı giderek daha zayıf hale getirdiğinden, siyasetin yalnızca "ulusal bağlamda" düşünülmesi artık –olanaksız olmasa da– çok zordur. Sonuç olarak, modern çağın ulusal devlet, ulusal kimlik ve ulusal ekonomi gibi siyasal kavramları toplumsal ve siyasal değişimin analizinde açıklayıcı olma özelliklerini yitirmektedir.[1]

Ekonomik küreselleşme (güçlü bir küresel etken olarak sermayenin küreselleşmesi) "sınırsız bir küresel pazar" yaratarak ulus-devletlerin otoritesini sarsarken, kültürel küreselleşme de "alternatif moderniteleri" ve kültürel kimlik tanımlarını beraberinde getiren yerel tepkiler doğurarak ulusal kalkınma kavramını sorunsallaştırmaktadır. Dolayısıyla, küreselleşen dünyamızda toplumsal değişimin içeriğini ve yönünü biçimlendiren yalnızca devletlerarası ilişkiler ya da analiz birimi olarak ulus değil, evrensel Batı değerleri ile tekil/yerel özgünlük iddiaları arasındaki etkileşimlerdir.[2]

Bu bağlamda, küresel ile yerel arasında tarih boyunca oluşmuş etkileşimlerin eleştirel ve ampirik bir yaklaşımla incelenmesi, yalnızca toplumsal değişimi anlamak için değil, daha iyi bir dünyanın temeli olabilecek demokratik bir dünya vizyonu hayal edebilmek için zorunlu olmasa da gereklidir.

Bu anlamda, Türkiye bir istisna oluşturmayıp, tam tersine, son on yıl içinde çok hızlı bir toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal değişim geçirmiş ve bu değişim toplumsal yaşamın her alanında kendini göstermiştir.

Bu önermemizi somutlaştırmak üzere yaygın kabul gören üç noktaya işaret etmek istiyoruz: Birincisi, söz konusu değişimin dışavurulduğu alanlardan biri İslam'ın yükselişidir. İkincisi, bu yükselişin değişik biçim-

leri, söylemleri, çatışmaları, tutumları vardır. Üçüncüsü de küreselleşme süreçleri İslam'ın Türkiye siyasetinde, ekonomisinde ve kültürel dünyasında oynamaya başladığı önemli rolü biçimlendirmiştir.

Türkiye'nin siyasi ortamındaki köklü değişiklik, İslami söylemin siyasallaşması ve "siyasal İslam"ın Türkiye siyasetinin belirleyici unsurlarından ve güçlü aktörlerinden biri haline gelmesiyle oluşmuştur.[3] Bu gelişme sekülerleşmeyle İslami gelenekçilik arasındaki kutuplaşma döneminin de başlangıcı olmuştur. Ekonomide İslami söylemin ve değerlerin ekonomik örgütlenmedeki rolünün arttığına, kendine özgü aktörleri, söylemleri ve stratejileriyle "ekonomik İslam"ın ortaya çıktığına tanık olduk. Benzer biçimde, entelektüel yaşam, sivil toplum kuruluşlarının etkinlikleri, popüler kültür ve tüketim kalıpları da İslami simgelere, gelenek ve özgünlüğe sahip çıkan dinsel kimlik tanımlarının etkilerine maruz kalmıştır. Böylelikle, "kültürel İslam" da Türkiye'de toplumsal ve kültürel hayata girmiş ve bu hayatın oluşumunu nitelemeye başlamıştır.

Küreselleşme süreçleri bu alanların her birinde önemli rol oynamış ve İslam'ın siyasal, ekonomik ve kültürel söylemlerinin işleyişiyle "bütünleşmiştir."[4] Bununla birlikte biz araştırma bulgularımıza dayanarak, küreselleşmenin Türkiye'de özellikle de son on yıl içinde ekonomik ve kültürel yaşamın biçimlenmesi üzerindeki etkilerinin ve bu süreçte İslam'ın oynadığı rolün düz bir nedenselliğe dayanarak, basit bir neden-sonuç ilişkisi olarak anlaşılmaması gerektiği görüşündeyiz. Küreselleşme, incelenen toplumsal yaşam alanına bağlı olarak değişen etkiler yaratmakta ve farklı sonuçlar doğurmaktadır. Başka bir deyişle, siyasal hayatta sekülerleşmeyle İslami gelenekçilik arasındaki kutuplaşma, doğrudan ekonomik hayata yansımamakta, İslami aktörler kültürel küreselleşmeye olumlu bir nitelik atfetmekle kalmayıp, kültürel küreselleşmeyi yeni ekonomik hayatın gerekli ve vazgeçilmez bir unsuru olarak kendi söylemlerinde de kullanmaktadırlar.

Dolayısıyla, ekonomik hayatı biçimlendiren, küreselleşme ile İslam'ın kutuplaşması değil, bir arada var olmasıdır. Gene de burada iki noktaya daha değinmekte yarar vardır. Birincisi, ekonomik ve toplumsal yaşamda kültürel küreselleşme, Batılı değerler ile gelenek ve özgünlüğe sahip çıkan dinsel kimliklerin bir arada var oluş biçiminde çok boyutlu etki-

ler yaratmaktadır. İkincisi, bir arada var oluş farklı düzey ve anlamlarla ortaya çıkarak, değişik söylemlerin, çatışmaların ve stratejilerin üretilmesini beraberinde getirmekte, böylelikle de toplumsal yaşamın her alanında farklı etkiler yaratmaktadır. Bu anlamda, kültürel küreselleşmenin tek boyutlu değil, değişik etkiler ve sonuçlar doğuran, modern değerlerle geleneksel İslami kurallar, simge ve söylemlerin bir arada var olmasına olanak veren çok boyutlu bir süreç olduğunu öne sürüyoruz.

Bu argümanları araştırma bulgularımızı belgelendirerek kanıtlayacağız. Önce ekonomi, sivil toplum ve kültürel hayat aktörlerinin ortak yanlarından başlayarak, bu aktörlerin küreselleşmeye ve küreselleşmenin Türkiye'de toplum üzerindeki etkilerine ilişkin kavramsallaştırmalarmı ayırt eden farklı özellikleri, algılamaları ve yaklaşımları inceleyeceğiz. Söz konusu farklılıklarla birlikte, ekonomik hayatın ve sivil toplumun neredeyse bütün aktörlerince paylaşılan görüş ve argümanlar, (1) modernliğin değişen anlamı, (2) Türkiye'deki güçlü devlet geleneğinin krizi, (3) Soğuk Savaş'm sona ermesi ve (4) küreselleşme süreci biçiminde tanımlanabilir.

Türkiye'nin Modernleşmesinde İslam'ın Rolünün Konumlandırılması

Görüştüğümüz ekonomik ve sivil toplum aktörlerinin tümü Türk modernleşmesinin 1980'ler ve 1990'larda köklü değişikliklere uğradığı konusunda hemfikirler. Ayrıca, söz konusu aktörler, bu değişikliklerin Türk toplumunda bir paradoks yarattığı; bu paradoksun da hareket yasalarını büyük ölçüde ekonomik küreselleşmenin (Batılı modernliğin ekonomik mantığının) dayattığı ekonomik hayatta "ekonomik liberalleşmenin artan egemenliği"ne koşut olarak, İslam'ın da önemli bir siyasal ve kültürel güç olarak yülseldiği görüşünde de hemfikirler. Başka bir deyişle, 1980'lerden bu yana Türkiye'de modernleşmenin gittikçe öne çıkan özelliği, bir yanda ekonomik liberalleşmeyle, öbür yanda yükselen gelenekçiliğin ve "öze dönüş"ün bir arada var oluşudur.[5]

Bu durum, küreselleşmenin ekonomik alanla sınırlı kalmadığına, kültürel küreselleşmenin de, toplumsal ve siyasal yaşamda farklı etkiler yaratmasına ve farklı sonuçlar doğurmasına karşın, ekonomik küreselleşmeyle el ele yürüdüğüne işaret etmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye'deki

modernleşmenin kavranabilmesi için kültürel küreselleşmenin ekonomik altyapının bir yansıması olarak değil, kendine has özellikleri ve tuhaflıkları olan bir inceleme konusu olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Görüştüğümüz kişilerin hepsinin birleştiği başka bir nokta da, İslam'ın yükselişinin gerçekleştiği tarihsel bağlamın yalnızca ulusal değil, küresel nitelikte olduğu. Söz konusu kişiler, 1980'lerden bu yana dört ayrı, ama birbiriyle bağlantılı sürecin Türkiye'de modernleşmenin patikasını ve yönünü belirlediğini öne sürmekteler.

Birinci süreç, "modernitenin anlamının değişmesi" ya da "alternatif modernitelerin ortaya çıkması"dır. Ekonomik aktörler, sivil toplum kuruluşları ve aydınlar Türkiye'deki modernleşme sürecinin yeni aktörler, yeni kalkınma zihniyetleri ve yeni kimlikleri içine almaya başladığını kabul etmektedirler. Bunlar da aşağıdaki süreçlere dikkat çekmektedir:

- Türkiye'de modernliğin kaynağını seküler-rasyonel düşünceyle sınırlayan yaklaşımın eleştirisinin ortaya çıkması;
- İslami söylemin hem "siyasal aktör" olarak, hem de kimlik oluşumunun "simgesel temeli" olarak güç kazanması; ve
- Modernliği demokrasi bağlamında düşünme gereğinin sivil topluma, yurttaşlığa ve demokratik bireye duyulan ilginin canlanmasına elverişli bir ortam yaratması.

İkinci süreç "güçlü devlet geleneğinde bir meşruiyet krizi" ile ilgilidir. Görüştüğümüz aktörlerin hemfikir olduğu başka bir konu da, Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşundan (1923) bu yana modernleşmenin, devletin sivil toplumdan neredeyse tümüyle bağımsız hareket etme kapasitesini tasarruf ettiği bir "güçlü devlet geleneği"yle nitelendirilmesi ve aynı zamanda bu geleneğe de önayak olması; "siyasetin birincil bağlamının" hükümet tarafından değil, devlet tarafından oluşturulmasıdır. Bu gelenek, 1980'lere kadar Türkiye'de siyaseti düzenleyen "iç değişken" olarak işlev görmüştür. 1980'lerden bu yana ise yeni aktörlerin, yeni zihniyetlerin ve yeni modernleşme dilinin ortaya çıkmasının yanı sıra demokrasinin de siyasette küresel bir referans noktası olarak alınmaya başlaması, siyasal faaliyetleri anla-

mada kültürü ve kültürel etkenleri önemli değişkenler haline getirmiştir. Dolayısıyla bugün, devlet siyasette birincil konumunu koruma açısından bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıyadır.

Görüştüğümüz aktörlerin hepsi, bu iki sürecin anlaşılması için 1990'larda Türkiye siyasal yaşamında siyaset, kamu yönetimi ve politikalar arasındaki karşılıklı etkileşimde kısa ve uzun dönemli önemli sonuçlar doğuran kısıtlayıcı etkenler olarak hem "Soğuk Savaş'ın sona ermesi"nin, hem de "küreselleşme süreci"nin dikkate alınması gerektiğini öne sürmektedir. Bu önermeye göre, Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye'nin dış ve iç politika girişimleri açısından önemli sonuçlara yol açmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya'daki jeopolitik ve tarihsel önemi 1989'dan sonra gittikçe daha fazla ortaya çıkarken, Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle Doğu-Batı ilişkilerinde tampon devlet olarak üstlendiği rol kökten değişmiştir. Daha da önemlisi, Soğuk Savaş'ın geride kalması siyasal kültürde ve milliyetçilik anlayışında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiş, böylece de Türkler "bugün kendilerini Türkiye'yi kendi parçası sayıp saymama konusundaki kararsızlığı gittikçe artan bir Avrupa dünyasının en uzak ucu yerine, çevrelerinde yeni oluşan bir dünyanın bir kez daha merkezinde görebilir hale gelmişlerdir."[6]

Görüştüğümüz aktörler, 1980'lerden bu yana Türkiye toplumunda "önemli bir değişimin" yaşanmakta olduğu ve bu değişimde küreselleşme süreçlerinin önemli rol oynadığı ve toplumsal olaylar üzerinde etkiler bıraktığı konusunda da hemfikirler. Aktörlerimize göre, küreselleşme genel olarak toplumlar arası karşılıklı bağlantıların artması anlamına gelmekte, böylece dünyanın bir köşesindeki olayların çok uzaklardaki halklar ve toplumlar üzerindeki ekonomik, kültürel ve siyasal etkileri de büyümektedir.

Böyle bir küreselleşme anlayışı, küresel/ yerel güçlerin de ulusal aktörler kadar önem kazandığı küreselleşen bir dünyada "değişim"in artık yalnızca ulusal birim temelinde kavranamayacağım düşündürmektedir. Bu anlayış aynı zamanda, kültürün artık siyaset ve ekonomiye ikincil sayılamayacağını; yeni aktörlerin ortaya çıkmasını; siyaseti ve siyasal aktörleri güçlü devlet geleneğinin dışında düşünebilmemizi ve bugüne kadar susturul-

muş olan kimliklerin modernliğin anlamını değiştirmesini sağlayan faktörün kültür olduğunu da ima etmektedir.

Bununla birlikte görüştüğümüz kişilere göre, değişimin incelenmesinde kültürün başlıca referans noktasını oluşturması tek bir süreç içinde gerçekleşmemekte, toplumsal yaşamın farklı alanlarında farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Kültürel küreselleşme hem Batılı değerlerin ve kültür kalıplarının evrenselleşmesini, hem de yerel değerlerin ve geleneklerin yeniden canlanmasını sağlamaktadır. Bir yandan ekonomik hayatta tüketim kalıplarının ve yaşam tarzlarının dünya ölçeğinde standartlaşması anlamında McDünyasını yaratan kültürel küreselleşme, öte yandan da geleneklerin yeniden canlanmasına, yerel kimliklerin ortaya çıkmasına ve özgünlük söyleminin yaygınlaşmasına elverişli bir platform oluşturmaktadır.[7] Başka bir deyişle, kültürel küreselleşme hem Batılı modernliğin evrenselleşmesini, hem de alternatif modernitelerin ortaya çıkmasını gözlemleyebileceğimiz süreçtir –bunun Türkiye'deki en açık örneği de İslam'ın yükselişidir.

Kültürel Küreselleşmenin Türkiye Toplumu Üzerindeki Çeşitli Etkileri

Kültürel küreselleşmenin 1980'lerden bu yana Türkiye'de modernleşmenin biçimlenmesi üzerindeki etkileriyle ilgili olarak yukarıda değinilen ve görüştüğümüz bütün aktörlerin katıldığı dört nokta, kültürel küreselleşmenin tek boyutlu bir süreç olmadığı, "birbiriyle etkileşim içindeki farklı kurum ve süreçler tarafından gerçekleştirildiği" gerçeğini göz ardı etmemize yol açmamalıdır. Dolayısıyla, kültürel küreselleşmenin Türkiye toplumu üzerindeki etkilerini anlayabilmek için daha somut düzeyde bir analiz yapılması, küreselleşme sonucunda Türkiye'nin toplumsal-siyasal yaşamında nasıl birden çok kültürün ve alternatif modernitelerin bir arada var olduğunun incelenmesi gerekmektedir.

Küreselleşmenin değişik yüzleriyle ilgili olarak Peter Berger'in yaptığı analiz[8] doğrultusunda, çalışmamızda küreselleşmenin aşağıdaki alanlarda nasıl bir oluşturucu rol oynadığı incelenmektedir:

- *Ekonomik hayatın oluşturulması* ya da küresel pazarın ve sermaye birikiminin artan önemi ve bu önemin hem seküler, hem de İslamcı

sanayiciler tarafından dile getirilmesi. Bu bağlamda araştırdığımız başlıca konu, küresel pazar mantığının İslami sermayenin ortaya çıkmasına ve seküler ve İslami kültürlerin bir arada var olmasına ne ölçüde olanak sağladığıdır.

- *Sivil toplumun oluşturulması ve demokrasi* ya da kültürel küreselleşmenin kimlik, siyaset ve demokrasiye ilişkin yeni söylemlerin ortaya çıkması üzerindeki etkisinin yanı sıra, gerek Avrupa'yla bütünleşme, gerek İslam üzerine tartışmalarda öne çıkan modern ve geleneksel değerler arasındaki çatışma üzerindeki etkisi.
- *Kültürel hayatın oluşturulması* ya da sosyolojik ve siyasal olarak modernin karşıtı olma iddiasındaki İslami kimliğin ne ölçüde küresel tüketim kültürünün içinde kaldığı ve o kültürün içinden hareket ettiği.

Kültürel Küreselleşme ve Ekonomik Hayat

Kültürel küreselleşmenin Türkiye toplumunda en büyük etkiyi yarattığı alanlardan biri ekonomik hayattır. 1980'lerden beri bu alanın kapsamı, söylemi ve aktör topluluğu sürekli genişlemekte, örgütlenme yapıları gittikçe artan ölçüde ulusal sınırları aşmaktadır.

1980'lerden beri, özellikle de 1990'larda, Türkiye ekonomisi sermayenin ve ticaretin küreselleşmesine açılmış, küresel pazarın iç pazara üstünlüğü temelinde yeniden örgütlenmiştir. Buna bağlı olarak, ekonomik aktörler de piyasa ilişkilerinin akılcı ve uzun dönemli stratejiler gerektirdiğini fark etmiş, (küreselleşmiş) ekonomik hayatta güvenli ve başarılı bir konuma gelmek için teknolojik gelişmeyi sağlamaya ve/veya sürdürmeye yönelik örgütlenme yeteneklerinin, üretim ve yatırımda da stratejik planlamanın vazgeçilmez olduğunu görmüşlerdir. Bunun bir sonucu olarak, son on yıl içinde toplumda serbest piyasa söyleminin, ekonomik aktörlerin çoğalarak yaygınlaşmasının ve ekonomik örgütlerin çoğullaşmasının önemi gittikçe artmıştır.

1980'lerin ortalarına kadar Türkiye'de ekonomik hayat büyük bölümüyle, belirli bir kültürel kimlik taşımayan ulusal sanayiler çevresinde örgütlenmişti. 1990'lı yıllarsa, "İslami sermaye"nin güçlü bir ekonomik aktör olarak yükselişine tanık oldu[9] ve bu durum İslam'ın gerek söylemi, ge-

rek örgütlenmesiyle Türkiye'deki kapitalist gelişmenin siyasal ekonomisinde yer almasına yol açtı. Bu dönemde İslam, serbest piyasa ideolojisine açık bir ekonomik sistem olarak çalışmaya başladı; ayrıca (Weber'ci) akılcı teknik bilgi ve uzmanlık ilkeleri temelinde kendi ekonomik örgütlenmesini yarattı.

Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği'nin (MÜSİAD) kuruluşu, İslam'ın ve onun serbest piyasa ideolojisi ile bir arada var olmasının açık bir ifadesi olmuştur. Burada MÜSİAD'ın "İslami" olarak nitelenmesine neden olan şu noktaların belirtilmesi gerekir: "a) dinsel tarikatlarla ve topluluklarla bağlantıları vardır; b) etkinliklerinde önemli bir referans noktası olarak İslam öne çıkmaktadır; c) Türkiye'de [1980'lerden bu yana Refah Partisi'nce ve ardından Fazilet Partisi'nce] temsil edilen siyasal İslam ile yakından bağlantılıdır."[10] MÜSİAD'ın başarısı, "Türkiye'nin çeşitli coğrafi bölgelerinde bulunan çeşitli büyüklüklerdeki çok sayıda işletmeyi bir çatı altında toplama" ve "ekonomik hayatta inançlı Müslümanlar arasındaki güven ilişkilerine dayalı bir ağ yaratma" yeteneğinde yatmaktadır. Dolayısıyla İslam'ın Batı tarzı akılcı örgütlenme modeliyle bir arada var olabileceğinin bir göstergesi sayılabilir.[11] Böylece siyasal İslam'ın yanı sıra ekonomik İslam da son on yıl içinde Türk modernleşmesine damgasını vurmuştur.

MÜSİAD'ın kurulması ve şubelerinin bütün ülkeye yayılması, 1970'lerden bu yana ülkede kapitalist gelişmenin başlıca ekonomik aktörü olan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) egemenliğine de son vermiştir. Türkiye'de ekonomik hayatın küreselleşmesini incelerken İslamcı söylem için sağlam bir ekonomik temel yaratmış olan MÜSİAD'ı dikkate almamak bugün artık olanaksızdır. Bu anlamda, yalnızca bir İslam etkisinin ekonomik hayata girişine değil, farklı söylemleri ve stratejileri benimsemiş ekonomik aktörlerin çoğullaşmasına da tanık olduk.[12]

Bu iki gruba ek olarak, 1990'lardan sonra ortaya çıkarak ekonomik hayatın oluşumunun ve kültürel küreselleşmenin bunun üzerindeki etkisinin anlaşılmasında önemli bir referans noktası oluşturan üçüncü bir grup daha ortaya çıktı. Sanayici ve İş-adamları Derneği (SİAD) adlı bu örgütlenme somut kurumsal niteliğini, üyelerinin Anadolu'daki çeşitli kentlerle ve illerle bağlantılı olmalarından almakta. Araştırmamız SİAD'ları da kapsamaktadır, çünkü bunlar ekonominin önemli aktörlerindendir ve Tür-

kiye'nin değişim içindeki ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca Anadolu'nun Gaziantep, Konya, Denizli, Çorum, Kayseri ve Eskişehir gibi bazı kentleri ekonomik başarı öyküleriyle dikkati çekmekte, "ahlaki ve kültürel boyutlu ekonomik modernleşme" denebilecek sıra dışı bir modelin örneklerini oluşturmaktadır.[13] Şimdi bu üç örgütü inceleyeceğiz.

TÜSİAD

TÜSİAD, kurulduğu 1971-1973 yıllarından bu yana büyük bir dönüşümden geçmiştir. Bir zamanlar "Türkiye'nin en büyük ve en güçlü işadamları örgütü ve baskı grubu" ve "zenginler kulübü" olarak bilinen TÜSİAD, geçmişte 1961 anayasasını aşırı demokratik olarak görmüş ve 1980 askeri darbesini desteklemişti.[14] Günümüzde ise Türkiye'nin Avrupa'nın demokrasi standartları uyarınca demokratikleşmesi çağrısına en yüksek sesle katılmakta, medeni hakların korunmasını ve liberalleşmeyi savunmaktadır.

TÜSİAD kendini "zaman içinde değişmiş" bir örgütlenme olarak ortaya koymaktadır. Başkanı Erkut Yücaoğlu'na göre, derneğin son yirmi yıl içinde geçirdiği değişim büyük ölçüde küreselleşme tarafından biçimlendirilmiştir: Dünya ekonomisinin ve siyasetinin nitelik değiştirmesi sonucunda demokrasi yalnızca gerekli olmakla kalmamış, modernleşmenin ve kalkınmanın zorunlu koşulu haline de gelmiştir.

Araştırmamız kapsamında ve TÜSİAD üyeleriyle yaptığımız görüşmelerde üç nokta öne çıkmıştır. Birincisi, TÜSİAD küreselleşmeyi ulusal toplumun sınırları ötesinde işleyen bir süreç olarak algılamakta, daha çok da pazarın küreselleşmesiyle ve ülkeler arasında özellikle sermaye hareketleri, finansman ve ticaret açısından karşılıklı bağlantıların ortaya çıkmasıyla ilgilenmektedir. Küreselleşmeyi ne direnilecek ne de yüceltilecek, yalnızca ekonomik kalkınmanın yeni bağlamı ve ulusal siyasetin tarihsel çerçevesi olarak görülecek "nesnel bir gerçeklik" ya da "toplumsal bir olgu" olarak kabul etmektedir. 1960'ların ve 1970'lerin ithal ikameci sanayileşme uygulamasında ulus-devlet ulusal kalkınmada başrolü üstlenmişken, bugün ekonomik hayatın ve aktörlerin ana referans noktasını, ulus-devletin erişimi dışında küreselleşen piyasa ilişkileri oluşturmaktadır.

İkincisi, TÜSİAD üyelerine göre, küreselleşme yeni bir ortamda yeni bir dizi ilişkiyi beraberinde getirmektedir. Uzak coğrafyaları birbirine yaklaştıran yeni ticaret ilişkilerinin ortaya çıkması, ulus-devletin sınırları ötesinde yeni kurallar getiren uluslarüstü ilişkilerin (örneğin Avrupa Birliği) gittikçe önem kazanması ve iç piyasa ilişkilerinin bölgelere ayrılarak kendilerine özgü uluslarüstü ekonomik ilişkilere girmesi (örneğin Karadeniz Ekonomik İşbirliği; Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan gibi yeni Türk cumhuriyetleriyle ticaret ilişkileri; Türkiye'nin güney ve batı bölgelerine yönelik turizm) buna örnek oluşturmaktadır.

Üçüncüsü, küreselleşme ekonomik hayatta yeni bir kültürü beraberinde getirmekte, ekonominin aktörlerinin stratejilerini hazırlama, karar alma ve hareket etme aşamalarında uymaları gereken yeni bir ekonomi mantığı edinmelerini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, küreselleşme ekonomik hayatta aktörlerin stratejilerini ve kararlarını bilişsel olarak biçimlendiren yeni bir söylem yaratmaktadır. Bu durum ekonomik başarının ekonomik aktörlerin zihinsel yapılarına, yeni ekonomik mantığı kavrayabilmelerine ve ifade edebilmelerine, küresel pazarda ancak teknolojik yenilik ve kalite garantisine ağırlık vererek korunabilecek sağlam bir konuma ulaşabilmek için uzun dönemli stratejiler oluşturabilmelerine bağlı olduğunu ima etmektedir.

Yukarıda söylenenlerden iki nokta çıkarsanabilir. Birincisi, bir TÜSİAD üyesinin belirttiği üzere, bu yeni ekonomik mantık ekonomik aktörlerin zihinsel yapılarında da değişim yaratmakta, bu kişilerin kimlik tanımlarında artık teknolojiye yönelme, gelenekten çok, bilgiyi ve bilgilenmeyi öne çıkarma, küresel ağ/şebeke toplumuna (network society) uyum sağlama ve kısa dönemli kazanımlar yerine uzun dönemli stratejileri tercih etme gibi yeni değerler etkili olmaktadır.

İkincisi, yeni ekonomik mantığa uyum sağlama süreci yeni bir kültürel platformu beraberinde getirmekte, burada yaratılan kültürel kimliğin dayandığı "bir dizi sembol" aracılığıyla ekonomik aktörler kendilerini birbirlerinden ve eski kuşak sanayicilerden ve işadamlarından farklılaştırmaktadırlar. Bu anlamda, küreselleşmenin ekonomik hayat üzerindeki bir etkisi, ekonomik aktörlerin kimlik oluşumunun "sembo-

lik sermaye" yaratılmasını içermesi, bu oluşumda yaşam tarzlarına, beğenilere, dünya görüşüne, tüketim kalıplarına ve insan vücuduna ilişkin postmodern referansların bulunmasıdır. Böylece geçmişin ulusal kültürü karşısında McDünyası öncelik kazanmakta, gelenekten ve yerellikten kopma meydana gelmektedir. Dolayısıyla ekonomik küreselleşme yalnızca ekonominin örgütlenmesinde değil, ekonomik aktörlerin kimlik oluşumunda da değişimler yaratmaktadır.

TÜSİAD üyeleri küreselleşme süreçlerinin toplumsal düzeyde birbiriyle bağlantılı iki olguya yol açtığı kanısındadır. Bunlardan biri İslam'ın yükselişi ve "Kürt sorunu" örneklerinde ortaya çıkan kültürel kimlik, ikincisi ise medeni hakların korunmasıdır ve bunların her ikisi de devlet-toplum ilişkilerinde demokratik örgütlenmeyi gerektirmektedir. Üyeler Türkiye'nin küreselleşen dünyaya açılmasının da iki boyutu olduğu kanısındadır: (1) Avrupa Birliği'yle bütünleşme sorunu ve (2) Türkiye'nin dünya siyasetindeki konumu ve yeri.

Üyeler, Türkiye'nin "birinci ligde oynayan bir ülke" olma potansiyelini taşımasına rağmen, hedeflerine ulaşmak için demokratikleşme ve siyasal liberalizm eksikliklerinden kaynaklanan sorunlarını çözmesi gerektiği inancındadırlar. Bu sorunlar insan haklarının ihlali, medeni hakların korunması ve devlet gücünün vazgeçilmez temeli olarak hukukun üstünlüğünün kabul edilmesidir. Bu anlamda, küreselleşme süreci Türk devletinin karşı karşıyla bulunduğu sorunların hem ortaya çıkmasıyla, hem de çözümünün başlıca referans noktası olarak demokratikleşmeyle bağlantılı görünmektedir.

Dolayısıyla, TÜSİAD'a göre, küresel pazarda yatan ekonomik çıkarlarının gerçekleşebilmesi, Türkiye'nin demokratikleşmesiyle doğrudan bağlantılıdır –bu da derneğin 1970'lerden ve 1980'lerden bu yana ne kadar değiştiğini açıkça ortaya koymaktadır. TÜSİAD özellikle 1990'larda "demokratik bir kimlik" edinmiş, Türkiye'yi liberal, çoğulcu demokratik bir toplum haline getirme vizyonuyla yalnızca ekonomik bir aktör olarak değil, bütün Türkiye'nin yararını ve ülkenin dünya olaylarında birincil konuma gelmesinin önkoşulu olan demokratikleşmeyi gözeten bir sivil toplum kuruluşu olarak çalışmıştır.

Demokratik Türkiye'ye yönelik toplumsal vizyonu kapsamında TÜSİAD, kültürel küreselleşmenin hem demokrasiyi evrenselleştirdiği, hem de geleneksel değerleri ve kuralları canlandırdığı görüşündedir. Öte yandan TÜSİAD üyeleri kültürel İslam'ın çoğulcu ve çokkültürlü toplumsal oluşum içinde işlev gördüğü sürece güçlü bir kimlik simgesi olarak yükselmesine değer vermekle birlikte, İslam'ın siyasallaşmasını demokratikleşme açısından tereddütle karşılamaktadırlar. Bu bağlamda, Batılı değerlerle kültürel İslam Türkiye'de kültürel yaşamın sınırları içinde bir arada var olabilmekte, ama siyasal İslam hem söylemde, hem de uygulamada "liberal demokrasiyi tehdit ettiği" sürece sekülerleşmeyle siyasal İslam arasındaki çatışma olduğu gibi kalmaktadır.

Sonuç olarak, TÜSİAD'ın 1990'larda geçirdiği değişim kültürel küreselleşmeden bağımsız olarak anlaşılamaz; kültürel küreselleşme derneğin söyleminin, strateji ve etkinliklerinin yanı sıra hem ekonomik bir aktör, hem de demokratik bir sivil toplum kuruluşu olarak TÜSİAD kimliğinin temel bir bileşenidir. Ayrıca küreselleşme TÜSİAD'ın içeriğinin genişlemesine katkıda bulunmuş, kendi çıkarlarını gözeten ekonomik bir baskı grubu olmaktan çıkarak, demokratik Türkiye vizyonunu gerçekleştirmeye çalışan kolektif bir kimliğe dönüşmesinde önemli rol oynamıştır.

MÜSİAD

MÜSİAD'ın İslami bir kimliği benimseyen en önemli işadamları örgütü olduğu konusunda herhangi bir kuşku yoktur. Kuruluşundan bu yana işadamları örgütlerinin ekonomik çıkarlarını gözeterek, koruyarak ve destekleyerek ve İslami ilkeler temelinde bir toplum vizyonu geliştirerek bu kuruluşların İslam'ın yükselişiyle bağlantılandırılmasında kilit bir rol oynamıştır. MÜSİAD, İslami ekonomik aktörler arasında "güven ilişkilerine dayalı güçlü bir ağ" yaratarak TÜSİAD kadar önemli ve güçlü bir kuruluş haline gelmiş, hatta Türkiye'nin ekonomik hayatında TÜSİAD'a rakip olmaya başlamıştır.

MÜSİAD'la birlikte Türkiye, ekonomik İslam'ın aktörleri, stratejileri ve söylemleriyle ortaya çıkışına tanık olmuştur. Bu arada, İslam ile Batı'nın mantığı arasında bağlantı kurulabileceği, İslami söylemin ekonomik

ve kültürel küreselleşmenin içinde yer alması sonucunda İslami kimlik ile serbest piyasa ideolojisinin bir arada var olabildiği de görülmüştür. Ayrıca İslamcı söylemde "Hz. Muhammed'in Medine pazarında alışveriş etkinliklerini düzenleyen kuralları"dan türetilen *Homo islamicus* kavramı, İslam'ın piyasa rekabetine ve asgari ölçekte bir devlete dayalı alışveriş ilişkileriyle uyumlu bir tanımını getirmektedir.

MÜSİAD'ın genel olarak ele alındığı izleyen bölüm, bu örgüt üzerine yaptığımız araştırmadan çıkarsanmıştır. MÜSİAD da küreselleşmeyi alışveriş etkinliklerinin ulus-devletin sınırlarını aştığı ve küresel pazarda gerçekleştiği bir süreç olarak görmektedir. Derneğin üyelerine göre, küreselleşme toplumlar, ekonomiler ve kültürler arasında karşılıklı bağlantılar oluşturmakta, akılcı düşünceyi, uzun dönemli stratejileri ve örgütlenme yeteneklerini gerektiren "oyunun kuralları"nı belirlemektedir. Bu anlamda küreselleşme, ekonomik kalkınmanın yeni tarihsel bağlamı haline gelmektedir. MÜSİAD aynı zamanda küreselleşmeye olumlu bir nitelik de atfetmektedir, çünkü piyasa ilişkilerinin küreselleşmesi sayesinde ekonomik İslam'ın yükselişine ve başarısına elverişli bir ortam doğmuştur.

Bununla birlikte MÜSİAD İslami ilkelere dayanmakta, bu kapsamda güven ve dayanışma duygularını, topluluğun bireye göre önceliğini, kendi çıkarını gözeten aktör yerine adil kişi söylemini ve ahlaki kuralların bireysel ahlaka üstünlüğünü temel almaktadır. İslami söylemin, güven ve dayanışma ilişkileri yaratması bakımından, bugün Türkiye'de devletin desteklediği burjuva sınıfından çok daha büyük ölçüde küresel piyasa ilişkilerine uyduğunu savunmaktadır.

MÜSİAD İslam'ın serbest piyasayla uyumluluğunu Asya'daki kalkınma modelini örnek göstererek açıklamaktadır; burada başarının sırrı "toplumsal ilişkileri düzenleyen geleneksel kurumlar ile küresel pazarların gerektirdikleri arasındaki stratejik uyumda" görülmektedir. MÜSİAD'ın ilk (ve önceki) başkanı Erol Yarar, Doğu Asya modelinin Türkiye'nin ekonomik kalkınması açısından taşıdığı önemi şöyle anlatmaktadır: "Yirmi birinci yüzyılın eşiğinde Büyük Okyanus'un batı yakası –bir başka deyişle, Çin'in doğusu– yeniden dünya ekonomisinin başlıca merkezi haline gelmektedir."

Buradaki en önemli nokta, Batılı sanayileşme modelinden farklı olarak bu yeni modelin "küçük ve orta ölçekli işletmeler" arasındaki bağlantılara ve ailenin/dinin barındırdığı "geleneksel değerler kültürü"ne dayanmasıdır. Doğu Asya modelinin başarısı, kültürel kimliğe bağlılığına ve sekülerliği dinsel ahlak ve değerlerden üstün tutan Batı uygarlığından kopmasına dayanır. Bu modeli izleyen MÜSİAD da tutarsız kapitalist gelişmenin alternatifi olarak ortaya çıkmakta ve ben-merkezli bireyci bir ahlakı doğuran *Homo economicus* yerine, ekonomik kalkınmanın doğru ahlaki temelini oluşturan *Homo islamicus* çerçevesinde etkinlik göstermektedir.

Bu bağlamda MÜSİAD, söylemlerinin, stratejilerinin ve aktörlerinin gerici, mistik ya da yalnızca geleneksel değil, ilerici, ekonomik ve teknolojik yeniliğe açık, serbest ticaret ve kapitalizmle uyumlu ve servet yaratma yeteneğine sahip "doğru İslami söylemi" oluşturduğunu savunmaktadır. Buna göre MÜSİAD da TÜSİAD gibi teknolojiyi ve kalite garantisini desteklemektedir. Aktörleri başarının güvencesi olarak kısa dönemli çıkarlar yerine uzun dönemli, akılcı stratejileri seçmekte, girişimci etkinliklerini kapitalizm ve kapitalist mantığın ekonomik kuralları çerçevesinde yürütmektedirler.

Böylece ekonomik İslam, kapitalizmi ekonomik küreselleşme olarak tutundurmaya çalışmakta, ama kültürel temelini İslami söyleme dayandırmaktadır. Ekonomik İslam'ın temsilcisi olarak MÜSİAD ekonomik küreselleşmeyle İslam dinini dile getirmekte, ama aynı zamanda kültürel/toplulukçu kimliğin bireyci ahlaka üstünlüğünü temel alan bir toplum vizyonu da yaratmaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye'de bireysel çıkarları toplum yararından üstün tutan *Homo economicus* yerine *Homo islamicus* üzerine kurulu bir toplumsal-siyasal yaşam vizyonunu temsil etmektedir.

Bu vizyon doğrudan doğruya MÜSİAD'ın küreselleşmeye olumlu yaklaşımından türetilmiştir ve küreselleşmenin bu olumlu tanımı MÜSİAD'ın hem mevcut siyasal-ekonomik düzeni (devletçilik ve sekülerleşme) hedef alan girişiminin, hem de *Homo islamicus* anlayışını yayma çabasının temelini oluşturmaktadır. MÜSİAD küreselleşmeyi çoğulculuğun ve çokkültürlülüğün gelişmesine katkıda bulunan, böylelikle de Türkiye'nin demokratikleşmesine elverişli ortamı yaratan bir etken olarak görmektedir. Bu bağlamda, küreselleşme Türkiye'nin tam üye olma istediği Avrupa Bir-

ligi'nin bütünleşmesi süreciyle birlikte ele alınmakta ve hem koşul koyan, hem de olanak sağlayan bir etken olarak işlev görmektedir. Türk devletinin demokrasiye açılmasını, böylece çoğulculuğun ve çokkültürlülüğün bir öğesi olarak İslami söyleme meşru bir zemin yaratılmasını gerektirmesi, hatta zorunlu kılması bakımından "koşullandırıcı", ekonomik İslam'ın ulus-devletin sınırları ötesinde çalışmasını kolaylaştırması bakımından da "mümkünleştirici" bir etkendir.

Burada iki noktaya değinmek gerekir. Birincisi, MÜSİAD'ın çoğulculuk ve çokkültürlülük anlayışı, topluluğun bireye üstünlüğünü savunması açısından liberal değildir. Onlara göre kişinin kimliği söylem içinde kurulmakta, birey değil, topluluk terimleriyle tanımlanmaktadır. İslami söylem uyarınca topluluk, bireysel tercihlerden ve ahlaktan önce gelmekte, dolayısıyla demokrasi, özgürlük ve ahlakın yanı sıra bu anlamda çoğulculuk ve çokkültürlülük kavramları da liberalizm değil, topluluk ideolojisi içinde konumlanmakta ve biçimlendirilmektedir.

İkincisi, ekonomik İslam ile onun Doğu Asya tarzı ekonomik kalkınma modeline yönelmesi arasındaki bağlantıyı da açıklayan bu topluluk ideolojisi, MÜSİAD'ın sermaye ile emek arasındaki sınıf, güç ve zenginlik farklılıklarını aşan ahlaki/kültürel İslam kimliğinin ifadesine ve serbest ticarete dayalı topluluk temelli ekonomik örgütler anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Burada İslam hem mal sahibinin, hem de üreticinin kimliğini tanımlamakta, her ikisini de ekonomik topluluğun parçası haline getirmekte, bunların arasında bulunan güç ve iktidar eşitsizliğini, dengesizliğini ve farklılıkları da gizlemektedir.

Örneğin, ekonomik İslam'ın kullandığı adalet ve hakkaniyet söyleminde üreticilerin sendika içinde örgütlenme haklarına, grev hakkına, sosyal güvenlik ya da sağlık hizmetleri haklarına hiçbir atıf yoktur. Hatta ekonomik İslam'ın savunduğu toplulukçu ideoloji, genel olarak refah devleti ve adil dağıtım ilkelerine, özel olarak da üreticilerin örgütlenme haklarına karşı çıkmaktadır.

Bununla birlikte, burada MÜSİAD'ın gerçekte sınıfsal temele dayanan bir örgütlenme olduğu, toplulukçu ideolojisini "gerekçelendirmek" ve ekonomik etkinliklerini "harekete geçirmek" için İslami söylemi kullandığı

görülebilmektedir. Ayrıca, ideolojik düzeyde MÜSİAD ve onun İslami ekonomik kimliği ile TÜSİAD ve onun Türkiye'de demokratikleşme sürecinin bir temeli olarak medeni haklar söylemine özellikle ağırlık veren ekonomik kimliği arasında köklü bir fark gözlenebilmektedir.

SİAD'lar

Son yıllarda Türkiye'de hem nitel, hem de nicel önemi gittikçe artan SİAD'lar, il ve bölge temelinde kurulan, kendilerine özgü söylemleri ve stratejileri bulunan sanayici ve işadamları örgütleridir. Bunlar, TÜSİAD ve MÜSİAD kadar güçlü ve nüfuzlu olmamakla birlikte, şu nedenlerle dikkate değer görülmektedir: (1) Anadolu'nun ekonomik hayatında bir dinamizm yaratmışlardır; özellikle "Anadolu Kaplanları" olarak bilinen başarılı kentlerin ortaya çıkması buna katkıda bulunmuştur. (2) SİAD'ların ekonomik başarıları, Anadolu'ya tarıma dayalı, azgelişmiş ve geleneksel bir toplumsal bütün olarak bakan "şarkiyatçı görüş"ümüzün değişmesinde önemli rol oynamıştır. (3) Dolayısıyla, küresel ile yereli buluşturmanın farklı yolları olduğunu göstermiş, değişik toplumsal oluşumlar ve toplumsal vizyonlar yaratmışlardır.

Ekonomik küreselleşmeye olumlu yaklaşmaları, serbest ticaret ideolojisini benimsemeleri ve bugünkü siyasal-ekonomik düzeni ekonomik ve kültürel etkinliklerdense güçlü devlet geleneğine ağırlık verdiği için eleştirmeleri açısından SİAD'larla TÜSİAD ve MÜSİAD arasında benzerlik görülmektedir. Ekonomik örgütlenmelerinin kapsamı ve ölçeği açısından, MUSIAD'a benzer olarak, SİAD'lar da Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki küçük ve orta ölçekli işletmeleri temsil etmektedir. Bunlar da ekonomik hayatın temelinde serbest ticaret ile geleneksel/ toplulukçu kültürel kimlik arasındaki bağlantının yattığı bir ekonomik kalkınma modelini desteklemektedir. Hatta varlık nedenlerinin ve hareket tarzlarının temeli, ekonomik başarının önkoşulu olarak bireysellikten çok, topluluk bağlarına ağırlık vermelerine dayanır.

Bununla birlikte SİAD'larla TÜSİAD ve MÜSİAD arasında üç önemli fark vardır. Birincisi, SİAD'lar devlet desteğinden yararlanmamakta, tümüyle uluslararası ticarete bağımlı olan yerel kalkınmayı temsil et-

mektedir. Gerçekten de SİAD'lar, yerelde küreselleşmenin en açık örneğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, SİAD'lar ekonomik ve kültürel küreselleşmeyi kendi doğuş ve gelişmelerinin "içkin" öğesi olan ve kendi yerel kültürlerinin korunmasına olumlu ve değerli katkılarda bulunan bir süreç olarak görmektedir.

İkincisi, bütün SİAD'lar topluluğun bireye üstünlüğünü kabul etmekte ve cemaati "organik toplumsal ve kültürel bütün" olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda çoğulculuğu ve farklılığı değil, türdeşliği, görüş birliğini ve aynılığı tercih etmekte, liberal bireyciliği değil, muhafazakâr ve toplulukçu toplumsal vizyonları desteklemektedirler. SİAD üyelerine göre ekonomik hayatta başarı, kültürel hayatın "organik bir birlik" olarak düzenlenmesine ve korunmasına bağlıdır. Bununla birlikte SİAD'lar, organik birliğin tanımı konusunda MÜSİAD'dan ayrılmaktadırlar. SİAD'lara göre, kültürel kimliğin tek kaynağı İslami söylem değildir; aile bağları, geleneksel kurallar, etnik köken ve primordial özellikler toplumsal ve kültürel yaşamın organik bir bütün olmasını sağlayan topluluk bağlarının yaratılmasında önemli rol oynar.

Başarılı SİAD'lar –örneğin Gaziantep, Konya, Kayseri, Çorum, Denizli, Aydın, Adana ve Antalya– ekonomik gelişmelerini çevrelerindeki güçlü aktörler arasında organik örgütsel ve kültürel bağlar kurmanın önemini vurgulayarak açıklamaktadır. Gerçekten de araştırma bulgularımıza göre SİAD'ların genellikle paylaştıkları bir görüş, belirli bir toplulukta organik bütünlük ne ölçüde üretilir ve yeniden üretilirse, ekonomik hayatta da o ölçüde başarıya ulaşıldığıdır. Dolayısıyla, Anadolu'daki başarı öyküleri organik bütünlüğün yerel ile küreseli başarıyla bağlantılandırma açısından taşıdığı önemi ortaya koyarken azgelişmişliğin sürdüğü illerdeki ekonomik aktörler böyle bir organik bütünlük yaratmak için gerekli topluluk ruhunun bulunmayışından yakınmaktadırlar.

Üçüncüsü, organik bütünlüğün bu şekilde vurgulanması, organik bir birlik oluşturan manevi ve ahlaki topluluğun ekonomik ve kültürel gelişmenin mutlak temeli sayıldığı Anadolu illerinin ve bölgelerinin çoğunda milliyetçi ve muhafazakâr siyasal görüşlerin büyük gücünü açıklamaktadır. Dolayısıyla SİAD'lar bir taraftan yerelle küresel arasındaki bağları güçlen-

dirirken, öte taraftan da içerikleri, kapsamları ve ufukları kendi illeriyle sınırlı kalan toplumsal vizyonları aracılığıyla "muhafazakârlığın ve milliyetçiliğin taşıyıcısı" olarak işlev görmektedir. O nedenle SİAD'lar gerek söylem, gerekse işlev düzeyinde küçük ölçekli örgütlenmeler olarak kalmakta, buna karşılık TÜSİAD'm ve MÜSİAD'ın vizyonları bütün Türkiye toplumunu kapsamaktadır.

Türkiye'de kültürel küreselleşmeyle ekonomik hayatın bağlantılarına ilişkin araştırmamızın belli başlı bulgularını özetlemiş olduk. Bu bağlantının küreselle yerelin bir arada var olma biçimini aldığı sonucuna varabiliriz. Bununla birlikte, ekonomik aktörlerin kültürel küreselleşmeye ithaf ettikleri anlamlar ekonomik söylem ve stratejilere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu aktörlerin tümü küreselleşmeyi Türkiye'deki ekonomik ve kültürel hayatın değişen yapısının içsel bir öğesi olarak görmekle birlikte, toplumsal vizyonları açısından birbirlerinden farklıdır. Bu farklılık da, medeni haklar ve bireyselliğin evrensel diliyle, kültürel-ahlaki kimliğin korunması ve organik bir birlik olarak bir topluluk yaratılmasının eşzamanlı desteklenmesiyle kendisini göstermektedir. Özetle, Türk ekonomik hayatında ekonomik küreselleşmenin bir dışavurumu olarak serbest ticaret ideolojisi hem liberalizmle, hem de toplulukçulukla bir arada var olmaktadır.

Kültürel Küreselleşme ve Sivil Toplum Kuruluşları

1980'lerde ve özellikle 1990'larda Türkiye'de toplumsal-siyasal değişimi güçlü devlet geleneğinden bağımsızlaştırmanın farklı yollarına yönelik arayışlar büyük bir ilgi odağı oluşturdu. Sivil toplum kuruluşları da bu ortamda ortaya çıkıp, Türkiye siyasetinin önemli aktörleri durumuna geldiler. Sivil topluma duyulan bu ilgi, yalnızca güçlü devlet geleneğinin yarattığı genel hoşnutsuzluktan, bu hoşnutsuzluğun hiç de önemsiz olmayan nedenleri arasında devletin gittikçe toplumdan bağımsızlaşarak toplumsal ve kültürel talepleri karşılayamamasından, toplumsal sorunlarla başa çıkamamasından kaynaklanmıyordu. Araştırma bulgularımız, sivil topluma duyulan ilginin özünde "küresel" nitelikte olduğunu, küresel sivil toplum denen olgunun ortaya çıkmasıyla Türkiye'de daha katılımcı bir kültür arayışının hem normatif, hem de kurumsal bir temele kavuştuğunu

göstermektedir. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşları, kültürel küreselleşmeye "yalnızca devlete ait olmayan bir siyaset dilinin yaratılması"na katkıda bulunduğu ölçüde değer vermektedir.[15]

1990'larda hem güçlü devlet geleneğinde yaşanan krizin, hem de kültürel küreselleşme sürecinin etkisiyle sivil toplum kuruluşları nicel ve nitel olarak önemli bir yükseliş gösterdi. Bunlar (1) demokratikleşme sürecinin "vazgeçilmez bir öğesi," (2) Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle ilişkilerinin istikrara kavuşturulmasında "gerekli bir etken" ve (3) Türk devletinin modernleşmesi ve liberalleşmesi, böylece iktidarı ve etkinlikleri toplum denetimine "açık" bir siyasal örgütlenmeye dönüşebilmesi açısından "önemli bir öğe" olarak görülüyordu.

Sivil toplum söylemi Türkiye'nin akademik çevrelerinde ve kamu hayatında normatif destek görmekte ve etkin olarak yaygınlaşmaktadır. Sivil toplum kuruluşları hem normatif olarak, hem de söylemleri açısından güçlü "[siyasal] aktörümsü bir nitelik" kazanmakta, bu söylem medeni haklar dilinin küreselleşmesi sayesinde devlet-toplum/birey ilişkilerinin güçlü devlet geleneğinin ötesinde yeniden ele alınmasında etkili olmaktadır.

Bunların yanı sıra 1999'da yaşanan büyük felaket ve yıkım da –Türkiye'nin en sanayileşmiş bölgesini büyük ölçüde yok ederek yaklaşık yirmi bin can kaybına yol açan 17 Ağustos Marmara depremi ile 12 Kasım Düzce depremi– ülkede pek çok kişinin sivil toplum kuruluşlarına daha ciddi biçimde yaklaşmalarına neden olmuştur. Bu iki felaket güçlü devletin ciddi sorunlar karşısında tepki gösterme ve çözüm bulma açısından gerçekte epeyce zayıf olduğunu çok açık biçimde göstermiştir. Devletin kriz koşullarında hızlı ve etkin tepki verememesi, toplumun karşı karşıya bulunduğu sorunların etkin ve etkili çözümü için sivil toplum kuruluşlarının ve daha katılımcı bir siyasal kültürün gerekli olduğu inancını doğurmuştur.

Aynı zamanda, yabancı arama ve kurtarma ekiplerinin üstlendiği rol ve depremde evlerini ve ailelerini kaybedenlere gelen küresel yardım da küreselleşmeyle Türkiye sivil toplumu arasında bir eklemlenme noktası yaratmıştır. Çeşitli toplumlardan, kurumlardan ve bireylerden gelen büyük miktarlardaki parasal ve manevi yardım Türklerin tutum ve davranış kalıplarında önemli bir değişime yol açmış, dünyaya karşı görece milliyetçi bir

bakışın yerini, toplumsal ilişkilerde daha evrenselci ve ulus-ötesi bir yaklaşım almıştır. Bunun sonucu olarak, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının ve bu kuruluşların medeni haklar ve katılımcı demokrasi dilinin küresel düzeyde kabul edilmesi çağrısının saygınlığı önemli ölçüde artmıştır.

Öte yandan, araştırmamızın bir tür çelişkiye de işaret ettiğini belirtmek gerekir: Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının çoğu gerçekte küreselleşmeyi "uzun dönemde direnilmesi gereken bir süreç" ya da "Türkiye toplumunu olumlu etkilemesini sağlamak için ciddiyetle ele alınması gereken bir sorun" olarak görmektedir. Başka bir deyişle, sivil toplum konusundaki genel düşünsel söylemde küreselleşmenin Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine yardımcı bir etken olarak kabul edilmesi, sivil toplum kuruluşlarının kendilerinin küreselleşmenin yararı konusunda söyledikleriyle uyumlu değildir. Göründüğü kadarıyla, bunların çoğu kültürel küreselleşmenin uzun dönemli etkileri konusuna "epeyce kuşkuyla" yaklaşmaktadır.

Bu kuşkuculuk, küreselleşmenin zengin ülkeler adına antidemokratik güç ilişkilerine yol açan yeni bir emperyalizm biçimi olarak görüldüğü durumlarda oldukça güçlü bir hal almaktadır. Ama bazen de küreselleşmenin hem olumlu, hem de olumsuz sonuçlar doğuran nesnel bir gerçeklik olarak görülmesi biçiminde ortaya çıkmaktadır. *Olumluluğu* güçlü devlete karşı durma ve medeni hakların korunması için elverişli bir ortam hazırlaması, *olumsuzluğu* ise serbest piyasa ideolojisi temelinde dünyada liberal hegemonya vizyonunu desteklemesi bakımındandır.[16]

Üç etkili insan hakları örgütünü ele almanın örnekleme açısından burada aydınlatıcı olacağı kanısındayız. Etkinlikleri küresel düzeyde destek gören Türkiye İnsan Hakları Derneği küreselleşme konusunda oldukça sert bir kuşkucu tutum takınmakta, insan haklarının korunması konusunda bugünkü küresel söylemi desteklemekle birlikte, küreselleşmenin uzun dönemde ekonomik açıdan güçlü ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiğini savunmaktadır. Dolayısıyla, küresel ölçekte demokratik yönetişime ulaşılması için uzun dönemde küreselleşmeye direnilmesi gerekir.

İkinci örgüt, İslami söylemle ilişkilendirilen Mazlum-Der'dir; görece yumuşak bir kuşkuculuk içindeki bu dernek, kültürel küreselleşmenin

Mazlum-Der'in etkinliklerine uygun bir ortam sağladığını, ama insan hakları konusundaki liberal söyleminin kültürel haklara eğilme biçimi açısından sorunlu olduğunu savunmaktadır.

Üçüncü insan hakları örgütü Helsinki Yurttaşlar Derneği'dir; Avrupa'da kurulan ve Türkiye'de etkinlik gösteren bu dernek, kültürel küreselleşmenin hem ulus-devlet, hem de sivil toplum açısından hem olumlu, hem de olumsuz sonuçlar doğurduğu görüşündedir. Buna göre kültürel küreselleşmenin reddedilmesi ya da yüceltilmesi söz konusu değildir; öte yandan, medeni haklar söyleminin evrenselleşmesini desteklemek gibi olumlu özelliklerinden yararlanabilmek için ciddi olarak ele alınması gerekir.

Bu üç dernek arasındaki farklılıkların incelenmesi önemlidir, çünkü bunlar Türkiye'de bütün sivil toplum kuruluşlarının karşısında duran ve onların kültürel küreselleşme konusuna yaklaşımlarını büyük ölçüde belirleyen genel bir sorunu da aydınlatmaktadır. Bu sorun "sınır sorunu" olarak adlandırılabilir; başka bir deyişle, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının devletle ilişkileri, etkinliklerinin kapsamı ve içeriği, normatif ve ideolojik oluşumları bakımından nereye kadar gerçekten "sivil toplum kuruluşları" biçiminde çalıştığıyla ilgilidir.

Türkiye'de sivil toplumun genel tanımlanma söylemine göre, devletle toplumun kurumsal olarak ayrışması, devletin sınırları dışında yer alan kuruluşların sivil toplum kuruluşları olarak değerlendirilmesi için "yeterli koşul" sayılmaktadır. Gerçekten de çok sayıda sivil toplum kuruluşu kendilerini bu çerçevede tanımlamaktadır. Oysa bu tanım, sivil toplum kuruluşlarının tanımlandığı çalışmalarda kullanılan iki önemli ölçütü dikkate almamaktadır: sivil toplum kuruluşları belirli bir soruna odaklı örgütlerdir ve ideolojik toplumsal vizyon yaratma ya da destekleme amaçları *yoktur.*

Oysa Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarına bu iki ölçüt temelinde baktığımızda, çoğunun etkinliklerinin aslında geniş toplumsal vizyonlardan kaynaklandığını görürüz. Bunların birkaçını anmak gerekirse, Atatürkçülük, çağdaş uygar yaşamı koruma, seküler-demokratik Türkiye, İslami düzen, modern Türkiye, İslam'ı yaşamak, sosyalist Türkiye ve Atatürkçü kadın gibi örnekler verilebilir. İkincisi, bazı sivil toplum kuruluşları kurumsal olarak devletin dışında olsa bile devlet gücüyle çok yakın

normatif ve ideolojik bağlantıları bulunabilmektedir. Bunun bir örneği Refah Partisi'nin kapatılmasıdır, ki bu örnekte ordu, devlet ve sivil toplum kuruluşlarından bazı kişiler arasında güçlü bağlantılar kurulmuştu. Refah Partisi'nin kapatılması örneğinde, topluma genel yararı gözetme arayışının, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerini odaklaştırdıkları bir misyon da olabileceğine şahit olmuştuk.[17]

Araştırmamız sivil toplum kuruluşlarının küreselleşme konusundaki görüşlerinin, bu kuruluşların söylem ve stratejilerinin ne ölçüde normatif olduğuna da işaret etmektedir. Etkinleri belirli bir soruna yönelmek yerine, genel olarak ideolojik ve normatif toplumsal vizyonlarla yakından bağlantılı olan kuruluşlar, kültürel küreselleşmenin Türkiye'de toplumsal ilişkiler üzerindeki etkileri konusunda daha kuşkucudur. Belirli bir soruna odaklanmış sivil toplum kuruluşları ise kültürel küreselleşmeye daha az kuşkuyla yaklaşmakta, küreselleşmenin kendi etkinlikleri için tarihsel bir ortam yarattığını düşünmektedir.

Sonuç olarak, sivil toplum kuruluşlarına ilişkin entelektüel söylemle sivil toplum kuruluşlarının kültürel küreselleşmenin etkilerini algılama biçimleri arasında fark olduğu kanısındayız. Entelektüel söylem sivil toplumu, biraz da küreselleşme sürecinin etkisiyle, güçlü devlet geleneğindeki meşruiyet/yönetebilirlik sorunuyla değişen toplumsal ilişkiler arasında ortaya çıkan alana yerleştirmektedir; dolayısıyla da sivil toplumu demokratikleşmenin, çoğulculuğun ve çokkültürlülüğün gerekli koşulu olarak görmektedir. Oysa sivil toplum kuruluşlarının çoğu, ideolojik ve normatif vurgusu olan söylemleri ve stratejileri dolayısıyla buna karşıt bir yaklaşımı benimsemektedir. Dolayısıyla, sayılarının artmasına ve önemli aktörler olmaya başlamalarına karşın, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının ne kadar "sivil" olduğu belirsiz kalmaktadır.

Kültürel Küreselleşme ve Popüler Kültür/Tüketim Kalıpları

Kültürel küreselleşme ekonomik hayat, sivil toplum ve entelektüel yaşam üzerindeki etkilerinin yanı sıra Türkiye'de popüler kültür ve tüketim kalıplarına da girmiş, son yıllarda bu alanda önemli değişimler görülmüştür.[18] Bu değişimler birbiriyle bağlantılı iki eğilim doğurmuştur; kimlik

tanımlarımıza, yaşam tarzı tercihlerimize ve tüketim kalıplarımıza yansıyan bu eğilimlerden biri değerlerin postmodernleşmesi, öbürü de yerelin küreselleşmesidir. Bu iki eğilim, aynı zamanda, Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nun deyimiyle, 1990'larm "kültürel/simgesel sermayesi" olarak işlev görmüştür. Kimliklerin oluşturulmasında ve harekete geçirilmesinde bu sermayenin oynadığı rol, en az ekonomik sermayeninki kadar önemlidir.

Böylelikle, sekülerleşmeyle İslami gelenekçilik arasında bir kutuplaşmanın ortaya çıktığı siyaset sahnesinden farklı olarak, 1990'ların popüler kültüründe "çoğulculuk çağrıları, çoğul kimlikler, yerele değer verilmesi, geleneksel simgelerin artması ve tüketici kültürünün ortaya çıkması" gibi gelişmelere tanık olduk. Dolayısıyla, "kültürel sermaye" ikili bir rol oynamış, farklı kimliklerin oluşmasını ve harekete geçmesini anlamlı kılmak açısından farklılaştırıcı bir etken; değişik kimliklerin tüketici kültürüne yönelmeleri açısındansa bu kimlikler arasında ortak bir unsur olmuştur.

Popüler kültür alanında kültürel küreselleşme, küreselle yerel arasında çatışma yaratan değil, ikisinin bir arada var olmasını sağlayan bir süreç olarak görülmektedir. Burada üç noktaya değinmekte yarar vardır.

Birincisi, araştırma bulgularımıza göre, söz konusu bir arada var oluşun en cok, siyasal tercihleri, ekonomik konumları ve/veya refah düzeyleri birbirinden farklı olan kimliklerin tüketim kalıplarında kendini göstermesidir. Bu kimlikler arasında gazete, dergi ve TV kanalı tercihleri açısından gözle görülür, hatta belki zaman zaman önemli farklar bulunmasına karşın, bu kimliklerin tüketim konusundaki yaklaşımlarına gelindiğinde bu farklılıklar ortadan kalkmaktadır. Başka bir deyişle, gazete ve TV kanalı tercihleri hâlâ siyasal ya da kültürel kimlik kodlarına dayanırken, farklı kimliklerin tüketim kalıplarındaki önemli artış "[Türk] toplumun[un] McDonaldlaşması"na yol açmıştır. Örneğin, kendilerini İslami söylemin içinde ya da ona yakın olarak konumlandıranların çoğu İslamcı hareketle ilişkilendirilen gazeteleri ve TV kanallarını seçmekle beraber, Batılı tüketici kültürünün ve onun simgelerinin evrenselleşmesini de çok rahat kabul etmektedir. Aynı şey, kendilerini "Batılı" ya da "seküler" olarak tanımlayanlar için de geçerlidir.

İkincisi, kültürel küreselleşmenin aynı zamanda geleneğin yeniden canlanmasına, yalnızca siyasal ya da ekonomik bir hareket olarak değil, aktörleri ve söylemleriyle kültürel bir hareket olarak yükselmesine elverişli bir platform yaratması bağlamında görülebileceğidir. Dolayısıyla, küreselleşmenin bir sonucu olarak İslami kimlik artık değişime kapalı, gerici bir benlik anlamına gelmemektedir. Tam tersine, İslami kimliğin moda, müzik, sanat ve turizmde kullandığı kültürel sermayenin ortaya çıkmasına ve alışveriş merkezi kültürüyle bütünleşmiş, teknolojiden yararlanan ve paranın sembolik gücünü kavramış bir ekonomik yurttaş gibi davranan tüketici odaklı bir İslami kimliğin oluşmasına tanık olduk. Bu anlamda, İslami kimlik de seküler kimlik kadar yeni tüketici kültürünün bir parçasıdır: Bu kültürü Batı kökenli bir bela olarak değil, toplumsal statünün ve gücün temeli olarak görmektedir.

Üçüncüsü, bu bağlamda kültürel küreselleşmenin yerel sanat biçimleri, kültür objeleri ve sembollerinin canlandırılmasında olumlu bir unsur olarak görülmesi, böylece de kültürel yaşamı daha çoğulcu, demokratik ve çokkültürlü hale getirmesidir. Küreselleşme, marjinalleştirilmiş ve susturulmuş kültür biçimleri ve objelerinin hem görülebilirlik, hem de pazarlanabilirlik kazandığı bir ortam yaratarak türdeş bir kültür hayatının üretilmesini ve korunmasını amaçlayan seküler kültürün egemenliğine son vermektedir. Aynı zamanda, gelenek, yerellik ve özgünlük söylemi aracılığıyla farklılıkların dile getirilmesine önemli bir katkıda bulunmaktadır, çünkü çoğulcu ve çokkültürlü bir yaşam –Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin gerekli bir koşulu– yerelin küreselleşmesi sayesinde oluşmuştur.

Yukarıdaki tartışmanın ve kültürel küreselleşmenin Türkiye'deki yaşam üzerindeki çeşitli etkilerine ilişkin sunuşumuzun ışığında, küreselle yerel arasındaki etkileşimlerin çatışma değil, bir arada var olma biçiminde betimlendiği sonucuna varıyoruz. Bu olguyuyu kabul etmenin yalnızca Türkiye'de modernitenin değişen doğasının anlaşılması bakımından değil, daha da önemlisi, Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi bakımından da son derece büyük önem taşıdığı kanısındayız.

Dördüncü Bölüm
Amerikan Girdabı

Amerika Birleşik Devletleri

JAMES DAVISON HUNTER VE JOSHUA YATES

KÜRESELLEŞMEYE ÖNCÜLÜK

KÜRESELLEŞTİRİCİ AMERİKAN DÜNYASI

Bir arkadaşım Ruanda'daki katliamın hemen ardından bir öykü anlattı. Kendisi askeri temsilci olarak, bölgeyi dolaşan bir STK heyetiyle birlikte orada bulunmuştu. Durum korkunçtu. Altyapı yokluğu nedeniyle insanlara yardım ulaştırılamıyordu. Dolayısıyla, yolda takılıp kalmış, bir türlü ilerleyemeyen Birleşmiş Milletler konvoyları vardı. Bu heyet de saatlerce yolda oturup beklemiş, hiçbir yere gidememişti. Sonunda gidecekleri yere vardıklarında bir de ne görsünler: Coca-Cola iki hafta önce oraya ulaşmış, dağıtacaklarını dağıtıyordu. İnanılmaz bir olay –Coca-Cola oraya Birleşmiş Milletler'den önce ulaşmıştı. Küresel pazarın, özellikle de bu markanın ne kadar güçlü olduğunu ortaya koyuyor... Sanırım Microsoft da gerek duysa, orada olabilirdi.

PORTER NOVELLI'DEN BİR ÜST DÜZEY YÖNETİCİ

Amerika Birleşik Devletleri, bir gözlemcinin deyişiyle "insan yapımı nesnelerden gerçek bir çığ" yaratmış, bunlar dünyanın her yanında yaşamın en doğal parçası haline gelmiştir. ATM, basketbol, hamburger, kaykay, cep telefonu, bilgisayar, bilgisayar korsanı, lastik ayakkabı, beysbol şapkası, otomatik makineli çamaşırevi, çubuk gofret-çikolata, mikrodalga fırın, parkmetre, kamera, para atılarak çalışan otomatik müzik dolabı, çağdaş yolcu uçağı, tüketim maddeleri satan gece gündüz açık mağaza, tebrik kartı, dondurma, enerji veren sporcu içeceği, blucin, rap müziği, çiklet, kredi kartı, gökdelen gibi nesneler hemen hemen her yere yayılmıştır. Gerçekten de küreselleşme adı altında topladıklarımızın çok büyük bölümü, yadsınamaz biçimde Amerikan kökenli ve özelliklidir. İster McDonald's (bütün dünyada günde 20 milyon insana hizmet veren), ister MTV (yılda yarım milyar insana ulaşan), ister Coca-Cola (bütün dünyada her gün bir milyar insana ulaşan), ister Hollywood (dünyada en fazla izlenen filmlerin yüzde 85'ini sağlayan), ister başlı başına küresel bir simge olan Mic-

hael Jordan (yalnızca oyunculuk yaşamı süresince küresel nitelikli çeşitli ticari girişimlere 10 milyar dolardan fazla gelir sağlayan) ve ister başka bir örnek olsun, Amerikan popüler kültürü, yiyecekleri ve statü simgeleri her yeri kaplamıştır.

Öte yandan, neredeyse evrensel düzeyde büyüleyici olan, Amerika'nın yalnızca popüler kültürü değildir. Hayırseverlik alanında, ABD merkezli vakıflar sağladıkları destekle öne çıkmakta, cömert katkılarda bulunmaktadır. Amerikan vakıflarının ABD dışındaki hayırsever girişimlere, eğitime ve bu gibi başka amaçlara yalnızca 1994'te ayırdığı miktar 966 milyon dolar dolayındadır. Finans alanında, en büyük yatırım şirketleri ve çokuluslu şirketler ABD merkezlidir ve bu şirketlerin üst düzey yöneticilerinin yetiştiği seçkin okullar da gene Amerikan okullarıdır. 1999'da *Fortune* dergisinin yayınladığı dünyanın en büyük 500 şirketi içinde ilk on sıradaki şirketin altısı Amerikan ve genel olarak en kârlı şirketlerin otuz biri Amerika'dadır.

ABD, çoğu ölçüte göre –toplam gelir, yurtdışı varlıklar, yurtdışındaki bağlı şirketler, yabancı çalışan sayısı vb– küresel ekonominin tartışmasız lideridir. Dinsel açıdan, dünyanın en büyük toplumsal hareketleri arasında sayılabilecek olan Amerikan Evanjelik hareketi de bütün dünyadaki Evanjeliklere olağandışı parasal, eğitime yönelik ve teknik kaynaklar sağlamaktadır. Örneğin, İsa'nın Kampüs Haçlıları adlı dinsel kuruluş, *Jesus Film* (İsa Filmi) adlı yapımını iki yüzden fazla ülkede göstermiş, 446 dile çevirmiş ve bütün dünyada 1,3 milyar insana sunmuştur. Benzer biçimde, Aile Odağı adlı dinsel örgütlenme, Dr. James Dobson'un sunduğu aynı adlı radyo programının her gün doksan beş ülkede 660 milyondan fazla insan tarafından dinlenmesiyle övünmektedir. Dolayısıyla, "Amerikanlaşma" teriminin çoğu kez küreselleşme süreciyle eşanlamlı kullanılması pek şaşırtıcı değildir.

Öte yandan, küreselleşmenin yalnızca büyük çaplı bir Amerikanlaşma olmadığı da açıktır. ABD pazarlarından kaynaklanan geniş kapsamlı maddi ve simgesel kültürün dünyanın başka yerlerinde ve toplumlarında ne tekdüze, ne de edilgen bir biçimde alındığı bilinmektedir. Küresel markalar ister somut ürün biçiminde, ister imaj biçiminde tüketilsin, bu süreçte kültürel uyumun yanı sıra geliştirme, türdeşleşmenin yanı sıra bağdaş-

tırmacılık ve istekliliğin yanı sıra direniş de ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, ABD içinde yaratılan mallar, teknolojiler ve simgeler sınırları geçerken hiç kuşkusuz hatırı sayılır bir kültürel kargoyu da birlikte taşımakta, ama alındıktan sonra çoğu kez yerlileştirici ve melezleştirici güçlerin etkisine girmektedir. Bütün bunları çözümleyerek bir anlam çıkarmak, araştırmacıları daha yıllarca uğraştıracak bir iştir.

Gene de sonuçta bugün Amerika'nın küreselleşme sürecinde başat olmasa bile en azından çok güçlü bir rol oynadığı gerçeğiyle karşı karşıyayız. Bu rolün iç işleyişi konusundaki anlayışımız nedir?

Bu bölümde bir "dünya kültürü" yaratmakta olan Amerikalılar (iş dünyasında, popüler kültürde, siyasette ve inançta küreselleşmenin öncülerini oluşturan seçkinler) açısından bu gerçeğin ne anlama geldiği incelenmektedir. Bu kişiler dünyadaki bu tarihsel dönüşümün ön saflarında neler yaşamaktadırlar? Oluşumuna katkıda bulundukları bu dünyayı nasıl görmektedirler? Bu kadınlar ve erkekler ve onların başında bulunduğu kuruluşlar karmaşık, ama hâlâ gelişmekte olan dünya düzeni konusunda bize nasıl bir bilgi vermektedirler? Kuşkusuz bunlar "kozmopolit" seçkinlerdir ve kozmopolit bir kültür yaratmaktadırlar, ama bu nasıl bir kozmopolitliktir?

Bu kişilerin programlı ve kurumsal misyonlarının ardındaki ideolojileri, günlük yaşamlarının ve davranışlarının sürdürücüsü olan toplumsal alışkanlıkları ve en temel normatif kabullerini ve bağlılıklarını biçimlendiren egemen kültür altyapısını inceleyerek önemli kavramsal ayrımlar yapma, hatta görece az dışa vurulan bazı noktalarda karşılaştırmada bulunma olanağımız vardır. Onların yaşamları, deneyimleri ve yaklaşımları, "küreselleşme" dediğimiz dev boyutlu toplumsal ve kültürel dönüşümleri anlamamızı sağlayacak bir prizmadır.[1]

KALICI FARKLILIKLAR

Görünüşte, küreselleşmenin öncüleri ve temsil ettikleri kuruluşlar çözülemeyecek kadar karmaşıktır. MTV, Sierra Kulübü, Ford Vakfı, McDonald's, Merrill Lynch ve İsa'nın Kampus Haçlıları arasında ne gibi ortak yanlar olabilir? Bunların yönetim yapıları, sundukları "mallar" ve "hizmet-

ler", bu malların alıcıları, her birinin kurumsal güdüleri ve zorunlulukları, ayrıca kurumsal açıdan olmazsa olmaz koşulları birbirinden çok farklıdır. Hatta bunlar sık sık birbirleriyle çatışmakta, çekişmekte ve çelişmekte, ideolojik anlaşmazlığa düşmekte, küreselleşmenin önderliği ve yönü konusunda birbirlerine karşı gelmektedir.

Önce birkaç ideolojik gerginlik konusuna bakalım. Bazı Amerikan kuruluşları ahlaki ve ideolojik gündemlerini, ülke içindeki mücadelelerini yansıtan biçimlerle etkin olarak "ihraç" etmektedir. ABD'de olduğu gibi, başlıca tartışma konusu kürtajdır, ama cinsellik, aile ve eğitimle ilgili daha genel konularda aynı da süreç görülmektedir.

Kürtaj konusundaki çatışma özellikle aydınlatıcıdır. Hem ilerici, hem de gelenekçi özel çıkar grupları bütün dünyada kurdukları bürolar ve buralardaki kadroları aracığıyla yabancı hükümetler arasında lobi faaliyetleri yapmakta, onları kendi davalarına kazanmaya çalışmaktadır. Aile Odağı örgütünün Uluslararası ve Pazarlama Bölümü başkanı, Amerikan kültür savaşlarının yabancı topraklarda sürdürülmekte olduğunu açıkça itiraf etmektedir. "Bence Batılı –Batı Avrupalı, ABD'li– insanların çoğu bu savaşları Peru, Guatemala ve Kosta Rika gibi yerlerde vermektedir. Temelde, hepimiz kendi felsefelerimiz için birbirimizle mücadele ediyoruz." Amerika Aile Planlaması Uluslararası Programları'nın yöneticisi "Bu bir gerçek" demiştir. "Seçme hakkına karşı olan bu gruplar küreselliğe yöneldi ve şimdi bizim de seçme hakkını savunan gruplarımız var."

Bu gruplar çeşitli toplumların hukuk, siyaset ve eğitim kurumlarını etkilemeye yönelik taktikler izlemektedir. Tipik uygulama "karar verecek anahtar kişi"yi, örneğin devlet başkanını, başkanın ya da başbakanın eşini, eğitim bakanını ya da adalet bakanını etkilemektir. Aile Planlaması yöneticisi "seçme hakkına karşı olan ABD'liler, bütün dünyada doğrudan doğruya yasaları etkileme ve yenileme hedefine yönelik bir kampanya yürütmektedirler" demiştir. Örneğin;

> Polonya'da amniyosentez çok yakın tarihte yasaklanmıştır, çünkü kadının kürtajı seçme olanağını elde etmesinin habercisi olarak görülmektedir... Bunun finansmanı doğrudan doğruya ABD'deki kür-

taja karşı hareketler tarafından sağlanmaktadır. Bu tür girişimlerin İrlanda'da ve Güney Afrika'da da ortaya çıktığı görülmektedir. Bu gruplar çok etkindir. Kürtajın yasal olduğu yerlerde koşula bağlanmasını sağlamak için büyük çaba göstermektedirler.

Beklenebileceği gibi, Aile Odağı grubu da Aile Planlaması'nın etkinlikleri için benzer şeyler söylemektedir. "Aşırı nüfus artışından söz etmek için küresel konferanslar topluyorlar. Sonra da aşırı nüfusa karşı kürtajı savunuyorlar. Bunlar çok saldırgan kişilerdir." ABD'de olduğu gibi, bu gruplar arasındaki düşmanlık inatla sürdürülmektedir.

Küresel Kapitalizmin Sonuçları

Küresel kuruluşlar ve seçkinler içindeki ikinci ve daha belirgin bir çatışma, küresel kapitalizmin etkileriyle ilgilidir. Bunun en açık dışavurumları arasında Aralık 1999'da protesto gösterilerine sahne olan Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) Seattle toplantısı, Nisan 2000'de Washington, D.C.'de Dünya Bankası'nın ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) toplantısı ve bu gibi başka olaylar yer alır. Bir dizi ulusötesi derneğin, ittifakın, beyin takımının ve Uluslararası Küreselleşme Forumu, Dönüm Noktası Projesi, Kamusal Yurttaş, Dünya Dostları ve Küresel Değişim gibi uluslararası sivil toplum kuruluşlarının (USTK) önderliğinde gittikçe büyüyen, iyi örgütlenmiş, birbiriyle sıkı bağlantılar içinde ve medyatik bir hareket ortaya çıkmıştır. Tartışma, bugünün küreselleşme koşullarda küresel kamu yararına en iyi hizmet edecek yol konusundaki farklı görüşlerden kaynaklanmaktadır.

IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlara yönelik eleştirilerinin özü, bu kurumların güçlü çokuluslu şirketler dışında kimseye çıkar sağlamayan "hegemonyacı küresel ekonomik düzeni"nin yaratılmasına ve sürdürülmesine suç ortaklığı ettiğidir. Karşı hareketin bir broşüründe belirtildiği üzere, "IMF ve DTÖ, dünyaya egemen olmaya ve işçilerin ve ezilen halkların sırtından kârların en yüksek düzeye çıkarmaya yönelen büyük ABD sermayesinin birinci ve en önemli araçlarıdır."[2] Eylemcilerden biri bu bağlamda ABD'yi "canavarın karnı" olarak nitelemiştir.[3]

Bu eylemcilerin bakışına göre, günümüzün siyasal ve ekonomik ortamı, Batı sömürgeciliğinin doruk noktasına vardığı dönemdekinden farklı değildir. Dikkati çeken tek farklılık, o zamanlar "sömürgecilik" denen olgunun bugün "kalkınma" yalanı ardında gizlenmesidir. Ulusal pazarlarda kaba "yapısal uyum" politikalarıyla birlikte serbestleşmeye ve özelleştirmeye gidilmesi için uygulanan baskılar Üçüncü Dünya'nın kalkınması ve dünyanın yoksul ve yoksun halkları adına yapılmaktaysa da gerçekte yalnızca dünyanın zengin ve güçlü seçkinlerine çıkar sağlamaktadır. Hatta, eleştiride bulunan kesimlere göre, bu kuruluşlar uygulamada otokratik kuruluşlardır; demokratik olduklarını ileri sürebilirler, ama gerçekte kamuya hesap vermekten büyük ölçüde uzaktırlar. Uluslararası Küreselleşme Forumu'nun başkanının deyişiyle, DTÖ, Dünya Bankası ve IMF bir "günahkâr üçleme" ya da "demir üçgen" oluşturmaktadır ve "halka ve dünyaya kötülük etme amacıyla yola çıkmış olsalar daha büyük zarar vermeleri olanaksızdır."[4]

Bu kişilerin görüşüne göre, dünya ölçekli bu finans kuruluşlarının ve çokuluslu şirketlerin olmazsa olmaz kuralı kârdır –insanlığın yararını, kültürel gelenekleri ya da gezegenin ekosistemlerini umursamadan kâr etmek. Dünya Vizyonu Uluslararası Programlar birinci başkan yardımcısı, son zamanlardaki protestolara etkin olarak katılmamış olmakla birlikte, uluslararası sivil toplum kuruluşları ile çokuluslu şirketler arasındaki farka işaret etmek için şöyle sormaktadır:

> Coca-Cola'nın kâr güdüsünü kaldırsanız var olmayı sürdürebilir mi? McDonald'sın kâr güdüsünü kaldırsanız var olmayı sürdürebilir mi? Onlar değerleri dönüştürmenin ya da daha iyi bir toplum yaratmanın peşinde değil... İşin dayandığı yer, kâr etmek.

Küresel çevrecilerin protestoları da ne pahasına olursa olsun kâr peşinde koşulmasına karşıdır. Sierra Kulübü Uluslararası Programlar yöneticisi bunu şöyle dile getirmektedir:

> Biz kimsenin işini elinden almak istemiyoruz, ama çevrenin zarar görmesini de istemiyoruz. Bizim bu ülkede sahip olduğumuz ya-

şam niteliğine ve çevre koruma yasalarına sahip olmak isteyen öbür ülkelerdeki çevrecileri destekliyoruz. Seattle'da DTÖ'yü protesto ettik, çünkü bu ticaret anlaşmaları temelde yalnızca bu ülkedeki çevre yasalarını değil, ticarete kısıtlama getiren her ülkede çevre yasalarını hedef almaktadır. Bu bize ters düşüyor –öbür ülkelerdeki çevrecilere de ters düşüyor.

Bu çevrelerin belki de en büyük endişesi, küreselleşmenin dünya üzerinde zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumu derinleştirme olasılıklarıyla ilgilidir. Uluslararası Şefkat stratejik liderliğinin başkanı, bu sürecin Güney Amerika'daki işleyişinden söz etmiştir. "Ekonomik küreselleşme açısından bu iki başlı bir ejderdir. Bazı insanları günlük yaşamın dertlerinden ve sıkıntılarından kurtarırken kentlerimizde gecekondu mahallelerine de yol açmıştır. Sınırın hemen ötesinde, Meksika'da. Biz öyle Amerikalıların parasını ödeyip [sonuçlarına] yakalanmadan kurtulamadık."

Greenberg, Quinlan Research, Inc. (ABD merkezli bir siyasal danışmanlık şirketi) yöneticisi de aynı görüştedir: "Korkarım 'varsıllar' ile 'yoksullar' arasındaki ayrım gerek bu ülkede, gerek bütün dünyada daha da keskinleşecektir." Aile Planlaması Uluslararası Programları'ndan üst düzey bir program sorumlusu gene bu duyguyu yansıtmıştır: "Zenginler ile yoksullar arasındaki bölünme tırmanmaktadır. Bunun en kötüsü Latin Amerika'da, özellikle de Brezilya'da ve Arjantin'de görülmektedir." Dünya Vizyonu örgütünün başkan yardımcısı buna bağlı olarak ciddi bir çatışma olasılığını dile getirmiş ve şöyle demiştir: "Zenginler ile yoksullar arasında bir çatışmaya doğru gittiğimiz kanısındayım. Şu anda bile bunun çeşitli biçimlerde belirginleştiğini görüyoruz – mülteci hareketleri, ülke içinde yerinden edilen insanlar, kentsel ortamlardaki şiddet vb. Bu sorunlar yalnızca artacak. Dolayısıyla, gelecek bana iyi görünmüyor."

Carter Merkezi'ne ilişkin stratejilerini gözden geçiren ABD eski başkanı Carter'ın görüşüne göre "yeni binyılın sorunu, zengin ile yoksul arasındaki farktır."[5]

Bununla birlikte, küresel kapitalizmin etkilerine en şiddetli tepkiyi gösteren grupların bile genelde küreselleşmenin kendisine karşı ol-

madığını belirtmek gerekir. Hiç değilse bunların kendilerinin de küresel ilişki ağları içinde olması böyle düşündürmektedir. Dünya Ekonomisi Projesi'nin önsözünde, "Biz insanlar, şirket çıkarlarının küreselleşmenin ekonomik kazanımlarını seçilmiş bir azınlıkla sınırlamasına son vermek için uluslararası bir hareket oluşturarak birleşiyoruz"[6] denmektedir. Muhaliflerin istediği daha yumuşak, daha sevecen, ekonomik açıdan daha hakkaniyetli, gerçekten demokratik ve ekolojik açıdan sağlıklı bir küreselleşmedir.

Uluslararası iş ve finans çevrelerinin liderleri durumu daha farklı görmektedirler. Onların genelde birleştiği nokta, serbest ticarete ve küresel sermaye akışına direnenlerin –ister DTÖ'yü protesto edenler olsun, ister küresel şirketlerin yerel işletmelerini, markalarını ve mallarını boykot eden, hatta tahrip eden yerel-ulusal kesimler olsun– aslında protestocuların savunma iddiasında bulundukları insanlara ve çevreye daha da büyük zarar vermekte olduklarıdır. Uzun süre yöneticilik yapmış ve bugün Archer Daniels Midland şirketinde danışman olan birinin iddiasına göre, "bazı çevreciler insanların beslenebilmesine ve iyi beslenebilmesine engel olmaktadır." Kendisi şu görüştedir:

> Bu grupların küresel çevrenin zararına olan gizli gündemleri vardır. Örneğin bilime ve teknolojiye karşı çıkan hareketi alalım. Biyoteknolojiye ve genetik yapısı değiştirilmiş besinlere karşı yükselen korku dalgası, gıda üretimini artırma yeteneğimizi tehdit etmektedir. Bunun alternatifi gıda maddesi için hassas toprakları ve yabanıl yaşam alanlarını sürmektir.

Aynı mantığın serbest ticarete karşı çıkanlar için de geçerli olduğunu ileri sürmektedir:

> Ticaretin liberalleşmesine karşı çıkanlar, insanların makul fiyatlarla ve çevresel açıdan sürdürülebilir koşullarda beslenmesini sağlamanın en iyi yolunun serbest piyasa sistemi olduğunu fark etmiyorlar. Bazı sendika liderleri liberal ticarete karşı çıkıyor, ama serbest

> ticaretin nasıl ihracatı artırdığını göz ardı ediyor; [oysa] ihracat yeni iş olanakları yaratmaktadır ve ihracatla ilgili işler daha yüksek ücretli işlerdir.

Bu çevrelere göre, şirketlerinin etkinlikte bulunulan toplumlara sağladığı yarar, herhangi bir olumsuz etkinin çok ötesindedir. McDonald's Kurumsal İletişim bölümünden bir başkan yardımcısı, durumun "üzücü" olduğunu düşünmektedir.

> Fransa örneğini alalım –son birkaç aydaki McDonald's karşıtı eylemlerin çok isabetsiz olduğu kanısındayım. Gerçekte Fransa'daki ürünlerimizin ve ambalajlarımızın yüzde 80'den fazlası Fransız malıdır. Orada biz bir Fransız şirketiyiz. Fransız ekonomisine çok büyük bir miktar katmaktayız. On binlerce Fransıza iş sağlıyoruz. Fransız çiftçileri destekliyoruz ve Fransız tarım ürünlerini satın alıyoruz. Bize göre, sırf manşetlere çıkmak için şiddete başvurma gereğini duyanlar yanlış yoldadırlar –ve Fransa örneğinde, gerçekten çok yanlış yoldadırlar.

Uluslararası finans ve iş dünyası yöneticilerinin küreselleşmeye bağlı dönüşümleri tam bir iyimserlikle karşılamalarının nedeni budur. Bütün bu olumlu katkıları piyasa prizmasından görmekte, ortalama insanın bu piyasada küresel bir tüketici olarak yer aldığını, iç içe geçmiş serbest pazarlar sayesinde ekonomik seçeneklerinin artmakta ve bilginin demokratikleşmesi sayesinde toplumsal ve siyasal özgürlüklerinin genişlemekte olduğunu kabul etmektedirler. Bunun net sonucu, bireyin tarihte örneği görülmemiş ölçüde yetkili kılınmasıdır ve AT&T Uluslararası Halkla İlişkiler başkan yardımcısına göre böyle bir sonuç "ancak iyi olabilir." Üst düzey bir şirket yöneticisi geleceği şöyle görmektedir:

> ... küresel sermaye piyasalarının olağanüstü ürün seçenekleri sunduğu, teknolojiye ve bilgiye erişilebildiği, sanal yolculukların yapılabildiği bir yer; tüketicinin kral olarak sıradışı hale geldiği bir yer.

Erişimi engellemeye çalışan gerici devletlerin tüketicileri engellediği birkaç yer gene olacaktır... [ama genelde] bence elli yıl sonra dünya nüfusunun gelirleri yükselmiş ve hizmetlerin göreli maliyetleri düşmüş olacaktır. Bence dünya daha iyi bir yer olacak, bilginin erişilebilirliği bunu sağlayacaktır. Benzerliklerden çok farklılıkların değeri bilinecektir.

Evanjelik Hıristiyanlar da küreselleşme koşullarında kendi inançlarının geleceğini daha sönük görmemektedirler. Aile Odağı grubunun başkan yardımcısı "Bence bu muhteşem bir şey" demiştir. "Hıristiyanlığın küreselleşme bağlamında dev bir fırsata sahip olduğunu düşünüyorum." Uluslararası Hıristiyan İttifakı içinde yer alan din kardeşleri de dünyada algıladıkları demokratikleşme eğilimini, dinlerinin etkisine ve yayılmasına bağlamaktadırlar: "Hıristiyanlık küresel bir hareket olarak son derece güçlüdür. Hıristiyanlığın toplumsal etkileri –yani özgürlük– bugün bütün dünyada duyulmaktadır."

Porter Novelli'den bir üst düzey yönetici, dünyanın son zamanlardaki "küresel" bir sorunu çözebilmiş olmasından umutlanmakta ve şöyle demektedir:

Bence izlediğimiz yol bizi daha etkili olmaya götürmektedir. İleride çok daha iyi iletişimciler olacağız. Daha etkin olacağız. Bence bunun geçen yıl içindeki en önemli örneği Y2K sendromuyla ilgili somut olaylardır. Uluslararası boyutlu tek bir olayın bile yaşanmamış olması... bu tür bir olgu insanın aklına durgunluk vermektedir. Küresel ölçekte ele alınabilecek bir sorunla karşılaşabiliyorsunuz ve çözülmüyorsunuz. Bu müthiş heyecan verici bir şey.

Yukarıda değinilen noktalar, küreselleşmenin öncüleri içindeki yaygın gerilimlerin başlıca taşıyıcılarına ışık tutan yalnızca birkaç örnektir. Bu seçkinler amaçları ve emelleri açısından birbirinden ayrılmakta, hatta yer yer o amaçların özünde bile anlaşamamaktadırlar. Eğer bu seçkinler bir prizma oluşturuyorsa, buradan süzülen öykünün ilk bakışta hiçbir tutarlılığı yoktur.

Bütün önemine karşın, bu anlaşmazlıkların sonucu ne kadar etkileyeceğini kestirmek zordur. Bu küreselleştiricilerin paylaştıkları ortak kültür düşünüldüğünde, söz konusu anlaşmazlıklara yol açan farklılıklar gerçekte epeyce sınırlı görünmektedir.

Tuhaf Benzerlikler

Öte yandan, bu yöneticilerin yaşamlarının ve dile getirdikleri dünya görüşlerinin ardında yatan bir alt anlam vardır. Amerikalı küreselleştirici seçkinleri ve bunların içinde yer aldığı kurumları birbirinden ayıran bütün karmaşık farklılıklara karşın, bunların aralarındaki önemli benzerlikleri görmek için pek fazla derine inmek gerekmez. Yüzeydeki ideolojik çekişmenin altında kökleri toplumsal yaşamlarına ve bu yaşamlardan kaynaklanan yaklaşımlara, tutumlara ve değerlere dayanan benzerlikler vardır.

Baloncuk İçinde Yaşam

Önce günlük iş yaşamlarının en temel ve somut özelliklerine bakalım. Görüştüğümüz yöneticiler hem fiziksel, hem de sanal anlamda sürekli yolculuk edilen bir dünyada yaşamakta ve çalışmaktadırlar. Dünyayı dolaşmakla geçirdikleri süreler çok değişmekte, bazı durumlarda zamanlarının yüzde 25 gibi "küçük" bir bölümünü alırken, bazen yüzde 60'a kadar çıkmaktadır. Ama dünyanın ıssız ya da ilkel bölgelerine gittikleri enderdir; yolculukları hemen hemen her zaman büyük metropollere, yabancı ülkelerin başkentlerine, Tokyo, Londra, Hong Kong, São Paulo gibi bölgesel kültür ve ticaret merkezlerinedir.

Fiziksel olarak yurtdışında bulunmadıkları zamanları, dünyanın her köşesindeki meslektaşları, ortakları ve alt kadrolarıyla neredeyse sürekli etkileşim içinde geçirirler –bazıları saat başı bağlantı içindedir. Bu durum yalnızca uluslararası iş ilişkileri içindeki seçkinler için değil, yardım ve kalkınma örgütlerindekiler, haber ve eğlence medyasındakiler ve benzeri kuruluşlardakiler için de geçerlidir. AT&T üst düzey yöneticilerinden biri küresel yolculuklarını şöyle betimlemektedir:

> Asya'nın, Latin Amerika'nın, Avrupa'nın, Kanada'nın her yanını dolaşıyorum. Daha çok Londra'ya, Paris'e, Frankfurt'a, Hong Kong'a, Pekin'e, Şanghay'a, Tokyo'ya, São Paulo'ya, Rio de Janeiro'ya, Mexico kentine, Toronto'ya ve Ottawa'ya gidiyorum. Gittiğim yerler ülke başkentleri; Brezilya ve Çin'de başka kentler de var.

Coca-Cola Stratejik Pazarlama ve Araştırma Trendleri başkan yardımcısı şunları söylemiştir:

> Herhalde her ay yedi iş gününü, yirmi günün yedisini sahada geçiriyorum... Dünyanın her yanına gidiyorum. Yılda beş hafta Ortadoğu'ya ve Uzakdoğu'ya giderim. Bu yıl Avrupa'da yaklaşık on beş hafta kalacağım, sırf bu yaz Belçika'da sorunlar çok kızıştığı için. Ayda birkaç gün Latin Amerika'dayım. Afrika'ya herhalde yılda iki kez gidiyorum. Hepsini toplarsak, dünyanın yetmiş ülkesine gittim ve kırk ayrı ülkede çalıştım.

Dünya Vizyonu Uluslararası Programlar başkan yardımcısının söyledikleri ise şunlardır:

> Ekim ile aralık arasında Kosova'ya, Sri Lanka'ya, Brezilya'ya, Senegal'e gittim –bir başka dünya, bir başka ülke olarak gördüğüm Seattle ve California'ya da gittim. Sanırım her gün en az iki kez yurtdışı telefon görüşmesi yapıyorum. Bu sabah Kosova'daki arkadaşlarla görüşüyordum. Dün Kosta Rika'dakilerle görüştüm.

CNN uluslararası haber ağının başındaki kişi, hafif bir ifade kullanarak sık yolculuk eden biri olduğunu söylemiştir. "Dokuz kez Kuzey Kore'ye gittim, dokuz kez Irak'a, kırk kez Çin'e, Somali'ye ve Bosna'ya, on kez Küba'ya. Bu hafta sonu Belgrad'a gidiyorum. Evet, sık yolculuk ediyorum."

Bu üst düzey yöneticiler o kadar çok ve o kadar geniş ölçüde seyahat etmektedirler ki, doğal olarak bir süre sonra gittikleri yerler birbirine benzemeye başlamaktadır. Bunun yanı sıra ilginç bir zaman ve mekân duy-

gusu edinmektedirler: gerçek anlamda dünyanın herhangi bir yerinde olabilecekleri ve özel olarak hiçbir yerinde bulunmadıkları duygusu. Aspen Enstitüsü başkan yardımcılarından biri şöyle bir deneyimini aktarmıştır:

> Miami'de bir günlük bir toplantıya gittiğimi hatırlıyorum. İki saatlik uçak yolcuğu yaptım. Havaalanından çıktım, taksiye bindim, camdan bir büro binasına gittim, toplantıya girdim ve sonra aynı binada şık bir lokantada öğle yemeği yedim, biraz daha toplantıda kaldım, çıktım, taksiye bindim, gene havaalanına gittim. Gerçekten söylüyorum, dünyanın herhangi bir yerinde olabilirdim. Yurtdışında da benzer deneyimlerim oldu –ama tabii bunlar tek bir günden fazla sürüyor. Bir yere gidiyorum, bir iş yapıyorum ve hemen dönüp geri geliyorum.

Bu gerçeküstü deneyimi yaratan büyük ölçüde fiziksel çevredir; fiziksel ortamda pek bir değişiklik olmaz. Ülke ülke dolaşan bu yolcular, ABD'nin büyükçe bir kentindeki merkez bürolarından uluslararası bir havaalanına gitmekte, dünyanın herhangi bir yerindeki bir başka uluslararası havaalanına uçmakta, kendi merkezlerindekine benzer bir büro ortamında işlerini yürütmekte, konferansa katılmakta ya da toplantı yapmakta ve birkaç gün içinde geri dönmektedirler.

Böyle bir yolcu bazen işini tamamlamadan önce biraz alışveriş yapma ya da çevrede görülecek yerlere gitme, belki bir spor karşılaşması ya da kültür etkinliği görme fırsatını bulmaktadır. Aspen Enstitüsü'nden üst düzey yönetici, küreselleştirici seçkinlerin ortak bir deneyimini gene çok iyi yansıtmaktadır: "Açık söylemek gerekirse, bu tür birçok toplantıya gittiğinizde... oteldesiniz. Gerçekten büyük bir otel. Hepsi birbirine benziyor. Sonra dünyanın her yanından gelmiş bütün o insanlarla tanışır, konuşur, kart alır kart verirsiniz... Yemeğe ya da başka bir yere çıkarsınız ve neredeyse bütün süre boyunca toplantıya bağlı kalırsınız, onun için biraz dışarıya çıkabilir, alışveriş filan yaparsınız, sonra da dönersiniz."

Bu adamların ve kadınların küreyi dolaşırken birinden öbürüne geçtikleri dünyalar, kendi geldikleri yerlere inanılmayacak kadar benzer;

hepsinde aynı konfor, aynı kolaylıklar ve bedensel rahatlık olanakları –sağlık merkezleri ve *fitness* salonlarından elektronik posta, faks gibi iş merkezi hizmetlerine, uydu televizyonu, şık lokantalar ve Batı tarzı odalara kadar her şey– bulunur. MTV'de araştırma ve planlamadan sorumlu başkan yardımcısının belirttiği üzere, "iş nedeniyle yolculuk edenlere sunulacak olanaklara her kim karar veriyorsa, ölçü olarak Amerikalı üst düzey yöneticileri alır. Dolayısıyla, örneğin yemek konusunda, Amerikan tarzı birçok lokanta ya da hizmet, tasarım ve rahatlık düzeyi açısından eşdeğerde yerler bulunur."

Yaşadıkları dünyalar bu kişilere her bakımdan tanıdık ve kestirilebilir gelir ve aynı duygu, ilişkide bulundukları insanlara da uzanır. Birlikte bulundukları kişiler de –ister gene Amerikalı, ister başka ülkelerden olsunlar– gerçekte tipik olarak küresel ağların parçasıdırlar. Tıpkı görüştüğümüz kişiler gibi, onlar da çok iyi yetişmiş, çoğu kez Batı'da eğitim görmüş ve diploma almışlardır; görüştüğümüz kişilerin hemen hemen hepsi, hangi meslekten ya da kuruluştan olursa olsunlar, iletişim (örneğin gazetecilik, halkla ilişkiler), sosyal bilimler (örneğin ekonomi, psikoloji, antropoloji), sağlık bilimleri, işletmecilik ve hukuk gibi alanlarda lisans sonrası ileri öğrenim görmüşlerdir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, görüştüğümüz kişilerin çoğu yerel kültürlerle ve hizmet verdikleri insanlarla sürekli yüz yüze ilişkilerin birkaç düzey ötesinde kalmaktadırlar. Carter Merkezi program yöneticilerinden biri "Biz temelde siyasal önderlerle ve yönetimdeki görevlilerle ilişki içindeyiz ve onların da seçkin kesimlerden olacağı açıktır" demiştir. "Elit olmayanlara en fazla yakınlığımız, yerli insan hakları eylemcileriyle bir araya geldiğimiz zamanlardadır, ama genellikle onlar da yerel seçkinlerdendir."

Sahada bile insani yardımla uğraşanların çoğu, sorumlu oldukları çeşitli kurumsal çalışmaları başlatmak, izlemek ve değerlendirmek için temelde yerel program yöneticileri ve saha ekipleriyle ilişkide bulunmaktadır. Ayrıca yolculukların çoğu saha çalışmasını kapsamak üzere değil, şaşılacak kadar düzenli olarak toplanan sayısız uygulamacı konferanslarına ve toplantılarına katılmak üzere yapılmaktadır. Örneğin Sierra Kulübü'nün uluslararası programlar başkan yardımcısı, yolculuklarının çoğunun bir

uluslararası konferanstan bir başkasına gitmekle geçtiğini söylemiştir. Kendisi şunları anlatmaktadır:

> Bir süre Birleşmiş Milletler'le ilgili toplantılar çok yoğundu, örneğin Rio'da UNICEF, Kahire'de nüfus konferansı, Bahamalar'da biyo-çeşitlilik konferansı... Bazen gene çevre konusunda çalışan öbür USTK'ları ziyaret için seyahat ediyorum. Kenya'ya gittim, bir saha gezisi için Nijerya'da bulundum ve bu yaz UNESCO'nun dünya bilimi konferansına katılmak için Fransa'ya gittim. Önümüzdeki ay bir yağmur ormanı gezisi için Kosta Rika'ya gidiyorum ve sonra da ekim ayında herhalde Ürdün'e Uluslararası Doğa Koruma Birliği (UDKB) toplantısına gideceğim.

Kuşkusuz bu durumun istisnaları vardır. Bazı yöneticilerin ve sorumluların bu görece yalıtılmış dünyanın dışına çıktıkları görülmektedir. Kurumsal çalışmaları çevre koruma, insan hakları, İncil'i öğretme, acil insani yardım gibi konularda odaklanmış uluslararası sivil toplum kuruluşlarında çalışan kişilerin, hizmet verdikleri yerel halkların tabandan gelen örgütleriyle sık sık yüz yüze ilişkide bulunması gerekmektedir. Carter Merkezi demokrasi programı yönetici yardımcısının belirttiği üzere, bu kişiler de genellikle metropollerde, "uluslararası danışmanların ve öbürlerinin gittiği büyük otellerde" kalmaktadırlar, ama bazen "başkentin dışındaki yerlere de gitmeniz gerekmektedir." Dünya Vizyonu grubundan bir strateji uzmanı genelde rahat denebilecek otellerde kaldığını kabul etmiş, ama yolcunun pek bir kolaylık bekleyemeyeceği yerlere de gittiğini söylemiştir. "Örneğin Kosova'daki gibi yardım ulaştırma koşullarında, otel yoktur... dolayısıyla yardım ve geliştirme ekipleri her neredeyse sonuçta siz de onlarla aynı yerde kalırsınız. Nerede kalacağınız neden orada bulunduğunuza bağlıdır."

Küresel seçkinlerin dünyasında genelde bu tür deneyimler kural değil, istisna oluşturur. Hatta bu tür kuraldışı durumlarda bile görece az yalıtılmış seçkinler çalışmalarını yerel gelenek, görenek ve uygulamaların belirlediği çerçeve içinde değil, kendi kurumsal ve mesleki gündemleri doğrultusunda sürdürürler. Beklenebileceği gibi, doğanın zaman ve me-

kân kuralları bu dünyada askıya alınmıştır: küreselleştirici seçkinler çok somut olarak bir tür sosyo-kültürel baloncuk içinde yaşamakta, görece keskin ulusal kültür farklılıklarından genel olarak yalıtılmış bulunmaktadırlar.

Dil de bu açıdan pekiştirici bir rol oynamakta, küreselleştirici seçkinlerin pek azı İngilizce dışında bir dil konuşma gereğini duymaktadır. Çok az sayıda üst düzey yönetici dışında, görüştüğümüz kişilerin hiçbiri İngilizceden başka bir dil bilmemektedir. Birçoğu ikinci bir dil bilmenin son derece zenginleştirici olduğunu hemen sözlerine eklemiş, ama uygulamada bunun hemen hemen hiç gerekmediğini söylemiştir; nereye giderseler gitsinler, genelde yalnızca İngilizce konuşmaları yeterli olmaktadır.

MTV başkan yardımcısının verdiği yanıtlar, bu konudaki sorularımıza tekrar tekrar aldığımız yanıtları yansıtmaktadır. "İngilizce dışında bir dil biliyor musunuz?" diye sorduğumuzda "Hayır, bilmiyorum" demiştir. Bunun üzerine sorduğumuz "Size çevirmenlik yapan başka birinden yararlanıyor musunuz?" sorusuna yanıtı ise şöyledir: "Aslında bunun daha da az gerektiğini görüyorum... çünkü çoğunlukla insanlar artan ölçüde İngilizce konuşmaya yöneliyorlar. Tercih edilen dil bu." Sierra Kulübü uluslararası programlar başkan yardımcısı da benzer bir yanıt vermiştir: "Uluslararası iş dünyasının dili İngilizcedir ve bizim alanımızda da bu hemen hemen böyledir. Bu durum Amerikalıların çok tembellik etmesine izin vermektedir. Örneğin ben İspanyolcamı geliştirme gereğini duymadım ve şimdiye kadar da bunun cezasını çekmedim."

Görüştüğümüz birçok yönetici ve sorumlu, İngilizce konuşulmayan ülkelerdeki meslektaşlarının da dilini bilmedikleri yerlere gittiklerinde İngilizce iletişim kurduklarına işaret etmiştir. Porter Novelli'nin uluslararası müşteri geliştirme bölümü başkan yardımcısı "İngilizcenin... Avrupalılar arasında ortak bir dil haline gelmekte olduğunu... görmek benim için hoş bir sürpriz oldu" diye itiraf etmiş, "böylece uluslararası düzeyde ya da başka ülkelerde iş yapan herkes temel İngilizce bilgisine sahip olacak" demiştir. Kendisi bu durumun yalnızca uluslararası iş ilişkileri bulunan üst düzey şirket yöneticileri için söz konusu olduğunu eklemişse de, Uluslararası Şefkat grubunun strateji uzmanı "grubumuzdaki insanların herhalde en az yarısı İngilizce [konuşmakta] ve bunu zorunlu oldukları için değil, ör-

gütle etkileşim içinde bulunacaklarsa İngilizce bilmelerinde yarar olduğunu fark ettikleri için yapmaktadırlar" demiştir.

Aynı görüşü yansıtan bir Hıristiyan yardım kuruluşu sorumlusu, İngilizcenin yalnızca ortaklık ilişkisinin dili olmakla kalmadığını, "aynı zamanda bilgi işlem ve programlama çalışmalarının büyük bölümünün de bu dilde yapıldığını" eklemiştir. Dolayısıyla, İngilizceden başka bir dil bilmemek Amerikalı küreselleştiricilerin çoğunun sahip olduğu bir lüksken, İngilizce *bilmemek* dünyanın çeşitli yerlerinde pek az kişinin göze alabileceği bir lükstür.

Küresel Dilin Sözlükleri

Ortak bir deneyim ve yaklaşım yapısının oluşmasında rol oynayan bir başka dil uygulaması da Amerikalı küreselleştiricilerin sosyal bilimler, insan hakları, piyasa ve çok kültürlülük söylemlerinden türetilmiş sözlükler kullanmalarıdır. Küresel gündemlerin gücü ve bunların her birine özgü işlevsel amaçların meşruiyeti bu sözlüklerin terimleriyle sağlanmakta, en derin normatif bağlılıklar bu çerçeve içinde biçimlenerek anlam kazanmaktadır. Bu konuda özellikle düşünceli bir üst düzey yönetici şunları söylemiştir: "Sözlerimiz dünyalarımızın kurucusudur; dili kullanmaya başladığınız anda düşünce yapılarını, idealleri ve zihinsel modelleri, bir başka deyişe, dünya görüşlerini biçimlendirmeye başlıyorsunuz."

Önce sosyal bilimlerin söylemini ele alalım. İster kamu politikaları, ister tüketici araştırmaları, ister program değerlendirme amacıyla olsun, bütün küresel seçkinler gündemlerinin çerçevesini çizmek ve yönetime ya da programa ilişkin herhangi bir sorunu çözmek için sosyal bilimlerin dilinden ve yöntemlerinden yararlanırlar. Coca-Cola'nın "ön araştırma" yapması, Nike'ın pazarlamada pek çok odak grup toplantısına başvurması, Amerika Aile Planlaması Federasyonu ile Greenberg, Quinlan Research Inc. adlı araştırma şirketinin çok sayıda kamuoyu yoklaması ve araştırması yapması, Uluslararası Kadın Araştırmaları Merkezi'nin Birleşmiş Milletler, Uluslararası Kalkınma Ajansı ve Dünya Bankası programlarının etkinliğini değerlendirmek için istatistiksel analizler yapması ya da İsa'nın Kampüs Haçlıları'nın "hareketin içindeki ve çevresindeki bütün gelişmeleri izleyebilmek" için "vaiz izleme sis-

temleri" içinde nicel analizlere yer vermesi gibi bütün bu örneklerde sosyal bilimlerin nicelleştirme, sınıflandırma ve değerlendirme yöntemleri yalnızca eylemlerin gerekçelendirilmesi için gerekli yetkeyi değil, aynı zamanda günlük olarak bir "iş" yürütme dilini de sağlamaktadır.

Örneğin uluslararası sivil toplum kuruluşlarının lider kadroları arasında profesyonel sosyal bilimcilerin bulunması ve çokuluslu şirketlerin sosyal bilimci çalıştırması olağandışı değildir. Coca-Cola gibi zengin bir şirketin kadrosunda stratejik pazarlamayla ilgili konularda çalışmakta olan elli kültürel antropolog, sosyolog, davranışsal psikolog ve etnograf bulunmaktadır.[7]

Sosyal bilimlerin dili her yerde kullanılmakta, ideolojik olarak birbirine karşı kuruluşların iddiaları ve misyonları bu çerçevede dile getirilmektedir. Örneğin, Aile Odağı grubu ile Aile Planlaması grubu bu durumu yansıtmaktadır. Cinsel perhiz programlarını benimsetmek için yabancı hükümetleri nasıl ikna ettikleri sorulduğunda Aile Odağı grubu şunları söylemiştir:

> Onlara ABD'de yirmi yaşından küçük gençler arasında hamilelik oranı artışını gösteren verileri sunuyoruz. Liberal toplumsal mühendislik programlarının başlatıldığı otuz yıl öncesinden bugüne kadar küçük yaşta hamileliğin nasıl katlanarak arttığını gösteriyoruz. Onlara bu yöne gitmek istemeyecekleri mesajını iletiyoruz. Aynı zamanda ABD içinde cinsel perhizin öğretildiği bazı ceplerde nasıl büyük başarılar elde ettiğimizi, küçük yaşta hamileliğin ve rastgele cinsel ilişkinin nasıl azaldığını da ortaya koyabiliyoruz. Verileri ortaya koyduktan sonra sonuç çıkarmak yalnızca sağduyuya kalıyor.

Benzer biçimde, Aile Planlaması örgütü de ikna etmeye çalıştığı yabancı hükümetlere deneysel veri sunmaktadır. Bu kuruluşun yöneticisi şöyle demiştir: "İstatistiklere bakın, kadın eğitimli olduğu zaman durum nasıl değişiyor... Eğitim düzeyi ile çocuk sayısı arasında doğrudan bir ilişki var." Tercihin yönü bir kez daha çok "açık" olarak belirmekte, bu arada dil de aynı ölçüde açıkça paylaşılmaktadır.

Bu seçkinler açısından sosyal bilimlerin dili nasıl epistemolojik yetkinin temelini oluşturuyorsa, *evrensel insan hakları ve gereksinmeleri dili* de

ahlaki yetkinin temelini oluşturmaktadır. Alkolsüz içecek de, hızlı yiyecek de, koşu ayakkabısı da, melez ürün gübresi de, finansal yatırım da satsalar, Üçüncü Dünya ülkelerinde sağlık kuruluşlarına teknik yardım da sağlasalar, çevre korumayı ya da aileyi güçlendirmek için Hıristiyan ilkelerini de savunsalar, Amerikalı küreselleştiricilerin hepsi bu çabalarını insan varoluşunun temelini oluşturan hakların ve gereksinmelerin yerine getirilmesi bağlamında görürler. Archer Daniels Midland ve McDonald's bütün dünyada ürünlerini satmakta ve markalarını kullanma hakkı vermektedir, çünkü insanların "iyi beslenme hakkı vardır." Merrill Lynch yabancı hükümetlere finansal yatırım fırsatları satabilir, çünkü bu hükümetlerin, yurttaşlarının "temel insani ihtiyaçlarını karşılama hakkı vardır." Nike küresel ölçekte ayakkabı pazarlayabilir, çünkü her yerdeki insanlar "evrensel olarak spor ayakkabısına ihtiyaç duyarlar." Twentieth Century Fox'un film dağıtması "nitelikli eğlence ihtiyacını" karşılamak içindir.

Uluslararası sivil toplum kuruluşları da bu açıdan farklı değildir. Aile Planlaması kuruluşunun yöneticisi "Kadın haklarını savunmak çok derinden bağlı olduğum bir davadır ve doğurmaya ilişkin hak da bunun bir parçasıdır" demiştir. "Çok uzun zamandır, otuz yıldır bu konuda çalışıyoruz ve buradaki sorun seçme hakkıdır. Aile Planlaması'nın temel misyonu budur: seçme sorunu." Karşı görüşteki Aile Odağı grubu da kendi tezini benzer biçimde savunmaktadır. Bir görevlinin sözleri şöyledir:

> Sağlıklı bir ev ortamına ihtiyaç vardır. Bu herkesin paylaştığı bir şeydir, hepimizin bakılıp büyütüldüğü, çocukların sevildiği vb bir ev anlamında... Bence bu evrensel bir ihtiyaçtır. Bence anne babanın sevgi ve sadakata dayalı tek-eşlilik ilişkisi içinde birbirine bağlı olması[dır], aynı biçimde anne babanın çocuklarına her yönden, eğitim açısından bağlılık duyması[dır] ve bu bütün dünyada görülen bir olgudur.

Çokuluslu şirketlerin "yeni sömürgeciliği" olarak niteledikleri olguya karşı çıkan gruplar bile küresel eylemlerini bireysel haklara ve gereksinmelere dayandırmaktadır. Sierra Kulübü'nde çalışan birine göre:

ABD'de doğru olan bir şey, başka bir ülkede her zaman doğru değildir. Gene de bazı şeyler evrenseldir ya da evrensel olarak kabul edilmektedir. Biz, başka bir ülkeye gidip demokrasi düşüncesini ve bireylerin çevreyi korumak için sesini yükseltmesini desteklemeyi doğru buluyoruz. Bizce bunun evrensel dayanağı vardır.

Evrensel insan hakları ve gereksinmeleri ile bireyin kendi kaderini belirleme özgürlüğüne ilişkin bütün bu iddiaların ardında bireyin özerk, akılcı, becerikli ve aç gözlü olarak nitelendiği ortak bir antropoloji anlayışı yatar. *Piyasa dili* bu antropolojiyi pekiştirmektedir.

Piyasa dili, doğası gereği, her yere yayılmıştır. Yalnızca çokuluslu şirketler değil, bütün bu küresel kuruluşlar "genişleyen pazarlar," "rekabet üstünlüğü," "etkinlik," "maliyet etkinliği," "azami kazanç-asgari maliyet," "pazarda niş," "kârlılık" ve "son nokta" terimleriyle tanımlanmış bir dünyada çalışmalarını sürdürmektedir. Dolayısıyla, popüler kültür alanında NTV "yalnızca bir *hip art* kanalı değil, bir şirkettir."

Çokuluslu kapitalizmin etkilerine sık sık karşı çıkmalarına karşın uluslararası sivil toplum kuruluşları çoğu kez "fikir sattıklarından" ya da "hizmet sattıklarından" söz eder.[8] Yer yer belirttikleri üzere, amaçları dünyanın başlıca yardım sağlayıcıları olarak rekabet gücü edinmektir. Aspen Enstitüsü'nün program yöneticisinin kendi kuruluşu için söylediği şu sözler öbürleri için de geçerlidir: "Küresel olmamızı ve kendimizi küresel olarak düşünmemizi gerekli bulmamın bir nedeni, şu anda bunun açık bir niş olması ve burada etkinlik gösterme olanağımızın bulunmasıdır."

Dinsel örgütlenmeler de inançlarını yaymak için ticari pazarlama stratejilerinden yararlanmaktadır. Evanjelik liderlerden biri "Dünyada iş yapmak istiyoruz ve bunu yapmak için kendimizi piyasaya sürüyoruz. Çok basit olarak işler böyle yürüyor," demiştir. İsa'nın Kampüs Haçlıları başkanı Bill Bright, kuruluşun Yeni Yaşam Eğitim Merkezleri programını bütün dünyada yaygınlaştırma kampanyası çerçevesinde, kurulan her merkezin 100.000 kişinin İncil'i duymasını sağlayacağı ve ilk yıl içinde en az 10.000 insan ruhunun kurtarılacağı garantisini vermiştir. Kendisi "Manevi getirisi bundan daha yüksek olan bir yatırımı hiç duymadım" demiştir.

Bir piyasa kültürünün bütün küreselleştirici seçkinlerin günlük dünyasını nasıl biçimlendirdiği uzun uzun anlatılabilir. Dil açısından bakıldığında, piyasa dilbilgisi bu kişilerin kimliklerinin ve eylemlerinin çerçevesini çizer; onları çeşitli alternatiflerin –tüketim mallarında, siyasal ideolojilerde, dinsel doğrularda ve inanç yayma anlayışlarında ve kimliklerde– bulunduğu değişken ve akışkan bir dünyada rekabet eden kişiler olarak ortaya koyar.

Piyasa dilinin bizim yaklaşımımız açısından en önemli yanı ise insanların pragmatik, aç gözlü ve kendini gözeten kişiler olduğuna ilişkin varsayımları gizlemesidir. İnsanlara ilişkin bu kabul değişik biçimlerde dile getirilmektedir. İş ve popüler kültür dünyasının küresel yöneticileri açısından işlevsel terim "tüketici"dir. Coca-Cola başkan yardımcısı şu açıklamada bulunmuştur: "Tüketiciler geçmişin kısıtlamalarına razı olmazlar; seçme özgürlüğünü ne kadar çok tadarlarsa o kadar daha fazlasını isterler, şirketlerden ve hükümetlerden gittikçe daha çok talepte bulunurlar ve bu yüzden dünya hızla değişecektir."

Uluslararası sivil toplum kuruluşları "bireyin güçlendirilmesi" terimini kullanır. Örneğin Uluslararası Kadın Araştırmaları Merkezi "kadınların toplumsal olarak güçlendirilmesini ve mutluluğunu" amaçlar. Kuruluşun başkan yardımcısı "Bizim ICRW olarak ilettiğimiz mesaj, kadınların ekonomide kilit aktörler olduğu ve ekonomik kalkınmada temel bir rol oynadığıdır. Sorun, kadınların ekonomik katkılarının gereği kadar ödüllendirilmemesidir" demiştir. Dolayısıyla, "Bence bu kuruluşun en temel değerlerinden biri insanların harekete geçirilmesidir ve bunun yolu da rollerinin güçlendirilmesinden geçer" diyerek görüşünü açıklamıştır.

Buradaki birey kavramının kuşkusuz bazı sonuçları vardır. Her bir küreselleştirici etkinlik alanında, kurumsal ilerleme ve daha genel olarak insani ilerleme kavramlarını biçimlendirir.

Bir markayı, bir mesajı ya da bir hizmeti evrensel bir hakka ya da gereksinmeye dayandırarak küreselleştirme arzusu koşulsuz olarak gerçekleştirilemez. Küreselleşmenin öncüleri konumundaki seçkinler Amerikan ya da Batılı kuruluşların geçmişten gelen katılığının farkındadırlar ve çalışmalarının hem imajını, hem de gerçek özünü ılımlı bir emperyalizm

biçiminde yumuşatmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, evrensel haklara ve gereksinmelere ahlaki göndermede bulunurken bunu dengelemek üzere markalarını, kurumsal kimliklerini ve tabanlarını yerlileştirmeye de yönelmektedirler. Küreselleşmenin öncüleri işte bu noktada *çokkültürlülüğün dilini* kullanmakta, yerli kültürlere duyarlı terimlere ağırlık vermektedirler.

Coca-Cola bu açıdan bir paradigma ortaya koymaktadır. Başkan yardımcısının deyişiyle "bizim işimiz temelde yerel, sahiplerimiz küreseldir." Küresel kuruluşların çoğu için bu formül, küresel sermayenin ve kararsız piyasaların bu cesur yeni dünyasında ayakta kalma stratejisinin başlıca öğesidir. Başkan yardımcısı, mimarlık benzetmesini kullanarak sözlerini açıklamaktadır:

> Yapacağınız evin mimari planını düşünün. Biz de markalarımızı konumlandırmada bir "küresel marka mimarisi" kullanırız ve bu her yerde temelde aynıdır. Nerede olduğumuza bağlı olarak çatı kaplaması bazen kiremit, bazen de asfalt olabilir.

Aynı kişinin belirttiğine göre, yerel kültürlerle "bağlantılı" ve "kültürel olarak anlamlı" olmak çok önemlidir.

> Coca-Cola pek çok ülkede iş yapmaktadır. İnsanlar bizim ürünümüzü içmekte olduğundan biz o toplumların dokusunda yer almak zorundayız. Bir ülkenin bütün altyapısıyla –saflık standartlarını belirleyen yerel yönetimlerle, yerel şişeleme kuruluşlarıyla, yerel halkla– ilişki içindeyiz

Aynı durum MTV için de geçerlidir. MTV başkan yardımcısı "Aynı anda hem küresel, hem de yerel olunabileceğini kanıtlayan çok az sayıdaki markadan biriyiz" diyerek şunları söylemiştir:

> Amerikalı geçmişinden yararlanan, ama yerel olmayı başaran dev bir marka olarak yerel müzik çalıyoruz, yerel müzik klipleri yayınlıyoruz. İzleyici kitlemizin en genç kesimleri çoğu kez MTV'nin bir

Amerikan şirketi olduğunu bile bilmiyor, çünkü onlar MTV'yi yalnızca yerel olarak Tayvanlı, Alman, Arjantinli vb diye tanımışlar.

McDonald's kurumsal iletişim başkan yardımcısı, şirketin küresel stratejisini anlatmak için "çok-yerli" terimini kullanmaktadır:

> McDonald's mülkiyetinin ve işletmesinin yüzde 80'i yetkili satıcılarda ya da girişim ortaklıklarındadır. Lokantalarımızda o çevreden insanlar çalışmakta ve yöneticilik yapmaktadırlar. Yerel pazarlama yaklaşımımızda, reklam yaklaşımımızda ve temel menülerimizin yerel beğenilere ve yerel kültüre uyarlanmasında bu kişiler rol oynarlar. Biz reklamlarımızı burada Amerika'da ya da Londra'da ya da Hong Kong'da büyük bir ajansa hazırlatıp 119 değişik ses kaydıyla dışarıya gönderiyor değiliz. Bu markanın Moldavya'da bir Moldavya şirketi, İngiltere'de bir İngiliz şirketi, Japonya'da bir Japon şirketi olarak yansıtılması gerektiğine kesinlikle inanıyoruz.

Uluslararası sivil toplum kuruluşları ve Evanjelik örgütlenmeler de bu çok-yerlilik formülünü aynı kararlılıkla uygulamaktadır. Dünya Vizyonu başkan yardımcısına göre:

> Bir sivil toplum kuruluşunun bütün işi güvende toplanır. Biz yerel olmazsak yerel topluluklar da bize güvenmez. Dolayısıyla yerel olmak zorundayız. O nedenle bir Dünya Vizyonu-Yeni Zelanda, Dünya Vizyonu-Tayvan, Dünya Vizyonu-Birleşik Krallık vb var. Ama öbür yandan da yalnızca yerel olursanız bağış yapacak olanlar size güvenmeyebilir ve dolayısıyla misyonunuzu gerçekleştirmek için gerekli kaynakları bulamazsınız.

Aile Planlaması'ndan üst düzey bir görevli de aynı görüştedir:

> PPFA'da çalıştığım iki yıl içinde hiçbir zaman merkezde bulunan bizlerin yerel olarak birlikte çalıştığımız kişilere "şunu yapacaksı-

nız" dediğimiz olmadı. Böyle bir şey yapamazsınız. Proje onların projesidir ve onlara ne yapacaklarını söylemek işe yaramaz. Biz onlara fon sağlarız, teknik yardım sağlarız, ama sahip çıkılmazsa hiçbir program etkili olamaz.

İster gerçek, ister düşsel olsun, bu tür bir ahlaki duyarlılık yalnızca iyi bir siyaset değil, aynı zamanda iyi pazarlamacılıktır. Çeşitlilik piyasa mantığına çok uygundur. Herhangi bir ulusötesi kuruluş başarıya ulaşmak için "küresel odaklı ve yerel uygulamalı" olmak *zorundadır.*[9] Böylece altın renkli McDonald's kemerleri –ya da gelişen küresel kültürümüzün her yerde görünen öbür markaları– üzerinde güneş hiç batmaz.

Yaratmakta Oldukları Dünya

Küreselleşmenin öncüleri arasında saptadığımız dikkate değer bir başka ortak nokta, oluşumuna katkıda bulundukları dünyaya ilişkin algılamalarıdır.

Küçülen Dünya

Birincisi, görüştüğümüz strateji uzmanlarının, üst düzey yöneticilerin ve yönetim sorumlularının hepsi gelişmekte olan dünyayı küçülmüş, iç içe bağlantıları artmış, hızlı ve küresel olarak tanımlamışlardır. Sierra Kulübü'nün program yöneticisi "dünyanın gittikçe küçüldüğünü düşünüyorum" demiştir. CNN haber ağı sorumlusu aynı noktayı belirtmiştir: "Teknoloji ve bilgi paylaşımı sayesinde dünya yakınlaşmakta, bir araya toplanmaktadır." Yakınlaştıkça da AT&T halka ilişkiler yöneticisine göre "coğrafya... [ve] dünya üzerinde bulunduğunuz yer önemsiz hale" gelecektir. Archer Daniels Midland danışmanının söylediği üzere "Siyasette, ekonomide, ticarette, finansman akışlarında ve iletişimde küresel işleyiş düzeyine varıldığı zaman dünyanın herhangi bir köşesindeki gelişme dalga dalga yayılarak her birimizin yaşamını etkileyecektir."

Bunun önemli sonuçlarından biri küresel siyasal güçte geleneksel çizgilerin dönüşüme uğramasıdır. Özellikle ulus-devletin zayıflayan, hatta giderek yok olan bir kurum olduğu düşünülmektedir. Bu görüşe göre, bil-

gi ve sermaye akışı söz konusu olduğunda ülke sınırları gittikçe daha saydam, geçirgen ve anlamsız hale gelmektedir. Egemenlik hem içeriden, hem dışarıdan tehdit edilmektedir –çokuluslu şirketlerin mali gücü bazı zengin devletlere bile rakip olmakta, çeşitli araçlarla dünya kamuoyunun ağırlığını "iç" sorunlarda duyurabilen sivil toplum kuruluşları ahlaki bir otorite olarak ortaya çıkmakta, bireyler gittikçe güçlenerek faks ve internet aracılığıyla ulusal ve küresel olayları etkilemektedirler.

Bu düzeylerin her birinde teknoloji, siyasetin işlevini ve havasını değiştirmektedir. Görüştüğümüz Aile Odağı örgütü yöneticisi "Bilgisayar, faks makinesi, yazıcı ve uydu gibi donanımın inanılmaz ölçüde yayılmasından sonra hükümetler, kendi toplumlarına iletebilecekleri mesajların denetimini tümüyle yitirdi" demektedir. Nike başkan yardımcısı gerek insanların, gerek bilginin sürekli olarak sınırların ötesine geçmekte olduğuna işaret ederek, bunun sonucunda "ulusal sınırları umursayacak kişilerin yalnızca politikacılar olacağını" belirtmiştir. Dünya Vizyonu yöneticisi de aynı görüştedir: "Ben devletlerin güçsüzleştiği kanısındayım. Veriler ortada. Devletler güçsüzleşiyor, ama gene de yerel nüfus üzerinde egemenlik iddia etmeye çalışıyor ve bu yönde ellerinden geleni yapıyorlar."

CNN uluslararası yayınlarının başkanı, popüler basının sahip olduğu bu teknolojilerin ulus-devletlerin ülke sınırlarından giren ve çıkan bilgiyi denetleme yeteneğini nasıl zorladığı konusunda aydınlatıcı bir örnek vermiştir. Kendisi ulusal devletlerin artık bilgi tekelini ellerinde tutmadığını savunarak, hükümetlerin bilgi için CNN'e dayanmasının bu kuruluşun gücü konusunda bir ölçü oluşturduğunu ileri sürmüştür: "Bunun birçok örneği vardır. Moskova'da KGB merkezinde İstihbarat Dairesi'ne bağlı bir büro günde yirmi dört saat CNN yayınlarını izlemek ve deşifre etmekle görevlidir. Aynı şey CIA'de ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nda da yapılmaktadır. Dünya liderleri bizi yakından izlemektedir."

Ulus-devletlerin gücündeki aşınma yalnızca yeni iletişim ve bilgi teknolojilerinden değil, aynı zamanda çokuluslu şirketlerin mali gücünden de kaynaklanmaktadır. Merrill Lynch'in önde gelen strateji uzmanlarından biri şirketin dünyadaki gücüne dikkat çekmiştir: "Merrill Lynch ABD'de ve dünya üzerinde birçok küresel borsada büyük bir oyuncudur." Örneğin İn-

giltere'de, Londra Borsası'ndaki işlemler içinde yüzde 25'lik payı vardır. Herhangi bir sorun çıkacak olursa, Merrill Lynch "Londra Borsası'na gidip, sorunlarınızı çözmezseniz biz de yıllık yüzde 25'lik işlem hacmimizi başka bir yere taşırız. Eğer bunu yaparsak Londra Borsası çöker" diyecek güce sahiptir. Şirketin etkisi Amerikan borsalarına da uzanmaktadır.

> Biraz kibirli olabilir, ama ABD ekonomisinin işleyişiyle epeyce önemli bir ilişkimiz var... Örneğin New York Borsası'nda ve Nasdaq Borsası'nda olup bitenler üzerinde büyük etkimiz var. "Bakın beyler, zamana uymazsanız, kendinize çeki düzen vermezseniz, finansal aracı kuruluşlar küresel rekabet içindeyken eğer bize ve bizim sektörlerimize yardımcı olacak bir yapı oluşturmazsanız, gelecekteki ihtiyaçlarımıza uygun yapıyı bir kendimiz oluşturacağız" diyecek konumdayız.

Yukarıda da belirtildiği gibi, uluslararası iş çevreleri açısından güç ilişkilerindeki bu demokratikleşme bireyin güçlendirilmesine, bireysel tüketici kavramına yol açmaktadır. Archer Daniels Midland'ın danışmanına göre, "Küreselleşmenin bir sonucu, hükümetlerin gücünü küresel tüketiciye aktarmak olmuştur. Ne üreteceğimizi, ne kadar üreteceğimizi ve temelde çabalarımız karşılığında kaç para alacağımızı söyleyen, tüketicidir."

Bireyin tüketici olarak güçlendirilmesi, Thomas Friedman'nın "elektronik sürü" adını verdiği olguda da görülmektedir. Burada milyonlarca adsız yatırımcı sanal bir topluluk oluşturmakta, hiçbir ulusal bağlılığı olmayan bu yatırımcılar dünya finans piyasalarını denetim altında tutmaktadırlar. Coca-Cola başkan yardımcısı sivri bir örnek vermiştir:

> Egemenliklerinin tehdit edildiği duygusuna kapılan ülkelerin bize engel getirme olasılığını düşünmeye çalışıyoruz. Bence bunu yapabilmeleri pek olası değil, çünkü sermaye yapıları açılıyor. Örneğin Fransa'yı alalım. Ortalama bir Fransız şirketinin hisse senedi bağımlılığı artıyor. Şirketlerin hesap vermek zorunda olduğu hissedarları var. Ölçek düşünecekler; hissedarları da hisselerinin getiri-

sini düşünecek. Prim alan üst düzey yöneticiler ve çalışanlar kaçınılmaz olarak rekabet üstünlüğü sağlama peşinde koşacaklardır. Rekabet üstünlüğünün ise yalnızca belirli bir halka özgü şeylerde inat ederek sağlandığı enderdir.

Bu görüş kapsamında ulusal egemenliği zayıflatıcı bir başka etken de yerel, ulusal ve Uluslararası Af Örgütü ve Greenpeace [Yeşil Barış] gibi uluslararası sivil toplum kuruluşlarının yaygınlaşması, ayrıca Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi hükümetler arası kuruluşlar olmuştur. Bu kuruluşlar yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve basının da yardımıyla insanları ve hükümetleri çevre koruma, insan hakları, kadın hakları gibi sorunlar çevresinde seferber edebilmiştir. Hazır orduları ya da dünya ekonomisi üzerinde doğrudan bir etkileri olmamakla birlikte, bu kuruluşlar çokuluslu şirketleri ve ulusal hükümetleri de kapsayan dünya olaylarında ahlaki vicdanı temsil ettikleri kanısındadır. Ahlaki otoritelerinin yalnızca ulusal sınırlar içinde yaşanan olaylara değil, gittikçe artan ölçüde şirket yönetim kurullarında benimsenen kararlara ve politikalara da uzandığı görüşündedirler.

Aspen Enstitüsü program yöneticisi bunu şöyle dile getirmiştir: "Bir ülke kendi içinde bir adım atarken bütün dünyanın gözünün üzerinde olması, ülkenin egemenliğini ve ülkedeki bir liderin gücünü etkilemektedir. Egemenlik kaybının bir yönü budur." Eylem grupları dünyanın herhangi bir yerinde belirli bir davaya yakınlık duyan insanları ve kuruluşları internet ve faks yardımıyla harekete geçirebilmektedir. Porter Novelli'de çalışan strateji uzmanının belirttiği üzere, "Tek bir kişi internet'te bir söylenti çıkarabilmekte ve bu alevlenerek hızla yayılabilmektedir." Kendisi, genetik yapısı değiştirilmiş gıda maddeleri konusunda bütün dünyayı saran paranoyayı bir avuç insanın başlattığına işaret etmiştir. "Ayrıntılarını tam bilmiyorum, ama öncelikle Fransa'da başladığını ve ilk aşamada birkaç kişinin çok sayıda soru ortaya attığını biliyorum. Bugün bu sorunun ön saflarında yer alan ve çok büyük parasal destek gören bir milyon grup vardır. Ama neredeyse bir anda küresel endişe doğmasına yol açan, bilginin yayılma hızı olmuştur."

Bazı açılardan küreselleşmenin gücü, dünyayı piyasalar ve iletişim teknolojisi aracılığıyla nasıl küçülttüğüne bakılarak ölçülür. Küreselleşmeye öncülük eden seçkinler, küreselleşmenin ülke yaşamı üzerindeki etkisinin bu gücün başlıca dışavurumlarından biri olduğunu kabul ederler. Bu gücün bir başka ifadesini de kaçınılmaz gözüyle baktıkları ilerlemede görürler. Yukarıda belirtildiği gibi, bu seçkinler küreselleşmenin uzun dönemli etkileri konusunda farklı görüşler içindedirler, ama hemen hemen hepsi küreselleşmenin ya da bunun bazı yönlerinin kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir.

Bu durum özellikle ekonomi ve teknoloji alanında söz konusudur. Üst düzey bir şirket yöneticisi "Herkes biraz farklı hızlarla hareket ediyor, ama hepsi genel olarak aynı yönde ilerliyor" demiştir. Archer Daniels Midland'ın danışmanına göre küreselleşme tek kelimeyle bir "olgu"dur. "Kabul edilmesi ve baş edilmesi gereken bir gerçektir. Küreselleşme güçleri yaratıcı bir yıkım sürecine yol açmıştır... yeni bir küresel ortam ortaya çıkmıştır; bizler de bu ortamda çalışmayı öğrenmek zorundayız."

Pek çok açıdan zarlar atılmıştır. Dinsel bir kuruluşun yöneticisinin sözleriyle, "Geriye dönüş yoktur." Carter Merkezi gibi son derece akademik temelli (dolayısıyla da aceleci genellemelerden kaçman) bir uluslararası sivil toplum kuruluşunda bile küreselleşmenin egemen eğilim olduğu anlayışı vardır. Bunun anlamı küreselleşmenin karşısına herhangi bir engelin çıkamayacağı değildir, ama bir bölüm başkamna göre, böyle bir engel ancak "çok büyük bir felaket biçiminde olabilir." Gene de "kısa dönemli tahmin olarak küreselleşmenin yalnızca daha da güçleneceğini, etkilerinin daha çok yerde, daha çok insan tarafından duyulacağını belirtmek gerekir."

Ortak görüşün en çarpıcı biçimde ortaya çıktığı iki noktadan biri küreselleşmenin taleplerine uyum sağlama zorunluluğu, öbürü de küreselleşmeyi istasyondan ayrılan bir trene ya da limandan yola çıkan bir gemiye benzeten anlayıştır. Değindikleri konu ister iş, ister sivil toplum etkinliği, ister ulusal yönetişim olsun, hepsinin paylaştığı duygu aynıdır: "Binmezseniz" tren kaçar.

Yeni dünya ekonomisinde "aktör" olmak isteyen herkes, bu ekonominin sağladığı kabul edilen kazanımlardan, fırsatlardan ve zenginlikten yararlanmak isteyen herkes, yurttaşlarına nitelikli bir yaşam sağlayarak ekonomik ve toplumsal (ve insani) gelişmenin bir sonraki aşamasına geçmeyi isteyen herkes, küreselleştirici seçkinlerimize göre "hızı yakalamak," "yükselen dalgaya binmek," "kurallara göre oynamak" ve "programı yürütmek" zorundadır.

Ekonomik açıdan bu "program" ulusal ve bölgesel pazarların serbestleştirilmesini, bilgi kısıtlamalarının kaldırılmasını ve yabancı sermaye yatırımlarını çekmek ve kolaylaştırmak için gerekli altyapının oluşturulmasını kapsar. Bu programın önüne çıkan her türlü engelin –ister kültür, ister inanç, ister siyaset olsun– ya uyarlanması, ya da ortadan kaldırılması gerekir. Küreselleşme engel tanımaz. Örneğin AT&T halkla ilişkiler yöneticisi şöyle demiştir:

> Bence ülkeler, bu küresel ekonomide aktör olarak yer almak için gerekli altyapıyı oluşturmak ve başarıya ulaşmalarını sağlayacak pazarlara sahip olmak zorunda olduklarını fark etmeye başlıyor. Bunun anlamı, piyasalarını rekabete açmalarının ve bilgi aktarımında bugün var olan bazı kısıtlamaları kaldırmalarının gerektiğidir.

Kendisine göre, ortaya çıkmakta olan bu dünyada "yalnızca iki tür telekomünikasyon şirketi bulunacaktır: küreselleşenler ve iflas edenler." Merrill Lynch'te çalışan strateji uzmanı bu sistemin mantığını açıklamak için çağdaş Japonya örneğini kullanmıştır:

> Bugün Japonya'da 5 trilyon dolar neredeyse sıfır getiri sağlayan banka mevduat hesaplarında yatmaktadır ve bunun tek nedeni güvence, güvenlik, geleceğe yönelik tasarruf, emeklilik için para biriktirme doğrultusunda geçmişten gelen bir zihinsel yapının kültürde bulunmasıdır. Japonları yaşlılara saygı göstermeleri, öğretmenlere saygıları, anne babaları yaşlandığında onlara destek olmaları vb açılardan kıskanmak gerekir. Bu arada 5 trilyon dolarlarını yüzde 1'in altında

getiriyle banka hesaplarında tutmaya devam ederlerse, istediklerini yapamayacaklardır. Yirmi yıl sonra büyük annelerini, büyük babalarını destekleyecek paraları kalmayacaktır. Para artık olmayacaktır. Merrill Lynch bu pazara girerek şunu söylemektedir: "Şimdi bakın, eğer 5 trilyon dolarınızı bu banka hesaplarında tutarsanız: (a) bütün bankalarınız iflas etmektedir, dolayısıyla paranız orada olmayabilecektir, ya da (b) küresel enflasyon yüzde 2 düzeyinde olmakla birlikte, yüzde yarım getiri yirmi yıl içinde paranızın alım gücünü sıfıra yakın bir düzeye düşürecektir." Evet, bazı kültürel davranışları ve kültürel kimlikleri korumanın çok önemli olduğu kanısındayım. Bu arada bazı davranışların da günümüzün küresel ekonomik gerçeklerine uyarlanması gerekiyor. Geçmişte Japonlar paralarını bankada tutabiliyorlardı, çünkü bankalar en güvenli yerlerdi ve makul bir getiri sağlıyordu. Ama bugün ve gelecekte bunu yapmaları olanaksızdır.

Carter Merkezi'nden bir kişi, bu mantık temelinde ülkelerin artık seçme olanağı bulunmadığı sonucuna varmış ve Brezilya örneğine işaret etmiştir: "Brezilya gibi büyük bir ülke dışa kapanmayı denedi. Böyle bir olanağın artık bulunmadığını fark ettiler. Hiç kimsenin bu olanağı yok. Soru ülkenin nasıl küreselleşeceğidir ve ben bunun yanıtını bilmiyorum."

Nasıl küreselleşileceği birçok ülkenin (ve kuruluşun) karşı karşıya bulunduğu temel sorundur. Gerçekten de, görüştüğümüz uluslararası sivil toplum kuruluşu yöneticilerinin pek çoğu nasıl küreselleşeceklerini kendi içlerinde tartışmakta ya da yakın geçmişte tartışmış olduklarını söylemişlerdir. Bazı yoksul ülkelerin (ve neredeyse bütün Afrika'nın) genelde küreselleşmenin olanaklarını ne fark edebilecek, ne de değerlendirebilecek durumda olduğu kabul edilmektedir. Merrill Lynch'ten görüştüğümüz kişi (biraz acı bir dille) bu olguya değinmiştir:

Küreselleşmeyi düşündüğüm zaman aklıma... siyasal nedenlerle, dinsel nedenlerle ya da başka nedenlerle sanki dışlanmış, bir biçimde dışa itilmiş... ülkeler geliyor. Bazı Afrika ülkeleri, bazı Ortadoğu ülkeleri bir protokol üzerinde anlaşmış ya da birbirini tanımanın

yolunu bulmuş olarak bir biçimde [trene] binmiyor ve ekonomiler arası bağlantıların daha da sıkılaşmasından zararlı çıkıyorlar.

Dünya Vizyonu başkan yardımcısı da benzer bir noktayı savunmuştur:

Küreselleşmenin ödüllendireceği değerler vardır, ödüllendirmeyeceği değerler vardır. Afrika'nın geldiğim ortamında küreselleşme ödüllendirici olmayacaktır, çünkü bu insanlar bilgi otoyoluna çıkamamaktadırlar; bunları yapacak altyapıları yoktur. Bunu yapacak başlangıç sermayesinden yoksundurlar.

Aynı kişinin belirttiği üzere, bunlar küresel sermaye akışına erişemediklerinden "büyüme ve genişleme, çocuklarını eğitme, halklarını doyurma ve temelde kalkınmanın bir sonraki aşamasına doğru ilerleme yeteneğini" kaybetmektedirler.

Merrill Lynch'in strateji uzmanının açıkça ileri sürdüğüne göre, "bugün bu yeni küresel ekonomiyle bütünleşmeyen [ülkeler], toplumlarının nitelikli bir yaşama kavuşabilmesi için gerekli bütün temel olanaklar ve koşullar açısından besbelli geri kalacaklardır." Buna karşılık, Merrill Lynch'in deneyimi, ilişkide bulundukları ülkelerin çoğu için bir tek seçenek bulunduğuna işaret etmektedir. Bu ülkeler küreselleşmek zorundadır. Porter Novelli'nin başkan yardımcısına göre, "bazı ülkeler [önlerindeki] fırsatı hemen görmektedir... bunun doğru seçim olduğuna ikna edilmeleri beş saniye bile sürmez... Bir anda anlaşılır."

Kendilerinin Örneğinde Bir Dünya

Küreselleşmenin bu öncüleri Amerika'nın küreselleşme sürecinde oynadığı başrolün sıkılgan bilinci içindedirler. Porter Novelli'den bir yönetici "Küreselleşme yaşamın bir gerçeğidir" diyerek devam etmiştir: "Yönlendiricilerinin büyük ölçüde, hatta neredeyse tümüyle Amerikalılar olduğu da yaşamın bir gerçeğidir. Teknolojinin ve küresel şirketlerin doğası gereği hepsi Amerika'dan gelmiştir ve hâlâ gelmektedir." Meslektaşı da bu hanımla aynı görüştedir:

> Amerika'yı küreselleşmenin yönlendirici kategorisine koymam gerekir, çünkü çok basit, en önemli küresel şirketler ABD merkezlidir. En önemli kurumlar da ABD merkezlidir; küresel yöneticilerin yetiştiği işletme okulları da ABD'dedir. Benzer biçimde, internet ekonomisinin yüzde 90'u ABD merkezlidir; dolayısıyla bütün bunları sağlayan kritik gücün ABD olduğu konusunda hiçbir kuşku yoktur.

Nike başkan yardımcısına göre, "İyi ya da kötü, belirli bir üründe kritik kütle yaratmayı en iyi başarabilenler de Amerikan şirketleri ve markalarıdır. Çünkü küreselleşme gerçekte bu demektir." Bu seçkinler Amerika merkezli çokuluslu şirketlerin, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının, dinsel örgütlenmelerin ve bu gibi öbür kurumların büyük etkisinin ve ulusötesi erişiminin açıklamasını geniş ölçekte etkinliğe olanak veren örgütlenme gücünde görmektedirler.

Kuruluşlarının küresel gücünün bilincinde olan bu seçkinler, bu gücün yol açtığı ahlaki ve siyasal açıdan ikircikli konumları konusunda da aynı ölçüde duyarlıdırlar. Bununla birlikte, görüştüğümüz küresel seçkinlerin tümü, kendi ürünleri ya da mesajları dışında herhangi bir şeyin taşıyıcısı oldukları düşüncesine şiddetle karşı çıkmaktadırlar.

Örneğin, son kişisine kadar bütün bu seçkinler dünyayı herhangi bir biçimde Amerikanlaştırdıklarını reddetmektedirler. Aspen Enstitüsü yöneticisi "Bu işin gerçekten içinde olan tanıdığım Amerikalıların çoğu gerçekte dünyayı fethetme çabasında değildir. Dünyayı bir pazar, bir oyun alanı ve barışa ya da topluma yararlı politikalara gerek duyulan bir yer olarak görmektedirler" demiştir. CNN yöneticisi bunu şöyle anlatmaktadır: "Amerikanlaşma mı, yoksa küreselleşme mi, sanırım ikisinden de biraz var. Ama ardında hiçbir emperyalist amaç yok."

Dünyaya sundukları bir şey varsa, bunun evrensel bir gereksinmeyi karşılayan bir ürün ya da düşünce –ülke sınırlarını ve yerel kültürleri aşan bir şey– olduğunu ileri sürmektedirler. Bu nesne küresel bir markayı taşımaktaysa da aynı zamanda tümüyle yerlileştirilmiş olduğunu düşünmektedirler. Coca-Cola pazarlama yöneticisinin bu bağlamda dile getirdiği şaşkınlık çok ilginçtir:

Tüketicileri istemedikleri bir tutuma yöneltmek bizim çıkarımıza olamaz. Böyle bir şey bütün sezgilere düpedüz aykırıdır... Bir yaşam tarzı yerine bir başkasını ileri sürmekte olduğumuza işaret edecek kültürel antropologların, iyimser bir yaklaşımın önceden bulunmadığı bir yerde böyle bir yaklaşımı neden Coca-Cola'nm yayabilecek olduğunu anlamalarını isterdim. Kültürlerin doğasını değiştirme çabası bizim başarı ölçütlerimiz arasında yer almaz. Buradaki güdünün ne olabileceğini bile anlamıyorum.

Nike başkan yardımcısının sözleri de dikkate değerdir:

Biz markayı hep bir insan olarak betimleriz. Peki, bu insan kimdir? Birlikte takılmaktan en fazla hoşlandığınız insandır. Bu insanlar her şeyden önce eğlenceli, komik olacaktır. Dürüst olacaklardır ve söylenmesi gerektiğini düşündüğünüz şeyleri söyleyeceklerdir. Takım oyuncusu olacaklardır, ortadaki topu almak için ellerinden geleni yapacaklardır. Dolayısıyla, bizim asıl yapmaya çalıştığımız bir kişilik yaratmaktır. Bu bir marka yaratmaktan çok, bir insan yaratmaya benzer.

O "insan" Amerikalı mıdır, diye sorduğumuzda, kendisi "Hayır, hayır" yanıtını vermiştir: "Bence o kişilik Amerikalı olabileceği kadar İngiliz de olabilir." Kendi misyonerlik geçmişleri emperyalist gündemlerinin suçlayıcı lekelerini taşıyan Evanjelik kuruluşlar bile bugün bu tür bir etkinlikte nasıl bulunabileceklerini anlayamamaktadır. Uluslararası Hıristiyan İttifakı'nın basın sözcüsü şunları söylemiştir:

Bizim bütün yaptığımız, onlara hükümetler üzerinde nasıl bugüne kadarkinden daha etkili olabileceklerini, seslerini nasıl duyurabileceklerini öğretmektir. Yaptıklarını hiçbir biçimde Amerikanlaştırma isteğimiz yok; hem bunu yapabileceğimizi kim demiş ki? Arkamızda askeri güç yok. Öyle bir gücümüz hiç yok. Biz yalnızca insanlara, bireylere kendi ülkelerinde, kendi hükümet-

lerinde etkili olmayı öğretiyoruz. Bunun nasıl bir tehdit oluşturabileceği anlamıyorum.

Benzer biçimde, Aile Odağı örgütünün başkan yardımcısı da Kitabı Mukaddes'in kültürlerden, hatta zamandan bağımsız evrensel geçerliliği olduğunu savunmaktadır. Buna göre, kuruluşun başkanı olan "Dr. Dobson, kökleri Kitabı Mukaddes'e dayanan ilkelerin sözcülüğünü yapmaktadır. Sözünü ettiğimiz şeyler özgül olarak Amerikan değildir. Evlilik bağına ve iyi ana babalığa sadık iki insandan –ki bu Tekvin'den gelir– söz ettiğiniz sürece bu zaten küresel bir idealdir."

İsa'nın Kampüs Haçlıları adlı kuruluşun Uluslararası Vaizlik başkanı "Dünyanın çeşitli yerlerinde açıklamakta olduğunuz mesaj İncil'in dışında, Amerikan kültürüne ya da Amerikan yaşam tarzına ilişkin başka öğeleri de şu ya da bu biçimde birlikte taşıyor mu?" diye sorduğumuzda, "Umarız taşımıyordur" yanıtını vermiştir. "Yurtdışına gidecek Amerikalı çalışanlarımızı yerel sorunlar konusunda duyarlı hale getirmek için on üç haftalık bir eğitim programı uygularız."

Aynı naif tutum bu kişilerin teknoloji konusundaki görüşlerine de yansımaktadır. AT&T'den görüştüğümüz kişiye şirketin telekomünikasyon teknolojilerinin yerel kültürler üzerindeki kapsamlı etkisini sorduğumuzda, kendisi şu yanıtı vermiştir:

> Teknoloji bir olanak sağlayıcıdır. Ve biz aracı içerikten ayırıyoruz; bizim işimiz içerikle değil, dolayısıyla biz kime olursa olsun, bir olanak sunuyoruz... Biz o teknolojinin nasıl uygulanması, hangi amaçla kullanılması ya da üzerinden nasıl bir içeriğin iletilmesi gerektiğini söyleyecek durumda değiliz.

Dolayısıyla, bu kişinin görüşüne göre gerek AT&T, gerek şirketin teknoloji ürünleri tarafsızdır.

Israrlı sorularımız karşısında, görüştüğümüz kişilerin bazıları kendi ürünlerinin ya da mesajlarının ötesinde bir kültürel kargoyu da taşıyor olabileceklerini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte, dünyaya verdiklerinin

iyi olduğunda da diretmektedirler. Aspen Enstitüsü yöneticisi "Hangi ölçüde bir Amerikanlaşma söz konusuysa, bence bu epeyce iyilikçidir" demiştir. McDonald's başkan yardımcısının yanıtı da aynı yöndedir:

> Tarıma bakın. Eğer insanlar tarlayı sürmek için öküz kullanıyor ve sonra traktör geliyorsa, büyük olasılıkla yaşamları değişecektir. Ama traktörün kendileri için iyi olduğu, onlara ekonomik üstünlük sağladığı kararını kendileri vermişlerdir. Bu tür teknoloji transferlerinin sonuç olarak insanların yararına olduğu bence tartışma götürmez bir gerçektir.

Archer Daniels Midland'ın danışmanı daha da kesin konuşmuştur: "Girdiğimiz bölgelerde biz olumlu biz etkeniz, çünkü istihdam yaratıyoruz ve varlıkları yükselterek, kapasiteleri artırarak ve bölgeye başka kilit sektörleri çekerek vergi gelirlerinin artmasını sağlıyoruz."

Yerel koşullarla kişisel düzeyde daha çok yüz yüze gelmelerine de bağlı olarak, uluslararası sivil toplum kuruluşları bu ortamlardaki etkileri konusunda genellikle daha düşünceli ve ikircikli bir tutum içindedir. Uluslararası Şefkat örgütünden görüştüğümüz kişi kabul etmektedir ki:

> Bazen çok çelişik [durumlar] olduğu doğrudur. Çevre konusunda bazı toplumlarda insanların yaşam ortamlarını yok ettiğini görürsünüz, ama aynı zamanda da yalnızca sağ kalma çabası içindedirler. O zaman alternatif nedir? Bunu söylemek gerçekten çok zor. Çevreci müdahale uzun dönemde o yerin ekolojisi açısından çok yararlı olabilir, ama insanlar böyle görmüyorsa bu bir ilerleme midir?

Carter Merkezi Demokrasi Programı yöneticisi de yurtdışındaki çalışmaları konusunda benzer kuşkular içindedir:

> Kazana eskiden orada olmayan bir şeyler kattığınızı biliyorsunuz. Bu iyi midir, yoksa kötü mü? Bu beni epeyce düşündüren bir konu. İşimi bırakmama ya da yanlış bir iş yaptığımı düşünmeme yol aça-

cak kadar ağırlığını duymuyorum. Kültürel görelilik tezleri türünden bir şey bu. Ama burada kesinlikle bazı soru işaretleri var.

Carter Merkezi'nde çalışan kişinin duyduğu kuşkular, işini sürdürmesine engel olmamaktadır. Hatta bu seçkinlerin hiçbirine göre küreselleşmenin yol açtığı dünya kendi başına kötü değildir; yalnızca daha insancıl hale getirmek istedikleri bir dünyadır. Çalışmaları da son çözümlemede bu amaca hizmet etmektedir.

Sonuç olarak küreselleşmeye öncülük eden seçkinlerin tümü gerek kendilerini, gerek kuruluşlarını kaderin merceğinden görmektedir. Greenberg, Quinlan şirketi yöneticisi "İşler değişecektir, bizler de yalnızca bu sürecin bir parçasıyız" demiştir. "Sanırım genel tabloyu, bütün bunları aslında nasıl yaptığımızı pek o kadar düşünmüyorum. Demek istediğim, insanların bizi davet etmediği hiçbir yere gitmiyoruz. Biz yalnızca zaten yaşanmakta olan bir sürece katılıyoruz." Coca-Cola başkan yardımcısı da benzer bir sonuca varmaktadır: "Alternatifin ne olabileceğini bilmiyorum. Tüketicilere seçme hakkı tanımamamız gerektiği mi düşünülmeli? Uygulamada alternatif nedir? Bilmiyorum. İlginç bir soru."

Dar Görüşlü Kozmopolitler

Özet olarak, küreselleşmenin öncüleri küreselleşme sürecinin dünyayı gittikçe daha elektronik, bireyci, serbest piyasaya dayalı ve demokratik kılacağı görüşünü paylaşmaktadırlar. Böylece, hiç değilse şimdilik dünyanın ABD'yi (ya da Batı'yı) andırma olasılığının andırmama olasılığından yüksek olduğu konusunda da görüş birliği içindedirler. Ayrıca ülkeler, yerel kültürler, örgütler, şirketler vb oluşumlar küreselleşme trenine "binmezlerse", büyük olasılıkla nimetlerinden ve fırsatlarından da yararlanamayacak, tabanlarının temel gereksinmelerini karşılamakta gittikçe daha yetersiz kalarak büsbütün geriye düşecek, arayı kapatma şansını bir daha hemen hemen hiç elde edemeyeceklerdir.

Söz konusu seçkinler bu arada küreselleşmenin, özellikle de bu süreçte kendi oynadıkları rolün yerel kültürlere, geleneklere, davranışlara ya

da kimliklere tehdit oluşturduğunu ya da zarar verdiğini reddetmektedirler. Herhangi bir yerde böyle bir algılamanın bulunması durumunda, kendi ürünlerinin ve hizmetlerinin orada yarattığı etkinin bütün sorumluluğunu ulusal yönetim organlarına ve yerel kültürel kuruluşlara atmaktadırlar.

Bütün bunlarda ne bir çelişki görmekte, ne de pek bir gerilim duymaktadırlar. Yaşadıkları ortam, çelişki bulmamayı ancak kolaylaştırıcı bir rol oynar. Çalışma yaşantılarının çerçevesini çizen sosyo-kültürel baloncuk, uygulamada gerilimleri ortadan kaldırır.

Bununla birlikte, dünyayı algılayışlarında belirli bir oturmamışlık vardır. Bazıları küreselleşmede oynadıkları rol konusunda *karışık duygular* içindedir. Bu duyguda başlıca etken, yaşadıkları "baloncuğun dışına çıkarak" yerel kültürlerle ne ölçüde yüz yüze geldikleridir. Yukarıda belirtildiği gibi, küreselleştirici seçkinler bu bakımdan farklılaşmaktadır –bazıları yerel kültürlerle daha çok, bazıları daha az karşılaşmaktadır. Ama bu baloncuğun fiziksel ortamının dışında çalışanlar bile yabancı yerel kültürlere gene kendi küresel sorumluluklarının normatif ve analitik çerçevesiyle yaklaşırlar. Karışık duyguların da ötesinde, bütün bu seçkinler yabancı kültürlerin istemeyebileceği herhangi bir kültürel kargonun taşıyıcısı olabilecekleri konusundaki suçlamalara karşı *savunmacı* bir tutum içindedirler.

Bu kişileri, yaşayabilecekleri karışık duygularla ya da yaratmakta oldukları dünya konusunda düşebilecekleri savunmacı tutumla uzlaştıran araç *küresel dilin* terimleridir. Burada birey rasyonel, rekabetçi ve aç gözlü bir toplumsal aktör olarak kavramlaştırılır ve küreselleştirici seçkinler, bu birey kavramının içerdiği evrensel gereksinmelere çeşitli biçimlerde karşılık verdiklerine inanırlar. Sosyal bilimlerin araçları sayesinde bu gereksinmelerin varlığını öğrenmiş ve geçerliliğini kanıtlamış, ama yanıtlarını yerel ortamlara uyarlamak için markalarını, ürünlerini ve mesajlarını yerlileştirmeye de çaba göstermişlerdir.

Bu sürecin çok belirgin bir öğesi, gerek kendi çalışmalarını, gerek temsil ettikleri kuruluşların çalışmalarını geniş anlamda insancıl bir düşüncenin kuşattığı inancıdır. Çalışmalarının kurumsal misyonu ister ticaret, ister eğlence, ister dinsel ya da eğitsel olsun, bu etkinlikleriyle temel ve evrensel bir insan gereksinmesini karşılayacaklar, hatta o gereksinmeyi ken-

dilerinin yaratmakta olması bile bunu değiştirmeyecektir. Dolayısıyla, genelde pek üzerinde durmadıkları yöntemlerle ya da yollarla kendilerinin ve yaptıklarının ahlaki bir yarar sağladığına inanmak istemektedirler. Böylece küreselleşmenin öncüleri, yaratmakta oldukları dünya konusunda bir ahlaki masumiyet duygusu beslemektedirler. Burada hiçbir alaycılık, küçümseyicilik yoktur; tam tersine –kim oldukları ve nasıl bir gelişmeye yol açtıkları konusunda– içinde bulundukları baskın duygu, saflık ve dürüstlüktür.

Bir Dereceye Kadar Kozmopolitler

Küreselleşmeye öncülük edenlerin yaşamları, deneyimleri ve bakış açıları küreselleşme denen dev boyutlu toplumsal ve kültürel değişimleri anlamamıza yarayan bir prizma ise, bu prizma hiç kuşkusuz küresel bir kültürde öne çıkmakta olan kozmopolitliğin türünü de göstermektedir.

Söz konusu seçkinler elbette kozmopolittir; dünyayı dolaşmaktadırlar ve sorumluluk alanları dünyayı kapsamaktadır. Hatta kendilerinin "küresel yurttaş" olarak görmektedirler. Tekrar tekrar belirttikleri üzere, tesadüfen küresel bir kuruluşta çalışmakta olan bir ABD yurttaşından çok, tesadüfen Amerikan pasaportu taşımakta olan bir "dünya vatandaşı" olduklarını düşünmektedirler. Kozmopolit kavramının bütün çağrışımlarına uymaktadırlar. Yaklaşımları ve etik bağlılıkları açısından uygar, ince ve evrenselci kişilerdir.

Öte yandan bu kişilerin yaşadığı ve yansıttığı kozmopolitlik bazı belirgin özellikler ve sınırlamalar taşır. Yaşadıkları fiziksel ortam büyük ölçüde tekdüze, steril, türdeş ve yapaydır. Bütün "dünyeviliklerine" karşın, bu insanlar gerçekte hiçbir zaman kendi "evlerinden" ayrılmazlar. Burada "yer" kavramının ortadan kalkmasından çok, soyut, akışkan ve geçici gerçekliklere dönüşmesi söz konusudur. Bu kişilerin kozmopolitliğindeki dar görüşlülük normatif tutumlarına da yansımaktadır. Küreselleşmenin öncüleri, küreselleşmenin kendi içinde mutlak bir iyi olduğunu ileri sürmeyeceklerdir, ama bu süreçte kendilerine düşen özel payın –küreselleşmenin aracıları olarak kendilerinin savunduğu özel amaçların ve "ürünlerini" ileten teknolojinin– iyi olduğundan hiçbir kuşkuları yoktur. Bu kişiler kuşkusuz kozmopolittir, ama bu çok belirgin biçimlerde sınırlanmış ve dar görüşlü bir kozmopolitliktir.

KAYNAKÇA VE NOTLAR

YUNŞİANG YAN: ÇİN'DE DEVLET VE KÜLTÜREL GEÇİŞ SÜRECİ

Bu makale 1998'de ve 1999'da Pekin'de yürütülen saha araştırmasına ve son on yıl içinde toplanan belgesel verilere dayanmaktadır. Makalenin önceki taslakları üzerinde görüşlerini bildiren Peter Berger'e, Samuel Huntington'a, Liang Şiaoyan'a, Robert Weller'e ve Kültürel Küreselleşme Projesi katılımcılarına özellikle teşekkür ederim.

1 Li Guoçing, "Görünmez hegemonya," (*Yeni Dergi*), Haziran 1999, s. 13-16, (Çince).

2 Bak. Peter Berger, "Four Faces of Global Culture" (Küresel Kültürün Dört Yüzü), *National Interest* 49 (1997): 23-29

3 Bak. Leslie Sklair, *Sociology of the Global System* (Baltimore: Johns Hopkins University Press 1991), s. 62-72

4 Bak. Pan Venlan, "Kentsel Çin'de beyaz yakalının hafta sonu", *Haişang ventan* 6 (1998):22-27, (Çince).

5 Jou Yiçian, Şanghay: "Kadınların gelişmesi için bir Cennet," *Şanghay Kültür* 6 (1998); 55-57, (Çince).

6 Bak. He Li ve Dong Naicia, "Zekâ konusunda Konfüçyüsçü tüccar," He Li, ed. *Yüz yönetim kurulu başkanıyla diyalog içinde* (Pekin: Cingci Guanli Çubanşe, 1998), s. 79, (Çince).

7 İşadamları ile devlet görevlileri arasındaki ilişkiler konusunda çok iyi bir çalışma için bak. David Vank, "Bureaucratic Patronage and Private Business: Changing Networks of Power in Urban China" (Bürokratik Patronaj ve Özel Sektör: Kentsel Çin'de Değişen İktidar Ağları), Andrew Walder, ed., *The Waning of the Communist State: Economic Origins of Political Decline in China and Hungary* (Komünist Devletin Soluşu: Çin'de ve Macaristan'da Siyasal Çöküşün Ekonomik Kökenleri) içinde (Berkeley: University of California Press, 1995), s. 153-183. Çin iş dünyasına kişisel bağların rolüne ilişkin olarak, örneğin bak. Alan Smart ve Josephine Smart, "Transnational Social Networks and Negotiated Identities in Interactions between Hong Kong and China" (Ulusötesi Toplumsal Ağlar ve Hong Kong ile Çin Arası Etkileşimlerde Karar Kılınan Kimlikler), Michael Smith ve Luis Guarnizo, ed. *Transnationalism from Below* (Tabandan Ulusötesicilik) içinde (Londra: Transaction, 1998), s. 103-129.

8 Bak. Jang Ying, "Yabancı şirketlerden kampüse gelen burslar," *Pekin Gençlik Günlüğü*, 6 Kasım 1997, s. 7, (Çince).

9 Ciang Şiaoyuan, "Güçlü araştırmacılık toplumsal ve ekonomik desteğe bağlıdır," *Dongfang* (Doğu) 4 (1994); 19-22 (1994), (Çince).

10 Örneğin en popüler gazetelerden biri olan *Pekin Gençlik Günlüğü*, Jordan'm basketbolu bırakması konusunda 13-27 Ocak 1999 arasında hemen hemen her gün haber ve yazılara yer vermiştir. Olay öbür yazılı basın organlarında da geniş yer bulmuştur.

11 Bak. Yunshiang Yan, "McDonald's in Pekin: The Localization of Americana" (Pekin'de McDonald's: Amerikanlığın Yerelleştirilmesi), James Watson, ed. *Golden Arches East: McDonald's in East Asia* (Sarı Arklar Doğuda: Doğu Asya'da McDonald's) içinde (Stanford: Stanford University Press, 1997), s. 39-76; ve Yunshiang Yan, "Of Hamburgers and Social Space: Consuming McDonald's

in Pekin" (Hamburger ve Toplumsal Mekân Üzerine: Pekin'de McDonald's Tüketmek), Deborah Davis, ed. *The Consumer Revolution in Urban China* (Kentsel Çin'de Tüketici Devrimi) içinde (Berkeley: University of California Press, 2000), s. 201-225.

12 Bak. Linda Chao ve Ramon Myers, "China's Consumer Revolution: The 1990s and Beyond" (Çin'de Tüketici Devrimi: 1990'lar ve Ötesi), *Journal of Contemporary China* 7, no.18 (1998); 351-368; Çin kentlerinde tüketimin toplumsal yaşam üzerindeki etkileri konusunda bak. Deborah Davis, ed., *Consumer Revolution in Urban China* (Kentsel Çin'de Tüketici Devrimi) (Berkeley: University of California Press, 1999); kitlesel tüketim eğilimi ve çocuklar üzerindeki etkisi üzerine eleştirel bir çalışma için bak. Bin Jao, "Consumerism, Confucianism, Communism: Making Sense of China Today" (Tüketicilik, Konfüçyüsçülük, Komünistlik: Bugünkü Çin'i Anlamak), *New Left*, Mart 1997, s. 43-59; tüketiciliğin siyasal uzantıları için bak. Yunshiang Yan, "The Politics of Consumerism in Chinese Society" (Çin Toplumunda Tüketiciliğin Siyaseti), Tyrene White, ed., *China Briefing 2000* içinde (Armonk, New York: Sharpe, 2000), s. 159-163.

13 Bak. Thomas Gold, "Go with Your Feelings: Hong Kong and Taiwan Popular Culture in Greater China" (Duygularınla Git: Çin'de Hong Kong ve Tayvan Popüler Kültürü), *China Quarterly* 136 (1993): 907-925

14 Bak. Li Liang, "Kırsal Çin'de dinsel elit: Kuzey Çin'de bir ilde Katolik etkinleri üzerine araştırma," *Stratejiler ve Yönetim* 4 (1997): 54-62, (Çince).

15 Bak. *The Economist*, 1 Mayıs 1992 ve *Los Angeles Times*, 2 Kasım 1999, s.A4

16 Daha fazla ayrıntı için bak. Çin Tüketici Derneği, ed., *Çin'de tüketici hareketinin on yılı* (Pekin: Jongguo Tongii Çubanşe, 1994, Çince).

17 Tüketiciyi koruma konusunda daha ayrıntılı bilgi için bak. Beverly Hooper, "From Mao to Market: Empowering the Chinese Consumer" (Mao'dan Pazara: Çinli Tüketiciyi Güçlü Kılmak), *Harvard Asian Pacific Review* 2, no. 2 (1999): 29-34; Leslie Pappas, "Shoppers of China, Unite!" (Çinli Alışverişçiler, Birleşin!), *Newsweek*, 5 Nisan 1999; ve Yunshiang Yan, "The Politics of Consumerism in Chinese Society," *China Briefing 2000* içinde, s. 159-193.

18 Richard Adams, "The Dynamics of Societal Diversity: Notes from Nicaragua for a Sociology of Survival" (Toplumsal Çeşitliliğin Dinamikleri: Sağ Kalmanın Sosyolojisine Doğru Nikaragua'dan Notlar), *American Ethnologist* 8, no. 2 (1981)

19 Daniel Miller, "The Young and the Restless in Trinidad: A Case of the Local and Global in Mass Consumption" (Trinidad'da Yalan Rüzgârı: Kitle Tüketiminde Yerel ve Küresele Bir Örnek), Roger Silverstone ve Eric Hirsch, ed., *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces* (Teknoloji Tüketimi: Ev Mekânlarında Medya ve Enformasyon) içinde (Londra; Routledge, 1992), s. 163-182

20 Liu Şinvu ve Jiu Huadong, "İnsanlığın ortak kültürü kavramına doğru," *Dongfang* 6 (1996): 21-25, (Çince).

21 McDonald's Pekin'den iki yönetici ile 1994 ve 1998'de yazarın yaptığı kişisel görüşmeler. Kodak'ın bir Çin şirketi olma kararı konusunda bak. Jang Ke ve Dai Lan, "Kodak: Birinci sınıf bir Çin şirketi olmak," *Halkın Günlüğü*, 24 Kasım 1999, s. 2, yurtdışı baskısı, (Çince).

22 Bak. Yang Dongping, "Siyasette tuhaf sivil tartışma," Şiao Pang, ed., *Çin'in Batı ile karşılaşması* içinde (Hong Kong: Mirror, 1997), s. 206-217, (Çince).

23 Bak. *Pekin Gençlik Günlüğü*'nde yayınlanan özel rapor ve makaleler, 15-20 Mayıs 1999, 24 Mayıs 1999 ve 12 Haziran 1999.

24 Bak. Yang Şudong ve Vang Lie, "Küreselleşme ve Çin araştırmaları üzerine bir diyalog", Hu Yuanzi ve Şue Şiaoyuan, ed., *Küreselleşme ve Çin içinde* (Pekin: Jongyang Bianyi Çubanşe, 1998), s. 1-21(Çince). Benzer görüşlere bu ciltteki ve bu cilde koşut, Yu Keping ve Huang Veipig, ed., *Küreselleşmenin Karşıtlıkları* (Pekin: Jongyang Bianyi Çubanşe, 1998) adlı derlemedeki başka birçok makalede de yer verilmektedir, (Çince).

25 Bu tartışma konusundaki yazıların kapsamlı bir derlemesi için bak. Lu Yi, ed., *Küresel üyelik: Yüzyılın seçimi*, (Pekin: Jongyang Bianyi Çubanşe, 1989, Çince).

26 Bak. örneğin, Li Şenji, "Küreselleşme çağında Çin halkının misyonu," *Dongfang* 4 (1994): 13-18; Yang Çaoren ve Han Jivei, "Küreselleşme, kurumsal açıklık ve ulusun yeniden doğuşu"; ve Cai Deçeng, "Küreselleşme çağında pazar, bilim ve demokrasi," Yu Keping ve Huang Veipig, ed., *Küreselleşmenin Karşıtlıkları içinde* (Pekin: Jongyang Bianyi Çubanşe, 1998), s. 137-147, 181-193; Vang Yizu, "Küreselleşme süreci ve Çin'in fırsatı"; Liu Junning, "Küreselleşme ve demokratik siyaset"; ve Liu Li, "Ekonomik küreselleşme: Gelişmekte olan ülkelerin yakalayabileceği kaçınılmaz yol"; her üç makale de Hu Yuanzi ve Şue Şiaoyuan, ed., *Küreselleşme ve Çin içinde* (Pekin: Jongyang Bianyi Çubanşe, 1998), s. 37-46, 67-71, 136-146, (Çince).

27 Bak. Van Hui, "Modernlik konusunda sorular ve cevaplar," *Sınırlar* 1 (1999): 18-24, (Çince).

28 *Hayır Diyebilen Çin* yazarlarının bir bölümü 2000'lerin başında üçüncü bir "hayır de" kitabı yayınlamış, *China's Path under the Shadow of Globalization* (Küreselleşmenin Gölgesinde Çin'in Yolu) adlı bu kitap bugüne kadar fazla ilgi çekmemiştir. 1989 sonrasında Çinli aydınlar arasında milliyetçiliğin gelişimi için bak. Suişeng Jao, "Chinese Intellectuals' Quest for National Greatness and Nationalistic Writings in the 1990s" (Çinli Aydınların Ulusal Büyüklük Arayışı ve 1990'larda Milliyetçi Yazılar), *China Quarterly* 152 (1997): 725-745; ayrıca bak. Geremie Barme, "To Screw Foreigners Is Patriotic: China's Avant-Garde Nationalists" (Yabancıları Becermek Yurtseverliktir: Çin'in İlerici Milliyetçileri), *China Journal* 34 (1995): 209-238.

29 Örneğin, *Hayır Diyebilen Çin*'i eleştirmek üzere bir grup liberal aydın Şiao Pang'ın yayına hazırladığı *Çin'in Batı ile karşılaşması* (Hong Kong: Mirror, 1997, Çince) adlı makaleler derlemesini yayınlamıştır. O sırada Çin'deki siyasal ortamdan ötürü ancak Hong Kong'da yayınlanabilen kitabın dolaşımı bu nedenle sınırlı kalmıştır.

30 Phillip Saunders, "Supping with a Long Spoon: Dependence and Interdependence in Sino-American Relations" (Uzun Kaşıkla Yemek: Çin-Amerika İlişkilerinde Bağımlılık ve Karşılıklı Bağımlılık), *China Journal* 43 (2000): 55-81.

31 Devlet gücünün zayıflaması üzerine ayrıntılı bir inceleme için bak. Andrew Walder, ed., *The Waning of the Communist State: Economic Origins of Political Decline in China and Hungary* (Komünist Devletin Soluşu: Çin'de ve Macaristan'da Siyasal Çöküşün Ekonomik Kökenleri) (Berkeley: University of California Press, 1995).

32 Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğinin savunulduğu yakın tarihli resmi görüşler için örneğin bak. He Meizong, "Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesi konusunda Çin ile ABD arasındaki anlaşmanın önemi," *People's Daily*, 17 Ocak 2000, s. 1, yurtdışı baskısı; ve Guo Yan, "Çin'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesinin olumlu ve olumsuz yanlarını doğru anlamak," *People's Daily*, 29

Şubat 2000, s. 4, yurtdışı baskısı, (Çince). [Çin 11 Aralık 2001'de DTÖ üyesi oldu –ç.n.]

33 Bak. örneğin, Jonathan Peterson, "Cultural Issues Color Movie Export Picture" (Kültürel Sorunlar Renkli Sinema İhraç Film), *Los Angeles Times*, 21 Ekim 1999, s. C1.

34 Bak. Brook Larmer, "Boxed Out by Pekin" (Pekin Sert Vurdu), *Newsweek*, 10 Nisan 2000, s. 40-41

35 Bak. örneğin, Pekin'in girişimiyle haber için *People's Daily*, 20 Mayıs 1999, s. 1, yurtdışı baskısı; Guangdong yerel yönetiminin attığı benzer adımla ilgili haber için *People's Daily*, 15 Kasım 1999, s. 1, yurtdışı baskısı.

Hsin-Huang Michael Hsiao: Çağdaş Tayvan'da Kültürel Küreselleşme ve Yerelleşme

Albrow, M. 1990. Giriş, *Globalization, Knowledge and Society* (Küreselleşme, Bilgi ve Toplum). Der. M. Albrow ve E. King. Londra: Sage.

_____. 1997. *The Global Age* (Küresel Çağ). Stanford: Stanford University Press.

Berger, Peter. 1997. "Four Faces of Global Culture" (Küresel Kültürün Dört Yüzü) *National Internet* 49: 23-29.

Chang, Ying-Hwa. 2000. *Taiwan Social Change Basic Survey*, 2000 (Tayvan Toplumsal Değişim Temel Araştırması, 2000). Taipei: Institute of Sociology, Academia Sinica.

Donckels, Rik ve Erwin Frohlich. 1991. "Are Family Businesses Really Different? European Experiences from STRATOS" (Aile İşletmeleri Gerçekten Farklı mı? STRATOS'tan Avrupa Deneyimleri). *Family Business Review* 4, no. 2: 142-160.

Featherstone, Mike, Scott Lash ve Roland Roberston, der. 1995. *Global Modernities* (Küresel Modernlikler). Londra: Sage.

Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity* (Modernliğin Sonuçları). Stanford: Stanford University Press.

Held, David vd. 1999. *Global Transformations: Politics, Economics, and Culture* (Küresel Dönüşümler: Siyaset, Ekonomi ve Kültür). Cambridge, Birleşik Krallık: Polity

Hsiao, H. H. Michael. 1994. "Chinese Corporate Philanthrophy in East and Southeast Asia: A Typology" (Doğu ve Güneydoğu Asya'da Çin Şirket Hayırseverliği: Bir Tipoloji), *Evolving Patterns of Asia Pacific Philanthrophy*, der. K. H. Jung, içinde s. 79-95. Seul: Institute of East and West Studies, Yonsei University.

Hsiao, H. H. Michael vd. 1999. "Culture an Asian Styles of Environmental Movements" (Kültür ve Asya Tarzı Çevreci Hareketler), *Asia's Environmental Movements*, der. Y. S. Lee ve Alvin So içinde, s. 210-229. Londra: Sharpe.

Hsiao, H. H. Michael ve Hwa-Pi Tseng. 1999. "The Formation of Environmental Consciousness in Taiwan: Intellectuals, Medya, and the Public Mind" (Tayvan'da Çevre Bilincinin Oluşumu: Aydınlar, Medya ve Kamu Zihni). *Asian Geographer* 18, no. 1-2: 99-109.

Iwabuçi, Koiçi. 1998. "Japanese Culture in Taiwan" (Tayvan'da Japon Kültürü). *Contemporary* 125: 14-22. Çince.

Michael, Payne, der. 1996. *A Dictionary of Cultural and Critical Theory* (Kültürel ve Eleştirel Kuram Sözlüğü). Cambridge, Birleşik Krallık: Blackwell.

Robertson, Roland. 1992. *Globalization*. Londra: Sage.
Robertson, Roland ve Habib Haque Khondker. 1998. "Discourses of Globalization: Preliminary Considerations" (Küreselleşme Söylemleri: İlk Düşünceler). *International Sociology* 13, no. 1: 25-40.
Tomlison, John. 1991. *Cultural Imperialism* (Kültürel Emperyalizm). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
_____ . 1999. *Globalization and Culture* (Küreselleşme ve Kültür), Cambridge, Birleşik Krallık: Polity.
Wagers, Malcolm. 1995. *Globalization*. Londra: Routledge.
Weller, Robert ve H. H. Michael Hsiao. 1998. "Culture, Gender, and Community in Taiwan's Environmental Movements" (Tayvan'daki Çevreci Hareketlerde Kültür, Cinsiyet ve Topluluk). *Environmental Movements in Asia*, der. A. Kalland ve G. Persoon içinde, s. 83-109. Richmond, Birleşik Krallık: Curzon.

1 Bunlar tüketici hareketi, kirliliğe karşı hareket, doğayı koruma hareketi, kadın hareketi, öğrenci hareketi, Yeni Ahit Kilise Muhalefeti, işçi hareketi, çiftçi hareketi, öğretmen hakları hareketi, engellilere yardım hareketi, gaziler hareketi, siyasi tutuklular hareketi, anakaralıların yurda dönüş hareketi, Tayvan sürgün dönüşü hareketi, nükleer karşıtı hareket, Hakka kültürel kimlik hareketi, ev sahibi olmayanların konut hareketi, yargı reformu hareketi ve basın özgürlüğü hareketidir.

Tamotsu Aoki: Çağdaş Japonya'da Küreselleşmenin Boyutları

Japonya bölge yöneticisi Profesör Seizaburo Sato'nun anısına ithaf edilmiştir.

Bu bölüm, bir süre önce kaybettiğimiz Seizaburo Sato'nun önderliği altında Japonya'daki araştırma grubunun yürüttüğü çalışmanın bir raporu niteliğindedir. Seizaburo Sato'nun Aralık 1999'daki ani ölümünden sonra araştırma grubunun önderliği Tamotsu Aoki'yi geçmiştir. Dolayısıyla bu raporda grubun bütün üyelerinin yaptığı araştırmaların sonuçları bir arada sunulmaktadır (Kiyotada Tsutsui 4. konu; Masako Okamoto 2. konu; Eiji Takemura 3. konu ve Tamotsu Aoki 1. konu); genel sorumluluk Tamotsu Aoki'ye aittir.

1 Yasuhiko Nakamura, *Convenience Stores, Family Restaurants, Rotating Sushi* (Tokyo: Bunshunbunkoi, 1998)

2 Rakamlar milyar ABD Doları olarak verilmiştir.

3 1970'lerden bugüne Japonya'da hızlı yiyeceğin yaygınlaşmasına ilişkin araştırmalarımızda Fujita Geleceğin Yönetim Araştırmaları Enstitüsü'nün sağladığı nazik yardım ve bilgileri, özellikle de Nobuhiro Nakabayashi'nin çok değerli desteğini anmak isterim. Kendilerine, *Twenty Years of McDonald's in Japan* adlı rapor da içinde olmak üzere araştırma raporlarını kullanmama izin verdikleri için de ayrıca teşekkür ederim.

4 Gerekli araştırma malzemesini sağlayarak ve görüşmelerde yardımcı olarak bize cömertçe destek veren Suntory Ltd. şirketinin uluslararası bölümüne içten teşekkürlerimi ifade etmek isterim. "Ninety Years of Suntory," Uluslararası Bölüm, kitapçık, 1990.

5 Gerekli belgeleri sağlayarak ve görüşmelerde yardımcı olarak araştırmalarımda bana sürekli destek veren Shiseido Ltd. şirketinin Enformasyon Bölümü'ne içten teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Aşağıdaki kaynaklar Shiseido'nun yurtdışındaki genişlemesiyle ilgilidir: Kazuyuki Komiya, *The Challenge of International Brands in Paris for Shiseido* (Tokyo: Jitsugyou no nihonsha, 1993); *Shiseido Legends*, 3. cilt (katalog); *120 years of Shiseido* (Tokyo: Kyurryudooo, 1990); *Ayaoo Yamano Exhibition*, Meguro Sanat Müzesi, 1998 (katalog).

6 J. C. Abbeglen, *Japanese Factories* (Tokyo: Diamondsha, 1958)
7 Çalışma Bakanlığı, Araştırma Bölümü, *Research on the Direction of Employment*, 1998.
8 Kazuo Koike, *The Japanese Employment System* (Tokyo: Toyo Keizai Shinhousha, 1994).
9 Hiroshi Hazama, *Research on Japanese Labor Management* (1964).
10 Asahi Shimbun, 28 Kasım 1998.
11 Bay Tsunehiko Yui, yazar tarafından yapılan görüşme.

Tulasi Srinivas: Kültürel Küreselleşmede Hindistan Örneği

M. N. Srinivas'a düşüncelerini cömertçe paylaşmasından ve nazik önerilerin dolayı; G. K. Karanth'a (Toplumsal ve Ekonomik Değişim Enstitüsü, Bangalor) yetkin rehberliğinden dolayı; M. N. Panini'ye (Cavarharlal Nehru Üniversitesi, Delhi) Bangalor ve çevresindeki yiyecek üreticisi ve satıcısı işletmelere ilşkin verilerini kullanmamıza izin vermesinden dolayı; Infosys Technologies yönetim kurulu başkanı Narayan Murthi'ye bize zaman ayırmasından ve yardımlarından dolayı; Bangalor'daki İleri Araştırmalar Ulusal Enstitüsü [ISEC] müdürü Roddam Narasimha'ya ve çalışma arkadaşlarına, özellikle de Bn. Hamsa Kalyani ve Bay Aithal'a gösterdikleri kabulden ve mümkün olan her konuda yardımcı olmalarından dolayı; araştırma görevlileri Bay Srinivas, Bn. Dhanu Nayak ve Bay Panigrahi'ye çalışmalarından dolayı teşekkür ederim. Sai Baba hareketi ve müritleri üzerinde yılmadan çalışan Bn. Vicayalakşmi'ye (ISEC) özellikle teşekkür ederim. Öneri ve görüşlerinden yararlandığım Peter L. Berger'in, Samuel P. Huntington'ın, Robert P. Weller'in, Lakşmi Srinivas'ın, Michael M. J. Fischer'in, Ann Bernstein'ın, James Davison Hunter'ın, Yunxiang Yan'ın, Dr. Aoki'nin, Hansfried Kellner'in, Arturo Fontaine Talavera'nın, Michael Hsaio'nun, János Kovacs'ın ve Fuat Keyman'ın katkılarını da şükranla anmak isterim.

1 Peter L. Berger, "Four Faces of Global Culture," *National Interest*, Sonbahar 1997.
2 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order* (New York: Simon & Schuster, 1996).
3 Benjamin R. Barber, *Jihad versus McWorld: How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World* (New York: Ballantine, 1995).
4 Daha sonraki küreselleşme ve küresel kültür anlayışlarında da genellikle bu süreç Batı'nın, öncelikle de ABD'nin ekonomik ve siyasal egemenliğine bağlı olarak kültürün türdeşleşmesi süreci olarak görülmektedir.
5 S. N. Eisenstadt, der. "Multiple Modernities," *Daedalus*, Aralık 1999.
6 "Over Ten Million Americans Practice Yoga," *Los Angeles Times*, 20 Ağustos 2000.
7 Kassel'deki Ayurveda Kliniği'nde *abhyanga* (bitkisel yağlarla yapılan dengeleyici masaj), *şirodhara* (istemsiz vücut işlevlerini dengeleyici olarak alna yağ sürme), *uşnasnana* (Ayurveda terletme tedavisi), *basti* (bağırsak sisteminin düzenlenmesi), *vireçana* (bütün sindirim sisteminin dengelenmesi) ve *padabhyanga* (Ayurveda ayak refleksi bölgesel masajı, dengeleme ve canlandırma) uygulamaları yapılmaktadır. Bak. *www.ayurveda-klinik.de.*
8 M. N. Srinivas, *On Living in a Revolution and Other Essays* (Delhi: Oxford University Press, 1992), s. 76-77.
9 Günümüzdeki modernlik ve küreselleşme literatüründe benimsenen iki yaklaşımdan biri Fukuyama'nın "tarihin sonu" görüşü, öbürü de Huntington'ın "uygarlıkların çatışması" görüşüdür.

10 Yiyecek konusunda çalışan araştırmacılar Delhi, Bombay ve Madras'a gittiler. Puttaparthi'deki Sai Baba aşramma ve küresel yiyecek işletmelerinin niteliğini incelemek üzere de Kuzey Karnataka'ya ve Goa'ya sık sık gidildi.

11 Emma Duncan, "The Tiger Steps Out: A Survey of India," *Economist*, 21 Ocak 1995.

12 Hindistan'da orta sınıfın nüfusu 250 milyon kadardır ve bu sayı artmaktadır. Küresel şirketlerin bugün orta sınıf Hintli tüketicinin peşinde koşması, on yıl önce kimsenin inanmayacağı bir gelişmedir.

13 "Think Globally, Program Locally," *Business Week* 21. yüzyıl kapitalizmi üzerine ek sayısı, 1994, s. 186-189.

14 Ulf Hannerz: "Sanırım dünya sistemi küresel ölçekte kitlesel bir kültürel türdeşlik yaratmaktan çok, var olan çeşitliliğin yerine farklı bir çeşitlilik getirmektedir ve bu yeni çeşitlilik temelde daha fazla karşılıklı ilişkiye, buna karşılık daha az özerkliğe dayanmaktadır." James Clifford, *The Predicament of Culture* (Cambridge: Harvard University Press, 1988) içinde, s.17.

15 James Watson, der. *Golden Arches East: McDonald's in East Asia* (Stanford: Stanford University Press, 1997), s. 36-37: Yunxiang Yan, "McDonald's in Beijing: The Localization of Americana," *Golden Arches East* içinde, ss. 56-61.

16 "1990'ların ortalarında Hint ekonomisi yılda yüzde 7,5'ten fazla büyürken yoksulluk içinde yaşayan Hintlilerin oranı 1993-1994 arasında yalnızca bir puan azalmıştır... 1990'larda vasıfsız işçi ücretlerindeki reel artış yüzde 2,5 olmuştur." Bak. "Indian Poverty and the Numbers Game," *Economist*, 29 Nisan 2000.

17 Bak. James Hunter'm bu kitaptaki yazısı.

18 Sunil Khilnani, *The Idea of India* (Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1997), s. 10.

19 Khilnani, *The Idea of India*, s. 60.

20 İngilizler 1947'de Hindistan'dan ayrıldıklarında büyük bir bürokratik sistemi ülkeye miras bıraktılar ve bu sistem Nehru'nun Sovyet örneğindeki beş yıllık ekonomik plan uygulamalarıyla dev boyutlara ulaştı. 1980'lerde İran-Irak savaşı ve Sovyet pazarının yavaş yavaş çökmesi üzerine Hindistan'da döviz bunalımı ortaya çıktı ve hükümet iflasın eşiğine geldi. Bu ekonomik açmaz, ivedilik kazanan ekonomik reformlara yol açtı. Maliye bakanı Manmohan Singh Hint ekonomisinde yavaş, ama düzenli bir liberalleşmeyi uygulamaya koydu. Singh'in Hint ekonomisini açma konusunda temkinli davranması, Hindistan'ın öbür Asya ülkelerinde son zamanlarda yaşanan ekonomik düşüşten kaçınmasını sağladı.

21 Mayıs 2000'de gelindiğinde enflasyon yüzde 5,8'e çıkmıştı. *Economist*, 13 Mayıs 2000.

22 *Economist*, 13 Mayıs 2000.

23 Raştriya Sevak Sangh (RSS) BCP ile bağlantıları bulunan sağcı bir Hindu örgütüdür.

24 En son girişim Sonia Gandhi ile Tamil Nadu muhalefet lideri C. Cayalalitha arasında kurulan ittifaktı; Cayalalitha 1998'de BJP önderliğindeki koalisyon hükümetine karşı bir güvensizlik oyunu geçirerek bütün ülkeyi seçime sürükledi. Seçimlei gene BCP koalisyonu kazandı.

25 "Ever More Dangerous Kashmir," *Economist*, 19 Haziran 1999, s. 32.

26 "Clinton'ın büyük bölümü Hindistan'da geçen altı günlük Asya ziyareti sırasında ABD bölgenin en önemli çatışması konusunda Hindistan'ın yaklaşımını benimsemeye her zamankinden daha fazla yaklaştı." Bak. "Will Pakistan Get Any Closer to Clinton," *Economist*, 1 Nisan 2000, s. 37.

27 *Deccan Herald*, 17 Haziran 1997.
28 Mercimek yufkasından yapılan ve *chutney* ile yenen popüler kahvaltılık.
29 Malini Goyal, "Big Mac versus Indian Pop Tates," *Economic Times*, 27 Mart 1998.
30 Watson, *Golden Arches East.*
31 "It's Mac, the Desi Snack," *Outlook*, 20 Haziran 1998.
32 Bacchi Karkeria, "Mac Maharaja," *Times of India*, 10 Kasım 1998, Bangalor baskısı.
33 Bu görüş için Lakşmi Srinivas'a teşekkür borçluyum.
34 Watson, *Golden Arches East.*
35 Peter Fuhrman ve Michael Schuman, "Now We Are Our Own Masters," *Forbes*, 23 Mayıs 1994.
36 Son on yıl içinde MTR gıda ürünlerinde küresel bir marka haline geldi. İlk hazırlama işlemleri Bangalor ve çevresindeki fabrikalarda yapılmakta ve ürünler yurtdışındaki Hintlilerin yaşadığı kırktan fazla ülkeye ihraç edilmektedir.
37 Kentin değişik semtlerindeki üç Darşini'de yaptığımız araştırmada buralarda yemek yiyenler arasında yol inşaatında çalışan işçilere, oto-çekçek sürücülerine, çocuklu ev kadınlarına, öğretmenlere, öğrencilere ve dükkân sahiplerine rastladık.
38 "Lone infiltrator" terimi için Robert P. Weller'e teşekkür borçluyum.
39 M. N. Srinivas, *Essays on Modernization of Underdeveloped Societies* (Bombay: Thacker, 1971), s. 153.
40 Watson, *Golden Arches East.*
41 Kuşkulu bulduğum 70 milyon rakamını Puttaparthi'de Satya Bai Baba örgütü verdi. 20 milyon rakamını Sai Baba hareketi üzerine 27 Kasım 2000 tarihli *India Times* makalesinden aldım.
42 Hinduizmin en önemli iki tanrısı. Şiva yıkıcı, Vişnu yaratıcı tanrıdır.
43 1970'lerden beri Hintli bilim adamları ve öbür rasyonel düşünürler Sai Baba'nın şarlatan olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar.
44 Sophie Hawkins, "Bordering Realism: The Aesthetics of Sai Baba's Mediated Universe," C. Brosius ve M. Butcher (der.) *Image Journeys: Audio-Visual Media and Cultural Change in India* içinde (Yeni Delhi: Sage, 1999), ss. 142-156.
45 Baba sabahın erken saatlerinde ve öğleden sonra saat 16:00'da görülebilmektedir. Aradaki zamanda özel ziyaretçi kabul etmektedir.
46 Yüksek kasttan bir Hindu ana babanın kayıp oğlu olduğuna inanılan Müslüman mistik fakir.
47 *India and Europe: An Essay in Understanding* (Albany: SUNY Press, 1981) adlı kitabın Wilhelm Halbfaus'un yazdığı "Inclusivism and Tolerance" bölümünü bana gösteren Adam Seligman'a teşekkür ederim. Halbfaus, Hinduizmde hoşgörünün mantığını anlatmak için "*inclusivism*" (içine alma, kapsayıcılık) terimini kullanan Paul Hacker adlı bir bilim adamından alıntı yapmaktadır.
48 Bangalor için "Hindistan'ın Silikon Vadisi" adlandırması ilk kez 14 Mart 1994 terihli *Time* dergisinde bir makalede (s. 32) kullanılmıştır.
49 Edward A. Gargan, "India Among Leaders in Software for Computers," *New York Times*, 29 Aralık 1993.
50 Sektör, bugün yılda yüzde 50 oranında büyümekte olan Hint yazılım ihracatının, geçen yılki 4,0 milyar dolarlık düzeyinden Mart 2001'deki mali yıl sonunda 6,3 milyar doların üzerine çıkmasını beklemektedir. Geçen yıl küresel danışmanlık şirketi McKinsey & Company uygun girişimlerin, altyapının ve politikaların yardımıyla yazılım ve bağlı hizmetler sektörünün 2008'e kadar 2,2 milyon istihdam yaratacağını söylemiştir. Bu rakam bugünkü düzeyin 340,000'tan fazla üzerindedir.

51 V. N. Balasubramaniam ve Ahala Balasubramaniam, "Bangalore Is Where the Action Is" (yayınlanmamış).

52 Max M. Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (London: Tavistock, 1993).

53 Sunil Khilnani, *The Idea of India* (Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1997).

54 A. R. Vasavi, "Agrarian Distress in Bidar: Market, State, and Suicides," *Economic and Political Weekly*, 7 Ağustos 1999, 2263-2268.

55 Monsanto ve Cargill gibi çokuluslu tohum şirketleri 1980'lerin başından beri Hint pazarındadır, ama son zamanlarda gıda sanayisine verilen ağırlık nedeniyle ülkedeki varlıkları özellikle dikkati çekmektedir.

56 Tarım ve gıda sanayisine ilişkin verilerin tümü, Delhi Cavaharlal Ulusal Üniversitesi'nden M. N. Panini'nin "From Agriculture to Agribusiness: A Sociological Study of the Impact of Economic Liberalization" adlı çalışmasından alınmıştır (yayınlanmamış).

57 A. R. Vasavi, "Hybrid Times, Hybrid People: Culture and Agriculture in South India," *Man*, Haziran 1994, s. 283-300.

58 Zerdeçal Hint mutfağında ve tıbbmda yüzyıllardır kullanılan bir kök bitkidir.

59 Texmati gibi aynı aileden Jasmati ve Kasmati pirinçleri de Texas'taki Alvin Rice Technologies, Inc. adlı şirketin gen mühendisliği yoluyla elde ettiği ürünlerdir.

Hansfried Kellner ve Hans-georg Soeffner: Almanya'da Kültürel Küreselleşme

1 Genel bir değerlendirme için, bak. Bernhard Schäfers ve Wolfgang Zapf, ed. *Handwörterbuch zur Gesellschaft Deuschlands* (Opladen: Leske & Buderich, 1998), s. 81.

2 Bak. Statistisches Bundesamt, ed. *Datenreport*, 1999, Bundeszentrale für Politische Bildung, no. 365. Burada sunulan sayım verilerine göre, Doğu Almanların yüzde 73'ü herhangi bir dinsel inanca bağlı olmadıklarını belirtmiştir.

3 Frankfurt araştırma grubunun küresel yöneticiliğin ortak dili üzerine araştırmalarının kesin bulguları "Die Sprachwelten der Manager im Zeitalter der Globalisierung" başlığı altında ya *Kulturelle Globalisierung in Deutschland: Mythos, Ideologien, und Beobachtungen* (Konstanz, Almanya: Universitätsverlag Konstanz, 2001) adlı derleme içinde, ya da ayrı bir monografi biçiminde yayınlanacaktır. Yakın tarihte tamamlanmış iki incelemeden yararlanılmıştır: K. F. Bohler ve H. Kellner, *Unternehmensberatung in der ostdeutschen Wirtschaft* ve *die Beratung ostdeutscher Betriebe durch Ostdeusche* (Frankfurt, 2000).

Konstanz araştırma grubunun Alman aydınları ve kişilerin kitlesel olaylarda ve medyada kültürel olarak kendilerini gösterme biçimleri üzerine araştırmalarının, ayrıca Alman kültürel kurumları, kilise akademileri ve Alman şirketlerinin "küresel aktörler" olarak uygulamaları üzere daha ayrıntılı çalışamaların bütün bulguları *Kulturelle Globalisierung in Deutschland: Mythos, Ideologien, und Beobachtungen* (Konstanz, Almanya: Universitätsverlag Konstanz, 2001) adlı derleme içinde yayınlanacaktır.

Hansfried Kellner Frankfurt araştırma grubunun üyeleri Karl Friedrich Bohler, Anette Zenker Sebastien Kansy ve Engelbert Peters'e teşekkür eder.

Hans-Georg Soeffner Konstanz araştırma grubunun üyeleri Anne Honer, Thomas Lau, Bernt Schnettler ve Markus Hablizer'e teşekkür eder.

4 Schäfers ve Zapf, *Handwörterbuch zur Gesellschaft Deuschlands*, s. 85 vd, s. 167 vd.

5 Andreas Voß, *Betteln und Spenden* (Berlin: de Gruyter, 1992), s. 2 vd.

János Mátyás Kovács: Macaristan'da Kültürel Küreselleşme

1 Bak. J. M. Kovacs, "Turbulenzen im Vakuum: Anmerkungen zur kulturellen Globalisierung in Osteuropa," *Transit* 17 (1999).

2 Bir düzineden fazla meslektaşımı Macar araştırma projesinde yer almaya çağırdım. Globus Çevresi adlı araştırma grubunu kurduk ve son iki yıl içinde incelenen olgular üzerinde uzman toplantıları düzenledik. Grubumuz Macar entelektüellerinin temsili bir örneklemi değildir. Grubun üyeleri kültür araştırmalarıyla ilgilenmektedirler, ama bu disiplinin "resmi görevlileri" değildirler. Biri dışında hepsi sosyal bilimci olarak çalışan, geniş olarak tanımlanmış bir orta kuşağın içinde kalan kişilerdir. Dördü Serbest Demokratlar İttifakı (1994-98 arasında iktidarda olan bir parti) adına çalışmıştır. Grupta hiç kimsenin milliyetçi görüşleri ya da komünizm özlemi yoktur. Bunların dışında ise geniş bir liberal düşünce yelpazesi içinde bireyler arasında belirgin farklılıklar vardır. Hepsine özel teşekkür borçlu olduğun yazarlar şöyledir: Judit Acsády, György Dalos, Miklós Haraszti, István Kamarás, Éva Kovács, Péter Medgyes, Attila Melegh, Pál Nyiri, Endre Sik, Ákos Szilágy, András Török, Balász Váradi, Violette Zentai. Yazıları Budapeşte'de çıkan *2000* adlı dergide yayınlanmış ve J. M. Kovács, der. *Studies on Cultural Globalization in Hungary* (Budapeşte: 2000-Sik Kiadó, 2001) içinde yer almıştır.

3 Günümüzde gerçek anlamda silinemeyen bir el yazısının Rus milli marşından daha çarpıcı bir örneğini bulmak zordur. Duma'nın yakın tarihli bir kararıyla Sovyet marşının müziği yeniden kabul edilmiş, ilk halinin söz yazarı olan Sergey Mihalkov da marşın sözlerini Sovyet sonrası koşullara uyarlamakla görevlendirilmiştir.

4 Balkanlaşma kavramının eleştirisi için bak. Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (New York: Oxford University Press, 1997) ve daha geniş bağlamlı olarak, Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe* (Stanford: Stanford University Press, 1994). "Batı dışından Batı'ya" direniş açısından bir Balkanlaşma analojisi için bak. Benjamin Barber, *Jihad versus McWorld* (New York: Times Books, 1995). Bölgeyi ikiye ayırarak hem batılılaşma, hem de Balkanlaşma hipotezlerini benimseyen bir yaklaşım için bak. Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order* (New York: Simon & Schuster, 1996); Samuel Huntington ve Lawrence Harrison, der. *Culture Matters* (New York: Basic, 2000) (bu kitapta özellikle Ronald Inglehart'ın "Culture and Democracy" bölümü). Komünizm sonrası evrim üzerine bir dehşet senaryosu için ayrıca bak. Roger Burbach ve diğerleri, *Globalization and Its Discontents: The Rise of Postmodern Socialisms* (Londra: Pluton, 1997).

5 İngilizcedeki bu gazetecilik deyiminin Balkanlardaki karşılığı "plandan klana"dır.

6 Rusya'da bunlara *nuvorishi* ya da daha genel anlamda "Yeni Ruslar" denmektedir.

7 Anlamsız bir biçimde bütün Doğu Avrupa böylece Çek örneğini izlemiş olacaktır. Çekler "Albright na Hrad" (devrimcilerin "Havel şatoda!" talebinin sözcükleri değiştirilmiş olarak) sloganını icat ederek kendi ülkelerinde görevden çekilen Batılı politika oluşturucuları seçmektedirler. Son

zamanlarda Macaristan'da popülist politikacılar FBI'ın Budapeşte'de büro açmasını ve Alman polisinin yazın Balaton Gölü'nde yurttaşlarını korumasını kabul etmekte çok zorluk çektiler. Ayrıca bak. Éva Kovács, "Occupants, Guests, Neighbors: The First U.S. Military Base in Hungary," 2000 3 (2001) (Macarca).

8 Örneğin daha zorlu bir yolu izleyen Budacılık, Macaristan'a gelmeden önce Amerika'dan Avrupa'ya geçmiştir; bak. István Kamarás, "Globality and Locality in New Religious Movements in Hungary," 2000 5 (2001) (Macarca).

9 Taszar'daki ABD askeri üssünün asıl mesleği gardiyanlık olan halka ilişkiler subayı, açık yüreklilikle bize Macaristan hakkında pek bilgisi olmadığını söyledi (yalnızca Ruslar tarafından işgal edilen eski bir ülke, Drakula'nın ülkesi [!] olduğunu biliyormuş). Gene de Amerikalıların ilk günden başlayarak Sovyetlerden daha nazik davranmaları, Macarlarla birlikte kiliseye gitmeleri, çevredeki çocuklara silahlarını göstermeleri ve yaşlılara yardım etmeleri gerektiği konusunda hiçbir kuşkusu yoktu. Kendisi haklı olabilir, ama birleşik Almanya örneğinin gösterdiği gibi, son derecede bir kültürel yakınlık bile Doğulu-Batılı çatışmalarını önlemenin yeterli koşulu değildir.

10 Aykırı ideolojilere gelince, akademisyenler kulübü kültürünün bazı yanlarının Doğu Avrupa'da yaygınlaşamamasının çok açık bir nedeni, bunların komünistleri temsil eden sözcükleri (feminizm, çokkültürlülük gibi) ya da uygulamaları (kotalar, dil kuralları, toplumsal öğretilerin katı yorumu gibi) andırmasıdır. Bak. Judit Acsády, "Did We Need Feminism? Hungary After 1989," 2000 7-8 (2001) (Macarca).

11 Birbirine karışmış görüntülerin bir başka örneği, 1990-1994 koalisyonun büyük ortağı olan Macar Demokratik Forum'unun eski başkanının sözlerinde görülmektedir; buna göre, Budapeşte nasıl 1956'da Sovyet tanklarıyla çevrilmişse, bugün de Batılı alışveriş merkezleriyle çevrelenmiştir (bak. *Napi Magyarország*, 24 Ekim 1998).

12 "Tarihsel kiliseler" Macaristan'daki yeni dinsel hareketlerin çoğunu böyle yorumlamaktadır. Geleneksel radikalliğiyle tanınan Milliyetçi Reform Kilisesi'nin "mezhep" adıyla andığı hareketlere inatla direnmesi bunun aydınlatıcı bir örneğidir (bak. Kamarás, "Globality and Locality").

13 1998'dan sonra Macaristan'da yeniden ulusal-muhafazakâr bir hükümet iktidara gelmiştir. Bu hükümetin gözde kültürel simgelerinden bir bölümü şunlardır: Hıristiyan orta sınıf, Macar *Bürger* ("hemşehri"; cumhuriyetçilerin yurttaş kavramından farklı olarak), kırsal Macaristan, "üç çocuklu, dört tekerlekli ve üç odalı" ideal aile, "ulusun ana bölümü" olan Macarlar, kutsal tacın ülkesi, Macar binyılı, kahraman Macar askeri, AB'ye ulusal gururla katılmak (Başbakan Viktor Orbán'nın deyişiyle, "birliğin dışında bir yaşam vardır"). Macaristan'ın kültür ihracı konusundaki bu ideolojik tutumun sonuçları için bak. György Dalos, "A Success That Failed: Exporting Literature from Hungary (Frankfurt Kitap Fuarı örneği)" *2000* 10 (2000) (Macarca).

14 Örgütlü direnişin zayıflığını gösteren bir örnek, dükkân sahiplerini tabelalarındaki yabancı adları çevirmeye (tümüyle kaldırmaya değil) zorunlu tutmak için "dil muhafızları"nın (Macaristan'da bazı dilbilimcilerin kendilerine verdikleri ad) on yıldır sürdürdüğü mücadeledir. Konu henüz mecliste görüşülmemiştir. Bak. Péter Medgyes, "Very English-Very Good: Thoughts about Expansion of the English Language in Hungary," *2000* 10 (2000) (Macarca).

15 Küreselleşme konusundaki akademik tartışma Macaristan'da hâlâ oluşum aşamasındadır. İlk ve biraz acı bir dille katkıda bulunanlar, Batılı akademik çevrelerin mesleki sömürüsünden yakınan

sosyologlardır; örneğin György Csepeli, Anatal Örkény ve Kim Lane Scheppele, "The Colonization of East European Social Science, " *Social Research* 63 (1996). Bu aşamada tartışma, tutku ve siyasal çağrışım dozu yüksek bir sağırlar diyaloğu biçiminde betimlenebilir. Genel olarak taraflar şöyledir: bir yanda sömürgeleşmenin yanı sıra toplumsal ve kültürel çöküşten ötürü sürekli paniğe kapılanlar, çoğunlukla da sosyologlar, öbür yanda ekonomik küreselleşmenin güzellikleri konusunda güven verici mesajlarla sürekli olarak pragmatik görüşleri savunan ekonomistler. (Bak. *Népszabadság*, Ağustos-Eylül 2000 sayılarında László Antal, István Csillag ve Péter Mihályi'nin "Explaining Globalization," Ağustos 12, makalesiyle başlayan etkili tartışma.) Kültürde küresel gelişmelere ilişkin daha hafif yakınmalar için ayrıca bak. Csaba Gombár ve Hédi Volosin, der. *Civilization Questioned* (Budapeşte: Helikon-Korridor, 2000) (Macarca); Péter György, *Digital Eden* (Budapeşte: Magvetö, 1998) (Macarca); Elemér Hankiss, *Proletarian Renaissance* (Budapeşte: Helikon, 1999) (Macarca); Ákos Szilágy, "Imagined Place", *2000* 4 (2001) (Macarca); Csaba Gombár vd, *United States of Hungary?* (Budapeşte: Helikon-Korridor, 2001). Küreselleşmenin sert bir eleştirisi için bak. Géza Ankerl, *The West Exists, the East Does Not* (Budapeşte: Osiris, 1998) (Macarca); Erzsébet Szalai, *Postsocialism and Globalization* (Budapeşte: Üj Mandátum, 1999). Küreselleşmeyi açıkça savunanlar azdır (örn. Bak. Laszlo Seres vd, "Globalization: the Big Circle of Fredom," *Magyar Hirlap*, Haziran 5, 2000; Macarca).

Tartışmada küreselleşme ve kültür konusundaki yeni Batı kaynaklarına hâlâ pek az gönderme yapılmakla birlikte, Macaristan'daki küreselleşme karşıtı görüşler ve kuşkucu yaklaşımlar gerçekte aşağıdakilerden farklı değildir: Zygmunt Bauman, *Globalization: The Human Consequences* (New York: Columbia University Press, 1998); Frederic Jameson ve Masao Miyoshi, der. *The Cultures of Globalization* (Durham, Kuzey Carolina: Duke University Press, 1998); Serge Latouche, The westernization of the World (Cambridge, İngiltere: Polity, 1996); Robert Phillipson, *Linguistic Imperialism* (Oxford: Oxford University Press, 1992); George Ritzer, *The McDonaldization of Society* (Thousand Oaks, California: Pine Forge, 1993); Saskia Sassen, *Globalization and Its Discontents* (New York: New Press, 1998); George Soros, *The Crisis of Global Capitalism* (New York: Public Affairs, 1998); John Tomlison, *Cultural Imperialism* (Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press, 1991);); John Tomlison *Globalization and Culture* (Cambridge, İngiltere: Polity, 1996); Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); Rob Wilson ve Wimal Dissanayake, der. *Global/Local; Cultural Production and the Transnational Imagery* (Durham, Kuzey Carolina: Duke University Press, 1996).

16 Komünizm sonrasında komünist kültürü yaymak için internetten yararlanmanın çelişik bir örneği, Ulusal Kültür Fonu'nun "Digital Immortals" (Dijital Ölümsüzler) adlı programıdır. Macaristan'ın en iyi yazarları ve şairleri üzerine ülke çapında (büyük olasılıkla da verimsiz) bir tartışmadan kaçınmak için, bir önceki hükümetin kültür bakanı, 1940'ların ikinci yarısında koyulmuş olan Kossuth Ödülü'nü (en yüksek devlet ödülü) almış bütün Macar yazarların yapıtlarını internete koymaya karar verdi. Böylelikle Dijital Ölümsüzler kulübüne eski rejime bağlılıkları açısından üstün başarı göstermiş pek çok ikinci sınıf sanatçı da girdi.

17 Globus Çevresi'nin ampirik araştırmalarında çeşitli yöntemler kullanıldı: örnek olgu incelemeleri, odak grupları, uzman görüşmeleri, medya analizleri, katılımcı gözlem gibi. Bu karşılık yeni bir sosyolojik nicel araştırma yapmadık.

18 Bak. Peter L. Berger, "Four Faces of Globalization," *National Interest* 49 (1997).

19 Liberalleşmenin, Davos kültürü ile akademisyenler kulübü kültüründen (akademisyen kulübünün klasik ekonomik ve siyasal liberalizmin yalnızca eleştirisini değil, düşüncelerini de taşıyorsa) ortaklaşa beslendiği kabul edilebilir.

20 Halkın ortak belleğinde Macaristan'ın bazı efsanevi kültür ihracatçılarından yaratılmış garip bir karışım vardır; bu kişiler arasında örneğin hidrojen bombasının babası Edward Teller, C vitaminini bularak bu nedenle Nobel Ödülü alan Albert Szentgyörgyi, besteci Béla Bartók, futbolcu Ferenc Puskás ve sinema yıldızı Zsa Zsa Gabor (hepsi yurtdışına göç etmiş kişiler) yer alır. Son zamanlarda bu kişilere katılmayı başaranlar yalnızca George Soros ve sihirli kübün yaratıcısı Erno Rubik'tir.

21 Taszár'a gelen ilk Amerikalı askerlerin karşılarında bulduğu tek şey bir duvar yazısıydı: "Daha önce gelmeliydiniz!"

22 Dünyayı "zayıf" ve "güçlü" kültürlere ayırma konusunda tereddütlerim olmakla birlikte, Macaristan'ın daha geniş bir etnik topluluğun parçası olmamaktan jeopolitik önemsizliğe kadar uzanan bir dizi zayıflığı bulunduğuna da itiraz etmem. Ama bu zayıflıklar zorunlu olarak "güçlü" kültüre doğrudan boyun eğme gibi bir sonuç doğurmaz. Tam tersine, çok akıllıca gizlenmiş direniş stratejilerine de yol açabilir ki, bunların doğrudan çatışma ya da kültür savaşı ile hiçbir ilgisi yoktur.

23 Karşılaştırma için bak. Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996); Arjun Appadurai, "Grassroots Globalization," *Public Culture*, Kış 2000; Joana Breidenbach ve Ina Zukrigl, *Tanz der Kulturen: Kulturelle Identität in einer globalisierten Welt* (Münih: Kunstmann, 1998); Mike Featherstone, Scott Lash ve Roland Robertson, der. *Global Modernities* (Londra: Sage, 1995); Ulf Hannerz, *Cultural Complexity* (New York: Columbia University Press, 1992); Don Kalb vd, der. *The Ends of Globalization: Bringing Society Back In* (Lanham, Maryland: Roman & Littlefield, 2000); Mario Vargas Llosa, "The Culture of Liberty," *Foreign Policy*, Ocak-Şubat 2001; Roland Robertson, *Globalization* (Londra: Sage, 1992); Roland Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture* (Thousand Oaks, California: Sage, 1994); James L. Watson, der. *Golden Arches East: McDonald's in East Asia* (Stanford: Stanford University Press, 1997).

24 Macarlar 1849-1867 arasında Habsburg İmparatorluğu'na karşı gösterdikleri ve söylendiğine göre 1956 devriminin bastırılmasından sonra Sovyet yönetimi altında da tekrarladıkları örgütlü pasif direniş geleneğiyle gurur duyarlar. Çocuklarına Rus adları vermemiş, onları Rusça öğrenmeye zorlamamışlardır. Bununla birlikte önemli kişiliklerin çok küçük bir bölümü ülkede kalıp, ama rejimi desteklemeden kendi iç yaşamına çekilmeyi seçti ve hemen hemen hiç kimse Sovyet tüketim ve kültür mallarını boykot etmedi. Pasif direniş anılarının Macaristan'da hâlâ canlı olduğu söylenebilirse de, bugün küresel kültür baskılarına gösterilen direniş, örgütlü olmaktan çok daha büyük ölçüde kendiliğinden olma özelliğini göstermektedir. Bugün için kültürel protestonun ikonları henüz yoktur ve simgeleri demodedir. Direniş ne aktif, ne de örgütlüdür.

25 Örneğin bak. Iosif Brodsky, Václav Havel, György Konrád, Milan Kundera ve Czeslaw Milosz'un 1980'lerde Doğu Avrupa konulu tartışmalara katkıları. Bak. George Schöpflin ve Nancy Woods, der. *In Search of Central Europe* (Oxfordy: Polit, 1989); Timothy Garton-Ash, *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe* (Cambridge: Granta Books, 1989).

26 1960'larda ve sonrasında Sovyet sanatının uydu ülkelere sunulan örnekleri "toplumcu gerçekçi" niteliksiz kültürün ötesine geçmişti. SSCB kaynaklı kültürün en önemli örnekleri arasında Bolşoy Tiyatrosu, David Oystrah, Mstislav Rostropoviç, Moiseiyev dans topluluğu, Obraztsov kukla tiyatrosu, Moskova Sirki, Sergey Ayzenştayn ve Andrey Tarkovski, Yuri Liubimov ve Arkadii Raikin, Vladimir Visotski ve Bulat Okujava, Anna Ahmatova ve Aleksandr Soljenitsin yada okullarda öğretilen ve Macaristan'da önemli ölçüde dikkat çeken Rus halk şarkıları yer alıyordu. Aynı durum Sovyetlerin neredeyse sanatsal bir ustalık gösterdiği bazı sporlar (örneğin, satranç, buz hokeyi, jimnastik) için de geçerlidir. Bak. Ákos Szilagyi, "Traces in the Ruins; Sovietization or Soviet-style Globalization?" 2000, 2001 (Macarca).

27 Önde gelen bir Macar siyaset felsefecisinden: "Yıllar önce Boston'da ben yaşta bir astronom ve matematikçiyle tanıştım. Çin Halk Cumhuriyeti'nden göç etmişti. Üniversitedeki sıkıcı bir parti sırasında çocukluklarımızın birbirine ne kadar benzediğini fark ettik. Gaidar, Katayev, Kaverin, Marşak ve Çaruşin'in yazdığı aynı çocuk kitaplarını okumuştuk. Aynı şarkıları, VarsaVianka'yı ve Amur Partizanlarının Şarkısı'nı söylemiştik. Yaz tatillerimizi deniz kıyısındaki aynı öncü kaplarında geçirmiştik. İlk kuşkularımız Milton'ı, Spinoza'yı ve Hegel'i, bir başka deyişle düşünsel mirasları komünistlere göre işçi sınıfına ait olan düşünürleri okurken doğmuştu. Voleybol oynamıştık, çünkü her nedense bütün dünyadaki komünist lise müdürleri bu spordan yanaydı. Ve nihayet, çocuk yaşta, Karl Libknecht'in ve Rosa Luxemburg'un acı ölümünün yasını tutmuştuk. Oysa Profesör Huntington, birbirine düşman uygarlıklara ait olduğumuzu söylüyor" (G. M. Tamás, "Huntington is Mistaken," *Magyar Lettre Internationale*, İlkbahar, 1998) (Macarca).

28 Düşük nitelikli modernleşme (çarpıcı bir örnek olarak, Çernobil tipi nükleer santralların eski komünist ülkelere ihracı) Sovyet kültür emperyalizminin belirgin özelliklerinden yalnızca biridir. Bu tür sömürgeciliğin, özellikle de son 20 yılda taşıdığı bir çelişki, komünist olmayan kültürlere üstün gelme iddiasındaki sömürgecilerin bu kültürler karşısında aşağılık duygusu içinde olmalarıydı. Sovyetler Birliği'nin emperyalist stratejisi, kültürel bulaşmayı önlemek için kendi yurttaşlarını sömürgelerden uzak tutma ve işgal kuvvetlerini kapalı kapılar ardında tutma açısından savunmacıydı. Sovyet askeri kışlalarının bütün Varşova Paktı ülkelerinde yerli halka el altından renkli televizyon, su pompası ve Kalaşnikov sağlayan uçsuz bucaksız yerlere dönüşmesi, sömürgecilerin ikircikli konumunu ortaya koymaktadır.

29 Karşılaştırma için bak. Richard Kuisel, *Seducing the French. The Dilemma of Americanization* (Berkeley: University of California Press, 1993); Kaspar Maase, *BRAVO Amerika* (Hamburg: Juniusi 1992); Richard Peels, *Not Like Us: How Europeans Have Loved, Hated and Transformed American Culturesince World War II* (New York: Basic, 1997); Reinhold Wagnleitner, *Coca Colonization and the Cold War. The Cultural Mission of the United States in Austria After the Second World War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994); Reinhold Wagnleitner, "The Empire of Fun, or Talkin' Soviet Union Blues: The Sound of Freedom and U.S. Cultural Hegemony in Europe," *Diplomaic History* 23, no.3 (1999).

30 Aynı olgunun tartışmalı bir örneği de Coca-Cola şirketinin birkaç yıl önce Budapeşte'deki tarihsel Zincirli Köprü'yü Noel'de kırmızı-beyaz renkleriyle süsleme planıdır. Şirketin bu tasarıyı nasıl uygulayamadığı konusunda bak. Zoltán Fejös, Coca Cola ve Zincirli Köprü," Café Babel " (1998) (Macarca).

31 Budapeşte'nın Peşte tarafındaki yeni iş merkezlerinden biri Pest Center (Zararlı Merkezi) gibi anlaması zor bir ad taşır (bak. Medgyes, "Very English-Very Good").

32 Doğrudan ve dolaylı hegemonya arasında ayrım yapmakta yarar vardır; özellikle de dolaylı hegemonyanın iki türü arasında: (1) Taşıyıcısı ABD'li olmayan ama özünde Kuzey Amerika'dan gelen kültür malları (örneğin, Güney Amerika pembe dizileri) ve (2) özünde Amerikan olmayan, ama Amerikan (ve dolayısıyla küresel) kültür prototipleri haline gelen mallar (örneğin *yuppie* simgesi olarak Porsche). Doğrudan etkilere gelince, hem ABD'den gerçek kültür ithalatının (örneğin pop müzik), hem de kültürel değişim anlamına gelen ekonomik/siyasal ithal mallarının (örneğin Macar askerlerinin NATO'da İngilizce öğrenmesi) bu bağlamda değerlendirilmesini öneririm.

33 Sovyetlerin nüfuz etme tarzı gibi Çin dünya sisteminin de Macaristan'daki yayılması devlet öncülüğünde olmakta (ya da en azından devlet tarafından kullanılmakta) ve çoğu kez yerli nüfus karşısında aşağılık duyan "küreselleştirici" nüfusun (her ne kadar asker olmasalar da) büyük gruplar halinde yerleşmesini öngörmektedir. İkisi arasındaki çok büyük bir fark, Çin yayılmasının çok büyük ölçüde ticari özellik göstermesi ve ticaret ağlarının ve mafyalarının Batı küreselleşme yöntemlerinden geniş olarak yararlanmasıdır. Bak. Pál Nyiri, "Non-Western Globalization in Post-Communist Hungary. The Case of Chinese Immigration, " *2000* 10 (2000) (Macarca).

34 Batı Macaristan'da Györ'deki Audi fabrikası Slovakya'dan işçi almaktadır; Doğu Macaristan'da hasat kaldırmak için Romanya'dan gelen mevsimlik işçilere dayanılır; Yugoslavya'daki savaşlar pek çok kaçak, muhalif ve işadamının yanı sıra yerinden edilen on binlerce insanı Macaristan'a yerleşmeye zorlamıştır; Üçüncü Dünya'dan gelen binlerce mülteci her yıl Avusturya sınırından çevrilerek Macaristan'a gönderilmektedir; gene aynı sınırda yüzlerce Avusturyalı çiftçi yasadışı olarak ucuz Macar topraklarında tarım yapmaktadır; Budapeşte büyük Doğu Avrupa mafyalarının gözde buluşma yeri (ve savaş alanı), fuhuş ve uyuşturucu ticaretinin kavşağı ve pornografik film yapımcılığının ünlü bir merkezidir. Son olarak, bir arada var olmanın daha barışçıl örneklerine işaret edilecek olursa, bugün birçok çokuluslu şirketin, uluslararası kuruluşun ve STK'nın merkezi Macar başkentindedir; George Soros tarafından kurulan Orta Avrupa Üniversitesi bölgedeki belli başlı uluslararası yükseköğrenim kurumlarından biri haline gelmiştir. Kurumun "glokal" özellikleri için bak. Violette Zentai, "Gifts of a Mercurial Donoror How the Idea of Open Society Becomes Localized and Globalized," *2000*, 2001 (Macarca).

35 Bugünlerde "faşizm turizmi" (Budapeşte'de tekrarlanan neo-Nazi gösterileri) denen olgu da Avusturya ve Almanya kökenlidir.

36 Macar hükümeti, komşu ülkelerdeki Macar nüfusa yönelik yayın yapan Duna Televizió adlı uydu kanalının sponsorudur; Macaristan'ın devlet mülkiyetindeki MOL adlı petrol şirketi yakın tarihte Hırvatistan ve Slovakya'daki rakiplerini satın almıştır; Romanya'nın Transilvanya bölgesinde bir Macar üniversitesi kurulmaktadır; Budapeşte Slovakya, Romanya ve Yugoslavya'daki etnik Macar partilerine güçlü destek vermektedir. Bu tür birçok örnek daha vardır.

37 Suzuki, dev boyutlu otomobil reklamlarında Macar bayrağının kırmızı-beyaz-yeşil renklerini kullanmakta ve "Suzuki bizim otomobilimizdir" biçimde yurtsever bir slogana yer vermektedir.

38 Bir başka ilginç araştırma boyutu "konser salonu kültürü"nün (yüksek kültür için kullanılan bir benzetme) yeni küresel özelliklerinden (karş. Üç Tenor, internet destekli Harry Potter ve kültürel çeşitliliği kutlamak için bütün dünyada yayınlanan *Binyıl Günü* adlı televizyon gösterisi) kaynak-

lanan değişimini ortaya koymak olabilirdi. Macaristan'da seçkin kültür sözcülerinin pek azı bu örnekleri çöküş yerine yeniden yapılandırma olarak görür.

39 Başlangıçta en çarpıcı kültürel değişimin görüldüğü alanlar komünist tabuların en katı engellemesiyle (örn. yurttaşlık, mülkiyet hakları, medya, din, cinselliğin ortaya koyuluşu) ya da ekonomik engellerle (örn. alım gücünden yoksunluk) karşılaşmış olan alanlardı. 1989'dan sonra Batı kapitalizminin *Playboy*, çok hissedarlı şirket ve Visa kartı gibi seçilmiş kültürel simgelerinin baş döndürücü bir hızla Doğu Avrupa'ya girmesi, pek çok gözlemcide durdurulması olanaksız bir kültür devrimi izlenimi yarattı.

40 İlginç bir biçimde, bu malların ülkeye akışını hızlandırıcı bir etken, Batılı karşılıklarıyla aynı simgesel anlamı taşıyamayan klonları (bu tür Macar ürünleri arasında Star Cola, Trapper blucinleri, City Grill hızlı yiyecek zinciri vb yer alır) oldu.

41 "Doğu'da Batı'ya karşı Batı" çatışmasının yakın tarihli bir örneği, Kosova savaşı sırasında Belgrad'da NATO bombardımanına hedef olan Tuna köprülerinde *rock* konserlerinin düzenlenmesiydi. Bu protesto konserlerine katılan dinleyiciler, üzerinde hedef resmi bulunan giysiler giyiyorlardı ve bu hedef görüntülerinin Batılı televizyon kanalları aracılığıyla düşman ülkelerdeki izleyicilere ulaşması amaçlanıyordu. Gerçekte bunun halkla ilişkiler savaşında güçlü bir silah olduğu görüldü.

42 Bugünkü milliyetçi-muhafazakâr hükümet "yabancı kültür etkisi" adını verdiği olguya karşı ilk adım olarak kamu tahsisleri sistemini yeniden merkezileştirdi, tahsis komitelerinde temizliğe gitti ve bunların ideolojik önceliklerini inceden inceye tanımladı. Bak. András Torok, "The Rise and Fall of the National Cultural Fund in Hungary," *2000*, 2001 (Macarca).

43 Macaristan'da liberaller bile komünizm sonrasında kamu elektronik medyasının liberalleştirilmesinde BBC tarzı düzenlemelere inanılmaz gözüyle baktılar. Kamu kanalları için bir rekabet ortamı yaratmak amacıyla bir noktaya kadar özelleştirmeyi sürekli desteklemelerine karşın, ABD modelini savunmakta isteksiz davrandılar, çünkü "aşırı" ticarileşmeden çekindiler. Bak. Miklós Haraszti, "Democratizing the Media: Post-Communist Paradoxes in Hungary," *2000*, 2001 (Macarca).

44 Hükümetin Macaristan'da devlet üniversitelerini birleştirme girişimini yeterli bulan Dünya Bankası, bunların özelleştirilmesini talep etmedi; bir önceki hükümet öğrenci sayısına dayanan, Hollanda tarzı bir kamu finansmanı sistemini yürürlüğe koydu ve (bir sonraki hükümetin de yaptığı gibi) belgeleme sistemine geçmedi. Bak. Balazs Váradi, "The Impact of Globalization upon the Universities in Hungary," *2000*, 2001 (Macarca).

45 "Amerikanlaşma"ya karşı direniş kısmen de komünistlerin pek çok Alman geleneğini, özellikle parti örgütlenmesinde, askeri kültürde, kamu yönetiminde (okullar, hastaneler, tiyatrolar da içinde olmak üzere) ve bilim kurumlarında pekiştirmiş olmasından kaynaklanır. Macaristan emeklilik sistemindeki yeni reformun neo-liberal ilkelerinin birçoğu da Şili üzerinden (bir Macar göçmenin yardımı ve Dünya Bankası'nın desteği ile) ithal edilmiştir. Banka yönetiminde yeni kurallar ABD kaynaklıdır; örneğin kamunun konut alanında son derece küçük bir payı olması Amerikan standartlarını andırmaktadır. Macar üniversitelerinde ekonomide ana çizgiyi yansıtan Amerikan ders kitaplarının yaygınlaşmasıyla ilgili olarak bak. János Mátyás Kovács, "A Copy or a Parody? The Dubious Breakthrough of Mainstrean Economics in Hungarian Economic Thought," *2000*, 2001 (Macarca).

46 Çatışan ilkelerin uzlaştırılabileceği açıktır. Siyasal doğruluk Batı'da bir piyasa değeri taşıyabilirken (örneğin McDonald's, Benetton ve Ikea tarafından iletilen çokkültürlü mesajlar) Macaristan'da iki alan arasında herhangi bir yakınlaşma olmamıştır. Örneğin son zamanlarda Macar futbolunda, televizyonunda ve tiyatrosunda ilk siyah kişilerin görülmesi kimseyi yanıltmamalıdır; ülkenin en büyük azınlık grubu olan Romanlar (nüfusun yüzde 5-8'i) yalnızca hükümette ve seçkin kültürde değil, reklam kampanyalarında da ne gerçek, ne de simgesel olarak hiçbir biçimde temsil edilmemektedirler.

47 Öte yandan, hafif sigaraların yanı sıra "orta sınıf gururuyla sigara içmeme" kültürel modasını da getirmek için hiçbir çaba gösterilmemiştir.

48 Benzer bir durum kredi kartları (eski komünist bankaların müşterilerinin yavaş ve güvenilmez işlemlerden kaçınmasını sağlar), alışveriş merkezleri (kara para aklamaya çok iyi fırsat verir) ve otoyollar (hükümetin yerel ilişkilerini güçlendirmesi ve kamu kaynaklarını iktidar partilerinin finansmanına yönlendirmesi için son derece elverişli bir fırsat yaratır) gibi örneklerde de gözlenmektedir.

49 Macar "şaman davulcularının" Yerli Amerikalı ve satanist bağlantıları için bak. Kamarás, "Globality and Locality."

50 Macaristan'ın kapitalizme kavuşmak için tek şansının NATO'ya savaş açmak, böylece NATO'yu ülkeyi işgal etmeye zorlamak olduğunu anlatan bu eski şakanın öngördüğü senaryo, bir bakıma Yugoslavya'da Slobodan Miloseviç tarafından yaşama geçirilmiştir.

51 1980'lerin sonlarında bile "ithal" sözcüğü Macaristan'da mağaza vitrinlerinde bir tür marka anlamını taşıyordu. Eski Komünist Parti'nin ilk serbest seçimlerdeki kampanya klipinde "Go West" adlı liste başı pop şarkısı kullanılmıştı.

52 "Batılı davetliler" tarafından geliştirilen "Doğulu davetçiler" imajları (çoğu kez aşağılayıcı) için bak. Attila Melegh, "Maps of Global Actors: Narratives, Identities, and the Representation of Eastern Europe," *2000*, 2001 (Macarca).

53 Komünist yönetimin bunca yıllık iyimserlik zorlamasından sonra olumlu düşüncenin sevimsiz gelmesi şaşırtıcı değildir. Ama komünist dehşetin ve gözetim altında tutulmanın korkunç anılarına karşın Macaristan'da hâlâ özel yaşama pek az saygı gösterilmesini anlamak zordur.

54 Komünizm sonrasında "ilk alıcılar"a ilişkin çekirdek tipolojiler içinde yeni zengin orta sınıf, *yuppie*'ler, ünlü kişiler ve kuşkusuz, örnek etkilerin başlıca yayılma aracı olan televizyon yer alır. Bu yazı küreselleşme sosyolojisi üzerine bir deneme olmamakla birlikte, sanırım küresel kültür mallarının birçoğu (kuşkusuz pembe diziler, rap müziği, dövme, vücut geliştirme, video pasajları gibi ucuz olanları) doğrudan ya da televizyon aracılığıyla toplumun alt statü gruplarınca ithal edilmektedir. Eski rejime gelince, araştırmacılar yurtdışına göç etmiş yurttaşların ve üst düzey resmi görevlilerin Batılı yaşam tarzlarının aracıları olarak oynadıkları öncü role henüz dikkat etmemişlerdir.

55 Sevgililer Günü Macaristan'da çok tutulmuştur; bunda çiçekçilerin ve çikolata üreticilerinin desteğinin yanı sıra kutlamanın masum bir mesajı olmasının da payı vardır. Buna karşılık ABD kültürünün farklı değerlendirilebilen bazı yanları (örn. ateşli silahlarda denetimin gevşekliği, idam cezası, tartışmacılık, psikiyatrinin günlük yaşamdaki rolü, mücadele vb) henüz ülkeme aktarılmamıştır.

56 Yeni yolsuzluk biçimleri için bak. Endre Sik, "Path Dependency and Network Sensitivity: A Culture of Corruption in Hungary," *2000* 7-8 (2001) (Macarca). Aşağıdaki çalışmalar Macaristan nüfusunun son on yılda değişen değer ve inanç sistemleri konusunda aydınlatıcı bilgi içermektedir:

Rudolf Andorka, Tamás Kolosi, Richard Rose ve György Vukovich, der., *A Society Transformed: Hungary in Time-Space Perspective* (Budapeşte: Central European University Press, 1999); György Csepeli ve Antal Örkeny, "Social Change, Political Beliefs, and Everyday Expectations in Hungarian Society," J. M. Kovács, der. *Transition to Capialism? The Communist Legacy in Eastern Europe* (New Brunswick, New Jersey: Transactions, 1994) içinde; György Csepeli, Ferenc Erös, Mária Neményi ve Antal Örkény, "Political Change-Psychological Change," Collegium Budapest Tartışma Metinleri no. 28, 1996; György Csepeli ve Endre Sik, "Changing Content of Political Xenophobia in Hungary," M. Fullerton, Endre Sik ve Judith Tóth, der., *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads* (Budapeşte: 1995) (Macarca) içinde; Zoltán Fábián, *Authoritarian Attitude and Prejudices* (Budapeşte: Üj Mandátum, 1999) (Macarca); Tamás Kolosi, István György Tóth ve György Vukovich, der., *Social Report* (Budapeşte; Tarki, 1999, 2001); Péter Róbert ve Ildikó Nagy, *Redistributionist State or Self-Reliant Citizen?* (Budapeşte; Tarki, 1998) (Macarca).

57 Macaristan'da inanç sahibi kişilerin pek çoğu geleneksel kiliseler ile yeni dinsel hareketler arasında çatışma olduğunu reddeder. Bunlar belirli bir seçim yapmaktansa iki ya da üç inanca bağlanmayı tercih ederler (bak. Kamarás, "Globality and Locality").

58 Yönetimde güçler ayrılığına ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi'ne tanınan geniş yetkiler ve Macaristan cumhurbaşkanının ara konumu Alman anayasasından (*Grundgesetz*), ombudsman kurumu ise İskandinavya'dan alınmıştır.

59 Bak. Zentai, "Gifts." Macaristan'da kültürleri birbirine karıştırmanın ilginç bir örneği Somogyvámos köyündeki "Krişna Vadisi"dir. Dinsel cemaat yerli çiftçilerin dünyasıyla o kadar bütünleşmiştir ki, Krişna ayinlerinin özgün (!) İngilizce metinleri köyde sevilen Macar halk şarkılarının melodisiyle söylenir.

60 Bununla birlikte, saygın danışmanlık şirketi Deloitte & Touche adının 1989'dan sonra Macaristan'da görülen en büyük yolsuzluk (devlete ait Postabank'ın kuşkulu iflası) olayına karışması, yolsuzluk bulaşmasına karşı bağışıklığı bulunduğu iddia edilen Batılı iş kültürü taşıyıcılarının zayıflığını ortaya koymaktadır. Özelleştirme sürecinde kuşkulu uygulamalar ve ekonomik kültürler arası çapraz etkiler konusunda bak. Sik, "Path Dependency."

61 Karş. Avrupa Birliği'nin Avrupa'nın kültürel üstünlüğünü savunan ve eşsiz refah devleti modelini, "çeşitlilik içinde birlik" tarzı çoğulculuğunu vb yücelten resmi söylemi.

62 Bu konudaki temel referans Lajos Leopold'un 1917'de yazdığı, çoktan unutulmuş "Pretended Capitalism," adlı makalesidir; bak. *Medevetánc* 2-3 (1998) (Macarca). İlginç bir karşılaştırma için bak. Oleg Kharkhordin, "The Soviet Individual: Geneology of a Dissimulating Animal," Featherstone vd der., *Global Modernities* içinde.

63 Kuşkusuz, bu tür ikirciklilikler kültür ihracatçısının kendi topraklarında da normal sayılır. Terbiyesizlik, ikiyüzlülük ve zevksizlik de küresel tüketime sunulmaktadır. Bunların yerelleşme eğilimi gösterdiği doğrudur. Herhangi bir Doğu-Batı karşıtlığı yaratma amacını gütmeden yakın geçmişten birkaç örnek vereyim. Almanya başbakanı Helmut Kohl partisine yarar sağlamak için vergi yasasını çiğnemiş, Hırvatistan'ın eski başkanı Franjo Tudjman ise kendi ailesi için kamunun parasına el koymuştur. Ayrıca, Slovakya'nın eski başbakanı Vladimir Meciar, rakibi Başkan Michal Kovac'ın oğlunu birkaç yıl önce istihbarat servisi aracılığıyla kaçırtması nedeniyle henüz yargılanmamıştır. Lewinsky skandalını atlatan Bill Clinton'ın böyle bir suçlamanın ardından görevi-

ni koruyabileceğini düşünmek zordur. Ya da Lewinsky bir çocuk doğursaydı, Clinton başkanlıkta kalabilir miydi? Son zamanlarda Macaristan'da bir bakan (Hıristiyan aile değerlerini savunan bir hükümette) sekreteriyle evlilik dışı ilişkiye girmiş ve bu ilişkiden bir çocuk doğmuştur. Bu satırların yazıldığı tarihte o bakan hâlâ görevdeydi.

64 Ama anlam değişiminin daha ciddi birçok başka örneği de vardır. Batı'da yeni dinsel hareketlerin çoğu üyesi tüketime sırt çevirirken, Macaristan'da pek çoğu tüketime sığınmaktadır. Batı'da çokkültürlülük normal olarak etnik azınlıkları korurken, bu düşünceler Macaristan'da etnik milliyetçiler (ya da daha kötüsü, Sırbistan'da etnik temizlikçiler) tarafından yorumlanırsa ayrımcılığın da gerekçesi olabilir.

Ann Bernstein: Güney Afrika Batı'nın Yan Ürünü Olmayı Aşabilir mi?

1 E. Mphahlele'den alıntı için bak. U. Hannerz, "Sophiatown: The View from Afar," K. Barber, der. *Readings in African Popular Culture* (Londra: International African Institute, School of Oriental and African Studies, 1997), s. 167.

2 Peter Berger, Bellagio 1999 notlarından alıntı.

3 Bu makalenin dayandığı araştırma ortak bir çalışmanın ürünüdür. CDE tarafından şu raporlar ısmarlanmıştır: Profesör Jeff Carthy'nin hazırladığı *Review Article-Globalisation and Africa: The Concept of Contemporary Africa and Africans in the Humanities and Social and Economic Sciences with special reference to South Africa; Globalisation and Business Culture in South Africa* (Ekim 1999); *Successful Black Business Persons: Background, Culture, Aspirations, and Values; Globalisation, Marketing, and Advertising in South Africa; Hairdressers, Hairstyles and Popular Culture: South Africa and Cultural Globalisation.* Profesör Lawrence Schlemmer'in hazırladığı *Globalisation, Culture, and Development: Is Southern Africa a Ghetto of the West?* (2000) ve Profesör Peter Delius'un yazdığı analiz *One Hand Clapping? The Interaction of Global and Indigenous Culture in South Africa* (2000). CDE'den uzman araştırma koordinatörü Judith Hudson ve araştırmacı Steven Gruzd da ek araştırma yapmış ve yardım sağlamıştır.

4 Schlemmer, *Globalisation, Culture, and Development*, s. 2.

5 Delius, *One Hand Clapping*? s.1. İzleyen alıntılar aynı rapordandır ve ayrı referans gösterilmemiştir.

6 Başkan T. Mbeki, armanın açılış töreni konuşması, Kwaggafontein, 27 Nisan 200. İzleyen alıntılar aynı konuşmadandır.

7 E. Jayiya, "New Coat of Arms Brings Diverse People of SA Together," *Star*, 28 Nisan 2002.

8 D. Bullard, "It's unutterable. It's unintelligible. You guessed: It's SA's new motto," *Sunday Times*, 7 Mayıs 2000.

9 "Confusion over Translation Puts Damper on SA's Motto," *Business Day*, 15 Mayıs 2000.

10 S. Francis, H. Dugmore ve Ric, *Madam and Eve*, 6 Mayıs 2000 karikatürü, www.mg.co.za/mg/madameve/2000/05/me20000506w.htm

11 Bu çerçeve içi metindeki bütün alıntılar için bak. Hannerz, "Sophiatown." Hannerz'

12 Schlemmer, *Globalisation, Culture, and Development.* Tersi belirtilmemişse, izleyen alıntılar bu rapordandır ve ayrı referans verilmemiştir.

13 Bak. Afrika Rönesansı Enstitüsü, Yönetici Özeti, yayınlayan African Renaissance Institute, P.O. Box BR330, Broadhurst, Gaborone, Botsvana, yayın tarihi Ağustos 1998.

14 Mart 1999'da ülke çapında bir örneklemle yürütülen araştırmada iki açık uçlu soruya yer verilmiştir. Bu araştırma, Markdata Omnibus, çok müşterili olarak yürütülmüş, araştırma kapsamında 18 yaşını doldurmuş 2.250 Güney Afrikalıya yüz yüze anket uygulanmış ve örneklem çok aşamalı tabakalandırmalı yöntemle seçilmiştir. Araştırmada bütün yerleşim alanları kapsanmış, geleneksel kırsal alanlar, ticari tarım alanları, gayri resmi konut alanları, kasabalar, yurtlar, banliyöler ve metropoliten alanlardan küçük köylere kadar her büyüklükte kentsel yerleşimlerin iç kesimleri temsil edilmiştir. Görüşmeler deneklerin kendi dillerinde, çok deneyimli anketörler tarafından yapılmıştır. Örneklemde 1.525 Afrikalı denek yer almıştır.

15 T. Nyquist'ten alıntı, L. Schlemmer, *African Middle Class Elite* (Grahamstown: Institute for Social and Economic Research, Rhodes Üniversitesi, 1983), s. 260.

16 M. Brandel-Syrier'den alıntı, L. Schlemmer, *Coming Through: The Search for a New Cultural Identity* (Johannesburg: McGraw-Hill, 1978).

17 C. Themba, *The Will to Die* (Londra, 1972), s. 110, alıntı olarak Hannerz, "Sophiatown," s. 167'de.

18 B. Modisane, *Blame Me on History* (Londra, 1965), s. 183-184, alıntı olarak Hannerz, "Sophiatown," s. 167'de.

19 Y. Mokgoro, "Ubuntu and the Law in South Africa," Konrad Adenauer Vakfı, The African Renaissance, Bildiri, 1998.

20 Bunun belki bir istisnası, Şef Mangosuthu Buthelezi'nin Afrika demokrasisinin dünyada tipik olarak görülen orantılı temsil ve çok partili siyasal mücadeleye değil, oydaşma ilkesine dayalı olduğunu belirtmesidir. Buthezi bu geleneğe kırsal alanlarda devralınan yerel yönetim sisteminde yer verilmesi gerektiğini, bu alanlarda oydaşmaya dayanan demokrasinin modern yönetimde yeniden etkili olabileceğini söylemektedir.

21 W. D. Hammond-Tooke'dan alıntı, McCarthy, *Globalisation and Africa*, s. 7.

22 Gillian Godsell, Judith Hudson'la görüşme, 17 Mart 1999.

23 S. Macozoma, "Africa and Asia: Issues for South Africa" içinde, *Development and Democracy* 9, Aralık 1994, s. 67.

24 Hammond- Tooke'dan alıntı, McCarthy, *Globalisation and Africa*, s. 7-8.

25 J. S. Mbiti'den alıntı, L. Schlemmer, *African Religions and Philosophy* (Londra: Heinemann, 1960), s.214.

26 L. Kuper'den alıntı, L. Schlemmer, *An African Bourgeoisie* (New Haven: Yale, 1965), s. 84.

27 P. Mayer'e referans, L. Schlemmer, *Townsmen or Tribesmen* (Cape Town: Oxfod University Press, 1961)

28 L. Schlemmer'in alıntısı için bak. D. A. Masolo, "Ideological Dogmatism and the Values of Democracy," W. O. Oyugi vd der., *Democratic Theory and Practice in Africa* (Londra: Curry, 1988), s. 29.

29 McCarthy, *Globalisaton and Business Culture in South Africa* (Ekim 1999). İzleyen alıntılar bu araştırma kapsamında yapılan görüşmelerden alınmıştır ve ayrı referans gösterilmemiştir.

30 J. McCarthy'nm gösterdiği referans, bak. P. J. Buckley ve M. Casson, "Multinational Enterprises in Less Developed Countries: Cultural and Economic Interactions," P. J. Buckley ve J. Clegg, der. *Multinational Enterprises in Less Developed Countries* (Londra: Macmillan, 1992).

31 J. McCarthy, *Successful Black Business Persons: Background, Culture, Aspirations, and Values* (Temmuz 1999). İzleyen alıntılar bu araştırma kapsamında yapılan görüşmelerden alınmıştır ve ayrı referans gösterilmemiştir.

32 McCarthy, *Globalisation, Marketing and Advertising.* İzleyen alıntılar bu araştırma kapsamında yapılan görüşmelerden alınmıştır ve ayrı referans gösterilmemiştir.

33 M. Kuzwayo, *Marketing through Mud and Dust* (Cape Town: Ink in., 2000), s. 104.

34 J. McCarthy, *Hairdressers, Hairstyles and Popular Culture: South Africa and Cultural Globalisation* (Temmuz 1999). İzleyen alıntılar bu araştırma kapsamında yapılan görüşmelerden alınmıştır ve ayrı referans gösterilmemiştir

35 Bu bölümde büyük ölçüde Sigaraya Karşı Ulusal Konsey'den Dr. Yussuf Saloojee ve Güney Afrika Tütün Enstitüsü'nden Edward Shalala'nın sözlerinden yararlanılmıştır; görüşmeleri yapan CDE'den Steven Gruzd, Mart 2000.

36 *South Africa Survey,* 1999-2000, binyıl baskısı, (Johannesburg: South African Institute of Race Relations, 1999). Bu paragraftaki öbür istatistiklerin çoğu da aynı kaynaktandır.

37 Sigaraya Karşı Ulusal Konsey'den Y. Saloojee ile görüşme, Steven Gruzd, 1 Mart 2000.

38 W. Hartley, "Steamrolling of Contentious Laws Calls up Ghosts of NP," *Business Day,* 23 Ekim 1998.

39 Bu bölümde büyük ölçüde R. Elphick ve R. Davenport, der. *Christianity in South Africa: A Political, Social and Cultural History* (Cape Town: David Philip, 1997) adlı kitabın şu üç bölümünden yararlanılmıştır: R. Elphick, "Giriş: Güney Afrika'da Hıristiyanlık," H. Pretorius ve L. Jafta, "African Initiated Churches," A. H. Handerson ve G. J. Pillay, "Ayrılmış Ruh: Pentekostlar."

40 Pretorius ve Jafta, "African Initiated Churches," s. 226.

41 *Time,* 7 Şubat 2000.

42 *Finance Week,* 14 Nisan 2000.

43 İzleyen bölümde Mbeki'nin AUK web sitesinde (www.anc.org.za) yer alan konuşmalarından yararlanılmıştır. Değinilen noktalar Başkan Thabo Mbeki'nin 11 Ekim 1999'da Pretoria'da Afrika Rönesansı Enstitüsü'nü açış konuşmasından; Mbeki'nin 9 Nisan 1998'de Tokyo'daki Birleşmiş Milletler Üniversitesi'nde yaptığı "Afrika Rönesansı, Güney Afrika ve Dünya" adlı konuşmasından; Mbeki'nin göreve başlarken 16 Haziran 1999'da Pretoria'da yaptığı konuşmadan; Mbeki'nin 13 Ağustos 1998'de SABC televizyonuna verdiği Afrika rönesansı demecinden; Mbeki'nin 28 Eylül 1998'de Johannesburg'da Afrika Rönesansı Konferansı'ndaki demecinden ve Mbeki'nin 27 Ocak 1999'da Cape Town'da Ortodoks Sinagoglar Birliği'nin gala yemeğinde yaptığı konuşmadan alınmıştır.

44 I. Karp'tan alıntı yapan J. McCarthy, "African Systems of Thought," P. M. Martin ve P. O'Meara, der., *Africa,* 3. baskı (Bloomington: Indiana University Press, 1995), s. 211.

45 McCarthy, *Globalisation and Africa,* s. 5.

46 J. McCarthy'nin alıntı yaptığı B. Andersen, *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra: Verso, 1983), s. 113.

47 W. M. Freund'dan alıntı yapan J. McCarthy, *The Making of Contemporary Africa* (Londra: Macmillan, 1994), s. 6.

48 J. Copans'dan alıntı yapan J. McCarthy, "Review of Mamdani's Citizen and Subject," *Transformations* 36: 102

49 *Economist,* 13 Mayıs 2000.

50 *Financial Mail,* 7 Nisan 2000.

51 Schlemmer, *Globalisation, Culture, and Development*, s. 24.
52 Schlemmer, *Globalisation, Culture, and Development*, s. 25.
53 D. Martin, *Tongues of Fire: The Explosion of Protestanism in Latin America* (Oxford: Blackwell, 1990), s. 284.
54 P. Berger, *Tongues of Fire* önsözü, s. ix.
55 M. Wolf, "The State in the Global Economy" (EOMT Küreselleşme Kolokyumu'na sunulan bildiri, Güney Afrika, Şubat 2000), s. 2.

Arturo Fontaine Talavera: Şili'de Küreselleşme Eğilimleri

Peter Berger, Ann Bernstein, Harald Beyer, Michael Hsiao, James Hunter, Samuel Huntington, Hansfried Kellner, Fuat Keyman, János Kovács, Marc Plattner, Tulasi Srinivas, Charles Taylor ve Yunxiang Yan'a bu çalışma üzerine değerli görüşleri ve önerileri için teşekkür etmek isterim. Sonia Montecino, Carlos Cousiño ve Eduardo Valenzuela'ya da kusursuz araştırmaları ve kuramları için teşekkür etmek isterim; bunların yokluğunda bu makale yazılamazdı. Ayrıca bu makalenin redaksiyonunda yardımcı olan Donald Halstead'e özel teşekkürlerini iletmek isterim.

1 Bak. Harald Beyer, "La Globalización como factor de igualidad social: El caso de las Importaciones de Ropa Usada," *Serie de Antecedentes*, Ocak 2000, Centro de Estudios Públicos.
2 "Eğer modernleşme evsizlik durumunun yaygınlaşması biçiminde betimlenebilirse, sosyalizm de yeni bir ev vaadi olarak anlaşılabilir." Peter Berger, Brigitte Berger ve Hansfried Kellner, *The Homesless Mind* (New York: Vintage, 1974), s. 138.
3 Larraín B. Felippe ve Vergara M. Rodrigo, *La Transformación Económica de Chile* (Santiago: Centro de Estudios Públicos, 2000).
4 Şili'de armağanlar ve kutlamalar konusunda bak. Carlos Cousiño, *Razón y Ofrenda* (Cuadernos del Instituto de Sociologica, Şili Katolik Papalık Üniversitesi, 1990); Pedro Morande, *Cultura y Modernización en América* (Cuadernos del Instituto de Sociologica, Şili Katolik Papalık Üniversitesi, 1984).
5 Bak. Harald Beyer, Rodrigo Vergara ve Patricio Rojas, Apertura Comercial y Desigulidad Salarial en Chile," *Estudios Públicos*, Yaz 2000, s. 97-130.
6 Bu konuda bak. David Martin, "Tongues of Fire" (Oxford: Blackwell, 1990); Arturo Fontaine Talavera ve Harald Beyer, "Retrato del movimiento evangélico a la luz de las encuestas de opinión pública," *Estudios Públicos*, İlkbahar 1991.
7 Bak. "Encuesta Pastores Evangélicos, Comuna de La Pintana," Nisan 2000, *Serie de Antecedentes*, Nisan 2000.
8 Bak. "Resultados de Encuesta a Ministros Pentecostales," *Serie de Antecedentes*, Mart 1994.
9 Bak. Talavera ve Beyer, "Retrato del movimiento evangélico."
10 Televizyondaki bu kaybın 1990'larda Evanjelik hareketin yayılmasını küçük ölçüde etkilemesi olağandışı sayılmaz, ama sistemli bir karşılaştırmaya olanak verecek veri henüz yoktur. Bununla birlikte, yayılma hızı bugün daha düşüktür.
11 Bak. "Informe de Censo en La Pintana," *Serie de Antecedentes*, Eylül 1994.
12 Bak. "Pre-encuesta Masiva en La Pintana," *Serie de Antecedentes*, Mayıs 1994.
13 Bak. örneğin, David Martin, "Otro tipo de revolución cultural: El protestantismo radical en Latino-

américa," *Estudios Públicos*, İlkbahar, 1991; Maria Jesús Buxó, "Vitrinas, cristales y espejos: Dos modelos de identidad en la cultura urbana de las mujeres Quiché de Quetzaltenango," (Guatemala), Lola Luna der., "Mujeres y Sociedad" içinde; Talavera ve Beyer, "Retrato del movimiento evangélico;" Sonia Montecino, "Redefiniciones de lo femenino y de lo masculino en el mundo evangélico de La Pintana," *Serie de Antecedentes*, Ağustos 1977.

14 Sonia Montecino, "Redefiniciones de lo femenino y de lo masculino en el mundo evangélico de La Pintana," *Serie de Antecedentes*, Ağustos 1977.

15 Sonia Montecino, Alexandra Obach ve Marcelo Soto, *age*. Sayfa 8 ve 10.

16 Montecino, Obach ve Soto, s. 7.

17 Montecino, Obach ve Soto, s. 28.

18 Bak. "Entrevistas personales en La Pintana," *Serie de Antecedentes*, Nisan 1994, s. 122.

19 Octavio Paz, "El laberinto de la soledad," *Obras Completas* (Mexico: Fondo de Cultura Económica, 1999) içinde.

20 Bununla ilgili olarak bak. Sonia Montecino, *Madres y Huachos: Alegorías del Mestizaje Chileno* (Santiago: Editorial Sudamericana, 1991).

21 Bak. "Focus No. 1," *Serie de Antecedentes*, Nisan 1996.

22 Bak. Talavera ve Beyer, "Retrato del movimiento evangélico."

23 Örneğin bak. "Focus Group No. 1," *Serie de Antecedentes*, Nisan 1996; "Focus Group No. 2," *Serie de Antecedentes*, Nisan 1996; "Focus Group No. 3," *Serie de Antecedentes*, Mayıs 1996; "Focus Group No. 4," *Serie de Antecedentes*, Mayıs 1996; "Entrevistas Personales en La Pintana," *Serie de Antecedentes*, Nisan 1994.

24 "La variable religión en el censo de 1992," *Serie de Antecedentes*, Ocak 1994.

25 Bak. "Informe Censo La Pintana," *Serie de Antecedentes*, Eylül 1994.

26 Miguel Gonzáles, "Evangelismo y comportamiento económico: Conclusiones preliminares," *Serie de Antecedentes*, Ekim 1995, s. 26.

27 Gonzáles, "Evangelismo."

28 Montecino, Obach ve Soto, s. 8.

29 Centro de Estudios Públicos, "Encuesta Nacional de Opinión Pública, II Marzo-Abril 2000," *Serie Documentos de Trabajo*, Mayıs 2000.

30 "Encuesta Pastores Evangélicos, Comuna de La Pintana, Santiago," *Serie de Antecedentes*, Nisan 2000.

31 Bak. "Informe de Censo en La Pintana," *Serie de Antecedentes*, Ağustos 1994.

32 "Informe de Censo en La Pintana."

33 "Ruhsal kaygı" deyimini Lucan W. Pye'dan aldım. Bak. "Asian Values: From Dynamos to Dominos?" Lawrence E. Harrison ve Samuel Huntington, der. *Culture Matters* (New York: Basic, 2000), s. 248.

34 "Resultados de encuesta a ministros pentecostales," *Serie de Antecedentes*, Aralık 1993. Ayrıca bak. Mathew Bonner, "El soplo del espíritu: Perspectivas sobre el movimiento pentecostal en Chile," *Estudios Públicos*, Kış, 1994.

35 "Encuesta Pastores Evangélicos, Comuna de La Pintana," Nisan 2000, *Serie de Antecedentes*, Nisan 2000.

36 Bak. Gonzáles, "Evangelismo," s. 24, 30.

37 Bak. Gonzáles, "Evangelismo," s. 22.

38 Bak. "Resultados de encuestas a colegios de La Pintana," *Serie de Antecedentes*, Nisan 1994.

39 Kısa tarihi için bak. Talavera ve Beyer, "Retrato del movimiento evangélico."

40 Montecino, Obach ve Soto, s. 9.

41 Montecino, Obach ve Soto, s. 9.

42 Bak. "Encuesta Pastores Evangélicos, Comuna de La Pintana," Nisan 2000, *Serie de Antecedentes*, Nisan 2000.

43 Bu konuda bak. Eduardo Valenzuela ve Carlos Cousiño, "Sociabilidad y asociatividad: Un ensayo de sociologia comparada," *Estudios Públicos*, Yaz 2000, s. 321-339.

44 Valenzuela ve Cousiño, "Sociabilidad y asociatividad," s. 325-326.

45 Valenzuela ve Cousiño, "Sociabilidad y asociatividad," s. 327, 335, 337. Yazarlara göre aradaki farkın temeli, son tahlilde, dinsel niteliklidir. "Protestanlıkta Tanrı'nın yabancı olması, bu inancın egemen olduğu ülkelerde birbirini tanımayan insanlar arasında güven ilişkilerini özendirir gibidir; Katoliklerin Tanrı'ya yakınlığının ve aşinalığının ise Katolik ülkelerde bu tür ilişkilerin ortaya çıkmasına karşı durduğu anlaşılmaktadır."

46 Harald Beyer, "Las opiniones religiosas y valóricas de los chilenos: Una perspectiva comparada," teksir, Centro de Estudios Públicos. Bu çalışmada Uluslararası Toplumsal Araştırma Programı (UTAP) 1998'in sonuçları sunulmaktadır. CEP bu programın otuz yedi üyesinden biridir.

47 Pedro Morandé, "Cultura y modernización en América Latina," Cuadernos de Sociología, Şili Papalık Üniversitesi.

48 Beyer, "Las opiniones religiosas."

49 Ronald Inglehart, *Modernization and Postmodernization* (Princeton: Princeton University Press, 1997).

50 Bu konudaki tartışma için bak. Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order* (New York: Simon & Schuster, 1996).

51 Bak. Peter Berger ve Thomas Luckmann, *Modernity, Pluralism, and the Crisis of Meaning* (Gütersloh: Bertelsman Foundation Publishers, 1995).

52 Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy* (New York: Harper, 1942).

53 Bu konuda bak. David Gallagher, "Chile: La revolución pendiente," Barry B. Levine, der. *El desafio neoliberal* (Bogota: Grupo Editorial Norma, 1991).

54 Nicolás Vergara, "El empresario chileno en un mundo global," *Serie de Antecedentes*, Nisan 2000.

55 Vergara, "El empresario chileno."

56 Vergara, "El empresario chileno."

57 Vergara, "El empresario chileno."

58 Vergara, "El empresario chileno."

59 1960'larda, 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında birçok Cizvit kurtuluş ilahiyatı çizgisini işlemiş, ama bugün bu geride kalmıştır. Örneğin 1970'lerin başlarında papaz Gonzalo Arroyo, S.J., kendilerini bir biçimde Marksist sayan papazların oluşturduğu Sosyalizm İçin Hıristiyanlar adlı örgütün başkanıydı. Arroyo'nun *Revista Mensaje*, Ekim 1968'de yayınlanan "Pensamiento latinoamericano sobre subdesarrollo y dependencia externa" adlı makalesi, Peder Gustavo Gutiérrez'in *Teologia de la liberación* adlı ünlü kitabına, çok sayıdaki alıntının da gösterdiği gibi, temel oluşturdu. Bugün Peder Arroyo bir Cizvit kurumu olan Alberto Hurtado Üniversitesi, Ekonomi ve İşletme Fakültesi'nin dekanıdır ve serbest piyasa ekonomisini savunmaktadır.

60 Bunun tarihi konusunda bak. Arturo Fontaine Talavera, "Sobre el pecado original de la transformación capitalista chilena," *El Desafío Neoliberal.* Ayrıca bak. Juan Gabriel Valdés, *La escuela de Chicago: La operación en Chile* (Buenos Aires: Zeta, 1988).

61 Bu süreçte önemli rol, Arnold Harberger'e göre, burs fikrini ortaya atan kişi, UKD'nin Şili'deki temsilcisi Alison Patrickson olmuştur.

62 José Piñera, "A Chilean Model for Russia," *Foreign Affairs,* Eylül-Ekim 2000, s. 62-73.

63 Carlos Cousiño ve Eduardo Valenzuela, "El impacto de la globalización en la universidad y en la intelectualidad chilena," *Serie de Antecedentes,* Ekim 1999, s. 10.

64 Bu konuda bak. Cousiño ve Valenzuela, "El impacto de la globalización."

65 Cousiño ve Valenzuela, "El impacto de la globalización," s. 20.

66 Cousiño ve Valenzuela, "El impacto de la globalización," s. 22.

67 Cousiño ve Valenzuela, "El impacto de la globalización," s. 21-22.

68 Cousiño ve Valenzuela, "El impacto de la globalización," s.23.

Ergun Özbudun ve Fuat Keyman: Türkiye'de Kültürel Küreselleşme

1 Küreselleşme ve onun ulusal bağlamdaki siyasal etkileri üzerine kapsamlı bir inceleme için bak. D. Archibugi, D. Held ve M. Köhler, ed. *Re-imagining Political Community* (Cambridge, İngiltere: Polity, 1998).

2 Bak. M. A. Bamyeh, *The Ends of Globalization* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000).

3 Daha ayrıntılı bir açıklama için bak. E. Özbudun, *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation* (Boulder: Lynne Rienner, 2000).

4 Z. Öniş, "The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of Welfare Party in Perspective," *Third World Quarterly* 18, no. 4 (1997): 743-766.

5 Heinz Kramer de *A Changing Turkey* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 2000) adlı yeni kitabında aynı noktaya dikkat çekmektedir.

6 G. E. Fuller ve I. O. Lesser, *Turkey's New Geopolitics* (Boulder: Westview, 1993).

7 Önemli bir kaynak olarak bak. P. Berger, "Four Faces of Globalization," *National Interest* 49 (1997).

8 Berger, "Four Faces," 24.

9 "İslami sermaye" terimiyle eş anlamlı olarak "yeşil sermaye" ve "Anadolu sermayesi" terimleri de kullanılmaktadır.

10 Ayrıca bak. A. Buğra, *Islam in Economic Organizations* (İstanbul: TESEV, 1999).

11 Buğra, *Islam,* 11-12.

12 Araştırmamız çerçevesinde MÜSİAD ve TÜSİAD üzerine kapsamlı araştırmalarda bulunduk, derinlemesine görüşmeler yaptık, dernek yayınlarını inceledik ve ilgili yayınlardan veri topladık. TÜSİAD'ın merkezinin ve üyelerinin çoğunun İstanbul'da bulunmasına karşılık MÜSİAD'ın örgütlenmesi Anadolu'ya yönelik olduğundan MÜSİAD'la ilgili derinlemesine görüşmeler için ihracata dönük ekonomik etkinliklerin gelişimi ile MÜSİAD'ın örgütlenme etkinlikleri arasında sıkı bir bağın bulunduğu Anadolu kentlerine gittik.

13 Bu nedenle söz konusu kentler Doğu Asya modeli ekonomik kalkınmaya gönderme yapılarak "Anadolu kaplanları" adıyla anılmaktadır. Bu modelin söz konusu kentlerde uygulamaya koyduğu süreci kavramak, Türkiye'de kültürel küreselleşmenin çeşitli etkilerinin açıklanması bakımından bizim için çok aydınlatıcı olmuştur.

14 Tersi belirtilmedikçe, bu noktadan sonraki alıntıların kaynağı yaptığımız araştırmadır.

15 Ayrıntılar için bak. A. N. Yücekök, İ. Turan ve M. Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar* (İstanbul: Tarih Vakfı, 1998); A. Gönel, *Önde Gelen STK'lar* (İstanbul: Tarih Vakfı, 1998) ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, *Sivil Toplum Kuruluşları* (İstanbul: Tarih Vakfı, 1998).

16 Öte yandan yurttaşlık girişimleri, çevreci kuruluşlar ve kentsel yaşam sorunlarıyla doğrudan ilgilenen örgütler gibi bazı sivil toplum kuruluşları kültürel küreselleşmeyi kendi etkinliklerinin "içkin" öğesi niteliğinde olumlu bir süreç olarak görmektedir.

17 E. F. Keyman, "Globalization, Civil Society, and Democracy in Turkey," D. Durst, ed. *Civil Society in Southeast Europe* (Londra: Vertigo, yayınlanacak) içinde.

18 Araştırmamızın bu bölümü derinlemesine görüşmelere ve piyasa araştırması şirketi DAP'ın Türkiye'de Yaşam Biçimleri, Değerler ve Tercihler üzerine 1998 ve 1999 tarihli raporlarına dayanmaktadır. Zaman ayırdıkları ve görüşleri için Akın Alyanak ve Erkani Keyman'a teşekkür ederiz.

James Davison Hunter ve Joshua Yates: Küreselleştirici Amerikan Dünyası

1 Bu amaçla yirmi üç ulusötesi kuruluşun ve şirketin, her biri kendi alanlarında küresel lider konumunda bulunan üst düzey sorumluları ve yöneticileri ile görüştük. Görüştüğümüz kişiler arasında Merrill Lynch, Archer Daniels Midland, Porter Novelli ve AT&T gibi çokuluslu şirketlerin ve finans kuruluşlarının; Nike, McDonald's, MTV, Twentieth Century Fox ve CNN gibi küresel popüler kültür yayıcılarının; Aspen Enstitüsü (Aspen Institute), Uluslararası Kadın Araştırmaları Merkezi (International Center for Research on Women), Carter Merkezi (Carter Center), Sierra Kulübü (Sierra Club), Dünya Vizyonu (World Vision) ve Greenberg, Quinlan Research, Inc. gibi çok çeşitli çıkarları temsil eden uluslararası sivil toplum kuruluşlarının; İsa'nın Kampüs Haçlıları (Campus Crusade for Christ), Uluslararası Şefkat (Compassion International), Aile Odağı (Focus on the Family), Uluslararası Hıristiyan İttifakı (Christian Coalition International) ve Hıristiyan Yayın Ağı (Christian Broadcasting Network) gibi dünya ölçekli Evanjelik hareketlerin ve hatta Uluslararası Küreselleşme Forumu (International Forum on Globalization) gibi küreselleşmeye karşı olduğu varsayılan kuruluşların yöneticileri yer almaktadır. Bu kişiler ortaya çıkmakta olan küresel düzende biçimlendirici rol oynayan belli başlı aktörler arasındadır.

2 International Action Center'dan alıntı.

3 Anuradha Mittal, Gıda ve Kalkınma Politikası Enstitüsü (Institute for Food and Development Policy), 14 Nisan 2000 tarihli Küreselleşme Tartışması sırasında aktarılmıştır.

4 Jerry Mander, Uluslararası Küreselleşme Forumu başkanı, 14 Nisan 2000 tarihli Küreselleşme Tartışması açış konuşmasından alıntı.

5 Başkan Carter'ın asistanı Dr. Steven Hochman'a göre.

6 Küreselleşme üzerine Dünya Ekonomisi Projesi (World Economy Project on Globalization) broşürü, tarihsiz.

7 Bu bilginin kaynağı Coca-Cola'da ilişkide bulunduğumuz kişidir.

8 Sierra Kulübü yöneticisi böyle ifade etmiştir.

9 Nike küresel pazarlama yöneticisi.

Dizin

Küreselleşme bazıları için yeni bir barış ve demokratikleşme çağını açacak sihirli bir sözcük. Bazıları içinse Amerika'nın ekonomik ve siyasal egemenliğinde türdeşleşmiş bir dünyayı akla getiriyor. Bu kitap kendini küreselleşme sürecinin yol açtığı *kültürel* boyutla sınırlıyor. Gelişen bir küresel kültür gerçekten var ve bu kültür gerek kökeni, gerek içeriği açısından ABD ağırlıklı. Yükselen küresel kültür hem elit, hem de popüler araçlarla yayılıyor. İş ve siyaset dünyası liderlerinin kültürü, aydınların kültürü ve popüler kültür hızla değişiyor. İnançlar, değerler, yaşam tarzları dönüşüyor. Dünyanın her köşesini etkileyen bir kültürel deprem tablosuyla karşı karşıyayız. Bu depreme gösterilen tepkiler de farklı. Bazı insanlar hiç kaygılanmadan olayı kabul ediyor. Bazıları ise militan bir tutumla küreselleşmeyi reddetmeye çalışıyor ve bunu kâh din, kâh milliyetçilik bayrağı altında yapıyor. Küreselleşmeye karşı tavır almanın küresel ekonomiden dışlanma sonucunu vereceğini gören bazı ülkeler küresel ekonomiye katılmayı ama küresel kültüre direnmeyi bağdaştırmaya çalışıyor. Bu başarılması zor bir denge gösterisi. *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme* Boston Üniversitesi gözetiminde Şili, Japonya, Çin, Güney Afrika, Almanya, Macaristan, Tayvan, Hindistan, ABD ve Türkiye'de yürütülen üç yıllık bir çalışmanın ürünü.

Türkiye'den Ergun Özbudun ve Fuat Keyman "Türkiye'de Kültürel Küreselleşme" adlı makaleyle çalışmaya katılıyor. *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme* çağımızın belki de en önemli konusunun, gelişmekte olan dünya kadar Batı'yı da değiştirmekte olan bir olgunun kavranmasına yardımcı olacak analitik, ilginç ve düşündürücü bir kitap. Kitabın editörlerinden Profesör Peter L. Berger Boston Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve Ekonomik Kültür Araştırmaları Enstitüsü'nün yöneticisi, Profesör Samuel P. Huntington ise Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve Harvard Uluslararası ve Alan Araştırmaları Akademisi başkanı.

İnsan ve Toplum Dizisi

Kitap Yayınevi

ISBN 975-8704-22-2

